SARI DEFTER 22

Cumhuriyetle Birlikte Büyüdüm

MORİS GABBAY

Cumhuriyetle Birlikte Büyüdüm

MORİS GABBAY

Yayına Hazırlayanlar:
Ersin TOSUN - Mehmet ÜNER

SARI DEFTER 22

Cumhuriyetle Birlikte Büyüdüm

Moris Gabbay

SARI DEFTER 22

Sarı Defter: 22
©TÜSTAV – Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı

Bu yapıtın telif hakları TÜSTAV'a aittir,
izin alınmadan kullanılamaz.

Yayına Hazırlayan: Ersin Tosun, Mehmet Üner

Baskıya hazırlık: Hüseyin Vatan

1.Baskı İstanbul, Haziran 2013
ISBN: 978-605-4513-13-0
Sertifika No: 12588

TÜSTAV İktisadi İşletmesi
Kocatepe Mah. Feridiye Cad. No: 20 Taksim – İstanbul
Tel.: 0212 237 98 92
Faks: 0212 237 98 99
http://www.tustav.org
e-posta: bilgi@tustav.org

Baskı ve cilt:
Net Kırtasiye Tan. ve Matbaa San. Ve Tic. Ltd. Şti.
Taksim Cad. Yoğurtçu Faik Sok. No. 3
Beyoğlu – İstanbul
Tel.: 0212 249 40 60
Sertifika No:13723

Sarı Defter bir zamanlar ilkokulda herkesin kullandığı ortak defterdi. Kâğıdın, kalemin değerli olduğu zamanlar. Sarı Defter, kurşun kalem, tahta kurşun kalem sapı, boyna asılan silgi... Bunlar köyde-kentte her ilkokul çocuğunun değişmez okula başlama araçlarıydı. Türkiye sosyal tarihinin Sarı Defteri'ni dolduranlar, bu dizide yer bulacak. Bu dizide, Öndeyiş'te sözü edilenler, 20. yüzyılın sosyal mücadelesinin "kahreden ve yaratanları" olacak. Grev boylarında, toprak işgallerinde, üniversite boykotlarında, hak ve özgürlük mücadelelerinde, mitinglerde, toplantılarda yer alanlar, cezaevlerinde yatanlar, siyasal sürgünler yaşayanlar...
Kendi kalemlerinden veya kendi sözleriyle...

Cumhuriyetle Birlikte Büyüdüm

Moris Gabbay

SARI DEFTER 22

ÖNDEYİŞ

Ayinin Giriş Duası

Yenilenlerin tarihidir bu anlatacağım,
tarihleri anlatılmayacak olanların tarihi.
Adları sokaklardan adları kitaplardan silinenlerin tarihi.
Zalime karşı başkaldırdıkları söylenmeyecek olanların tarihi,
dünyayı değiştirme çabaları yadsınanların tarihi,
dünyayı değiştirmeyi bazen başaranların tarihi,
unutulmaya razı olmayanların tarihi.
Dünyanın bir gizli tarihidir bu,
dünyayı değiştiren düşüncelerin tarihi
ve dünyanın değişmesinin tarihi.
Bir düşünceler tarihidir bu ve düşünenlerin tarihi,
erkeklerin ve kadınların tarihi,
coşkularının ve hayal kırıklıklarının tarihi.
Bir insanlık destanının tarihidir bu,
Kahramanları, kurbanları korkakları, cellatlarıyla
ve ermişleri, engizisyoncuları, havarileri, hainleri
ve zalimleriyle insanlık tarihi.
Ünsüzlerin, adı bilinmeyenlerin destanıdır bu
ve işçilerle köylülerin yalın davranışlarını,
şairlerin, eylemcilerin ve filozofların
yüce gönüllü hallerini tanıyanların destanı
bir çığlık ve gözyaşı tarihi,
bir güller ve tozun tarihi,
bir buzul ve yakan kumullar tarihi,
bir akıl ve delilik tarihi,
soyluluk ve utancın tarihi.
Çünkü tadını yitiren tuzun öyküsünü öğrenecektik,
kumların içinde yiten coşkun ırmağın öyküsünü,
Kayalara tırmandıktan sonra sakinleşen
ve acı kıyıları yalamaya gelen dalgaların öyküsünü.
Ama yenilenen şafakların öyküsünü de öğrendik,
aydınlık sabahların, cömert hasatların öyküsünü
ve ışığın kalbinde havalanan kuşların öyküsünü.
Hiç gerçekleşmemiş eski bir düşün tarihidir bu
ama toprağı tohumlayan düşün tarihi.

Hep hayal kırıklığına uğramış
ama kendisiyle barışık bir insanlıktan doğan
insanların gördüğü düşün tarihi,
insanların insanlığa doğru uzun yürüyüşünün tarihi.
Umuda ihanet eden bir büyük düşün tarihidir bu.
Ama bu düş karşısında kazanılan zafer
umutsuz bir zaferdir aslında.
Yeraltı mezarlarında okunacak bir tarihtir bu,
bizden çok uzaklardan gelip
çok uzaklara gidecek bir tarih!

Francis COMBES, Ortak Dava (Cause commune)
Çeviri: Özdemir İNCE

Cami Baykurt'un Anısına

İÇİNDEKİLER

SUNU 9
Doğum, Çocukluk ve Ailem 13
Yahudilerin Anadolu'ya Gelişleri ve Aile Kökenim 17
Dil 27
Çocukluk Dönemlerimde Azınlık Olmanın Zorlukları... 30
Robert Kolej Yılları 32
Kolej Yılları ve Atatürk'ün Ölümü 38
Kolej Yıllarında Azınlık Olmanın Zorlukları 40
İkinci Dünya Savaşı Yılları 55
2. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye ve İstanbul'daki Durum 59
Babamın Ölümü 60
2. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye ve İstanbul'daki Yaşam 66
Varlık Vergisi 72
Varlık Vergisi Uygulamasının Sonu ve
2. Dünya Savaşının Bitişi... 78
Kolej'den Mezun Oluyorum 83
2. Dünya Savaşının Sonu ve Üniversite Yılları 87
Savaşın Sonu ve Amerikalıların Türkiye'ye Gelişi 90
İGB (İleri Gençler Birliği) ve Turancılar 92
Demokrat Partinin Kuruluşu,
Görüşler Dergisi ve Tan Olayları 94
İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği, TSP (Türkiye Sosyalist Partisi),
TSEKP (Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi) Kuruluşu 97
Soğuk Savaş Dönemi 108
Gözaltılar Başlıyor 111
Nâzım Hikmet 119
6-7 Eylül Olayları 124
Askerlik 125
Askerliğimin Bitişi ve İş Yaşamım 128
27 Mayıs 1960'a Doğru 131
Türkiye İşçi Partisi'nin Kurulması,
Partiye Katılımım 142
Mali Sorunlar 148
Resim Sergisi 149
Sosyal Adalet Dergisi 149
Mayıs 1963 Gaziantep Genel Yönetim Kurulu Toplantısı 149
Kasım 1963 Yerel Seçimleri 153
1. Büyük Kongre'ye Doğru 158
1. Büyük Kongre'ye Sunulan Program 159
Teoriden Pratiğe: İşçi Sınıfı ile Tanışıyorum 162
1. Büyük Kongre 165
1. Büyük Kongre Sonrası Parti İçi Tartışmalar 170
İzmir Gültepe'de Yerel Seçimleri Kazanıyoruz 171

Genel Seçimlere Doğru 172
Sosyal Adalet Ankara'da Aylık Olarak
Yeniden Yayına Başlıyor 175
Senatör Niyazi Ağırnaslı Olayı 178
Tasarruf Bonoları 185
Bursa İl Kongresi ve Çıkan Olaylar 190
1965 Seçimleri Öncesi
Spor ve Sergi Sarayı'ndaki Toplantı 196
Ekim 1965 Taksim Mitingi 199
Genel Seçimler Yapılıyor 202
İstanbul İl Kongresi 219
Birleşmiş Milletler FAO'ya Müracaat 221
Malatya Kongresi 224
Kartal'da İşbaşı Yapıyorum 227
DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) Kuruluyor 232
Çekoslovakya Olayları ve Parti İçindeki Çatlaklar 244
Beşli Takrir 251
3.Büyük Kongre 255
Kanlı Pazar 259
1969 Genel Seçimleri 260
15-16 Haziran Eylemleri ve Gözaltına Alınışım 263
AFRİKA YILLARIM 270
Afrika'da Sömürgecilik 270
Etniler Arası Çatışmalar 273
Afrika'da Dil 275
Çad'daki Yıllarım 276
Senegal Yıllarım 287
Roma 291
La Pasionaria'yı Anma 292
Mozambik 295
Mali ve Gine-Bissao 309
Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı 310
EK: Cami Baykurt 321

SUNU

2007 Şubat ayında, İstanbul Ahırkapı'daki Armada Oteli'nde TÜSTAV tarafından Türkiye İşçi Partisi'nin 45. DİSK'in 40. Yılı nedeniyle bir etkinlik düzenlenmişti. Vakıf başkanımız Nihat Sargın, bana ve Mehmet Üner'e 1.TİP (1962-1971) döneminde yakın çalışma arkadaşı olan Moris Gabbay'ı tanıştırdı. Bize "Moris'te bilgi çoktur, onunla bir sözlü tarih çalışması yapmanız iyi olur" dedi. Ben ve Mehmet Üner, başkanımızın bu önerisini büyük bir heyecanla karşıladık. Hemen orada Moris Ağabey'le bir program hazırladık. 12 Mart 2007 günü Taksim Sıraselviler'de Moris Ağabey'in yöneticilik yaptığı Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfında ilk görüşmemizi yaptık. 4 Ekim 2007 tarihine kadar haftada en az iki olmak üzere gerek Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfında gerekse TÜSTAV'da bu görüşmeler devam etti. Bu görüşmeler, üç adet ses kayıt cihazı ile doksanar dakikalık yirmialtı kaset tuttu. Mehmet Üner arkadaşım büyük bir titizlik ve özveri ile kasetlerin çözüm ve bilgisayarda yazım işlemini gerçekleştirdi. Moris Gabbay Ağabey'imiz de aynı çalışmayı yaptı. Tüm bu çalışmalar boyunca sık sık bir araya geldik. Anlaşılmayan yerleri, açıkta kalan konuları günlerce karşılıklı konuştuk. Tüm çalışmamız boyunca sevgi ve saygıyla andığımız değerli Başkanımız Nihat Sargın'ın büyük bir titizlikle hazırladığı iki ciltlik " TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler" kitapları rehberimiz oldu. Aylar boyu süren çalışma ile ana metni ortaya çıkardık. Altı yıllık bir çalışma sonucunda, nihayet kitap ortaya çıktı.

Kitabın hazırlık aşamasında çok büyük emekleri olan Mehmet Üner'e, yazılı metinlerin bilgisayar ortamına aktarılmasında yardımcı olan Sibel Servet Sular'a, gerek maddi ve gerekse yazılım hataları ile ilgili düzeltmelere yardım eden Erden Akbulut'a, görsel malzemenin hazırlanmasında yardımcı olan Nöber Özyürekoğlu'na, Moris Gabbay'a tüm bu süreç boyunca destek olan; Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı Genel Başkan Yardımcısı Kıymet Coşkun'a, Vakıf Sekreteri Nilgün Ersoysal'a, yakın dostu Kadriye Günaşdı'ya şükranlarımızı sunarız.

Ersin Tosun

Doğum, Çocukluk ve Ailem

Arkadaşlarım, doğum günümü sordukları zaman, gülerek, Büyük Taarruz'dan altı ay bir gün önce doğduğumu söylerim. Taarruz'un başlangıç tarihi 26 Ağustos 1922, ben de 27 Şubat 1922'de, İstanbul'da Beyoğlu Kumbaracı Yokuşu'nda bulunan bir apartmanın 2. katında doğdum. İki erkek kardeşim vardı, birini kaybettim.[1] Çocukluğumun büyük kısmı, o zamanlar İstanbul'unun en güzel semtlerinden birisi olan Nişantaşı'nda geçti. Oturduğumuz ev, Valikonağı'nın bir bina ötesinde olan bugünkü Samsun Apartmanı'ydı.

Gabbay Ailesi

O dönemin Nişantaşı'sının başka bir havası vardı. Nişantaşı, acele ve hırsla yürüyen kalabalık yerine, güler yüzlü, sakin, huzurlu insanların bulunduğu bir semtti. Bugünkü Abdi İpekçi Caddesi, iki yanı boş, ıssız, yolu Arnavut kaldırım taşlarıyla döşeli bir caddeydi. Valikonağı Caddesi'nden Dolmabahçe'ye inen bu sokağın sağ tarafı boyunca, Abdi İpekçi Anıtı'nın bulunduğu yere kadar, yüksek, sarı renkte bir duvar vardı. Bu duvar bugünkü AT (Arap-Türk) Bankası'nın bulunduğu yerden Abdi İpekçi Caddesi'nin başına kadar, içinde eski bir köşk bulunan çok büyük bir bahçeyle çevriliydi. Köşk, bir zaman Avusturya- Macaristan Sefareti ve sonra da Hariciye Köşkü olarak kullanılmıştı. O bahçeye zaman zaman gider kardeşimle birlikte oyunlar oynardık. Anımsadığım kadarıyla köşk 1930'lu yıllarda bahçesi ile birlikte satılarak imara açıldı. Bir-iki yılda koca bahçe o dönemin en lüks apartmanları ve evleriyle doldu. İstanbul'un en itibarlı semtlerinden birisi oldu. Bu dönemden aklımda kalan anılardan birisi de Valikonağı Caddesi'nden Nişantaşı'na doğru atlarıyla giden kadınlı-erkekli binicilerdi. Rumeli Caddesi'nin başlarında bulunan eski Kaymakamlığın karşısındaki boş geniş arazide, her ilkbahar cambazhane kurulurdu. Kardeşlerimle gider saat-

1. Ortanca kardeşim 1923 doğumlu Marsel İsak 1943'te tahsil için İngiltere'ye gitti. 1951 yılında tekstil mühendisi olarak Türkiye'ye döndü. Üç tekstil fabrikasının kuruluşunda çalıştı. 1956 yılında İngiliz eşiyle birlikte Manchester'a yerleşti. Uzun dönem Birleşmiş Milletler Sınaî Kalkınma Teşkilâtı'nda (UNIDO) danışman olarak çalıştı. İngiltere'de yaşamaktadır. Küçük kardeşim Daryo 1925 doğumlu, 1943 yılında İngiltere'ye gitti. Makine mühendisliği tahsili yaptı. 1986 yılında emekli olduktan sonra Türkiye ve İngiltere'de yaşadı. 2000 yılında vefat etti.

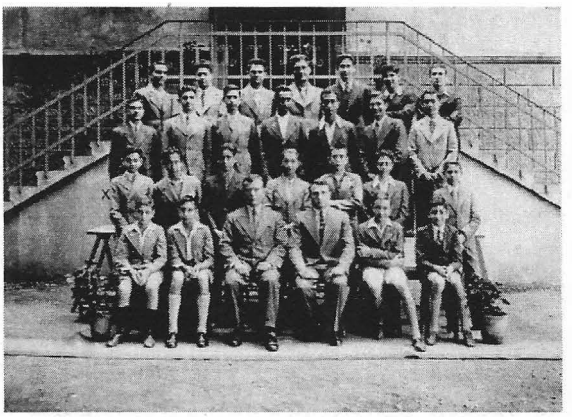
lerce vakit geçirirdik. Yine aynı caddenin sonunda bugünkü Yapı Kredi Vakfı Binası'nın bulunduğu alanda tenis kortları vardı. Burada kadınlar da tenis maçı yaparlardı. Annem, kadın tenis oyuncularının giydiği kısa eteklere çok kızardı.

Bu çocukluk günlerimde en büyük tutkum, kapıcının çocuğuna ait tahta tekerlekli arabayı alıp, Arnavut kaldırımları ile döşeli Abdi İpekçi Caddesi'nden aşağıya doğru inmekti. Kaymak çok zordu, çünkü yerler Arnavut kaldırımıydı; ayrıca yol boyu çok ıssız olduğu için korkardım. Ben, bisiklete binmeyi caddenin yaya kaldırımlarında öğrendim.

Bu günlerle ilgili anımsadığım olaylardan birisi de Harbiye Okul Taburu'nun her gün saat dört buçukta geçişini izlemekti, başta bando olmak üzere sert adımlarla geçerler, bugün, içinde büyük bir sahil savunma topu bulunan okul avlusuna girerek tekmil verirlerdi. Sadece benim değil, kardeşlerim ve diğer çocukların da ilgi odağıydı bu tören (Yıllar sonra askerliğimi yaparken bir gün albayım ile eski günlerden bahsederken ben bu olayı anlatmıştım. Albayım, "ben de o günlerde o askerlerin arasındaydım" demez mi! Ben "bizim çok hoşumuza giderdi o sert adımlarla yürümeniz" dediğimde "biz emperyalizmi yenmiş dik başla yürüyen ordunun gururlu askerleriydik" diye yanıt vermişti.)

Çocukluk günlerimden aklımda kalan önemli bir olay da 1927'de Atatürk'ün İstanbul'a ilk gelişini izlememdir. Bilindiği gibi Cumhuriyetin ilânından sonra, Atatürk uzun bir süre İstanbul'a uğramamış, bu konu bir sürü dedikodunun doğmasına neden olmuştu. Bu yüzden Atatürk'ün gelişi büyük yankı uyandırdı. Dört buçuk-beş yaşlarındaydım, bizim evin balkonuna tahta bir sopa iplerle bağlanmış, küçük bayraklar ve içlerinde mum bulunan kâğıt fenerler asılmıştı. Atatürk'ün caddemizden geçişi coşku ve sevgi sesleriyle karşılanmıştı. Ben de Atatürk'ün geçişini gördüm. Büyük bir heyecan vardı. Açık bir arabada, etrafında mızraklı atlı süvariler bulunuyordu. Güzergâhı Sarayburnu, Köprü, Karaköy, Şişhane, İstiklâl Caddesi, Taksim, Cumhuriyet Caddesi, Harbiye, Valikonağı Caddesi'nden Maçka ve Dolmabahçe'ye doğruydu.

1928 yılında Harf Devrimi yapıldı. Bu dönemde yaşanan heyecanı da gördüm. Bu heyecan bizim evde de yaşandı. Eski harfleri bilmeyen annem, elinde kâğıt-kalem, büyük gayretle yeni alfabeyi öğrenmeye çalışıyordu. Yeni yasaya göre yeni alfabeyi öğrenme zorunluluğu konmuştu. Şehrin birçok semtinde kurulan halk dersliklerinde akşamları herkese açık kurslar verilirdi. Evimizin yakınlarında bulunan bu dersliklere hemen her akşam giden, hayatında öğrenim görmemiş evin hizmetçisi Emine Hanım, birkaç ay içinde okur-yazar oldu. Genelde yeni alfabenin kısa bir sürede yayılmasına karşın bu devrime karşı olumsuz tavırlarını sürdürenler de vardı. Halkın okur-ya-

Saint Jeanne d'arc Lisesi, işaretli olan Moris Gabbay.

zar olanları, eski Türkçe çok kolay okuyup-yazmasına rağmen yeni Türkçede zorlanıyordu. Gençlik yıllarında Paris'te yaşayan amcam gelmişti. Cumhuriyet gazetesini okuması için verdim, attı "okuyamıyorum" dedi. O günlerde eski dilden yeni dile geçişte yaşanan çelişkilere tanık oldum. Çok tanınmış meşhur bir avukat vardı. Çok güzel eski harflerle layihalar yazardı; kaligrafisi mükemmel bir insandı. Remzi Bey adındaki kâtibine yazdığı layihayı verir "daktiloya çek" derdi. Yazıyı aldıktan sonra kâtibine "okudun mu" diye sorar, "okudum" cevabını aldıktan sonra yazıyı okumadan imza ederdi. Yazılan yazıyı kendisi okumadan imzalardı. Üstelik de bu avukat Almanca ve Fransızcayı mükemmel konuşur ve yazardı. Harf Devrimi'nin böylesi yanları vardı.

Okula, semtimizdeki Fransız okulunda başladım. Henüz Maarif Vekâleti'ne bağlı ilkokullar çok yaygınlaşmamıştı. Nişantaşı'nda iki okul vardı. Bir tanesi Modern Okul, diğeri de şimdi adı Saint Michel Lisesi olan o dönemki Collège Sainte Jeanne d'arc. Eğitim 8 yıldı. Okuma yazmayı evde öğrenmiştim. Okul frerler okuluydu, yani Fransız papazların okulu. Bu papazların ders veriş şekilleri bambaşkaydı. Okul arkadaşlarım arasında, Ressam Rasin, Merih Sezer'i hatırlıyorum. Bunlar benden iki sınıf ilerideydiler. Sınıfta en yakın arkadaşım daha sonraları Sefir olan ve 1971 yıllarında Dış İşleri Bakanlığı yapan Osman Olcay'dı (Özellikle 12 Mart 1971 yılında Osman, tutuklulara işkence yapıldığını öğrenince istifa etmişti. Kendisi ile irtibatımız kesildi yaklaşık altmış yıldır görüşemedik bir daha.)

1930'lu yılların başlarında, Beyoğlu'nda satılan "Vue"(Bakış) isimli bir Fransız dergisi vardı. Senelerce bu derginin Beyoğlu'nda satıldığını biliyorum. Daha çok küçüktüm, 7-8 yaşlarındaydım. Bir gün bu derginin bir sayısını evde gördüm. Babam satın almış olmalıydı. Derginin kapağında bir fotoğraf vardı. Fotoğrafta bir köprüyü birerli koldan geçen askerler görünüyordu. Bunlar Çin'i istilâya başlayan Japon askerleriydi. 1930-31 yıllarında dünyada başlayacak yeni bir savaşın ilk belirtileri gibi yazılar varmış dergide. Muhtemelen Mançurya savaşının başlangıcı anlatılıyordu. Dergiyi okuyan teyzem bana anlatmaya çalışıyordu.

Okuldaki Türkçe öğretmenlerimizin çoğu Birinci Cihan ve İstiklâl Savaşı'nı görmüş kimselerdi. Fırsat buldukça bize savaş anılarını anlatırlardı. Bizde vatan sevgisi de böyle gelişti. Anımsadığım hocalarım arasında Zeki Bey, Lütfü Bey ve bir de bir bayan öğretmenimiz vardı. Bu bayan öğretmen bana bir şiir ezberletti. Hatırladığım kadarıyla Orta Asya'yı anlatan Turancı bir şiirdi. Hatta bu hocamız, şiiri bana okuttu ve anlatmamı istedikten sonra beğenerek bana not olarak 10 verdi. Biz ortaokula kadar Dil ve Tarih Kongreleri'nin etkisi altında eğitim görüyorduk. Elimizde sözlüklerle, eski Türkçe kelimelerin yerine yeni öz Türkçe kelimeleri bularak okumaya çalışırdık. Muallim Bey diye hitap ettiğimiz bir hocamız bize "hacı fış fışı bir yana bırakacaksınız, siz yenileri öğreneceksiniz" derdi. "Hâdise" yerine "olay" dememizi isterdi. Bir gün birkaç arkadaş Şeker veya Kurban bayramında bu hocamıza bayram ziyaretine gittik. Elimizde bir demet çiçek ile "bayramınızı kutlarız" dedik. Bu öğretmenimiz bize "ne bayramı bu hacı fış fış bayramı, 23 Nisan'da, Cumhuriyet Bayramı'nda, 19 Mayıs'ta nerelerdeydiniz" diye bizi terslemişti.

Okulumuz papaz okulu olduğu için, Hıristiyan arkadaşlar din dersi görürlerdi. Müslümanlar ile Museviler bu dersten muaf tutulurdu. Onlara moral (ahlâk) ve adab-ı muaşeret dersi verilirdi. Hıristiyan arkadaşlar din derslerini kilisede alırlardı. Öğrenci sayısı 25-30 kişiydi. Sınıfımız farklı dini inançlı öğrencilerden müteşekkildi. Katolik çocuklarının günah çıkarma günleri vardı. Bu günlerde sınıfa "*Frère Inspecteur*", yani müfettiş gelir, öğrencilere bir kart dağıtırdı. Bu kartlar günah çıkarmaya çağrı gibi bir şeydi.

İlkokula ortanca kardeşim Marsel ile başladık. Bizden birkaç yıl sonra, tüm ilkokul öğrencilerinin Maarif Vekâleti'ne bağlı yeni oluşturulmuş okullara gitme zorunluluğunu getiren kanun çıktı. Küçük kardeşim Daryo evimizin yanında bulunan ilkokulda eğitimine başladı. Tarih ve Yurt Bilgisi dersleri önemli derslerimizden ikisiydi. Yurt Bilgisi'ne ya Asım Us veya onun kardeşi giriyordu hoca olarak, tam hatırlayamıyorum. Bu derste demokrasi, seçim, 1. seçmen, 2. seçmen, belediyeler ve görevleri gibi dersleri görürdük. Bu ders çok kapsamlı anlatılırdı. Hatta babamın avukat bir arkadaşı bizimle okul hakkında konuşurken "bu çocuklara ne kadar zor şeyler öğretiyorlar" demişti. Bana da Yurt Bilgisi dersinin dili o günlerde çok ağır gelirdi. Kitap Osmanlıca kelimelerle doluydu.

Benim anadilim Ladino değildir. Zaman zaman arkadaşlarım da bana bunun nedenlerini sorarlar. Bu bizim aile yapımızdan kaynaklanır. Doğduğumda annem bizimle hep Fransızca konuşmuş. Bu açıdan ben ve kardeşlerimin anadili Fransızcadır. Annem ile babam kendi aralarında Ladino dilini konuşurlardı. Ben Türkçeyi babamdan, sokaktaki arkadaşlarımdan, evde bize

bakan yardımcılardan öğrendim. Bu noktanın daha iyi anlaşılması için ailemin ve Yahudilerin Türkiye'ye gelişlerine kısaca değinmek gerekiyor.

Yahudilerin Anadolu'ya Gelişleri ve Aile Kökenim

Yahudiler, Anadolu'ya Hazreti İsa zamanından önce yerleşmişlerdir. Finikeliler ve İonyalılara ait belgelerde Yahudilerin Anadolu'da bu dönemlerde yaşadıklarına dair bilgiler vardır. Anadolu'da bulunan Yunanlılarla ilk temaslar da bu zamanlarda oluyor. Yunan medeniyeti ile karşılaşınca Tevrat'ın öğretisine bağlı yaşayan Yahudilerin, yaşamlarında zamanla bazı değişiklikler olmaya başlıyor. Artık onların bir kısmı da, Yunanlılar gibi stadyumda çıplak güreşiyorlar, hamam ve içki âlemlerine alışıyorlar ve Yunanlılar gibi metreslerinin yatağından evlerine gidiyorlar. Anadolu'ya giren Selçuklular bu tür Yahudilerle karşılaştılar. Bizans ve Selçuklular zamanında bu topraklarda bulunan Yahudileri, İspanya'dan göç eden Yahudilerden ayırmak için, bu topluluğa Romanyat denir.

VI. ve VII. yüzyıllarda Yahudiler Araplarla beraber İspanya'da Endülüs'te yaşamışlar. Yunan klasiklerini önce Arapçaya, İbraniceye ve Latinceye çevirmişler. Bu medeniyet Kuzey Afrika'dan yayılmış. O zamanın meşhur âlimleri İbni Haldun, İbni Rüşd, İmam Gazali ve bunların arasında bir Musevi olan İbni Meymun (Ramgam) vardı. İbni Meymun Musevi dinini yeni bir sistematiğe sokan insandır. Eserlerinin bir kısmı Arapça, bir kısmı İbranicedir.

Arap Emevileri, Pirene dağlarını aşıp Fransızlarla savaşa başladılar. Şarl (Charles) Martel tarafından 732 yılında Poitiers Savaşı'nda bozguna uğratıldılar. Gerilemeye başladılar. Bunun ardından XI. ve XII. yüzyıllarda başlayan Arap-İspanyol savaşları Endülüs medeniyetinin gerilemesine yol açtı. XV. yüzyılda, 1492 tarihinde İspanya Kralı Ferdinand ve İzabel devrinde hem kalan Müslümanlar, hem de Yahudiler, Hıristiyan-Katolik dinini kabul etmeye zorlanmış, kabul etmeyenler İspanya'yı terk etmek zorunda kalmışlardır. Hıristiyanlığı kabul eden Yahudilere [küçültücü bir adla, İspanyolca domuz manasına gelen] Maranos, Müslümanlara ise Marinkos denmeye başlanmıştır; [Yahudiler ise kendilerine konverso demeyi uygun bulmuştur]. Göçe zorlanan Yahudi ve Müslümanların bir kısmı Kuzey Afrika'ya, bir kısmı Hollanda, İtalya, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğindeki topraklara göç etmişlerdir.

İspanyol Yahudileri bu dönemde özellikle deniz ticaretinde oldukça iyi durumdadırlar. Afrika kıyılarına giden gemilerin sahipleri Yahudilerdir. Robert Kolej'de tarih hocamız Cami Baykurt, bu dönemi "zengin Yahudiler İngiltere ve Hollanda'ya, fakirlerde Osmanlı'ya sığındılar" diye anlatırdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. yüzyıldan itibaren gerilemeye baş-

lamasının en önemli nedenlerinden birisi de dünya ticaret yollarının en önemlilerinden İpek Yolu üzerindeki etkisini giderek kaybetmiş olmasıdır. XVI. yüzyılda zengin tüccarların katkısıyla deniz filosunu güçlendiren Portekizliler, Ümit Burnu'ndan kuzeye ve Hint Okyanusu'na geçip Kuzey Afrika kıyılarından Hindistan'a kadar ulaşmışlardır. Bu dönemde yapılan Osmanlı-Portekiz deniz savaşları kaybedilmiştir. Osmanlı topraklarına gelen Yahudilerin çoğunluğu esnaf ve zanaatkârlardan oluşmaktaydı. Silâh, demir, tekstil, ipek ve deniz ticaretinde ustaydılar. Osmanlı'ya ilk matbaayı da 1493'de getiren bu Sefarad Yahudileridir. Osmanlıca kitap basmak yasak olmasına rağmen Grekçe, Latince, İbranice ve Ladino dilinde kitaplar basılıyordu. (Bu döneme ait belgeler maalesef Türkiye'de pek fazla yok. 1992 yıllarında bu konuda yaptığım bir araştırmada İsrail'de dönemle ilgili çok fazla belge toplandığını öğrendim. Bunların çoğunluğu dinî içerikli kitaplardı. Bu kitaplara "responsa" kitaplar deniyor. Yani bir bakıma "el cevap" İslam'daki fetvalara benziyor. Mısır'da bulunan bir hahamın, Osmanlı İmparatorluğu'nda yetkililerle bir sorununun çözümü ile ilgili yazışmaları eşsiz bilgiler içeriyordu. Özellikle Osmanlı'daki idari yapı ile ilgili birçok ayrıntı bu belgelerde vardı.)

İstanbul'un fethinden sonra, İstanbul ve Trakya'da Osmanlı nüfus az olduğu için bu bölgelere önce İç ve Doğu Anadolu'dan Ermeniler, 1492 yılından itibaren de Sefarad Yahudileri yerleştirilmiştir. Yahudiler özellikle Silivri, Lüleburgaz, Kırklareli, Edirne, İzmir, Selanik gibi, ordunun geçiş güzergâhlarına yerleştirilmiştir. Bunun temel nedeni; Yahudiler demir işlerinde iyi olduklarından, bu bölgeden geçerken, ordunun silâh ihtiyacını karşılamaktı. Yeniçeri Ocakları'nda maliye işlerine de Yahudiler bakıyordu; bunlara "Ocak Bezirgânları, Ocak Sarrafları" da denir. Bu arada İspanya'da tıp alanında yetişmiş Yahudiler de Osmanlı paşaları ve saltanatın doktorluklarını yapmışlardır. Bu tip insanları Osmanlı Sarayı'nda büyük itibar görüyorlardı. Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman'ın özel doktorları da Yahudi'ydi.

İspanya'da kalan Yahudiler ise, yukarıda belirttiğim gibi ancak Katolik olmayı kabul etmek kaydıyla kalabiliyorlardı. Buna rağmen engizisyondan kurtulamıyor, Avrupa'ya kaçıyorlardı. Bunlar arasında, ünlü Nasi ailesinden, Dona Garcia adında bir kadın vardı. Bunlar önce Frankfurt sonra da Amsterdam'a gidiyorlar. Daha sonra Osmanlı'ya hicret etmeye karar veriyorlar. Osmanlı İmparatorluğu'na gelebilmeleri için yeniden Musevi dinine dönmeleri gerekiyordu. Dona Garcia'nın yeğeni [Yasef Nasi], II. Beyazıt ve Sadrazamı Sokullu Mehmet Ali Paşa ile çok yakın dost oluyor. Rivayete göre bir gün konuşurlarken "ben iki kez din değiştirdim, bir daha değiştirmek istemiyorum, değiştirecek olsam Müslümanlığı seçer belki de Sadrazam olurdum" diyor. Yahudiler açısından çok zor bir durum... İspanya'da Musevilikten Hıris-

tiyanlığa, Osmanlı'ya gelince yeniden Museviliğe... Hem Dona Garcia, hem de o dönem gelen kimi Museviler beraberlerinde büyük servet getiriyorlar Osmanlı'ya. XVIII. yüzyılın İstanbul'u mali bakımdan bugünün New York'una benziyordu. Bu dönemde hacca giden Museviler de mutlaka İstanbul'a uğramak zorundaydılar. Bunlar da büyük paralar bırakıyorlardı.

Selanik, Osmanlı'nın bir vilayetiyken entelektüel merkezdi. Selanik, İstanbul'dan uzak, kozmopolit yapısı ile bütün memleket meselelerinin konuşulduğu bir şehirdi. (Ben Selanik'e bir kez gittim. Rıhtımda dolaşırken beyaz kuleyi gördüm. O dönemde sahilde Kosmos gaziņosu vardı. Bu gazinoya Osmanlı subay ve aydınları uğrar burayı bir siyasi üs olarak kullanırlardı. Kuleye bakarken kendi kendime "işte cumhuriyet burada kuruldu" diye düşündüm.) Eşimin ailesi de Selanik'ten gelme olduğu için aile içinde çok sık Selanik'ten bahsedilirdi. XIX. yüzyılda Selanik Yahudileri içinde üç cereyan görülür.

Birinci cereyan: "Ben Musevi'yim ve Tevrat'ın kurallarına göre yaşayacağım" diyenler.

İkinci cereyan: Avrupa ve Amerika'yı izleyenler. Çekim merkezi Batı olmasına rağmen Osmanlı'da yaşamayı seçiyorlar. Avrupaî yaşamı tercih eden bu kesim burjuvalaşıyor. Bunlar diğer Yahudilerden ayrı bir sınıf olarak yaşadılar.

Üçüncü cereyan ise: "Osmanlı'da muhtelif milletler var, bizim de ayrı bir millet olarak yaşamamız doğru olmaz, en zayıf unsur biziz, bu nedenle Osmanlı'nın esas milletini teşkil eden Türklerle birlikte yaşamalıyız" diyenler. Bu kesime dâhil olanlar arasında, Moiz Kohen Tekin Alp gibi, Turancılar da vardır.

Bu arada Masonluğa da vurgu yapmak lâzım. Bilindiği gibi Selanik, masonluğun önemli merkezlerinden birisidir. Bu üç cereyan içinde ama özellikle ikinci ve üçüncü gurupta masonlar etkin olmuştur. Özellikle 1850'li yıllardan itibaren mason localarının faaliyetiyle birlikte Yahudilerde siyasallaşma yönelimi başlamış, Jön Türkler ve İttihat Terakki içinde yer almaya başlamışlardır.

İstanbul Yahudicesinde (Ladino) espri olarak kullanılan bir deyim vardır. Bir Türk Musevisine günlük siyasî durum hakkında ne düşünüldüğü sorulursa, verdiği cevap "en işes de hükümet no mos karıeşamaz" olur. Deyimin içindeki Türkçe kelimelerden de anlaşılabileceği gibi; yanıt çok basit: "Hükümetin işine karışamayız"dır. Bu işin esprili yanı. Buradan çıkan sonuç: "Belâdan kaçınmak"tır. Osmanlı tarihinde Yahudilerin siyaset hayatına girmeleri I. Meşrutiyet'ten sonra İttihat-Terakki'nin kurulma yılları ile başlar ve devamlı bir şekilde I. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar devam eder. Selanik mebusu Manuel Karasu, İzmir mebusu Nesim Mazliyah parti teşkilâtında önemli roller üstlendiler. Tekin Alp (Moiz Kohen) ise Türkçülük hareketine katılmış

ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında cemaat içinde Türkleşme hareketinin başını çekmiştir. O yıllarda devletin izlediği yol Yahudilerin günlük siyasî hayata katılmalarına pek imkân vermemiştir. Bu dönemlerde, devletin azınlık politikasını kavrayabilmek için, Osmanlı tarihine kısa bir göz atmak gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, ordu ve devlet idaresinde hâkim unsur Müslümanlardı. İç ve dış ticaret gayrimüslim ve yabancı azınlığın eline bırakılmıştı. Taşrada, eyaletler arası iç ticareti azınlıklar yürütüyordu. XIX. yüzyıl ortalarından ve Kırım Harbi'nden sonra İstanbul, İzmir, Selanik gibi liman şehirlerinde yabancı unsurların hâkim olduğu bir komprador burjuvazi güçlenmeye başlamıştı. Bu zümre uzun yıllardan beri devam eden kapitülasyon antlaşmaları sayesinde, ithalatta ve ihracatta önemli paya sahipti. II. Meşrutiyet günlerine gelindiğinde İttihat Terakki Partisi'nde gelişmeye başlayan Türkleşme hareketi, iktisadın ve kalkınmanın ancak sermaye ve ticaretin yerli ellere, yani Türklerin eline geçmesi ile mümkün olabileceği kararına varmıştı. I. Dünya Savaşı'na girdikten birkaç gün sonra Hükümet aldığı bir kararla, kapitülasyon sistemine son vermiş ve devlet tarafından kurulan Milli Kantariye Şirketi ile de dış ticareti kontrol altına almıştır. O günden sonra, dış ticaretle uğraşanların, yapacakları her alım ve satım işi için Milli Kantariye Şirketi'nden izin almaları gerekiyordu. Kolayca anlaşılabileceği gibi, yapılan başvurularda Müslüman iş adamlarına öncelik tanınıyordu. Bu durum savaşın sonuna kadar sürdü.

İstiklâl Savaşı'ndan sonra İzmir'de toplanan I. İktisat Kongresi'nde ticaret hayatında yerli unsurların ağırlığının artmasına karar verildi. 1930'larda kalkınmanın devlet öncülüğünde yapılması kararından sonra da iç ve dış ticaret hayatı devletin kontrolüne geçmiş oldu.

Osmanlı'da Yahudilerin durumuna ana hatlarıyla değindikten sonra Türkiye kamuoyunda sıklıkla gündeme gelen Sebatayizme de kısaca değinelim. Selanik merkezli Sebatayizm başka bir harekettir. Türkiye'de bu sorun yanlış bir biçimde, çok karıştırılarak politize ediliyor. Bilindiği gibi Musevilikte, yani Tevrat'ta Mesih, Mehdi önemlidir. XVI. yüzyılda Sebatay Sevi adında biri Mehdiliğini ilân ediyor. Musevi tarihinde böyle insanlar çıkar (Diğer dinlerde de görülür bu.) Sebatay Sevi bilgili bir din adamı, bir Kabalist. Kısa sürede Museviler içinde müritleri çoğalıyor. Avrupa'nın birçok yerini dolaştıktan sonra müritleriyle birlikte Osmanlı'ya geliyor ve Gelibolu civarına yerleşiyor. Amacı, İstanbul'a gelip, Mesihliğini ilân etmek... Bu durumdan İstanbul'daki Hahamlar çok rahatsız oluyorlar. Padişaha gidip "bu adam dinimize nifak sokuyor, Mesih henüz gelmemiştir, buna karşı önlem alın" diye şikâyet ediyorlar. Sebatay Sevi'nin müritleri daha da artıyor, müritleri onun ölümsüzlüğüne ve dokunulmazlığına inanıyorlar. Padişah bunun üzerine Sebatay Sevi'yi makamına çağırıyor. Mesih olup olmadığını soruyor. Sebatay Sevi padişahın

kendisini idam ettireceğinden korktuğu için, söylenenlerin doğru olmadığını, Müslümanlığa geçmek istediğini söylüyor. Bunun üzerine padişah idam ettirmekten vazgeçiyor, onu ve müritlerini Arnavutluğa sürüyor. Bu dönemden itibaren Sebatay Sevi ve müritleri, Müslüman görünerek kendi dinlerini içlerinde yaşamaya başlıyorlar. İçine kapalı bu harekette dışarıdan kız alıp verme olmuyor. Bu kapalılıkları nedeniyle güvensizlik hep içlerinde oluyor. Sebatayistler, diğer etnik gruplara göre, dış memleketlerle daha çok ilişkide olduğu için, zamanla toplumsal yapıya uyum gösterip, siyasete dâhil oluyorlar.

İttihat Terakki'nin önemli adamlarından olan Emanuel Karasu, eşimin anneannesinin kardeşidir. Abdülhamit'i hâl eden Heyet-i Mebusan üyesidir Bu ailenin yakınlarıyla konuşarak bu dönemleri anlamaya çalışırdım. Bilindiği gibi İttihat Terakki içinde diğer azınlıklardan da insanlar olmuştur. Ama unutulmamalıdır ki bu dönemi yaşayanlar için, Hürriyet ilân edildiğinde, temel slogan "hepimiz Osmanlıyız" olmuştur.

Selanik'te meşhur Şemsi Hoca da Sebateyisttir. Selanik'te ilk olarak Feyziye okullarını (Feyzi Âti, bugünkü Işık Lisesi ve Üniversitesi) kurmuştur. Bu okullara sıralar, kara tahtalar koyduğu için, ilk açılan okul Selanik'te modernliğe karşı olan Sebatayistler tarafından saldırıya uğramıştır. Şemsi Hoca bu okulları yeniden açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1860 yılında demiryolu inşa edilecek. Bu işi Baron Hirsh isimli bir Yahudi müteahhit üstleniyor. Yahudilerin yoğun yaşadığı Selanik'e geliyor. Kendi aralarında Ladino (İspanyol Yahudicesi) konuşuyorlar. Baron Hirsh bir mahalle okuluna gidiyor. Bu okullarda Yahudi öğrenciler diğer Osmanlı mekteplerinde olduğu gibi mektep sıralarında değil, yerde oturuyorlar, Tevrat okuyup dua ezberliyorlar ve biraz da dört işlem öğreniyorlar. Aslında XIX. yüzyıl ortalarına kadar Yahudilerin eğitim sistemi, Ortaçağdan kalan eğitim sistemiydi. Mahalle okullarında dua ve dört işlem dışında fazla bir eğitim görmezlerdi. Dinen başarılı olan öğrenciler Yeşiva denilen bir tür üst öğretim müessesesinde Tevrat ve Talnut dersleri alırlardı. Bu okullarda din adamı (haham) yetiştirilirdi. Yani Osmanlı'daki medrese eğitimi gibiydi. Bu dönemde Avrupa'da eğitim görmüş Banker Camando, Baron Hirsh gibi Musevi aydınları dinde ıslahat istiyorlardı. Baron Hirsh padişaha mektup yazıyor: "Bunların Türkçe öğrenmeleri lâzım, bunu öğretecek yeni okullar açılmalı" diyor.

Bir Alman Musevi'si olan Baron Hirsh, Paris'te altı Yahudi aydının kurduğu Cemiyyet-i İsraliye-i Umumiyye (Alliance Israélite Universelle, İzraelit kelimesinin İsrail devletiyle ilgisi yoktur. Fransızlar Yahudilere İzraelit der.) adında bir vakfın kuruluşuna maddi destek veriyor, yani Evrensel Musevi Birliği Vakfı. Bu Vakfın amacı, ortaçağı yaşayan Yahudi kitlelerini eğitip, aydınlat-

maktı. Osmanlı'da kurulan bu Alyans okullarının esası Fransız okulları olmasıdır. Bu okulların hocaları Fransız Yahudileridir. Türkçe dersleri de Müslüman Türk hocalar öğretir. Bu hareket yerli Yahudiler arasında kolay kabul görmedi. Bence bu vakıf iyi niyetle kurulmuş olmasına rağmen, yarattığı ve çok az kişinin gördüğü, sorunlar da vardı. Birincisi; bir Fransız Yahudi'sinin anadili Fransızca, bir İngiliz Yahudi'sinin anadili İngilizce, Alman Yahudi'sinin Almanca olmasına rağmen Osmanlı Yahudi'sinin anadili Osmanlıca değil, yukarıda da değindiğim gibi Ladino diliydi. Bu Osmanlı kökenli Yahudiler arasında "ötekileştirilme" psikolojisi yaratıyordu. İkincisi; Fransız Yahudi hocaların şapka giymeleri, sıra, kara tahta gibi modern öğretim araçlarını kullanmaları, Hıristiyan bir dille (Fransızca) ile din dersleri öğretmeleri muhafazakâr din adamlarının tepkisine yol açıyordu. Bu durum Yahudiler arasında laik-antilaik çekişmeye neden olmuştur. Padişah Abdülaziz zamanında, 1862 yılında, Sadrazam Fuat Paşa Banker Camonda'nun evinde misafirken kalabalık bir Yahudi topluluğu evin önüne gelerek Alyans okullarının kapatılması için gösteriler yapmışlardır. Bunun üzerine padişah İstanbul Hahambaşını hapse attırmış yerine Edirne Hahambaşını İstanbul'a getirmiştir. Padişah Eyüp'te saltanat kayığı ile cumaya giderken, dindar Yahudilerle dolu sandallar ilahilerle padişahın kayığına yanaşarak İstanbul Hahambaşının affedilmesini istemişlerdir. Padişah da arzularını yerine getirerek Hahambaşını affetmiştir. (Bu dönemde İstanbul'da oturan Yahudilerin büyük kısmı Haliç'in iki yakasında Kasımpaşa, Hasköy, Halıcıoğlu, Unkapanı, Balat, Çarşamba gibi semtlerde yaşıyorlardı.)

Alyans okulları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli illerinden, Kahire, İskenderiye, Ege ve Filistin'e kadar, Yahudi nüfusunun yaşadığı her bölgede kuruldu. Ayrıca tarım meslek okulları olarak da faaliyet yürütmüşlerdir. Bu okulların bir diğer amacı da Osmanlı içinde Fransızlara yakın bir kitle yaratmaktı. Bu aynı zamanda, Fransız emperyalizminin bir tür yayılma politikasıdır. Bu süreçle birlikte kimi Yahudi isimlerinin de Fransızlaştığını görürüz. Yako-Jak, Avram-Albert, Hayım-Viktor olmuştur.

Meselâ benim adımın Moiz olması gerekirken ailem beni nüfusa kayıt ettirirken Moris'e çevirmiştir. Babam da dış ticarete atıldığında ismini Albert'e çevirmiştir. Babam Alyans ortaokulu mezunudur, tarım tahsilini Filistin'de kurulan Alyans Tarım Okulu'nda yapmış ve 1898'de tarım teknikeri olarak İstanbul'a dönmüş. (Baba tarafı Sefarad Yahudilerindendi. Dört erkek, dört kız olmak üzere sekiz kardeşlerdi.)

Babam İstanbul'a döndüğünde bir paşanın bahçesinde çalışmaya başlamış. Ama orada onunla birlikte; alaylı, çekirdekten yetişme Arnavut bir bahçıvan daha varmış. Babamla anlaşamamışlar. Dedem bakmış ki olacak gibi değil, babamı oradan almış, ticareti öğrenmesi için bir tüccarın yanına yerleş-

tirmiş. Babam birkaç yabancı dil biliyor, bu büyük avantaj. O dönemde Fransa ile iş yapıyorlar. Babam anlatmıştı, Fransa'ya Avram Gabbay diye mektup yazıyor bir türlü beklenen yanıt gelmiyor. Nedenini öğrenmek istiyor. Babama "sen Osmanlısın biz burada ticaret yapacaksak Galata'daki Fransız iş mahkemesinde işlerimiz görülsün isteriz" diyorlar. Bunun üzerine babam ismini gayri resmi olarak Albert soyadını da "y" yerine iki noktalı i olarak değiştiriyor. Nüfus cüzdanı kâğıdında isim soy isim kanunun kabulünden sonra eskisi gibi kalmıştı. (Ben Fransız okulunda papazların soyadımı Gabbai şeklinde yazmalarına çok kızardım. Ste. Jeanne d'Arc okulunda Fransızca derslerde Maurice Gabbai diye yazarlardı, ben de Türkçe derslerde Moris Gabbay'a çevirirdim. Soyadı kanunu çıkınca da böyle değiştirdim zaten.)

Babam tüccarlığa başlıyor. Babamla ilgili belgelerde Viyana'da bulunan İpekçi kardeşlerden birine yazdığı mektupları buldum. Mektuptan öyle anlaşılıyor ki birlikte iş ortaklıkları var. Bu mektuplar Fransızca yazılmış. Fakat bir mektupta Latince harflerle daktilo ile Türkçe yazılmış bir bölüm de var. (Eki geuzum bou ich tchok meuhim elden katchmasin.- İki gözüm bu iş çok mühim elden kaçmasın) Bu mektubun tarihi 1910. Bu İpekçi'lerin meşhur İpekçiler olduğunu öğrendim. Çünkü çocukken kardeşlerimle Melek, Elhamra ve İpek sinemalarına ücretsiz girerdik. Bizden para almazlardı.

Annemin ailesi XVIII. yüzyılda İtalya'dan geliyor. Ailenin soyadı tipik Romanyot olan Roditi'dir. Genellikle Romanyotlar, kendilerini Sefarad Yahudilerinden ayrı görürler. Baba tarafıma biraz yukarıdan bakarlardı. Yukarıda da bahsettim, İspanya'dan gelen Museviler Sefarad Musevi'siydi. Bir de taa Bizans döneminden kalan ve Avrupa'dan gelen Romanyat Musevileri var, anne tarafım bunlardandı. İtalya'dan gelmişler. Annem on üç çocuklu bir ailenin kızıydı. Aralarında daha çok Fransızca, İtalyanca, Rumca konuşurlardı. Bunların arasına girdiğim zaman üç-dört dilin aynı anda konuşulduğunu görürdüm. Annem mükemmel Rumca konuşurdu. Ayrıca Bulgarcayı da çok iyi konuşurdu. Gençliğinin bir bölümünü Filibe'de geçirmişti. Annemin erkek kardeşlerinden biri, yani dayım doktordu. Hiçbir ilişkisinin olmamasına rağmen sadece o dönem Bulgaristan'da yaşadığı için I. Dünya Savaşı'nda Bulgar ordusunda doktorluk yapmak zorunda kalmış. Diğer üç dayımı çok az tanıdım. Anne ve babam tarafı çok genişti ve dünyanın dört bir yanına dağılmışlardı.

Aklıma bir anı geldi. Anne tarafıma Halıcıoğlu'nda dedelerinden kalma iki ev vardı. Dedem burasını zamanında şaraphane olarak kullanmış. Sonra düzenlenerek ev haline getirilmiş. Annemler buraya kira almaya gittiklerinde buralarda yaşayan insanların yoksulluklarını görüp para almak bir yana onlara yiyecek giyecek yardımı yaparlarmış. Hatta bir dönem sonra kira da almayarak evleri oturanlara bırakmışlar. Yıllar sonra, Karadenizli bir tüccar

annemlerin bu evlerini satın almak istedi. Annem "buralar en az 30 ortaklı ama benim payımı satabilirim" dedi. Hatırladığım kadarı ile 500 Liraya sattı. Bu Karadenizli yıllarca bana gelip yalvardı diğer ortaklara ulaşmak için. Bir gün bir polis geldi eve, anne tarafından bir akrabamız ile ilgili olarak "O, 1895'te Amerika'ya gitmek üzere Türkiye'den ayrılmış" dedi. Benim tanımam imkânsız tabii ki. Ben anne tarafımızın köklerini araştırırken edebiyat çevresinden akrabalarım olduğunu gördüm. Meselâ Yaşar Kemal'i Avrupa'ya tanıtan edebiyatçı Eduard Roditi'nin akrabamız olduğunu öğrendim. Yaşar Kemal'in rahmetli eşi Tilda'nın akrabası olan Eduard Roditi'nin büyükbabası ile anne tarafından büyük babamın kardeş olduklarını buldum.

Annem benden çok kardeşlerimin üstünde dururdu. Ben daha başıbozuktum. Annem Türkçeyi zar zor konuşurdu. Biz kardeşlerimle annemin Türkçesi ile alay eder dururduk. Meselâ annem hizmetçiye "tavuk pişsin" yerine "tavuk piştim" derdi. Bizde kahkahalarla gülerdik. Annem kız kardeşleriyle Bulgarca konuşurken, küçük kardeşim alaycı bir ifade ile "bakmayın onların Bulgarca konuşmalarına, Bulgarcaları da Türkçeleri gibidir" derdi ve bizler alay ederdik.

Babam sıkı bir İttihatçıydı. Kardeşlerimle birlikte bizi gezmeye götürdüğünde çoğu kez Hürriyet Tepesi'ne giderdik. Hürriyet Anıtı'ndaki Mahmut Şevket Paşa'nın mezarını gösterir 31 Mart Vakası'nı anlatırdı. Buradaki şehitlikleri gezdirirdi. Bazen de Taksim'deki Taşkışla'ya yürürdük. Kışlanın duvarlarındaki mermi izlerini bize gösterir, Hareket Ordusu'nun Yeşilköy'e ulaşmasıyla birlikte arkadaşı ile Hasköy'den yaya olarak, tepeleri aşıp Yeşilköy'e nasıl ulaştıklarını anlatırdı. Başka bir gün de yine kardeşlerimle birlikte Ayasofya civarında bulunan Arkeoloji Müzesi'nde Mahmut Şevket Paşa'nın suikaste uğradığı arabayı göstermişti.

Yine böyle bir gezintimizde, yolda babamın arkadaşı olan ve o dönemde İstanbul Emniyeti'nin 1. Şube Müdürü Topal Samuel'e rastladık. Babam ayaküstü sohbet edip bu dostundan ayrıldıktan sonra bize, Topal Samuel'in Mahmut Şevket Paşa suikastçilerini yakalayan polis olduğunu, bu olay sırasında ayağından yaralandığını ve topal lâkabının buradan geldiğini anlattı. Polisler ona "hoca" derlermiş. Topal Samuel'i sonraları birkaç kez daha gördüm. Bir keresinde amcamın kayınpederi olan Osmanlı Deniz Miralayı Moiz beyin evine babamla ziyarete gitmiştik. Topal Samuel Bey de oradaydı. Ben çocukluğun verdiği merakla emekli Moiz Beyin beylik kılıcı ve bir kutu içindeki madalyaları ile oynamaya başladım. Moiz Beye "bunları nasıl kazandınız" diye sordum. Moiz Bey bana uzun uzun anılarını anlattı ve ilâve etti: "Bana bu madalyaları vermeleri yerine tekaüt maaşıma biraz zam yapsalar daha çok sevineceğim" deyince odada bulunanlar gülmeye başladı. Ben "büyüyünce

sizin gibi olacağım" dedim. Samuel Bey elini hafifçe enseme vurarak "oğlum bu gidişle seni Tünel-Şişli tramvayında ikinci mevkide biletçi bile yapmazlar" dedi. Bu azınlıkların psikolojisini tanımak adına o güne kadar duyduğum ilk cümlelerdi. Çünkü azınlıklar arasında memur olanların üst terfileri geldiğinde bir üst makama atanmadıkları, emekliliklerinin istendiğine dair yaygın bir kanaat vardı. Ve bu pek de haksız değildi.

Babamın Halk Partili arkadaşları vardı. Biz ailecek Cumhuriyet Bayramlarında resmigeçit törenlerini izlemeye giderdik. Taksim'in Nahiye Müdürü babamın çok yakın arkadaşıydı. Bu tür yüksek mevkideki müdürler aynı zamanda partinin ocak başkanlığını da yapardı. Ve yetkileri çoktu. Bu Nahiye Müdürü her resmi bayramda törenleri izlememiz için bize protokol tribününden yer ayırtırdı. Cumhuriyetin 10. yılı nedeniyle düzenlenen törende babam bütün ailemizin yakalarına altı oklu bezden yapılmış rozetler takmıştı. Babam da diğer arkadaşları da bu törenlere, gri beyaz çizgili bir pantolon, jaketatay beyaz gömlek, gri kravat, melon şapka, beyaz eldiven ve baston kuşanarak giderlerdi.

1947 yılına kadar Büyükada'da yazlık evimiz vardı. Yaz aylarında oraya giderdik. Bugün gibi hatırlıyorum. Bir gün ailecek Büyükada'daydık. Eve bir bekçi geldi. "Gazi Hazretleri adaya geliyor" dedi. Evde büyük bir telâş başladı. Babam hemen tören kıyafetlerini giydi. Bizler de en temiz kıyafetlerimizi giydik, tüm komşularla birlikte ada vapuru iskelesine gittik. Neredeyse tüm ada halkı oradaydı. Eniştem ve halam da bizimleydi. Eniştem ordudan ayrılmış veteriner yüzbaşıydı. İskelede beklemeye başladık. Bir müddet sonra iskeleye çiçeklerle süslü bir araba yanaştı. Atatürk yanında Afet İnan ile birlikte iskeleden çıkarak arabaya doğru yöneldi. Birden büyük bir alkış ve "Yaşa!" "Varol!" nidaları yükseldi. Gazi Paşa, Afet İnan Hanımın arabaya binmesine yardımcı oldu, sonra kendisi arabaya bindi. Onun bu hareketi izleyicileri çok etkiledi. Eniştem asker kökenli olduğu için çok sert bir karakteri vardı. O günden itibaren halam enişteme hep "Bak efendi, koskoca Paşa Hazretleri hanımlara yol veriyor, ondan biraz ders al" demeye başladı.

Yine bir yaz günü halamlar Caddebostan Plajı'nda otururken, Gazi Paşa arkadaşlarıyla yemeğe geliyor. Garson Atatürk'ün rakı bardağı bittikçe dolduruyormuş. Halam eve geldiğinde bu olayı bize anlattı. "Neden bu zıkkımı Gazi Paşa'nın bardağına dolduruyor bu garson" diye gün boyu söylenip durdu.

Babamın bir amcası erken yaşta ölünce, eşi ve iki kızı yetim kalmıştı. Ailenin büyükleri, anne ve iki yetim kıza sahip çıktı. Kızlar okuyup işe girdiler. Kızların daha genç olanı Hahambaşılıkta sekreter olarak çalışıyordu. Çok şen ve girişken bir kızdı. Bir yaz günü kız arkadaşıyla Florya Plajı'na gitmiş-

ler. Atatürk'ün Florya Köşkü yanında denize girmişler. Denizden çıkıp merak ettikleri Köşkü daha yakından görmek istemişler. Yaklaştıklarında karşılarında birden Atatürk'ü görmüşler. Telâşlanmışlar. Atatürk "Madem merak ettiniz, Köşkün içini de gezin" demiş. Daha sonra çay da ikram etmiş. Kuzenimin Türkçesini çok beğendiğini söylemiş. Tabii ertesi gün sivil polisler kızlar hakkında tahkikat yapmış.

Kolej yıllarımda Fransız yazar André Gide'in bir kitabını okumuştum. "*Sovyetlerden Dönüş*" adını taşıyordu. Ağır bir Sovyet sistemi eleştirisiydi. Bu kitap benim çok ilgimi çekmişti. Çünkü çocukluk yıllarımda bizim evde hep Bolşevik tehlikesinden bahsedilirdi. Rusya'daki durum zaman zaman aile içinde konuşulurdu. Çünkü dayılarım 1918-20 yılları arasında Rusya ile ticaret yapıyorlarmış ve başlarından geçen olaylar bizim evde gündeme gelirdi. En küçük dayımı hayatımda çok az görmeme rağmen onun maceralarını, enişteden ve arkadaşlarından duyardım. Dayımın arkadaşlarından birisi; Rusya'nın Karadeniz limanlarında satacağı malları Moda koyunda bulunan takalara nasıl yüklediklerini anlatmıştı. Odesa limanına vardıkları gün, Kızıl Ordu'nun şehri işgal ettiğini ve gümrük ambarında satış için tuttukları ambalaj kâğıdı stoklarına Kızıl Ordu'nun el koyduğunu ve *Pravda* gazetesinin basımı için kullandıklarını anlatmıştı. İşleri, çok az tanıdığım üç dayıma dedemden intikal etmişti. Esas işleri tekstil ticaretiydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan evvel İngiltere'ye göç etmişler. Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde şirketlerinin şubeleri olduğu gibi, Tebriz, Batum ve Bakü'de de şubeler açmışlar. Sovyetler Birliği kurulduktan sonra buradaki işlerini yine sürdürmeye devam etmişler. 1919 yılında dayılarımın şirketini tasfiye etmek için Batum'a giden eniştem, babama yazdığı mektupta Karadeniz'de işlerin ne kadar zor olduğunu anlatmış. Mektubunda babama, Batum limanına yanaşan gemilerin Kızıl Ordu tarafından günlerce limanda tutulduğunu, kaptan ve mürettebatına karaya çıkma izni verilmediğini tafsilâtıyla yazmış. Tabii bu haberler bizim evde günlerce konuşuldu. Bolşeviklerden bu nedenle korktuklarını düşünürdüm. Hatta bir gün bize gelen teyzem, İsmet İnönü'nün Galata rıhtımında Sovyetler Birliği gezisi için bir Sovyet gemisine bindiğini gördüğünü, Bolşevik denizcilerin bu ziyaretten çok memnun kaldıklarını gözlemlediğini ve Türkiye'nin de Bolşevik olmasından çok korktuğunu anlatmıştı. Ben çalışma hayatına atıldığımda, benden 15-20 yaş büyük bir çalışma arkadaşım, Ruslarla nasıl çalıştığını uzun uzadıya anlatmıştı. Yıllar sonra yaptığım karşılaştırmadan şunu anladım; 1991 Sovyetlerin inhilâlinden sonra, Rusların durumunda İstanbul ve Türkiye'ye çok benzer yanların olduğunu gördüm. Bavul ticaretinden Nataşaların durumuna kadar. O yıllarda Nataşa yerine Haraşo denirdi. Meselâ annem, bir akrabanın Rus karısından bahsederken "kuzenimin Haraşosu" derdi.

Dil

Osmanlı günlerinde bizim cemaatte Türkçeyi iyi konuşabilen kişiler azdı. Daha çok avukat, doktor ya da mühendisler Türkçeyi iyi konuşurdu. Çoğu askerde öğrenirlerdi. Onun dışında tüccar ve halkın diğer kısmı Türkçeyi çok zor konuşur ancak anlarlardı. Ekmek, su, bekçi, polis, gel, git gibi pek az günlük kelimelerle idare ederlerdi.

Cumhuriyet döneminde biz gençler bunun sıkıntısını çok çektik. Ben birçok Musevi'nin resmî dairelerde, bankalarda dilekçesini yazdığımı bilirim. Diyelim ki bankaya gidecek "benimle gel, ben anlatamam, sen anlat" derlerdi. Ben çok kızar, yine de yardım ederdim. "Biraz efor sarf edin, kitap okuyun, bu memleket bizim" derdim. Orta yaşlılar da şivelerini düzeltmek için bağırarak konuşur gibi roman okurlardı. Ama bizim nesil, Türkçeyi öğrendi ve ailenin içinde konuşulan dil haline getirdi.

Büyüklerimiz yavaş yavaş en azından çocuklarının Türkçeyi öz dilleri gibi öğrenmesine gayret etmeye başladılar. Meselâ Musevi Lisesine en iyi Türkçe hocalarının atanması için gayret sarf ettiler. Büyükada'da karşılaştığım Musevi Lisesinin Türkçe öğretmenini hatırlıyorum. Musevi gençleri yakalar, onları imtihan ederdi. Kötü konuşanları azarlar, cümlelerini düzeltirdi. (Yukarıda bahsetmeyi unuttum, ben de bir sene kadar Musevi okulunun ilk kısmında okudum, memnun kalmadım. Tekrar Ste. Jeanne d'Arc'a döndüm. Bu okul 1937'de St. Michel ile birleşti.)

Yukarıda da değindiğim gibi Türkçeyi sokakta ve bizim evdeki yardımcılardan öğrendiğim için, bende ilk dönemlerde şive sorunu vardı. Bildiğiniz gibi Ladino konuşanların şivesi, Türkçeye uymayan bir yapıdadır. Annem Ladino dilini konuşmamızı istemezdi, bu dili evde kullanmamızı yasaklardı. Bizim ailede Ladino dilini konuşan dedem, ninem, etraftaki akraba ve dostlardı. Ben Ladino dilini kulaktan dolma öğrendim. Yahudi arkadaşlarım benim Ladinom ile alay ederlerdi. Benim Türkçem okula gitmem ile düzeldi. Türkçe öğretmenlerimiz bu konuda inatçıydılar. Türkçeye çabuk intibak ettim. Böylece ben, daha küçük yaştan itibaren, üç-dört dili aynı anda öğrenmiş oldum. Rumcayı duyarak öğrendim. Anlıyordum ama kolay konuşamıyordum. Ladino'yu da önce sadece anlıyordum ama sonra konuşmaya da başladım. Fransızcam ise iyiydi. (Burada bir parantez açarak şunu söylemek istiyorum; Birleşmiş Milletler'de çalışırken, simültane tercüme yapan memurlarla tanışmıştım. Bunların büyük çoğunluğu aynı anda iki lisanı öğrenmişlerdi. Hatta birisi, annesiyle Rusça, babasıyla Fransızca konuştuğunu, ilkokul eğitimini de İngilizce aldığını söylemişti. Bu nedenle de simültane çeviride çok rahattı. Hangi dilde konuşulursa konuşulsun, konuşulan dilde düşünmek önemli. Kü-

çükten iki-üç dile sahip olanlar, yeni bir yabancı dili daha kolay öğreniyorlar. Ben de Türkçe konuşurken Türkçe düşünüyorum. Şimdi Fransızca konuşmaya başlasam, Fransızca düşünmeye başlarım.)

Birkaç dil bilmenin hem avantajını, hem de dezavantajını yaşadım. Yurt dışında çalışırken, her hafta eşime ve oğluma mektup yazardım. Genellikle de cumartesi günleri. (Mozambik'teyken posta cumartesi günleri giderdi.) Ben de mektup yazmadan bir gün önce evde bulunan Türkçe kitap ve gazeteleri okumaya başlardım ki Türkçe yazmaya hazırlanayım. Bir gün uluslararası bir toplantı vardı. Çevirmenler gitmişti. Benden İngilizceden Fransızcaya çeviri yapmamı rica ettiler. Toplantı önemliydi. Havada oldukça sıcaktı. Ben çeviri işlemine başladım. Ama toplantı salonundaki insanlar bana tuhaf tuhaf bakıyorlardı. Gariplik olduğunu anladım. Meğerse konuşmaları ben Türkçeye çeviriyormuşum.

Konuya dönecek olursak. Yukarıda da bahsetmiştim, yabancı okullarda Türkçe öğretmenleri düzgün konuşup yazmaya büyük önem veriyorlardı. "Düzgün konuşacaksın, Türkçe konuşacaksın". O sıralarda Dil Kongresi toplanmıştı. Yeni öz Türkçe kelimelerin türetilmeye başlandığı yıllar. Bunları ezberliyorduk. Hadise yerine olay, netice yerine sonuç, vilâyet yerine il, vali yerine ilbay, milletvekili yerine saylav gibi. Bizim için bu geçiş nispeten kolay olsa da, büyüklerimiz çok zorlanıyordu.

Türk Dil Kongresi yapıldığında 10 yaşındaydım. Ben sonradan duymuştum. Kongrenin yapıldığı günlerde Atatürk ve İsmet Paşanın olduğu bir ortamda Hüseyin Cahit Yalçın ile Hasan Âli Yücel arasında bir tartışma oluyor. Hüseyin Cahit, dildeki değişimin uzun bir süre içinde yapılması gerektiğini savunuyor. Hasan Âli ise, çok sert bir biçimde hemen olması gerektiğini söylüyor. Bu cevabı Atatürk'ün de hoşuna gidiyor. Ama bugün bakıldığında Hüseyin Cahit Yalçın'ın haklı olduğu söylenebilir. Çünkü Dil Devrimi'nin yapıldığı ilk günlerde nasıl bir kargaşanın yaşandığı günlük gazetelerde görülebilir. Bana göre Dil Devrimi de, Cumhuriyetin diğer devrimleri de çok ani kararla, çok hızlı olmuştur. Ve akabinde bazı olumsuzluklar görülerek geri adımlar atılmıştır.

Dil Devriminde biz ilkokuldaydık. Türkçedeki yenileşme hareketi hemen etkisini göstermişti. Hocalarımız büyük gayret içine girmişlerdi. Ama bazı yeni kelimelerin anlamını bilmiyorduk. Örneğin "Selâm sana kurultay, bizden sana bin okay" diye ezberlediğimiz bir şarkının nakaratı vardı. O dönemde henüz "öğretmen" demez "muallim" derdik. "Bin okay" tuhafımıza gitmişti. "Muallim Bey okay ne demek" diye sormuştuk. Hocamız "okay, aferin demektir" diye yanıtlamıştı. Bizde o dönemki çocuk aklımızla "ama muallim bey bizdeki okaya İngilizler okey diyor" demiştik

Yaşımızın küçük olmasına rağmen çevremizde yeni dile karşı olumsuz sözlerde duyuyorduk. Hocamız "okay kelimesi Türkçedir bunu böyle bileceksiniz" diye çok sert çıkışmıştı. Biz aynı saflıkla o dönem çok kullanılmaya başlanan "filozof" kelimesinin de Yunancadan gelip gelmediğini hocamıza sorunca yine aynı sertlikle "filozof da Türkçedir, Yunanlılar bizden almıştır" demişti. Ben böyle şeyleri yaşadım, bazı büyüklerimiz bu tip şeylere gülerlerdi. Ama böyle bir devreden geçmemiz kaçınılmazdı. Fransız ve Sovyet devrimlerinde de buna benzer şeyler olmuştur. Bugün artık "devlet dili" ile "halk dili" arasında fark azalmıştır. Hatırlıyorum ben lisedeyken, Osmanlı Bankasına bir iş için dilekçe yazmam gerekmişti. Banka memuru güler yüzlü bir Ermeniydi. "Oğlum bu nasıl dilekçe" dedi. Ve Osmanlıca banka ve mali terimlerin bol miktarda olduğu bir taslak verdi. "Bunu böyle yaz" dedi. Ben de inat ettim ertesi gün bu kelimelerin Türkçe karşılığını sözlükte bularak yazdım ve dilekçeyi verdim. Adam gülerek aldı dilekçeyi işleme koydu. Yani eski ve yeni kuşak arasında bu tür çekişmeler vardı.

Dil Devrimi bir takım güçlükler çıkardı. Örneğin Atatürk'ün Büyük Nutku'nu o günkü dilde, yazılı şekilde kolayca okumak ve anlamak 1950'lerden sonra doğanlar için hemen hemen olanaksızdır. Yeni Türkçeye çevirmek gerekir. Bizim kuşak okuyabilir. Ama ben de Osmanlıca olan birçok kelimeyi unuttum.

İlkokulda, Fransız okulunda, derslerde ve teneffüslerde Fransızca konuşma zorunluluğu vardı. Dil anahtarı denilen ufak bir tahta parçası, teneffüse çıkmadan bir öğrenciye verilir ve oyun oynarken avluda birisi Fransızca dışında bir dil konuşursa bu dil anahtarını almaya mecbur edilirdi. Bu arkadaş da anahtardan kurtulmak için büyük dikkatle Fransızca dışında dil konuşan insan arardı. Derse girildiğinde anahtar elinde kalan öğrenci hoca tarafından cezalandırılırdı. Bu anahtarın kalması için kimi oyunlar, plânlar yapardık. Meselâ bir arkadaş başıyla birisine selam verir, o öğrencide mecbur kalarak Türkçe "nasılsın" derdi. Böylece anahtarı almaya mecbur kalırdı. Biz bu okulun sert uygulamalarından hiç hoşlanmazdık. Doğal bir tepkiyle okuldan çıkar çıkmaz Türkçe konuşmaya başlardık. Zaten babamda evde hep Türkçe konuşmamızı isterdi. Bize "hepiniz Türksünüz, mükemmel Türkçe konuşmalısınız" derdi. Bir gün ben hastalandığım için evde kaldım, ertesi gün hocaya iletilmek üzere babam bana bir mektup verdi. Ben babama bu mektubu vermekten korktuğumu söyledim. Babam bana kızarak "sen Türksün, Türk korkmaz" dedi.

Ben okulda matematik, fen gibi derslere çok önem vermezdim. Bütün merakım Türkçe, tarih ve coğrafya dersleriydi.

Çocukluk Dönemlerimde Azınlık Olmanın Zorlukları...

Yukarıda değinmiştim, akrabamızın evinde eski Polis Müdürü Samuel Efendi benim sırtımı sıvazlayarak "seni Şişli-Tünel tramvayında ikinci mevkii vagonunda biletçi dahi yapmazlar" demişti. Bu sözler uzun zaman benim aklımda yer etti. Okul döneminde bazı arkadaşlarım "ben Kuleli Deniz Lisesi'ne gideceğim" veya "pilot olacağım" diyorlardı. Daha yolun başında, çocukluk yıllarımda, benim için bu yolların kapalı olduğunu görüyordum. Bu durum bir çocuk için ileriye dönük hayaller kurmak adına çıkmaz bir sokaktı. Geleceğini veya istediğin bir şeyi yapamıyor olmak bir çocuk için ağır travmaydı. Bu durum ister istemez okulda arkadaş çevrende de seni etkiliyor, hayallerde bile farklılaşma başlıyor. Müslüman bir Türk arkadaşın hayalleri ile bir Musevi'nin veya başka bir gayrimüslimin hayalleri aynı olmuyor, giderek hayata bakışlarında da farklılıklar başlıyor. "Ben ne olacağım" düşüncesi mevcut topluma karşı bir alerjiye dönüşebiliyor. Yıllar sonra evimde bulduğum çocukluk dönemine ait bir resmimin arkasına "sakın hakkın var deme, yalnız görevin vardır" diye yazmışım. O günlerin psikolojisi böyleydi. Babam bana hep "tüccar olacaksın" diyordu. Babam fakir bir aileden gelmesine rağmen, çalışarak yükselmiş ve gençliğinde yaşadığı yoksulluğu hiç unutmamıştı. Bize bunu hep hatırlatırdı. Meselâ biz kardeşlerimle yüksek amperli ışık altında ders çalışır veya kitap okurken,"utanmazlar biz gaz lambasının altında ısıtmasız odalarda ders çalıştık, siz ışıklar altında, kaloriferli evlerde çalışıyorsunuz yine de derslerinizde birçok kırık not getiriyorsunuz" der, bize kızardı. Bizleri kendi fikrine göre yetiştirip tüccar olmamızı isterdi. Tabii babamın böyle düşünmesinin bir nedeni de çevrenin etkisiydi. Akrabalarımız da notlarımız kötü geldikçe, babama sık sık "bunlar okuyacak da ne olacak, bunlara tüccarlığı öğret" derlerdi.

İlk ve ortaokulda benim dış dünyaya karşı merakım çok fazlaydı. Elime ne geçirirsem, gazete, kitap, dergi, hepsini okurdum. Dünyada ve yurtta olan olayları karışık bir şekilde izlemeye başlamıştım. Okuduğum kimi gazete ve yazılarda Yahudileri pek sevmediklerini görür, onlarla alay eden yazılara rastlardım. Bununla birlikte Nazizm ve faşizm kelimelerini duymaya başlamıştım. Özellikle Almanya'da gelişen olayları kaygı ile izliyorduk. Bu gelişmelerin yavaş yavaş Türkiye'yi de etkilediğini, bizim yakın çevremizde de bir telâşın olduğunu seziyorduk. Babam cemaat yönetiminde önemli görevler almıştı. Sıkça cemaat merkezine çağrılıyor ve bazı ailelerin yurdumuza sığındığını babamdan duyuyorduk. Babam onların Türkiye'ye yerleşmeleri veya başka güvenli ülkelere sığınmaları için cemaat ile birlikte uğraşıyordu. Bu hava evde üzüntü ve panik yaratıyordu. Ben o sıra 11 yaşındaydım ve bu havayı hissediyordum.

Yahudi düşmanlığı, arkadaşlar arasında da etkili oluyordu. Meselâ bir

Türk arkadaş gelir "baban harbe gitti mi?" diye sorardı. Ben de "Babam 1914'te askere gitti, evde fotoğrafı var, istersen getirip göstereyim" derdim. Arkadan aynı arkadaş "İstiklâl Savaşına gitti mi?" diye sorardı. Ben de "almadılar" derdim. Babam sert bir adamdı. Ona kolay kolay soru soramazdık. 40 yaşında evlenmişti ve yaş farkımız büyüktü. Bizlere karşı mesafeliydi. Osmanlılığı belli olurdu. Akşam eve geldiğinde biz ortadan kaybolurduk çünkü geldiğinde yatakta olmalıydık. Sadece cumartesi ve pazar günleri birlikte yemek yerdik. Kardeşlerden birisi cezalı ise masaya almazdı, o kardeş mutfakta yemeğini yerdi. Bazı arkadaşlarımın evinde de aynı kuralların olduğunu biliyordum. Böyle terbiye alıyorduk. Bir defasında eve kırık karne ile geldiğim için ertesi sabah falakaya yattığımı hatırlıyorum.

Bu hava içinde yetişiyorduk. Kendimi Türk hissediyordum. Ama dinim başkaydı. Ben o dönemler kendi kendime karar vermiştim. Ne dinimi, ne de adımı değiştirecektim. Din değiştirmek iki yüzlülük olurdu. Ama Türk olarak kalacaktım.

Yıllarca çok dikkatli oldum. Evde birisi bana hangi dille konuşursa konuşsun mutlaka Türkçe cevap verirdim. Zamanla bende bir utanma duygusu oluşmaya başladı. Kendimin ötekiler gibi olmadığı ile ilişkili bir durum. Bu bir kompleksti. Öyle bir kompleks ki karşı tarafın tutumunun da yarattığı bir şey. Ben bir resmî daireye gittiğimde "ne istiyorsun" diye sertçe sorarlar. Türk kökenli bir başka arkadaşım gittiğinde "buyurun efendim" derler. Bu halkla olan ilişkilerde değil resmi makamlarda olan ilişkilerde ortaya çıkan bir durum. Bilhassa 1940-48 yılları arası bu durum çok barizdi. Meselâ az Türkçe bilen birisi beni alır resmi daireye beraber giderdik. Ben sorunu anlatırdım. Diyelim ki "oldu" yerine "olmuş" dedim, bir sürü lâf işitirdik. Bazı memurlar bizi küçük düşürmek için ellerinden geleni yaparlardı. O zamanlar bu hayatı bütünüyle yaşadım ve kimseyi suçlamadım. Ben Fransız okullarından rahatsızdım. Çünkü papazlar ders verirken bütün sınıfa hitap etmez, sınıfın en çalışkanlarına göre ders anlatırlardı. Diğer öğrencilere ise pek önem vermezlerdi. Bir gün hendese dersinde bir papaz bana "sen bu dersleri hiç yapamazsın, olsa olsa şoför veya makinist olursun" demişti. Benim yazım çok iyi değildi. Kimya dersinden kötü bir not aldığım için diğer öğrenciler laboratuara gitmelerine rağmen, hoca beni götürmedi. Bu yüzden çok rahatsızdım. Babam da bunu hisseti ve beni Robert Koleje yazdırdı. Kolej yıllarıma böyle karma karışık duygularla başladım.

Robert Kolej Yılları

Robert Koleji biraz anlatmak gerekir,

Amerikalı Protestan misyonerler 1860'larda Robert Koleji kurmuşlar. Bilindiği gibi Protestan misyonerler, Katolik misyonerlerden farklıdır.

Meselâ Afrika'da Katolik misyonerler sömürge sisteminin temel öğesidirler. Ortaçağın bitimi ile birlikte Avrupa, o güne kadar bilmediği, tanımadığı kıtalara doğru, yeni topraklara yöneldi. İstilâ etti, sömürgeleştirdi. Buralara tüccarlarla birlikte Katolik misyonerler geldi. Hem halkı Katolik dinine katmaya uğraştılar, hem de sömürge sistemini oturtmaya çalıştılar. Askeri güç de kullandılar. Amerikalı Protestan misyonerler ise, geç tarihte, XIX. yüzyılda Protestanlığı yaymak için yayıldılar. Amerikalı misyonerler için Anadolu toprakları da önemliydi.

Amerikan Protestan misyonerler, Amerika devleti tarafından desteklenmemişti. Onların arkasında dini vakıflar vardı. Batılılarda durum daha farklıydı. Örneğin Fransız misyonerler Senegal'e gittiklerinde bunları korumak için onlarla birlikte askerler de giderdi. Fransız devlet politikası yerli halkı Hıristiyanlaştırmaktı. Osmanlı devletinde de Katolik misyonerler kendi sefaretlerinin sorumluluğu altında ve mevcut kapitülasyon anlaşmaları ile bir türlü koruma altındaydılar. Amerikan Monroe'nun misyonerleri "Amerika Amerikalılarındır" anlayışındadır. Bu misyonerler gittikleri yerlerde okullar açtılar ve Protestanlığı yaymaya çalıştılar.

Robert Kolej, 1860 yıllarında Bebek sırtlarında kuruldu. Bu okulun kuruluş amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Hıristiyanları yetiştirmekti. Koleji, maddi olarak Amerika'da kurulmuş olan American Board adını taşıyan bir misyonerlik vakfı finanse ederdi. Uzun yıllar Kolejin Müslüman ve Musevi öğrencileri yoktu. İlk Müslüman galiba 1910 yılında okuldan mezun olmuştu. Şair-i azam Abdülhak Hamid de biyografisinde bir ara Robert Kolej'de okuduğundan bahseder. 1880 yılından itibaren Koleje, yerli Hıristiyan öğrencilerin yanı sıra Balkanlar ve Rumeli yöresinden gelen Rumen, Sırp, Bulgar asıllı öğrenciler de alınmaya başlar. Bu aynı etnisiteden öğrencilerin okul içinde guruplaşmalarına neden olduğu için boks gibi kimi spor dalları okulda rekabet ve çekişmelere neden olacağından yasaklanır. Kolej daha ziyade Anglo-Sakson dünyasına yakın, elit, aydın kitle yaratma hedefi güder. Bulgaristan, Romanya, Yunanistan gibi ülkelerden gelen öğrenciler arasında siyasî ve sosyal alanda görev almış çok sayıda Robert Kolej mezunu vardır. Bir rivayete göre Amerikan Cumhurbaşkanı Theodore Roosevelt, Balkan Savaşlarında karar verici mercilerde bulunan siyasiler arasında Robert Kolejliler olduğunu

söylemiştir. Balkan milliyetçileri bu okuldan yetişmiştir. Cumhuriyet ile birlikte Robert Kolej'de Müslüman ağırlık da artmış ve Türk siyasi hareketinde önemli mevkilerde bulunan kişiler de yine bu okuldan yetişmiştir.

Amerikan Protestan misyonerlerin eğitimi de biraz farklılık gösterir. Daha liberal eğitimi tercih ederler. Meselâ bir öğrenci "tanrıya inanmıyorum, tanrı yoktur" dese öğretmeni ona kızmaz, "anlat bakalım neden yoktur" diyerek anlamaya çalışır. Daha demokratik bir eğitim sistemi vardır.

İki kardeşimle beraber Robert Kolej'e leyli, yani yatılı olarak girdik. En küçük kardeşim Galatasaray Lisesi'ni istiyordu. Ama babam büyük fedakârlık göstererek üçümüzü de Robert Kolej'e yazdırdı. Eğitim giderlerimiz arttığı için babam, Bomonti'de oturduğumuz evi mobilyalarıyla yabancılara kiraya verdi. Annemle birlikte kış aylarında Beyoğlu'nda bir pansiyonda, Nisan'dan Ekim'e kadar da Ada'daki evde yaşamaya karar verdiler. Babam bizi okula yazdırdığında "bu okulun kıymetini bilin, ben burada okuma imkânına sahip olsaydım dâhi olurdum" diyordu. Gerçekten de çok güzel bir okuldu. Herhalde diğer arkadaşlarımızın babaları da aynı şeyleri kendi çocuklarına söylemişlerdir.

1937 yılında Robert Kolej'e başladık. Ve bambaşka bir havanın içine girmiş olduk. Öncelikle arkadaş çevremiz değişti. Feriköy'de Fransız okulunda tüm arkadaşlarımız aynı semtin çocuklarıydı. En uzaktan gelen Tünel'den gelirdi. Çoğunlukla Nişantaşı, Şişli ve Maçka'da oturuyorlardı. Çoğu esnaf çocuklarıydı. Çok az da memur çocuğu vardı. Kolej'de ise, arkadaşların bir kısmı Anadolu'dan gelen eşrafın çocuklarıydı. İstanbul'dan gelenler ise nam yapmış tüccarların iyi hayat yaşayan çocuklarıydı. Mebus ve yüksek rütbeli memur çocukları da vardı. Ortaokul kısmında İngilizce fonetik öğretmeni olan Prof. Alen'in, İzmir'den oğlunu ziyarete gelen eşraftan bir veliye "oğlunuza verdiğiniz harçlığa dikkat edin lütfen, neredeyse benim aylık gelirimin önemli kısmına yakın parayı harçlık olarak kullanıyor" dediğini duymuştuk. Haklıydı. Hafta sonları hepimiz evimize tramvay ile giderken, bazı arkadaşlarımız taksi tutarak evlerine giderlerdi. Hafta başı olduğunda da bizlere, hafta sonunda gittikleri eğlence yerlerini, restoranları uzun uzun anlatırlardı. Bunlar arasında tembel olup okulda başarısız olarak beş-altı ay içinde okulu bırakıp memleketlerine geri dönenler de oldu.

Robert Kolej'de hocalarımızın büyük kısmı yabancı olmasına rağmen Türk olanlar da vardı. Türk öğretmenlerden birisi orta kısımda tarih öğretmenimiz Tevfik Bey'di. İstiklâl Savaşı'nda Atatürk'ün yanında Kurmay Yarbay olarak görev yapmış (Geçtiğimiz yıllarda vizyona giren *Kurtuluş* filminde Atatürk rolünü oynayan Rutkay Aziz "Tevfik tıraş ol!" diyor. Tevfik Beyin damadı rahmetli Murat Sarıca Partimiz (TİP)'in Yönetim Kurulu üyesiydi. Beraber

çalıştık. Kızı Ayşegül, bir gün bana çok güzel, şık bir altın tabak gösterdi, üstünde Mareşal Voroşilov'un imzası ve orak-çekiç vardı. Mareşalin babasına hediyesi imiş). Tevfik Hoca bilhassa ortaokul son sınıfta bize İstiklâl Savaşı'nı çok tafsilâtlı bir şekilde anlatırdı. Hele Büyük Taarruz'u anlatırken "bu plan üzerinde ben çalıştım" derdi. Ders anlatışı başka türlüydü.

Feridun Nigâr diye bir hocanız vardı. Şair Nigâr hanımın oğlu. Onu çok severdik, dersleri çok ilginç geçerdi. Bir gün şairlerden bahsederken sıra Nigâr hanıma gelmişti, "o bendenizin annesi" dedikten sonra, hayatını ve annesinin tifüsten nasıl vefat ettiğini anlatmıştı. Feridun Bey bana düzgün Türkçeyi öğreten hocamdır. Yazıya çok dikkat ederdi. Bir gün sınıfta benim bir yazımı okuduktan sonra "tamam artık başardın" demişti.

Amerikalı öğretmenlerimize gelince; onlar daha gençti, ders anlatış tarzları da başkaydı. Olayları farklı görüşle algılamamızı sağlarlardı. Kendi branşlarını çok iyi bilirlerdi ancak genel konularda bilgileri zayıftı. Kendi dünyaları dışına pek çıkmazlardı. Bizim sınıfta farklı dinlerden insanlar vardı. Her çocuğun kendi bayramlarında bir gün izin hakkı vardı. Meselâ Yahudiler Hamursuz Bayramı'nda,[2] Rum ve Ermeniler Paskalya'da derslere gelmezlerdi. Katoliklerin de bayram günü vardı. Bu öğretmenlerden birisi imtihan gününü seçmek için "Müslümanların Paskalya bayramı ne zaman?" diye sormuş, bütün sınıf gülmüştük. Hocalarımız, Amerikalıların çoğu gibi kendi alanları dışındaki konulara pek meraklı değillerdi. Ama bunun dışında da yabancı hocalarımız vardı. Mister Tomas isimli öğretmenimiz Türkçeyi çok kısa süre içinde öğrendi. Hem okuyup, hem de yazıyordu. Uzun yıllar bu hocamız, Türk subaylarına İngilizce dersleri verdi. Memleketimize olan sevgisini her vesileyle gösterirdi. Kolej Müdürümüz, Dr. White ve İngilizce edebiyat hocası Prof. Mac Neal yabancılar içinde hayret edilecek kadar Türk diline vakıftılar. Prof. Mac Neal Klasik Türk Müziği hakkında da çok ayrıntılı bilgiye sahipti ve zaman zaman derslerde bize bahsederdi. Prof Mac Neal, müzik hocamız Prof Estes ile birlikte Münir Nurettin konserlerini kaçırmazlardı. Amerikalı öğretmenlerimizin bir kısmı misyoner olabilirdi ama bunu asla derslerde belli etmezlerdi. Daima açık fikirli bir tutumla bize ders verirlerdi.

Kolejdeki yakın arkadaşlarımdan da biraz bahsedeyim. Arkadaşlarım arasında Ulusal İstiklâl Savaşı'nın ünlü simalarından Kılıç Ali Bey'in oğulları Keskin ve Demir vardı. (Sonradan Altemur ismini aldı.) Altemur o zamanlar

2. Hamursuz Bayramı (Pesah) İbranilerin esaret altında yaşamakta oldukları Mısır'dan Hz. Musa Önderliğinde çıkışlarının ve özgürlüklerine kavuşmalarının anısına her yıl 15 Nisan'da başlayıp sekiz gün boyunca kutlanan dini bir bayramdır. Bu bayram boyunca hamursuz denilen bir tür özel mayasız ekmek yenir.

okulun en hızlı milliyetçisiydi. O günlerde milliyetçilik, ırkçılık ile eşit tutulurdu. 2. Dünya Savaşı yıllarında Alman etkisi ve Yahudi düşmanlığı düşünülürse bu ırkçılığın alt yapısı Türkiye'de yaratılmıştı. Bir gün okulda Altemur, Yahudiler aleyhine bir yazı yazıyordu. Yanına yaklaştım, yazıyı bana da okuttu. Doğal olarak yazılanları kabul etmem mümkün değildi. Başladık tartışmaya. "Yazıyı bana ver" dedim. "Tamam" dedi. İki üç satır daha ilâve etti. "Bak biz iktidarı ele geçirdikten sonra, bu yazıyı seni tutuklamaya gelen arkadaşlara gösterirsin, sana bir şey yapmazlar" dedi. Güldüm. Yıllar sonra bu mektubu belgelerim arasında buldum. Fakat 1962 Talât Aydemir olayları bahane edilerek evimde yapılan arama ile birlikte diğer belgelerimin bir kısmıyla beraber bu mektup da kayboldu. Altemur Kılıç ile dostluğumuz hep sürdü. O bana "komünist" der, ben de ona "faşist" derim. Karşılaştığımızda o sol yumruğunu kaldırır, ben de ona sağ elimle kurt işareti yaparım. Bana "yahu Moris sen bu işareti benden daha güzel yapıyorsun" der. Yıllardır dünya görüşlerimiz ne kadar ayrı olsa da, uygar dostluğumuz bugünlere kadar devam ediyor. Altemur ile halen dalaşmamızı sürdürürüz.

Meslek hayatımda, yurtdışında bulunduğum yerde Türk sefareti varsa, mutlaka oraya uğrar, nezaket ziyareti yapardım. Yine böyle bir Amerika seyahatinde, ben Birleşmiş Milletler'de çalışırken, New York'ta, Altemur Kılıç, Birleşmiş Milletler nezdindeki Türkiye Daimi Temsilciliği'nde Orta Elçi olarak görevliydi. Hemen hasretle konuşmaya başladık. Memleket meselelerine daldık. Konuşurken içeriye, İstanbul'dan bildiğim ama tanışmadığım Beyoğlu'nda büyük bir dükkânı olan Musevi bir tüccar girdi. Altemur Kılıç "komünist arkadaşım Moris Gabbay" diye beni tanıştırırdı. Bir müddet sonra başka bir adam daha içeriye girdi. Altemur yine aynı biçimde beni tanıştırdı. Adam ismimi ve bana takılan "komünist" lakabını duyunca biraz duraksadı ve dikkatlice yüzüme baktı. İki elime sarılıp "Nasılsın başkanım?" dedi hararetle. Bu sefer şaşırma sırası Altemur'a gelmişti. Meğerse ben Türkiye İşçi Partisi Beyoğlu İlçe Başkanıyken bu şahıs da bizim partinin üyesiymiş.

Ben Robert Kolej'de askerliğimi bir yıl ertelemek için bilinçli olarak sınıfta kaldım. Bu dönemki arkadaşlarım; Şiar Yalçın, Tuna Baltacıoğlu, Nezih Neyzi, Bülent Ecevit, İstanbul Valisi'nin oğlu Üstün Üstündağ, Niso Sion, Ahmet İsvan ilk aklıma gelenlerdi. (Bunların bir kısmı ileride Türkiye'nin siyasal ve sosyal hayatında önemli işler yaptılar.)

Nezih Neyzi çok ciddiydi. Bülent Ecevit'in romantik bir havası vardı; Rabindranath Tagore'un şiirlerinin çevirisi ile uğraşırdı. Bu teşebbüsünde İngiliz edebiyatı öğretmenimiz ona destek olurdu. Şiar Yalçın, Dickens'ın "*İki Şehrin Hikâyesi*" romanını Türkçeye çevirmekle uğraşırdı. Şiar aramızda Türkçeyi

en iyi konuşan ve yazandı. Maliyeci Cavit Bey'in oğlu olduğunu bilirdik ama bu konuyu hiç konuşmazdık. Türkçesi ve Osmanlıcası çok iyi olduğundan aramızda ona "Üstad-ı Azam" lakabını takmıştık.

Birlikte mezun olduğumuz bu arkadaşlarla çok canlı bir sınıftık ve birbirimize hep bağlı kaldık. Mutlaka birbirimizi arayıp sorduk. Aradan yıllar geçmesine rağmen, seksenli yaşları deviren bizler, yaşayanlarla hâlâ sık sık buluşuruz. Son buluşmalarımızdan birinde Kolej'in Bizim Tepe lokalinde bir araya gelmiştik. Altemur kalktı ve başından geçen bir olayı anlattı. "Irkçılık propagandası nedeniyle Kolej Müdüriyeti beni okuldan ihraç etmek istedi. Ve işlemleri başlattı. Ama gayrimüslim arkadaşlarımın bir kısmı müdüriyete giderek okuldan kovulmamam için ricada bulundular. Ve ben kovulmadım. Onlara şükran borçluyum" dedi.

Kolej'de Talebe Cemiyeti vardı. 1937'de ben de ilk demokrasi dersimi bu cemiyet vasıtasıyla aldım. Bir olağan toplantıda İdare Kurulu'na "adem-i itimat" önergesi vererek, kurulu alaşağı etmiştik. Bu benim ilk demokrasi dersimdi. Bu Cemiyet bağımsız, Kolej'in cemiyetiydi. Prof. Nigâr'ın kardeşi vardı, Cemiyetin tartışmalarını izler, yol ve usûl gösterirdi. Bazen de tartışmaların yoldan çıkmasına mani olurdu. Prof. Nigâr'ın kardeşi eski bir mabeyn kâtibiydi.

Şöyle bir düşündüğümde, hayatım, İstiklâl Savaşı'nın bitimi, Cumhuriyetin kuruluşu, devrimler, tek parti dönemi, çok partililiğe geçişle birlikte neredeyse Cumhuriyet tarihimizin bir özeti gibi geçti.

İlkokul Türkçe kitaplarının kapağında bir elinde süngülü tüfeği, diğer elinde Türk bayrağı hücum eden bir askerin resmi bulunurdu. Yani 1929-34 yılları; İstiklâl Savaşı bitip Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen ilk üç-dört yıl. Bizzat İstiklal Savaşı'na iştirak etmiş öğretmenlerimiz yetiştirdi bizleri. Ortaokul ve lisede durum biraz daha farklılaşıyordu. Artık Cumhuriyet devrimleri önemliydi. Bu dönemin birçok zorlukları oldu. Biz de onları yaşadık. Dil Devrimi ile birlikte edebiyat derslerinde eski yazıları kolayca okuyup kavramak zorlaşıyordu. Osmanlıca kelimeleri ayırıp bunların öz Türkçesini bulmak gerekiyordu. Kolej'deki edebiyat öğretmenimiz, bize yeni dili öğretirken Osmanlıcayı da bir tarafa bırakmamamızı istiyordu. Yüzlerce yıllık bir kültürden aniden kopmak çok sancılı oluyordu. XIX. yüzyılın son yılları ve XX. yüzyılın başlarında Hüseyin Rahmi, Namık Kemal, Tevfik Fikret gibi şair ve romancıları, tarihçileri anlamak için Osmanlıcayı unutmamak gerekiyordu. Gerçi biz eski yazıyı bilmiyorduk yeni harflerle basılan eski eserleri okuyorduk. Ancak halen kimi Osmanlıca kelimelerin öz Türkçe karşılığı henüz olmadığı için bol bol Osmanlıca kelime de öğrenmiş oluyorduk. Osmanlıca kelimeleri büyük bir dikkatle ve düzgün kullanmaya çalışıyorduk. O dönemlerden kalmış,

okulda bize verilen yazılı bir ödevimi bugüne kadar saklamıştım. Geçenlerde buldum ve okumaya çalıştım. Ama anlamak için Osmanlıca-Türkçe sözlüğe bakmam icap etti. Ben okul yıllarında Osmanlıca kelimeler kullanmaya heves ederdim. Bir gün tarih dersinde bize verilen ödevimi okurken "subay" kelimesi yerine "zabit" kelimesini kullanmıştım. Altemur bunu duyunca "zabit değil, subay subay..." diye arkadan seslendi. Hocamız Cami Bey "oğlum bu yazıyı Moris senin için değil, benim için hazırladı" dedi.

Kimi gazetelerde köşe yazarları da dildeki bu geçiş döneminde zorlanır, bazıları öz Türkçe kelimeler kullanmaktan özenle kaçınırlardı.

Bu zorluklar tercüme dersinde de karşımıza çıkardı. Meselâ "offensive" kelimesi askeri anlamda kullanıldığında Osmanlıca karşılığı "taarruz"du. Fakat kimileri Osmanlıca kullanmayacağım diye "saldırı" kelimesini kullanırdı. Oysaki "saldırı"nın tam karşılığı "agression" du. (Non agression saldırmazlık anlamında doğru. Fakat Alman taarruzuna, Alman saldırısı demek yanlış. Alman-Sovyet 1939 Anlaşmasına ilk olarak adem-i tecavüz denildi. Daha sonra kitaplarda Saldırmazlık Paktı olarak doğru şekilde yazıldı.)

Hocalarımız Cami Bey ve Feridun Bey bu nüanslara çok dikkat ederdi. İlk dönemlerde bu tür nüansları kavramak zor oluyordu. Ama yeni kelimeler ve deyimler Türkçede de oturmaya başlayınca işler daha kolaylaştı. Bu açıdan Osmanlıca yabancı kelimelerin tam karşılığı açısından daha zengin bir dildi. Günümüzde bile arkadaşlarla İngilizce-Türkçe kelimelerin tam karşılığı konusunu aramızda tartışırız.

Osmanlıca-Türkçe kelimeler sorununu oğlumla mektuplaşırken bile yaşarım. Afrika'dayken hemen her hafta oğluma mektup yazardım. Bir kelimenin tam karşılığını bulmak için Osmanlıca sözlüğe bakmak zorunda kalırdım. 1970-85 yılları arasında yurtdışında yaşadım. Yurtdışına giderken okumak için yanıma 1950-60'larda yazılmış kitaplar almıştım. Bu kitaplarda da Osmanlıca kelimeler bulunuyordu. Ben de mektuplarda ister istemez bu kelimeleri kullanıyordum. Bunun üzerine gecikmeli de olsa *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gibi günlük gazetelere abone olarak yeni Türkçe kelimeleri öğrenme şansım oldu. Buna rağmen tatil için Türkiye'ye geldiğimde eski bir arkadaşımla buluşmuş konuşurken bana "ne kadar çok eski kelime kullanıyorsun" demiş ve beni gericilikle itham etmişti.

Türkçedeki değişimin en çarpıcı örneğini Afrika'da Swazilând'dayken yaşadım. Kolej'de babaları üniversitede ders veren Nazi Almanya'sından kaçan bazı arkadaşlarım vardı. Bunlardan bir kısmı neredeyse bizden birileri gibi olmuşlardı. Yıllar sonra Swazilând'da karşılaştığım arkadaşım, babası ile birlikte Türk tabiiyetine geçmiş, 1950 yılında Almanya'ya dönmüşlerdi. Bu Kolej'den

arkadaşım hasta Beşiktaş taraftarıydı. Beşiktaş maçlarını izlemek için *Milliyet* gazetesine abone olmuştu. Yıl 1982'ydi. Benim gibi Birleşmiş Milletler memuruydu ve sağlık teşkilâtında çalışıyordu. Elimdeki gazeteleri Swazilând'da Mbabane'da BM Gıda ve Tarım Teşkilâtında memur olarak çalışan bir arkadaşıma bırakacaktım. Üçümüz beraberken bu arkadaşımız gazeteyi elimden aldı hiç kaybetmediği İstanbul Türkçesi ile "yahu bu gazetelerden artık hiç bir şey anlamıyorum, bu nedenle gazete aboneliğimi bile iptal ettirdim, soruyorum size dış alım-dış satım ne demek?" Ben "ithalat ve ihracat" diye yanıtladım. "Bunlara ne gerek var" diyerek yakındı ve bazı başka örnekler verdi. "Benim Türkçeyi yeniden öğrenmem gerekir" dedi. Ben de kendi kendime düşünmeye başladım,"Sen de aynı yoldasın eski kitapları okuya okuya yeni kelimeleri öğrenemiyorsun" diye düşündüm. Bereket ki gazete aboneliğim vardı ve Türkiye'ye her gittiğimde dergi, kitap getiriyordum. Dışarıda uzun süre kalanlar, dildeki bu hızlı değişimi fark edemiyorlardı. Yurt içinde yaşayanlar, yurt dışındakilerin bu zorluklarının farkında değillerdi.

Kolej Yılları ve Atatürk'ün Ölümü

Kolejin orta kısmındayken beni etkileyen en büyük olaylardan biri, Atatürk'ün ölümü olmuştu. Atatürk'ün hastalık ve ölüm günlerini bugün gibi hatırlıyorum. Atatürk'ün hasta olduğunu biliyorduk. Ama gazetelerde bu konu ile ilgili haberler yer almıyordu. Kolej'de özel bir bölümde gazete okuma odası vardı. Boş zamanlarda okuma odasında gazeteleri okurduk. Bir sopanın ucuna bağlı günlük gazetelerden *Tan, Cumhuriyet, Tasvir-i Efkâr, Vatan,* Hüseyin Cahit'in *Yeni Sabah* gibi gazeteler vardı. Ayrıca kimi Amerikan dergileri de gelirdi okulun kütüphanesine. 1938 Ekim ayından itibaren artık gazetelerde de Atatürk'ün sağlığı ile ilgili haberler yer almaya başlamıştı. Uzun zamandır ilk kez Atatürk Cumhuriyet Bayramı törenlerinde Ankara'ya gitmemiş ve törenlere katılmamıştı

Biz tam o günlerde ailemle beraber Karaköy'den Adalar'a giderken Dolmabahçe Sarayı'na baktık. İlk kez Cumhuriyet Bayramı için saray ışıklandırılmamıştı. Dolmabahçe'nin görünüşü çok hüzünlüydü. 1 Kasım günü Büyük Millet Meclisi'nin açılış töreninde Cumhurbaşkanı yerine Başbakan Celâl Bayar konuşunca durumun ehemmiyetini daha iyi anladık. O günden sonra Atatürk'ün sağlığı her geçen gün daha da kötüye gitti. Gündelik sağlık durumunu bildirir tebliğler yayımlanmaya başlamıştı.

10 Kasım sabahı, bir evvelki akşam radyosunda okunan son sağlık bildirisinden durumun vahamet kazandığını anlamıştık, endişeliydik. Okulda sa-

bah kahvaltısından sonra Keskin ve Altemur'un telefon merkezinden babaları Ali Kılıç'ı Saray'dan aradıklarını gördüm. Ama başarılı olamamışlar babaları ile görüşememişlerdi. Atatürk'ün vefat haberini, arkadaşlarımızdan birisi Bebek civarında bir karakolun bayraklarını yarıya indirdiğini gördüklerini söylemesiyle anladık. Ve her taraftan çığlıklar, ağlama sesleri duyulmaya başladı. Sınıfa girdiğimizde ağlamalar devam ediyordu. Bir müddet sonra Kolej'in büyük salonunda toplantıya çağrıldık. Yavaş yavaş bütün okul salona geldi, ağlamalar sürüyordu. Bu salonda Türkiye'nin en büyük orgu vardı. Dr. White kürsüye çıktı. Prof. Estes orgun başındaydı, hafif hafif Chopin'in cenaze marşını çalıyordu. Dr. White konuşmasına Türkçe başladı. "Çocuklar babanız öldü, başımız sağ olsun" dedi ve beş dakikalık saygı duruşuna davet etti. Kısa ve özlü konuşmasını bitirince org İstiklâl Marşı'na başladı, hep birlikte söyledik. Toplantı bittikten sonra bir kısmımız etüt salonuna, bir kısmımız yatakhanelere döndük. Aramızda yeni cumhurbaşkanı kim olacak diye tartışmaya başladık. Yurt Bilgisi dersinden aklımda kaldığı kadarıyla cumhurbaşkanının vefatından sonra 24 saat içinde yeni cumhurbaşkanının seçilmesi zorunluluğu vardı. Bu 1924 Anayasası'nın amir hükmüydü. Nitekim ertesi günü sınavların yapıldığı büyük salonda toplandık, kürsüde büyük bir radyo vardı. Ankara Radyosu'na bağlıydı. Büyük Millet Meclisi'ndeki toplantıyı izlemeye başladık. Gizli oylama yapılıyordu. Bir müddet sonra İsmet İnönü'nün yeni cumhurbaşkanı seçildiği ilân edildi. Yarım saat sonra İsmet İnönü kürsüye çıkarak yemin etti.

Birkaç gün sonra Dolmabahçe Sarayı'nda yatan Atatürk'e son vedayı yapmak için bütün okul hocalarımızla birlikte Dolmabahçe'ye gittik. Dörderli sıralar halinde yürüyüş korteji oluşturulmuştu. Saray'ın bahçesine bir saat sonra varabildik. Naaşın bulunduğu büyük merasim salonuna vardığımızda, sadece hıçkırık sesleri geliyordu. Çoğumuz ağlıyorduk. Tabutun üstünde kocaman bir bayrak vardı. İki generalle iki üst rütbeli subay tabut başında nöbet tutuyordu. Bütün İstanbul'daki okullar tek tek tabutun başından geçtiler. Tabii geniş bir halk kesimi de törene gelmişti. Hatta bir ara polis Sarayın kapılarını kapayınca büyük bir izdiham yaşandığını, bazı insanların öldüğünü duyduk. Bazılarına göre ölenler beş kişiydi. Bazılarına göre ise daha fazla. Hatırladığım kadarıyla bu izdihamda bir Fransız çocuğu da öldü. Gazetelerde bu konu ile ilgili haberlere rastlamak mümkün değildi, çok sıkı sansür vardı.

Cenaze artık Dolmabahçe'den Ankara'ya gidecekti. Babamla, güneşin doğuşu ile birlikte evden çıktık. Kabataş'ta babamın bir tanıdığının odun ve kömür deposu vardı; iyi görebilmek için oraya gittik. Cenaze önümüzden geçerken her yanı bağırış, haykırış ve ağlama sesleri kaplamıştı. Bu sahneyi hayatım boyunca unutamam.

Kolej Yıllarında Azınlık Olmanın Zorlukları

Kolej'de orta kısmı bitirerek lise eğitimine başladım. Yedek subaylık sorunu çıktı. Gayrimüslimlerden lise veya yüksek okullardan mezun olanlar 1945 yılına kadar askerliklerini yedek subay olarak yapamazlar er olarak yapmak zorundaydılar. Bazı Müslüman arkadaşlar bunu doğal karşılıyorlardı. Benim gibi olanlar da bir çıkış yolu arıyordu. Kolej'in orta kısmındayken askerlik dersi hocamız, sonradan tuğgeneral olarak Kore'ye gidecek olan o dönemki Yüzbaşı Tahsin Yazıcı'ydı. Çok hoş bir kişiliği vardı ve çok iyi ders anlatırdı. Anımsadığım kadarıyla bana "küçük" derdi. O dönemde de yedek subay olamamam beni düşündürüyordu. Sınıfta bir arkadaşımla bu konuyu konuşurken bu arkadaş Tahsin Hocaya bunun nedenini sormaya karar verdi. Dersin sonunda sordu. Tahsin Yazıcı "Bakın çocuklar ben genç bir subayken diğer bazı bölüklerde gayrimüslim subay arkadaşlar vardı. Fakat bu dönem nahoş bazı olaylar oldu. O günden beri yoğurdu üfleyerek yiyoruz, bu durum zamanla düzelir" demişti.

Gayrimüslimlerin o dönemlerde yedek subay olmasını yasaklayan yasalar yoktu. Bazı dış olgular nedeniyle sanki gizli bir yönetmenlikle böylesi durumlar uygulanırdı. Askerlik çağına gelenler eğitimlerine devam ediyorlarsa okul idaresinden aldıkları bir belgeyle askerlik tescil muamelelerini yaparlardı. Askerlik Şubesi'ne gittiğimde beni doktora havale ettiler. Doktor genel bir muayene yaptıktan sonra sağlam olduğumu söyledi ve piyade er olarak askerlik yapacağım kararı verildi. Yani askere alındığımda diplomam ne olursa olsun yedek subaylık hakkım olmuyordu. 1945 yılında bu duruma son verildi ve ben de yedek subay oldum. Bundan evvel benden 2-3 sınıf büyük olan gayrimüslim arkadaşlarım Askerlik Şubesi'ne gittiklerinde diplomalarını göstererek yedek subay olmak için başvurmuşlar ancak "boşuna uğraşmayın bir kapıdan girersiniz öteki kapıdan çavuş olarak sizi kıtaya gönderirler ısrar etmeyin" diye cevap almışlardır.

Buna benzer bir durum da yüksek okul mezunu bir akrabamın başına gelmişti. Bu akrabam liseden aldığı öğretmenlik teklifini değerlendirmek için bütün evraklarını hazırlayıp gerekli izni alabilmek için ilgili yerlere başvurmuş. Uzun zaman bekleyip haber alamayınca durumu öğrenmek için Ankara'ya gitmiş. Ankara'da, tesadüfen bu işlerle uğraşan bir arkadaşını görünce kendi dosyası konusunda yardımcı olup olamayacağını sormuş. Arkadaşı, dosyayı alıp incelediğinde tüm evrakların tam olmasına rağmen ilgili merciin imzasının eksik olduğunu söyleyerek nedenini sekretere sormuş. Sekreter bayan "amirimiz bu tür dosyaların işleme konulmasının yasak olduğunu söyledi."

deyince arkadaşı ısrar ederek "böyle gizli bir emir nerede var bana gösterin" diye ısrar etmiş, sonuçta böyle bir emrin olmadığı ve uygulamanın tamamen keyfi olduğu ortaya çıkmış. Bir sürü formaliteden sonra bu akrabam işine başlayabildi. Böyle kimi konularda yazılı olmayan yasaklar işgüzar amirler tarafından dilden dile dolaşarak yasal olmamasına rağmen uygulanabiliyordu.

Genellikle gayrimüslimler için, özellikle İstanbul'da memur olmak çok zordu. Belki bir memur şehri olan Ankara'da bu olanaklar biraz daha geniş olabilir. Memur olsan bile daha üst mevkilere yükselmek oldukça güçtü gayrimüslimler için. Terfiler zordu. Bu açıdan da gayrimüslimler memur olduktan kısa bir süre sonra özel sektöre geçerlerdi. Profesör olmuş eşimin bir akrabasına Türkiye'deki işini bırakıp neden İngiltere'ye gittiğini sorduğumda, "burada kariyerimin en üst noktasına kadar geldim, buradan ötesi yükselmem imkânsızdı" demişti. Birkaç yıl önce "azınlık gençleri ne düşünüyor, hangi okullarda okumak istiyorlar" diye bir araştırma yapılmıştı. Bu araştırmadan öğrendiğime göre, artık Türkleşmiş bir Musevi, liseyi birincilikle bitiriyor, Hava Harp Akademisi'nde okumak istiyor. İlk sözlü mülâkatı geçmesine rağmen yine de okula kayıt yaptıramıyor.

Tarihin çok eski zamanlarından beri bu topraklar, çok uluslu halkların birlikte yaşadığı yerlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da Cumhuriyet Türkiye'sinde de böyle olmuştur. Halkımız birlikte yaşamayı sever, ama kışkırtmalara da kolay kapılır. Hasım ve düşmanı hemen bulur. Ermeni, Rum, Yahudi herhangi bir milliyetçi kabarmada kolayca düşman olabilir. 1915 Ermeni tehciri ile Ermeni nüfus, Mübadele ve 6-7 Eylül olayı ile Rumlar (bir iki yıl içinde 80 bin Rum Türkiye'yi terk etti. 6-7 Eylül olaylarının etkisiyle kardeşimin İngiliz asıllı eşi de o gün geçirdiği korku nedeniyle ayrılmak istedi) İkinci Dünya Savaşı ve İsrail'in kurulması ile Yahudi nüfus Türkiye'yi terk etmek durumunda kalmıştır. Gerçi milliyetçilik sadece Türkiye'ye ait bir olgu değildir. XIX. yüzyıl sonunda Fransa'da Dreyfus davası tam bir laik-antilaik davasına dönüşmüş, toplum ikiye bölünmüştür. Arkasından gelen 2.Dünya Savaşı, Yahudi düşmanlığı, günümüzde yeniden yükselen milliyetçilik dalgası, azınlıkta olan uluslar için tam bir trajedidir.

Atatürk'ün ağzından, İsmet İnönü'nün ağzından azınlıklara karşı bir söz duyulmaz. Resmi söylemde yok ama halk arasında vardır. Özellikle 2. Dünya Savaşı günlerinde Yahudi düşmanlığı çok artmıştır. Çünkü dıştan gelen bir tazyik vardı. Almanya'da, Avrupa'da Yahudi düşmanlığı esmektedir. Savaş sırasında dalga dalga her tarafa yayılmıştır. Dünyanın herhangi bir yerinde bir taş atarsın Yahudi düşmanlığı diye, bu taş Türkiye'de hissedilir.

Bu konuya değinmişken aklıma gelen bir olayı anımsadım. Üniversitede yeni tanıdığım bir Türk arkadaşım vardı. Bir gün bana "sen semitsin" dedi.

Ben ısrarla bu arkadaşlarıma "Ben de sizin gibiyim, bu memleket için iyi ne düşünüyorsanız ben de onu düşünüyorum, ben ancak sizden biri olabilirim, başka bir şey yok" demiştim. Beni solculuğa hazırlayan da bu tür davranışlardır.

Robert Kolej'in kütüphanesi çok genişti. İngilizce, Fransızca kitaplar çoktu. Kütüphanemizde Rusya ve Bolşevizm üzerine yazılmış kitaplar da vardı. Ben büyük bir merakla bunları okumaya başladım. Okudukça dünyam genişliyordu. Kafamda sorular çoğalıyordu. Tarihe merakım artmıştı; olayları sorgulamaya başlamıştım. Eve gelince ister istemez okuduğum kitaplardan bahsediyor, babama sorular soruyordum. "Troçki, Marks Yahudi mi?" Babama bunu sorduğumu hatırlıyorum. Babam özellikle Marksist eserler okumama kızıyor, "bırak bunları, başımıza iş açacaksın" diye bana bağırıyordu. Okudukça "benim için yeni bir yol var" diye düşünmeye başlamıştım. Çocukluğumdan beri kafamın içinde yer eden "bir şey olamayacaksın önün tıkalı" düşüncesi yavaş yavaş kayboluyor, kendime güvenim artıyordu. Ama çevremde bir yandan da Türkleşme baskısı vardı. Ben "neden bana baskı yapıyorsunuz, ben de sizin gibiyim, bu memleketin insanıyım, sizinle aynı haklara sahibim" diyordum. Ben böyle davrandıkça evde ailemin telâşı da artıyor "bu çocuk başımıza belâ açacak okumayı bıraksın" diyorlardı. Babam artık ileride işi için beni yanına alamayacağına ikna olmuştu. Anneme "Moris bizim işin başına geçerse kısa sürede bizi batırır" diyordu.

Sanıyorum 1940'ın Ekim aylarıydı. Babam ölmeden evvel evde bir araya gelmiştik. Yatılı okuyorduk ama hafta sonu için evdeydik. Babam iki kardeşimi göstererek "siz mühendislik okumaya gayret edin, ağabeyinize gelince Moris'i bırakın o böyledir, ne olursa olsun" demişti.

Üniversite yıllarına kadar okul arkadaşlarımın dışında, yakın olduğum Müslüman arkadaşım çok azdı. Kolej yıllarında okul arkadaşlarımla hemen her şeyi konuşup tartışırdık. Zaten bu dönem oluşan arkadaşlıklarımız, yaşayanlarla birlikte yetmiş yıldır devam etmektedir. Ama Kolej yıllarında bugünkü gibi samimi değildik. O yıllarda ben atletizm ile uğraşıyordum. Sınıfın atletizm takımının kaptanı seçilecekti. Ben, okul şampiyonu olmama rağmen, bu seçimlerde en yakın arkadaşlarımdan birisi beden eğitimi hocamıza kafasıyla olmaz işareti verip, dudaklarını oynatarak hafif bir sesle "Yahudi" dedi. Bu arkadaşımın böyle davranmasının nedeni çevresinin, ailesinin etkisiydi. Onlara "Yahudiler Türk-Müslüman düşmanıdır" telkini yapılıyordu. Öğretmenler, okuldaki bu havayı değiştirmek için büyük gayret sarf ediyorlardı.

Daha önce bahsetmiştim. Okul arkadaşlarımdan büyük bir kısmı İstanbul dışından, taşradan geliyordu. Birçoğu ilk kez bir gayrimüslim görüyordu. Kolej'de bambaşka bir hava içinde gördüler kendilerini. Doğrusunu

söylemek gerekirse böyle bir durum karşısında ne yapacaklarını bilemez haldeydiler. Buna bir hazırlıkları yoktu.

"Ben neyim, ben kimim?" Bu soru XIX. yüzyıldan beri Yahudi aydınlarının problemi olmuştur. Fransa'da, İngiltere'de veya başka Avrupa ülkelerinde Yahudiler kendilerine "ben Fransız'ım, ben İngiliz'im" derlerdi. Osmanlı'da "ben kimim?" sorusu önemliydi. Yahudiler Osmanlıyı oluşturan milletlerden biri olmasına rağmen bu soru cevapsız kalıyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu böyle devam etti. Benim gibi Yahudi gençleri de "ben hayatta ne yapayım, nasıl bir yol izleyeyim" diye kendilerine sorduklarında, soruları cevapsız kalıyordu. Çok fazla yol yoktu. Önleri tıkalıydı. Kendi ailenin işi varsa orada devam edersin, ticaret yaparsın, zengin olabilirsin. Doktor olursun, bankada çalışırsın veya avukat olabilirsin. Doktor olabilirsen Yahudi hastalara bakarsın, yani yolların çoğu kapalı. Bu durum gayrimüslimlerin daha da içine kapanmasına neden oluyor, gettolar oluşuyor. Buradan dışa açılma, topluma entegre olma şartları çok az. Ben onlar yerine konuşamam ama Türkiye'de yaşayan Ermeni ve Rumlar için de durum aynıydı. Ama ben bir Ermeni'ye sorsam o hemen kolayca "ben Ermeni'yim" der.

Bizim ailede Yahudilerin bir devlet kurma fikri yoktu. Evde siyonizmden çok az ve gizli olarak bahsedilirdi. Yukarıda söz etmiştim. Babam Filistin'deki Tarım Okulu mezunuydu. Bir gün kardeşim eve siyonist bir dergi getirdi. Eniştem hemen bu dergiyi "başımıza belâ olur" diyerek yırttı. Bu davranışının nedeni korkuydu. 1935-36'lı yıllarda bizim aile için komünistlikten bile daha büyük korkuydu. Olur, olmaz nedenlerden dolayı, çevrende, mahallende, iş yerinde "Türk düşmanı" olarak itham edilme korkusu.

Burada aklıma gelen bir olayı anlatayım. 1960'lı yıllardı. Benim yazıhanemin olduğu hanın kapısına yerleşmiş Yahudi bir ayakkabıcı vardı. Oldukça geveze, içki ve kadın peşinde koşmayı seven birisiydi. Şakacı bir insandı. Çevredeki esnafa maceralarını abartarak anlatır, onları neşelendirirdi. Bir gün komşunun dükkânında otururken, dükkân sahibinin tanıdığı bir polis geldi. O da yanımıza oturdu. Biz bu Yahudi ayakkabıcının anlattığı bir fıkraya gülüyorduk. Bu polis "neden gülüyorsunuz" diye sordu. Biz de o fıkrayı anlattık. "Bu karşı işportada duran adam anlattı" dedik. Bu polis gariban ayakkabıcıyı sırf Yahudi diye Türk düşmanı olarak itham etti. Çünkü böyle yetiştirilmişti.

Bu konuya değinmişken bu işin bir de karşı tarafı var; ona da değinmek yerinde olur. Benim Musevi arkadaş ve akrabalarım, ben Türkiye İşçi Partisi'nde çalışırken bana "dikkatli ol TİP'liler anti-semit ve seni itham etmeleri çok kolay" diye bana telkinde bulunuyorlardı. Oysa TİP anti-emperyalist tutumu nedeniyle İsrail'e karşıydı. Yakın dönemde yazar Rifat Bali Bey, benim gönüllü olarak çalıştığım Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı'na gelerek be-

nimle bir görüşme yapmıştı. Bana "Türk solunda anti-semitizm var deniyor. İlhan Selçuk, Çetin Altan gibi ünlü solcuların yazılarında bu görülüyor, siz ne diyorsunuz" diye sordu. Ben ona "bakın ben ömrümün büyük kısmını bu tür solcularla geçirdim, geçiriyorum. Eğer onlarda böyle bir tutum gözlemleseydim, karakterim gereği onların içinde olmazdım. İsrail'in dış politikasına karşı olmak ile anti-semitizmi karıştırmayalım. İsrail politikasını eleştirmek anti-semitizm değildir" demiştim. Ayrıca Noam Chomsky de ismiyle-cismiyle Yahudi'dir. İsrail politikasına karşıdır.

Bizim toplumda bana karşı olan tutumlara biraz daha değineyim. Çok yakın akrabalarım dışında, bizim cemaatten tanıdıklar, ben hapisten çıktıktan sonra bana selâm vermemek için karşı kaldırıma geçerlerdi. Babamın yakın arkadaşları bazen bana cemaatte görev almamı teklif ederler ama kısa bir süre sonra vazgeçerlerdi. Herhalde polisten bilgi alırlardı. Benden görüşmek için randevu isterler, beklerim beklerim, gelmezlerdi. Bu durumu zor kabullendiler. Bu tutum zamanla değişti. Bilindiği gibi Türkiye siyasetinde kökleşmiş partiler azınlıklardan kişileri de seçimlerde listelerinde gösterirler. Tabii ki önce cemaate sorarlar. Halk Partisi de Demokrat Parti de böyleydi. Sonradan ANAP, Kamhi'nin oğlunu milletvekilliğine getirdi. Herhalde cemaatten onay almıştır.

Türkiye İşçi Partisi de seçimlerde beni İstanbul'dan aday göstermişti. Dostum Müçteba Bey, CHP'de çalışan, etkin birisiydi. Bir gün beni ziyarete geldi "seni cemaatten sorarak aday gösterdiler değil mi" diye sordu. "Hayır, ben ön seçimle geldim" dediğimde çok şaşırmıştı.

1940'lı yıllarla ilgili önemli bir noktaya değinmek istiyorum. O yıllarda Yahudi cemaati içinde Türkçeyi iyi öğrenmek akımı başlamıştı. Hatta cemaatin ileri gelenleri tarafından Balat'ta Türk Kültür Derneği kurulmuştu. Cemaat içinde en iyi Türkçeyi konuşanlar gelirlerdi. Bunun yanında Beyoğlu Halkevi'nin faaliyetlerine Yahudi cemaatinden, özellikle gençlerden katılanların sayısı artmıştı. Hatırlıyorum 1942 yılında Türkçülerin çıkardığı *Gökbörü* dergisinde Beyoğlu Halkevi'nde çalışmalara katılan Yahudilerden alaylı bir şekilde bahsedilirdi. Faşizmin ayak seslerinin iyice hissedildiği dönemlerin de etkisiyle Yahudiler halkevlerinde spor, tiyatro, müzik gibi etkinliklerde yer almaya başlamışlardı. Bu faaliyetler içinde Yahudi gençler daha düzgün Türkçe konuşmaya başlamışlardı. Ben 1944 yılında Yahudi gençlerden oluşan bir tiyatro grubunun Türkçe bir oyununu izlemiştim. Bunlar benim için olağan şeylerdi ama cemaat için yeniydi. Hatta bu gençler o kadar başarılı oynadılar ki, oyunu sahneye koyan Türk yönetmen bile hayran kaldı. Bu tiyatro grubunda yer alan Musevi bir genç kız benim akrabamdı. Haydarpaşa'da otururdu. O bölgede, yani Haydarpaşa, Kadıköy, Moda'da oturan Yahudi gençler Türkçeyi daha iyi konuşurlardı. Beyoğlu, Balat, Hasköy, Kasımpaşa'da oturanlar, daha

çok getto gibi yaşadıklarından, Türkçeleri de kötüydü. Beyoğlu en kozmopolit semtlerden biriydi. Meselâ Tünel'den Taksim'e doğru yürüdüğünüzde Türkçeyi çok az duyardınız. Bu Türk halkı, hele hele İstiklâl Savaşı'na katılmış bir insan için kolay kabul edilir bir şey değildir. Ben bu durumu anlar ve sıkılırdım. Taşradan gelen bir kişi için de durum aynıydı. Beyoğlu'nda bir dükkâna girecek, yarım yamalak bir Türkçe ile alışveriş etmeye çalışacak. Ben bu dükkân sahipleri arasında bu tür Türkçe bir şey isteyen insana kendi diliyle cevap verildiğine bile şahit oldum. Veya diyelim ki bizimkilerin dükkânına girdim, önce Türkçe konuşurken sonra konuşma kendi ana diline dönerdi.

Musevi arkadaşlar kendi aralarında konuşurken birbirlerinin gramer hatalarını yakalamaya çalışırlardı. Meselâ bizim aile işlerine bakan bir avukat vardı, benim yanlışımı düzeltmek için pusuda beklerdi. Bütün bu iki arada bir derede kalma durumları bende ulusçuluk ve solculuk fikirlerini oluşturan temel etmenlerdi.

Troçki de, Marks da, Musevi olmalarına rağmen, yaşamları boyunca bu konuyu gündeme hiç almadılar. Bu durum benim açımdan da esin kaynağı oluyordu. Bir çıkış yolu arıyordum. Bu memlekette yaşıyordum ve terbiyemi, görgümü bu topraklarda alıyordum. Yahudi'ydim ama bu durum benim yaşamımı belirleyen yan değildi. Birçok Musevi'ye göre farklılık gösteren bir durumdu benimki. Önce insandım, bu topraklarda doğmuştum ve burayı seviyordum.

Bu durum cemaat içinde bana karşı ithamlara kadar varıyordu. Geçtiğimiz yıllarda Musevilerin bir toplantısına davetliydim. Bu toplantıda tanıdığım bir Musevi "Moris iyi insandır, ama İsrail'in düşmanıdır" dediğini duydum. Ben bu sözleri duyunca yanına gittim "bunları nereden çıkardınız, nasıl böyle kesin yargılara varıyorsunuz" dedim. Onlara başımdan geçen bir olayı anlattım. "Benim gibi düşünen birçok Musevi var, rahmetli eşimin teyzekızı, 1948 yılında ailesi ile birlikte İsrail'e göç etti. Uzun ve zor yıllardan sonra İsrail sefiri olan eşi ile birçok ülkeye gittiler. Geçen yıllarda bir aile meselesi için telefon ile konuştuk. Biraz hoşbeşten sonra İsrail'deki siyasi durumu sordum. Kadıncağız 'Moris, sabahları kalkınca aynaya bakamıyorum, yaptıklarımızdan utanıyorum' dedi. Bu akrabam oranın Cumhurbaşkanlığı Sekretaryası'nda bile görev yapmıştı. Bu insanlar da benim gibi düşünüyor. Onlar da mı İsrail düşmanı" dedim.

Bu akrabamla son görüşmem de Amerika'da yaşayan oğlum Altan'ı ziyaret için gittiğimde oldu. İsrail'deki siyasi hayatı uzun uzadıya anlattılar. Durumun ne kadar zor ve vahim olduğunu daha iyi anladım. İsrail yaşanabilir bir ülke olmasına rağmen, Sharonlarla Libermanlarla bu imkânsız görünüyor. Bunları söylediğinde İsrail düşmanı oluyorsun.

Burada bir noktaya daha değinmek istiyorum. Bunlar tamamen benim kendi fikirlerim. Her yerde de söylüyorum. Bir ulusun birliğini sağlaması çok önemlidir. Kürt sorununu konuşurken ben hep şunu söylerim. Cumhuriyet Halk Partisi 1930'lu yıllarda bizim gibi Yahudi ve gayrimüslimleri Türkleştirmek için uğraştığı kadar, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ile de uğraşsa, oraların refahı için gayret sarf etseydi, bugün hepimiz daha iyi bir Türkiye'de yaşıyor olurduk. Bu kenara itilmişlik, yoksulluk olmasaydı Türkçeyi daha iyi konuşurlar, Türkçe düşünürlerdi. Ülke içinde siyasi mücadele içinde, olurlar haklarını parlamentoda savunurlar, ellerine silâh almazlardı. Ama Halk Partisi bu adımı atmaktan korktu. Musevilerin de diğer azınlıkların da önemli mevkilere gelmesinden korkuyordu.

Geçen yıllarda arkadaşım Dündar Baştımar ile sohbet ederken bana "sen zengin çocuğusun" demişti. Buradan düşünüyorum. Babam bizim için "zengin sayılmayız ama esnafın iyi yaşayanlarındanız" derdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında böyle esnaf bir tabaka gelişiyordu. Osmanlıdan gelen millet fikri devam ediyordu. Bizim gibiler, başka milletten görülüyordu. Müslüman arkadaşlarımla konuşurken bu hep bir sorun olarak karşıma çıkardı. "Sen başka millettensin", yani sen Yahudi'sin. Doğal olarak bu bizleri de etkilerdi; ailemiz de hep buna vurgu yapardı: "Dikkatli ol sen Yahudi'sin." Bu, hemen hemen tüm Yahudi ailelerde aynıydı. Annemde sık sık bize söylerdi. On, onbir yaşlarında annem Dreyfus davasını bana anlatmıştı. Daha küçüktüm, çok bir şey anlamazdım. "Sana iftira atarlar!" Böyle bir korkuyla, bir kompleksle yetişiyorsun. Yani her an karşına seni sevmeyen, aşağılayan, sana zarar verecek birisi çıkabilir. Maalesef o zamanlar memleketin havası böyleydi. Kişiliğin böyle koşullarda oluşuyordu.

Zaman geçtikçe bu konuyu daha iyi kavramaya başladım. Böyle davranılmasını besleyen etmenler vardı. Rum ve Ermeni azınlıkları Anadolu'da başlayan ulusal kurtuluş hareketini baştan desteklemediler. Bu harekete iyi gözle bakmadılar. Bu durum azınlıklara karşı bir tepki yarattı. Yukarılarda da değindim. Beyoğlu'na çıktığın zaman Türkçe konuşana rastlamazdın. Otobüslerde, tramvayda, dükkânlarda başka diller konuşulurdu. O dönemler İstanbul Fransızların, İtalyanların, İngilizlerin ve Yunanlıların işgali altındaydı. Bu işgal, ister istemez azınlıkların durumuna yansıdı. Türkler de azınlıklara karşı bir antipati yarattı. Bu durum sonraları da devam etti.

Bu durumu daha iyi anlatmak için bir örnek vermek istiyorum, *Çocukluk* bölümünde değinmiştim. Nişantaşı'nda eski Hariciye Konağı olan büyük bahçeli bir yer vardı. Bu bahçe parsellenip inşaata açılmıştı. Bu araziyi alanların önemli bir kısmı Musevilerdi. Hatta bu dönemde bu araziler ucuza kapatıldı diye dedikodular da yayılmıştı. Bu durum *Cumhuriyet* gazetesinde

Yunus Nadi Beyi de kızdırmış, Musevileri hedef alan çok ağır bir yazı kaleme almıştı. Ben o zamanlar Museviler aleyhinde bir yazı yazıldığını tesadüfen evimizde, babamla hahambaşının sekreteri konuşurken duymuştum. O konuşmada sekreter babama "biz bu yazıya cevap vermeliyiz" diyordu. Ama bu yazıyı kime yazdıracaklarına karar veremiyorlardı. Kendi aralarında bir iki kişi üzerinde durdular ama "yalaka adam bunlar yazamazlar" dediler. "Başkaları da var ama iyi Türkçe bilen yok" diye konuştular. Sonra da beni gösterdiler "işte bunlar var büyüyecekler ve bu memleketin adamları gibi bizim haklarımızı savunacaklar" dediler. Bu konuşma beni çok etkiledi ve yaşamım boyunca da unutmadım.

Yeniden Kolej günlerine dönecek olursak, ben bu hava içinde Kolej'e girdim. Önceleri leyli idim, yani yatılı. Böyle olduğu için ailenin üzerimdeki etkisi azalmıştı. Yatakhanede bir yanımda kardeşim yatıyordu. Diğer yanımda ise aynı dinden olmadığım bir arkadaşım. Ben burada böyle iyi ilişkilerin kurulabileceğini gördüm. Böylece birbirimizi daha iyi anlayabilirdik, farklılığımızı kabul ederek. Arkadaşlıklarımız da böyle gelişti. Kendimi daha rahat hissetmeye başladım. Kolej'deki öğretmenlerimizin de bu olumlu havanın gelişmesinde önemli rolleri oldu. Amerikalı psikoloji hocamız şöyle derdi: "Ben bir sınıfta öğrenciye sekiz veya on numara verirsem bu notlar o sınıfa göredir. Belki başka sınıfta benim on numara verdiğim beş alır." Bana göre de bu yöntem daha iyiydi. Yukarıda da bahsetmiştim Amerikalı hocalardan. Mac Carthy isimli, genç bir Amerikalı hocamız vardı. Yunan ve Bizans mimarisi hakkında tez hazırlıyordu. Sanat Tarihi dersimize girerdi. Onun dersleri çok ilginç geçerdi. Sütunlar, kubbeler hakkında bize bilgiler verirdi. Mr. Thomas vardı bize İngilizce öğretirdi ama çok sık Türkçe konuşur, bozuk Türkçesini düzeltmek için gayret ederdi. Fransız ekolüne göre Amerikan ekolü daha yumuşaktı. Biz öğrenciler olarak kendimizi iyi hisseder, kütüphane, gazete ve diğer sosyal etkinlikler için daha fazla zaman ayırabilirdik. Öğle saatlerinde yemekten önce ve yemekten sonra, bazı akşamüstleri gazete odasına uğrar haberleri öğrenmeye çalışırdım.

Ben İngilizceyi Kolej'e girmeden birkaç ay evvel, babamın tuttuğu bir İngilizce hocasından dersler alarak öğrenmeye başladım. Kolej'de zaten ilk yıl hazırlıktı. Daha da ilerlettim. Dersler İngilizce olduğu için okul ortamında öğrenmek zor olmuyordu. Ayrıca okul kütüphanesinde İngilizcemi ilerletecek yeteri kadar kaynak vardı. Amerikalıların çoğunun unuttuğu Booth Tarkington adlı yazarın bile bütün kitapları okulda bulunuyordu. Ben bu yazarı o kadar çok beğenmiştim ki, yıllar sonra Amerika'da okuyan oğluma bile tavsiye ettim. Babam rahmetli olunca ekonomik durumumuz sarsıldı; okul idaresi okul taksitlerinden belli oranda indirim yaptı. Ben de bunun karşılığı olarak birkaç ay

okul kütüphanesinde çalıştım. Böylece okumak istediğim kitaplara daha rahat kavuşma şansım oldu.

Okuldan fırsat buldukça sinemaya giderdik. O dönemlerde Holywood filmleri modaydı. Biz kendi aramızda izlediğimiz filmler hakkında konuşurken Amerikalı hocalarımız "çocuklar dikkat edin Amerika sizin gördüğünüz Holywood değildir" diye bizi uyarırlardı. Otuzlu yıllarda, Amerika daha yeni yeni ekonomik buhrandan çıkmaya başlamıştı. Öğretmenlerimizin bir kısmının Türkiye'ye geliş nedenleri de kendi ülkelerinde iş bulamamalarıydı. O günün Amerika'sını yansıtması açısından hocalarımız bize Western filmlerini değil, gangster filmlerini tavsiye ederlerdi.

Kolej'deki Türk öğretmenlerimiz, özellikle gayrimüslim gençlerin iyi Türkçe öğrenmeleri için büyük gayret gösterirlerdi. Bize sıkça Türkçe kitaplar okumamız gerektiğini telkin ederlerdi. Ben bu öğretmenlerimize bugün de şükranlarımı sunarım. O günkü emeklerini unutamam. Atatürk'ün öldüğü yıllarda bir öğretmenim bana Yakup Kadri'nin *Ankara* kitabını verdi. Bu kitapla ilgili bir kompozisyon yazmamı istedi. Ben de biraz bu kitabı güncelleştirerek bir yazı hazırladım. Edebi tarzda güzel bir yazıydı. Hocam bu yazıyı çok beğendi. Ama Türk arkadaşlarım bir türlü bu yazıyı benim yazdığıma ikna olmuyorlardı. "Bu yazıyı nereden aktardın" diye beni sıkıştırıyorlardı. Şimdi hatırladığım kadarıyla yazıda "minareler gökyüzünü kalem gibi boyuyordu" diye bir cümle vardı. Özellikle bu bölüm hocamın çok hoşuna gitmişti.

Sanıyorum şimdi okullarda pek önemsenmiyor ama o dönemde kompozisyon ve imlâ dersleri çok önemliydi. Edebiyat hocamız Feridun Nigâr Bey bizden sık sık muhtelif konular hakkında yazılar yazmamızı isterdi. Bazen de konuyu biz seçerdik. Yine benim bir yazımı Feridun Bey sınıfta okudu ve "işte becerdin, daha ne istiyorsun" dedi. Edebiyat okuyanlar olgunluk sınavında önce kompozisyon dersinden imtihana girerdi. Hocalarımız bizi üniversiteye bu derslerin hazırladığını söylerdi. Ben olgunluk sınavlarına 1944 yazında girdim. Kompozisyon sınavındaki konumuz o dönemin Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1944'te Ankara Stadında yaptığı konuşmasından ne anladığımız üzerineydi. Hatırladığım kadarıyla o konuşmanın bir bölümünü İnönü ırkçılıktan tevkif edilmiş Turancılara ayırmıştı. Biz de imtihana giren arkadaşlarımla yazımızı bu minvalde yazmıştık. Çoğumuz o günlerde çok revaçta olan "Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti, Yaşasın Milli Şefimiz İsmet İnönü" diye yazımızı bitirmiştik.

1940'lı yıllar memlekette savaş tehlikesinin olduğu yıllardı. Savaşın etkileri nedeniyle halkta mevcut idareye karşı bir antipati giderek yaygınlaşıyordu. Doğal olarak bu durum bizim okula da yansıyordu. Bu konuya daha sonra değineceğiz.

Kolej'in tarih sınıfının duvarlarında İstiklâl Savaşı'na ait resimler yer alırdı. Bu resimler yıllara göre duvarlarda sıralanmıştı. Bir sınıf duvarında da antik döneme ait resimler vardı. Bu resimler ile tarih dersini daha iyi anlardık. Coğrafya sınıfına girdiğimizde de duvarlarda bol bol haritalar ve tablolar olurdu. Coğrafya hocamız Ziya Bey çok bilgili ve kendi konusuna vâkıf bir hocaydı. Bu hocamız dersi kitaptan anlatmazdı. Bize çok sık sorular sorarak, bizim de derse katılmamızı sağlardı. Hatta çok iyi hatırlıyorum, bir gün hocamız bir arkadaşımıza Romanya'nın ihraç ürünlerini sormuştu. Bu arkadaşımız cevap vermekte zorlanıyordu. Bu arada okulun penceresinden çok iyi görünen Boğazdan Romanya bandıralı bir yük gemisi geçiyordu. Gemi ağır yükten neredeyse yan yatmıştı. "Oğlum pencereden görmüyor musun koca gemi kereste dolu" demişti hocamız.

Benim Kolej yıllarım neredeyse 2. Dünya Savaşı'na denk düşen yıllardı. Dünyadaki gelişmelere bağlı olarak antisemitizm de Türkiye'de hissedilmeye başlamıştı. Oysa Osmanlı döneminde Avrupa'da Hıristiyanların antisemitizmine benzeyen bir düşmanlık yoktu. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstiklâl Savaşı'nın etkisiyle yabancılara karşı belli bir düşmanlık oluşmuştu ama buna antisemitizm denilemezdi. Fakat gerek Mübadele yılları, gerekse sonraki süreçte Rum ve Ermenilere karşı oluşan hava, yavaş yavaş Yahudilere karşı da dönmeye başlamıştı. Giderek Almanya'da yükselen faşizm ile Yahudi düşmanlığı, Türkiye'yi de sarmaya başladı. Artık Yahudi düşmanlığını körükleyen fıkralar, hikâyeler daha sık anlatılıyordu. Özellikle bazı mizah dergilerinde görülüyordu bu düşmanlık. Meselâ Boğaziçi Lisesi'nin edebiyat hocası Nihal Atsız'dı. Yahudi çocukları bu dersten geçerli not alamazlardı. Yeri gelmişken anlatayım. Ben İktisat Fakültesi'ndeyken Anayasa dersi hocamız Ali Fuat Başgil'di. Bu imtihandan hocanın sorduğu tüm sorulara doğru cevap vermeme rağmen az not aldım. Hatta benim imtihanımı izleyen Yahudi bir arkadaşım "ne yaparsan yap bu hoca Yahudi olduğun için sana 5-6'dan fazla not vermez" demişti. Moral olarak ben böyle durumlardan çok kötü etkileniyordum. Ama Kolej'de böyle olaylar hiç başıma gelmedi. Tam tersi bizim durumumuzda olan öğrencilere, Türk hocalarım teşvik etmek amacıyla yüksek notlar verirdi.

Bu durum beni yeni yollar aramaya itti. "Niçin düşman sayılıyordum?" Bunun cevabını aramaya başladım. Faşist propaganda giderek güçleniyordu. Burada ilginç gelecek bir konuya da değinmek istiyorum. Özellikle Beyoğlu'nda İtalyan asıllı 40-50 civarında Musevi aile vardı. Bunların çocuklarına İtalyan Okulu bedavaydı. Bu çocuklar yaz gelince siyah gömleklerle şapkalar giyer, faşist sembollerle gezerlerdi. Özellikle ben bunlara Adalar'da rastlardım. 2. Dünya Savaşı başlamadan önce İtalyan faşizmi henüz ırkçı değildi. İlk başlarda İtalyan faşizmi daha başkaydı. Hatta hatırlıyorum Hitler, Roma'yı

ziyarete gitmiş ve orada faşizm için ölenlerin anısına çiçek koymuştu. Bunu duyan enişte bu olaya çok gülmüş "Hitler bilmez ki bu mezarlıkta yatan çok sayıda Yahudi var" demişti. İtalya'daki Yahudilerin büyük kısmı İtalyan sosyal ve siyasal hayatına entegre olmuştu. Hatta aralarında Yahudi asıllı çok sayıda komünist ve sosyalist de vardı. Bu durum 1938'lere kadar sürdü; bu tarihten itibaren durum hızla değişti.

Türkiye'de yaşayan İtalyan uyruklu Musevi gençler Tepebaşı'ndaki İtalyan Kültür Evi'ne (Casa d'Italia'ya) giderlerdi. Bu dönemde İstanbul'da önemli bir İtalyan nüfus da vardı. 1938 yılına kadar bu Musevi İtalyan gençler yaz kamplarına İtalya'ya giderek orada eğitim görürlerdi. Ama İtalya faşizminin giderek Alman faşizmine yakınlaşmasıyla Türkiye'deki hava da değişmeye başladı. İtalyan sefiri bu Kültür Evine giderek Yahudilerle ilişkilerin kesilmesini istedi. Böylece bu gençler artık oraya gidemez oldu. Bu durum bizler arasında alay konusu oldu. "Kara gömlekleri, şapkaları giydiniz, Nazi selamı verdiniz, ama sizi kapı dışarı ettiler" diyerek onları kızdırırdık.

Bu dönemle ilgili bir anekdota değineyim. Mussolini ırkçı kanunları imzalatmak için Kral Emmanuel'e çıkar. Kral imza etmeden önce Mussolini'ye "Yahudi dostlarına ne diyeceksin" diye sorar. Mussolini de "onlar durumu anlar" diye yanıt verir. Bu yıllarda hocalarım arasında da ırkçı ve faşist bir cereyan sezmeye başlamıştım. Hatta bazı arkadaşlarımda da böylesi eğilimler vardı. Elbette demokrat ve solcu arkadaşlarım da vardı.

"Akademi" dediğimiz ortaokulda tarih derslerine Tevfik Bey (Bıyıkoğlu) girerdi. Dil Kongresi'nde "Güneş-Dil Teorisi" ortaya atılmıştı. Çok iyi hatırlıyorum, babam bu konuyu anlatan bir kitabı bizim için satın almıştı. Bu kitapta, birçok yabancı dil bilgininin bu konuları hararetle tartıştıklarını görmüştüm. Bazı aydınlar bu teoriyi "kabul edilemez" buluyordu. Bu teorinin özü; bütün dillerin menşeinin Orta Asya olduğunu, bu dillerin Türkçeden türediğini abartılı ifadelerle savunmaktı. Aynı şekilde "Tarih Tezi" de bütün medeniyetlerin Orta Asya'dan dünyaya yayıldığını anlatmaya çalışıyordu.

Alt sınıflara İngilizce, üst sınıflara da sanat tarihi dersi veren Amerikalı hocamız "mademki siz Etrüsklerin Orta Asya'dan geldiğine inanıyorsunuz öyle olsun, bu bir medeniyettir ve sizin böyle inanmanızın da bir sakıncası yoktur" demişti. Tevfik hoca, tarih dersinde bir arkadaşımıza soru sormuştu. Şimdi tam hatırlamıyorum soruyu, arkadaşımız soruya yanıt olarak, bahsedilen milletin Türk olduğunu söyleyince Tevfik hoca "Sen kendini kurtarmak için bütün dünyayı Türk yapıyorsun" diye ona kızmıştı. Bu dönemin atmosferinin iyi anlaşılması için bu konulara değinmek istedim.

Bilindiği gibi 2. Dünya Savaşı öncesi Almanya'dan kovulan veya kaçmak zorunda kalan birçok üniversite hocası ve aydın Türkiye'ye sığınmıştı.

Bunlardan bir kısmı da İstanbul Üniversitesi'nde muhtelif fakültelerde ders verirlerdi. Bu hocaların çocukları genellikle kolejlerde eğitim görürdü. Robert Kolej'de de bu çocuklardan arkadaşlarımız vardı. Profesör Auberbach'ın oğlu bizim sınıftaydı. Çok akıllı, ama hanım evlâdı bir çocuktu. Çok güzel şiir okurdu. Tipik Alman olduklarından bizimle çok yakın temas etmezlerdi. Daha çok kendi aralarında arkadaşlık yaparlardı. Bizim matematik hocamız Prof. Larsen, Alman olmamasına rağmen kızdığında Almanca küfür ederdi. Alman çocuklar, hocanın Almancası çok iyi olmadığı için onun telaffuzuna gülerlerdi.

Prof. Larsen, Bizans ve Türk tarihi ile çok yakından ilgili ve bilgili birisiydi. Pazarları hava iyi olunca bizleri Sultanahmet, Ayasofya, Süleymaniye Camii, surlara götürür, uzun uzadıya tarihçelerini ders verir gibi anlatırdı. O dönemde Amerikalı arkeolog Prof. Whittemore devlet adına Ayasofya'nın mozaiklerini ortaya çıkarmak için çalışıyordu. Ayasofya, cami yapılınca mozaiklerin üzeri harçla kapatılmış. Bu profesör ve ekibi bu harçları yavaş yavaş kazıyarak mozaikleri ortaya çıkarıyordu. Ben 8-10 yaşındayken babamla Ayasofya'yı ziyaret etmiştik. O dönemde camiydi. Ve mozaikler görülmezdi. Yıllar sonra bu mozaikler ortaya çıkınca ilk seyredenler bizler olduk.

Yine bir Pazar günü hocamız Prof. Larsen ile Eyüp'te Ayvansaray'a gitmiştik. Surlar boyunca yürüyerek Yedikule zindanlarına kadar geldik. Hocamız, zindana geldiğimizde cebinden bir kâğıt parçası çıkararak zindanda hapsedilen esirlerin zindan duvarlarına yazdıklarını bizlere okudu. Hocamız daha önceki yıllarda da birçok kez buraya gelerek bu yazıları yavaş yavaş çözmüş ve not etmişti.

Yine bir defasında Unkapanı'ndan Bozdoğan Kemeri'ne doğru yürürken bugünkü Atatürk Caddesi'nde hocamızın kemere yaklaştığımızda çok sinirlendiğini ve küfür ettiğini duyduk. Kendi kendine "bu insanlar korsan, barbar; burada Sinan'ın bir çeşmesi vardı onu yıkmışlar" diyordu.

Hocamız Cami Baykurt da tarihi eserler konusunda çok hassastı. Birkaç yıl sonra hocam Cami Baykurt'la Kabataş'tan Ayaspaşa'ya çıkarken Cami Bey'in, bir çeşmenin karşısında durup uzun uzun çeşmenin yazılarına baktığını görecektim. Cami Bey "ne güzel yazılar, ne yazık ki biz size bu kültürü veremedik" demişti.

Prof. Larsen, yanlış hatırlamıyorsam Danimarka kökenli Amerikalıydı. Mükemmel ders anlatan İstanbul sevdalısı birisiydi. İstanbul'un maruz kaldığı deprem felâketlerini yıl yıl bilirdi. Örneğin 1943 depreminde defterini açarak Ayasofya ve Süleymaniye Camii'nin yüzyıllardan beri karşılaştığı depremleri bize tek tek anlatmıştı.

Bu konuyu böylesine ayrıntılı anlatmamın nedeni okulumuzdaki yabancı ve yerli hocaların kalitesine değinmek içindir.

Okuldaki bu hava, Türkiye'nin içinde bulunduğu durum, çok hızlı bir biçimde öğrenme ve bunun için de okuma sürecine girmeme neden oldu. Ufak yaşta babamın kitaplarını okurdum. Ve ilk Bolşevik sözünü o kitaplarda görmüştüm. *Revue des Deux Mondes* isimli Fransızca bir dergide Bolşevizm'den bahsediliyordu. Sonradan bu derginin Fransız sağcı aydınların çıkardığı bir dergi olduğunu öğrendim. Bu dönemde en çok ilgimi çeken konu da Ekim Devrimi'nden sonra yetim kalmış ve sokaklara düşmüş çocukların hayatı ve bunların çete savaşlarıydı. Ben o dönemde 14-15 yaşlarındaydım. Hem Sovyetlerin lehinde, hem de aleyhinde kitaplar okurdum. Lisedeyken Prof. Bisbee isimli, bir kadın felsefe hocamız vardı. 1938 yılı yaz tatilinde Sovyetler Birliği'ne bir gezi yapmıştı. Bazen derste bu gezinin kendisinde bıraktığı menfi ve müspet yanları anlatırdı. Ben de bir gün dersten sonra bu hocanın yanına giderek, Sovyetler Birliği ile ilgili çok kitap okuduğumu söyledim. Hocam bana; "Sovyetler Birliği hakkında iki yanlı yazı okuman iyi olmuş. Çünkü hem menfi, hem müspet yanlar birlikte var. Elbette Çarlık zamanında Rusya'da bolluk, zengin bir hayat vardı ama aynı zamanda halkın büyük kısmı için sefalet diz boyuydu. Sosyalizme geçtiklerinde de kötü şeyler oldu. Ama endüstrileşme ve eğitimde büyük gelişmeler yaşadılar. Böyle ikili kıyaslamalar yapabilirsen Sovyetler Birliği'ni daha iyi anlarsın" demişti.

Bütün dünya ve Türkiye için olduğu gibi, bizim okul yaşantımız için de 2. Dünya Savaşının başlaması önemli bir dönemeç oldu. Tam gençlik döneminde Kolej hayatımda günbegün savaşın, ülkemize bana ve aileme etkilerini yaşadık. Savaşın ilk günleri ve sonraki aşamaları Türkiye'de farklı farklı değerlendiriliyordu. İlk yıllarda Alman ordusunun güçlenmesi, Hitler'in Alman toplumundaki etkisi, Almanya ekonomisinin güçlenmesi, işsizliğin giderek azalması, Türkiye'de Almanlar lehine havanın olumlu olarak görülmesine neden oluyordu. Fransa ve İngiltere ile kıyaslamalar yapılıyor, Fransa'da ve İngiltere'de işçilerin haftada 48 saat bile çalışmak istemedikleri oysa Almanya'da haftada 72 saat çalıştıkları büyük bir övünçle anlatılıyordu. Bazı hocalarımız da Alman toplumunu bize örnek olarak gösteriyorlardı. "Fransız işçisi şarabını, tereyağını, peynirini isterken, Alman işçileri haftada 72 saat çalışarak ülkelerini zenginleştiriyorlar, işte vatanı sevmek böyle olur" diyorlardı. Hatta o dönem Mareşal Goering "Bize tereyağı değil, top tüfek lâzım" sözleri Türkiye'de fazlaca örnek gösterilmeye başlanmıştı. Özellikle *Cumhuriyet* gazetesinde Nadir Nadi'nin bu anlamda Almanları öven yazılarına rastlamak mümkündü. Bu hava bizim bazı hocalarımızı da etkiliyor, bizlere "demokrasi ne demek? Bu sözler toplumu böler, demokrasi bize uymaz, birlik olmamız lâzım" diye anlatıyorlardı. O dönemlerde birçok gazete, dergi ve kitaplarda "demokrasi çökecek" diye yazılar yazılıyor, sıkı disiplinli baskıcı sistemler övülüyordu.

Hitler'in uzun uzun demeçlerini radyo ve gazetelerden öğrenirdik. Hayatımızın en önemli ve ayrılmaz parçalarından birisi radyoydu. Ben ilk kez radyoyu 1932 yılında gördüm. Acayip borulu bir eşyaydı. Öylesine parazit olurdu ki konuşulanları anlamak mümkün değildi. Bir gün babamın bir arkadaşına gitmiştim, evinde radyo vardı. Radyoyu açtık; bir müddet İstanbul Radyosu'nu zorlukla dinledik. Sonra ev sahibi saatine baktı "şimdi Paris'i dinleme zamanı" dedi ve düğmeyi çevirdi. Ben şaşırıp kalmıştım.

Bizim eve radyo 1934 yılında girdi. Radyoların evin dışına uzanan çok uzun antenleri olurdu. Antensiz radyo dinlemek imkânsızdı. Bizim evde de 10-12 metre boyunda bir anten vardı. Henüz radyo çok yaygın değildi. Bu nedenle de bayramlarda, özellikle de Cumhuriyet Bayramlarında, radyosu olmayan komşular dinleyebilsin diye bütün pencereleri açardık. Radyo pencerenin önüne konurdu. Türküleri, marşları komşular dinleyebilirdi. Bu dönem radyodan, bir müddet alaturka Türk müziği yayınlanması yasaklandı. Sadece klasik müzik, folklor, oyun havaları ve türkülere yer verildi. Hatta babaannem ısrarla radyodan alaturka fasıl dinlemek istemişti. Ben de Kahire Radyosu'ndan babaannem dinlesin diye fasıl buldum. Bu yasak uzun sürmedi.

İstanbul Radyosu da zamanla gelişti. İlk açıldığında Türkçe anonstan sonra Fransızca anons da yapılırdı. Atatürk, radyonun gelişmesine ve iyi programlar yapmasına büyük önem verirdi.

Atatürk bir gün tatbikattan Hamidiye gemisi ile İstanbul'a dönerken, geminin telsizinden İstanbul Radyosu'na telgraf çekerek o akşam dinlemek istediği opera aryalarının listesini yollamış. Bazen bir aryanın radyoda birçok kez tekrarlandığını duyardık.

2. Dünya Savaşı boyunca bizim için radyonun önemi daha da arttı. Haberleri hiç kaçırmıyorduk. Ekim 1938 yılında artık savaş bulutları iyice toplanmıştı. Almanlar ve İtalyanlar; İngiliz ve Fransızları bir yandan anlaşmaya zorluyor, diğer yandan da Çekoslovakya'yı işgale hazırlanıyordu. Can kulağı ile radyoyu dinliyorduk.

Türkiye'de Atatürk ölmüş ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmuştu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Ankara Radyosu'ndan Amerikan halkına İngilizce bir konuşma yapmıştı. Biz birbirimize bu konuşmanın Amerika'dan duyulup duyulmadığını soruyorduk.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Milli Şefimizdi. Okulda her yıl çıkardığımız "Record" isimli bir anı katalogumuz vardı. Girişte önce Atatürk'ün resmi ve Ebedi Şefimiz ibaresi, ikinci sayfada İnönü'nün resmi ve Milli Şefimiz, üçüncü sayfada Başbakan, sonra Millet Meclisi Başkanı ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Milli Eğitim Bakanının fotoğrafları vardı.

Bir nevi devlet protokolünü biz de uyguluyorduk. Çok iyi hatırlıyorum

bir kez katalog basımında bir hata yapıp "ebedi" yerine "edebi" yazılmıştı ve bunu düzeltmek oldukça zor olmuştu. Atatürk'ün ölümünden sonra, İnönü için Milli Şef ibaresinin kullanılması bazı çevrelerde çok garip bulunmuş ve ileriki yıllarda bu durum İnönü'nün aleyhine kullanılmıştı. Ama o günlerde günün modası böyleydi.

Basın çok sıkı kontrol altındaydı. Yabancı radyo ve gazetelerden duyduğumuz haberleri kendi basın ve yayın organlarımızda göremiyorduk. Öyle ki ölüm haberleri, intiharlar bile gazetelerde abuk sabuk veriliyordu. İntihar haberi,"Çamaşır asarken, cam silerken düştü ve öldü" diye veriliyordu. "Kumaş keserken yanlışlıkla bileğini kesti, ilaç zannedip zehir içmiş" gibi tuhaf haberler, gazetelerde yer alıyordu. Doğal olarak savaş yaklaştıkça gazete ve radyoların ana konusu da bu gelişmeler oluyordu. Bizim gazete ve radyolar devletin dış politikasına uygun haberler veriyordu. Ankara Radyosu'nda her gün 20.15'te *Radyo Gazetesi* diye Namık Arzık'ın sunduğu bir program vardı. Doğal olarak bu program da hükümetin dış siyasetini yansıtıyordu. O dönemki Basın Kanununa göre basındaki dış politikaya ait yazılar, devletin dış politikasına aykırı olamazdı.

O dönemdeki kültür ve sanat etkinliklerine de burada kısaca değinmek istiyorum. Okulda yatılı olduğum için tiyatro ve konserlere düzenli gidemiyordum. Tiyatro olarak İstanbul'da Darülbedayi vardı. Okulda da tiyatro gurubumuz vardı. Hem Türkçe, hem de İngilizce oyunlar sahnelenirdi. Okuldaki oyunlarda daha çok milli temalar, İstiklâl Savaşı, Çanakkale Savaşı gibi konular hazırlanırdı. Okulda sahnelenen bir oyunu da arkadaşım Altemur Kılıç yazmıştı. Daha çok evlerde konuşulan, anlatılan konular çerçevesinde bir oyundu. Darülbedayide ise klasik oyunlar sahnelenirdi. Bizim okulun hocaları da bu oyunları izler ve çok beğenirlerdi. Hatta bir hocamızın "Hamlet en iyi böyle oynanabilirdi" dediğini duymuştum.

Beyoğlu Saray Sineması'nda da Cemal Reşit Bey'in idaresinde Şehir Filarmoni Orkestrası'nın konserlerine giderdik. Ayda bir veya iki kere olurdu bu konserler. Üniversiteye başladıktan sonra daha düzenli gitmeye başladım. Savaşın bitimiyle birlikte yurt dışından ünlü sanatçıları da izleme fırsatı elde etmiştim.

Zaten İstanbul, Osmanlı döneminde de kültürel anlamda en zengin şehirdi. Bir gün Galatasaray Postanesi'nin oradan bir Rum arkadaşımla geçiyordum (Galatasaray Postanesi ve Galatasaray Lisesi'nin cümle kapısının tam karşısındaki binanın ünlü Banker Zarifi'nin ikametgâhı olduğu söylenirdi). Bu arkadaşım liseden Taksim'e doğru ilk binanın en üst katını göstererek "bu binanın son katında haftada iki kez Bizans tarihi hakkında konferanslar izlerdik" dedi. Ben de anne ve babamdan İstanbul'un birkaç semtinde bu tür etkinlikle-

rin olduğunu, zaman zaman anne ve babamın bunlara katıldıklarını biliyorum. Aynı şekilde Halkevlerinde de sanatsal, kültürel konferanslar yapılırdı.

İkinci Dünya Savaşı Yılları

Bilindiği gibi 1937 yılında Almanya Avusturya'yı işgal etti. Ama bu işgali Almanlar "plebisit sonucunda Almanya ile Avusturya birleşmesi" olarak kabul ettirdiler. 1938'de Münih antlaşması ile savaş kısa bir süre de olsa önlendi. İngiltere ve Fransa, Sovyetler Birliği ile bir ittifak arayışına girdiler. İngiltere ve Fransa, Polonya'ya garanti verdiler. Ama bu garanti yararlı olmadı. Çünkü görüşmeler sürerken Almanlar, Sovyetler Birliği ile adem-i tecavüz anlaşması, yani saldırmazlık anlaşması imzaladılar. 26 Ağustos 1939'da bu anlaşma duyuruldu. Artık savaş kaçınılmazdı. 1 Eylül 1939 tarihinde Almanların Polonya'yı işgali ile 2. Dünya Savaşı resmen başladı. 3 gün sonra, İngilizler ve Fransızlar, Almanya'ya savaş ilân ettiler. Bu günlerde biz yabancı radyolardan İngiltere ve Fransa Başbakanlarının konuşmalarını dinliyorduk. Almanca bilmediğim için Hitler'in konuşmalarını dinleyemiyordum. Ama çok uzun sürecek bir savaşın başladığı aşikârdı. Savaşın resmen başlaması ülkemizde de büyük korku ve heyecan yarattı. Hükümet hızla yeni tedbirler almaya başladı.

Bu tedbirlerin başında, geceleri ışıkların söndürülmesi, pencere camlarının ışık sızdırmayan örtülerle kapatılması gibi uygulamalar vardı. Askeri manevralara hız verildi. Hava bombardımanı olduğunda inilecek sığınaklar belirlenmeye başlandı. Tüm bu hazırlıklar bizim durumun vahametini anlamamızı sağlıyordu. Halk arasında tedirginlik artmaya başlamıştı. Savaş bittikten sonra karşılaştığımız manzara, savaşan halkların çektiği sıkıntıları görünce bizim yaşadıklarımızın hiçbir şey olmadığını gösterecekti. Savaş başlayana kadar biz Türk ordusunu çok güçlü bilirdik. Müttefiklerle birlikte savaşa girildiğinde çok çabuk bu savaşın kazanabilineceğini zannederdik. Ancak savaş yayılmaya başlayınca gerçekler de ortaya çıktı. Almanların iki hafta içinde Polonya'yı işgal etmesiyle Sovyetler Birliği'nin Almanya ile adem-i tecavüz anlaşması, yani saldırmazlık anlaşması yapması, yavaş yavaş sol eğilimleri oluşmaya başlayan beni çok derinden etkiledi. Bu anlaşmayı, o dönem ve şartlar içinde "izah edilemez" buluyorduk. Bunun önemi bir-iki yıl geçtikten sonra anlaşılmaya başlandı.

Stalin ve ekibi 1941 yılına kadarki bu dönemi hazırlık yılları olarak değerlendirdi. Henüz hazırlıkları yeterli görmeyen Stalin, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldıracağını sezince, 1939 yılında Nazi Almanya'sı ile saldırmazlık antlaşması imzalamıştı.

Almanlar o güne kadar bizlerin pek bilmediği yeni savaş metotları

Cumhuriyet

18 inci yıl sayı : 6064 — İSTANBUL — CAĞALOĞLU — Perşembe 26 Haziran 1941

ŞAKA

Türk - Alman Paktı Mecliste

Güzel bir sulh eseri olarak karşılanan pakt, hararetli nutuklar ve tezahürat içinde ittifakla tasdik edildi

Alman - Rus harbi

Çok şiddetli çarpışmalar oluyor

Rus tebliğine göre

Almanlar Baltık memleketlerinde ve orta Polonyada birçok yerler aldılar

Sovyet hava kuvvetleri dün Finlândiyaya karşı da taarruza geçtiler

Köstencede büyük yangınlar çıkarıldı

MECLİSTE HEYECANLI BİR CELSE

"Muvaffakiyetlerimizin bütün sırrı Millî Şefin etrafında toplanmamızdır,,

Hatibler muahedenin Türk - Alman dostluğunu takviye ve insanlığa büyük bir hizmet ifa ettiğini tebarüz ettirdiler

Sovyetler politikasının [illegible]akat tarafları

Askeri vaziyet

Dört günlük Alman taarruzunun neticesi

Almanlar daha şimdiden şimalde Wilnoya

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Haziran 1941

ile Polonya'ya saldırdı. Alman uçakları pikeler yapıyor, sirenler çalarak Polonya halkı üzerinde korku ve panik yaratıyor, sonra bombardımana başlıyordu. Almanları kendi sınırlarından uzaklaştırmak için Sovyet orduları da Polonya'nın doğusuna girdi. Bizim gibi sol düşünceli insanlarda Sovyetlere karşı soğuk rüzgârlar esmeye başladı. İlk etapta Sovyetlerin neden Almanlara da saldırmadığını anlayamıyorduk. Üstelik Sovyet ordusu Polonya'nın doğusu ile yetinmemiş Finlandiya ile de savaşa başlamıştı. Gazete ve radyolar, Finlilerin Sovyetlere karşı nasıl savaştıkları ile ilgili haberlerle doluydu. Elbette bu haberler ya İngiliz, ya Fransız ya da Alman kaynaklarından bize ulaşıyordu. Gerçek durumu tam bilemiyorduk.

Bizim arkadaşlarımız arasında o dönem Moskova Radyosu'nu dinlediğini söyleyenler, bize anlatıyordu. Ben yatılı olduğum için Moskova Radyosu'nu ilk başlarda dinleyemiyordum. Okulda Alman propagandasının etkisi çoktu; Sovyetler Birliği'ni savunmak için kavgayı göze almak gerekiyordu. Babamda bana siyasi yorumlara pek girmememi telkin ediyordu.

Bu bölünmüşlük havası gazetelere de yansımıştı. *Cumhuriyet* gazetesi Almanları tutuyordu. *Tan* gazetesinin haber ve yorumları daha çok Müttefik-

lerden yanaydı. *Yeni Sabah* gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın da Müttefiklerden yana yorumlar yapıyordu.

Ekim veya Kasım 1939 yılında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile üçlü anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Türkiye'de bambaşka bir hava estirmeye başladı. Bir kısım gazetede köşe yazarları "Müttefiklerle birlikte Almanları dize getirip Kafkas petrolünü ele geçirebiliriz" demeye başladılar. Sovyet Kızıl Ordusu'nun Finlandiya orduları karşısında başarısızlığı böyle havanın esmesine yol açıyordu.

Ben, Kızıl Ordu'nun nasıl olur da Finliler karşısında akamete uğradığını anlamaya çalışıyordum. Bu konuda çıkan bütün yazıları okumaya uğraşıyordum. Bir gün hocamız Cami Beye bu başarısızlığın nedenini sordum. Cami Bey "-15 derece gibi zor koşullarda savaş yürütüyorlar, biraz beklemek lâzım" dedi. Gazetelerde çıkan fotoğrafları hatırlıyorum. Bir Kızıl Ordu askeri bir eli tetikte, bir eli telleri tutmuş, donmuş halde fotoğraflanmıştı. Cami Beye göre bu zor şartlar altında askeri taarruza kaldırmak, hücum etmek bile çok zordu. Nitekim savaşın ilerleyen günlerinde Rus birlikleri Fin savunmasını yarmaya başlamıştı. 7 gün süren savaşın sonunda Finlilerin Mannerheim savunma hattı yarılmış ve mütareke yapmak zorunda kalmışlardı. Küçük bir ülke olan Finlilerin dev bir ülke Sovyetlere karşı gösterdikleri kahramanlık herkesin takdirini toplamıştı. Kızıl Ordu binlerce askerini kaybetti. Beyaz Zambaklar ülkesine ait haber ve kitaplar büyük bir beğeni ile alınıyor ve okunuyordu. (Bu konuda 1990'lı yıllarda çıkan kitapları yeniden okuduğumda zayiatın boyutunu daha iyi kavramıştım.)

Bu savaşın ardından 1-1,5 yıl geçip Almanlar Leningrad önüne geldiklerinde Sovyetler Birliği'nin Fin savaşı ile ne yapmak istediği daha iyi anlaşılmıştı. Sovyetler elde ettikleri askeri mevziler ve topraklarla Almanları bu bölgeden Leningrad'a saldırmasını bir dönem de olsa engellemişler ve büyük bir hızla savunmalarını güçlendirmeye girişmişlerdi.

1939'un sonu 1940 başlarında Fransız-Alman cephesinde bir durgunluk gözleniyordu. Fransızların "drôle de guerre" dedikleri, yani "tuhaf savaş"ta, Fransızlar Maginot hattının gerisine çekilmiş, Almanlar da Siegfried hattının arkasında küçük küçük çatışmalar, hafif bombardımanlar oluyordu ama başka bir hareketlilik de yoktu. Büyük çaplı bombardımanlar olmuyordu. "Acaba anlaşma mı olacak" böyle bir hava vardı. Ve hatta Müttefiklerin Finlandiya'ya destek yollayacakları konuşuluyordu.

Çok geçmeden bu sessizlik sona erdi. Almanlar aniden Danimarka ve Norveç'e saldırmaya başladı. Danimarka 6 saat içinde Almanlara teslim oldu ve anlaşma imzalandı. Bu arada İngiliz ve Fransızların Sovyetlere karşı savaşan Finlilere yardım için hazırladıkları birlikler vardı. Ama Sovyetler Birliği ile Finlandiya mütareke yaptıkları için bu hazırlanan birlikleri yollayamadılar

(Şayet İngiltere ve Fransa, Sovyetler Birliği'ne karşı Finlandiya'nın yanında savaşa girselerdi bu dünyanın sonu olabilirdi. Almanlar belki de bütün dünyaya hâkim olacaklardı). İngiliz ve Fransızlar Mart-Nisan 1940 arasında bu birlikleri Norveç'e yolladılar. Kuzey Norveç'te bu birliklerle birkaç limanı elde tutabildiler. Ancak Almanları durduramadılar. Norveç savaşı da kısa sürdü. Ardından Alman ordusu 10 Mayıs 1940 sabahı Hollanda, Belçika ve Fransa'ya karşı büyük bir taarruza başladı. Biz nefesimizi tutmuş gün ve gün savaşı izlemeye çalışıyorduk. Hüseyin Cahit Yalçın, Zekeriya-Sabiha Sertel, Ahmet Emin Yalman büyük gayretle Almanların durdurulması gerektiği üzerine yazılar yazıyorlardı. *Cumhuriyet* ve *Tasviri Efkâr* gazeteleri ise Alman taraftarlığına devam ediyorlardı.

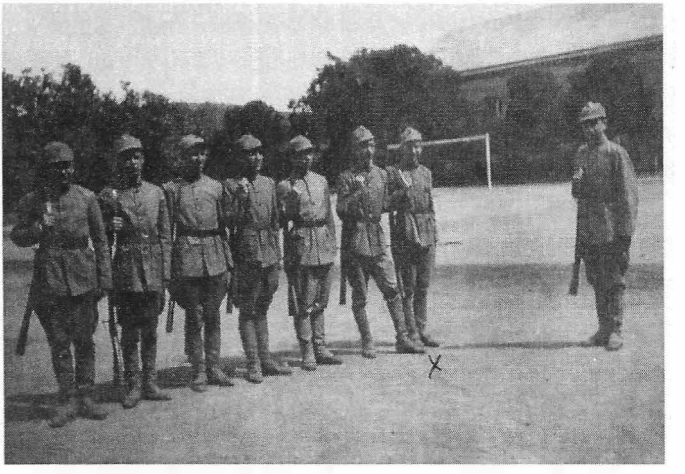
Almanların Danimarka ve Norveç istilâsı esnasında ben kızamık geçiriyordum ve evde yatıyordum. Babam radyoyu yatağımın başucuna koymuştu. İngiliz, Fransız ve Ankara radyolarından haber ve yorumları izliyor, gazeteleri satır satır okuyordum. Oslo'nun Almanların eline geçtiğini öğrendim. Tabii ki şartlar bugünkü gibi değildi (Günümüzde CNN televizyonu ve diğerleri, bu gibi savaş hallerinde neredeyse dakikası dakikasına savaşı naklen yayınlıyor). O dönemlerde radyonun yayın politikası neyse, ancak onları öğrenebiliyorduk. Gazetelerdeki haberler de birkaç gün gecikmeli oluyordu. Biz de bütün dünya gibi İngiliz ve Fransızların Almanlara karşı bir şeyler yapabileceğini umuyorduk. Ben hastalığı atlatmış okula başlamıştım. Bir akşam mütalaada BBC'den akşam haberlerini izleyen bir arkadaşım geldi ve kulağıma İngiliz ve Fransız birliklerinin Belçika'da Almanlar tarafından kuşatıldığını fısıldadı. Ben önce inanamadım. Ertesi gün gazeteleri okuyunca Fransız ve İngiliz birliklerinin geri çekildiklerini öğrendim.

Nihayet iki hafta sonra Fransız hükümeti istifa etti. Yeni Başbakan Birinci Dünya Savaşı'nın ünlü generallerinden Mareşal Pétain oldu. Pétain Başvekil olur olmaz Almanlara ateşkes önerdi. Herkes şok olmuştu. Fransız-İngiliz ittifakı bozuluyor muydu? Belçika'da İngiliz ve Fransız birlikleri yenilgiye uğramış, İngilizler adaya çekilmişti. Almanlar da yavaş yavaş Fransa içlerine doğru ilerliyorlardı. Fransa'nın tamamen işgali söz konusuydu. Ateşkes kabul edildiği gün Londra'da bulunan General De Gaulle Fransa'nın savaşa devam edeceğini açıkladı. Ve tüm Fransızları savaşmaya çağırdı.

Almanların bu ilerleyişi tüm Yahudileri olduğu gibi, bizi de düşündürüyordu. Fakat babam Türkiye'yi terk etme fikrinde değildi. Paris'in Almanların eline geçmesi tam bir felâketti. Babam işinin bir kısmını Fransızlarla yapıyordu. Babam o günlerden altı ay sonra hastalandı.

2. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye ve İstanbul'daki Durum

Savaşın başlamasıyla birlikte biz lise öğrencilerini askeri kampa aldılar. 15 günlük bir kamptı. İlk kampımız kolay geçmişti. 1940 yılında Fransızlar Almanlar karşısında yenilince bizi yeniden kampa aldılar. Kampı Kolej'de yapıyorduk. Askeri üniforma giyme zorunluluğu vardı. Tüm bu dönem boyunca eve bile bu üniformalarla gidiyorduk. Askerlikte temel eğitimleri sağa, sola dön, yere yat gibi şeyleri öğretirlerdi. Tüfek de verdiler. İki defa atış talimi de yaptık. Benim bu talimlerde karavana attığımı öğrenen babam çok kızmıştı.

Sol baştaki: Altemur Kılıç; son sıradaki işaretli: Moris Gabbay

Kampın komutanı olan yüzbaşı, Almanya'da eğitim görmüş bir subaydı. Bize küçük birliklerin hücum taktiklerini anlatırdı. "Ben savunmayı sevmem, hep hücum edilmeli" derdi. Almanya'da katıldığı askeri manevraları anlatırdı. Bir gün bizleri Kolej'in deniz tarafındaki kapısına yönlendirdi, silâhları çattıktan sonra, bizimle gelen üsteğmene "denize atla" emrini verdi. Üsteğmen üzerinde askeri üniforma ile birlikte denize atladı. Biraz yüzdükten sonra karaya çıktı ve ardından "manga sırayla denize" diye emir verdi. Üstümüzdeki üniformalar ile birlikte denize girmenin ne kadar zor bir şey olduğunu gördük böylece. Bu kamp üniversite 1 ve 2 sınıfına kadar her yaz devam etti. Bu kamplara katılanlar, yedek subaylıkta hazırlık kıtası eğitiminden muaf oldular.

Savaşın ilk yıllarında Türkiye'de henüz bir panik havası yoktu. Çünkü savaşın boyutları yeterince görülemiyordu. Ama Museviler çok telâşlıydı. Özellikle Almanların Polonya'yı işgali, Yahudilere karşı yaptıkları, yavaş yavaş duyulmaya başlanmıştı. Orduya güven tamdı. "Almanlar bize bir şey yapamaz" havası hâkimdi. Henüz Alman orduları Balkanlar'a gelmemişti. Hatta özellikle

İstanbul'da savaşın ilk başlarında ekonomik yaşamda bir canlanma oldu. Haziran ayının sonunda Meclis'te yapılan oturumu radyodan canlı dinlemiştim. Başbakan Refik Saydam'ın konuşması moralimizi bir hayli yükseltmişti.

Savaş başlarında İstanbul'da tüccarlar, stoklama işlerine başlamışlardı. Hem arkadaşlar, hem de aile içinde sohbetimizin ana konusu savaştı. Ben Türkiye'nin savaşa dâhil olmasıyla birlikte askere alınacağımı düşünüyordum. Babam savaşın genişleyeceğine pek inanmıyordu. Bu dönemde biz ailecek Büyükada'da oturuyorduk. Altemur Kılıç'ın ağabeyi Keskin ile konuşurken savaş patladığında Ada'ya irtibatın sadece Kartal üzerinden sağlanacağını söylüyordu. Galata Köprüsü'nden vapur kalkmayacak, Ada'da yaşayanlar susuzluk ve açlık çekecek diye anlatıyordu. Hatta bombardıman olursa tüm ulaşımın kesileceği, kömür ve elektriğin de olamayacağını kendi aramızda konuşuyorduk. O dönemlerde ne Burgaz, ne de Kınalı adalarına elektrik verilebiliyordu. Akşamları birkaç saat jeneratör çalışıyor ancak öylece elektrik alabiliyorlardı. O yaz arkadaş sohbetlerimiz bu minvalde sürüyordu.

Babamın Ölümü

Ekim ayının sonunda Cumhuriyet Bayramı'ndan iki gün sonra babamı üremiden kaybettik. Tabii bütün aile büyük bir şoka girdik. Babamın cenaze töreni çok görkemli oldu. Annem üç çocuk ile kalakalmıştı. Babamın işleri ne olacaktı? Çevreden anneme "Çıkar Moris'i Kolej'den, işleri o idare etsin" diyorlardı. Ama annem, benim mutlaka okumam gerektiğini düşünüyordu. Babamın yanında çalışanlarla birlikte işleri annem devraldı. Ben ve diğer kardeşlerim okul sonrası anneme yardıma gidiyorduk. Okul yönetimi bizim öğleden sonra ayrılmamız için özel izin veriyordu. 1940 yılının sonu bizim için çok sıkıntılı geçiyordu. Tedirginliğimiz artmıştı.

1941 yılındaydık. Yukarıda da bahsetmiştim. Kolej'de Alman kökenli Yahudi arkadaşlarımız da vardı. İsmi Julius olan, baba tarafından Yahudi Alman arkadaşıma sormuştum: "Bu savaşı kim kazanacak?" Bu arkadaşım "Almanya kazansın" diye yanıtladı. Çok şaşırdım; "Görmüyor musun Yahudileri öldürüyorlar, sen nasıl Musevi'sin" dedim. O "Ama ben önce Almanım" diye yanıtladı. Bu tür insanlarla da karşılaşıyorduk.

Bu dönem Kolej'e iki genç Amerikalı hoca geldi. Bizim bildiğimiz Kolej'in öğretim kadrosu tamdı. Bu iki hocanın neden geldiğini tam anlayamadık. Bir gün bu yeni gelen hocalardan birisinin odasına bir ödevi vermek için girdim. Masanın üzerinde hocanın bahriye elbiseli bir resmini gördüm. Daha sonraki günlerde bu hocanın birkaç kez Sofya'ya gittiğini öğrendim. Yine bir gün yemekhanede bu hocayla karşılaştım. Bize Sofya'da çok sayıda Alman as-

keri ile karşılaştığını anlattı. Tabii hocanın bu durumu bizler açısından çok ilginçti. Zaten o yılın sonunda bu hocanın Amerika'ya geri döndüğünü söylediler. O dönemlerde hemen her devlette görülen işlerdi bunlar diye düşünmüştüm.

1941 yılının Nisan ayıydı. Okulda kahvaltı yaparken yemekhaneye büyük bir heyecanla Amerikalı bir hocamız girdi. Alman ordusunun Yugoslavya ve Yunanistan'a doğru harekete geçtiğini bildirdi. Yemekhanede önce bir sessizlik oldu, sonra sebebini bir türlü çözemediğim bir alkış koptu. Bunun iki nedeni vardı. Bir grup Alman hayranlığı nedeniyle alkışlamıştı. Benim gibi düşünenler ise Almanlara karşı savaş vaktinin geldiği için alkışlamışlardı.

İtalyanlar, Yunanistan'da Epir dağlarında çok zor duruma düşmüştü. Yunan ordusu İtalyan ordusunu çok hırpalamıştı. Hatta Arnavutluk'a doğru sürmeye başlamıştı. Mussolini "Yunanistan'ın ciğerini sökeceğiz" demişti. Ama kendisi perişan olmuştu. İtalyan-Yunan savaşı daha çok piyadelerin savaşına dönmüştü. Yunanistan'ın direnci Belçika ve Hollanda'ya benzemiyordu. Almanlar Sovyetler Birliği'ne saldırmak için hazırlanıyorlar ve Balkanlar'da sorun istemiyorlardı.

Türkiye Balkanlar'daki bu gelişmelerden çok tedirgin olmuştu. Bizim okulda atletizm müsabakaları vardı. Ben de bu yarışmalara hazırlanıyordum. Bunun yanında tiyatro kolunun sergilediği Şekspir'in bir oyununda kısa bir rolüm vardı. Ama bu gelişmeler nedeniyle atletizm müsabakaları ve diğer etkinlikler ertelendi. Okul yönetimi, Kolej'in daha erken kapanmasına karar vererek yılsonu sınavlarını öne aldı. Gazetelerden İstanbul'un boşaltılması plânlarının yapıldığını okuyorduk. Tahliyeleri sağlamak için Tarı, Ege, İzmir gemilerinin Karaköy'e geldiğini gördük. Bu gemiler ile İstanbul'dan ayrılmak isteyenler nakledilecekti. Yıllar sonra, o tarihlerde gizli oturumda Büyük Millet Meclisi'nde Kâzım Karabekir Paşa'nın hükümete İstanbul'da yaşayan azınlıkların tahliye edilip edilmeyeceğini sorduğunu öğrenecektim. Bu önerinin nedeni şayet azınlıklar tahliye edilirse, İstanbul'a Almanların saldırı olasılığı azalacaktı. Zaten bu dönemde azınlıklara dâhil aileler Bostancı, Kartal, Pendik gibi Anadolu yakasına taşınmaya başlamışlardı. Hatta benim eniştem ve bazı arkadaşları Erenköy'de yaşamaya başlamışlardı. Bütün hesapları Almanlar Türkiye'ye girerse daha kolay Anadolu'ya geçebilmekti. Biz de Büyükada'da kalmayı tercih ettik.

Bu arada Anadolu'dan İstanbul'a gelmiş birçok aile de, yeniden geldikleri kentlere dönmeye başlamışlardı. Daha önce Bulgaristan'dan gelecek bir tehlike için Trakya'da mevzilenmiş Türk ordusu, Alman ve Bulgar birlikleri Batı Trakya'da Yunan ordularını bozguna uğratarak ilerlemeye devam edince, Türk ordusunun sol cenahı tehlikeye düşecekti. Bu açıdan bunu önlemek için Trakya'da bulunan ordunun önemli kısmı Anadolu yakasına geçmeye

başlamıştı. Bugün Tarabya veya Beykoz sahillerinde gezerken yüksekçe bazı rampalar görürsünüz. O dönem kısa bir süre içinde alelacele inşa edilmiş bu rampalar araba vapurlarına askeri araç ve tankların yüklenerek karşı sahile Beykoz'a geçirilmesi için yapılmıştı. Bu askeri birliklerin geçişi iki hafta sürdü. Bugün o rampaların ne işe yaradığını sorsanız birçok kişi bilmez.

Arnavutluk cephesinde Almanya, Yunanlılara karşı zor anlar yaşayan İtalyanlara yardım amacıyla, Bulgaristan ve Yugoslavya'ya saldırdı. Böylece Yunanistan'a doğru ilerlemeye başladı. 9 Nisan 1941'de Alman taarruzu başlar başlamaz bir hafta içinde Selanik Almanların eline geçti. Bu olay Türkiye ve İstanbul'da büyük bir şok yarattı. Savaşın ilk yılları ile birlikte Türkiye'de var olan Alman propagandası daha da artarak sürdü. Alman 5. kol faaliyeti de devredeydi. Sansür nedeniyle radyo ve gazetelerden duyamadığımız haberler, fısıltı gazetesi ile hemen yayılıyordu. Gerçek olmayan haber bile gerçekmiş gibi algılanıyordu, bu haberler halk üzerinde olumsuz bir psikoloji yaratıyordu. Okulda akşam yemeğine gitmeye hazırlanırken, jimnastik hocamız Mr. Hide aniden gelip Selanik'in İngilizler tarafından geri alındığını, Alman ordularının geri çekilmeye başladığını heyecanla söyledi. "Radyodan mı duydunuz" diye sorduğumda "hayır biraz önce İngiliz Konsolosluğu'ndan telefon ettiler" dedi. Birkaç dakika sonra Prof. Allen de yanımıza gelip aynı olayı tekrar etti. Bu arada babasıyla biraz önce telefon ile görüşen bir arkadaşımız da yanımıza geldi. Babasından duyduğuna göre bütün Beyoğlu'nda bu konunun konuşulduğunu söyledi. Rivayete göre o gün öğle saatlerinde Beyoğlu'nda Rumların iki büyük bakkaliye dükkânına (Talimhane'deki Nea Agora ve Taksim'deki Ankara Pazarı) İngiliz ve Yunan Konsolosluğundan geldiklerini iddia eden kişiler yabancı şiveleri ile doğru olmayan haberi vermişler ve kulaktan kulağa yayılan bu haber bütün İstanbul'u çalkalamaya yetmiş. O akşam hemen herkes evlerine koşarak 20.15 *Radyo Gazetesi*'ni dinlemeye gitmişti. Ama haber doğru değildi. Anlaşıldı ki bizim Kolej'deki hocalarımızı arayan yabancı kişiler, bilinçli bir yanıltma için bu haberi yaymışlar. Ertesi gün Örfi İdare Komutanlığı, haberin yalan olduğunu belirten, böyle asparagas haberlere karşı halkı uyanık olmaya çağıran bir açıklama yapmıştı.

Almanların asıl hedefi, Sovyetlere karşı hazırladıkları Barbarossa harekâtından evvel Balkanları kontrol altına almaktı. Bu gelişmeler üzerine İstanbul'da yaşayan azınlıklardan 20 sınıf askere alındı. Anadolu'nun bazı yerlerine sevk edildiler. Ben öğrenci olduğum için askere alınmadım. Bu olaylar üzerine çok anılar yazıldı. Bu celbin İstanbul'da büyük etkileri oldu. Teyzemin oğluna da celp geldi. Teyzemlerin büyük bir ticari işleri vardı. Teyzem anneme, "oğlumun para kazanmasına mani olmak için askere aldılar" demişti. Bu tür dedikodular tüm İstanbul'u sarmıştı. Çünkü askere alınan gayrimüslim

gençlerin çoğu esnaf, tüccar; dükkân ve ticarethane çalıştırırlardı. Bu insanlar yaptıkları ticaretle Anadolu sermayesinin ayakta durmasını sağlıyorlardı. O dönem gazetelerde anti-propaganda için muhtekirler (vurguncular) kavramı kullanılıyordu. Yani bir tür ticaretle uğraşanlar için istif yapıp vurgun vurmayı amaçladıkları ithamı yapılıyordu. Bu askere alınan sınıflar 1941 Aralık ayında terhis edildiler.

22 Haziran 1941'de sıcak bir Pazar sabahı Almanların Sovyetler Birliği'ne karşı taarruza başladığını Moskova Radyosu'ndan dinledim. Moskova Radyosu'nu düzenli dinlemeye başlamıştım. 22 Haziran'dan 3 Temmuz'a kadar Moskova Radyosu'ndan Stalin'in sesini hiç duymadık. Sadece taarruzun başladığı ilk gün, Molotov kısa bir konuşma yaptı. Diğer gazete ve radyolardan merakla neler olduğunu öğrenmeye çalışıyordum. İlk haftada Almanlar, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. BBC Radyosu Sovyetler Birliği'nden bahsederken ilk kez "müttefikimiz" kelimesini kullanmıştı. İngilizlerin tutumunda değişiklik gözlemleniyordu. Türkiye'de gazetelerde savaş ile ilgili haberler emekli askerler tarafından yazılıyordu. *Cumhuriyet* gazetesinin yorumcusu emekli General Hüseyin Erkilet'ti ve Alman taraftarıydı. *Vatan* gazetesinin yorumcusu ise ismini hatırlayamadığım Bükreş Ataşeliğinden emekli kurmay albaydı. Onun yorumları daha soğukkanlıydı. Emekli General Erkilet, Almanlar Sovyet topraklarına 75 kilometre girince, bazı yorumcular gibi "Rusya, toprak ve çamurdan oluşmuş koca bir heykel, yakında yıkılacak" diye yazıyordu. Biz ise inanamıyor ve "dur bakalım" diye bekliyorduk. Ruslar ilk taarruza hazırlıksız yakalandılar. 3 Temmuz günü BBC'den günlerdir beklediğimiz Stalin'in konuşması yayınlandı. Konuşma İngilizceye anında çevriliyordu. Bu konuşma çok tuhafımıza gitmişti. Stalin "işçiler, emekçiler, köylüler" şeklinde her zaman alışık olduğumuz gibi değil de,"kardeşlerim, bacılarım, çocuklarım" diye hitap ediyordu.

Kolej'de, tarih hocamız Tevfik Bıyıklıoğlu'nu üniforması ve göğsünde İstiklâl Madalyası ile gördük. "Yeniden vazife başına dönüyorum" dedi.

Almanların Sovyet Rusya içine ilerlemesi devam ederken, Türkiye'deki hava "bu durumda bize saldıramazlar" şeklindeydi, günlük hayat devam ediyordu. Okulda, Gül Kupası Atletizm yarışmalarının yapılacağı ilân edilince, ben de yarışmalara katılacağım için çalışmalara yeniden başladım. Kolej'de 1917 Devrimi sırasında Rusya'dan kaçan Beyaz Rus mültecilerden bazıları hizmetli olarak çalışıyorlardı. Eski bir eskrim şampiyonu Beyaz Rus Andrea da jimnastik hanemizin sorumlularından birisiydi. Bunlar normal olarak devrime ve Sovyetler Birliği'ne karşı insanlardı. Biz bunlara zaman zaman "Rusya bitiyor" der; kızdırmak için onları gördüğümüzde *Enternasyonal* marşını okurduk. Fakat Almanlar Sovyet Rusya'ya saldırınca Çarlık Ordusu subaylarında

da heyecan artıyordu. Haziran ayı sonlarıydı. Antrenmanım bitmişti. Andrea yanıma geldi: "Bay Gabbay, Almanya bitti" dedi. Ben de "Atmayın Bay Andrea" diye cevapladım. "Bana bak, Moskova-Vladivostok ekspres treni 12 günde Moskova'ya varıyor. Bu uzun bir süre, onları bitireceğiz" dedi. Çok şaşırmıştım. Bu Bolşevik düşmanı Rusların vatan sevgisi ağır basmıştı.

Bu dönemde benim yaşantım için çok önemli olan olay, tarih hocamız Cami Bey ile tanışmış olmamdı. Cami Beyin ders anlatış tarzı çok farklıydı. Önce ders anlatır, son 10 dakikada ise anlattığı konu hakkında düşüncelerimizi öğrenir, günlük olayları yorumlardı. Bir gün ben Cami hocaya, Fransızların Almanlara karşı neden direnemediğini bu yenilginin nedenini sordum. Cevap olarak "bu işin derinliklerine inmelisiniz, Fransız iç politikasını çok iyi öğrenmeniz gerekir. Parti ve gruplar arasındaki ilişkileri öğrenin. Unutmayın Fransız politikası içinde bu yenilgiyi arzulayan önemli Fransız siyasetçiler ve gruplar vardı" diye yanıtladı. Biz hocamızın meselelere daha farklı ve geniş açıdan baktığını anladık. Dersler devam ettikçe hocamız, sosyal sınıflar, onlar arasındaki ilişkiler, toplum içindeki çıkar çatışmaları, sınıfsal çelişkiler gibi kavramları bize öğretti. Ben de bu tür analiz yöntemi ile yeniden olayları düşünmeye ve öğrenmeye çalıştım. Zannettiğimin aksine faşizmin yenilgisinin hiç de kolay olmadığını anlamaya başladım. Cami Bey, bir kitabı, yazıyı okumadan önce, yazarı ve yayımcısı hakkında bilgi edinmemizi tavsiye ediyordu. Kitabın veya yazının yazıldığı tarihi ve yazılma nedenini bilmemizin önemini anlatıyordu. Bunları bildikten sonra okuduklarınızı daha iyi kavrayabilirsiniz diyordu. Özellikle tarih ve anıları okurken bu konu çok önemliydi.

Cami Beyden özellikle ders sonlarında Sovyet-Alman savaşını değerlendirmesini isterdik. Hoca savaşı çok dikkatli takip ediyordu. Almanlar Sovyet topraklarında ilerlemeye devam ederken Cami Bey "Bu savaş çok uzun ve kanlı olacak çocuklar" diyordu. *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Hüseyin Erkilet adeta coşmuştu. Almanların (Ekim 1941) kış bastırmadan Moskova'ya gireceğini yazıyordu. Müttefiklerin yanında görünen gazeteler daha temkinliydi. Onlar "Rusların General Kışı var" diyerek, kış aylarının bastırmasıyla birlikte Almanların çok zorlanacaklarını yazıyorlardı. O günlerde gazetelerde Almanların esir aldıkları Rus askerlerinin resimleri çarşaf çarşaf yer alıyordu.

Kolej'de Fransızca hocamız İsviçreliydi. Aynı zamanda da Uluslararası Kızıl Haç Teşkilâtı'nın Türkiye'deki görevlisiydi. Bir gün derste bize bir olay anlattı. O günlerde Almanlar Kızıl Haç Teşkilâtı'na ellerinde esir bulunan 100 bin Sovyetler Birliği askerlerinin isim listesini vermişler. Sovyetler Birliği'nin elinde de 10-15 bin Alman esiri varmış. Almanlar, Kızıl Haç Teşkilâtı'na, isim bilgi değiş-tokuşu için başvurmuş. Teşkilât da Türkiye temsilcisi bizim hocamızı Sovyetler Birliği Konsolosluğu'nda bu işi görüşmesi için görevlendirmiş.

Hocamız, Sovyet Konsolosluğu'na gidiyor. Durumu anlatıyor. Konsolosluk yetkilisi çok kısa yanıt veriyor. "Bir Sovyet askeri esir düşmez." Yıllar sonra bu konuda yazılmış kimi kitapları okudum. Meselâ Soljenitsin Stalin'in bu sert tutumunu yazmıştı. Kitabında 2. Dünya Savaşı yıllarında esir düşen Sovyet askerlerin ailelerinin Sibirya'ya sürgün yollanması gibi konulara değiniyordu. 2005 yılında KGB arşivleri esas alınarak yazılan bir kitapta da Stalin'in esir düşen oğlunun karısını Sibirya'ya sürdüğünü yazıyordu. Torununu da dünürlerine teslim etmişti.

Yine KGB arşivlerinde yazıldığına göre, 1943 yılı Şubat ayında Alman Mareşali Von Paulus, Stalingrad'da Sovyetlere esir düşüyor. Almanlar Mareşale karşılık ellerinde esir olan Stalin'in oğlu ile değiş-tokuş yapılması için İsveçli Kont Bernardot'yla temasa geçiyorlar. Ama Stalin çok sert bir dille bu değiş-tokuşu reddediyor. Almanların elinde çok zor koşullarda esir hayatı yaşayan Stalin'in oğlu, kendisinin babasına karşı kullanılmaması için, kaldığı esir kampında elektrikli tel örgülere atlayarak intihar ediyor. Sovyetlerin kendi esir düşen askerlerine karşı bu çok sert tutumu yüzünden yüz binlerce asker öldürüldü bu kamplarda.

Savaş nedeniyle Türkiye, bu dönemde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde okuyan askeri öğrencilerinin hepsini geri çağırmıştı. Bu askeri öğrenciler içinde mühendislik okuyanlar bizim Kolej'in içindeki mühendislik okuluna gelmişlerdi. Bu askeri öğrencilerle çok iyi arkadaşlıklar kurmuştuk. Ancak bu arkadaşlar, savaş ile ilgili sohbetleri bizimle yapmazlardı. Aralarında konuşurken duymuştuk. Bunların çoğu Almanların Sovyetler Birliği'nin işini kısa sürede bitireceğine inanıyorlardı. Ne de olsa Ruslarla 300 yıl süren bir düşmanlık ile eğitilmişlerdi.

1941 Kasım ayında Sovyet Rusya'da kış şiddetini artırmıştı. Almanlar yağan yağmurlar nedeniyle eskisi kadar kolay ilerleyemiyorlardı. Yollar çamur deryası haline gelmişti. Gazetelerde bu resimleri görüyorduk. Sinemalarda daha önceden gösterilen Haber programları yasaklanmıştı. Kimi konsolosluklar savaş ile ilgili propaganda amaçlı bülten veya dergi yayınlıyordu. Kış resimlerini dağıtılan bu mecmualarda görüyorduk.

General Erkilet de *Cumhuriyet* gazetesindeki yorumlarında, yağmur nedeniyle Alman ilerleyişinin yavaşladığını kabul ediyor ama yağmurdan sonra gelecek soğukla toprağın sertleşeceğini, Alman tank ve ağır savaş malzemesinin geçişinin hızlanacağını ve kar yağışları başlamadan Alman ordularının Moskova'ya ulaşacağını yazıyordu. Ama gazete ve diğer yazılı basından takip ettiğimiz kadarıyla, Alman tankları ve zırhlı araçları çamura saplanmıştı. Almanlar bu türlü araçlarını kızak ve at arabaları ile çekmeye çalışıyorlardı. Almanlar savaş malzemesi ve araçlarında kayıplar yaşıyordu.

Bütün dünyada olduğu gibi bizim aramızdaki konuşmaların temel konusunu "Almanlar Moskova'ya girecekler mi?" oluşturuyordu. Bu dönemde Sovyet ordusunda Timoşenko isimli bir generalin adı duyulmaya başlanmıştı. BBC Radyosu ve İngiliz gazeteleri ona Tim diyordu. Radyolardan haberleri hiç kaçırmadan dinliyordum. İngiliz Başvekili Churchill BBC'de sık sık konuşuyordu ve Sovyetler Birliği'nden "müttefikimiz" diye bahsediyordu. Alman radyoları ise Nazi propagandasına devam ediyorlar, Sovyet ordularını Smolensk ve Kiev'de büyük yenilgiye uğrattıklarını söylüyorlardı. Alman Radyosu kış aylarından önce Kiev yakınlarında 600 bin Rus askerini kuşattıklarını haber veriyordu. Moskova Radyosu'ndan bu dönemde haberleri izlemek oldukça zorlaşmıştı. Ayrıntılı bilgi ve yer ismi vermiyorlardı. Sadece "çarpışmalar Kiev veya Smolensk yönünde sürüyor" gibi çok genel bilgi veriyorlardı.

2. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye ve İstanbul'daki Yaşam

Savaş şiddetlenmeye, yayılmaya başlayınca Türkiye'deki yaşam da iyice zorlaşmaya ve bozulmaya başladı. Temel gıda mallarında, günlük ihtiyaç malzemelerinde kıtlık baş gösterdi. Zam, enflasyon, karne gibi kelimelerle tanışmaya başladık. Karaborsa, yolsuzluk hızla artıyordu. Kimi temel gıda mallarında zorunlu değişiklikler yapılıyordu. Kahveye kavrulmuş nohut katılıyor, çayda şekerin yerine kuru üzüm kullanılıyor, şekerle yapılan tahin helvası pekmezle yapılıyordu; bunlar en masum olanlarıydı. Beyoğlu'nun meşhur pastanelerinde kremalı pastalar yerini kuru meyvelerden yapılan pastalara bırakmıştı. Zaman geçtikçe pasta ve tatlıların yerini muhallebi almaya başladı. Şeker en fazla aranan gıda maddesiydi. Günlük hayat hissedilir biçimde değişiyordu.

Bu değişimler günlük sosyal alanda da etkisini gösteriyordu. Hacıağa denilen yeni bir toplumsal katman ortaya çıkmıştı. Bunlar, piyasada ne eksikse Anadolu'dan getiriyorlar İstanbul'da çok yüksek fiyatlarla satıyorlardı. Fuhuş, yolsuzluk almış başını gidiyordu. Paranın olması da yetmiyordu. Ekmek karneye bağlanmıştı. Lokantada yemek yediğinde bile yediğin ekmek karneye işleniyordu. Giderek fırınlar ve lokantalar arka kapıdan çok yüksek fiyatlarla ekmek satmaya başladı. Kumaş bulmak mümkün değildi. Kumaş satan dükkânların önünde uzun kuyruklar oluşuyordu. Kişi başına, kuyrukta sırası gelmişse, diyelim ki uzun kollu gömlek ve elbise için 2,80 metre kumaş veriliyordu. Fazlası mümkün değildi. Ama zamanla karaborsacılar bu kuyruklara kendi adamlarını koyarak aldıkları kumaşları daha sonra farklı yerlerde fahiş fiyatlarla satarlardı. Kuyruklar karaborsanın bir kolu gibiydi.

Önceleri kilosu 25 kuruşa satılan uskumru balığı 60-70 kuruşa fırla-

mıştı. Tüm gıda maddelerinde fiyatlar yükselmişti. 1941-42 kışı İstanbul için torik, palamut, uskumru sürülerinin çok yoğun geldiği yıl olmuştu. Bu balık bolluğu bir bakıma fakir halkın imdadına yetişmişti. Daha önce iktisatçıların gazetelerde enflasyon hakkında yazdıkları yazıları, bütün halk ilk kez kendi yaşamlarında görüyorlardı. Hayatın zorlukları karşısında aldıkları ücretin eridiğine şahit oluyorlardı.

Emeklilerin durumu daha da kötüydü. İlk kez enflasyon ile tanışmışlardı. Aylık maaşlarını yetiremiyorlardı. Maaşlara zam ise unutulmuştu. O günün şartları başkaydı. Bugün gibi istediğimiz kalitede kâğıt bulamazdık. Dünyanın birçok yerinde devam eden savaşlar yurtta türlü sıkıntılar yaratmıştı. Okulda kullandığımız kitaplarımızın, defterimizin kâğıt kalitesi 3. hamurdu. Beyazlıklarını ve parlaklıklarını kaybetmiş kâğıtlar... Pelür kâğıdınıysa dükkânlarda bulmak zordu.

Otomobil, kamyon, tren, tramvay gibi tüm binek araçlarında yakıt, yedek parça problemleri vardı. Savaş nedeniyle tüm dünyada bu tür malzemeye talep çok artmıştı. Bu malzemeler yurt dışından bulunsa bile savaşın şiddeti nedeniyle ithal edilemiyordu. İstanbul'daki tramvayların fren balataları eskidiğinde yenisi ile değiştirilemiyordu. Dolayısıyla araç çalışmıyordu. Hatta Tünel'deki kablolar aşındığı ve koptuğu için Tünel onarılamamış ve uzun süre kapatılmıştı. Motorlu araçların yedek parça, lastik gibi aksamlarını temin etmek her geçen gün daha da zorlaşıyordu.

Zaten savaş başlar başlamaz özel otomobillerin çoğuna devlet tarafından seferberlik nedeniyle el konulmuştu. Hatta daha 1939 yılında biz Büyükada'dayken oraya askeri veteriner gelmiş, faytonlara koşulan atları muayene ederek bir kısmını askere almıştı.

Siyasiler, İsmet Paşa ve diğer devlet yetkilileri radyo konuşmalarında savaşan ülkelerin silâh ve mühimmat açısından çok gelişmiş olduklarını, savaşa girmemiz halinde bu teknoloji ile yarışmak zorunda kalacağımızı söylüyorlardı. Ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin elinde, ileri teknoloji ile yapılmış çok sayıda tank ve uçak vardı.

Biz öğrencileri de askeri kampa aldıklarında kamp komutanlarımız, silâhlarımıza çok dikkat etmemiz gerektiğini, fakir bir halk olduğumuzu, eğer elimizdekini kaybedersek yerine yenisini koyamayacağımızı bize anlatırlardı. Yurtdışına gitmiş, oraları görmüş subaylarımız da gördükleri ülkelerle ilgili"gâvurların silâhı ve askerler için giyecekleri, çamaşır stokları tavanlara kadar tıka basa dolu" diye bize anlatırlardı.

Bütün halkta bir hoşnutsuzluk, bir güvensizlik havası vardı. Kimi adil olmayan uygulamalar, halk arasında büyük infiallere neden oluyordu. O günlerde yeni bir deyim ortaya çıkmıştı, memurlara "dar gelirli" deniyordu. Hükü-

met bir karar alarak,"dar gelirli memura şekerin kilosu 125 kuruştan verilecek" dedi. Oysa halk şekerin kilosunu 500 kuruşa alıyordu. Yani halkın geliri ne olursa olsun, bir türlü dar gelirli sayılmıyordu.

Karaborsayı polisiye tedbirlerle önlemek mümkün olmuyordu. Birçok temel maddenin vesika ile dağıtımı devam ediyordu. O dönemki nüfus kâğıdımı görseniz, üzerinde, ekmek, bez gibi, birçok mühür vardır. O dönemde karaborsa yaparak zengin olanlar giderek palazlandı. Savaş bittiğinde bunların bir kısmı büyük zenginler arasına girdi. Bir kısmı büyük tüccar, bir kısmı toprak ağası oldu. Bir kısmı Demokrat Parti'ye girdiler. Tabii Halk Partisi'ne girenler de vardı. Bu yıllara ait çok şey anlatılabilir. Günlük hayat çok zordu.

Kısa süre içinde zengin olan bu adamlardan birisiyle karşılaştım. "Nasıl bu kadar zengin oldun?" diye sordum. "Doğrusunu söylemek gerekirse ben de bu kadarını beklemiyordum. Küçük bir atölyem ve elimde biraz hammaddem vardı. Kendi kendimi bile geçindiremiyordum. Birden savaş patladı. Elimdeki hammadde kauçuktu. Savaş nedeniyle ithalat yapılamıyordu. Ben bu kauçuk hammaddesi ile lastik yapmaya başladım. 5 kuruşa mal olanı 100 kuruşa satıyordum ve büyük paralar kazandım" diye anlatmıştı. Savaş yeni zenginler yaratıyordu. Hacıağa denilen ve İstanbul'daki hayata uymaya çabalayan, bol para harcayan yeni zenginler günlük hayatta görünmeye başladı. O günlerin mizah dergileri bu tip insanların gülünç durumlarını gösteren karikatür ve fıkralarla doluydu. Bir taraftan yeni zenginler böyle bir hayat yaşarken, savaşın Türkiye ekonomisine getirdiği zorluklar ve her an savaşa hazır olma durumu, ordunun artan ihtiyaçlarını giderme kaygıları, bütçede büyük açıklara neden olmakta ve enflasyon artmaktaydı. Bu durum sabit gelirli ve yoksul halkı çok olumsuz etkiliyordu.

Savaş, karaborsa, gittikçe zorlaşan yaşam koşulları, beni sosyal hayatta yeni yollar aramaya yönlendiriyordu.

Savaşın getirdiği zorluklar okulumuzda hocalarımızı da derinden etkiliyordu.1. Dünya Savaşı'nın ardından henüz 1929 büyük ekonomi krizinden yeni çıkılmışken patlayan 2.Dünya Savaşı, her kesimi daha da fakirleştirmişti. Babaları esnaf ve tüccar olan birçok arkadaşımız okulu bile bırakıyordu. Gerek hocalarımız, gerekse memurlar yeni takım elbise satın alamıyorlardı. Elbiselerini terzide ters yüz ettiriyorlardı. Bu değişiklikleri elbiselerin cep kısmına baktığımızda kolaylıkla görebiliyorduk. Halkta tasarruf alışkanlığı artıyordu. Lüks tüketim neredeyse durmuştu. Birçok zengin tanıdığım fazla masraf olmasın diye yeşil renkli ikinci mevki tramvaya binmeye başlamışlardı.

Babamın vefatından sonra onun işleriyle kıyısından köşesinden uğraşmaya başlayınca okul dışındaki hayatın ne kadar zor olduğunu kavradım. Annem bizi sürekli uyarıyordu "aman çocuklar gereksiz masraf yapmayın, işler

bozuluyor, paramız bitiyor" diyordu. Gerçi babam da hayatı boyunca, sürekli bizlere tasarruflu olmayı telkin ederdi.

1941 yılının son aylarında Almanlar Rusya içine iyice girmiş durumdaydılar. 1942 bahar aylarında Stalingrad ve Kafkas petrollerine karşı yapacakları saldırıya hazırlanıyorlardı. Kasım 1941'de Ruslar, Almanları Moskova önlerinde durdurmuş, geri püskürtmüşlerdi. Karadeniz'de General Timoşenko, Novorosisk limanını Almanların elinden geri almıştı. Alman-Sovyet savaşının başlamasından 6 ay sonra, ilk kez Sovyetler Birliği Almanlar önünde zafer kazanıyordu. O günkü gazeteler "General Kış Savaşı Kazandı" başlığı atmıştı.

Almanlar bir yandan Rusya'nın güneyine inerek Kafkas petrol kuyularını hedefliyor diğer yandan da Stalingrad şehrini düşürerek Moskova'yı güneyden kuşatmak istiyorlardı. Almanların güneye, Karadeniz'e doğru ilerleyişi Türkiye'nin telâşını artırmıştı. Novorosisk'i Almanlar geri aldı. Batum'a doğru ilerliyorlardı. Almanların bu başarıları Türkiye'deki milliyetçi çevrelerin iştahını kabartıyordu. *Cumhuriyet, Tasviri Efkâr* gibi Alman yanlısı gazeteler, Türkiye'nin Almanlar ile birlikte savaşa katılmasını ve Kafkasya petrollerini ele geçirmenin zamanının geldiğini yazıyordu.

Bir yandan da asılsız dedikodular halk arasında yayılıyordu. Haberin doğru veya yanlışlığını kimse düşünmüyordu. Gerçek haberlere ulaşmak çok zordu. Sansür bütün ağırlığı ile sürüyordu. *Radyo Gazetesi* ve BBC gibi radyo istasyonlarından aldığımız haberler yeterli değildi. "Ordumuz doğuya kaydırıldı" gibi haberler yayılıyordu.

Diğer cephelerdeki durumda şöyleydi; Aralık 1941'de Japonlar Hawai'de Pearl Harbour Amerikan Deniz Üssü'ne ani bir baskın yapmışlardı. Böylece Pasifik'te de savaş başladı. Bu saldırının ertesi günü Kolej'e geldiğimizde bir öğretmenimiz Japonların Amerikan Pasifik Donanması'nın neredeyse tamamını tahrip ettiklerini ve ABD'nin Japonya, Almanya ve İtalya'ya savaş ilân ettiğini söyledi. O günlerde Japonya Filipinlerden başlayarak bütün Güneydoğu Asya'yı ele geçirmeye başladı. BBC Radyosu'nu dinlerken, halen hatırladığım Churchill'in konuşmasında "Bugün İngiliz İmparatorluğu'nun en kara günüdür Singapur düştü" dediğini duydum. Bu konuşma, savaş yıllarında Churchill'in yaptığı en önemli konuşma olmuştur. Yıllar sonra bile İngiliz ve Fransız arkadaşlarım ile 2. Dünya Savaşı üzerine sohbet ederken bu ünlü sözden bahsederiz.

1942'nin ilk aylarında Uzak Asya'da Singapur'un düşmesiyle birlikte, Japonlar Asya'nın Güneydoğusunu, o zamanki Hindiçin (Vietnam), Malezya, Myanmar (Birmanya), Endonezya'nın tüm adalarını işgal ettiler. Ardından Avustralya'yı tehdide başladılar. Japonların Avustralya'ya saldırmaya hazırlanmaları, bizlerin endişesini daha da artırdı. Radyo ve gazetelerden durumu öğrenmeye çalışıyorduk.

Müttefiklerin bu yenilgileri tedirginliğimizi artırıyordu. Evet, biz Türkiye'deyiz ama ya Almanlar gelirse? Aile içinde de tartıştığımız en önemli konu buydu. Bazı arkadaşlarım Türkiye'den kaçmak gerektiğini söylüyordu. Ama ben aynı düşüncede değildim. Annem de telâşlıydı. Bizi İngiltere'de bulunan dayımın yanına yollamayı düşünüyordu. Ben bu tekliflere kulak asmıyordum.

1942 yılında Kuzey Afrika'da İngilizler Mısır-Libya hududunda El Alameyn bölgesinde Alman taarruzuna karşı geri çekilmek zorunda kalmıştı.

1942 yılı ortalarında askerlik muayenemi yaptırmak için Askerlik Şubesi'ne başvurdum. 11.sınıftaydım. Bir yıl sonra okulum bitecekti. Üniversiteye gitmek istiyordum. Ancak bu dönemde asılsız dedikoduların da ardı arkası kesilmiyordu. "Almanlar hududumuza asker yığıyor", "Sovyetler doğu sınırımıza yığınak yapıyor" gibi haberlerin yanında "bundan sonra gayrimüslimler üniversiteye alınmayacak, doğrudan askere alınacak" gibi haberler de yayılıyordu. Bende de telâş başladı. Yedek subay değil, er olacaktım. Bu savaş koşullarında askerliğin ne kadar süreceği de belirsizdi. Karar verdim. 1943 yılında sınıfta kalacaktım. İmtihanlara girmedim. Tabii benim bu gizli kararım evde şok etkisi yaptı. Hocam Cami Bey de çok şaşırdı. Böylece vakit kazanacağımı düşünüyordum. Annemin işleri henüz bozulmamıştı, çok ciddi maddi sorunumuz yoktu. Ben bu zorlukları atlatırım diye düşündüm.

1942 yılı çok karanlık başladı. Fransa'dan ve Bulgaristan'dan gelen haberler hiç iç açıcı değildi. Yahudilerin durumu iyice kötüye gidiyordu. Almanlar 2. Dünya Savaşı boyunca, işgal ettikleri ülkelerde ırkçı ve faşist uygulamaları çerçevesinde, buralarda yaşayan Yahudilerin hemen hemen tamamının tecrit olmasını sağlamak için Davut Yıldızı takmalarını zorunlu hale getirmişti. Romanya'dan da Yahudi sürgünlerinin başladığını öğrendik.

23 Şubat 1942 yılında içinde 749 Yahudi olan *Struma* isimli çok eski bir gemi Romanya'dan İstanbul'a geldi. Tophane'de, şimdiki Güzel Sanatlar Akademisi'nin olduğu yerden 500 metre açığına demir attı. İngiliz Hükümeti'nin dayatmasıyla gemiye gidilmesine izin verilmiyordu. Hatta gemiden atlayıp Tophane rıhtımına ulaşan iki Polonyalı Yahudi gence karaya çıkma izni verilmedi, yeniden gemiye iade edildiler. Yahudi cemaatinin tüm uğraşılarına rağmen kimse gemiye yanaşamıyordu. Bildiğim kadarıyla elinde İngilizlerin verdiği Suriye ve Filistin geçiş vizesi olan bir petrol şirketinin üst düzey yetkilisi Vehbi Koç'un özel gayretiyle gemiden alındı. Geride kalanlara İngiliz Hükümeti geçiş vizesi vermediği için Türk Hükümeti müdahale edemiyordu. Gemide açlık ve salgın hastalık nedeniyle insanların öldüğünü duyuyorduk. Gemi, bir müddet sonra Şile açıklarına çekildi. Bugüne kadar nereden geldiği henüz tam tespit edilemeyen bir torpil ile gemi battı. Sadece bir kişi kurtulabildi.

Kuzey Afrika'da da İngilizler zor durumdaydı. Alman kuvvetleri Tobruk'u ele geçirmişti. Nazi Almanya'sı hem Rusya'da, hem Kuzey Afrika'da ilerleyişini sürdürüyordu. Rusya'nın güneydoğusunda, Kafkasya'da Almanlar büyük bir taarruza başlamışlardı. Karadeniz sahillerine, Kafkasya'ya doğru ilerliyorlardı. Kafkasların en yüksek tepesi Elburus dağına, Nazi dağcı birliklerinin Nazi bayrağı diktiklerini hem BBC, hem de Ankara radyoları duyuruyordu. Kasım ayına doğru Grozni'ye varmışlardı. Biz de okulumuza dönmüş eğitime başlamıştık. Cami hoca haritanın karşısında Almanların işgal ettikleri çok geniş Sovyet topraklarını göstererek "Ruslar, Almanlara gayet güzel bir torba hazırladılar" diyerek Kafkasya ve Volga bölgesini bize işaret etti.

Fransız sömürgeleri olan Fas ve Cezayir'e, Amerikan ve İngiliz askerleri denizden çıkarma yapıp, Tunus ve Libya boyunca ilerlemeye başladılar. Bu sırada Almanlar Fransa'nın tümünü işgal etmişlerdi.

Amerikalıların savaşa iyice dâhil olmasıyla Müttefiklerin durumunda biraz iyileşme hissedilmeye başlanmıştı. Mariana Adaları'na, Japon Donanması'na karşı Amerikalılar başarılı bir taarruza geçerek, Japonların Pasifik'teki ilerleyişini durdurmuşlardı. Bununla beraber Alman taarruzuna karşı Sovyet direnişi giderek güçleniyordu.

Tüm bu gelişmelere rağmen, bizlerin endişeli bekleyişi sürüyordu. Çünkü Almanlar Karadeniz'de Batum'u ele geçirirse, Karadeniz'de bekleyen Sovyet donanması ne yapacaktı? Başka gidecek liman kalmadığı için Türkiye karasularına girerek başımıza iş açar mıydı? Aramızda bunları konuşurken Altemur bu soruları Cami Beye sordu. Hoca "ne olacak, Sovyetler kadını, erkeği, çocuğuyla savaşırken, bu donanma da Almanların icabına bakar" demişti.

Kasım-Aralık aylarında Stalingrad etrafında savaş yoğunlaşmışken, Amerikalılar Kuzey Afrika'da, Tunus'ta Alman birliklerini durdurmuşlardı. Mısır'da El Alameyn cephesinde, İngilizler Tobruk ve Bingazi'ye doğru ilerliyordu.

Ben, her sabah ilk iş olarak radyoyu dinliyor öyle evden çıkıyordum. Yine o günlerde bir sabah BBC'yi dinlerken spiker, Kahire'deki İngiliz Karargâhı'ndan önemli bir açıklama yapılacağını duyurdu. Ben okula gitmekten vazgeçerek can kulağı ile radyoyu dinlemeye başladım. BBC İngiliz birliklerinin El Alameyn savaşını başlattığını ve Almanları püskürterek geriye çekilmeye zorladıklarını duyurdu.

Varlık Vergisi

Bütün dünya ve Türkiye'yi yakından ilgilendiren bu gelişmeler olurken, birkaç aydır dedikodu olarak başlayan ama Kasım 1942'de ilân edilen Varlık Vergisi konusu gündemimize balyoz gibi düştü.

Refik Saydam'ın ölmesiyle Başbakanlığa, Almanlara yakınlığıyla bilinen Şükrü Saraçoğlu getirildi. Saraçoğlu basına kapalı olarak yapılan CHP Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmada, Varlık Vergisi Kanunu için "Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları ortadan kaldırarak Türk piyasasını, Türklerin eline vereceğiz. Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde, ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçınacak kimseler hakkında, bu kanun bütün şiddetiyle uygulanacaktır" diyordu. Bu konuşma kısa zamanda herkes tarafından duyuldu.

Piyasada dolaşan dedikodulara göre, hükümet enflasyonu frenlemek için yeni bir vergi uygulama kararı almıştı. Hiç kimse bu verginin mahiyetini tam olarak bilmiyordu. Ancak sermaye sahibi varlıklılardan alınacağı konuşuluyordu. Devlet bütçesinin 350-360 milyon liraya ihtiyacı olduğu, bu açığı kapatmak için para basarsa ekonominin daha da zora düşeceği, enflasyonun çok yükseleceği gazetelerde yazılıp çiziliyordu.

O sıralar Türkiye'de tarım üreticileri, toptancı tüccar, manifaturacı, gıda tacirleri, yani yerli ticaretle uğraşanlar kazançlarından vergi vermiyorlardı. Öşür çoktan kalkmıştı. Bunlara tarh edilen vergiler genellikle iş yerinin gayri safi kıymetine göre yapılıyordu. Bu kategoriye avukatlar, doktorlar, diğer serbest meslek sahipleri de dâhildi.

Kazançlarından ve aldıkları maaştan vergi verenler ise, yıllık bilânço sunmak zorunda olanlar ile kamusal ve serbest piyasada maaşlı memur olarak çalışanlardı. Bilânço vermek zorunda olanlar; bankalar, toptan ve perakende piyasasındaki anonim ve limited şirketler, sigorta şirketleri, ithalat ve ihracat ile uğraşan firmalar ve komisyoncular dı. Tüm bunlar gösterdikleri bilânçoya göre kazanç vergisi öderlerdi. Yani bugünkü gibi bir Gelir Vergisi Yasası yoktu. Mülk sahipleri de aldıkları kiralardan vergi vermezlerdi. Fabrikalar büyük iş yerleri, üretim işletmeleri bilânço üzerinden vergi vermenin yanında, bugünkü KDV benzeri Muamele Vergisi adında, iş hacimlerine göre ayrıca vergi öderlerdi. Örneğin dokumacılık sektöründe dört tezgâhtan daha fazlasına sahip olanlar muamele vergisine tabiydi. Bu açıdan da dokuma sektöründeki işletmeler dört tezgâhtan küçük ve dağınık haldeydi. Diğerleri sadece gayrisafi kıymetine göre vergi öderdi. Oldukça karmaşık olan bu sistem nedeniyle diğer sektörlerdeki işletmeler de küçük çapta olmayı tercih ederlerdi. Benzer

bir durum ticaret sektöründe de görülürdü. Örneğin ithalatçılık yapan bir firma ithal ettiği malları düşük bir fiyatla sahibi veya ortak olduğu başka bir toptancıya devrederek bilânço kârını az gösterir ve dolayısıyla daha az kazanç vergisi öderdi. Devrettiği toptancı kazancından vergi ödemezdi.

Bunun nedeni, Cumhuriyetin ilk yıllarında maliye sistemimizin Osmanlı döneminin etkisinden tam olarak kurtulamamış, günün koşullarına uygun hale getirilememiş olmasıydı. Yeteri kadar maliyeci kadro yoktu. Mevcut maliyecilerin de bilgileri yetersizdi. Peki, bu Varlık Vergisi nasıl alınacaktı?

Buna göre hükümet, kişinin veya işletmenin varlığını, yani servetini esas alarak mükellefin vereceği beyanını esas alarak bu vergiyi tarh edecek deniyordu. Buna göre mükellefler bir form hazırlayacaklar ve servetlerini bildireceklerdi. Ancak bunun gerçekçi olmayacağı aşikârdı. Çünkü herkes servetini düşük bildirecek ve maliyenin de o günkü koşullar altında bunu denetleyecek kadrosu olmadığından, bu iş yürümeyecekti. Nitekim Varlık Vergisi Kanunu yürürlüğe girince, bu sorunu kısa yoldan çözmek amacıyla kişilerin ve işletmelerin gerek servetlerinin, gerekse bu servetlere tarh edilecek vergilerin tespiti için bütün illerde komisyon kurulması kararı verildi.

Bu komisyonların ilk görevi bulundukları maliye şubelerine kayıtlı olan her tür vergiye tabi kişileri tespit etmekti. Bunun dışında o güne kadar vergiye tabi olmayan zenginler de belirlenecekti. Bunlara Varlık Vergisi Kanunu'na göre vergi tarh edilerek iki ay içinde ödemeleri istenecekti. Kişi veya işletmelerin belirlenen vergilere itiraz hakları yoktu. Eğer bu vergiyi ödemezlerse, vergi tutarı kadar devletin belirleyeceği bir yerde zorunlu işe alınacaklar, vergi borcu bitene kadar zorunlu çalışmaya tabi tutulacaklardı. Vergi borcunda, anne, baba, çocuk ve kardeşlerin de sorumluluğu vardı. Eğer onlar da ödemezse mal varlıklarına el konulacaktı.

Varlık Vergisi Kanunu o güne kadar görülmemiş ters bir kanundu. Şunu hatırlamalıyız ki, tarihte başka örneklerinde de görüldüğü gibi, ekonomik açıdan zor duruma düşen devlet, ihtiyacı olan parayı, paranın bulunduğu yerden ister ve alır.

Bu yeni getirilen uygulama, aslında İttihat ve Terakki'nin son dönemlerinde dile getirilen, sermayenin yabancı ve azınlıklardan alınarak, Müslümanların ve Türklerin eline geçirilmesi, sağlama alınması anlayışının devamıydı. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu'da, Balkanlar ve Trakya'da toptan ticaret hemen hemen tamamen Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarların elindeydi. İthalat ve ihracatı, paranın akışını, bankaları, yabancı kompradorlar yönetiyordu. Türkler ticaretle pek uğraşmazlardı. Varlık Vergisi ile hedeflenen bu değişimin sağlanmasıydı.

Şimdi Varlık Vergisi'nin kabul edildiği günlere dönelim. Kanun çıktıktan sonra, annemin sahip olduğu işletmeye salınan vergiyi öğrenmek için Hocapaşa Maliye Şubesine gittim. Bu vergiler bir komisyon tarafından mükelleflerle görüşülmeden tespit edilmişti. Komisyon üyeleri sağdan, soldan topladıkları bilgilere, Tapu Kadastro Müdürlüğü'nden aldıkları malumatlara, kişisel kanaatlerini da katarak ödenecek vergiyi belirliyorlardı. Anayasaya aykırı olarak, kişinin borcundan tüm birinci dereceden akrabaları da sorumlu tutuyorlardı. Babam ölmüş olmasına rağmen, vergi borcundan annem, ben ve kardeşlerimde sorumluyduk. (Komisyonlar 1940 yılını baz alarak bu tarihten sonra ölen kişilerin işletme ve mal sahiplerini de vergilendirmişlerdi.)

O dönemlerde Hocapaşa Maliye Şubesi zamanın en önemli şubelerinden birisiydi. Gittiğimde bir gördüm ki 1940'tan itibaren bütün işletme ve ticaretle uğraşan kişiler listede kayıtlıydı. Listelerin çoğunluğu İstanbul piyasasının en önemli kişi ve işletmeleriydi. Çoğunluğunu da yabancılar ve azınlıklar oluşturuyordu. Listeye baktım, babamdan kalan ve annemin sahip olduğu işletmeye 10 bin lira, ölen babama da 45 bin lira vergi konmuş. Ben ilk etapta ölüye konan vergiyi ciddiye almadım. Listeyi incelediğimde 1940 yılında öldüğünü bildiğim bazı tanıdıklara 40-45 bin lira vergi konulmuştu. Annemin vergisi diğerlerine oranla daha azdı. Orta çaplı bir işletme 25-75 bin lira arası vergiye tabi tutulmuştu. Onlarca işletme ve şahsa 100 bin lira ve üstünde vergi konmuştu. Yazıhaneye dönüp durumu anlattım. Kimse bana inanmadı. Listeyi karıştırıp yanlış isme baktığımı söylediler. Amcam çok sert bir sesle bana "şimdi şaka yapmanın manası yok, burası okul değil" diyerek bağırdı. Ben konulan verginin 3 bin lira olduğunu bile söylesem, kimse bana inanmayacaktı. Babamın çok eskiden beri yanında çalışan kâtibi "doğru olması gerekir, Moris böyle şaka yapmaz" dedi. Durumu tam anlamak için, Sultanhamam piyasasındaki müşterilerimizi ve diğer işletmeleri dolaşma kararı verdik. Herkes çok şaşkındı, büyük bir tedirginlik ve telâşla konulan vergileri tartışıyordu. Kanunun çıkışı o kadar ani ve çabuk olmuştu ki kimse bir şey anlamamış, itiraz hakkı bile tanınmamıştı. Ancak TBMM Dilekçe Komisyonu'na başvurabilirdin. Ama oradan da üç-dört ay içinde cevap gelmesi olanaksızdı. Tam bir çaresizlik hâkimdi. Salınan vergiyi kıyaslamak için birkaç örnek vereyim. O dönemde Beyoğlu'nun yan sokaklarında, her bir katı üç odalı mutfak ve banyolu beş katlı bir apartmanı 15-20 bin liraya satın almak mümkündü. 1929 yılında Nişantaşı'nın göbeğinde yeni yapılmış 5 katlı bir bina 12 bin liraya satılmıştı. 1930-40'lı yıllarda 3-4 odalı kaloriferli bir evin kirası 30-40 lira arasındaydı. Büyük cadde üzerinde lüks apartman daireleri 75-100 liraya kiraya veriliyordu. Bir Amerikan doları yaklaşık bir lira civarındaydı.

Bize yakın bir yerde kırtasiye dükkânı işleten enişteme 35 bin lira

vergi salınmıştı. Ailecek bu vergi paralarını bulabilmek için büyük bir telâşa kapıldık. Vergi ödemekten kaçmanın hemen hemen imkânı yoktu.

Ortada bir dedikodu dolaşıyordu: "Tahakkuk edilen verginin dörtte biri ödenirse Defterdarlık ile pazarlığa oturulabiliniyor" Annemde bir miktar nakit para olduğunu biliyordum. Evdekileri ikna ettim. Kafamdaki plan hiç olmazsa anneme tahakkuk edilen miktarı ödemekti. Babama salınan vergiyi ise, en iyi koşullarda bile ödeyemezdik.

En büyük korkumuz babamın borcuydu. Hatta kardeşlerimle kendi aramızda, babamın vergisini tahsil etmeye geldiklerinde memurlara verilmek üzere mezarının adresi ve gömütlük numarasının olduğu bir kâğıdı şaka olarak hazırlamıştık. Bu dönemde ben sol, sosyalist düşünceye sahiptim artık. Varlık Vergisi okulda da tartışılıyordu. Bir arkadaşımın babası ve ortağı olan amcasına 2 milyon lira vergi salınmıştı. Bu rekordu ve gazetelerde de yer almıştı. Arkadaşımın amcasının 90-95 civarında anahtarı, yani evi ve işyeri olduğu gazetelerde yazılmıştı. Bu salınan vergi günümüz rakamlarıyla 30-40 milyon liraya yakın bir para. Zamanın en büyük zenginlerindendi. Okuldaki sağ tandanslılar ve faşistler bu verginin konulmasına sevinmişlerdi. Hatta benim sınıf arkadaşım olan bunlardan birisi "Hesabınızı gördük, artık her şey bizim elimize geçiyor" demişti. Ama bu durumdan çok fazla sıkılan Müslüman arkadaşlarımız da vardı. Yakın arkadaşlarımdan Ahmet İsvan ile bu konuyu yıllar sonra konuştuğumuzda "o kadar mahcuptum ki yüzünüze bakamıyordum" dedi.

Varlık Vergisi, faşizme yatkın ırkçı milletvekilleri tarafından Meclise getirilmiş ve kabul edilmişti. Müslüman Türk zenginlere en fazla 5-20 bin lira arasında vergi konmuştu. Gerçi daha ufak illerde kimi kişisel rekabet ve husumetlerle yüksek vergi konan Müslüman tüccar ve sanayiciler de vardı. Selanikli Sebatayist kökenli tüccar ve sanayiciler de bu vergiden üstlerine düşene çarptırılmışlardı.

Birkaç haftalık bocalamadan sonra 10 bin liralık vergimizin ilk taksitini ödemek üzere annem zor günler için biriktirdiği 3 adet mavi binlik banknotu bana verdi. Hocapaşa Maliye Şubesine gittim. Ortalık ana baba günü, herkes veznelerin önünü doldurmuş, büyük bir kargaşa yaşanıyor. O günlerde İstanbul, Ankaralılar gibi devlet dairelerinde, trende, otobüste sıraya girmeyi bilmiyordu. Herkes birbirini iterek ilk sırayı kapmak istiyordu. İstanbullu ancak 2. Dünya Savaşı'ndan sonra sıraya girmeyi öğrendi. Ben de banknotları kaptırmamak için katlayarak avucumun içine aldım ve kalabalığın arasına daldım. İte kalka vezne önüne geldim. Avucumun içinde katlanmış banknotları vezneye uzatırken, arkadan birisi "istiften çıkardığı paraları ne hale getirmiş" diye laf atıyordu. Neyse zar -zor vezneye parayı yatırdım. Geri kalan borcu-

muz için bir ay verilen mühletin sonuna geliyorduk. Annem, ortanca kardeşimle beraber evimizdeki hisseleri Emlak Bankası'na ipotek ederek bununla 10 bin liradan kalan borcumuzu ödedi.

Geride babama salınan 45 bin lira vardı ödenmesi gereken. Buna imkânımız yoktu. Borçlarını ödeyemeyenler yavaş yavaş Aşkale'de kurulan iş kamplarına sevk edilmeye başlanmıştı.

Bu arada borcunu ödeyemediği için eniştem polis tarafından tevkif edilip Aşkale'ye gönderilmek üzere Sirkeci İstasyonu yanında bulunan Demirkapı kampına konmuştu. Burası bir nevi bekleme yeriydi. Borçlarını ödeyemeyenlerin sahip oldukları mülkleri, malları Defterdarlık tarafından haczedilip satışa çıkarılıyor ve çıkarılan vergi ile bu satış tutarları karşılaştırılıyordu. Satıştan sonra borç kalırsa bunu tamamlamak için Demirkapı kampı üzerinden Aşkale çalışma kampına yollanıyordu.

Birçok Müslüman kişi gayrimüslim ile birlikte kolektif, komandit, limited işletmelere müşterek sahiptiler. Ama buradaki vergilendirme de farklıydı. Gayrimüslim ve yabancı uyruklular Müslim ortaklarına göre kat be kat daha fazla vergiye tabi tutulmuşlardı. Özellikle yabancılara uygulanan vergilendirme elçilik ve konsoloslukların itirazlarına yol açmıştı.

O dönem İstanbul Defterdarlığı yapan kişi yıllar sonra Varlık Vergisi hakkında kitap yazdı. (Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınları 1951) Bu kişi mükelleflere karşı çok acımasızca davranmakla meşhurdu. Karadenizli bir iş adamı Aşkale'ye gönderilmek istenen gayrimüslim ortaklarını savundu diye bu defterdar, Karadenizli iş adamının evine haciz koydurmuştu. Annem de bu defterdar ile babama konulan vergiyi görüşmek için gittiğinde çok sert tepkiyle karşılaşmıştı.

Komisyonlarda kişisel husumetlerde önemli rol oynuyordu. Meselâ CHP'nin ilçe teşkilâtlarının birinde önemli bir görevde olan Musevi avukat korunarak az vergilendirilmiş, ama ona husumeti olan bir komisyon üyesi vergiye bir sıfır ekleyerek 12 bin 500 liralık vergiyi 125 bin liraya çıkarmıştı.

Dönemin gazetelerinde bu olaylara geniş geniş yer veriliyordu. Varlık Vergisi'nin gerekli olduğuyla ilgili yazılar çıkıyor, Aşkale'ye sevk edilen veya Demirkapı'da tutuklu bulunan kişilerin boy boy resimleri yayınlanıyordu. Bu gazeteler çoğunlukla "vergi vermekten kaçınanlar" alt başlıklarını kullanıyorlardı resim altlarında. Ama beni en çok, her gün büyük bir heyecanla okuduğum Zekeriya Sertel'lerin *Tan* gazetesinde bu konu ile ilgili çıkan yazılar üzmüştü.

Tam bir panik ve korku havası vardı. Ödemelerde zorluk çekenler taşınabilecek kıymetli eşyalarını borçlarını ödemiş olan dostları Müslümanların evlerine taşıyorlardı. Halamın kocası, eniştem, ordudan ayrılma veteriner

yüzbaşıydı. Tekrar askere alınmıştı. Taşradaki birliğindeydi. Onun evi kısa sürede depoya dönmüştü. Ona da vergi salınmıştı ama subay olduğu için haciz memurları onun evine uğramaktan kaçınıyorlardı.

Çok tatsız günlerdi. Türk gibi yetişmiş küçük kardeşim büyük bir hayal kırıklığı yaşıyor, olup bitene bir anlam veremiyordu. Ben elimden geldiğince sağlıklı düşünmeye çabalıyordum. Evet devletin paraya ihtiyacı vardı, bunu kabul ediyordum, ancak yöntemi bu mu olmalıydı?

Devlete karşı hürmet ve güvenleri tam olan Museviler, olan bitenle çok sarsılmışlardı. Türkleşme hareketinin öncüsü olmuş, Cumhuriyet ve devrimlere bağlı kalmış Museviler üzüntülü ve şaşkınlardı. Özellikle İsmet Paşa'ya güvenleri sarsılmıştı. Çoğu, verginin baş sorumlusu olarak gördükleri Başvekil Saraçoğlu'na düşman kesilmişti. Bu vergilerin etkisiyle CHP uzun dönem seçim kazanamadı ve Demokrat Parti'nin önü açıldı. Başbakan Saraçoğlu, Demokrat Parti iktidarının yaklaşmakta olduğunu görmesine rağmen inatla Varlık Vergisi'ni savunmayı sürdürdü. Daha sonraları bile Varlık Vergisi uygulamasını soran gazetecilere "Bu gün aynı fırsatı bulsam, yine aynı uygulamayı yapardım" demekten geri durmadı. Bu zihniyette Alman faşizminin etkilerini görmek mümkündü.

İttihat Terakki döneminde Rumlar, Ermeniler, Yahudiler bu hareket içinde yer almışlardı. Bu gelenekten gelen gayrimüslimler daha sonraki yıllarda Cumhuriyet'in kuruluşunu ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni desteklemişlerdi. Ocak 1943'te uygulanmaya başlanan Varlık Vergisi ile Türkiye yeni bir döneme girdi. Oysa o sıralarda Alman faşizmi artık mevzilerini kaybediyordu. Alman orduları Rusya steplerinde, Stalingrad önlerinde kapana kısılmak üzereydi. Amerikalılar Tunus'a girmişlerdi. İngilizler Kuzey Afrika'da Mısır ve Libya'da ilerliyorlardı. Şubat 1943'te 300 bin kişilik Alman ordusunu Sovyet Kızıl Ordusu esir almak üzereydi. Eylül 1943'te Sicilya'yı kaybeden Mussolini'nin İtalya'sı teslim olmak üzereydi. İşte böylesi günlerde Türkiye'de Varlık Vergisi uygulaması yapılıyor, vergiyi ödeyemeyenler Aşkale'ye sürgüne, zorunlu çalışmaya tabi tutuluyordu. Zorunlu çalışma karşılığı aldıkları 2-3 liranın yarısı günlük iaşe için kesiliyor, geri kalan parayla da 20 bin lira, 100 bin lira gibi çok yüksek vergi borçları ödeniyordu!

Bu dönemde tutuklanan eniştemi Demirkapı'da ziyarete gittim. Kısa süre önce teyzem vefat etmişti. O, bu günleri görmedi diye sevinmiştik. Enişteme 20 bin lira vergi borcu salınmıştı. Eniştemin işleri daha önceden bozulmuştu. Bu parayı ödemesi mümkün değildi. Bütün malları haczedilip satılmasına rağmen vergi borcunu ödemeye yetmemişti. Eniştemi tutuklamaya gelen polis, yaptığı işle ilgili sıkıntısını bize açıkça belli etmişti. O dönemle ilgili anlatılacak çok şey var. Ama ben son bir örnek vererek bu konuyu ka-

patayım. Geçimini yazarlıkla sağlayan bir arkadaşım vardı. Daktilosunu hacizden kurtarmak için, sağlam bir iple bağlayarak evinin banyosundan apartman boşluğuna sallandırarak daktilosunu kurtardığını acı bir gülümsemeyle bana anlatmıştı.

Varlık Vergisi Uygulamasının Sonu ve 2. Dünya Savaşının Bitişi...

Mayıs 1943'te TBMM'de alınan bir kararla vefat edenlere salınan vergiler iptal edildi. Böylece biz de babama salınan 45 bin liralık vergiyi ödemekten kurtulduk. Zaten ödeyecek gücümüz de yoktu.

22-26 Kasım 1943'te Roosevelt ve Churchill, Çan Kay Şek Kahire'de yapılacak konferansa İsmet İnönü'yü de davet ettiler. Müttefikler Türkiye'yi savaşa sokmaya çabalıyordu, ancak ikna edemediler. Konferansın etkisi büyük oldu. Müttefiklerin yavaş yavaş hem Afrika'da, hem de Sovyet topraklarında Almanları geri püskürtmeye başladıkları görülüyordu. Yabancılara ve azınlıklara karşı devletin tutumunda bir yumuşama başladı. Dünyadaki bu gelişmeler altında Türkiye'de Aşkale gibi bir ayıbın sürdürülmesi olanaksızdı. Alınan bir kararla Aşkale sürgünleri geri döndü. TBMM aldığı bir kararla Varlık Vergisi'ni iptal etti.

Ama olan olmuştu. Artık yurdun tamamında olumsuz bir hava esiyordu. CHP hükümetine itimatsızlık pekişiyordu. İstanbul'un sosyal hayatı da değişmişti. Savaşın ilk yıllarında bile cıvıl cıvıl olan Beyoğlu büyük bir sessizliğe bürünmüştü. Ticaret piyasasında yüzler değişmiş, yeni tipte kişiler ortaya çıkmıştı. Birçok işyerinin sahipleri artık yoktu. Yeni zenginler türemişti. Bu olumsuz günleri fırsat olarak görenler vardı. Varlık Vergisi çıktığında, bazı işletme sahipleri dükkânları haciz edilince bunları gerçek fiyatının altında taşradan gelen tacirlere satmışlardı. Bazıları da hileli satışlar yapmıştı. Taşradan gelen tacirler, iş yaptıkları kişilerle anlaşarak haczedilen dükkânlarını satın alıp, ortaklaşa ticaretlerini sürdürmeye başlamışlardı. Ortalık yatıştıktan sonra bunlar yeniden 1948-49 yıllarında piyasada boy göstermeye başladılar. Varlık Vergisi döneminde tüm mal varlıklarını kaybettiğini duyduğum, gördüğüm bazıları, bir müddet sonra daha da zenginleşmiş olarak piyasada boy gösteriyorlardı.

Bunlar hiç bir şey olmamış gibi yeniden başlamışlardı. Bizim ortak iş yaptığımız, Varlık Vergisi'nden sonra daha da zenginleşmiş birine, zenginliğinin kaynağını sorduğumda "oğlum vergi salma komisyonu listede olmama rağmen bana vergi yazmamış, ben bu arada mallarımı sakladım. Daha sonra kontrolde bana çok az vergi yazdılar. Bu dönem bittiğinde stoklarımı on katı fiyatına sattım" diye yanıt vermişti. Komisyonlar, çok kısa sürede bu işleri

yapmak zorunda oldukları için hata yapabiliyorlardı. Meselâ dükkânların kepenklerini yağlama işi yapan birisi, Mali Şube'den aldığı iş ruhsatında "yağcı" yazdığı için yağ tüccarı zannedilip 200 bin lira vergiye tabi tutulmuştu. Tabii borcunu ödemesi imkânsız olan bu işçiyi Defterdar makamına çağırdığında, elinde sopası ve bir kova yağ ile görünce durumu anlamıştı. Bu tür hatalar tersinden kimi tüccarları da kurtarmıştı. Tüm bu hengâmenin ardından planlanan verginin büyük kısmının tahsil edildiği söyleniyordu. Bunun böyle olup olmadığını gerçek anlamda bilemiyorum.

Taşrada, İstanbul'daki gibi büyük vergi veren daha azdı. İzmir, Ankara ve Trakya'nın bazı yörelerinde yerleşmiş Musevilere vergi salınmış fakat bu illerde komisyonlar genellikle daha insaflı davranmışlardı. Anadolu'da bazı Müslüman kişi ve tüccarlar husumet, düşmanlık, ticari veya siyasi rekabet yüzünden büyük vergiler ödemek zorunda kaldılar. Dostum Naim Tıralı'nın bana anlattığına göre komisyonda bulunan bir düşmanları yüzünden salınan büyük miktardaki vergiyi ödeyemediklerinden Giresun'daki çiftliklerini satmak zorunda kalmışlar. Anadolu'da bu gibi olaylara rastlanmıştır.

Bu uygulamanın esas amacı yukarıda da değinmiştim "ticareti emin ellere devretmek" veya başka deyişle "Türkleştirmek"ti. Bu konunun şampiyonları vardı. Meselâ Tekin Alp (Moiz Kohen). Bu yazarın, bu konulara değinen *Türk Yurdu* gibi dergilerde makaleleri vardır. Ticaretin ve bankacılığın yerli ellere geçmesini savunmuştur. İttihat ve Terakki döneminden beri bunları savuna gelmiştir. Buna rağmen ona da İstanbul'daki komisyon tarafından ödeyemeyeceği kadar büyük vergi salınmıştır. Hatta bir müddet Demirkapı'da tedbirli kalmıştır. 1945'ten sonra İstanbul Belediye Meclisi'ne CHP'den girmiştir.

Bu konuyu düşündüğümde, savaş yıllarında paraya ihtiyacı olan Türkiye Cumhuriyeti devleti acaba tüm iş sahipleri, tüccar, toprak, mal, mülk sahiplerine varlıklarına ve kazançlarına göre adaletli vergi koysaydı daha iyi olmaz mıydı? Böyle yapılsa devlet daha büyük gelir elde edemez miydi?

Okulda hocamız Cami Beyle de bu vergiler üzerine konuşurduk. Kendisine de 500 lira vergi konmuştu. Hocamız bize "annenize babanıza söyleyin bir kuruş bile ödemesinler. Bu haksız bir vergi. Bana da 500 lira saldılar. Ben bu kâğıdı kapının üzerine astım, bunu ödemeyeceğim" diyordu. Bu dönemde hocamla her görüştüğümde bu verginin ödenmemesi konusundaki ısrarını sürdürüyordu.

Eniştem Aşkale çalışma kampındayken onunla mektuplaşırdık. İlk gittiklerinde onları Aşkale'deki yerli muhafazakâr halka "gâvur" diye tanıtmışlar. Ama yavaş yavaş yerli halk bunlarla temas kurmaya başladığında yüksek vergileri ödeyemedikleri için geldiklerini öğrenmiş ve tutumları yumuşamış. Bu dönemde taşradaki havada değişiyor, eşraf ve yerli halk giderek hükümet

aleyhine dönüyordu. Bu gelişmeler ışığında yerli halk da sürgüne gelen vergi mağdurlarına yardım etmeye başlıyor. Meselâ ben mektupları Aşkale'deki bir tüccar yardımı ile enişteme yolluyordum. O da aynı yolu kullanarak bana cevap yazardı. Eniştem Aşkale'de bulunduğu sürece bu tüccarın büyük yardımlarını görmüş. İsmet Paşa'nın Kahire Konferansı'na gitmesiyle birlikte enişte-min sürgün dönemi bitti ve İstanbul'a döndü.

1944 yılı başlarında 2. Dünya Savaşı'nın seyri artık iyice değişiyordu. Almanların Sovyet topraklarında tutunamayacakları belli olmuştu. Müttefiklerin Fransa sahillerine çıkarma yapmaya hazırlandıklarını gazetelerden okuyorduk. İtalya 1943 Eylül ayında teslim olmuştu. Ama topraklarının büyük kısmında halen Alman askerleri vardı. Ruslar, Batı Avrupa'da ikinci bir cephe açılması için ısrar ediyorlardı. Almanlar da büyük bir hızla Kuzey Fransa sahillerindeki savunma mevzilerini güçlendiriyorlardı.

Amerika, İngiltere ve Sovyetler Birliği, Alman ve Japonlara karşı tek bir cephede toparlanmak için harekete geçtiler. 28 Kasım-1 Aralık 1943 yılında Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımıyla Tahran Konferansı yapılmıştı. "Eureka" kod isimli bu konferansta Stalin, ısrarla Mayıs 1944'e doğru 2. Cephenin açılmasını istemişti. Churchill ise ikinci cephenin sadece Balkanlar'da açılmasını istiyordu. Ama kabul ettiremedi. Türkiye'nin savaşa katılmasına karar verildi. Roosevelt bu konferansta daha çok Sovyetler Birliği ile birlikte hareket etmiş, bu durum Amerika ile İngiltere arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştu. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı fikri o dönemde doğmaya başlamıştı. Türkiye hükümeti de müttefiklere karşı iyice yumuşamıştı. Rüzgâr dönmüştü. Sovyet orduları Balkanlara doğru harekete geçmişti. Bu durum ülkemizdeki faşizm destekçileri ve onlara yakın basında da hissediliyordu.

TBMM'de bu dönemde Toprak Reformu ile ilgili tartışmalar başlamıştı. CHP yönetimi dünyadaki gidişi dikkate alarak, sözde daha demokratik görünme adına parti içinde sahte muhalif bir grup oluşturma çabasına girdi. Farklı önerileri sözde muhalif bu grup gündeme getiriyor, yasayı tenkit ve düzenleme teklif ediyordu. Bazen de bu teklif kabul ediliyordu. Ama bunların göstermelik olduğunu bizler anlıyorduk.

Bu tür gelişmeleri okulda özellikle Cami Hocanın derslerinde konuşuyorduk. Cami Hoca "bunları boş verin, çocuk gibi oyun oynuyorlar" derdi. Hocamız yavaş yavaş bize derslerinde demokrasinin nasıl olması gerektiğini örneklerle anlatıyordu. Yeryüzündeki savaşlar, bunların nedenleri üzerinde duruyordu. Hocam "Birinci Dünya Savaşı süresince (1914-1918) dünya devletleri 150 yıl içinde biriktirdikleri zenginlikleri 4 yıl içinde bitirdiler, çocuklar bugünkü savaş beş-altı yıl daha sürerse biz giydiğimiz elbiseleri birkaç kez daha ters yüz ederiz" diyordu. Hocamız bu savaşın sonuçlarının 1. Dünya

Savaşı gibi olmayacağını ve yeni bir milletlerarası düzenin kurulmasına ihtiyaç olacağını bize anlatıyordu.

2. Dünya Savaşı, gerek içeriği, yarattığı korkunç sonuçlar, gerekse aile ve akraba çevresinde yarattığı etkiler nedeniyle benim çok ilgimi çekiyordu. Neredeyse günü gününe savaşı takip ediyordum. Konuyla ilgili ne bulursam okuyordum. Özellikle Cami Bey ve arkadaşlarıyla savaş hakkında konuşuyorduk. Dikkatimi çeken önemli konulardan biri de 1929 ekonomik buhranından çok zarar görmüş Amerika'nın Başkan Roosevelt ile uyguladığı "New Deal" siyaseti ile kalkınma sürecine girmesi ve 2. Dünya Savaşına dâhil olmasıydı. ABD çok hızla silâh endüstrisini geliştirmiş ve zenginleşmeye başlamıştı. Ama savaşın ilk yıllarında deniz ve hava kuvvetlerini güçlendirirken kara kuvvetlerinde henüz savaşa hazır değildi. Özellikle Aralık 1941'de Japonların Pearl Harbour baskınıyla Pasifik Donanmasının büyük bir kısmını kaybetmesi, hem bizim, hem de müttefiklerin moralini çok bozmuştu. Bu ani baskının etkisiyle, 7-8 ay sonra donanmasını ve hava kuvvetlerini güçlendirerek Mariana Adaları civarında Japonları yenilgiye uğratmıştı.

Japonlar hakkında fazla malûmata sahip değildik. Ben de bu dönemde Japonya ile ilgili araştırmaya giriştim. Bulduğum yazıları ve kitapları okumaya başladım. Daha sonraları bir Japon Amirali olan Yamamoto hakkında bir anı kitabı buldum. Yamamoto uzun yıllar Vaşington Japon Sefaretinde Deniz Ataşeliği yapmış. Bu dönem ABD'yi gezmiş, Meksika'daki petrol havzalarını tetkik etmiş. ABD Donanmasındaki subay ve amiralleri tanımış, Londra ve Vaşington'da yapılan "savaş gemilerinin inşasına getirilecek tonaj sınırlaması" konferansına Japon heyetinden delege olarak katılmış. Bunlardan bahsetmemin sebebi, Japon subay ve amirallerinin, düşmanları hakkında etraflı bilgiye sahip olduklarını belirtmek içindir. Nitekim 1941'de Japon taarruzu Güneydoğu Asya'yı ele geçirmek için başladı. Hindiçini, Birmanya, Malezya, o dönem Hollanda sömürgesi olan Endenozya adaları ve ABD egemenliği altındaki Filipinleri işgal ederek, Japonlar ABD'yi anlaşmaya zorlamayı hedeflediler. Anılardan okuduğum kadarıyla Amiral Yamamoto, Japon Genel Kurmayına bu zaferden sonra barış yapılmasını istemiş. Çünkü Amiral, Çin'de devam eden savaşların Japonya'nın doğuya uzanmasını imkânsız kıldığını söylüyor. Hatta Japon Amirali Yamamoto'ya Pearl Horbur zaferini haber verdiklerinde, Amiral'in "başardık ama dünyanın en büyük devini uyandırdık, tanrılar Japonya'yı korusun" dediği rivayet edilir. Nitekim Amiralin öngörüsü gerçek oldu. ABD, Pearl Harbour yenilgisinden sonra toparlandı. Japonların ABD ile uzun savaşmaları için sanayi gücü yetmedi. Hocamız Cami Bey de haklı çıkıyordu. "Dünya bütün imkânlarını tüketiyordu."

Ben artık 2. Dünya Savaşı'nı sol bir gözle değerlendiriyordum. Benim

gibi düşünen arkadaşlarımla Sovyetler Birliği'nin bu savaştan zaferle çıkacağına inanıyorduk. Bahsetmiştim, basın çok sıkı denetim altındaydı. Ama yinede gazetelerde köşe yazarları münasip bir dille düşüncelerini yazarlardı. Meselâ *Yeni Sabah* gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın açıkça batılıların lehinde yazardı. Bizim için o dönem "batı" demek Sovyetlerin de dâhil olduğu cephe demekti. 1941 yılından itibaren BBC, Sovyet- Alman savaşından haberler verirken, Sovyetler Birliği'nden "müttefikimiz" diye bahsederdi. BBC, özellikle Fransızca yayınlarında Sovyetler Birliği'nin başarılarını ön haber olarak propaganda niteliğinde verirdi. İngilizler, Mihvere (Almanya, İtalya ve Japonya'nın oluşturdukları cephe), yani Almanlara karşı geniş bir cephe yaratmak amacındaydı ve BBC bunun propagandasını yapardı. Gerçekten de bu propagandanın moral etkisi Fransa'da açıkça görülmüş, komünist ve sosyalistler Fransa'da faşizme karşı ortak direniş yürütmüşlerdi. Ayrıca faşizme karşı ortak cephe fikri, diğer ülkelerde de ve özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlar'da yankı bulmuştu. Doğal olarak bu propaganda ülkemizde de etkili oluyordu. Biz gençler de çok heyecanlanıyorduk. Bazı "sol" jargonu kendi aramızda daha rahat kullanıyorduk. Meselâ bir arkadaşımız çantasını gösterip şaka babından "proleter çantası" diyordu. Dün yasaklı bulunan sakıncalı kelimeleri daha rahat kullanabiliyorduk. Fakat halen bir siyasi örgütlenme fikri aklımıza gelmiyordu. Olanı da henüz biz göremiyorduk. Yıllar sonra Vartan İhmalyan'ın anılarını okuduğumda, o yıllarda okulda yaşadığımız tuhaf bir olay da açığa kavuştu. Vartan İhmalyan, Kolej'de bizden yaşça büyüklerin devam ettiği mühendislik okulunda tahsiline devam ediyor. O günlerde okulda, yemekhanede gezinen bir kişi dikkatimizi çekiyordu. Okuldaki bir hırsızlık olayını tahkik ettiği söylenen bu kişi meğer siyasi polismiş. Anılardan öğrendim ki o günlerde Rumeli Hisarı civarında komünist tevkifatı yapılmış, Vartan İhmalyan ve etrafındakiler tutuklanmış. Bizim tabii ki haberimiz olmadı. Ancak çok yakınımızdaki bir arkadaşımız yakalanırsa haberimiz olabilirdi. Üniversite öğrencilerinin tutuklandığını, İleri Gençler Birliği (İGB) tevkifatını, ben Moskova Radyosu'nun Türkçe yayınlarından duydum. Konu hakkında ayrıntıları ise 1946 yılında üniversiteye başladığımda arkadaşımdan öğrendim. Doğrusunu söylemek gerekirse o günlerde bu haberi duyduğumda inanamamıştım. Çünkü basın üzerinde çok sıkı denetim vardı.

Savaşın ilk başlarında anlayamadığım bazı olayları daha sonra yavaş yavaş anlamaya başlamıştım. Bunda şüphesiz Cami Hoca ile derslerde yapılan sohbetlerin etkisi büyüktü. Özellikle 1939 yılında Sovyetlerin Almanlarla yaptığı saldırmazlık antlaşmasının önemi zaman geçtikçe daha iyi anlaşılıyordu. 1943 yılında Stalingrad savunması ile Almanlar durdurulmuş ve geri püskürtülmeye başlanmıştı.

Bu saldırmazlık paktı döneminde Sovyetler vakit kazanmış ve hazırlık

yapmıştı. Ben de savaştan sonra en iyi rejimin sosyalizm olacağına inanmaya başlamıştım. Kafamda artık yeni bir çıkış yolu fikri oturmuştu. Fakat bu fikri arkadaşlarımla tartışmaya çekiniyordum. Bu fikirleri daha sağlam öğrenmek için yoğun bir şekilde Marksist klasikleri okumaya başladım.

Türkiye'de hava değişmeye başlamıştı. Batılıların zaferi olumlu karşılanırken, Sovyetlerin Balkanlar üzerinden ilerleyişi bazı kesimlerde endişe ile izleniyordu. Bu durum TBMM'deki Toprak Reformu tartışmalarına da yansıyordu. Büyük mülk sahibi milletvekilleri reforma karşı direniyordu. Toprak Reformu tartışmaları muhalefetin de ilk nüvelerini oluşturmaya başlamıştı.

Bazı Halk Partili milletvekilleri yanlarında basın mensupları ile birlikte talebe yurtlarını geziyorlar, öğrencilerin sorunlarını dinliyorlardı. Bu tür haberler, eleştiriler günlük gazetelerde yer bulmaya başlamıştı. 1944 yılı yazında Büyükada'daydık. Vapurla gelirken *Vatan* gazetesinde Ahmet Emin Yalman'ın İstanbul'daki temizlik işleri ile ilgili yazdığı başyazıyı okuyordum. Yazı temizlik işleri başlığını taşıyordu; ama hükümeti eleştiren bir yazıydı. O günler için bu tür yazılar pek alışık olmadığımız türdendi.

Kolej'den Mezun Oluyorum

1944 yazında Kolej'den mezun oldum. Mezuniyet günüm Müttefiklerin Fransa'ya çıkarma yaptıklarından üç gün sonraydı. Birkaç hafta sonra Türkiye de Almanlara savaş ilân etti. Savaş tedbiri olarak yeniden karartma uygulamasına başlandı. Mezun olduğumuz günün akşamı arkadaşlarla beraber Çiçek Pasajı'nda kutlama yapmaya gittik. Epeyce bira içtik. Birkaç ay önce ben "mezun olduğum gece Beyoğlu'nda sokağa işeyeceğim" demiştim. Arkadaşlar bu fırsatı kaçırmadılar. Israr ettiler. Bu karartma bir hayli işime yaradı...

Mezun olmadan birkaç gün önce Cami Hoca ile birlikte okuldan çıkmıştık. Ben Cami Beye "hocam savaştan çıktıktan sonra Türkiye ne yapmalı?" diye bir soru sordum. Hoca "Moris, dünya öyle bir hâl aldı ki her şey savaş sanayisine bağımlı hale geldi. Bir ülkenin gelişmişliği, ürettiği silâh ve tankla ölçülüyor. Bir ülke bir silâh geliştiriyor, karşısındaki daha gelişkinini üretip piyasaya sürüyor. Bu karada, denizde ve havada hep aynı. Savaş sanayine sahip ve bunu geliştiren ülkeler, savaştan sonra barış olsa dahi silâhlanma yarışını sürdürecekler. Bizim böyle bir yarışa girme olanağımız yok. Silâhlarımızı onlardan almak zorunda kalacağız. Onlar bugün geliştirdikleri silâhları bize on yıl sonra satacaklar. Böylece teknolojik olarak her zaman bizden ileride olacaklar. Savaştan sonra nasıl bir barış olacağını kestirmek zor. Ama çıkar yollardan birisi, ekonomik olarak güçsüz devletlerin kendi aralarında anlaşmaları, birleşmeleri ve yeni cephe kurmaları. Bu nasıl yapılır şimdiden bileme-

yiz" dedi. Yıllar sonra üçüncü dünya ülkelerinin emperyalizme karşı verdikleri mücadelede bu sözleri daha iyi anlamıştım.

1945 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne girdim. Ara seçimler yapılacaktı. Ara seçimler o zaman yürürlükte olan seçim yasasına göre yapılıyordu. Bu yasa Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yürürlükte olan iki dereceli seçim yasasıydı. İlk seçimde seçmen olmayı hak edenler (25 yaşını aşmış kadın ve erkekler) birinci seçmen (o zamanki deyimiyle müntehib-i evvel) ikinci seçmenleri seçerler (müntehib-i sanî) ikinci seçmenler de milletvekillerini seçerdi. Ara seçimlere yalnız bu ikinci seçmenler katılırdı. İkinci seçmenler çok kalabalık olmadıklarından dolayı birkaç sandık olurdu. O yıl seçim sandığı Karaköy'de o zamanki adıyla Yeni Yolcu Salonu'nda Gümrük Muayene Salonu'na konmuştu. Daha önceleri sadece CHP adayları olurdu, ama bu seçimde dönemin gereği, aday çoktu ve CHP aday göstermemişti. Ama zaten ikinci seçmenlerin büyük kısmı CHP üyesi veya yakın kişilerdi. Üniversitede seçimlerde Asaf Halet Çelebi'nin de aday olduğunu duyduk. Asaf Halet'in fikirleri bize yakın olduğu için, okuldan iki üç arkadaşla Karaköy'de vapur iskelesinin bulunduğu rıhtımda (o zaman iskele köprüye bağlıydı) konuşmacılar için kurulan kürsüde dinlemeye gittik. Konuşmanın muhatapları sadece ikinci seçmenler olduğundan çok az dinleyici vardı. Asaf Halet konuşmasında Türkçenin aşırı derecede sadeleştirilmesini tenkit ediyordu. Yani direkt değilse de dolambaçlı şekilde hükümeti tenkit ediyordu. Diyelim ki yolların bakımsız olduğunu söyleyecek ama eleştirisini Belediyeye değil müteahhide yöneltiyor, müteahhidin çok kötü malzeme kullandığını ve yolların kötü olduğunu söylüyordu. Yani anlayan anlıyordu.

Benim İktisat Fakültesi'ni seçme nedenim, Kolej'de aldığım eğitim sonucudur. Çünkü Kolej'de de iktisat kısmını bitirmiştim. O dönemde Robert Kolej'de eğitim sistemi buna uygundu. Amerikan eğitim sisteminin Türkiye'ye uyarlanmış haliyle eğitim verilirdi. Kolej'de eğitim süresi diğer okullara göre bir yıl fazla, dört yıldı. Kolej'in Academy kısmı ortaokul derecesine muadildi. Lise 1'de hangi branşı okuyacağınızı bildirirdiniz. Ben iktisadı seçtim. Ek ders olarak Ticaret Bilgisi derslerine girdim. O yıl matematik ve kimya öğrenimimin son yılı oldu. Milli Eğitim Bakanlığı'nın mecburi koyduğu Türkçe, Tarih, Coğrafya dersleri vardı.

Lise 1'de İngilizce ve İngiliz edebiyatı derslerinin de son yılı oldu. Lise ikinci sınıfta iktisat kısmını seçtiğim için muhasebe bilgisi ve uygulaması dersleri de başladı. Bizim bölüm için biyoloji, zooloji seçmeli dersti. Ben laboratuarda çalışmayı sevdiğim için biyoloji dersini seçtim. Lise 3. sınıfta muhasebe derslerinin yanı sıra İngilizce Ticari Muhabere (yazışma) dersi de vardı. İktisat dersi üniversitede ilk yıllarda öğretilen dersler seviyesindeydi. Lise 4. sınıfta

piyasa araştırması, maliye, istatistik, dış ticaret, ticaret hukuku gibi dersleri de alıyorduk. Ben burada aldığım eğitimin yararlarını üniversitede gördüm. Dersi sadece dinleyerek imtihanları geçtim. Kolej'de verilen diploma Amerika'da ön lisans derecesinde kabul ediliyordu. Bu diploma ile Amerika'da eğitimine devam eden arkadaşlar bir iki yılda lisans diploması almışlardı. (Major in Commerce ismini taşıyan diplomanın faydasını 1966 yılında Birleşmiş Milletlerin Pendik'teki Veteriner Araştırma Enstitüsü'nde mülâkata girdiğimde gördüm. Bana Kolej'de hangi hocayla ders gördüğümü sordular. Prof. Post diye yanıtladığımda işe alındığımı anlamıştım.)

Bu dönemde Türkiye'deki ekonomik durumu kendi bildiğim sektör üzerinden anlatayım. Tekstilde, devlete ait olan kamu iktisadi teşekkülü olan Sümerbank fabrikaları, iplik ve dokuma piyasasına hâkimdi. Sümerbank ürünlerinin fiyatının, özel sektörde üretilen benzer malların satış fiyatının belirlenmesinde etkisi vardı. Özel sektör için de bir bakıma garanti oluyordu. Yani özel sektördeki işletme, malın fiyatını Sümerbank'a göre ayarlıyordu. Sümerbank mallarının maliyeti özel sektöre göre yüksekti. Bu fiyat bir bakıma taban fiyatı görevi görüyordu. Sümerbank malın satış fiyatını indirmediği için de daha ucuza mal eden özel sektör iş yapabiliyordu. Ama büyük özel bir işletme kurmak devlet dairelerinde uzun muameleler gerektirdiği için çok zordu. Hatırladığım kadarıyla İstanbul'daki en büyük özel işletme Eyüp'te Bezmenlerin tekstil fabrikasıydı. 1946 yılından itibaren tekstilde özel sektörün payı artmaya başladı. Daha önce bahsetmiştim, tekstilde özel işletmeler muamele vergisi ödememek için 4 dokuma tezgâhından büyük işletme kurmazlardı. Bazı işletmeler ellerindeki dokuma tezgâhlarını dörder dörder paylaştırarak ayrı firmalar açarlardı. Kumaşlar dokunduktan sonra boya ve apreye başka işletmelere gönderilirdi. Büyük işletmelerde ise bu işlemler aynı yerde yapılırdı. O dönemde özel sektörde çalışan işçilerin ücretleri patron tarafından belirlenirdi. Çalışanların fazla mesai, ücretli izin gibi hakları yoktu. İşçiyi sebep göstermeden, tazminat ödemeden kapı dışarı edebilirlerdi. Sendika diye bir örgüt yasaktı.

Sıkıntılı bir dönemdi. Buna rağmen, Boğaz'da, Adalar'da refah içinde yaşayan, kazanan ve zenginleşen bir sınıf da vardı. Bir de hacıağa dediğimiz, eşrafın mütegallibeleri ve muhtekirleri, yani harp zenginleri türemişti. Yeni palazlanan bunlardı. Anadolu halkı ise Savaşında etkisiyle çok sıkıntı ve zorluk çekiyordu.

Ulaşım ağırlıklı olarak demiryolları ile yapılıyordu. Ekspres trenle bile İstanbul- Ankara 13-14 saat sürüyordu. Normal posta trenleri ise, her durakta durdukları için, bu yolculuk, günleri buluyordu. İzmir'e gitmek isterseniz, önce vapurla Bandırma'ya, oradan da trenle saatlerce gitmek zorundaydınız.

Bodrum, Marmaris, Fethiye, Antalya, Alanya gibi memleketin en gözde yerlerine ancak denizden gidilebilinirdi. Bodrum'a karayoluyla ulaşmak çok zor olduğu için Örfi İdare Mahkemelerinin hükümlüleri buraya sürgüne yollanırdı. Anadolu'nun birçok kasabasında elektrik yoktu. Halk haberleri ancak pilli veya akümülatörlü radyolardan dinleyebilirdi. Ama pil bulmak çok zordu. Bir insan taşradan İstanbul'a geldiğinde başka bir âleme girmiş gibi oluyordu. Yani kolay bir hayat değildi. Taşrada görmediği birçok şeyi İstanbul'da görüyordu. Meselâ bu dönem İstanbul Boğazı'nda yabancı bandıralı bir gemi görmek imkânsızdı. Sadece Kız Kulesi açıklarında 1941 Haziran ayından beri demir atmış olan Besarabya ve Transılvanya adlı Rumen yolcu gemileri vardı. 1944 yılı yaz sonuna kadar kalan bu iki gemi Boğazın simgesi olmuşlardı. Ege Denizi'ndeki Yunan adaları Alman ve İtalyanların işgali altında oldukları için gerek yolcu ve gerekse yük gemileri tarafsız ülke bayrağı taşısalar bile, Ege Denizi'ni aşıp İstanbul'a gelemiyorlardı. Bu nedenle Mersin Limanı önem kazanmıştı. Savaş boyunca Ege ve Akdeniz'e giden Türk bandıralı gemiler de ancak gündüzleri yol alabiliyordu.

Komşumuz Yunanistan'dan haberleri güçlükle alabiliyorduk. Duyduklarımız dehşet vericiydi. Halkın çektiği sıkıntılar, açlık, zaman zaman gazetelerde yer alıyordu. Benim amcam ve ailesi Atina'da yaşıyordu. İtalyan işgali başladığında kaçamamışlardı. Amcam, 1925 yılında babamın işinin bir şubesini açmak için Yunanistan'a gitmişti. Oraya yerleştikten sonra da kendi işini kurmuştu. İstanbullu deniz albayı Moiz Beyin kızıyla evlenmişti. Dört çocukları vardı. Yunanistan Almanlar tarafından işgal edilmişti. Atina ve Mora adası da İtalyanların elindeydi. 1942 yılının sonuna doğru Türk konsolosluğu amcamla görüşerek Atina'da yaşamanın kendisi ve ailesi için tehlikeli olacağını bu nedenle Türkiye'ye dönmesini telkin etmiş. Amcam da ailesi ile birlikte Pire'den Türk bandıralı bir motora binerek Kuşadası'na gelmişlerdi. İstanbul'a geldiklerinde ilk kez okuduklarımız ve duyduklarımız dışında canlı savaş ortamını yaşamış bir insandan olup bitenleri dinlemiştik. Yunan halkının çektiği sıkıntıları geceler boyu bize anlattı. Böylelikle savaşın yarattığı fecaati ilk ağızdan dinlemiş olduk. Günlerce yiyecek bir şey bulamadıkları için, çocuklarına tokluk hissi versin diyerek su içirmişler. Türkiye'de de bazı şeyler geçmiş yıllara göre zor bulunuyordu ama savaş boyunca bu derece bir açlık hiç olmadı. Trakya'da askerlik yapan arkadaşlar da döndüklerinde yaşadıklarını anlatıyorlardı. Yazkış çadırlarda yatıyorlar, savunma hattı inşaatı yapıyorlar, soğuk-sıcak demeden saatlerce süren eğitim nöbeti tutuyorlardı. Çünkü Türkiye her an savaşa girecek gibi orduyu hazır tutuyordu.

2. Dünya Savaşının Sonu ve Üniversite Yılları

Yukarıda da değinmiştim. Robert Kolej'de İşletme ve İktisat derslerini gördüğüm için, üniversitede zorlanmıyordum. Dersler ve sınavlar benim için kolay geçiyordu. Okulda İktisat Tarihi dersini Prof. Lütfü Barkan veriyordu. Ders veriş şekli çok iyiydi ve üniversiteye intibakımızı kolaylaştırıyordu. Hoca bizi serbest düşünmeye zorluyordu. Okulda Kolej'deki hava yoktu ama bu ders sayesinde daha özgür ve serbest düşünebiliyorduk. Hoca "demokrasi nedir, Marks'ı okudunuz mu?" gibi sorularla hem sınıfın düzeyini saptıyor, hem de biz öğrencileri dersin içine aktif olarak çekiyordu. Ben artık Marksizm ile ilgili birçok kitap okumuştum. Sosyal olayları gözlemliyor, irdeleyip buradan sonuçlar çıkarabiliyordum. İktisat Tarihi dersinde hocanın sorduğu soruları yanıtlamak için can atıyordum. Fakat çekingenliğim sürüyordu. İsmimi söylemekten bile imtina ediyordum. Çünkü benden bir-iki yıl önce üniversiteye girmiş olan Musevi bir arkadaşımın bana anlattıklarından çok etkilenmiştim. Bu arkadaşım, taşradan gelen sınıf arkadaşıyla dostluğunu ilerletmiş. Yakın arkadaş olmuşlar. Ama bir sohbetlerinde "ben Yahudi'yim" deyince arkadaşı çok şaşırmış. "Niçin şaşırdın?" diye sorunca "sen hiç Yahudi'ye benzemiyorsun!" demiş. Çünkü o Yahudi'yi, dönemin karikatür dergilerinde, Akbaba'da çizilen Yahudi tiplemesiyle, anlatılan fıkralarla tanıyor. Bana da böyle davranılmasından çekiniyordum. Daha doğrusu korkuyordum. Arkadaşlık kurduğum bazıları da ismime alışamıyorlardı. O dönemin korku sinemasından bir karakter olan "Boris Karlof" ismini bana lâkap olarak takmışlardı.

Üniversiteye başladığımda, Avrupa ve Asya'da savaş devam ediyordu. Çarpıştıkları bütün cephelerde Müttefik güçlerin ve Sovyetlerin zafere ulaşacakları artık belli olmuştu. Fransa'nın ve İtalya'nın önemli bölümü Alman işgalinden kurtulmuş, Sovyetler Birliği ise Romanya'dan sonra, Bulgaristan'dan da Almanları püskürtmüştü. Artık savaş Alman hudutlarına dayanmıştı. Sovyetler doğudan, Amerikalılar, İngilizler, Fransızlar batıdan Alman sınırına dayanmıştı. Almanya bitik durumdaydı. Pasifik'te Amerikalılar Japonya civarındaki adaları ele geçirmeye başlamıştı. Sona yaklaşıyorduk.

1944 Haziranında hükümet Almanya'ya karşı savaş ilân etti. Geceleri karartma yeniden başlamıştı. Savaş ilân edilmeden önce üzerimizden geçen uçakların sesini duyardık. Bu uçaklar Romanya'da Ploeşti bölgesinde bulunan petrol kuyularını bombalamaya giden ve geri dönen uçaklardı. Savaş ilânından birkaç hafta evvel bu uçaklardan birinin düşürüldüğünü öğrendik. Almanları, Romanya ve Bulgaristan'dan kovduktan sonra Sovyetler, Polonya, Macaristan ve Karpatlar'dan Almanya içlerine doğru hareketlenmişlerdi. Mart ve Nisan aylarına doğru Kızıl Ordu Berlin'e yönelmişti. Fakültede Almanların

başarısına inanmış bazıları Sovyet ordusunun bu ilerleyişinden büyük korku duyuyorlardı. Bunlardan birisi de yanıma yanaşarak "herifler Berlin'e girecek, Amerika ne zaman gelecek, niye mani olmuyorlar" demişti. Genelde bu türlü bir hava hissediliyordu.

Üniversiteye başladığımda annem, yazıhanede işlerle de meşgul olmamı istemişti. Fakültedeki dersler öğlende bittiği için geri kalan saatlerde işlerin başında oluyordum. Kolej günlerimde sürekli olarak *Tan* gazetesini okulun gazete odasında okurdum. Üniversite günlerinde de *Tan* gazetesini okuldan sonra işyerinde okumak için sabah erken saatte alır, üniversiteye yanımda getirirdim. Sınıf arkadaşlarım da okumak için gazeteyi benden isterlerdi. O günlerde okulda *Tan* gazetesi okuyan ve yanında taşıyan çok az insan vardı. Birinci sınıftaydık, bir arkadaşım her gün gazeteyi benden ister, iki üç saat sonra geri verirdi. Anlardım ki gazetenin her tarafını çok dikkatli okuyor. Bazı günler bu arkadaş henüz dersler bitmeden okuldan ayrılır ertesi gün buluştuğumuzda girmediği derslerin notlarını alarak kopya ederdi. Bir gün derslerden neden erken ayrıldığını sordum. Öğle yemeği için Kızılay'ın aş evine gittiğini söyleyince çok fakir olduğunu anladım. Bu arkadaşım Bilal Şen'di. Bilal ile arkadaşlığımız ilerledi. Beni Semih Yazıcıoğlu isminde bir arkadaşı ile tanıştırdı. Bu arkadaş İngilizceden Türkçeye roman çevirileri yapıyordu.

Üniversitede yaşadığım enteresan bir olay da tüm sınıf olarak Çapa Tıp Fakültesine muayeneye gitmemizdi. Muayenede bir Alman doktor hepimizin ciğer röntgenlerini çekti. Anladık ki verem çok yaygın. Tüm ülkede veremli hastaların sayısında büyük artış olmuş. Heybeli ve Erenköy Sanatoryumlarında hastalar yatmak için yer bulamıyormuş. Aslında savaşın ilk günlerinde bu hastalığın yayılmakta olduğunu ben kendi gözlerimle de görmüştüm. Kolej'de 19 yaşıma henüz girdiğimde Askerlik Şubesi'nden eve celp geldi ve tecil muamelesini yaptırmak için Şubeye gittim. O günlerde askerlik çok sıkı takip edilirdi. Şube Hasköy'deydi. O dönem fakir Yahudi aileleri bu semtte oturuyorlardı. Ekonomik durumu daha iyi olanlar semti terk etmişti. Şubeye celp edilen gençlerin çoğunluğu Musevi'ydi. İstanbul'da yaşayan Musevi topluluğunun büyük çoğunluğunun fakir olduğunu, evimizdeki konuşmalardan duyuyordum. Ben Şubede sıramı beklerken, muayeneyi yapan yarbay doktorun birkaç defa Şube başkanı albayın yanına giderek "bu çocukları askere yollayamam, verem neredeyse ciğerlerini bitirmiş" dediğini kendi kulaklarımla duydum. Gerçekten de muayene sıralarını bekleyen bu gençlerin soyunduklarında iskelet gibi zayıf oldukları görülüyordu. Sefaleti daha iyi fark edebiliyordum. Bu sefaletle ilgili bizim evde de konuşmalara tanık olmuştum. Balat'taki Yahudi Hastanesi ve Ortaköy'deki Yetimhane için para toplamak üzere, önceleri babam, daha sonraları da annem toplantılar organize ediyordu.

1944'e geldiğimizde Avrupa'daki toplama kamplarından artık az-çok haberler de gelmeye başlamıştı. Türk diplomatlar sayesinde bir grup Türk vatandaşı Yahudi'nin toplama kamplarına gitmekten kurtarıldığını duyduk. Rusların 1944 yazında Auswitch Kampını ele geçirmesi akabinde anlatılanlar ve gördüklerimiz gerçekten büyük bir şok oldu. Felâket tüm çıplaklığı ile ortaya yayıldı. 1945 yılında harp bitmeden Polonya'daki kamplardan arta kalan Yahudiler Karadeniz'den gemilerle Boğazı geçerek gelmeye ve Avrupa ülkelerine gitmeye başladılar. Bunlardan büyük bir grubun memleketlerine gitmek üzere Sirkeci Garı'na geldiklerini öğrendik. Kış aylarıydı, cemaatten bana haber geldi. Bu gelen Yahudilerin üstlerinde toplama kamplarında verilen çok ince üniformalar vardı. Cemaat yetkilileri bizlerden çok acele kalın giysiler toplamamızı istedi. Ben de bir kız arkadaş ile birlikte tüm tanıdıkları dolaşarak durumu anlatıp yardım istedim. Ama burada bir gerçeği kendi gözlerimle bir defa daha gördüm. Biz daha kolay yardım edebilir düşüncesi ile ilk etapta daha varlıklı olanların kapısını çalıyorduk. Ama daha fakir semtleri dolaşarak yardım toplayan arkadaşların getirdiği malzemeleri görünce, yardım toplamak için zengin Yahudilere gitmekle yanlış yaptığımı anladım. Sirkeci Garı'na gittiğimde polis onlarla temas kurmamızı yasaklamıştı. Bu tutsakların hemen hepsinin kollarında numaraların kazındığını, onlara giysileri dağıtanlardan duydum.

1945 yılının Haziran ayıydı. Annemin arkadaşı olan altmış yaşlarındaki Fransız asıllı bir madam beni, Fransa'ya gitmek isteyen Fransız bir gençle tanıştırdı ve onunla ilgilenmemi rica etti. Bu genç esir olarak Almanlar tarafından, tarım işçisi olarak çalıştırılmak üzere Fransa'dan zorla Almanya'ya getirilmiş. Savaşın sonlarına doğru da Macaristan'a yollanmış. Kızıl Ordu Macaristan'a girince de kurtarılmış. Üzerindeki giysiler sağdan soldan toplanmış çok eski şeylerdi. Biz, Kızıl Ordunun işgal ettiği yerlerdeki davranışları ile ilgili çok şeyler duyuyorduk. Ben bu yüzden bu gençten gerçekleri duymak istiyordum. Ona sürekli sorular soruyordum. Söylenenlere göre Sovyet askerleri, Alman halkına karşı Almanların Sovyetler Birliği'nde yaptıklarının intikamını alıyorlardı. Bu gencin anlattıklarına göre, esir alındığında Macaristan'da tarım işçisi olarak çalışırken Kızıl Ordu geliyor. Bunlar Fransız esir işçi olduklarını çok zor anlatabiliyorlar. Bu genç benimle konuşurken sürekli olarak elindeki zinciri sallıyordu. Benim dikkatimi çekti. Genç bunu fark edince "Bir Sovyet askeri benden saatimi istedi, saatimi verince o da bana bu zinciri verdi, karnımın aç olduğunu söyledim. Beni bir domuz ahırına götürdü. Tabancayla bir domuz yavrusunu vurdu. 'Al bunu götür, pişir ne yaparsan yap' dedi" diye anlattı. Çocuk Parisliydi. İstanbul'un o halini görünce çok şaşırmıştı. Yıllarca geceleri ışık görmemişti. İstanbul ona rüya gibi görünüyordu. O günlerde kulaktan kulağa fısıltılar yayılıyordu. Özellikle Kızıl Ordu hakkında anti propaganda yapan-

lar ortalıkta dolaşıyordu. O günlerde Bulgaristan'da yaşayan teyzemin oğlu Filistin'e gitmek üzere ailesi ile birlikte İstanbul'a gelmişti. Sovyet askerlerinin nasıl davrandığını sordum. Bir Sovyet subayının eşine yanaştığını, eşinin de "ben evliyim" deyince özür dileyerek yanından ayrıldığını söylemişti. Herkes kendine göre bir hikâye anlatıyordu.

Artık gaz odaları hakkında ayrıntılı bilgilere, bizzat oralarda yaşamış insanların anlatımıyla sahiptik. Irkçılığın dehşeti, yaşanan vahşet bütün ayrıntılarıyla biliniyordu. Müttefiklerin ve Sovyetlerin işgal ettikleri topraklarda yaptıklarına pek önem vermiyordum. Gençtim, faşizmden nefret ediyordum, savaş öldürmek demekti ve Alman faşistleri de bunu hak ediyordu. Ağlamanın zamanı değildi. Olup bitenin Türkiye'de bütün açıklığı ile öğrenilmesi bizim cemaati de çok etkilemişti. Cemaat büyük bir ayinle birlikte bir günlük oruca karar verdi. Sinagogda yapılan ayin sırasında, Alman Ordusunun geneleve sevk etmek istediği 60 Yahudi kadının toptan intihar etmeden önce yazdıkları mektup okunmuştu. Ben oruç tutmadığım ve ayine katılmadığım için yakınlarım tarafından kınandım. Ama ben ağlaşmanın zamanı değil, intikam zamanı diye düşünüyordum. Faşizmi ve ırkçılığı kökünden silmek lâzımdı. Zaten ben dinden ve cemaatten yavaş yavaş uzaklaşmıştım. Üniversitede hissettiğim hava beni olayları farklı yorumlamaya itiyordu.

1945'in yazında, üniversitede yaz askerlik kampına alındık. Ağustos ayında 15 günlük kamp 1. ve 2. sınıflar için zorunluydu. Bir gün sabah kantinde çayı hazırlayan er, "atom çayı içmek isteyen var mı" diye bağırdı. Pek anlam veremedik ama aldırış da etmedik. Kampa gazete girmezdi, radyo da yoktu. Tam hatırlamıyorum nasıl olduysa ertesi günü elimize bir gazete geçti. Gazete çok büyük puntolarla Japonya'ya atom bombası atıldığını yazıyordu. Bu bildiğimiz bir şey değildi. Tam anlayamamıştık. Hemen Fen Fakültesi'nden arkadaşların etrafında toplandık. Arkadaşlar, atom çekirdeğinin parçalanması ile büyük bir kuvvet doğabileceğini bize söylediler. İşin tam gerçeğini kamp bitince gazete ve dergilerden öğrendik.

Savaşın Sonu ve Amerikalıların Türkiye'ye Gelişi

Yavaş yavaş sokaklarda İstanbul'a gelen Amerikalı subaylara rastlamaya başladık. Savaş süresince Bomonti'deki evimizi İngiliz Sefareti'nde çalışanlara kiraya vermiştik. Bu defa Amerikalılara yüksek fiyatla kiraladık. Kira sözleşmesini imzaladığımızda bu Amerikalıların bizim Kolej hocalarına pek benzemediğini gördük. Bizim evin işlerine bakan ve aynı zamanda bekçilik de yapan Abdullah Efendi de bu farklılığı görmüştü. Abdullah Efendi yıllarca yabancılarla çalışmıştı. "Bu Amerikalılar çok tuhaf, benim evime aldığım malze-

meyi bile beğenmiyorlar, haftada en az 3 kilo et yememi söylüyorlar" diyordu.

Bu gelen Amerikalıların farklı olduğunu okulda arkadaşlarla da konuşurduk. Kolej'deki hocalarımız son derece kibar, terbiyeli ve anlayışlı insanlardı. Ama bu yeni gelenler, üniformalarının altında sert ve kabaydılar. Yavaş yavaş temas ettikçe çoğunun sivil hayatta orta düzeyde eğitim almış, gelir düzeyleri çok yüksek olmayan ailelerden geldiklerini öğrendik. Bizim evi kiralayan subay, sivil hayatta garsonluk yapan birisiydi. Hiç birisinin bizim hocalara benzer yanı yoktu.

Bu Amerikalı askerlerin neden Türkiye'ye geldiklerini, ne yapmak istediklerini merak ediyorduk. Hükümetin dış politikasını ancak gazetelerin yazdığı kadar ve radyodan izleyebiliyorduk. Daha önceden belirttiğim gibi, Basın Yasası'na göre dış haberlerin yorumu dış politikaya aykırı olamazdı. BBC, Moskova, Afrika Brazaville (Fransızca), Kahire (İngilizce) radyolarının dış haberlerini sırasıyla dinleyerek dünyada olup biten hakkında fikir sahibi olmaya çalışıyorduk.

İkinci Dünya Savaşı ile ilgili ilk filmleri de izlemeye başlamıştık. Amerikan ve İngiliz Konsolosluklarından özel davetiyeler bulurdum. İngiliz Konsolosluğu'nun bahçesinde küçük bir binanın sinema salonu vardı. Savaşla ilgili ilk filmleri burada izledim. Mezun olmamdan 2-3 ay evvel, Amerikan Haberler Merkezi'nde bir film daha izleme olanağı buldum. Savaşla ilgili içinde aşk ve komedi de olan bir filmdi. Savaşın sonlarına doğru Beyoğlu'ndaki sinemalarda savaş filmleri de serbest bırakıldı. Gösterilen ilk film Sovyet filmiydi. Stalingrad'daki Alman yenilgisini anlatan belgesel bir filmdi. Teslim olan Alman generallerini konu ediyordu. Artık tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de savaşın sonunda İngiltere ve Amerika ile Sovyetler Birliği'nin anlaşamayacağı ve yeni bir savaşın çıkabileceği konuşuluyordu. Almanların yenilgisi ve Alman devletinin ortadan kalkma ihtimali, bazı çevreleri hem dışarıda, hem Türkiye'de rahatsız ediyordu. Sol eğilimli gazeteler bile Almanya'nın tamamının işgal edilmesinin doğru olmadığını satır aralarında yazıyorlardı.

Bu durumu arkadaşım Tuna ile birlikte Cami beyle konuşuyorduk. Tuna Baltacıoğlu da benim kadar Cami Beye yakındı. Cami Bey de savaşın bitimine doğru Müttefikler ile Sovyetler Birliği'nin arasının açılabileceğini, savaş bittikten sonra birçok sorunun hallinin gerektiğini söylüyordu. Almanların yenilgisi birçok çevreyi rahatsız etmişti. Emekli askerlerin çoğunda 1. Dünya Savaşı'ndan kalma Alman hayranlığı vardı. Bunlar Sovyetlerin Polonya hududunda durdurulmalarını istiyorlardı. Antisovyetizm, antikomünizm yükselmeye başlamıştı. Sovyetler, Bulgaristan'ı işgal etmiş, sınırımıza dayanmıştı.

1945 Ekim ayında Beyoğlu'ndan geçerken sokakta gazete satıcılarının "Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dostluk antlaşmasını bozduğunu" yüksek

sesle bağırarak gazete sattıklarını gördüm. Hemen bir gazete aldım. Başlıkta, Molotof'un Sefirimiz Selim Sarper'e bazı istekleri dayattığını, bunun üzerine antlaşmanın bozulduğunu yazıyordu. Bu son gelişmeyle birlikte Sovyet düşmanlığı had safhaya çıkmaya başladı.

Üniversitede sol eğilimli arkadaşlarla bu gelişmeleri konuşup tartışıyorduk. Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atılmasıyla Japonya teslim olmuştu. Sovyetler Birliği'nin de hızla atom bombası yapmaya giriştiği haberleri yayılıyordu. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin münasebetlerinin bozulması karamsar bir hava yaratmıştı. Gazetelerde Sovyetlerin Kars ve Ardahan'ı istediği, Boğazların kontrolünü Türkiye ile birlikte yapmayı arzuladığı yazılıyordu. Sokaklardaki, kahvelerdeki sohbetler bu konular üstüne yapılıyordu.

Amerika ile artan münasebetler sebebiyle İstanbul'a ve Ankara'ya askeri ve ticari Amerikan heyetlerinin biri gidiyor, diğeri geliyordu. Amerika'da görev başında vefat eden Sefirimiz Münir Ertegün'ün cenazesinin, Amerikan Başkanı Truman'ın emriyle Missouri zırhlısıyla İstanbul'a getirilmesi büyük yankı uyandırdı. Missouri, Amerika'nın en modern ve büyük savaş gemilerinden biriydi. Missouri zırhlısı İstanbul'a büyük bir törenle girdi. Bu zırhlı Ağustos 1945 yılında Japonya'nın başkenti Tokyo limanında Japon heyeti ile Müttefiklerin teslim anlaşması imzaladıkları gemiydi. Bu olay film olarak defalarca Beyoğlu sinemalarında gösterilmişti. Ben o sıra Gümüşsuyu'nda oturuyordum. Evimin penceresinden limanda yapılan merasimi izledim. Başta Yavuz zırhlısı olmak üzere, bütün savaş gemilerimiz Missouri'yi limanda karşıladı. Geminin personel ve subayları İstanbul'da rahat etsin diye Beyoğlu'ndaki eğlence yerleri, Abanoz Sokağı'ndaki genelevlerin bulunduğu bölgeler temizlendi. Binalara badanalar yapıldı. Bütün Abanoz Sokağı kapatılarak Amerikalı askerlere tahsis edildi. Bu durumu arkadaşım Semih ile birlikte giderek yerinde gördük. Sokak sivillere kapatılmış, sadece Amerikalı subay ve erlerin girişine izin veriliyordu. Gemi ziyarete açıldı. Türkiye'ye bu geminin gelmesi "Amerika bizimle birlikte" mesajı taşıdığı için, birçok çevrede olumlu karşılanmış, nispeten bir rahatlamaya yol açmıştı. Savaştan sonra Türkiye'nin Amerika'nın yanında yer alacağı belli olmaya başlamıştı.

İGB (İleri Gençler Birliği) ve Turancılar

Üniversitede benim gibi sol düşüncede olan arkadaşlarımla ilişkilerim gelişiyordu. Özellikle Semih Yazıcıoğlu ile yakın bir dostluk kurmuştuk. Hatta Semih ile birlikte elimize geçen *100 soruyla Seks Hayatımız* adlı İngilizce bir kitabın çeviri işine başlamıştık. Basın işleri ile Semih uğraşıyordu. Bu arada arkadaşım Bilal Şen ortadan kaybolmuştu. Semih'e, Bilal'i sorduğumda cevap

vermedi. Sadece başını anlamsız çevirdi. Birkaç gün geçti Bilal hâlâ ortada yoktu. Semih'i zorladım. Bu ısrarım üzerine Semih "sen sağlam adamsın" dedi. Bana, kendisinde bulunan İleri Gençler Birliği örgütünün askeri mahkemede aldığı mahkûmiyet kararının yazılı olduğu bir belgenin kopyasını verdi. İddianame ve savunmanın yazılı olduğu belgeyi birkaç günde okudum. Teksir halinde basılmış bir kitapçıktı. Birkaç ay evvel Moskova Radyosu'ndan duyduğum haberin nedenini şimdi daha iyi anlıyordum. O güne kadar böyle bir örgütün varlığından haberim olmamıştı. Çok gizli tutulmuştu. Günlük gazetelerde bile bu haber yer almamıştı. İddianame ve kararı okuduğumda hem Semih'in, hem de Bilal'in bu örgütün üyesi olduklarını öğrendim. Bilal ve Semih'in dışında kararda adı geçen diğer insanları tanımıyordum. Kimseye bahsedemezdim, tek başıma kalmıştım (Daha sonra bu davada yer alan diğer insanlarla tanıştım, çoğuyla daha sonraları bugünlere kadar sıcak dostluklarımız oluştu). Okuduklarım beni çok şaşırtmıştı. Örgütün yaptığı tek eylem Mihri Belli başta olmak üzere iki arkadaşı ile birlikte Süleymaniye Camii'nin iki minaresi arasına "Saraçoğlu faşisttir" yazısını taşıyan bez bir pankartı asmaya kalkışmalarıydı. Bu teşebbüs de başarılı olamamıştı. Bunun dışında bu örgüt başka bir eylem yapmıyor, zaman zaman bir araya gelerek günlük olayları, siyasal gelişmeleri konuşuyorlar. Mihri Belli ve arkadaşlarının eylemlerinin düşünceden öteye geçmediğini bu kitapçıktan öğrenmiş oldum.

18-19 Mayıs 1944 yılında İGB'nin Süleymaniye Camii'ne pankart asma girişimi sonrası, 1944 Ekim ve Kasım ayları ile 1945 Şubat ve Martında tutuklamalar yapıldı (15 Şubat 1946 yılında da karar açıklandı). Tam bu günlerde 19 Mayıs 1944 yılında Turancılar adı altında Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan ve Alparslan Türkeş'in de aralarında olduğu yeni bir tutuklama yapıldı. Böylesi bir örgütlenmenin mevcudiyetinden 19 Mayıs 1944 günü Gençlik Bayramı sırasında İsmet İnönü'nün Ankara 19 Mayıs Stadyumu'nda yaptığı konuşmadan haberdar olduk. Konuşmada örgüt hakkında ayrıntılı bilgi yoktu. İnönü, daha çok ırkçılığa vurgu yapmıştı. 1944'ün sonlarına doğru Medeni Hukuk dersinde Kolej'den sınıf arkadaşım Halûk yanıma oturarak, ders devam ederken kulağıma yavaşça Turancılara yapılan işkenceleri (tabutlukları, tırnak sökmeleri vb.) anlattı. Bunları avukat olan babasından duymuştu.

Burada bir parantez açmak istiyorum. Yukarıdaki bölümde de bahsetmiştim. Bu ırkçı çevreler bize çatarken "siz Yahudiler, biz harp ederken babalarınız zengin oldu" derlerdi. Basında yer alan Yahudi aleyhtarlığı da bunlara çanak tutardı. İstiklâl Savaşı'nda Ermeni ve Rum azınlıkların ters tutumunun yarattığı husumet, genellikle tarafsız ve milli kurtuluş hareketine sempati duyan Yahudi toplumuna da yansımıştı. Oysa birçok Yahudi iş adamı Cumhuriyet'in ilk yıllarında ticaret piyasasında, önemli yer edinmişler, etkili

olmuşlar ve Cumhuriyet sermayesinin yaratılmasında önemli rol oynamışlardı. Ama 2. Dünya Savaşı yıllarında Alman yanlısı basın, aralarında *Cumhuriyet* Gazetesi de olmak üzere, Yahudi aleyhtarı bir tutum aldılar. Varlık Vergisi uygulamasında bu tutum daha da sertleşti.

Türkçülük fikrine bağlı arkadaşlar da bu ortamdan etkileniyorlardı. Babalarımıza tarh edilen vergi miktarlarına inanmak istemiyorlardı. Hatta bizler için, ailenin servetini devletten kaçırıyorsunuz diyorlardı. Hoş olmayan ağır ve rencide edici ithamlar ve alaycı sözler sarf ediyorlardı. Bu durum Museviler arasında büyük tedirginlik yaratıyordu. Özellikle 1942 yılında Başbakan olan Saraçoğlu'nun hükümet programını savunurken sarf ettiği "Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türk kalacağız. Bizim için Türklük bir kan meselesi olduğu kadar ve o kadar da vicdan ve kültür meselesidir" sözcükleri. Türk olmayı kana bağlayan tutum, 2. Dünya Savaşı'nda Almanların büyük üstünlük kurduğu, faşizmin en ileri noktada olduğu günlerde söylenmişti. Oysa bu, Atatürk'ün söylediği ve benim bugün de inanarak savunduğum "Ne mutlu Türküm diyene" belgisinden çok farklı bir anlayıştı. Bu belgide ırkçılık yoktu. Bu topraklarda yaşayan, kendini Türk hisseden insanlar için söylenen bir sözdü. Ben de buna inanıyordum. Kasım ayında Varlık Vergisi'nin ortaya çıkması, bunun uygulanmasında yapılanlar, yıllardır azınlıklar ve diğer toplumlarla yaratılmak istenen uluslaşma hareketine büyük darbe olmuştu. Faşizmin en ileri boyutlara vardığı günlerde, bazı Musevi arkadaşlarda bu dönem içinde Siyonizm açıkça yükselmeye başlamıştı. Hatta bu arkadaşlar beni de etkilemek için çok uğraşıyorlardı. Bazıları Filistin'de kurulan Kibutzlardan söz ederek "burada solculuk yapamazsın, git oraya sabah kalkar akşam yatar Enternasyonali söylersin, kızıl bayrağı çekip indirirsin" diyorlardı. Ben de onlara karşı tepki olsun diye evime çağırdığımda, duvarlarda kızıl bayrak, Lenin ve Stalin'in resimleri olan odamı gösterirdim. Çocukça bir davranıştı. Fakat ben faşizmin bir dünya sorunu olduğuna ve yaşadığım her yerde onunla mücadele etmek gerektiğine inanıyordum. Yurt dışına kaçmak olmazdı. Zaten benim odamı gören Musevi arkadaşlarım bir daha benimle temas etmiyorlardı.

Demokrat Partinin Kuruluşu, *Görüşler* Dergisi ve *Tan* Olayları

Savaşın bitişi ile birlikte İngiltere'de yapılan seçimlerin sonucunda İşçi Partisi Avam Kamarası'nda büyük bir çoğunluk sağladı. İngiltere'ye zaferi getiren Başbakan Churchill yenilmişti. İşçi Partisi'nin yeni programı savaş sonucu fakirleşmiş işçi sınıfı ve orta katmanları kalkındırmayı hedefleyen sol içerikli bir programdı. Geniş bir sosyal yardımlaşma ve devletleştirme hedefleniyordu.

10 Mayıs 1940'tan beri savaş süresince Churchill'in kurduğu Milli Koalisyon hükümetinde başbakan yardımcısı olan İşçi Partisi'nin başkanı Clement Atlee yeni başbakan olmuştu. Bu program bazı CHP'lilerin de dikkatini çekiyordu. Tesadüfen yolda karşılaştığım Kolej'den bir arkadaşıma "Ne yapıyorsun?" diye sorduğumda "CHP İl Teşkilâtı'nın isteği üzerine İngiliz İşçi Partisi'nin programını tercüme ediyorum" demişti. O sıralarda CHP'nin Toprak Reformu ile ilgili çalışmaları vardı. Yeni bir hamle yapmak istiyorlardı. Ama bu Toprak Reformu tartışmaları CHP'de büyük dalgalanmalar yaratmıştı. 11 Haziran 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yasalaştı, ama hayata geçmedi. 19 Mayıs 1945'te İnönü bayram nutkunda "çok partili hayata geçileceğini" söyledi. Bu tartışmaların Meclis'te yarattığı sonuçlar üzerine 29 Mayıs 1945'te Saraçoğlu hükümeti güvenoyu istedi. 359 mebus evet, 7 mebus hayır oyu kullandı. İlk kez böyle bir durumla karşılaşılıyordu. Artık Türkiye'de çok partililiğe geçiş lâfları daha sık duyulmaya başlanmıştı. Meclis'te başta Aydın Milletvekili Adnan Menderes olmak üzere bir kısım milletvekili toprak reformuna karşı çıkıyorlardı. Bir müddet sonra üç arkadaşı daha CHP'den istifa ettiler. Bu istifa "Dörtlü Takrir" olarak tarihe geçti. Dörtlü Takrir'e imza atanlar, Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'ydü.

17 Haziran 1945 yılında ara seçimler yapıldı. Milletvekili ara seçimlerinde CHP, İstanbul'dan aday göstermemişti. Ama ikinci seçmenlerin neredeyse tümü CHP'liydi. Seçilen kişi Atatürk'ün vefatından sonra kızağa çekilmiş olan eski İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'dı. İşlerin farklı gideceği belli oluyordu. Dolaşan söylentilere göre artık mevcut yönetime muhalefet edecek siyasi partilerin ortaya çıkması bekleniyordu.

Dörtlü Takrir'i Parti merkezine vererek CHP'den istifa eden Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'den hemen sonra bir başka müteşebbis heyeti de harekete geçerek Milli Kalkınma Partisi adında bir parti kurdu. Bu partiyi kuran Nuri Demirağ adında tanınmış bir müteahhit ve uçak fabrikası sahibi birisiydi. O güne kadar siyasette adı hiç duyulmamıştı. Özellikle Celâl Bayar'ın istifası büyük yankı yarattı. Yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edildi. Adnan Menderes'in Toprak Kanunu Meclis'te tartışılırken yaptığı muhalefet konuşmaları kamuoyunu çok etkilemişti. Bu dört kişilik gruba Tevfik Rüştü Aras da katıldı. Kısa bir süre sonra *Tan* gazetesinin sahibi ve yazarları olan Sabiha-Zekeriya Sertel ile Basın Kanun ve Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu hakkında yazdığı yazılarla muhalefeti ile tanınmış Mehmet Ali Aybar'ın da bu girişime destek oldukları görülmeye başlandı. Bütün bu gelişmeleri çok dikkatli takip ediyor ve Cami Beyle konuşuyordum. Cami Bey bir gün bana Celâl Bayar ile görüştüğünü söyledi. "Celâl Bayar ve üç arkadaşı yeni bir parti, Demokrat Parti'yi kuracaklar" dedi. İsmet İnönü'nün de bu parti

kuruluşuna karşı çıkmayacağını belirtti.

Demokrat Parti'nin kurulma aşaması memlekette yeni bir hava yaratmıştı. Celâl Bayar ve arkadaşlarının faaliyetleri giderek artıyordu.

Cami Bey ile sık sık görüşerek gelişmeleri takip etmeye çalışıyordum. Mareşal Fevzi Çakmak ile Cami Beyin arkadaşlıkları Harbiye yıllarından beri devam ediyordu ve o günlerde temasları sıklaşmıştı. Tevfik Rüştü Aras, Cami Bey, Sabiha-Zekeriya Sertel yeni bir demokratik cephe oluşturmak için uğraşıyorlardı. *Tan* gazetesi ve diğer dergilerde yazıları yayınlanıyordu. O dönemde çıkan *Marko Paşa*'nın tirajı çok yüksekti. 1945'in ikinci yarısından itibaren Basın Kanunu'nda değişiklikler olmuştu. *Tan* gazetesi hükümete tamamıyla muhalif bir gazeteydi.

Amerikan heyetleri Türkiye'ye gelip gidiyor, elinde atom bombası bulunan ABD ile Sovyetler Birliği'nin ilişkilerinin bozulması ile yeni bir dünya savaşının kaçınılmaz olduğu gibi söylentiler etrafta dolaşıyordu. Dolayısıyla solcular ve komünistlere karşı düşmanlık artmaya başlamıştı. *Tan* gazetesi muhalefetine devam ederken bu sol cephenin görüşlerini daha geniş bir çevreye, daha etkin bir şekilde duyurmak ve kamuoyu yaratmak amacıyla Sertel-ler, Cami Baykurt, Tevfik Rüştü Aras'ın katılımıyla, *Görüşler* adında haftalık bir fikir ve haber dergisi yayınlamaya karar verdiler. 1 Aralık 1945 günü *Görüşler* dergisi çıktı. Cami Bey, dergiye Adnan Menderes, Celâl Bayar ve Köprülü'nün de yazacağını söyledi. Hatta basılan ilk sayının içinde, gelecek sayıdaki yazarlar arasında isimleri yer aldı, yazılarının baskıya yetişemediği söylendi. *Görüşler* büyük bir ilgi gördü. O güne kadar bu tür dergiler en fazla altı bin basılıyordu. Sabah satışa çıkar çıkmaz *Görüşler* dergisi tükendi. Birkaç gün içinde 60 bin satıldı. Her tarafta yeni çıkan *Görüşler* dergisi konuşuluyordu. Artık haftalık olan *Görüşler*'in 2. sayısı bekleniyordu. Biz öğrenciler bu gelişmeleri büyük bir heyecanla izliyorduk. Ama ne *Tan* gazetesi, ne de *Görüşler* dergisi bir daha yayınlanabildi.

4 Aralık 1945 sabahı Fakülte'de İşletme dersini izlerken, Üniversite'nin ön avlusundan sesler ve bağrışmalar duydum. Pencerenin yanında oturuyordum, usulca aşağıya baktım. Ellerinde bayraklar taşıyan büyük bir öğrenci kalabalığını gördüm. Anormal bir durum vardı ama mahiyetini anlayamadım. Sabah derslere girerken MTTB'lilerin *Tan* gazetesi aleyhine gösteri yapacaklarını duymuştum. Ama bu boyutta bir şey beklemiyordum. Daha fazla bilgi almak mümkün değildi. Her gün yaptığım gibi, dersten sonra Sirkeci Aşirefendi Caddesi'nde Basiret Hanı'nda bulunan yazıhaneme gittim. Giderken yollarda da durum pek normal değildi. *Tan* gazetesi Aşirefendi Caddesi'nin ucuyla kesişen Ankara Caddesi'nde bulunuyordu. Hana girerken ileride büyük bir kalabalık gördüm. Oraya doğru gitmeye tereddüt ettim. Elimde *Tan* gazetesi

vardı. Hana girdiğimde kahveci "artık gazeten yok" dedi. Önce bir şey anlamadım, biraz bekledikten sonra caddenin başına doğru yürümeye başladım ki felâketi gördüm. Göstericiler oradan ayrılmış Beyoğlu'na doğru yönelmişlerdi. *Tan* gazetesinin binası tahrip edilmişti. Orada bulunan komşular, tanıdıklar, olayları anlattılar. Plânlı bir şekilde gazeteye gelmişler ve yakıp yıkmışlardı. Gazete kâğıdı ruloları, binadan atılıp Sirkeci rıhtımından denize doğru yollara serilmişti. Ankara Caddesi boydan boya kâğıt, matbaa mürekkebi ve makine parçaları doluydu. Semih ile buluşup Beyoğlu'na yöneldik. *Berrak* adlı Rus kitapçısının da tahrip edildiğini gördük. Dükkânın önüne kaldırımlara kitap ve dergiler parçalanmış halde yayılmıştı.

Bu kitapçıyı bir Beyaz Rus açmıştı. Fransızca ve İngilizceye çevrilmiş Sovyetler Birliği'nde yayımlanan kitap, dergi ve broşürler satılırdı. Bunlar arasında dünyaca tanınmış Sovyet İşçi Sendikaları'nın *Trud* adlı aylık dergisi de vardı. Bu dergiye abone olmuştum. Kitapçı abone olan müşterilerine kolaylık olsun diye küçük posta kutuları açmıştı. Dergiler geldikçe oraya koyuyordu. Abone olan bizler de gider oradan alırdık. Bunun bir hata olduğunu sonradan anlayacaktım. (Çünkü polis bu kitapevine uğrayanları tespit ediyordu.) Sovyetler Birliği'nde olup bitenleri birinci elden öğrenebiliyordum.

Tan, Yeni Dünya, La Turquie, Nor-Or gazeteleri, *Gün, Berrak* kitapevi 4 Aralık 1945'te yakılıp yıkıldı ve yok edildi. Türk demokrasi tarihinin en karanlık olaylarından birisini daha yaşamıştık. Yeni yeni ortaya çıkan sol büyük bir karamsarlığa düştü.

Bu gösteri ve yıkım hareketini ateşleyenler arasında 4 Aralık 1945 tarihli *Tanin* gazetesinde, Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlıklı kışkırtıcı yazısının etkisi büyük olmuştur. MTTB bu gösterilerin organizasyonunu yapan baş örgüttü. Şimdilerde *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarından olan Orhan Birgit'in bu gösteriyi düzenleyenlerin başında olduğu bu güne kadar hep söylenmiştir.

İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği, TSP (Türkiye Sosyalist Partisi), TSEKP (Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi) Kuruluşu

O günlerde Semih Yazıcıoğlu ile arkadaşlığımız giderek gelişiyordu. Semih, Amerika'ya kaçmış meşhur bir Alman yazarın kitabını Türkçeye çeviriyordu. (Erich Maria Remarque'ınn "Arc de Triomphe/Zafer Takı") Bugünkü gibi yabancı eserlerin telif haklarını koruyan bir uygulama yoktu. Kendisine güvenen beğendiği kitabı tercüme edip basabiliyordu. Ben de tercüme işleri-

ne arada bir yardımcı oluyordum. Bir yayınevinden başka bir çevirmenin de aynı kitabı çevirmeye hazırlandığını öğrendiğimiz için acele ediyorduk. Çalışmalarımız süresince memleketteki siyasi durumu da aramızda tartışıyorduk. Semih, İGB (İleri Gençler Birliği) davasından altı ay mahkûmiyet almıştı. Biran önce tercümeyi bitirip cezasını çekmek için teslim olmak istediğini söylemişti. Bu buluşmalarımıza bazen başka arkadaşlar da dâhil oluyordu. Aramızda artık bir şeyler yapmanın zamanının geldiğini konuşuyorduk. Nispi bir yumuşama havası vardı. Demokrat Parti ile birlikte başka partiler, birçok sendika kurulmuştu. 14 Mayıs 1946'da Esat Adil TSP'yi (Türkiye Sosyalist Partisi), 20 Haziran 1946'da Şefik Hüsnü TSEKP'yi (Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi) kurdu. TSEKP kurucuları arasında aile dostumuz Habil Amato'nun bulunduğunu öğrenince, bu parti daha da çok ilgimi çekti.

O günlere kadar üniversitede faaliyet gösterebilen tek öğrenci örgütü Milli Türk Talebe Birliği'ydi (MTTB, 1910 yılında kurulmuştu. 1936 yılında Suriye ile ilgili düzenlediği bir miting gerekçe gösterilerek kapatılmış, on yıllık bir dönemden sonra yeniden açılmıştı). Bu birlik CHP güdümündeydi ve öğrencilerin şehir içinde toplu taşıt araçlarında kullanılan şebekelerinin dağıtımı onlara verilen haklardan biriydi. Üniversitelerde kültür ve spor faaliyetlerinin kontrolü de MTTB'nin elindeydi. Eminönü Halkevi'nin toplantı salonunun kiralanması da Birlik'in yardımıyla olurdu. Faal üyelerin çoğu CHP yurtlarında kalırdı. Toplanmaları, beraber eyleme katılmaları kolay olurdu (Tan Matbaası saldırısında olduğu gibi). Bizim hedeflediğimiz öğrenci birliği devletin ve partinin kontrolünden bağımsız olmalıydı. O güne kadar üniversitedeki bütün faaliyetler devlet kontrolündeydi.

Yaz aylarında, bir gün Semih Yazıcıoğlu beni buldu. "Seni bir haftadır arıyorum, geçen hafta arkadaşlarla Bomonti bahçesinde toplandık. Yeni bir öğrenci birliği kurmaya karar verdik, seni de kurucular arasında görmek istiyoruz" dedi. Ayrıca "benim komünistlikten altı ay mahkûmluğum var, kalan iki ayı bitirmek için hapse gireceğim. Bu nedenle kurucular arasında ben olmayacağım" dedi. Birkaç gün sonra diğer arkadaşlarla aramızda toplandık. 2 Temmuz 1946'da İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'ni kurduk.
Rektörlük makamı, derneğimizin kurulmuş olmasına sıcak bakmıyordu. Derneğin tüzüğünde adımız İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Birliği diye tanımlanmıştı. Bize Birlik kelimesi hoş geliyordu. Ancak zamanın meşhur Basın Savcısı Hicabi Dinç, bu birlik kelimesine itiraz etmişti. Bunun yerine "Dernek" kelimesini kullanmamızı istiyorlardı. "Birlik" kelimesinin ancak federasyon gibi örgütlenmelerde kullanılabileceğini söylediler. Savcının bu isteğine iki kez itiraz ettik. Hareketimiz birleştirici olmalıydı. Ancak yapacak bir şey de yoktu. "Dernek" kelimesini mecburen kabul ettik. Israr etseydik, bu inadımız dava

nedeni olabilirdi. Savcı "Birlik" kelimesini "Cephe" olarak da algılayabilirdi, bu da başımıza istenmeyen işler açabilirdi. Kurucu üyeler arasında diğer fakültelerden arkadaşlar da vardı. İlk katılanlar arasında bazı arkadaşların İleri Gençler Birliği davasından mahkûm olan arkadaşların kardeş veya akrabaları olması beni sevindirmişti. Dündar Baştımar'ın kız kardeşi Yıldız, Müeyyet Boratav'ın kardeşi Can, Yurdakul'un kız kardeşi Nihal gibi arkadaşlar vardı.

İlk toplantımızda bir yer tutmaya karar verdik. Süleymaniye Camii'nin arka tarafındaki sokakta bulunan bir türbenin yanındaki tek odalı küçük binayı kiraladık. Büyük bir tesadüf bu binanın karşısında, İGB davasına konu olan elektrik direği bulunuyordu. Mihri Belli ve bir arkadaşının Süleymaniye Camii'nin minarelerine bez pankart asmaya hazırlanırken bekçi tarafından görülmeleri üzerine cami duvarından atlamak için kullandıkları direkti. Bazı solcu arkadaşların "bula bula ancak burayı bulmuşlar" sözcükleri aramızda şakalaşmaya neden oluyordu. Biz de İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü tarafından tanınan diğer birlik ve derneklerle (MTTB) aynı haklara sahip olmak istiyorduk.

Ancak MTTB resmen tanınan örgüttü. Devletin ve Rektörlüğün yardımı ve kontrolü altındaydı. Kongrelerinde yönetici olarak CHP teşkilâtının gösterdiği adaylar seçilirdi. Bizim dernek kurulduğunda MTTB Başkanı Kamuran Evliyaoğlu'ydu. Bir nevi CHP'nin gençlik kolu gibiydi. Birlik'in önerdiği ve kabul ettiği kişiler öğrenci yurtlarına alınırdı (Halk Partisi Talebe Yurdu). Fakir öğrenciler için Kızılay aşevi işletiyordu. Arkadaşım Bilal, göçmen ve fakir olduğundan buranın müdavimiydi. Yukarıda da bahsetmiştim MTTB şebeke denilen pasoları dağıtırdı. Pasolar şehir hatları vapurunda, İETT tramvay ve otobüslerinde kullanılırdı. Ayrıca kimlik yerine de geçerdi. Bu pasolarla talebe tarifesiyle yolculuk yapardık. Bütün öğrenciler otomatikman MTTB'nin üyesi sayılırdı. Şebeke karşılığı bir miktar parayı öğrenciler Birlik'e öderdi.

Derneğimiz kurulduğunda, TSEKP kurulmuştu. Dernekte, aramızda partinin faaliyetlerini konuşurduk. Bu partiyi bizim parti olarak kabul etmiştik. Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun Türkiye Sosyalist Partisi'ne sıcak bakmıyorduk. Bize muhalif bir parti olarak görüyorduk. Kendi aramızda bu parti ile hiçbir ilişkimizin olmamasına karar verdik. Fakat derneğimize yakın veya üye olan Asım Bezirci, Attila İlhan gibi arkadaşlarımız TSP'nin yayın organı *Gerçek* dergisinde yazar olarak çalışıyorlardı. Artık yıllarca sürecek solun klasik bölünmelerine ben de hem tanık, hem de bu ayrılığın bir oyuncusu oluyordum. Bu partinin üyeleriyle temastan kaçınıyordum. İmralı Açık Cezaevi Eski Müdürü Esat Adil'e bazı yerli ve yabancı aydınların sempatisi vardı.

1946 yılında yeni siyasi partiler ve sendikalar ortaya çıkmıştı ama 1939'dan beri Türkiye'nin en büyük altı ilinde sıkıyönetim devam ediyordu.

Buna göre davranmamız gerekiyordu. Her attığınız adımı hesaplamalıydık. Sıkıyönetim Komutanlıklarının şüpheli gördükleri kişileri bulundukları ilin dışına sürme yetkisi vardı. Gerçi öğrenci olduğumuz için bize sürgün cezası uygulamazdı ama tedbirli olmamız gerekiyordu. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile görülebilen hiçbir temasımız yoktu. Dernek'in yönetim kuruluna seçildiğim için benim de temasta bulunmam doğru olmazdı. Dernek kurulunca üniversite çevresinde yeni yollar açılmış oluyordu. O güne kadar ilk kez üst makamların, Rektörlüğün ve CHP'nin etkisi olmadan bir öğrenci derneği kuruluyordu. Yine ilk kez böyle bir dernekte iki gayrimüslim yönetici oluyordu. Bunlardan biri Keğam İskol, diğeri de bendim. Bu zaten gerici CHP çevrelerince kabul edilemeyecek bir durumdu. Yakın çevremizde de kolay kabul görmüyordu bu durum.

İlk başkanımız Adil Giray oldu; Vahdettin Barut sekreter, ben de saymanlık görevini üstlendim. Yönetim Kurulu cumartesi günleri toplanırdı. Süleymaniye Camii'nin arkasındaki sokakta bulunan kulübe gibi küçük binada faaliyete başladık. İlk çalışmamız şebeke dağıtma hakkını elde etmek için Rektörlüğe başvurmamız oldu. Fakat tüm uğraşılara rağmen bu hakkı elde edemedik. Derneğimizin ilk üyeleri arasında İGB üyelerinin yakınları ve kardeşleri vardı. Daha fazla üye kazanmak istiyorduk. Ama üye kaydederken oldukça titiz davranıyor, iyice tanıdıktan sonra kabul ediyorduk. Üniversitedeki ve Türkiye'deki havanın etkisiyle kuşkulu yaklaşıyorduk. Polis içimize sızabilirdi. Provokasyonlardan sakınmalıydık. Hatalı davranışını gördüğümüz arkadaşları ikaz ediyor, sert tedbirler alıyorduk. Bir gün toplantıdan evvel yanıma gelen Vahdettin, çoğu üyenin Adil Giray'a olan itimatlarının kaybolduğunu ve Başkanlıktan çekilmesi gerektiğini söyledi. Vahdettin güvendiğim birisiydi. Öyle yaptık. Adil Giray istifa etti. Yerine Sekreterimiz olan Hukuk Fakültesi'nden Vahdettin Barut başkan oldu. Her ne kadar dışarıya TSEKP ile ilişkimiz yok desek de, partinin gençlik örgütü olduğumuzu biliyordum. Bu durumu da zaten kabullenmiştim. Partinin istediği gibi hareket etmek gerekiyordu. Zaten kulaktan kulağa TSEKP'nin TKP'nin yasal kolu olduğu söyleniyordu. Bazen benim kulağıma da bazı istekler fısıldanıyordu. Ben de nereden geldiğini anlıyor ve bu istekleri yerine getiriyordum. Vahdettin başkanlık görevini çok iyi yaptı. İlk aldığımız kararların birisi de o günkü siyasi koşullarda önemli bir rol oynayacağını düşündüğümüz Mareşal Fevzi Çakmak'ı ziyaret etme kararıydı. Seçtiğimiz heyet Mareşal'in evini ziyarete gitti. Ziyaret sonrası kapıda bekleyen gazetecilere başkanımız Vahdettin Barut'un beyanat vermesi ve bazı gazetelerde bu ziyaret ile ilgili haberlerin çıkması bizi memnun etti. Nihat Sargın da Derneğimize üye oldu ve Yönetim Kurulu'na katıldı. Kamuoyunda siyasetin dışında bir öğrenci derneği havası vermeye dikkat ediyorduk.

Eylemlerimizi de bu doğrultuda yapıyorduk. Tüm bunlara rağmen Derneğimiz hakkında komünistlik ve solculuk ithamları ortaya çıkmıştı. Artık "Solcular" olarak biliniyorduk. Dernekte yapılan bir Yönetim Kurulu toplantısında Nihat Sargın, bizim bütün titizliğimize rağmen birden ortaya çıkarak "ne var bunda, neden sakınıyoruz ben komünistim" dedi. Hepimiz aynı şeyleri düşünmemize rağmen Nihat'ın bu çıkışı, alışık olduğumuz bir durum değildi. Hemen başkan Vahdettin ortalığı toparlamaya çalışan bir konuşma yaptı. 10 Kasım 1946'da Gülhane Parkı'nda bulunan Atatürk Anıtı'na dernek olarak çelenk koymaya gittik. Emniyet Birinci Şube komiser ve memurlarının bizi yakından izlediğini gördüm.

21 Temmuz 1946 seçimlerinde Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi beyaz oy vermeye çağırdı. Partinin "beyaz oy ver" afiş ve beyannameleri tüm İstanbul sokaklarına asıldı. Afiş ve beyannameler çok güzel ve ilginçti, partinin sol tandansını yansıtıyordu. Beyaz oy verme meselesi beni düşündürmüştü. Cami Beyle bir görüşmemizde bu meseleyi açtım. Cami Bey "beyaz oy atmak olmaz, hedefimiz Halk Partisi olmalı, bu safhada onlara karşı gelebilecek tek güç Demokratlardır. TSEKP'nin bu yoldan gitmesi hatalı olur. Bu parti kurulmadan önce Doktor Şefik Hüsnü, bana da geldi. Kurucular arasında yer almamı istedi. Benim cevabım kısa oldu. Henüz erken olduğunu söyledim. Bunun üzerine Doktor 'başka çarem yok kurmak mecburiyetindeyim, elimizdeki kuvvetler dağılabilir' diye cevap verdi ve 'karar sizindir' dedi. Ben de ona "partiyi kurduğunuz anda kısa sürede tutuklular listesini hazır etmeniz gerekir yanıtını verdim. Bana göre senin de Derneğe yönetici olman çok doğru olmadı" dedi. Bu süreç içinde Semih ile çok sık görüşüyorduk. Soldaki gelişmeleri ve TSEKP hakkındaki bilgileri bana aktarıyordu (Fakat bir müddet sonra yeni kurulan *Hürriyet* gazetesine geçti, orada oldukça ilerledi ve zamanla ilişkimiz koptu. Yaşam boyunca bu tür biten arkadaşlıklara çok tanık oldum).

Şebeke dağıtım hakkını alamamıştık. Çalışmalarımıza bir dergi yayınlayarak devam etmeye ve derginin adının da *Hür Gençlik* olmasına karar verdik. Yazıları toplamaya başladık. Fakat matbaaya verilecek başlığın hazırlanması hayli zamanımızı aldı. "G" harfinin şekline çok dikkat etmemiz gerekiyordu çünkü *Görüşler* dergisi çıktığında, basında "G" harfinin orağa benzerliğiyle ilgili çok haberler çıkmıştı. İlk kalıpta "Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir" de "H" harfi "K" ya benziyordu, bunu düzelttik. (Hakiki kelimesi H yerine K harfi ile başlarsa 'Kakiki' oluyordu. Ve Rumca 'kötü' anlamına geliyordu. Bu durum da bizim için sorun yaratabilirdi). Ben ilk defa matbuat hayatına alışıyordum. Matbaada yazılar elle diziliyordu. Gazeteler dışında linotipleri kullanan yoktu ve baskı makinesi oldukça eskiydi. Fazla para bulamadığımız için dergiyi küçük bir matbaada basıyorduk. 8 Kasım 1946'da ilk sayımız ha-

zır oldu. 1.000 adet basmıştık ve kendimiz dağıtıyorduk. Bir iki bayii dışında dergi almak isteyen yoktu. Zor bir işti, bu işin acemisiydik. Sadece sol eğilimli arkadaşlar yardımcı oluyordu. İlk yardım edenlerden birisi de Üniversite Kitapevi Müdürü arkadaşımız Lütfü Erişçi'ydi. İlk deneydi. İlk kez üniversitede CHP'nin dışında ve kontrolünde olmayan bir dergi vardı. *Hür Gençlik* dergisinde Sovyetler Birliği'nin çok önemli genetik araştırmacısı olarak ortaya sürdüğü Lisenko'nun çalışmaları hakkında bir iki yazı çıktı. Böylece bizim solculuğumuzda tescillenmiş oldu. Lisenko, Stalin tarafından tutulan bir araştırmacıydı ve savaş bittikten sonra çok meşhur olmuştu. Ancak 1950 yıllarına varmadan, bu araştırmacının savlarının gerçekçi olmadığı ortaya çıktı ve kısa bir müddet sonra bu araştırmacı unutuldu. Ben de *Hür Gençlik* için birkaç tane yazı yazdım.

16 Aralık 1946'da Sıkıyönetim Komutanlığı ani bir kararla Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, İstanbul İşçi Sendikalar Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü'nü kapattı. *Yığın, Nor-or, Gün, Ses, Sendika, Dost* gibi gazete ve dergilerin yayınına son verdi. Annem o dönem çok hastaydı ve son günlerini yaşıyordu. Evden dışarı çıkamıyordum. Partilerin kapatıldığını sabah radyodan öğrenmiştim. O gün eve gelen bir akraba gazetelerden tutuklandığımı öğrendiği için "geçmiş olsun" a geldiğini söyledi. Hemen gazete aldım. Bütün dernek kurucularının tutuklandıklarını okudum. İsimlerimiz sırasıyla yazıyordu. Arkadaşlarla temasa geçtim. Sadece parti ve sendika yöneticileri yakalanmıştı, bizden kimse alınmamıştı. Hemen toplanıp tekzip mektubu hazırlayıp gazetelere dağıttık. Partiler kapatılmıştı.

1946'da tutuklanan iki partinin yöneticilerinin yargılamaları başladı. Mahkeme gizliydi, bilgi sızmıyordu. Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Cami Bey *Tan* matbaasının sahibi Lütfü Bey de tutuklanmış ve mahkemeleri başlamıştı. Olayları yakından izliyordum. Yargılamalar mahkûmiyetle sonuçlandı. Ancak bir müddet sonra Sabiha, Zekeriya Serteller Cami bey ve Lütfü Bey aklandı. İki partinin yöneticilerinin önemli kısmı mahkûm oldular.

Mehmet Ali Aybar'ı üniversiteden biliyordum. Cami Bey'e yakın olduğumdan onun tavsiyesiyle yazılarını Vatan Gazetesinden dikkatlice okurdum. *Markopaşa* dergisinden sonra en dikkati çeken, başında Mehmet Ali Bey'in olduğu *Zincirli Hürriyet* dergisiydi. Bu dergilerin müdavimiydim. Mehmet Ali Bey *Zincirli Hürriyet* dergisindeki yazılarından dolayı tutuklanmış ve yargılanıyordu. Mehmet Ali Bey üniversitede doçentti. Ayrıca atletizmle de uğraşıyordu. Ben de Kolej yıllarımda atletizmle uğraştığım için adını biliyordum. Mahkeme kararı açık celsede verilecekti. Salon çok kalabalıktı. Ancak Cami Bey girebilmişti. Salondan çıkarak Mehmet Ali Bey'in tutuklandığını bize söyledi. Hepimiz üzülmüştük. Yanında uzun yıllar arkadaşlık yaptığı Galip Sarıca vardı. O, hepi-

014556

Dünya Gençlik Haberleri

014558

Pragda toplanan

Dünya Öğrenciler kongresinin kararları

İlmin, insanlığın mahvı için değil refahı için kullanılmasını istiyoruz

Faşizm üzerinde kazanılan zafer demokrat insanların beraber çalışmasile elde edildi. Devamlı bir sulh ancak gaye birliği ve demokrasinin prensiplerine sadık kalmakla mümkündür. Sulha ve terakkiye mâni olarak hiç türlü faşizmi reddederiz. Her ne kadar askeri faşizm marvallmışsa da faşist ideoloji tamamiyle yok edilmemiştir. Bugün bile, bir hükümet şekli olarak mevcuttur. Faşizm kalıntılarının yok edilmesinin iyi bir dünya ve sulh için zaruri bir şey olduğunu kabul etmiş bulunuyoruz. Faşizmin mağlûp edilmesinde rol alan demokrat öğrenciler istikbâlleri için çok mühim olan bu işe bitaraf kalamazlar. Şimdi harp sonrası rollerini almalıdırlar.

Faşizmin müthiş tahribatlara sebebiyet verdiğini ve emperyalizmin memleketlerin gelir menbalarını mahvedip ahalisini gaddarca öldürmelerini hiç bir zaman unutmamalıyız. Buna karşı demokrat memleketlerin imar ve inkişafına yardım etmeliyiz. Uluslar arası öğrenci ve gençlik teşkilâtlarında devamlı bir sulh ve emniyet için çalışmalıyız. Yeni öğrenci teşkilâtımızda bu işlerin icrası için iş birliğini garanti edecek bir siyaset takip etmeliyiz.

Dünya öğrenciler kongresi, bütün öğrencilerin diğer demokrat gençlerle birlikte faşist ideolojiyi ve emperyalizmi yalnız Japonya ve Almanyadan değil, mevcut olduğu diğer memleketlerden temizlemesi için mücadele edeceğini kabul eder.

Kongre, öğrenci teşkilâtlarının bütün memleketlerdeki gençliğe demokrasiyi takdir etmeleri ve eğitimde yapılacak tefrikleri ve ilme dayanmıyan irkî üstünlük teorilerini kabul etmemelerine yardımda bulunmaları hususunda ısrar eder. Öğrenciler ilme dayanarak faşizmin hatalarının gösterilmesi ve terakki ruhunun inkişaf ettirilmesi uğrunda mücadele etmelidir. Gençliği faşist ideoloji fesadından muhafaza etmek için kongre üniversitelerden faşizm taraftarı hocaların çıkarılmasını ve nazi kitaplarının kaldırılmasını ister. Kongre, bütün öğrencileri faşizm taraftarı ve reaksiyoner öğrenci teşkilâtlarına karşı harekete geçmeğe ve demokrat teşkilâtlara da faaliyetlerinde işbirliği yaparak gelişmelerine yardıma davet eder.

Henüz hürriyetine kavuşmamış memleketlerde istiklâlleri için mücadele eden öğrencileri destekleriz. Franco rejiminin aleyhtarıyız, çünkü bu faşist faaliyetlerinin kaynağı ve dünya sulhunu tehdit eden bir teşkilâttır. Bunun için kongre bütün memleketlerdeki öğrencileri Franco İspanyası üniversitelerile kültürel ve fikri münasebetleri kesmeğe davet eder. Mısır, Yunanistan, Hindistan, Hindiçini, Endonezya, Lâtin Amerika memleketlerinde istiklâllerine ve hürriyetlerine kavuşmamış olan ve bunun için mücadele eden öğrencilerle beraber olduğumuzu ilân ederiz. Kamal emellerini fiiliyat sahasına çıkarmak için istiklâl mücadelesi hareketlerinde yer alan sömürge, yarı Sömürge ve bağımlı memleketlerdeki talebelere yardım etmeğe söz veriyoruz.

Bütün dünya öğrencilerine iyi bir hayat standardı temin edilmesi lâzım geldiğine inanıyoruz. Çünkü İktisadi emniyet dünya sulhu için en başta gelen ihtiyaçtır. Eğitim ancak bu esas üzerinde inkişaf edebilir. Bunun içindir ki iktisadî islahatı, faşist tesirler altında kalan memleketlerin demokratlaştırılma davasında en esaslı kısım olarak alıyoruz.

Dünya öğrencileri imar işlerinde çalışanlarla işbirliği yapmaya hazır olmalıdır. Bunun için Dünya talebe kongresi bütün öğrencileri, harpte harap olmuş ve inkişaf etmemiş memleketlerde kültür ve eğitim müesseselerinin imarına yardım etmeye davet eder.

Öğrencilerin şuurlu bir şekilde kendilerini mes'uliyet hissine sahib vatandaşlar olarak yetiştireceklerine ve memleketlerinin demokratik teşkilâtlarında faal bir rol alacaklarına inanıyoruz. Talebe olarak, ırk, renk, sınıf, cinsiyet, milliyet, din, siyasî kanaat, içtimai ve iktisadî durum farkı gözetmenin aleyhindeyiz. Onun için ilk mes'uliyetimizin böyle farkları teşkilâtlarımızda gözetmemek ve emniyetimiz içinde nerede böyle bir şey olursa buna karşı durmak, olacağını ilân ederiz.

Kongre, bütün gençlere şamil bir eğitimin yalnız yüksek öğretimle değil diğer öğretim derecelerini de geniş gençlik kitlelerine temin etmekle mümkün olacağını işaret eder.

Dünya öğrenciler kongresi, hükümetin geniş bir sistem dahilinde terbis olmuş askerlere para ve aile maaşları tahsis etmesi, ucuz ev temini öğrencilere serbestçe kitap ve lâzım gelen şeylerin tedariki hususunda ısrar eder. Kongre öğrencilerin, teşkilâtları ve üniversiteleri vasıtasile mühim bir rol almaları lâzım geldiğine inanır.

Kongre, eğitimin hayattan alâkasını kesmiş teorik bir çalışma olduğunu değil bilâkis içtimai ve pratik gayeleri göz önüne alması icap ettiğini iddia eder.

İlmin, insanlığın mahvi için değil refahı için kullanılmasına inanıyoruz.

Sulhün muhafazası ve milletlerin emniyeti için çalışmak öğrencilerin vazifesidir. Sulhün hakikat olması ancak herkesin hürriyetine, istiklâline ve serbest hareket etme hakkına hürmet etmekle mümkündür. Madenki öğrenciler milletler arasında karşılıklı arkadaşlık ve anlaşma yaratmada mühim bir rol oynayabiliyorlar, şu halde Dünya öğrenciler kongresi bütün öğrencileri Birleşmiş Milletleri desteklemeye davet eder. Öğrenciler arasında tesanüt şimdi eskisinden daha çok lâzımdır. Bu gayelere erişmek için teşkilâtın saruri bir şey olduğuna inanan kongre, mevcut olmıyan yerlerde millî öğrenci birliklerinin kurulmasını destekler. Bütün öğrenci ve öğrenci teşkilâtlarını kendi millî gençlik hareketlerinde yer almaya, bütün imkânlarla birleşmiş millî gençlik teşkilâtlarının kurulmasına ve her şekilde öğrencileri ve diğer gençliği birbirine bağlıyacak olan arkadaşlığı ve anlaşmayı kuvvetlendirmeye davet eder. Kongre öğrencileri alâkadar eden meseleleri tam bir şekilde halledebilmesi için Uuslararası Öğrenciler Birliğinin Demokrat Gençler Federasyonuyla sıkı iş birliği yapacak bir arazi olması lâzım geldiğine kani bulunuyor.

Yaşasın Uluslararası Öğrenciler Birliği.

Yaşasın dünya öğrencileri ve gençlik arkadaşlığı,

İstikbale doğru ileri,

Hep beraber,

SULH VE İYİ BİR DÜNYA İÇİN ÇALIŞMALIYIZ.

Uluslararası Talebe Birliğinin çıkardığı broşürden tercüme.

Hesap istiyoruz!..

(Baş tarafı 1 inci sayfada)

[illegible] böyle bir kararın [illegible] (talebe birliği) [illegible] değildir. Hür Üniversitemizin, [illegible] bu gibi hareketlerle [illegible] Senato ve kararları [illegible] istiyoruz.

Artık bu keyfi muameleler, haksız karar verenler nihayete ermelidir.

[illegible]

yapılacağını söylemiştir.

Bu cevap bizi tatminden çok uzaktır. Eğer hakikaten bir iane işi ise idare bizzat üzerine alabilir ve istiyen öğrenci yardım [illegible] istediği kadar para vermeye davet edilir; [illegible] mecburiyet mükellefiyeti [illegible]. Öğrenciler bu birliğin kurulmasından seneler beri bu şekilde binlerce lira atmışlardır. Fakat şimdiye kadar bu paraların nerelerde ve yolda sarfedildiğine dair hiç bir emare görülmemiştir. [illegible]

C. Yılmaz

Ankaradan haberler :

Dil, Tarih Talebe Cemiyeti seçimleri

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi talebe seçimleri 15 Kasım 1946 cuma günü öğleden sonra 16.30 da yapılmıştır.

Seçim günü öğleden sonra saat 14,20 den itibaren salon dolmağa başlamıştır. Kapı kapanıp yoklama yapıldığı zaman müzakerelere başlanacağı sırada salonda 220 aza bulunuyordu. Seçim yapılacağı evvelce Dikkat ve Başkent gazetelerinde 3 gün ilân edilmişti. Yani o gün talebe yalnız oraya seçim yapmak ve Talebe cemiyetini müteşebbislerden kendi temsilcilerine devir almak için gelmişti.

Fakat kapılar kapanır kapanmaz seçimle hiç alâkası olmayan münakaşalar başladı. Bu sırada Arman Kansu ve arkadaşlarından müteşekkil 24 imzalı bir önerge ile müteşebbislerin umumi kongreye hesap vermesi ve cemiyetin gayesinin izah edilmesi istendi. Önerge azanın beşte biri tarafından ileri sürülmediği için reddolundu.

Arada bazı münakaşalar oldu. Bu sırada Mehmet Kemal ve arkadaşlarının verdiği 50 imzalı bir önerge ile seçimlere geçilmesi istendi. Fakat bu sırada önergesi reddolunan Arman Kansu ve arkadaşları salonu terk ettiler. 50 imzalı önerge çoğunluk tarafından kabul edilince kabul etmiyen ikinci bir kısım salonu terketti.

Salonda kalan 106 kişi ile seçimlere geçildi. Yönetim ve Denetleme kurulları çoğunlukla seçildi. Salonu terkedenler yoklamada bulunup sonra salonu terkettiklerinden müstenkif addolundular.

★

15 Kasım 1946 günü seçilen Yönetim Kurulu için 15, Denetleme kurulu için 3 kişi 18.11.1946 pazartesi günü toplanmış ve aralarında seçim yaparak Başkanlığa Sadettin Öcab, Başkan Muavinliklerine Sevinç Ulusman ve Nuran Ertan, Sekreterliğe Kemal Başbuğ ve Muzaffer Taşkın gönül, Muhasibliğe Aliye Göreri, Toplantı kolu başkanlığına Salâhattin Tansel, yayın kolu başkanlığına Necdet Taşhan, yardım kolu başkanlığına Rana Soyluer, Tetkik gezisi kolu başkanlığına Necdet Günçakım, spor kolu başkanlığına İlhan Altun, Müzik ve eğlenti tertibi kolu başkanlığına Canan Yücel getirilmiştir. Ayrıca bir ilim, sanat ve edebiyat dergisi çıkarılmasına ve derginin ismi için anket açılmasına; bir tanışma çayı verilmesine, konservatuar öğretmenlerinden Ruhi Su'nun idaresinde bir koro teşkiline karar verilerek toplantı geç vakit dağılmıştır.

R. Ray

Bugünkü Dünya Telebe Cemiyetleri neden Antifaşistirler?

Tarihte ne zaman hürriyet olmuşsa kültürde de o zaman büyük hamleler yapılmıştır

İkinci cihan savaşının sona ermesile Avrupa Üniversite hayatı canlanmağa başlamış ve bu aralık bir takım yeni talebe cemiyetleri kurulmuştur. Muhtelif memleketlerde kurulan bu talebe cemiyetlerinde müşterek bir görüş birliği sezmek kabildir. Hemen, hemen, yani kurulan cemiyetlerin kısmı azamısı Anti Faşist bir mahiyet taşıyor. Benim mânasını anlıyabilmek için aşağıdaki şeyleri göz önünde tutmalıyız.

Bir münevverin yetişebilmesi için serbestçe düşünüp, serbestçe söylemesi tetkik ve araştırma imkânlarına sahip olması lâzımdır. Hakikî bir münevver herhangi bir doktrini incelediği zaman, tetkik ettiği mevzuun leyh ve aleyhinde bütün fikirleri nazarı itibare almalı ve bunları bitarafane inceledikten sonra, şahsî kanaatini tesir altında kalmaksızın bildirebilmelidir. Üniversiteler mensup oldukları memleketlere münevver yetiştiren yuvalardır. Orada öğretim lise tahsilinden farklıdır, talebe profesörün verdiği dersi ezberlemekten ziyade anlattığı derslerden faydalanarak o mevzu üzerinde araştırmalar yapar, ve her şeyden evvel ilmi bir metodla nasıl çalıştırıldığını öğrenir. Bir yüksek tahsil talebesi incelemelerini yaparken, mevzuu istediği seviyeden tetkik etmelidir, ve istediği müellifin kitabını okuyup tenkid etmek imkânını bulmalıdır. Serbestçe okuyanın ve düşünenin, serbestçe münakaşa edenin fikri çok çabuk gelişir. Tarihte ne zaman hürriyet olmuşsa, kültürde de o zaman büyük hamleler yapılmıştır. Eski Yunanistan Sokratı, Eflâtunu, Aristoyu yaratmıştır, 18 inci asırdaki Fransız İnkılâbı da bize 19 uncu asrın Avrupasını vermiştir.

Geçtiğimiz gibi Dünya kültürü daima geniş bir hürriyet havası istemiştir. Halbuki Faşizm yalnız siyasî alanda rol oynamayıp, aynı zamanda günlük hayatımızın içine girmiş onu zehirlemiş ve cihan kültürüne büyük bir darbe indirip onu yok etmek istemiştir. Faşizmin felsefi akideleri yapmacık ve çürük esaslara dayandığı için, faşistler kendi hâris menfaatları peşinde koşarken kültüre de el uzatmışlardır. Hakikî münevver müdafaa ettiği doktrine inanırsa, inancını saramak ve yıkmak için ileri sürülecek tenkitlere karşı ancak fikirle mücadele eder ve hiç bir zaman kuvvete veya herhangi diğer bir vasıtaya başvurmağa tenezzül etmez. Halbuki faşizm tenkitten daima sıkılmıştır. Münakaşadan çekinerek fikirlerini zorla kabul ettirmek istemiş ve hakikî münevverin en azılı düşmanı olmuştur. İktidara geçer geçmez, Üniversitenin serbest hayatını boğmuştur. Gençliğe kitap, kütüphane yakmak, matbaa yıkmak öğretmiştir. Hattâ daha ileri giderek beğenmediği profesörlerin talebe tarafından dövülmesini hoş görmüştür. 1933, 1945 seneleri arasında Almanya ve İtalya'daki üniversitelere bir göz atarsak onların birer memur fabrikası haline düşüp vurgun bir gençlik yetiştirdiğini görürüz. Faşizm münevverin yetişmesine lâzım olan bütün şartları ortadan kaldırmış, kütüphane ve kitapları sansür'ün elinde oyuncak haline düşürmüş, Heine, Freud, Einstein, Mendelsohn, Remarque gibi dünya şöhretlerinin kitap ve eserlerini yok ettirmiştir.

Faşizmin işgaline uğrayan memleketlerde ilk olarak tevkif, hapis ve idam edilenler arasında daima yüksek tahsil talebesi bulunmuştur. Çünkü bunlar memleketin münevver tabakasının mühim bir kısmını teşkil edip, faşistlerin en az kandırabileceği kimselerdi. Bütün mihnet ve eziyetlere rağmen, üniversite gençliği, mukavemet hareketlerinin ön safında çarpışarak milletlerine hakikî ve yüksek vatanseverliğin ne olduğunu göstermişler. İşkence odalarını, insan fırınlarını hiçe sayarak, insanlık idealinin en büyük düşmanına karşı amansız bir mücadele açmışlar ve memleketlerinin kurtuluşunda mühim bir rol oynamışlardır. Pek tabiidir ki, yıllarca Buchenwald'larda, Auswitz'lerde, Dachau'larda ve binlerce hapishanede faşizmin [illegible] nan gençliğin, üniversite ve mekteplerine döndüğü zaman kuracağı cemiyetlerin mahiyeti Anti Faşist olacaktı.

Avrupa gençliği, talebenin cemiyet içindeki ehemmiyetini idrak ettiği için dünyanın gidişinde mühim bir rol almak istiyor. Faşizm zavallı dünyanın kemirmiş olan en muazzam musibetlerden biri olduğu içindir ki, yüksek tahsil gençliği böyle bir facianın tekrar vukua bulmaması maksadı ile ve bıraktığı izleri ortadan kaldırmak gayesi ile Faşizme karşı amansız bir mücadele açmıştır.

M. GABBAY

Ankarada

Türkiye Gençler Derneği kuruldu

«Memleketimiz gençliğinin dünya gençliğinin ön safında şerefli bir yer alması ve iş birliğini ve arkadaşlık sevgisini kuvvetlendirmek maksadiyle Ankarada (Türkiye Gençler Derneği) adında [illegible] kurulmuştur.

Dernek 18 ile 30 yaş arasındaki [illegible] talebe ve diğer [illegible] din, ırk, sınıf, servet farkı gözetmeksizin bütün Türk gençliğine [illegible] yer vermek gayesile kurulmuş ve aza kaydına başlamıştır.

«Dernek, bütün memleket gençliği [illegible] sağlık şartlarının maddi refah [illegible]

[illegible]

Son cihan harbinden sonra [illegible] bütün milletlerin antifaşist gençleri bir gençlik federasyonu meydana getirmişler ve bu federasyon son toplantısını Prag'da yapmış ve bu toplantıya Türkiye gençliğini temsil eden hakiki bir delege gitmemiştir.

Bu Türkiye gençlerine teşkilâtlanmanın verdiği acı neticeleri son olarak göstermiştir.

[illegible]

Hür Gençlik, Sayı: 2, 13 Aralık 1946

mizden daha üzgündü. Jandarmalar Mehmet Ali Bey'e kelepçelerini takarken Sarıca elleriyle Mehmet Ali Bey'in yüzünü tuttu. Ağlamaklı bir ifadeyle "Mehmet Ali'ciğim geçmiş olsun" dedi. Tutuklu olanların konulduğu nezarethaneye kadar beraber gittik. Cami Bey o sıra beni Mehmet Ali Bey ile tanıştırdı. Hüzün içinde binadan ayrıldık. Eve dönerken Cami Bey "peşinden gidilecek bir adam, lider varsa o da Mehmet Ali Bey'dir, bunu iyi bil. Sağlam adamdır" dedi.

7 Ağustos 1946 yılında Recep Peker Başbakan oldu. Sert bir adamdı. Demokrat Parti grubuna karşı çok sert davranırdı. Hatta bir keresinde Adnan Menderes'i psikopat olmakla suçlamıştı. Meclis'te tartışmalar kesintisiz sürüyordu. Halkın Demokrat Parti'ye karşı ilgisi de büyüyordu. Özellikle taşra şehir ve kasabalarında bu ilgi daha yüksekti. Recep Peker'in Başbakanlığı 10 Eylül 1947'ye kadar sürdü. Yerine Hasan Saka Başbakan olarak geldi. Bu dönemde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün gayretleriyle CHP-DP ilişkileri biraz yumuşadı. Hasan Saka'dan sonra Şemsettin Günaltay Başbakanlığa geldi. Cami Beyin deyişiyle "Başbakanlık bir maskeydi" asıl ipler Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün elindeydi. Öyle anlaşılıyordu ki İsmet İnönü partiler arasındaki gerginliği yumuşatmak amacıyla dört yılda üç Başbakanla çalışmıştı.

4 Kasım 1949 günü Cami Baykurt vefat etti.[3] Cami Beyin cenazesi Beyazıt Camii'nden kaldırıldı. Sınıfımızın sol eğilimli öğrencilerinden Tuna Baltacıoğlu, İhsan Arsova ve birkaç arkadaş daha vardı. Cenazeye Zekeriya-Sabiha

Cami Baykurt

3. Çok sevdiğim hocam Cami Baykurt'un ölümü üzerine o günlerde yazdığım bir yazıyı kitabın ekler bölümünde bulabilirsiniz.

Sertel'ler de katıldı. Özdemir Evliyazade adında bir kişi beni Zekeriya Bey ile cenazede tanıştırdı. Bu Özdemir ilginç bir adamdı. Demokrat Parti kurulma aşamasında Cami Bey, Zekeriya ve Sabiha Sertel ile Mehmet Ali Aybar grubu ile Mareşal Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras, Menderes, Celâl Bayar grubu arasında bu Özdemir sürekli dolaşır, "arayı buluyor" konumunda görülürdü. Zekeriya Beyler *Tan* gazetesi baskını olayından sonra gazetecilikten vazgeçmişlerdi. Benden, bazı işlerini yürütmek için, bir yazıhane bulma konusunda yardımcı olmamı rica ettiler. Yazıhane bulma işi için daha sıklıkla Zekeriya Bey ile görüşmeye başladık. Her görüşmemizde bu Özdemir de bulunmaya gayret ederdi. Benimle tanıştıktan sonra, Özdemir haftada bir iki kere bana uğrar, bazen de evine davet ederdi. Her buluşmamızda bir sürü haber verirdi, hep karışık konuşur CHP'ye muhalif görünürdü. Beni kontrol altına almak istediğini sezinliyordum. Fakat bütün davranışlarında samimi görünüyordu (Daha sonra polise çalıştığı ortaya çıktı). Yazıhane bulundu ve tanzim edildikten sonra Sertel'lerle ilişkim azaldı. Bir gün Sertel'lerin yurdu terk ettiklerini öğrendim. *Tan* gazetesi tahrip edildikten sonra yeni bir gazete çıkarmaları olanak dışı olmuştu. Hava o kadar bozulmuştu ki yazılarını yayımlayacak dergi ve gazetede yoktu. Hep kontrol altındaydılar. Sabiha Hanım inanmış bir Marksist'ti. Bütün yazılarında bunu görmek mümkündü. Zekeriya Bey daha temkinliydi.

1949 yılında Türkiye genel seçimlere doğru gidiyordu. Bütün yurtta büyük bir heyecan vardı. Demokrat Parti'ye yönelim yüksekti. Bu arada Mareşal Fevzi Çakmak'ın çok hasta olduğu haberleri yayılmaya başladı. Halk, emekli olan Fevzi Çakmak'ı muhalefetin başında görmek istiyordu. 1945 yılında Celâl Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Cami Bey etrafında toplanan muhalefet grubu, Mareşal ile de yakın temas kurmuşlardı. Fevzi Çakmak 1944 yılında yaş haddinden emekli edilince, 1946 yılında çok partili yaşama geçildiğinde, bağımsız aday olarak Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili seçilmişti. 1948'de de DP'den ayrılarak Millet Partisi'nin kuruluşunda yer almıştı (Ölünceye kadarda Millet Partisi Onursal Başkanı olarak kaldı). 12 Nisan 1950 günü Fevzi Çakmak'ın ölüm haberi geldi. Cenazenin Nişantaşı'ndan alınarak Eyüp Sultan'a götürüleceğini öğrendim. Mustafa Kemal'e yapıldığı gibi bir askeri tören yapılmasını bekliyordum. Cenazeyi izlemek üzere, bugünkü Divan Oteli'nin bulunduğu yerde beklemeye başladım. Dağınık, büyük bir kalabalığın geldiğini uzaktan gördüm. Cenaze yaklaştıkça refakat eden subay ve asker aradım ama görünmüyordu. Büyük bir kalabalık tabutu taşımak için itişerek geliyordu. Hayatımda ilk kez bu kadar büyük kalabalığın hep bir ağızdan tekbir getirerek yürüdüğüne tanık oluyordum. Binlerce kişi geliyordu. Ben de korteje katıldım. Kortej Aksaray'a doğru yöneldi. Ben herhalde burada askeri tören yapılır diye düşündüm. Babamın Veznecilerde oturan bir ahbabı vardı,

töreni izlemek için oraya gideyim diye düşündüm ama kalabalıktan yürüme olanağı yoktu. Ben de Sirkeci'deki yazıhaneme döndüm. Sonradan öğrendim. Askeri merasim usulüne uygun olarak yapılamamış. Cenaze Eyüp'teki mezarlığa kadar ellerde taşınmış. Oysa o güne kadar paşaların cenazeleri askeri tören ile kaldırılırdı. İlk defa bir paşa, halkın deyişiyle Müslüman töreni ile toprağa verilmişti. Babamın muhafazakâr Müslüman arkadaşları da bana "Moris Müslüman cenazesi böyle olur" demişlerdi.

1950 yılına kadar, DP muhalefeti her fırsatta 1946 seçimlerinin şaibeli olduğunu söyledi. 1950 yılında kabul edilen seçim kanunuyla artık oyların gizli, sayımın açık yapılacağı ilân edildi. Seçimler yaklaştıkça bütün yurtta heyecan iyice artmıştı. Halk seçim toplantı ve mitinglerine alışıyordu. Devlet ve parti kodamanlarına artık daha rahat ulaşıyor, soru sorma imkânı buluyordu. DP ve MP'nin adayları çok aktifti. Halka yakın görünmek için uğraşıyorlardı. CHP'liler ise kendilerinden emin halka üstten bakma huylarından vazgeçmiyorlardı. 1946 yılından beri halkın siyasete ilgisi artmıştı. Muhalefetin artık çok iyi hatipleri vardı. Millet Partisi'nin en güçlü hatibi emekli General Sadık Aldoğan'dı. CHP ye karşı eleştirileri ile tanınıyordu. Yine Osman Bölükbaşı'nın konuştuğu toplantılara binlerce kişi katılıyordu. Seçimlerden iki hafta önce radyo konuşmaları başlamıştı. Hava DP'ye doğru esiyordu. Özellikle Celâl Bayar ve Adnan Menderes'in toplantılarına civar köy ve kasabalardan insanlar geliyordu. CHP'ye karşı muhalefet çok sertti. Bir önceki dönem muhalefet hareketi içinde olan Tevfik Rüştü ve Cami Bey artık yoktu. Yapılan hazırlıklar, bu seçimlerin düzgün geçeceğini gösteriyordu. Partiler adaylarını gösteren oy pusulalarını bolca dağıtmaya başladılar. Eğer seçmen arzu ediyorsa muhtelif parti adaylarından karma liste yapabilirdi. Bu yeni durum hepimiz için bir tecrübeydi. Her partiye yandaş olan gazetelerden o parti ile ilgili gelişmeleri takip edebiliyorduk. Henüz seçim öncesi sondaj-anket yöntemi Türkiye'de yapılmıyordu. Parti mitinglerine katılan kalabalıklar ile kendimize göre tahminler yürütüyorduk.

Seçimlerden birkaç gün önce Taksim'de yapılacak CHP mitingine İsmet İnönü'nün de katılacağı duyuruldu. Bu miting o güne kadar CHP'nin düzenlediği en kalabalık miting oldu. Evim Taksim Meydanı'na yakın olmasına rağmen kalabalıktan meydana giremedim. İstiklâl Caddesi'nin de tıka basa dolu olduğu haberleri geliyordu. Bu büyük topluluğu görenler CHP'nin İstanbul'da kazanacağına inanıyorlardı. Seçim günü geldi. İlk izlenimim seçimlerin düzgün geçeceğiydi. Saat 17.00'da sandıklar kapanır kapanmaz dolaşmaya başladım. İlk uğradığım sandıkta oy verme işlemi bitmiş, sandık başkanı partilere göre oy pusulalarını sayıyordu. Çok az karma oy veren vardı. Oylar tasnif edilmeye başlanmıştı. İlk gördüğüm sandıkta oyların %80'ini Demokrat Parti

almıştı. Eve, yolumun üstündeki seçim sandıklarına uğrayarak gittim. Diğer sandıklarda da durum yaklaşık aynıydı. Bütün yurtta olduğu gibi İstanbul'da da seçimleri DP'nin alacağı görülüyordu. Milletvekillikleri çoğunluk sistemine göre seçildiği için CHP % 40'lara varan oy almasına rağmen TBBM'ye o ilden milletvekili gönderemiyordu. Böylece son kabinedeki birçok milletvekili Meclis'e giremiyordu. Taksim'de çok büyük miting yapmasına rağmen CHP İstanbul'da da hezimete uğramıştı. İsmet Paşa Malatya'dan seçilmişti.

Genelde Musevilerin Atatürk'e büyük sevgi ve bağlılıkları vardı. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında uygulanan Varlık Vergisi ve diğer bazı olayların etkisi ile CHP'ye karşı husumet oluşmuştu. 1946'da çok partili hayata geçildikten sonra Museviler Demokrat Parti'ye üye olmaya ve DP'nin eylemlerine katılmaya başladılar. Celâl Bayar 1937'de Başbakan olduğunda Museviler arasında çok sempati toplamıştı. DP'nin başına geçtiğinde bu sevgi daha da artmıştı. DP, azınlıklara karşı CHP'den daha farklı yaklaştı. Genel seçimlerde milletvekilliği oy çoğunluğu esasına göre seçileceği için özellikle İstanbul'da azınlık nüfusun oldukça yoğun olduğu Beyoğlu, Şişli, Adalar gibi yerlerden azınlıkları DP'ye kaydetti. İstanbul'da azınlıkların DP'yi tutması başka bir yönden de önemliydi. Taşradaki tüccarların çoğunun İstanbul piyasasında çalışan azınlık tüccarlarla ticari ilişkileri vardı. CHP'nin 2. Dünya Savaşı'nda izlediği iktisadi politika bu çevrelerin büyük kısmının aleyhine işlemişti. Bu nedenle bu çevreler DP'ye büyük destek veriyorlardı. DP'nin hızla tüm Türkiye'de yayılmasına yardımcı oluyorlardı. O güne kadar CHP'den görmedikleri yakınlığı DP'den görüyorlardı. Demokrat Parti'nin, ocak ve bucak örgütlerine üye olan bazı Musevi arkadaşlarının, 1930-40'lı yıllarda Halkevlerinde çalışmalara katılanlar olduğunu görüyordum. Halkevleri CHP'ye üye yaratan kurumlardı. Halk Evleri çalışmalarına katılan bu arkadaşlarımın DP'ye gitmeleri beni şaşırtmamıştı. Bunun yanında olayları başka gözle izleyen tüccar arkadaşlarım da vardı.

Seçimlerden önce işyerinde bazı tüccar arkadaşlarla seçimleri konuşurken, bu arkadaşlar Demokrat Parti'nin kazanması halinde ülke yönetiminde çok büyük boşluklar doğacağını, bu nedenle DP'nin güçlü bir muhalefet olarak parlamentoda olmasının kendileri açısından daha iyi olacağını söylemişlerdi. Bu tüccar arkadaşlar "biz CHP'ye oy verelim nasıl olsa bunları iyi tanıyoruz" diyorlardı. Bunların arasında oldukça yaşlı, babamın eski bir arkadaşı da vardı. İki elini göğsüne koyup bana dönerek "Biz babanla beraber İttihat Terakkiciydik. Bu bir inanç meselesi, bugünden yarına değişmez. Biz yolumuza Halk Partisi'nde devam edeceğiz" demişti. Ancak seçimlerden sonra görüldü ki, ekonomide kısa bir dönem içinde büyük değişiklikler olmayacak. Nitekim öyle de oldu.

1947'den beri izlenen dış siyaset, Marshall Planı başta olmak üzere

Amerika ile yapılan bütün ekonomik ve ticari anlaşmalar aynen devam etti. Bütün Avrupa ve dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de solun Amerika ile yapılan ikili anlaşmalara ve Marshall Planı'na karşı çıkmasına rağmen işler yürüyordu. 1948'de Çekoslovakya hükümetinin Marshall Planı'ndan yararlanma kararı vermesi üzerine, komünistler halkla beraber planı reddederek iktidara gelmişlerdi. Oysa Türkiye 1945-49 yılları arasında CHP'nin dış siyaset yönü iyice ABD'ye bağlı hale gelmişti. Ekonomi tamamen dış yardımlara bağımlıydı. Dış siyaset, ABD yardımları ve Marshall Planı aleyhinde yazılar yazmak olanaksızdı. Ekonomik ve siyasi durumun irdelenmesi hükümet politikasına ters bir tutum olarak algılanıyor ve yazıyı yazan yazar hemen komünistlikle suçlanıyordu.1948 yılında NATO kurulmuştu. Ama henüz Türkiye'ye üyelik teklif edilmemişti. Fakat 1945'lerde başlayan askeri yardımlar ve anlaşmalar devam ediyordu. Demokrat Parti'nin programı da bu ekonomik ve dış politika ile aynıydı. Yeni bir yol göstermiyordu. Gerçekten de DP 1960'lara kadar bu politikaya sadık kaldı. Hiçbir değişiklik yapmadı. CHP muhalefetini destekleyen gazetelerde Necmettin Sadak ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazdığı hükümetin dış politikalarını yeren yazılar da artık görülmüyordu.

O dönemlerde dış basından okuduğum bazı yazılardan etkilenerek, ekonomik siyaseti yeren, uygulamaları eleştiren bir yazı yazdım. Arkadaşım Lütfü Erişçi'ye götürdüm. Yazıyı beğenmesine rağmen "çok güzel yazmışsın, ama kaşınıyorsun galiba" demişti. Yazıyı ortadan kaldırmamı istedi. O günlerde bu tür yazılar yazmak neredeyse olanaksızdı. DP'nin iktidarı ile birlikte sola karşı tutum daha da sertleşmeye başlamıştı.

Seçimlerden üç ay sonra İzmir'de yapılan Uluslararası Fuara katılmak için bu şehre gittim. Fuara, yeni göreve gelen Ticaret Bakanı da katılmıştı. Borsada iş adamları ile bir toplantı düzenledi. Ben de gittim. Yıllar sonra Adalet Partisi'nden İzmir Belediye Başkanı olacak Osman Kibar (Asfalt Osman) iş adamlarının sözcüsüydü. Osman Kibar konuşmasında geçmiş hükümetin ekonomik politikasının aynen devam ettiğini, yeni bir şey olmadığını söyledi. Bakan dikkatle konuşmaları dinliyor not alıyordu. Çok beyefendi bir hali vardı. Tartışmalardan kaçınmıyordu. Onu izlerken "keşke diğer bakanlar da böyle olsa" diye aklımdan geçirdim. Fakat kısa bir süre sonra bu bakan (Zühtü Hilmi Velibeşe) görevinden istifa etti. Bir daha da DP'nin ön saflarında görülmedi. Kişilik sahibi olduğu belliydi.

Soğuk Savaş Dönemi

İşlerimin yoğunluğu nedeniyle 1948 yılından itibaren üniversiteye düzenli gidemiyordum, askerliği de erteliyordum. Gazetelerde adım "komünist"

olarak yazılmıştı; bu nedenle Yedek Subay Okulu'ndan çavuş olarak kıtaya yollanmaktan da sakınmam gerekiyordu. Bu yıllarda Köy Enstitüleri'nden mezun olanların çoğu kıtaya çavuş olarak yollanmışlardı. (DP'nin iktidara gelmesiyle bu durum biraz yumuşadı. Sadece hüküm giymiş öğrenciler çavuş çıkartılıyordu.)

2. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile Almanya; ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Fransa tarafından dört ayrı işgal bölgesine bölünmüştü. Almanya'nın başşehri Berlin, Sovyet işgal bölgesinde kalmasına rağmen yapılan özel bir anlaşma ile bu şehir de dörde bölünmüştü. Bu şehirdeki ABD, İngiliz ve Fransız bölgelerinde bulunan askeri ve sivil personelin her türlü ikmali Sovyet işgal bölgesinden geçiyordu. Bir süre için kullanılan kara yolu irtibatı, kontrol yüzünden doğan bir anlaşmazlıktan dolayı, Sovyet hükümetinin emriyle ikmale kapatıldı. Batılılar ikmali hava yolu ile yapmak zorunda kaldılar. Bu durum bütün dünyanın ilgisini çekti. ABD ilk kez Berlin'e uçaklarla kömür ve yakıt taşıyordu. Berlin ablukası Batılılar ile Sovyetler arasında uzun yıllar sürecek olan "soğuk savaşın" başlangıcı oldu.

Bu dönemin dikkat çekici olaylarından birisi de Yunanistan'ı işgal eden ve kendi yandaşı hükümet kurmak isteyen İngiliz kuvvetlerine karşı Yunan direniş hareketinin mukavemetiydi. Atina sokaklarında başlayan direniş tüm Yunanistan'da iç savaşa dönüşmüştü.

Soğuk Savaş döneminin önemli olaylarından birisi de Mareşal Tito ve Yugoslavya olayıydı. 2. Dünya Savaşı'nda, 1941'de, Almanlar Yugoslavya'ya saldırmışlar, kısa süren bir direnişten sonra, işgal etmişlerdi. Tanınmış bir komünist olan ve 1937 yılında İspanya İç Savaşı'nda Franco rejimine karşı Cumhuriyetçilerin yanında, Uluslararası Tugayların Paris'ten İspanya'ya geçişlerini organize eden Tito, Yugoslavya işgal edilince ülkesine dönmüş ve dağlık alanda Alman birliklerine karşı gerilla savaşına başlamıştı. Bu savaş neticesinde Yugoslavya ve diğer Balkan ülkeleri kurtulmuştu. Yugoslavya Komünist Partisi'nin başında da olan Tito'nun bu başarısı hem Sovyetlerin, hem tüm dünyanın saygınlığını kazanmıştı.

2. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Sovyetler Birliği, 1943 yılında feshettiği Komünist Enternasyonal'in yerine halk demokrasisi kurulmuş ülkelerin ve Fransa ile İtalya komünist partilerinin üye olduğu, Kominform örgütünü kurdu. Tito ve Yugoslav Komünist Partisi de Kominform'a dâhil olmuştu. Savaşın bitimiyle devlet başkanı olan Mareşal Tito ülkede sosyalizmin inşasına başlamıştı. Aktif ömrü dağlarda savaş ile geçen Tito bağımsız hareket etmeye alışmıştı. Kominform'un iç ve dış siyaset hakkında verdiği kararlara karşı çıktığı için diğer komünist partilerinin kararıyla, Yugoslavya Komünist Partisi Kominform'dan ihraç edildi.

Yugoslav Komünist Partisi'nin Kominform'dan çıkarılması sosyalist cephede bir şok yarattı. Batılılara karşı Sovyetler Birliği'nin kurmaya çalıştığı cephede ilk yarılma olmuştu. Sosyalist ülkeler partileri gibi, Batılı komünist partiler de Tito'ya karşı cephe aldılar. Sol için Yugoslavya yasak bölge oldu. Bu durum beni de çok etkilemişti. Şimdi ne olacaktı? Yunanistan'da Markos liderliğindeki gerilla savaşına Yugoslavya'nın desteği sürecek miydi? Dış basını çok dikkatli takip ediyordum. Bu gelişmelerden Batıdaki birçok komünist partisi etkilenmişti. Yoğun tartışmalar başlamıştı. Çünkü Tito, 2. Dünya Savaşı'nın büyük bir lideriydi. Hepimizin hayranlığını kazanmıştı.

Bu dönemin önemli olaylarından birisi de Mao Tse Tung kumandasındaki Halk Ordusu'nun Çan Kay Şek ve hempalarını Çin'den kovması, dünyanın en büyük ülkesinin sosyalizm yolunu seçmesiydi. Mareşal Çan Kay Sek, Tayvan'a kaçarak orada yeni bir devlet kurdu. Böylece ortaya iki Çin devleti çıktı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ufacık bir ülke olan Tayvan'ı tanıdı. Bu nedenle yıllarca Çin Halk Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler üyesi olamadı. Ancak ABD, Vietnam savaşını kaybedince Nixon Çin'in üyeliğini onaylamak zorunda kaldı.

Demokrat Parti iktidara geldikten ve hükümeti kurduktan birkaç hafta sonra Kuzey Kore ani bir saldırıyla Güney Kore'yi işgale başladı. Çok kısa bir süre içinde Güney'de önemli kentleri ele geçirdi. Kore yarımadası yıllarca Japon İmparatorluğu'nun işgali altındaydı. Japonlar yenilince yarımada Japonların elinden kurtarıldı. Müttefikler arasında yapılan antlaşma gereği 38. Paralel'den Güneyi ABD kuvvetleri kontrolüne ve Kuzeyi de Sovyetler Birliği'ne bırakılmıştı. 1945 yılında yapılan bu antlaşmadan sonra her iki bölgede iki bağımsız devlet kuruldu. Doğal olarak Kuzey Kore sosyalist kalkınma yolunu seçerken Güneyde ABD himayesi altında kapitalizmi seçti. Savaşın başlamasıyla birlikte ABD Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne başvurarak tedbir alınmasını istedi. Sovyetler veto hakkını kullanınca, ABD Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na Kuzey Kore saldırılarına karşı koymak için güç kullanma kararı aldırttı. Yeniden savaş tamtamları çalmaya başlamıştı. Tam bu ortamda oğlum Altan 19 Temmuz 1950'de dünyaya geldi. Onun yaşayacağı dünyanın savaşlarla, yoksulluk ve sefaletle olacağını düşünüyor büyük bir karamsarlık duyuyordum.

İlk etapta Kuzey Kore'nin taarruzuna ilk karşı koyan Güney Kore birlikleriydi. Ama çok sayıda Amerikan askeri birliği de harekete hazır bekliyordu. Birleşmiş Milletler teşkilâtı bütün üyelerden Güney Kore'nin askeri kuvvetleriyle birlikte savaşmak için yardıma gelmelerini istedi. Bu çağrıya yeni kurulan Demokrat Parti hükümeti ilk cevap verenlerden birisi oldu. Hükümet bu savaşa katılmak için 4.500 kişilik bir tugay hazırlattı. Nedense bu karar

TBMM'nin onayına sunulmadan alındı. (Bu karar bu gün bile tartışmalara vesile olmaktadır). Biz, İnönü liderliğindeki CHP muhalefetinin bu karara itiraz etmesini bekliyorduk. DP iktidara gelir gelmez başta komünistler olmak üzere tüm muhalefet üzerinde çok şiddetli baskılar uygulamaya başlamıştı. Bu nedenle olsa gerek, CHP susmayı tercih etti. Yukarıda da bahsetmiştim, DP dış politikada 1946 yılından beri uygulananların dışına çıkmıyordu.

O günlerde, dernekten arkadaşlarım Vahdettin Barut, Nevzat Kemal Özmeriç, Behice Boran, Adnan Cemgil ve arkadaşlarının 14 Temmuz 1950'de Türkiye Barışseverler Derneği'ni kurduğunu öğrendim Hemen katılmayı düşündüm. Oğlum Atlan yeni doğmuştu ve işlerim o sıralar çok yoğundu. Ben hükümetin asker yollama kararı ile birlikte Barış Derneği'nin faaliyetlerinin çok etkin olacağını düşünüyordum. Barış Derneği, Kore'ye asker gönderilmemesi için 28 Temmuz 1950 yılında bir bildiri yayınladı. Askeri birlikler yollandı. Daha arkadaşlarla temasa geçemeden dernek basıldı ve birçok kişi gözaltına alındı. 29 Temmuz 1950'de Türkiye Barışseverler Derneği kapatıldı. Bu uygulamayla antikomünizmin çok artacağı belli oluyordu. Meclis'te birkaç ay sonra Ceza Kanunu'ndaki 141-142-146 maddelerde öngörülen cezalar artırıldı.

Kore'ye giden birliklerde askerliğini yedek subay olarak yapan Kolej'den birkaç arkadaşım da vardı. Birliğin kumandanı da on yıl evvel kadar Robert Kolej'de Askerlik Dersi hocalığı yapan Tuğgeneral Tahsin Yazıcı'ydı. Türkiye'den askeri birliğin Güney Kore'ye vardığı sıralarda ABD ve Güney Kore birlikleri ani bir taarruzla Kuzey Kore birliklerinin ele geçirdikleri toprakları geri aldılar. Bu gelişme üzerine Kızıl Çin ordusu Kuzeylilere yardım için harekete geçti. Kuzeye doğru yapılan taarruza katılan Tugayımız Kunuri'de Çin birliklerinin saldırısına uğradı. Zor şartlar altında bu savaş sürerken yurdumuzda, özellikle hükümet kaynaklı enformasyonların etkisiyle, komünizm ve komünistler aleyhine kampanyalar çok şiddetlendi. Savaşa karşı çıkan kimse komünist ve vatan haini ilân ediliyordu.

Gözaltılar Başlıyor

4 Kasım 1950 üniversitenin açıldığı gün, eve geldiğimde polisle karşılaştım. Arama yapıyordu. Küçük, iki odalı bir evdi. Evin her köşesini polis didik didik arıyordu. Birçok kitabıma el koymuşlardı. Bunların arasında Charles Dickens'ın David Copperfield kitabı da vardı. Gelen polislerin bir tanesi, amcamın dükkânında gördüğüm Komiser Osman'dı. Onun 1. Şube Yahudi Masası'ndan olduğunu anladım. Kitaplarıma el koyan da oydu. Arama bittikten sonra gittiler. Evdekiler doğal olarak çok tedirgin olmuşlardı. Ertesi günkü gazetelerden tüm dernek yönetici ve üyelerinin evlerinin polis tarafından

basıldığını okudum. Gazeteler günün modasına uygun olarak antikomünist havayı daha da yükseltiyorlardı. Ben, sorgu için Emniyete çağırılmayı bekliyordum. Birkaç hafta sonra beni semt karakoluna çağırdılar. Gittim, beni karşılayan komiser "Siz misiniz?" dedi. Beni bıraktı. Herhalde mevcudiyetini, adresim karakola bildirilmiş. Adres tespiti yapılıyordu.

Birkaç gün sonra işyerimdeyken sivil polis geldi. Beni 1. Şube'ye götürdü. Biraz bekledikten sonra bir komiser geldi. Bunu hemen tanıdım. Komiser Hamdi. Dernek kurulduktan sonra Gülhane Parkı'nda Atatürk Anıtı'na Cumhuriyet Bayramı nedeniyle çelenk koymaya yönetici arkadaşlarla gittiğimizde bizi takip eden sivil polisler arasındaydı. Komiser Hamdi "Seni niçin getirdiler?" dedi. "Bilmiyorum" dedim. Dosyalara baktı. "Peki, gidebilirsin, seninle sonra ilgileneceğiz" dedi. Ben yeniden işimin başına döndüm. Birkaç hafta sonra bu kez iki sivil polis iş yerime geldi. Tekrar 1. Şube'ye gittik. Bu sefer sorgulayacaklarını anladım. Şef makamında bir odaya alındım. Bir masada daktilo başında bir polis daha vardı.

Önce kimlik sorgulaması yapıldı. Sonra hayat hikâyemi anlatmamı istediler. Sert bir hava yoktu. Şefin babacan bir hali vardı. Ben de rahatça hayat hikâyemi anlatmaya başladım. Gizleyecek bir şeyim yoktu. "Arkadaşlarından bahset" dedi şef. Bu kısımda oldukça az bilgi verdim. Sadece Kolej'deki arkadaşlarımdan bahsettim. Fakültedeki faaliyetlerimi sormaya başladı. Etliye sütlüye karışmadıklarını düşündüğüm arkadaşlarımı anlattım. Aramada buldukları kitapları ve mektupları sordular. Mektupların çoğu, Kolej'den yurtdışına gitmiş olan arkadaşların mektuplarıydı. Mektep ve kız hikâyeleri vardı daha çok. Fakat bu mektuplarda, bazı çapkınlıkları gizlemek için kendi aramızda kullandığımız deyimler, kısaltmalar ve parolalar vardı. Herhalde bu durum dikkatlerini çekmişti. Israrla bunları sormaya başladılar. Soruşturma bu yöne kaydığı için ben rahatladım. Bu deyimlerin kod veya şifre olmadığını, anlamlarını özür dileyerek anlattım. Şef; "Neden dernek kurdunuz?" diye aniden sordu. Ben de Milli Türk Talebe Birliği'nin tutumunu beğenmediğimizi, arkadaşlarımızla beraber hukuka ve yasa hükümlerine uygun dernek kurduğumuzu söyledim. Şef "Evinden aldığımız kitaplar, hep solcu yazarların ve sosyalizmle ilgili kitaplar. Niçin bunları okuyorsun?" dedi. Ben de ders kitaplarımın yanında bu kitapları destekleyici olarak okuduğumu ve hepsinin piyasada satılan yasal kitaplar olduğunu söyledim. Bunun üzerine "Sen zengin bir aileden geliyorsun neden bu tür kitaplarla uğraşıyorsun, ayrıca bakıyorum hiç üst gelir gurubundan arkadaşın yok bunun manası nedir?" diye sordu. Bunu üzerine ben de, Kolej'i bitirirken Hocam Cami Bey; "Moris hayatta ekmek, peynir ile geçinmeye razı olursan istediğin hedefe varman daha kolay olur bunu unutma" diye bir tavsiyede bulunmuştu, onun için diye yanıtladım. Şef, tuhaf tuhaf yüzüme baktı. Bu

sorgulama Ocak 1951 yılında yapılıyordu. Ben zaten 1948 yılında işlerimin yoğunluğu nedeniyle Yüksek Tahsil Gençlik Derneği yöneticiliğini bırakmıştım. Fakülteye de sadece imtihanlara gidiyordum. Şef "niçin dernek üyeliğinden de istifa etmedin?" dedi. Ben böyle bir şey düşünmediğimi söyledim. Polis şefi "Eğer üyelikten de istifa etmezsen dernek faaliyetlerinden sorumlu tutulursun bunu unutma" dedi ve ifademi bana imzalatarak salıverdiler.

7 Nisan 1951 günü sabaha karşı, 5-6 sivil polis evimi tekrar bastılar. Önce sıkı bir arama yaptılar. Birkaç kitap, Kore'deki Kunuri savaş yerlerini gösteren gazeteden kestiğim haritayı aldılar. Herhalde bunun büyük bir suç delili olduğunu düşündüler. Giyinmemi söylediler. Ve birlikte çıktık. 1. Şube'ye geldik. Beni tek kişilik bir hücreye soktular. Koridorlardan gelen seslerden Dernek'ten bütün arkadaşların toplandığını anladım. Etraftaki hücrelere de onlar konmuştu. Bir-iki saat geçti. Beni müdürün odasına aldılar. Oda kalabalıktı. Beni daha önce sorguya çeken şef de oradaydı. Selâmlaştık. Daktilonun başındaki memur da aynıydı. Onunla da göz göze geldik. Beni ilk sorgulayan kişi "Neden Dernekten istifa etmedin, sana zamanda tanıdık?" dedi. Ben de istifa etmemin bir şey ifade etmediğini, zaten 1948 tarihinden beri Derneğe uğramadığımı, faaliyetlerini aynı binada sürdürüp sürdürmediklerini dahi bilmediğimi söyledim. Sorgulamayı beklerken odaya biri girdi. Onu hemen tanıdım. Ayaspaşa'daki Park Otel Pastanesi'nin daimi müşterilerinden birisiydi. Bütün mahalle onun yüksek rütbeli bir polis olduğunu bilirdik. Bana sert sert baktı, herhalde mahalleden tanıyordu. Odadakilere "Radyoyu açalım mı" diye sordu. Bunun dayak faslına başlayalım mı anlamına geldiğini anladım. Müdür "hayır" dedikten sonra odadan çıktı. Beni ilk sorgulayan şef yine babacan bir tavırla,"İlk sorguda Dernekten istifa etmeni sana söylemiştim, eğer istifa etmiş olsaydın bunlar başına gelmeyecekti" dedi. Hâkimin karşısına çıkarılacağımı, bunun için iki gün daha Şube'de kalacağımı söyledi.

Bu memura, evime haber vermek istediğimi söyledim. Benden evin telefon numarasını istedi. "Ben iletirim" dedi. Bir buçuk ay sonra, gözaltından salındığımda, eşim bir komiserin, ben gözaltındayken telefonla arayarak, gayet kibar bir şekilde benim durumumu kendisine söylediğini anlattı. Koridorlardan ve diğer hücrelerden gelen seslerle, Dernek üyesi arkadaşlarımın tutuklanma işleminin devam ettiğini anladım. Arkadaşlar sıra ile sorgudan geçiriliyordu. Tek kişilik hücreler dolu olmasına rağmen tuhaf bir sessizlik vardı. İki-üç saatte bir hücrelerin kapısı açılıyor polis nezaretinde tuvalete gidiyorduk. Akşamüzeri yiyecek ve içeceklerimizi almak üzere bizden para toplandı. Hücrem çok dardı ve sadece bir sandalye vardı. Geceyi bu iskemle üzerinde uyuklayarak geçirdim. Ertesi sabah, hücrenin tavanına yakın olan pencereden dışarıyı görebilmek için iskemlenin üstüne çıkarak Karaköy Köprüsünü ve meydanı biraz seyrettim. Güzel bir ilkbahar Pazar sabahıydı.

Gün boyu, polislerin tutumu biraz yumuşadı. Diğer hücrelerde bulunan arkadaşlarla konuşma olanağı bulabildim. O günün akşamı saat 10.00'a doğru hepimizi dışarı çıkararak geniş bir salonda topladılar. Birkaç arkadaşımıza "gidebilirsiniz" dediler. Biz beklemeye devam ettik. Yanımda bulunan polislerden birisine "Neyi bekliyoruz, bizi ne zaman salacaksınız?" diye sorduğumda, polis memuru "Seni serbest bırakmak olur mu, evinde bulduğumuz kitaplar uzun süre seni tutmamıza yeter" diye yanıtladı. Oysa evimde çıkan dergi ve kitaplar benim bayii ve kitapçılardan satın aldığım şeylerdi.

Salonda bir arada bulunduğumuzda o güne kadar hiç tanımadığım, benden sonra üye olmuş Dernek Başkanı İlhan Berktay ve diğer henüz tanışmadığım arkadaşları da görüp tanıştık. Bir müddet sonra hepimizi kapalı bir kamyona koyarak, bugüne kadar yerini çıkaramadığım başka bir karakola götürdüler. Orada yine bizim Dernek üyesi kız arkadaşlarımız vardı. Karakol komiseri gençten birisiydi. Bizi gördüğüne hiç memnun olmamış bir havası vardı. Bize kötü davranıyor ve bizi getiren polislerle tartışıyordu. Anlaşılan 1. Şube'de bizim gözaltı süresi dolduğu için bu karakola getirmişlerdi. 1. Şube sorumluluktan kurtuluyordu. Erkek ve kızları ayırarak bizi ayrı ayrı koğuşlara koydular. Ertesi sabah yine kamyonlara bindirildik Sirkeci'deki Büyük Postane'nin yanındaki Adliye'ye geldik. Benim işyerim Büyük Postane'nin arkasındaydı, arkadaşlarım ve eşim de gelmişti ama onlarla konuşma olanağı bulamadım. Mahkeme salonuna aldılar, mahkeme hâkimi bir bayandı. Tek tek kimlik tespiti yapıldıktan sonra "komünist teşkilât kurmak ve propaganda yapmaktan" hepimiz için tutuklama kararı verildi. Adliye'nin giriş merdivenleri altında bulunan tutukluların toplandığı yere bizi soktular. Dışarıda büyük bir kalabalık vardı. Eşim, enişte m, bir-iki arkadaşım ve diğer tutukluların yakınları, aileleri bekliyordu. Bizim başımızdaki çavuş iyi niyetliydi, bizim grubu diğerlerinden ayırdı, ailelerimizle birkaç kelime konuşmamıza izin verdi. Duvarda kelepçeler vardı, yanımdaki arkadaşa "bu bilezikler herhalde bizim için" deyince, bunu duyan çavuş "Savcıdan kesin emir var size kelepçe takılmayacak" dedi. Bu arada başka bir nedenle tutuklanmış garibanlar kılıklı iki kişi yanımıza yanaşıp diz çöktüler. Kadın olanı kendilerini tutuklayan hakime ağza alınmayacak küfürler savuruyordu. Biz, "Hayrola neden tutuklandınız" diye sorunca "kırkızlık" diye yanıtladı. "Sizi niye aldılar" diye sordu. "Komünistlik" dedik. Bunu duyunca biraz daha bize yanaştılar "Vah vah, bizi kırkızlıktan dövdüler, kim bilir size nasıl işkence yapmışlardır" diye hayıflandılar. Sohbet ilerledikçe onların ilk vukuatları olmadığını anladık. Buralara alışkındılar.

Beni komünistlikle suçluyorlardı ama evdeki kitaplardan başka delilleri yoktu. Arkadaşlarımın bir kısmının da durumu aynıydı. Bunlar arasında benim gibi Dernek ile ilişkisini kesmiş olanlar da vardı. Nihayet yine kamyon

geldi ve bizi meşhur Sultanahmet Hapishanesi'ne götürdüler. Müdür bizi karşıladı, kızları ayırdılar, bizi de daha önce tutuklanan arkadaşlarımızın koğuşuna götürdüler. Vakit akşama doğruydu, karanlık basmak üzereydi. Birden bir ses duydum "Moris de gelmiş"; Vecdi'nin sesiydi. Vecdi Özgüner ve bazı Dernek üyeleri bizden önce Nâzım Hikmet'in hapisten kurtarılması için Derneğin, Laleli'deki Çiçek Palas Apartmanı'nın altında bulunan lokalindeki toplantı nedeniyle tutuklanmışlar. Koğuşta sadece siyasiler vardı. Dernekten daha önceden tanıdığım, yurtdışına gitmemiş arkadaşlarımı da gördüm. Vahdettin Barut avukat, Nevzat Kemal Özmeriç mimar olmuş. Kısacası orada bulunan arkadaşların çoğu ya Dernek yöneticisi ya da üyesiydi. Koğuştaki diğerleri ise henüz muhakemeleri devam eden tutuklulardı. Tümü bizim gibi komünizm propagandası yapmaktan gözaltındaydılar. Aramızda en meşhur olanı Aziz Nesin'di. Son kitaplarından birisi nedeniyle tutuklanmıştı, duruşma gününü bekliyordu. Akşam vakti gelmişti. Bizim mahpushaneye geleceğimizi önceden duydukları için yemek hazırlıkları yapmışlardı. Koğuşta buluşmamız çok hararetli olmuştu. Eskiler yeni gelenlerden dışarıyı soruyorlardı. Yavaş yavaş koğuşa yerleştik. Yemekte yanıma bir Rum genci oturdu. "Beni tanımadın mı?" diye sordu. Dikkatlice yüzüne baktığımda hayretler içinde kaldım. Birkaç ay evvel kiraya verdiğimiz baba evinin kaloriferlerini tamir eden ustaydı. Onu, bana zengin bir tüccar arkadaş yollamıştı ve ustalığını methetmişti. İlk buluşmamız Beyoğlu'nun yan sokaklarının birinde olmuştu. Birbirimizi daha kolay tanıyalım diye telefonda "benim elimde şu gazete olacak" demiştim. Bu Rum genci yemekte bana "bu randevu şeklin bana o zaman ilginç gelmişti, illegaldeki komünistlerin tarzıdır bu" dedi. Bir kardeşi Yunanistan dağlarında gerillaymış. O da komünist olduğu şüphesiyle tutuklanmış. Tutuklular arasında bizim Dernek mensuplarının dışında işçiler de vardı. Bunlardan iki tanesi çalıştıkları fabrikanın helâlarına orak çekiç çizip, "Yaşasın Komünizm" yazma gerekçesiyle tutuklanmışlardı. Onlar bu suçlamayı reddediyorlar, asıl tutuklanma nedenlerinin fabrikaya sendika getirme girişimleri olduğunu söylüyorlardı. Bu iki işçi arkadaşa "kenef dekoratörleri" lâkabını taktık. Piyasadan tanıdığım Mehdi isimli bir boyacı da tutuklular arasındaydı. Çocukluğunu Rusya'da geçirmiş olduğundan anadili gibi Rusça konuşuyordu. Bir gece sarhoş kafayla börekçi dükkânından satın aldığı poğaçayı orağa benzetince, bunu duyan ispiyoncular hemen polise haber vermişler, apar topar buraya getirilmiş. Göğsünde İstiklâl Madalyası olan köylü giyimli yaşlıca bir adam da vardı. Valiye küfür etmiş ve devrimden bahsetmiş. Bunların yanında Bakırköy'de fotoğrafçılık yaptığını söyleyen birisi vardı. Neden tutuklandığını söylemiyordu. Biz de ona karşı mesafeli yaklaşıyorduk.

Hapishanede ilk gecemi hiç unutamam. Yatağım henüz olmadığından

sert bir yerde yatmıştım. Buna rağmen çok rahat bir uyku çektim. Komün sorumlumuz Aziz Nesin'di. İdare ile ilişkileri o sağlıyordu. Ben de ona yardımcı oluyordum. Aziz Nesin ile ölünceye kadar süren dostluğumuz orada başladı. Soğukkanlı olmam gerekiyordu. Olayları akışına bırakmalıydım. Zaten yapabileceğim fazla bir şey de yoktu. Ancak tutuklanmam ailemde ve bana yakın iş çevremde şok etkisi yapmıştı. Oğlum Altan henüz sekiz aylıktı. Eşim soğukkanlılığını muhafaza ediyordu. Bana aile çevresinden en yakın ilgiyi eniştem gösteriyordu. Asker kökenli olduğu için hapishane yönetimi ile daha kolay diyalog kurabiliyordu. Haftada bir-iki kez tel örgüler arkasından görüşebiliyorduk. Eşim de yanında geliyordu. Eşim, yakında bir avukat bulacağını söyledi. Birkaç gün sonra Müdür çağırdı. Odasında eşim ve yanında gözlüklü bir adam vardı. "Avukat Edip Bilenler" diye eşim tanıştırdı. Konuşkan bir zattı. Vekâletname için birçok kâğıt imzaladım. Bana "yakında çıkacaksın" dedi. Ben de bunun mümkün olmadığını, henüz iddianamenin bile tebliğ edilmediğini söyledim. "Önemi yok ben işimi bilirim" diye sert bir yanıt verdi. İçeride çok kalabalık olduğumuzu, tek başıma tahliyemin olanaksız olduğunu söyleyince, eşim çok şaşırdı. Edip Bey ceza avukatıydı. İlk kez bir siyasi dava almıştı. Sivil ceza davalarında izlediği yolu takip ederek, nakdi teminat karşılığında tahliyeme karar verilmesi için bir üst mahkemeye başvurdu. Türkiye'de bir ilk oldu. Mahkeme siyasi bir davada tutuklunun nakdi teminat karşılığı tahliyesine karar verdi. Bu tutar 5.000 liraydı. Bende bu para yoktu. Beni yakından tanıyan arkadaşlarım, özellikle de Aziz Nesin eski durumumu bildikleri için bu parayı kolaylıkla bulacağımı zannediyorlardı. Ama işlerim bozulmuştu. Arkadaşlarımın ve enişteminin yardımıyla bir miktar borç para bulmuşlar. Ayrıca kiracımızdan bir yıllık kira tutarını peşin alarak parayı denkleştirmişler. Bu çok önemli bir paraydı. Ben bu kadar paranın yatırılmasını istemiyordum. Ama ailemi ikna edemedim. Oysa beni çok fazla tutabilecekleri bir delil yoktu. Er geç salacaklardı. Nitekim ben çıktıktan bir hafta sonra benimle birlikte tutuklanan arkadaşlarım serbest bırakıldı. Yatırdığım parayı almak için çok uğraştım.

26 Ekim 1951'de ünlü TKP tutuklamaları başladı. Nisan ayında benimle beraber tutuklanan bazı arkadaşlarım, bu tutuklamayla birlikte yeniden içeri alınmaya başlandı. Bu arkadaşların TKP ile ilişkilerinin tespit edildiği söyleniyordu. Yakın arkadaşım Dündar Baştımar ve kız kardeşi Yıldız da tutuklanmıştı. Arkadaşım Nihat Sargın hapiste mahkûm yatıyordu. Yakından tanıdığım Zeki Baştımar da TKP Genel Sekreteri olarak yakalanmıştı. Doğal olarak ben de çok dikkatli davranıyor, olup-biteni yakından izlemeye çalışıyordum. Bazı arkadaşlarımın tutuklandığını da tesadüfen öğreniyordum. Meselâ bir gün bir işim nedeniyle İş Bankası'nın bir şubesine uğradım. Orada çalışan, Dernek'ten tanıdığım bir arkadaşım vardı. Onu görmek istediğimi söyledim. Diğer me-

murlar biraz tedirgin "Birkaç gün önce polisler götürdü" dediler. Tutuklandığını anladım.

Arkadaşlar arasında yapılan konuşmalardan, 1951 TKP faaliyetinden tutuklu arkadaşlar (ki bunlar arasında Derneğimizin bazı yöneticileri Vecihi, İlhan, Yıldız, Sevinç vd. vardı) arasında hapishanede bölünmeler olduğunu duyuyorduk. Bu bölünmelerin bir tarafında Zeki Baştımar, diğer tarafında Reşat Fuat ve Mihri Belli vardı. Hatta ayrılık o kadar şiddetlenmişti ki hapishanedeki komün de ikiye ayrılmıştı. Bu durum beni çok şaşırtmıştı. Arkadaşların arasında bu ikiliğin doğması beni çok üzmüştü. Yakın arkadaşım Dündar Baştımar tahliye edildikten sonra hemen hemen her gün görüşürdük. Ama Dündar hapishanede olup-bitenler hakkında konuşmak istemezdi. Dündar Baştımar hapisten çıktıktan birkaç yıl sonra, bir gün birlikte onların evlerine doğru giderken yolda Şevki Akşit ile karşılaştık. O güne kadar çok yakın arkadaşımız olduğunu bildiğim Şevki, yolda bizi görünce selâm bile vermedi. Bu durum beni çok şaşırttı. O zaman bu ayrılığın hangi boyutlarda olduğunu daha iyi anladım. 1959 yılının son aylarında Habil Amato'nun evine ailecek yemeğe davetliydik. Uzun zamandır tanıdığım Zeki Baştımar da oradaydı. Bu meseleyi açmak istedim. Cevaben Zeki Baştımar "Mihri'ye sor, ben müdahale etmeseydim acaba Türkiye'ye sağlıklı dönebilir miydi?" dedi.

Ortalık çok gergindi. Benim işlerim de bozuktu. Kendime bir ortak arıyordum. Ama etrafımdakiler, tanıdıklarım benden uzak duruyorlar, temas etmekten çekiniyorlardı. Geçmiş günlerimden tanıdığım Bulgar göçmeni, komünist Hasan Kaşarcı trikotajcıydı. Birlikte çalışmaya karar verdik. Ancak bir-iki ay sonra parti ile ilişkilerinden dolayı o da tutuklandı. Zor günlerde çok küçük bir arkadaş gurubuyduk. Fırsat buldukça Ankara Caddesi'nde bulunan Üniversite Kitapevi'ne, Lütfü Erişçi'nin dükkânına gider olup-biteni, gelişmeleri tartışırdık. Gazetelerden İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği davasının Sıkıyönetim Mahkemesi'ne gönderildiğini okudum. Artık her an tutuklanmayı bekliyordum. Ama beklemediğim bir şey oldu 1954 yılında Askeri Mahkeme'den gelen bir kâğıtta hakkımda adem-i takibat kararı alındığını okudum. Yani kovuşturmaya gerek yoktur belgesiydi bu.

O dönemde fikir hayatı çok durgundu. Zaten sağ olsun sol olsun o günlerin gazetelerinde özellikle dış politika konusunda hiçbir fark görülmezdi. TBMM'de de CHP ve DP iç politika konularında birbirlerine girmelerine rağmen, konu dış politika olunca kolaylıkla anlaşabiliyorlardı. DP bütün ağırlığı ile muhalefeti ve özellikle sol muhalefeti ezmeye yönelmişti. Faşizan baskılar vardı.

Türkiye ekonomisi, savaş yıllarının etkisini yavaş yavaş üzerinden atıyordu. Özellikle ABD kaynaklı yardımlar, dış borçlar, Marshall Planı uygu-

lamaları ekonomik hayatı canlandırdı. Gelişen iç ticaretle birlikte ithalat ve ihracat da gelişmeye başladı. Kamyon ve otomobil ithalatı arttı. O yıllara kadar ihmal edilmiş yol yapımı hızlandı. Şehirlerarası yollara öncelik veriliyordu. Yol güzergâhları buldozerlerle açılıyor, üzerine mıcır serpilerek sulanıyor silindirlerle ezilip stabilize ediliyordu. Bu yolların asfaltlanması uzun zaman alıyordu. Araçlar toz duman içinde, ayrıca mıcırın yarattığı tehlikeyle yol alıyordu. Bu dönem Türkiye'de çok fazla ölümlü kaza yaşandı.

1947 yılından başlayarak traktör, kamyon, otobüs, otomobil gibi araçların artan ithalatı, yedek parça sanayinin de doğmasına yol açtı. Altyapının gelişmesinde, meslek okulu mezunu eğitimli teknik elemanların katkısı büyük oldu.

Traktör ve diğer modern tarım aletlerinin Türkiye'ye girişi ile birlikte yeni tarım alanları, atıl tarlalar ekilip biçilmeye başlandı. Büyük toprak sahipleri, tarım çiftlikleri ortaya çıktı. Özellikle yıllardır ekilmeyen toprakları, zengin toprak ağaları tapular uydurarak kendi mülklerine kattı. Kısa zamanda özellikle pamuk ve buğday üretimi arttı. Türkiye'nin önemli ihraç kalemlerini bu ürünler oluşturmaya başladı. Kore Savaşı'nın yarattığı etkiyle dünya piyasalarındaki konjonktür de uygundu. İç piyasanın gelişmesi, halkın tüketim mallarına karşı ilgisini de artırdı. 1953 yılına doğru dış ticaret dengesi ve ödeme dengesi açık vermeye başladı. 1934'ten 1950'ye kadar her yıl ödeme dengesinin lehimize olması devri artık sona ermişti. Bu açık, şiddetli bir döviz ihtiyacı yarattığı gibi ithalat zorlaştı ve piyasalar darlığa düşmeye başladı. Yedek parça, ham madde sıkıntısı başladı.

Döviz sıkıntısı 1954-55 yıllarında had safhaya yükseldi. İthalatçı firmalar karaborsadan döviz bulma yolları arar hale geldiler. TC Merkez Bankası sadece çok acil durumlarda ödeme yapıyordu. Bunlara rağmen bazı devlet iktisadi teşekkülleri ve kimi özel sektör yeni yatırımlarla bazı fabrikalar açtılar. Sovyetler Birliği teknolojik destek verdi. Bu dönemde kurulan sanayi tesisleri 1980'lerden sonra Türkiye'de gelişen tekstil sanayinin ve ihracatının ana temelini oluşturdu. Bu dönemde kurulan küçük ve büyük diğer sanayi işletmeleri ithal ikamesi şeklinde olmuştur. Ama enflasyon artmaya başladı. 1953'ten itibaren bu trend daha da hızlandı; hatta öyle bir an geldi ki devlet sektöründe çalışan memurlar maaş alamamaya başladı. Yeni oluşan toplumsal sınıf ve tabakalar, özellikle köy ve kasabalarda DP'ye desteklerini sürdürüyorlardı. 1954 yılında yapılan seçimlerde Demokrat Parti büyük başarı kazandı.

Köy ve kasabalar Demokrat Parti'ye destek veriyordu. Demokrat Parti taşrayı büyük şehirlere taşımayı becerdi. Yapılan yollarla köy ve kasabalardan halk büyük şehirlere gitme olanağı buldu. Demiryollarının olmadığı yerlere artık kamyon ve otobüsler gidiyordu. Bu kasabalarda ticaret ile uğraşan esnafın önünü açıyordu. Büyük şehirlerde yeni pazarlar yaratıyordu.

Nâzım Hikmet

Nâzım Hikmet ismi ile ilk tanışmam babamın kitaplığında ilgimi çeken bir kitap sayesinde olmuştu. Beyaz kaplı, üstünde Nazi Partisinin Svastika şeklinde amblemi ile kuru bir kafatası bulunan faşizm ve Alman ırkçılığı ile ilgili bir kitaptı. Kitap 1930'lu yıllarda Nazilerin iktidara yaklaştığı yıllarda yayınlanmıştı. Ben 10- 11 yaşlarındaydım. Okumak istemiştim ama babam izin vermemişti. Daha sonra aradığımda da kitabı yerinde bulamamıştım. Nâzım Hikmet'i okumanın tehlikeli bir şey olduğunu anlamıştım. Birkaç yıl sonra kitabı piyasada da aramış ama bulamamıştım. Almanya'da antisemitizmin artması sırasında yayınlanan bu kitap, şüphesiz ki Musevi aydınların dikkatini çekmişti. Irkçılığın getireceği tehlikeleri farklı bir bakış açısıyla günlük basından daha değişik anlatıyordu. Daha sonra kitabı buldum, okumaya çalıştım. Yarım yamalak okudum çok şey anlamadım. Ama Nazizm'in ve politikalarının beni rahatsız edeceğini anlamıştım. Okulda birkaç arkadaşa bu kitaptan bahsettiğimde arkadaşın birisi, Nâzım'ın komünist olduğunu ve sık sık hapse girdiğini söylemişti. Bana "Bu adam sokakta giderken bir fakire rastlasa cüzdanını çıkarıp parasını yarı yarıya onunla paylaşırmış" demişti. Bu örnek o günlerde hem Nâzım Hikmet'e, hem de komünizme bakışı çok iyi yansıtıyordu. Nâzım Hikmet şairdi ama Türkçe kitaplarında onun şiirlerine rastlanmazdı. Kolej lise kısmında birinci veya ikinci sınıfta okuduğumuz edebiyat kitabında genç şairlerin bahsinde Nâzım Hikmet'i anlatan 4 satırlık bir paragraf vardı. Bu paragrafın son cümlesi, hatırladığım kadarıyla şairin izlediği yolun tehlikesinden söz ediyordu. Edebiyat dersinde sıra Nâzım'a gelince öğretmenimiz Feridun Nigâr Hocaya şairden bahsetmesini istedik. Hoca fazla bilgi vermek istemedi, sadece onunla bir kez karşılaştığını, o da oğlunu Kolej'e yazdırmak için okula geldiği gün olduğunu söylerdi. (Üvey oğlu Memet Fuat) 1939'dan sonra arkadaşlarla okulda ve dışarıda fırsat buldukça Nâzım Hikmet'i konuşurduk. Kolej'de her yıl şiir yarışmaları yapılırdı. Senesini tam hatırlamıyorum, Kolejin Albert Long Hall Salonu'nda bir yarışmada birinciliği Nâzım'ın *Bahri Hazer* şiirini okuyan arkadaşımız kazanmış ve çok alkışlanmıştı. Başka bir okulda olsa büyük bir tepki çekecek bu olay, Kolej'de hoşgörünün bir göstergesi olarak sunuldu. O yıllarda Nâzım Bursa Cezaevi'nde yatıyor, 27 yıllık hapis cezasını çekiyordu.

1943 yıllarında, çok yakın arkadaşlarımdan birisi Tuna Baltacıoğlu'ydu. Annesiyle birlikte Altunizade'de ailelerinden kalan bir köşkte oturuyordu. Annesi Piraye Hanımın yakın akrabasıydı, o da aynı köşkte yaşıyordu. Bazı günler Tuna, ders başlamadan önce çantasından çok katlanmış ince pembe pelür kâğıtlar çıkarırdı. Bu kâğıtlar okulda elden ele dolaşırdı. Bu kâğıtlarda daktilo ile yazılmış Nâzım'ın şiirleri vardı. Nâzım Hikmet'in Bursa Cezaevi'nden eşi Pi-

raye Hanıma gönderdiği şiirlerdi. Bunları heyecanla bir çırpıda okurdum. Hatırladığım kadarıyla bu şiirler *İnsan Manzaraları* eserinden seçilmiş şiirlerdi.

1944'ten başlayarak sol fikirlere karşı ilgim arttıkça, Nâzım'ı daha fazla okumaya başladım. Kolej'deyken İdare'den aldığım burs nedeniyle boş zamanlarda Kolej'in kütüphanesinde yardımcı olarak çalışıyordum. Bu görev kitaplara karşı olan sevgimin artmasına sebep olmuştu. Görevim, okuyanların istedikleri kitapları bulmak ve iade edilenleri yerine yerleştirmekti. Kütüphane indeksinde Nâzım'ın kitapları gözükmüyordu ama kitaplardan birkaçı vardı. Bunları evde okumak için almak istediğimde kütüphane müdürü, bu kitapları okumanın yasak olduğunu, okuduğumun görülmesi halinde başımın belâya girebileceğini söyledi. Kitapları yanıma almadım, ama kütüphanede gizlice okumayı sürdürdüm.

Kolej'den Hocamız Cami Bey, kendisini Robert Kolej'e getiren okul müdürümüz Dr. Wright Amerika'ya dönünce emekliliğini isteyerek ayrılmıştı. Ben ve Tuna fırsat buldukça Cami Beyin evine giderek görüşmelerimizi sürdürüyorduk. Görüşmelerimiz aynen Kolej günlerinde olduğu gibi ders niteliğinde devam ediyordu. Bir gün Tuna, Cami Hoca ve beni Altunizade'deki evlerine davet etti.

Köşke ilk gidiyordum. Çok eski ve büyüktü. 18 oda, 3 büyük salon, 2 mutfak, 6 tuvalet, 6 kiler, 6 koridor, 2 merdiven başı sofadan oluşuyordu. Köşk üç katlı ve 1400 metrekareydi. 40 dönümlük bir bahçesi vardı. Bahçede beş büyük havuz, hamam, dört adet de bostan kuyusu bulunuyordu. Bu ziyaretimizde Tuna'nın annesi Ayşe Saime ve Piraye Hanım ile tanıştık. Piraye Hanım, Tuna'nın teyzesinin kızıydı ve Nâzım ile evliydi. Köşkün üst kısmında oturuyordu. O günlerde ben, Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nin kurucu yöneticilerinden biriydim, yol yöntem adap biliyordum, gün boyunca Nâzım'dan söz edilmedi, ben de buna uydum.

Dünyada barış havaları esmeye başlamıştı. Barışla birlikte sol hareketlere karşı ilgi de artmıştı. Batı Avrupa'da birçok ülkede seçimleri sosyalistler kazanıyor, komünistler büyük başarılar elde ediyordu. 1945 seçimlerinde Fransız Komünist Partisi birinci parti olmuştu. İtalya'da yeni Anayasa için yapılan referandumda sosyalist ve komünistler birlikte hareket etmiş ve kraliyet rejimine son vermişlerdi. Bu gelişmeler etkisini Türkiye'de de göstermesine rağmen aramızdaki konuşmalarda yinede bir tedirginlik hissediliyordu. Nâzım bahsi geçince kendiliğinden bir oto sansür oluşuyordu. Bazı arkadaşlarıma Nâzım'a olan ilgimi belirttiğimde, hemen bana çok tehlikeli olduğunu belirtir, emniyette ve hapiste Nâzım'a yapılan eziyetlerden söz ederlerdi. Arada sırada Gülhane Parkı'na gidiyor birbirimize Nâzım şiirleri okuyorduk.

25 Aralık 1946 yılında annemi kaybettim ve 1947 yılında nişanlandım.

Arkadaşım Tuna da nişanlanmıştı. Sınıfımızdan birkaç arkadaşla birlikte nişanlılarımızı da yanımıza alarak Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ndeki Türk Talebe Cemiyeti yararına hazırlanan bir tiyatro oyununu izlemeye gittik. Oyun arasında, Tuna elime bir kâğıt tutuşturdu. Ben ilk etapta Nâzım'ın yeni bir şiiri diye düşündüm. Kâğıdı açınca içinde ufak bir parça yünlü kumaş olduğunu gördüm. Tuna "oradan geliyor" dedi. Bu yünlü kumaşları satma olanağının olup olmadığını sordu. Verdiği bilgiye göre Nâzım Hikmet, Bursa Cezaevi'nde birkaç mahpus arkadaşı ile kumaş tezgâhı kurmuş ve ürettikleri kumaşları satma olanağı arıyorlarmış. Annesi ve Piraye Hanım bana sormalarını istemiş. Nişanlım Röne bu işe pek sıcak bakmıyor, başımı yine belâya sokacağımı söylüyordu. Ben "Nâzım Hikmet'e böylesi koşullarda yardımcı olmak benim için şereftir" dedim. Aile terbiyem, zor durumda olan insanlara yardım etmemi gerektiriyordu. Hele bu insan Nâzım olunca... Tuna'ya bu işi gizli tutalım, elimden geleni seve seve yaparım diye yanıt verdim.

Birkaç gün sonra, Aşirefendi Caddesi'nde Basiret Han'da bulunan iş yerime, yanında birkaç top kumaş taşıyan bir hamal ile küçük esnafa benzeyen bir adam çıkageldi. "İstediğiniz kumaşları getirdim" dedi. Dikkatlice adamı inceledim. Polis veya gardiyana benzemiyordu. Sessiz, konuşmayı sevmeyen birisiydi. Davranışlarından kumaş alım-satımını bilmeyen birisi olduğunu anladım. Ben de uzun boylu soru filân sormadım. Mesajı almıştım. İsmini bile sormadım. Gelen kumaşların yünlü ve kadın mantosu yapımında kullanılabileceğini gördüm. Tezgâhlardan dokunduğu gibi gelmişti. Boyama ve apre ameliyesi yapılması gerekiyordu. Anladığım kadarıyla bu işlemleri benim yapmam ve satışı da gerçekleştirmem isteniyordu. Kış mevsimi yaklaşıyordu, özellikle taşrada manto ihtiyacı vardı; elimi çabuk tutmalıydım. Olabildiğince bu süreci gizli yürütmeliydim. Esasında direkt benim işim değildi. Bu nedenle işyerime gelen esnaf arkadaşlara dokumacılığa merak sardığımı, bu nedenle bu kumaşları işyerimde bulundurduğumu, piyasa araştırması yaptığımı söyleyecektim. Malı getiren kişiye 15 gün sonra uğramasını söylemiştim. O da Bursa'dan sık sık İstanbul'a geldiğini bu açıdan bana uğramanın kendisine sıkıntı yaratmayacağını söyledi. Ayrılmadan önce cebinden yağlı boya resim yapımında kullanılan tüplerden çıkardı, bunları nereden bulabileceğini sordu. Bildiğim dükkânların adresini tarif ettim. Tuna'ya bundan bahsettiğimde Nâzım'ın hapishanede yağlı boya resim yaptığını, bazı mahkûmlara da resim yapmayı öğrettiğini öğrendim.

Hemen işe koyuldum. Ailevi ilişkilerden tanıdığım tüccar bir bayan vardı. Bu işlerden iyi anlıyordu. Yanına gittim. Kumaşların dokuması iyi olmamasına rağmen apre ve boyadan sonra düzeleceğini umduğunu ve koyu mavi renge boyanmasını önerdi. İki haftada bu işlemleri yaptım. Peşin para karşılığı

kumaşları bu bayana sattım. Bu tüccar bayan yeni parti mallar için alıcı olacağını belirtince rahatladım. Yeni mallar için, imal edilecek kumaşın çözgü ve atkıları için bana tafsilatlı bilgi verdi. Aracı arkadaş gelince ilk partinin parasını verdim ve tüccar bayanın yeni parti malların dokunması için yaptığı önerileri anlattım. Böylece aylar süren Bursa'dan gelen kumaş işi devam etti. Her hesap kesiminden sonra ben de kalan mektup ve yazılı bilgileri yok ediyordum. Aracı ile konuşurken Nâzım'dan pek fazla söz etmezdik. Çok kısa üstadın sağlığını sorduğumda, birkaç cümle ile anlatırdı.

1948 Ocak ayında ben evlilik hazırlıkları yaparken aracı arkadaş evime geldi. Beyaz dokunmuş ipekli bir kumaş verdi. "Bursa'dan düğün hediyesi" dedi. Eşim çok uzun yıllar bu hediyeyi dolabında sakladı. Çok mutlu olmuştu. Yılsonuna doğru aracı arkadaşın geliş-gidişleri iyice seyrekleşti. Nâzım Hikmet'in sağlığının iyi olmadığın duyuyorduk. Son olarak hapishanede tutuklu bulunan birisinin kız kardeşi geldi. Son hesabı onunla kapattık.

Bu yıllarda, aydınların öncülüğünde Nâzım Hikmet'in affı için kampanya başladı. Benim kuruluşunda görev yaptığım İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği bu girişimin öncüsü oldu. Bu hareket 1950 ortalarında TBMM'nin kabul ettiği Genel Af Yasası ile başarıya ulaştı. Nâzım Hikmet hürriyetine kavuştu. İşlerim iyi gitmiyordu; bu nedenle Nâzım ile ilgili yürütülen af kampanyası çalışmalarına yeteri kadar katılamamıştım. Gelişmeleri işyerime uğrayan arkadaşlardan takip ediyordum. Bilal Şen bu sırada benim yanımda çalışıyordu, onun gelişmelerden haberi vardı.

Fırsatım oldukça Ankara Caddesi'nde bulunan arkadaşların dükkânına uğradığımda Memet Fuat'ı görüyordum. Fakat çok sıkıntılıydı, konuşmak istemez bir havası vardı. Önce buna bir anlam veremedim. Nâzım açlık grevinde rahatsızlandığı için Cerrahpaşa Hastanesi'ne kaldırılmıştı. Haber almak için Memet Fuat'a uğradığımda, sinirli bir şekilde bana bir mektup gösterdi. Nâzım Hikmet Piraye Hanım'dan ayrılıyordu. Ayrılma nedeni olarak da şiddetli geçimsizlik diyordu. Çok kısa bir nottu. Yakınlık belirten tek kelime "oğlum Memet"ti. Ben Nâzım'ı ziyarete gitmek istediğimi söylemiştim. Memet Fuat"Moris eğer bizi seviyorsan ziyaretine gitmeyeceksin, biz evde büyük sevinçle onun döşeğini hazırlarken; o, o kadına gitti" dedi. Nâzım'ın bu tutumu beni de tedirgin etmişti. Ben de yeni evlenmiştim, ilerici düşüncelerime rağmen bu hususta bir tutuculuğum vardı. Arkadaşlarımla bu konuyu konuşmaktan kaçındım. Yeni eşi Münevver Hanım'ı tanımıyordum. Bir dönem sonra Nâzım'ın oğlunun doğduğunu öğrendim. Kısa bir süre sonra da Nâzım'ın yurtdışına kaçtığını duydum. O günlerde bu kaçışla ilgili birçok hikâye anlatılırdı. (Gerçek 1990 yılında ortaya çıktı.)

Nâzım kaçtıktan sonra eşi Münevver Hanım ve oğlu Memet gece-

gündüz polis denetimindeydi. Nereye giderlerse gitsinler, bulundukları yerin önünde mutlaka bir polis cipi onları beklerdi. Buna bir kez ben de şahit oldum. 1957-58 yılbaşı akşamını arkadaşım Dündar Baştımar'ın Kazancı Yokuşu'ndaki evinde geçiriyorduk. Dündar ile çok yakın dosttuk; Nâzım ile yaptığımız kumaş işinden Tuna, Memet Fuat ile birlikte onun da haberi vardı. O gece evde Behice Hanım, Nevzat Hatko, Münevver Hanım ve oğlu Memet vardı. İlk kez Münevver Hanım'ı görüyordum. Dündar beni Nâzım'ın ortağı diye tanıttı. Gece devam ederken camın vurulduğunu duyduk. Birisi Münevver Hanım ile görüşmek istiyordu. Meğerse onları izleyen polislerden birisiymiş. Arkadaşı ile birlikte karşıdaki kahvede oturduklarını söyledi. Evden ayrılırken haber vermelerini istedi. Bir nevi danışıklı dövüş. Dolaşan dedikodulara göre Siyasi Şube'de başarılı polislere mükâfat olarak böyle izleme görevleri veriyorlarmış. Birkaç yıl sonra Münevver Hanım ve oğlunun yurtdışına kaçtıklarını duydum. Arkadaşlarla kendi aramızdaki sohbetlerde bu konuyu konuşmaktan kaçındık. Sonraki yıllarda iş gezisi nedeniyle Paris'e gittiğimde birkaç kez Münevver Hanım'ı ziyaret ettim.

1963 yılından itibaren Türkiye'de de Nâzım Hikmet'in kitapları yayımlanmaya başladı. Artık rahatça satın alınıp okunabiliyordu.

Sonraki yıllarda Mozambik'te Birleşmiş Milletler FAO teşkilâtının memuru olarak çalışırken, Nâzım'ın Afrika'nın o ücra köşesinde de tanındığını başımdan geçen bir olay sonucu öğrendim. Mozambik 1974 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra kalkınma metodu olarak sosyalizmi seçmişti. Bir halk demokrasisi olduğunu ileri sürüyordu. (Kitabımın ileriki sayfalarında bu konuya ayrıntılı olarak değineceğim.) Bütün sosyalist devletlerde bu hamlesine yardımcı oluyordu. Ekonomik ve sosyal hayatın oturması için yardım heyetleri vardı. Ordunun ıslahını Sovyetler Birliği ele almıştı. Bu nedenle de oldukça kalabalık bir subay heyeti Mozambik'te bulunuyordu. Bir akşam arabamla işten dönerken, maddi hasarlı bir trafik kazasına uğradım. Koca bir Sovyet askeri kamyonu arabamı parçalamıştı. Birleşmiş Milletler memuru olduğum için ancak özel bir izinle ifadem alınabilirdi. Bu izin işlemi bir hafta sürdü. İfade vermek ve dosyayı kapatmak için en yakın karakola gittim. Küçük bir karakoldu, komiserin odasına aldılar. Daktiloda oturan polis kimlik bilgilerimi almaya başladı. Ad, soyad, doğum tarihi sorulduktan sonra polis doğum yerimi sordu. "İstanbul" dediğimde polisin tereddüt ettiğini gördüm. "İstanbul-Türkiye" dedim. Yine anlamadı. Bizi izleyen komiser sertçe "cahil, Nâzım Hikmet'in memleketidir, Türkiye yaz" dedi ve bana dönerek gülümsedi. Afrika'da da Nâzım Hikmet'in adı duyulmuştu. Birkaç ay sonra Mozambik'in en önemli günlük gazetesi *"Noticias"* haftalık edebiyat ekini Nâzım Hikmet'e ayırmıştı.

1951 TKP tevkifatıyla gerek dernekten, gerek arkadaş çevremden bir-

çok kişi yakalanmış cezaevindeydi. Çevremde günlük siyasi gelişmeleri konuşabileceğim çok az insan kalmıştı. Herkeste bir korku, bir çekingenlik vardı. Birkaç kez Türkiye sosyalist hareketinin öncülerinden olan Doktor Hikmet Kıvılcımlı'yı ziyarete gittim. Bilgili bir adamdı. Fakat bana göre kusurlarından biri 'sol hareketi en iyi ben idare ederim' fikrinde olmasıydı. Diğer TKP yöneticilerinden kendisini hep üstün görürdü. 1954 yılında Vatan Partisi'ni kurdu. Cesur bir adımdı fakat günün koşulları gereği partisi uzun ömürlü olmadı. Doktor Hikmet ve diğer yöneticileri tutuklandı, ağır işkence gördüler. Parti kapatıldı.

6-7 Eylül Olayları

1950 başlarından beri iyice bozulan işlerimi 1953 yılında toparlama olanağı buldum. Biraz daha rahatladım. İşlerim düzeldiği için yeni imkânlar arıyordum. 1955 Eylülü'nde bir iş için yazıhaneme uğrayan bir tüccarın elinde *Ekspres* gazetesi gördüm. "Bu ne?" diye sordum. "Aşağıda büyük patırtı kopuyor, bu gazete kapış kapış satılıyor" dedi. "Niçin?" diye sordum. "Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba konmuş, yakıp yıkmışlar" dedi. Ben de hemen aşağıya indim. Bütün herkes bu konuyu konuşuyordu. Dolmuşa bindim Taksim'e geldim. Taksim'de o güne kadar görmediğim bir kalabalık vardı, Beyoğlu'na doğru gidiyorlardı. Mısır'dan Türkiye'ye ziyarete gelen halam Taksim'de bir otelde kalıyordu. Onu ziyarete gittim, bana "bu olaylar bizim Kahire'deki olaylara benziyor, bu işin sonu kötü olacak. Ortada dolaşma hemen evine git" dedi. Eve geldiğimde eşim ve oğlum yan daireye misafirliğe gitmişlerdi. Radyodan haberleri dinliyorlardı. Radyodan duyduklarının doğru olup olmadığını büyük bir tedirginlikle bana soruyorlardı. Öfke içinde büyük bir kalabalığın Taksim'den Beyoğlu'na doğru yürüyüşe geçtiğini söyledim. Kısa bir süre sonra bizim evin bulunduğu sokağa da öfkeli bir kalabalık geldi. Mahallenin sonundaki iki ayrı Rum dükkânına yöneldiler ve yakıp yıkmaya başladılar. Saldırganların çoğu etraftaki inşaatlarda çalışan işçilerin bir kısmıydı. Oğlum Altan ve komşunun çocukları büyük bir korku içindeydiler. Çünkü her iki bakkalı da yakından tanıyorlardı. Kardeşimi telefonla aradım. Onlarda da durum aynıydı. Kardeşimin İngiliz olan eşi çok korkmuştu. Bana telâşla artık Türkiye'de yaşamak istemediğini hıçkırıklar içinde söyledi. Bu olayların akabinde o güne kadar iki üç tekstil fabrikasının kuruluşunda çalışmış olan kardeşim, işlerinin çok iyi olmasına rağmen, İngiliz eşinin etkisiyle Türkiye'yi terk ederek İngiltere'ye yerleşmek zorunda kaldı.

Olaylardan hemen sonra İstanbul'da sıkıyönetim ilân edildi. Arkadaşım Kâzım ile etrafı dolaşmaya çıktık. Gördüğümüz manzara korkunçtu. İşye-

rime gittim. Hanın altında bulunan meşhur Şişman Yanko'nun büyük tuhafiye dükkânı yağmalanmıştı. Mağaza sahiplerinden Panayot Ananiadis yıllardan beri müşterimdi ve yakın arkadaşımdı. Yazıhanesinde asılı bulunan Türk Hava Kurumu'nun kendisine verdiği altın madalya ile aile büyüğünün Çanakkale Savaşındaki Alaylarının bayrağını taşıyan resimlerin bile yağmalandığını anlattı. Gün içinde İstanbul Valisi'nin dükkânlarını ziyaret ettiğini, bilgi alıp geçmiş olsun dediğini anlattı. Bu öfkeli grup hanın üst katlarına çıkmamıştı. (Kısa bir süre içinde bu dükkân tamir edildi. 80 yıldır aynı yerde bulunan bu dükkân 1964 yılında faaliyetine son verdi.)

Beyoğlu'nda ta Osmanlı'dan beri faaliyetini sürdüren Fransız kristal avize ve gümüş işleri satan bir dükkân da yağmalanmıştı. İstanbul Valisi Lütfü Kırdar bu dükkâna da uğruyor. Mağaza sahibi Fransız, Vali'ye "bu başımıza gelenleri görüyorsunuz, bunun altındaki neden ne?" diye soruyor. Fransız bir bayan arkadaşım vardı. O da o sırada orada bulunuyormuş, bana anlatmıştı. Lütfü Kırdar "bu işin altında komünistler var" demiş. Kabak yine bizlerin başına patlamıştı. Nitekim 6-7 Eylül 1955 olaylarının akabinde arkadaşlarım Nihat Sargın, Aziz Nesin, Lütfi Erişçi gibi sol camiada tanınmış kişiler, bu olaylar bahane edilerek gözaltına alındılar.

Askerlik

1950'lere kadar hakkında ister mahkeme kararı olsun, isterse olmasın solcu olarak bilinen gençler askere alındıklarında yedek subay okulunu bir türlü bitiremez, kıtaya gönderilirdi. 1952 yılında bu uygulama yalnızca haklarında mahkûmiyet kararı olanlara uygulanmaya başlandı.

Askeri Savcılıktan Dernek ile ilgili "soruşturmaya gerek yoktur" kâğıdım olduğu için askerliğimi rahatça yapabilirim diye düşündüm. 1956 Haziran ayında Polatlı'da bulunan Yedek Subay Topçu Okulu'nun 44. Dönemine katıldım. Anımsadığım kadarıyla Köy Enstitüsü'nden mezun olanların son kısmı da Yedek Subay Okulu'na sevk edilmişlerdi. Köy Enstitülü arkadaşlardan birkaçıyla çabuk kaynaştık ve yıllarca dostluğumuz sürdü. İstanbul dışından, diğer şehir ve kasabalardan gelen arkadaşların psikolojileri bambaşkaydı. Çoğu Ankara gibi büyük bir şehre ilk kez geliyordu. Arkadaş olduklarımdan biri, ilk iş olarak Anıtkabir'i ziyaret etmiş ve akşam da hayatında ilk kez operaya gitmişti. Birçoğunda yeni bilgiler edinmek, görgülerini artırmak eğilimi vardı. Yine bir arkadaş İngilizce bildiğimi öğrenince benim peşimi hiç bırakmadı. Elinde İngilizce kovboy romanı vardı. Kitap bol argo sözcükler içeriyordu. Ona argo İngilizce öğrenmenin daha zor olacağını söylememe rağmen "ben sokak dilini öğrenmek istiyorum" diyordu. Talim aralarında bile yanıma

gelip benimle gramer üzerine tartışırdı. Ara sıra bazı argo sözcükleri beraber çözerdik. Yıllar sonra bu arkadaşımla karşılaştığımda Amerika'dan yeni dönmüştü. Doktorasını tamamlamış ve profesörlüğünü almıştı. Büyük şehirlerden gelen arkadaşlar, taşradan gelenleri küçümser, onlarla arkadaşlık yapmazlardı. Köy Enstitülü arkadaşlar mesleklerini çok iyi biliyorlardı. Onlara 6 yaşındaki oğlumu nasıl eğitmeliyim üzerine sorular sorar, bunları not ederdim.

Yedek Subay Okulu'nda eğitimimizi tamamladıktan sonra, Polatlı Topçu Okulu Talimname ve Araştırma Kurulu'na tercüman olarak atandım. Muvazzaf subaylar ve iki tercüman arkadaş ile birlikte uygun bir hava içinde çalışıyorduk. Görevim, yabancı basında İngilizce yazılmış, Amerika'da yayımlanan askeri dergileri taramak, füze araştırmalarıyla ilgili yazı ve makaleleri Türkçeye tercüme etmekti. Bu yazıları kitap haline getiriyordum. Konu çok ilginçti. Henüz 1957 yılının başındaydık. Uzay çalışmaları hakkında bilgileri de buluyor, tercümesini yapıyordum. Bir İngiliz dergisinde çıkan yazı çok ilgimi çekmişti. Bu yazı, uzaya fırlatılacak uyduların yer takip istasyonlarıyla izlenmesi üzerineydi. Yazıyı tercüme edip diğerleri arasına koydum. Bazı dergilerde de Sovyet füze sistemleriyle ilgili yazılar buldum, onları da tercüme edip ekledim. Kumandan bu yazıları dosyadan çıkarmamı istedi. Bunları önemli bulmamıştı. Terhis olduktan sonra kumandanım olan yarbayın 1958 yılında ziyaretine gitmiştim. Sovyetler Birliği'nin yaptığı sputnik konuşuluyordu. Yarbay "Moris sen bunun kitabını yazmıştın, bu konuları senden iyi bilen yok" diyerek bana takılmıştı. Herhalde Kurulda bulunduğum sırada füzelere olan ilgimi izliyordu.

Kurulda çalıştığım günlerde, özellikle üst rütbeli subaylar kendi aralarında, ülkenin gidişinden hoşnut olmadıklarını belirten konuşmalar yapıyorlardı. Siyasetçileri şiddetle yeriyorlardı. Halk arasında da gerek sosyal, gerekse ekonomik gelişmelerden hoşnutsuzluk artıyordu. Özellikle bu dönemde bu rahatsızlığa rağmen Başbakan Adnan Menderes'in ordu mensuplarını hedef alan "istemiyorlarsa bıraksın gitsinler, orduyu yedek subaylarla idare ederiz" sözleri muvazzaf subayları daha da kızdırıyordu. Enflasyon, hayat pahalılığı, maaşlara yapılan cüzi artışlar, havayı daha da bozuyordu.

1957 Haziran ayı ortalarına doğru teğmenliğe terfi ettim. Kısa süre sonra Elazığ'a atandığımı öğrendim. Bu atamadan birkaç hafta önce komutanlarımın bana karşı tutumları da değişmeye başlamıştı. Bir soğukluk vardı. Emniyet'ten hakkımdaki dosyanın geldiğini anladım. Zaten benim atandığım birlik de sürgün birliğiydi.

Elazığ'a gitmeden önce, İstanbul'a izin için 15 gün ailemin yanına geldim. İzin bitiminde uçakla 10. Tümen Topçu Karargâh Birliği'ne iltihak ettim. O günlerde Elazığ çok fazla gelişmemiş bir şehirdi. Şeker Fabrikası, Et

Balık Kurumu gibi birkaç önemli işletme vardı. 10. Tümene bağlı 112. Piyade Alayı tam bir sürgün yeriydi. En yakın arkadaşlarımdan, mahkûmiyetlerinden dolayı askerliğini er olarak yapan Dündar ve Veysel de vardı. Bilgi ve tecrübelerinden dolayı komutanların gözüne girmişlerdi, diğer erlere göre biraz daha rahat hareket edebiliyorlar, arada beni de ziyaret ediyorlardı.

Elazığ'a neden gönderildiğim açıktı. İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nin kurucusuydum ve yöneticiliğini yapmıştım. Bu gerekçeyle tutuklanmıştım. Kısacası "komünist" damgasını yemiştim. Kıtada benim gibi iki teğmen daha vardı. Tümen Topçu Komutanı, Kurmay Albay Talât Aydemir'di. Çok sertti, ama sempatik bir yanı da vardı. Dündar'ların 112. Alayın Tabur Komutanı ise Kurmay Binbaşı Alpaslan Türkeş'ti. Kısa bir süre sonra Albay Talât Aydemir ayrıldı. Kurmay Albay Ateşdağlı geldi. Terhisime az bir süre kala İstanbul'a atandığını öğrendim. 1960 olayları ile ilgili kitaplarda Ateşdağlı'nın MİT'te (Milli İstihbarat Teşkilât) görev aldığını okudum.

Subaylar arasında Polatlı'da gördüğüm hoşnutsuzluk Elazığ'da halk arasında da görülüyordu. 1957 Genel Seçimleri'ne iki ay kalmıştı. DP ve CHP seçim çalışmalarını sürdürüyordu. Ben o günkü koşullara göre Elazığ'ın en büyük otelinde kalıyordum. Bu açıdan şehre gelen heyetler de burada konaklıyordu. Önce seçim çalışmaları için İsmet İnönü geldi. Yoğun ilgi vardı. Elazığ'da bir sürpriz yapacağa benziyordu. Ardından Adnan Menderes bölge milletvekilleri ile birlikte Elazığ'a geldi. Başbakan Adnan Menderes de yoğun ilgi gördü. İki mitingde de dikkatimi çeken şey, karşılayan davul-zurna ekibiyle kurban kesen kasapların aynı olmasıydı. Sadece yakalarına taktıkları parti rozetlerini değiştiriyorlardı. Civar köy ve kasabalarda da durum aynıydı. Bir gün yakın bir köydeydim. Birkaç saat arayla iki parti de burada miting yaptı. Muhtara sordum "bu nasıl iş, her iki mitingi de aynı insanlar izledi" dedim. Muhtar "bak teğmen, her seçimde buralara partiler gelir, yol yapacağız, su getireceğiz, elektriğe kavuşacaksınız, okul getireceğiz derler. Biz de alkış tutarız. Çekip giderler. Hiçbir şey gelmez. Sen mitinglere katılan kalabalığa aldırma, köyümüzden partilerin alacağı oyu ben sana yazdırayım. Sen seçim sonrası kontrol edersin" dedi. Gerçekten de seçim sonrası kullanılan oylara baktığımda, muhtarın söylediği oylar çok az farkla dediği gibi çıktı.

Şehirde her yerde parti bayrak ve flamaları asılmıştı. Tümen Karargâhının biraz ilerisinde Askeri Gazino'dan kolayca görülecek bir yere "Başbakan Adnan Menderes, Şark'ın Paris'ine Hoş Geldiniz" yazılı kocaman bir pankart asılmıştı. Bu pankartın asıldığı yer üsteğmenin asabını bozmuş olacak ki Askeri Gazino'nun kapısında karşılaştığımızda bana bağırdı. "Moris şu pezevengin icadına bak!" Ben de "boş ver kumandanım, şehirde bar ve genelevler olduğu için öyle zannediyorlar" diye yanıtladım. Bir akşam otele

döndüğümde Yaşar Kemal'in geldiğini gördüm. Bir dostumla karşılaşmak hoşuma gitmişti. *Cumhuriyet* Gazetesi adına seçimleri bölgede takip etmek için gelmiş. Seçim dönemi boyunca Dündar ve Veysel de otele sık sık geliyordu. Güzel vakit geçiriyorduk. Yaşar Kemal gezdiği yerlerdeki izlenimlerini anlatıyordu. CHP milletvekili adayı birisi de otele geldi. Seçim sonuçları ne olur diye sorduğumda "160-180 kişi çıkarır, TBMM'de DP'yi çok zorlarız" demişti.

Seçimden birkaç gün önce bir emir geldi ve bizim Tümen araziye çıktı. Suriye sınırına doğru yöneldik. Suriye ile Türkiye'nin arası bozulmuş Suriye, Sovyetler Birliği'ne yanaşmaya başlamıştı. Gergin bir hava vardı. Savaş uçakları gökyüzünde uçuyordu, arazide olduğumuz için seçim gününü izleyemedim. Birliğe döndüğümüzde Gaziantep'te olayların çıktığını öğrendik. Elazığ'da da olağanüstü önlemler alınmıştı. Seçimlerde DP iktidarda kalmıştı ama CHP de büyük bir grupla Meclis'e girmişti. DP'nin gücü artık zayıflamış, partiler arası siyasi mücadele şiddetini artırmıştı.

Askerliğimin Bitişi ve İş Yaşamım

Aralık 1957'de terhis oldum. Elazığ'dan ayrılmadan önce eşimden bir mektup almıştım. Bu mektupta eşim, artık temel gıda mallarını bile bulmakta güçlük çektiklerini anlatıyordu. Yağ, et, şeker için kasapta, manavda, bakkalda uzun kuyruklarda beklediklerini yazıyordu. Ben Elazığ'dan ayrılmadan önce otelin yanındaki bakkaldan İstanbul'da bulunmayan üç paket Sana yağı aldım. Eve geldiğimde ise durumun vahametini kendi gözlerimle gördüm. Kasaplarda satılan et, Amerika'dan ithal edilerek dondurulmuş sığır ve dana etiydi. Onu bile bulmak çok zordu. İthal malları azalmış, oto yedek parçalarını bulmak güçleşmişti. İşimin başına döndüm. Şartlar çok kötüleşmişti. Döviz sıkıntısı had safhadaydı. Batı Avrupa ve Amerika'dan mal ithal etmek neredeyse imkânsızdı. Ortağım Kâzım bu nedenle ticareti o zamanki adıyla Demir Perde ülkelerine yönlendirmişti. Özellikle de Sovyetler Birliği ile iş yapıyor, oradan mal ithal ediyordu. Ama bu dönemde Sovyetler Birliği ile ticaret yapmak pek kolay değildi. İstanbul'da bulunan Sovyet ticari ataşesiyle ilişki içinde olmak gerekiyordu. Bunun yanında Emniyet Müdürlüğü'nün Siyasi Şubesi ile de temas etmek lâzımdı. Haber vermeden Sovyet Konsolosluğu'na girip çıkan tüccarlar bile Emniyet'te sorgulanıyordu. Ben alışıktım. Yıllardır duyardık. Sovyet Konsolosluğu'na girip çıkanlar tespit edilir, gizlice fotoğrafları çekilir ve fişlenir. Bu açıdan benim Tünel'de işim olduğunda, Sovyet Konsolosluğu'na yaklaştığımda, yolun karşısına geçerdim. Bu davranışım alışkanlık haline gelmişti. Sovyet Konsolosluğu'nun da kendileri ile çalışan tüccarlara karşı garip uygulamaları vardı. İşlerini takip için Sovyetlere gitmek isteyen tüccarların pa-

saportuna Emniyet Pasaport Şubesi'nde "bu pasaport Sovyet Rusya'da geçerlidir" yazısı konurdu. Bu damga başka gümrük kapılarında tüccarların başına belâ olurdu.

Arkadaşım Kâzım iş anlaşması için gittiği Moskova'da, çok önemli bir iş adamı sayılmasına rağmen, otel odasına döndüğünde bütün eşyalarının dağınık bir şekilde ortaya saçıldığını, fotoğraf makinesindeki filmlerin yakıldığını anlatmıştı. Sovyetler Birliği ile çalışmak hem Türkiye, hem de Ruslar açısından oldukça zordu.

Geçimimizi temin edebilmek için dört elle işlere sarıldım. Dört beş yıldan beri süren döviz sıkıntısı nedeniyle işlerin çoğunluğu, ithalat-ihracat ödemelerini Kliring anlaşmaları çerçevesinde yapan (Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan mahsup ve takas yoluyla ve kliring kurumları ile gerçekleşiyordu. Kliring kurumları genel olarak Merkez Bankalarıydı) memleketlerle mümkün oluyordu. Bunun dışında ithalat yapmak, İktisat ve Ticaret Bakanlığı'nın hazırladığı ithal malları listelerine göre yapılabilirdi. İthal lisansları da (izinleri) her mal için ayrılan ithal kotalarına göre verilirdi. İthal lisansı alabilmek kolay değildi. Bakanlıktan o günlerde geçerli olan talepname sistemi ile mümkündü. Verilen lisansların döviz karşılıkları, talep çokluğundan dolayı kısıtlıydı ve bu durum piyasada el altından lisans ticaretine yol açıyordu. Bu durum 1958 Ağustos ayında mevcut ekonomik krizin yarattığı zorlukları aşmak için Türk Lirasının devalüasyonuna neden oldu. O güne kadar 2,82 den hesap edilen Dolar 9,00 liradan hesap edilecekti. (Türk Parasını Koruma Kanunu yasal olarak döviz alış-verişinin ve kambiyo muamelesinin Bankalar aracılığıyla yapılmasını zorunlu kılmıştı. Dış ticaretle ilgili döviz işlemleri Bankalar ve Kambiyo müdürlüğünün sıkı denetimi altında yapılırdı.)

Bu yeni durum dış ticaretin canlanmasına neden oldu. Piyasada bulunmayan bazı malların ithalatını kolaylaştırmak için o güne kadar görülmemiş "bedelsiz ithalat" denilen sistem kısa süre için kabul edildi. Yani ithalatçılar yurt dışında kendi olanaklarıyla bulacakları dövizlerle bu malları ithal etme imkânına kavuşmuşlardı. Bu sistemden kısa bir süre sonra vazgeçildi.

Ortaklarımla bağırsak ve deri ihracatına başladım. İşlerim biraz düzeldi. Ekonomideki, biraz da olsa, canlanmaya rağmen, TBMM ve yurt sathında siyasi mücadele iyice kızışıyor toplum hızla kutuplaşıyordu. Adnan Menderes hükümetinin aldığı sert önlemler birbirini izliyordu. Arkadaşlarla arada bir buluşuyor durum değerlendirmesi yapıyorduk. Bazı cumartesileri Aziz Nesin'in yazıhanesinde Fethi Naci, Enver Aytekin, İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nden arkadaşlarla buluşuyorduk. Bu buluşmalarımız siyasi polisin de dikkatini çekmiş olmalı ki, benim işyerimin olduğu hana da polisler gelmiş.

Hanın kahvecisinden bilgi almaya çalışmışlar. Buna rağmen ben buna aldırmadım, arkadaşlarla görüşmeye devam ettim.

1959 yılının sonlarına doğru 1951 TKP davasından mahkûm olan, sürgüne giden arkadaşlar da yavaş yavaş İstanbul'a dönmüşlerdi. Bilal Şen'in Bulgaristan'a sürüldüğünü öğrenmiştim. Fırsat buldukça Zeki Baştımar'ı görmeye gidiyordum. İşlerim nedeniyle yurt dışına gitmem gerekiyordu. Pasaport için başvurdum. İki ay sonra alabildim. Almanya'ya gidecektim. Havaalanında pasaport kontrolünden geçerken polis beni durdurdu. Bir odaya aldılar. Bir memur önünde bakkal defteri gibi büyükçe kayıtlar arasından ismimi buldu. Epeyce amirleri ile görüştüler, birkaç telefon görüşmesi yapıldı, ayrıntıları ile nereye niçin gideceğim sorulduktan sonra son dakikada uçağa yetişebildim. (1970'e kadar iki kez daha yurt dışına çıktım, her çıkışımda aynı işlemler tekrar etti.) Hamburg'da bir hafta kalıp işlerimi hallettikten sonra İngiltere'de yaşayan iki kardeşimi ziyarete gittim. Küçük kardeşim ile 1943 yılından beri görüşmüyorduk. Buluşmamız bir hayli duygu yüklü oldu. Bu gezide dünyada olup bitenlerden ne kadar habersiz olduğumu gördüm. Kitap, dergi, sinema filmleri ile Avrupa'yı takip ettiğimi zannediyordum, ama görmek bambaşkaydı. Dış dünya hakkında bilgilerimiz çok eksikti. Kendi adıma sükûtu hayale uğradım. Bir an önce Türkiye'ye dönme fikri oluştu.

1959 yılı ortalarına doğru DP ile CHP arasındaki gerilim iyice büyüdü. Adnan Menderes hükümetinin muhalefete karşı baskıları iyice arttı. Hemen her gün bir muhalif gazeteci tutuklanıyor, gazete ve dergiler yasaklanıyordu. Hüseyin Cahit Yalçın, Cüneyt Arcayürek, Metin Toker susturulmuştu. İsmet İnönü'nün hapisteyken çocuğu doğan, damadı Metin Toker'i ziyareti büyük yankılar yaptı. Radyo haberlerinde dakikalarca Başbakanın konuşmaları okunuyor, muhalefete hiç yer verilmiyordu. Partizanlık bütün devlet kademelerini sarmıştı.

Başbakanın emri ile DP teşkilâtlarını güçlendirmek amacıyla, hedefi pek belli olmayan Vatan Cephesi kuruldu. Yaygın bir Vatan Cephesi'ne katılma kampanyası düzenlendi. Gün boyu radyodan ajans haber saatlerinde Vatan Cephesi'ne katılan insanların isimleri okunuyordu; bu dakikalarca sürüyor, insanı bıktırıyordu. CHP'li milletvekillerinin yurt gezileri gergin geçiyor, halk CHP ye karşı kışkırtılıyordu. 170 milletvekili ile parlamentoda olan CHP çok etkin bir muhalefet yapıyordu. 1960 yılına geldiğimizde Türkiye sathında tansiyon çok yükselmişti. Demokrat Parti'nin, Tahkikat Komisyonu kurma girişimi, İsmet İnönü'nün Uşak gezisinde uğradığı taşlı sopalı saldırı, İstanbul'a gelişinde hazırlanan komplodan son anda kurtulması, bardağı taşıran son damlalardı. TBMM'de Tahkikat Komisyonu kurulması kanun teklifi görüşülürken İsmet İnönü'nün Meclis kürsüsünden "Darağaçları kurarsanız

altında kimin sallanacağı belli olmaz, sizi ben bile kurtaramam" diye yaptığı konuşma, politik gerilimi iyice artırdı. Bu konuşma nedeniyle İsmet İnönü Meclis oturumlarına katılmama cezası aldı. Bu gelişmeler DP açısından yolun sonuna gelindiğinin göstergeleriydi.

27 Mayıs 1960'a Doğru

Basındaki sansür nedeniyle gazetelerdeki bazı sütunlar beyaz çıkıyordu. Bizim arkadaş grubu toplantılarının gündemi de gelişen olaylardı. Hepimiz endişeliydik. Vatan Cephesi olayını iyi biliyorduk. Özellikle 2. Dünya Savaşı yıllarında Fransa'da, Bulgaristan'da faşizme karşı böyle cepheler kurulmuştu. Ama Menderes hükümetinin Vatan Cephesi çok farklıydı. İllerde, ilçelerde, bucaklarda yaratılan psikolojik baskı ile halk bu cepheye katılmaya zorlanıyordu. Listede ismi olmayanlara iyi gözle bakılmıyordu. Ülkede tam bir kamplaşma yaşanıyordu. Benim iş yaptığım ve DP'yi destekleyen tüccar arkadaşlarım da artık bu desteklerini hükümete karşı göstermiyorlardı. Menderes Hükümeti'nin istifa etmesi ve seçimlere gidilmesi konuşuluyordu. Ama DP hükümeti buna yanaşmıyor, baskılarını sürdürüyordu.

1951'den sonra yurt sathında solcu hareket ve partilerin yediği ağır darbeden sonra, militan ve yandaşlarının yapabileceği fazla bir şey yoktu. TKP yöneticileri ve üyeleri hapisten yeni çıkmış, bir kısmı sürgün cezalarını çekiyordu. Ben ve Dernek'ten tanıdığım, hapse girmemiş arkadaşlar sadece olayları izliyor, başka bir şey yapamıyorduk. Boş bulunursak polisin üstümüze geleceğini seziyorduk. Girişmediğimiz bir eylemden dolayı başımızı derde sokmak doğru olmazdı. Tedirgindim. İyiye doğru giden işlerim önemli bir zamanımı alıyordu. Kimi arkadaşlarımın bu havaya aldırmadan ulu-orta konuşmaları beni endişelendiriyordu. Bu günlerde, artık bir ticaret yerine dönüşmüş eski *Tan* gazetesinin bulunduğu binadan şiddetli bir patlama oldu. İşyerim çok yakın olduğu için benim kattaki camlar bile sarsıldı. Hemen dışarıya çıktım. Patlamanın eski *Tan* binasında olduğunu öğrendim. Binaya doğru giderken yolda Mehmet Ali Aybar'ı gördüm. Patlamanın nerede olduğunu sordu. Yüzüme "geri dön" gibi işaret yaparak yürümeye devam etti. Matbaanın karşısına gelince binanın altında bulunan Üniversite Kitapevi'nin bina ile birlikte yıkıldığını gördüm. Arkadaşım Lütfi Erişçi'nin birkaç ufak sıyrıkla yaralı olarak kurtulduğunu öğrendim. Patlamanın neden kaynaklandığını sormak istemedim, işyerime döndüm. Ortada bulunmak doğru olmaz diye düşündüm. Tek öğrenmek istediğim Lütfi'nin durumuydu. Patlamadan kurtulmuştu. Ertesi gün gazetelerden, *Tan* binasını kiralayan kişinin maden işleri ile uğraştığını ve binada bulunan dinamit sandıklarının infilâk ettiğini okudum. Olayda bir kişi

hayatını kaybetmişti. Ama bu olayda da başka nedenler arandı. Günün şartları böyle düşünülmesine müsaitti.

Ben o günlerde ham deri ticaretine başlamıştım. Hemen hemen her gün müşterilerle buluşmak amacıyla Kazlıçeşme'deki deri tabakhanelerine giderdim. 28 Nisan 1960 günü Kazlıçeşme'de çalışırken yanımıza heyecanla gelen komşu, Beyazıt Meydanı'nda büyük olaylar olduğunu, üniversite öğrencilerinin büyük bir öfkeyle gösteriler yaptığını söyledi. Endişelendik, bir an evvel işi tatil edip eve dönme kararı aldık. Üniversitede bu kadar büyük olaylar olabileceğini tahmin edemiyordum. Çünkü o güne kadar üniversite öğrencilerinin bütün yürüyüş ve gösterileri Milli Türk Talebe Birliği tarafından resmi makamların kontrolü altında yapılırdı. 1930'larda Wagon-Lits Şirketine ve Bulgarların vahşetine karşı öğrenci yürüyüş ve gösterileri resmi makamların bilgisi dâhilinde yapılmıştı. 1945 *Tan* olayları, 6-7 Eylül 1955 ve Kıbrıs gösterileri iktidardaki CHP Gençlik Kolları tarafından örgütlenmişti. On beş yıl önce üniversitedeki öğrenci hareketine karışmış olduğumdan, alabileceğim en akıllı karar eve dönmekten başka bir şey değildi. Fakat bu haber ilgi ve merakımı artırmıştı. Taksiye bindim. Şehre doğru giderken şoföre beni Beyazıt Meydanı'nda bırakmasını söyledim. Reddetti ve beni Sirkeci'de bıraktı. Yakınlarda bulunan işyerime giderken Büyük Postane'ye uğradım. Koca binada bir iki memurdan başka kimse kalmamıştı. Saat henüz 17.00 bile olmamıştı. Etrafta açık bulunan birkaç dükkân da kapanıyordu. Eve gitmeye karar verdim. Fakat dolmuş veya taksi bulmak imkânsızdı. Yaya olarak yola devam ettim. Galata Köprüsü'nden geçerken yürüyenlerden bazıları koşmaya başladılar. Polisin Köprü dubalarını çekerek Eminönü'nden Beyoğlu'na geçişleri engelleyeceği haberleri yayılmaya başladı. Hızla yürürken etrafa şaşkın gözlerle bakan turiste benzer bir kadın gördüm. Yardımcı olmak amacıyla yanına yanaştığımda insanların neden panik içinde koştuklarını İngilizce olarak sordu. Ben de kısaca durumu anlattım. Biran önce oteline dönmesini önerdim. Park Oteli'nde kalıyormuş. Taksim'e kadar birlikte yürüdük; onu oteline bırakarak eve geldim.

O gece Radyodan geç saatlere kadar haberleri dinlememe rağmen ayrıntılı bir şey öğrenemedim. Sıkıyönetim ilân edilmesini bekliyordum. Ertesi sabah eşimin ısrarlarına rağmen iş yerime gittiğimde tafsilatıyla olup-biteni öğrendim. Polis gençlere tam bir vahşet uygulamıştı. Olaylar İstanbul Üniversitesi bahçesinde başlamış, yürüyüş için Beyazıt Meydanı'na gitmek isteyen öğrencilere polis saldırmış, 20 yaşında Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz polis kurşunları ile öldürülmüştü. Olayları yatıştırmak isteyen Rektör Sıddık Sami Onar polis komiseri tarafından dövülerek yerlerde sürüklenmişti. Çevrede bulunan arkadaşlarıma uğradım. Dündar ile görüştük. 6-7 Eylül

1955 olaylarının nasıl solculara ve komünistlere yıkılmaya çalışıldığını hepimiz hatırlıyorduk. Bu kez de böyle bir olay başımıza gelebilirdi. Dedikoduların haddi hesabı yoktu. Olayların bu şekilde gelişmesi bizi şaşırtmıştı. Yüksek tahsil günlerimizde normal akışın dışında en hafif hareketler bile polis tarafından kontrol edilirdi. Öğrenci toplantı ve buluşmalarına açık olarak müdahale etmezler fakat kuşkulandıkları öğrencileri ertesi sabah evlerinden alarak 1. Şube'ye götürürlerdi. Bu tutuklama haberleri bize bir gün sonra ulaşırdı. Kendi aramızda ihtiyatla hareket etme kararı verdik. Gösteriler yer yer devam ediyordu. Olaylarda yakalanıp sonra salınan öğrencilerden birisi, bir arkadaşımın oğluydu. Gösteriler sırasında polis tarafından yakalandığını, Sıkıyönetime teslim edildiğini, bir askeri cemseye bindirildiklerini, biraz gittikten sonra arabanın durduğunu başlarındaki subayın "burada inip ortadan kaybolun" dediğini anlattı. Daha sonraki günlerde de yakalanıp Davutpaşa Kışlası'na götürülen öğrencilere askerlerin kışlada çok iyi davrandıklarını, biraz tuttuktan sonra serbest bıraktıklarını duyduk.

Meclis oturumları sert ve kavgalı geçiyordu. Radyodan Vatan Cephesi'ne katılanların isimleri okunmaya devam ediyordu. Ankara'dan gelen haberler de farklı değildi. Harp Okulu öğrencilerinin Kızılay Meydanı'nda öbek öbek gezindikleri haberlerini almaya başladık. Bu bize çok ilginç geldi. Harp Okulu disiplinine aykırı bir şeydi. Belli ki Okul Komutanı'nın bilgisi dâhilinde bu gelişmeler oluyordu. Nisan ayının son günleri böyle geçti. 1 Mayıs 1960 günü Burgazada Kalpazankaya sahilinde arkadaşlarla buluştuk. Hem 1 Mayıs'ı kendi aramızda kutladık, hem de durum değerlendirmesi yaptık. 5 Mayıs günü Ankara'da tarihe geçen 555K, beşinci ayın beşinde saat beşte Kızılay'da eylemi gerçekleşti. Bu mitinge halktan da büyük katılım oldu. 6 Mayıs günü Ankara'da bir gösteride Menderes'in halk tarafından yuhalanıp hırpalanmak istendiğini duyduk.

Bu olaydan birkaç gün sonra Robert Kolej 1944 mezunlarının Taksim Divan Oteli Restoranı'nda geleneksel yemeği vardı. Hatırladığım kadarıyla yemeğe Ahmet İsvan, Nezih Neyzi, İskender Gürol, Niso Sion, Tuna Baltacıoğlu, İhsan Arsova ve ben katılmıştık. Altemur Kılıç da yemeğe katıldı. Altemur o günlerde Basın Yayın Genel Müdürü'ydü ve Radyo ona bağlıydı. Doğal olarak Altemur'un yemekte oluşu, daha tafsilatlı bilgi edinmemizi sağlayacaktı. Masadaki hemen herkes Altemur Kılıç'ı görünce hücum etmeye başladı. Ahmet İsvan, neden Vatan Cephesi işine devam ettiklerini ve bu listelerin uzun uzun radyoda okunduğunu sordu. Altemur "isimlerinin okunmasını isteyen binlerce kişi var, hatta yalvaranlar var, hükümet de ısrar ediyor, bunu kısmak mümkün değil" diye yanıtladı. Ben de "neden Radyoda sadece Menderes'in konuşmaları veriliyor, muhalefet hiç yer almıyor" diye sorunca, Altemur "ulan Moris,

şu İsmet Paşa'dan vazgeçmedin, gelsin, bir Varlık Vergisi daha çıkarsın da gününü gör" dedi. Bunun üzerine ben "memleket elden gidiyor farkında değil misin?" dedim. Bizim konuşmalarımız öyle hararetli bir hal almıştı ki garsonlar bile kavga çıkacak diye korktular. Altemur, garsonlara "onlar arkadaşımdır konuşurlar" dedi. Altemur önemli bir görevde olmasına rağmen eskisi gibiydi. 555K olaylarını sorduğumuzda, Başbakan Adnan Menderes'in bu olaya önem vermediğini söyledi. Bu, aslında Menderes hükümetinin olup-biteni iyi okuyamadığını da gösteriyordu.

Gergin geçen günlerde konuşulan temel konu seçimlerin yapılmasıydı. Özellikle iş çevreleri bunu istiyordu. O dönemki seçim sisteminin bu gerginliği nasıl gidereceği meçhuldü. Seçim yasasında çoğunluk sistemi vardı. Meclise seçilecek milletvekilleri, partilerin il bazında aldıkları ekseriyet oylarına göre oluyordu. Örneğin İstanbul'da diğer partiden 100 oy fazla alan parti, Meclise girecek 40 milletvekilini de kazanıyor, ikinci gelen parti, Meclis'e tek bir milletvekili bile yollayamıyordu. Halkın üst tabakası ve bir takım aydınlar, Menderes'in bir dönemliğine Başbakanlıktan ayrılması, yerine daha yumuşak, ılımlı olan birisinin, meselâ Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin veya Sıtkı Yırcalı'nın getirilmesini öneriyorlardı. Bu düşünce orta tabakalar arasında da destek görüyordu. Gençler ve diğer aydınlar ise CHP diyorlardı. İsmet Paşa liderliğinde CHP'nin Meclis'te gösterdiği muhalefet bu kesim tarafından destekleniyordu. Sol çevrelerde ise İsmet Paşa'ya karşı olan çekingenlik devam ediyordu. 1940'larda, 1950'lerde CHP'nin sol güçlere ve TKP'ye karşı sert tutumunu unutmak mümkün değildi. Açıkçası CHP'den çekiniyorduk. Olası bir seçimde DP'nin çok az farkla seçimi kazanacağını, CHP'nin de daha da güçlü muhalefet olarak parlamentoya gireceğini düşünüyorduk. Halkın tedirginliği artıyordu. İstanbul'da Beyoğlu, Nişantaşı, Şişli, Laleli gibi semtlerde halk sokağa çıkmıyor, hele geceleri yollar bomboş oluyordu. Eşimin de telâşı artmıştı. İşimi bitirir bitirmez evde olmamı istiyordu. Günde birkaç kez beni işyerimden telefonla arıyordu. Menderes yaptığı yurt gezilerinde gerilimi azaltıcı konuşmalar yerine, uzlaşmaz katı tutumunu sürdürüyordu. Üniversite ve askeri öğrencileri hedef haline getiriyordu. 26 Mayıs'ta Menderes Radyoda yaptığı bir konuşmada üniversite profesörlerini "kara cüppeliler" diye niteledi. Eskişehir Askeri Havaalanı'nda Adnan Menderes'in uçağı indiğinde orada hazır bulunan subayların sırtlarını dönerek Menderes'i protesto etmeleri haberi bütün Türkiye'ye yayıldı. Bu arada Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel bu karmaşa içinde izne ayrıldı. 25-26 Mayıs günlerini de bu atmosfer içinde geçirdik.

Ortağım Kâzım, işlerimiz için Avrupa'ya gitmişti. Eşi Nadide de 27 Mayıs 1960 günü uçakla Almanya'ya eşinin yanına gidecekti. Ben evde uyuyor-

dum. Cuma sabah saat beşte uzun uzun telefon çaldı. Telefon eden Nadide'ydi. "Moris havaalanına gidemiyorum" dedi. Ben uyku sersemi "bir taksi çağır git" dedim. Nadide "anlamadın galiba darbe oldu" dedi. Ben pek inanamadım "Merkez Komutanlığı'ndan izin al" gibi bir şeyler söyledim bu arada aklıma Radyoyu açmak geldi. Radyoyu açınca, o günden sonra şöhret kazanacak Alpaslan Türkeş'in sesini duydum. Ordunun yönetime el koyduğunu söylüyordu. Arada bir Harbiye Marşı yayınlanıyor ardından Türkeş bildiri okuyordu. Telefonun başında bütün tanıdıklarımı arayarak haber verdim. Sokağa çıkma yasağı konmuştu. Bildirilerde NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kalınacağı söyleniyordu. Bu ilk bildirilerden sonra Radyodan daha geniş tafsilatlar verilmeye başlandı. Yurt dışına gidiş-gelişler yeni bir emre kadar yasaklanmıştı. Sokağa çıkma yasağı ilân edilmişti. Yayınlanan tebliğlerin birinde vatandaşların telefonları boş yere meşgul etmemeleri isteniyordu. Anlaşılan telefon şebekeleri kilitlenmişti. Öğleye doğru ilk tutuklama haberleri gelmeye başladı. Sokağa çıkma yasağı uzatılmıştı. Pencereden sürekli dışarıyı izliyordum. Dışarıda hiç polis yoktu. Komşularla konuşabiliyorduk. Öğleden sonra Radyodan, Adnan Menderes'in Kütahya yolunda yakalandığı ve Ankara'ya getirilmekte olduğu haberi verildi. Artık evde duramıyordum. Dışarıyı iyice kolaçan ettim. Evim Ayazpaşa'da Park Oteli'nin arkasındaydı. 20 yıldan beri burada oturduğum için sokakların her köşesini iyi biliyordum. Sokak boştu birkaç genç kapılarının önünde top oynuyordu. Top oynayanlar arasında o dönemin ünlü futbolcularından Metin Oktay da vardı. Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nin oraya kadar yürüdüm. Ana cadde üzerinde bir evin önünde askeri cemseye bir sivilin bindirildiğini gördüm. İstanbul'da da tutuklamaların başladığını anladım. Taksim Bahçesi'nin arkasından Elmadağ'ında bulunan kayınpederimin evine gittim. Yol boyunca cemseler gidip geliyordu. Biraz da kayınpederlerde kaldıktan sonra Kazancı Yokuşu'nda Dündar'ların evine vardım. Dündar da Radyo başındaydı. İlk kez Radyodan Milli Birlik Komitesi deyimini duyduk. Milli Birlik Komitesi adına Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel konuşmaya başladı.

Cemal Gürsel konuşmasında, ordunun yönetime el koyduğunu, yurt içinde sükûnetin devam ettiğini, kan dökülmediğini, sadece bir teğmenin şehit olduğunu söylüyordu. Hükümet iskat edilmiş Meclis dağıtılmıştı. Bütün Bakanlar Harp Okulu'nda gözetim altına alınmıştı. İç İşleri Bakanı Namık Gedik'in pencereden atlayarak hayatına son verdiğini öğrendik. Milli Birlik Komitesi'nin açıklamasından sonra sokaklarda bir hareketlenme oldu. Ben de arkadaşımdan ayrılarak Taksim'e doğru yola çıktım. Coşkulu bir kalabalık oluşmaya başlamıştı. Halk sevinç içinde yoldan geçen askeri araçlarda bulunan subay ve erleri alkışlıyordu. Bazıları araçlara çıkarak askerleri kucaklı-

yordu. Bayraklar ev ve dükkânlara asılıyordu. Demokrat Parti'nin kalesi olan Beyoğlu'nun bile birkaç saat içinde taraf değiştirdiğini gözlemleyebiliyorduk. Halkta artık korku kalmamıştı. Gözüme çarpan önemli bir ayrıntı da ortada polis gözükmüyordu. Nisan ve Mayıs aylarındaki olaylarda polisin çok sert davranışı nedeniyle halk ve bilhassa gençler arasında polise karşı antipati artmıştı. Eve dönüp Nadide'yi aradım. Birkaç gün uçuşunu ertelemesini söyleyecektim. Nadide telâş içinde "Moris hemen gel şu tabancanı al" dedi. Tabancayı babamın yanında uzun süre çalışan Abdullah Efendi hediye olarak vermişti. Kadınlar için imal edilmiş ufak bir silâhtı. Evimde saklayamamıştım. Ev aranabilir korkusuyla, silâha meraklı olan ortağım Kâzım'a saklaması için vermiştim. Sıkıyönetim Komutanlığı yayınladığı bir bildiride "ateşli silâha sahip olanların silâhlarını en yakın kumandanlığa teslim etmesini" istiyordu. Ruhsatım yoktu. Birkaç gün sonra Nadide'ye uğradım, silâhı aldım, parçalara ayırdım ve ayrı yerlerde sakladım.

27 Mayıs'tan birkaç gün sonra yeni hükümet kuruldu. Bu arada DP'li Bakanların yanı sıra milletvekillerinin de tutuklanmaya başlandığını öğrendik. Kayınvalidemin dayısının damadı, DP İstanbul Milletvekili Yusuf Salman da gözaltına alındı. Yusuf Salman, İttihat Terakki'nin kodamanlarından Manuel Karasu'nun damadıydı. Yakalanmadan az önce ziyaretlerine gitmiştim. Hastaydı, başına gelebilecekleri tahmin edebiliyordu. Yassıada'da tutuklu bulunan Yusuf Bey birkaç ay sonra vefat etti. Arkadaşımız Altemur Kılıç da Ankara'da gözetim altına alınmıştı.

Hükümetin kurulması ve programının okunması ile birlikte özellikle dış politikada bir değişiklik olmayacağı anlaşılıyordu. Zaten ilk darbe açıklamasında da NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kalınacağı ilân edilmişti. Ortalarda dolaşan bir söylenti de Menderes'in Moskova gezisini önlemek için bu darbenin yapıldığıydı. Sol çevreler bu söylentiye inanmıyordu. Yurt dışına çıkış yasağı uzun müddet devam etti. Çıkış ancak özel izin ile mümkündü. Yurda giriş, posta, telefon, haberleşme serbest bırakıldı. Piyasada yavaşlamış olan iş hayatı da canlanmaya başladı. 1958'de alınan ekonomik önlemler devam ediyordu. Demokrat Parti döneminde zenginleşen yeni bir zümre doğmuştu. Bunların üzerine gidilmeye başlandı. Basında her gün yeni bir yolsuzluk haberi çıkıyordu. Bazı büyük firmalar hesap uzmanları tarafından denetlenmeye başlandı. Bu arada Milli Birlik Komitesi'nin aldığı bir karar piyasaya bomba gibi düştü ve ticaret yapan herkesi endişelendirdi. Bu kararda, banka hesapları ve özel kasalar kontrol edilecekti. Bankalardaki hesapları kontrol etmek kolay olabilirdi. Müşteri listeleri bankalardan alınır şüpheli hesaplar araştırılabilinirdi. Bankalardaki özel kasalar ise tam bir panik yarattı. Kasa sahiplerine gün ve saat veriliyor, belirtilen zamanda kasa sahiplerinin bankalarının

önünde hazır olması isteniyordu. Bu kontrol yapılana kadar kasa sahiplerinin kasalarını açmaları yasaklanmıştı. Bu tür bir kontrol, özel hayata müdahaleydi. Kasalarda yakınlarına ait mektup ve belge bulunabilirdi. Herkes tedirgindi. İtalyan Bankası'nda babamdan bana geçen bir kasam vardı. Tebligat bana da ulaştı. Davet edildiğim gün gittim. Kontrolü yapan subay gözetiminde kasam açıldı. Kasada, aileye ait evraklar, akraba kızların dini nikâh kâğıtları vardı. Geleneğimize göre bu tür belgeler kızın yakın ailesi tarafından saklanırdı. İlgili subay bu tür evrakın saklanması için kasa kiralanmasını anlayamadığını söyledi. Komşu kasanın sahibi, İtalyan asıllı bir Levanten'di. Kasasından Mason Locası'ndan aldığı büyük bir belge çıktı. Adamcağızın belgeyi tutarken elleri titriyordu. Bu kadar ürkmesinin sebebini anlayamadım. 1950'den beri bütün yurtta Mason Localarının faaliyeti devam ediyordu. Kasaların aranma nedenini anlayamıyordum. Bu konuyu banka müdürü ile konuştuğumda "kasalardan fazla bir şey bulamazlar, yurt dışına paranın kaçırılmasını önlemeleri lâzım. Hükümetin yapacağı ilk iş tedavülde bulunan 1000 ve 500 liralık kupürlerin tedavülünü hızla azaltmaktır, zira para kaçakçılığı büyük kupürlerle yapılıyor" dedi. Kısa bir zaman sonra bir karar ile kasa aramaları sona erdi.

1958 yılından beri Cevat Beyazıt ile bağırsak ve deri işinde ortaklık yapıyorduk. Cevat'ın yakın akrabalarından birisi Milli Eğitim Bakanı Celâl Yardımcı'ydı. Diğer hükümet üyeleri gibi o da tutuklanmıştı. Geçmiş olsun demek için Cevat'ları aradığımda ailenin nasıl bir korku içinde olduklarını gördüm. Celâl Bey'in durumundan çok etkilenmişlerdi. Darbeyle birlikte dedikodular da ayyuka çıkmıştı. İlk günlerdeki yaygın yargılama ve idam söylentileri devam ediyordu. Tutuklananlara karşı çok sert davranıldığını duyuyorduk. Kısa bir süre sonra tutuklananların tümü Yassıada'ya nakledildi. Yüce Divan'da yargılanacaklardı.

Kazlıçeşme, dericilerin olduğu yerdi ve biz de işimiz nedeniyle çok sık oraya giderdik. Bu semtte oturan Demokrat Partililerin de tutuklandığını öğrendik. Nedenini sorduğumuzda, "Celâl Bayar ve Adnan Menderes'i kurtarmak için Samatya'dan Yassıada'ya denizin altından tünel kazma ihtimalleri varmış" dediklerinde güldük. Zaten o günlerde böyle inanılmayacak haberleri çok sık duyuyorduk. Yine, daha Nisan ve Mayıs aylarında polis tarafından öldürülen gençlerin sayısının çok olduğu, cesetlerin görülmemesi için Et Balık Kurumu makinelerinde imha edildiği haberleri yayılmıştı. Kısa süre sonra bu haberlerin asılsız olduğu resmi makamlarca açıklanmıştı. Darbenin ilk haftasında Milli Birlik Komitesi'nin bütün üyeleri inşaatı henüz tam tamamlanmamış Millet Meclisi binasında ant içtiler ve Cemal Gürsel Başkanlığında hükümet kuruldu.

Sıkıyönetim devam ediyordu. Emniyet teşkilâtı ordunun emri altındaydı. Gösteriler sırasında görev alan [Bumin Yamanoğlu gibi göstericilere

çok sert davranan komiser ve emniyet müdürleri ve İstanbul Valisi Ethem Yetkiner'in tutuklandığını öğrendik. Darbeden birkaç gün sonra polisin üniforma rengi değiştirildi. Polise yeni bir imaj verilmek isteniyordu.

Milli Birlik Komitesi'nin, ülkenin hızla normalleşmesi için bir gayret içinde olduğu hissediliyordu. Demokrat Parti kapatıldı, taraftarları sinmişti. Normal hayata dönmenin yolu yeni bir Anayasa hazırlanmasaydı. Milli Birlik Komitesi hemen İstanbul Üniversitesi ve diğer üniversitelerden hukuk profesör ve doçentleri ordudan temin ettikleri bir uçakla Ankara'ya getirdiler. Böylece yeni bir Anayasa hazırlıkları başlamış oldu. Son karar Milli Birlik Komitesi'nindi.

Milli Savunma Bakanlığı gibi stratejik bakanlıklara ordu mensupları atanmıştı. Çok önemli bir makam olan Başbakanlık Müsteşarlığı'na da Kurmay Albay Alparslan Türkeş getirilmişti. Bu atama Türkeş'in Milli Birlik Komitesi'nin kudretli üyelerinden biri olduğunu gösteriyordu. Hükümetin bu ilk adımı havayı yumuşatmayı hedefliyordu, ama siyasilerde tedirginlik vardı. Kapatılmış olan Millet Meclisi artık toplanmayacaktı ve zaten ağırlığı DP milletvekillerinden oluşuyordu ve hepsi tutukluydu. Ortada sadece CHP'li milletvekilleri dolaşıyordu. Ordu içinde geniş bir personel grubu, ihtiyaç fazlası olduğu için emekliye sevk edildi. Piramit şeklinde gelişmesi gereken ordu hiyerarşisi tersine dönmüştü. Askerliğimi yaparken bu sıkıntıya şahit olmuştum. Bu nedenle bazı terfiler yapılamıyordu. Bölük kumandanım olan yüzbaşı o yılın 30 Ağustos'unda binbaşılığa yükselmesine rağmen, geçici bir süre için yine bölük kumandanı olarak kaldı. Karar sonrası re'sen emekliye ayrılan subaylar oldukça fazlaydı. Bu durum bu çevrelerde memnuniyetsizlik yaratıyordu. Emekli olanlar haklarını korumak için Eminsu adında bir dernek etrafında toplandılar. Eminsu olayı askeri çevrelerce iyi karşılanmadı. O dönemlerde liseden mezun olan erkekler askerliklerini yedek subay olarak yapıyorlardı. Liselerden yıl geçtikçe yedek subay olarak askerliklerini yapmak isteyenlerin sayısı oldukça arttı. Bu nedenle lise mezunlarının bir kısmı köy ve kasabalara öğretmen olarak atanarak askerlik görevlerini tamamladılar. Ancak bu karar da istenen sonucu vermeyince lise mezunları er olarak askerliğini yapmaya başladı. 1960'tan sonra ancak yüksek okul mezunları yedek subay okuluna alındılar.

İşyerim, Mehmet Ali Aybar'la aynı iş hanında olduğu için çok sık görüşüyorduk. Mehmet Ali Bey, yeni Anayasa hazırlıklarını çok yakından izliyordu. Ceza Kanunu'nda bulunan 141-142 ve 146. maddelerin kaldırılması gerektiğini söylüyordu. Bir ziyaretimde Mehmet Ali Bey, Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel'e yazdığı bir mektubu bana okudu. Mektupta, ülkede gerçek bir demokrasinin var olması için gereken önerilerini açıklıyordu. Aynı zamanda ül-

kede solcu düşünürlerin de var olduğu ve bunların bilgilerinden yararlanılması gerektiğini söylüyordu. Mektupta, yeni anayasada bulunması gereken prensipler hakkında bilgi vardı. Yıllar geçti, mektubun önemini belirtecek savları tam olarak anımsayamıyorum artık. Fakat bu mektup postalandıktan sonra Mehmet Ali Aybar, yazdıklarından dolayı Sıkıyönetim Mahkemeleri'nde yargılanmıştı.

1961 yılı sonlarına doğru işim gereği yurt dışına çıkmam gerekiyordu. Ama çıkış çok kolay değildi. Ticaret Bakanlığı'na bir dilekçe yazdım. Yaptığımız ihracat kalemlerini saydım. Üç hafta sonra Bakanlıktan izin geldi. İzin kararı pasaportuma işlendi. İtalya ve Almanya'ya gitmek üzere 1961 Ocak ayında havaalanına gittim.

Tam polis kontrolünden geçerken beni yine yan odaya aldılar. 1950 yılındaki İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği yönetici ve üyeleri üzerindeki tehdit kalkmamıştı. Bir müddet bekledikten sonra çıkabileceğimi söylediler. Rahatladım çünkü İtalyan bir müşterim ile birlikte uçacaktık. Bu yolculuğun başka bir ilginç yanı da ilk kez tepkili bir uçağa binecektim.

Bu seyahatim üç hafta sürdü. Döndüğümde yeni Anayasanın ilk çalışmaları bitmişti. Kurucu Meclis açıklanacaktı. Kurucu Meclis için, üniversitelere, mevcut siyasi partilere, Ticaret, Borsa, Meslek Odaları gibi kurumlara temsilci olarak seçecekleri kontenjanlar ayrılmıştı. Milli Birlik Komitesi ve Başkanı Cemal Gürsel'e de belli sayıda kontenjan ayrılmıştı. Parti ve sivil kurumların gösterdiği adaylar Milli Birlik Komitesi'nin onayına sunuluyor, veto yemeyenler atanıyordu. Cemal Gürsel'in Kurucu Meclis için atadığı üç tane de azınlık cemaati temsilcisi vardı. Bunlardan bir tanesi Musevi cemaatinden dostum avukat Erol Dilek'ti. Rum cemaatinden, Cemal Gürsel'in arkadaşı Çanakkale Savaşı'nda bir kolunu kaybeden bir avukat, Ermeni cemaatinden ise, Ermeni Lisesi Matematik Öğretmeni bir bayan [Hermine Kalutsyan] Kurucu Meclis'e atanmıştı. O güne kadar gerek CHP, gerekse DP azınlık milletvekillerini listelerine alırlardı. Seçilen vekiller partili gibi davranırdı. İlk kez Kurucu Meclis'te cemaatlerini temsilen bulunacaklardı.

Kurucu Meclis, TBMM'nin yeni binasında toplanacaktı. İlk görevi Anayasayı hazırlayıp, Milli Birlik Komitesi'ne sunmaktı; MBK tarafından kabul edildiğinde referandum yapılacaktı. Meclis çalışmalarını basından izlemek kolay olmuyordu. Sol çevre olarak bizler, yeni Anayasa tasarısında işçi sınıfı ve çalışan kesim için örgütlenme, grev, toplu sözleşme haklarının sağlanmasını bekliyorduk. Örgütlenmenin önünün açılması için de Ceza Kanunu'ndaki 141-142 ve 146. maddelerin kaldırılması gerekiyordu. Kurucu Meclis'te görev alan arkadaşım Erol Dilek ile İstanbul'a her gelişinde görüşüyorduk. Ancak umduğumuz değişikliklerin bu Anayasada yapılamayacağını seziyorduk. Anlaşıldığı kadarıyla Kurucu Meclis'te görev alanların büyük kısmı, işçi sınıfı ve çalışan-

lara bu hakların verilmesi konusuna sıcak bakmıyordu. 141.-142. maddeler varlığını sürdürecekti. Basından öğrendiğimiz kadarıyla, grev hakkı tanınacak ama yanı sıra lokavt da işverene verileceği söylentileri yayılmıştı (Anayasada lokavt yoktu, bu 1963 yılında Sendikalar Yasası ve Toplu Sözleşme ve Grev hakkını düzenleyen 274-275 sayılı yasalar sırasında konmuştur.) Yeni değişiklikten birisi de bir bölümünü Cumhurbaşkanının Milli Birlik Komitesinden atayacağı diğer kısmı aynen milletvekili seçimleri gibi seçileceği Senatonun kurulmasıydı (Cumhurbaşkanı Kontenjan senatörü olarak on beş üyeyi atıyordu. MBK üyeleri, Tabii Senatör oldular). Aynı zamanda yüksek hâkimlerin yer aldığı Anayasa Mahkemesi kurulacaktı. Bu mahkeme, yasaların Anayasa hükümlerine aykırı bulduğu maddelerini iptal yetkisine sahip olacaktı.

1961 yazı ortalarında yeni Anayasa, Kurucu Meclis tarafından tartışılıp kabul edildi ve Milli Birlik Komitesi'nin onayına sunuldu. Beklediğimiz gibi, grev ve toplu sözleşme hakkı tanınıyordu. Sosyal devlet ilkesi kabul edilmişti. Milletvekili seçimlerinde çoğulculuk sistemi yerine nispi temsili sistem gelmişti. Ceza Kanunu'nda 141-142 ve 146. maddeler varlığını sürdürecekti. Demokles'in kılıcı gibi bu yasalar uzun süre başımızda sallandı. Yeni Anayasa ile sosyalist partilerin kolayca kurulamayacağı görülüyordu. İşçi sınıfına bazı hakların verilmesi bizi memnun etmişti ama beklediğimiz Anayasa bu değildi. Arkadaşlarla kendi aramızda tartıştık, yeni sosyalist bir partinin kurulması çok güç görünüyordu. Yıllar sonra savunacağım bu Anayasaya, o günün koşulları gereği referandumda "Ret" oyu kullandım.

Bu arada Yassıada, Yüce Divan, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar, DP'li milletvekilleri, valiler, polis müdürleri gibi devlet kademesinin üst düzeyinde bulunan insanların yargılamalarına başlandı. Duruşmaların açık yapılması kararı alındı, bu amaçla Yassıada'ya gidecekler için vapur seferi kondu. Sıkıyönetimden izin alınarak duruşmalar izlenebilirdi. Duruşmaların önemli anları Radyoda ajans haberlerinde yayınlanıyordu. Duruşmaları izlerken sevinç, üzüntü ve acıma hisleri beraber gidiyordu. Ben ilk duruşmada hem Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, hem de Başbakan Adnan Menderes'ten Yüce Divan'ın meşruiyetini kabul etmemelerini açıkça ilân etmelerini bekliyordum. Adnan Menderes'in Mahkeme reisi Başol'un karşısındaki uysallığı ve aşırı derecede terbiyeli davranması beni çok şaşırttı. Başbakanlığı sırasındaki o sert insan gitmiş yerine uysal, özür dileyen tavırda birisi gelmişti. Celâl Bayar ise daha ağır, vakur bir görünüş sergiliyordu. Hatta Yüce Divan'a pek de önem vermiyormuş gibi bir hali vardı. Ne de olsa, gençliğinde İttihat ve Terakki içinde yetişmiş, sertliği ve metaneti buralarda öğrenmiş havasını hissettiriyordu. Demokrat Parti çevrelerinde Bayar'ın bu tutumu sevinçle karşılanırken, Menderes üzüntü yaratıyordu.

Bütün tutuklular Anayasayı ihlâl suçundan yargılanıyorlardı. Bunun dışında dava konusu edilen, Bayar'a Afgan cinsi köpek hediye edilmesi, örtülü ödenekten Başbakanın yaptığı usulsüz harcamalar, Başbakanın bebek davası da vardı. Ayrıca 6-7 Eylül 1955 İstanbul, İzmir olayları da ayrı bir dava konusuydu.

Halk, Anayasayı ihlâl ve 6-7 Eylül davaları dışındaki yargılanmalara pek önem vermiyordu. Dikkatler ana davadaydı. Cumhuriyet Savcısının diğer davalardaki bazen sert, bazen alaycı tavırları pek hoş karşılanmıyordu.

Eşimin akrabası Yusuf Salman, arkadaşım Altemur Kılıç Yassıada'da yargılanıyor olmasına rağmen, bir arkadaşımın davaları izlemek için birlikte Yassıada'ya gitme önerisini reddettim. İnsanların üzgün ve zor anlarını izlemek mizacıma tersti.

Davalar devam ederken, sendika başkanı bir DP milletvekilinin son grup toplantısında hükümeti uyaran bir konuşma yapması, onun serbest bırakılmasını sağladı. Duruşmalar devam ederken Celâl Bayar'ın intihar girişiminde bulunduğunu öğrendik. Onun bu baş eğmez tutumu, halk üzerindeki itibarını daha da artırdı.

Yargılamalar sonucu, Celâl Bayar, Adnan Menderes, Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu da dâhil 14 kişi idama mahkûm edildi. DP milletvekillerinin çoğunluğu ve diğer tutuklular da 5 yıldan az olmamak üzere hapis cezasına çarptırıldılar. İdam kararları Milli Birlik Komitesi'nin onayına sunuldu. İdam kararları kamuoyunda büyük sarsıntıya yol açtı. Halkın büyük kısmı idam cezası yerine ağır hapis cezaları bekliyordu. Ortalık yeniden hareketlendi. Siyasi çevrelerde temaslar arttı. İdam cezaları bu çevrelerde de tedirginlik yaratmıştı. Çıkış yolları aranıyordu. İdama mahkûm edilenleri İmralı Adası'na sevk etmişlerdi. Nihayet Milli Birlik Komitesi son kararı tebliğ etti. Celâl Bayar'ın idam cezası yaşı nedeniyle müebbet hapis cezasına çevrilmişti. Adnan Menderes'in intihar girişiminde bulunduğunu ama kurtarıldığını öğrendik. Milli Birlik Komitesi'nin kararından birkaç saat sonra, sabaha doğru Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu idam edildiler. Yassıada'da intihar teşebbüsünden sonra iyileştirilen Adnan Menderes de idam edildi. İdamlar kamuoyunda gözle görülür bir tepkiye neden olmadı. Halk hislerini açıkça göstermiyordu. Ama dedikodular devam ediyordu. Bir dedikoduya göre, duruşmalar devam ederken bir grup silâhlı subayın Yassıada'ya giderek tüm mahkûm olanları öldürmek istediği ama buna üst düzeydeki subayların mani olduğu haberi yayıldı.

Bana göre, Hasan Polatkan'a idam cezası verilmesinin en önemli sebebi, Maliye Bakanı iken meydana gelmiş yolsuzlukların baş nedeni olarak gösterilmesiydi. Fatin Rüştü'nün idam edilmesinin sebebini anlayamamıştım. Çünkü kendisi en başarılı hariciyecilerimizdendi. Fikirlerine karşı olma-

ma rağmen çok iyi yetişmiş birisiydi. Bandung Konferansı'nda (1955 yılında Endonezya'nın Bandung kentinde yapılan bu konferansta iki kutbun dışında üçüncü bir blok, Bağlantısızlar Hareketi olarak ortaya çıktı. Ağırlığını bağımsızlığını yeni kazanan Asya ve Afrika kıtasından ülkeler oluşturuyordu) aldığı ters kararlar, zamanında beni çok kızdırmıştı. Sovyet korkusu nedeniyle ve yeni Amerikancı siyasetimiz yüzünden Türkiye üçüncü dünya lideri olmaktan mahrum kalmıştı. Şunu da ilave etmeliyim ki, o günlerdeki havadan idam cezası verilen 14 kişi infaz edilseydi kamuoyu yine de tepki vermeyecekti.

Menderes'i hiç tutmazdım. Ancak intihar teşebbüsünden sonra İmralı'ya sevk edilirken, onu kontrol eden doktorun bir resmi, gazetelerin çoğunda yer aldı. Menderes'in ağzının içini kontrol eden o doktorun riyakâr bakışı, bugün bile gözümün önünden hiç gitmez.

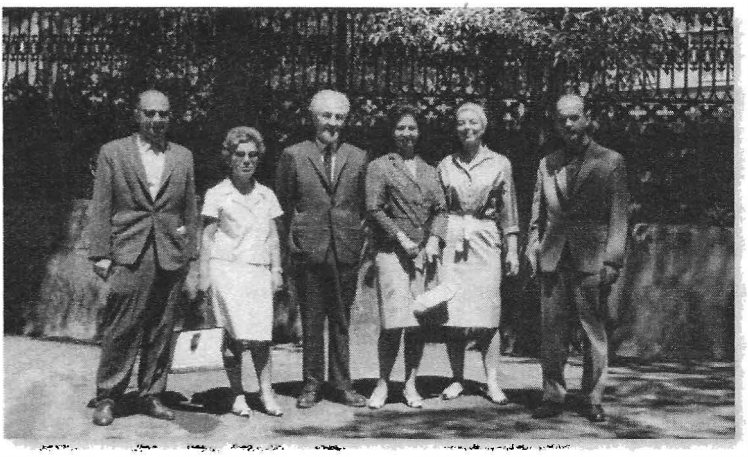
Aradan geçen onca yıla rağmen, gerek Yüce Divan'ın aldığı idam kararları, gerekse Yassıada yargılamaları halen tartışılıyor. Kanımca bu tartışmalar yapılırken o günün gerek siyasal, gerekse ekonomik yaşamı göz ardı edilmemelidir. Geçmiş günlerin siyasi ve ekonomik olayları genişçe irdelenmelidir. O günlerdeki şartlar ve zihniyet, bu günlerden çok farklıydı. DP'nin kuruluşundan 27 Mayıs 1960'a kadar geçen 15 yıllık dönem ayrıntılı olarak analiz edilmelidir.

Demokrat Parti, CHP'den ayrılanlar tarafından kuruldu. Celâl Bayar yıllarca CHP hükümetlerinde bakanlık, başbakanlık yaptı. Adnan Menderes siyasete Serbest Fırka ile girdi, birkaç ay sonra Atatürk'ün emri ile CHP'de Parti Müfettişliği yaptı. CHP Aydın milletvekili oldu. CHP ile başlayan partizanlık DP ile devam etti. Basın üstünde koyu sansür, komünist ve sosyalistler üzerindeki baskılar her iki iktidarda da aynıydı. Sıkıyönetimler Türkiye halkının kaderi olmuştu.

Yeni Anayasanın kabulü bir süre Türkiye'yi idare etti.

Türkiye İşçi Partisi'nin Kurulması, Partiye Katılımım

Mehmet Ali Aybar ve arkadaşlar bir araya gelip durum değerlendirmesi yapıyorduk. Yeni yapılan Seçim Yasasıyla nispi temsil ilkesi kabul edilince, bizlerde de tüm ilerici, sosyalistlerin bir araya gelmesiyle bir sol parti kurulması fikri oluşmuştu. Kendi aramızda bunları konuşurken Şubat 1961'de bazı sendikacıların bir araya gelerek Türkiye İşçi Partisi isminde bir parti kurduklarını duyduk. Kurucular arasında Kemal Türkler, Avni Erakalın, Şaban Yıldız, İbrahim Güzelce, Ahmet Muşlu, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş, Saffet Göksüzoğlu, Salih Özkarabey, İbrahim Denizcier gibi işçi ve sendikacılar

Temel Hakları Yaşatma Derneği Yöneticileri, sol baştaki Moris Gabbay, sıranın en sağındaki Nihat Sargın

vardı. İlk etapta fazla ilgimizi çekmedi ama önemli bir adımdı. 1953 yılından beri birkaç kez işçi ve sol parti kurma girişimi olmuştu. 1954 yılında Hikmet Kıvılcımlı Vatan Partisi'ni kurmuştu. Ama ömrü uzun olmamış, kısa sürede kapatılmıştı. TİP'i kuran sendikacıları ismen bilmemize rağmen politik tutumları hakkında bilgimiz yoktu. İngiliz İşçi Partisi'nden esinlenmiş bir parti olarak düşünüyorduk. Kısa süre içinde Mehmet Ali Aybar'dan aldığım bilgilerle yanıldığımı anladım. Partiye girip kurucularını tanıdıktan sonra, partinin çok sağlam temellere dayandığını gördüm. Yeni Anayasaya göre siyasi partiler ancak Anayasa Mahkemesi'nde yargılandıktan sonra mahkemenin vereceği kararla kapatılabilirdi. TİP yeni kurulduğu için seçimlere katılamıyordu. Bizlerin oyunu alacak solcu bir aday da olmadığı için seçimlerde mecburen CHP'ye oy verdik. Bu seçimlerde DP'nin ikinci takımı dediğimiz Adalet Partisi de seçimlere katıldı. 27 Mayıs'ta yargılanmayan bütün Demokrat Partililer, Adalet Partisi'nde ve Ekrem Alican'ın başkanlığında kurulan Yeni Türkiye Partisi'nde bir araya gelmişti.

Bir süre sonra, Şubat 1962'de, Türkiye İşçi Partisi'nin Başkanlığının Mehmet Ali Aybar'a teklif edildiğini duydum. Daha geniş bilgi almak için yanına gittiğimde Mehmet Ali Beyin tüm çalışmasını Partiye ayırdığını gördüm. Nihat Sargın'la da arkadaşlığımız sürüyordu. Onu buldum. Nihat Beyin de Partiye katıldığını öğrendim. Mehmet Ali Bey, Partiye katılmayı teklif etmiş ve Nihat da kabul etmiş. Ben Nihat'a "ben de katılacağım" dedim. Nihat "sen yeni kurulan (Nisan 1962)Temel Hakları Yaşatma Derneği'ne üye ol" dedi. Bu dernek bir grup aydın tarafından kurulmuştu. Hatırlayabildiğim kadarıyla kurucular arasında avukat Necla Fertan, Vâlâ Nurettin, Mehmet Ali Aybar, Nihat Sargın, Cenani Güngördü, Merih Sözen, Yaşar Kemal, İhsan Üngör, Özdemir

Asaf vardı. Bu kararımı Mehmet Ali Beye söyledim. Mehmet Ali Bey, Derneğin Sekreteri Ferhan Hanımla beni tanıştırdı. Toplantılarına katılmaya başladım. Ancak benim istediğim bu değildi. Dernek daha çok bir aydın topluluğuydu. Burada fazla bir şey yapamayacağımı gördüm. Derneğin merkezi Karaköy'de, Zeytinburnu'ndaki Rum Hastanesine ait bir handaydı. Bir gün Derneğe gitmek üzere Karaköy'e geldim. Bir grup yürüyüş yapıyordu. Bizim Dernek üyeleri pencereye çıkmış yürüyüş yapanları seyrediyor. Ben içeri girip "arkadaşlar neden buradan seyrediyorsunuz, bizim bu yürüyüşte olmamız gerekmiyor mu?" dedim. Ama aşağıya inen olmadı. Ben de o anda kararımı verdim. Partiye katılacaktım.

Birkaç gün sonra, Karaköy Köprüsü'nden geçerken arkadaşım Adnan Cemgil'e rastladım. O da Partiye katılmıştı, "sende gir" dedi. Doğruca Partiye gittim Mehmet Ali Beye düşüncemi söyledim. "Hemen üye ol" dedi. Birlikte çalışacaklarımız arasında hem Nihat'ın, hem de Adnan'ın olması beni cezbediyordu.

Ticari işlerim, büyük ve küçükbaş hayvanlarda şap hastalığı nedeniyle yavaşlamıştı. Deri ihracatına yasak konmuştu. Vaktim boldu ve Partiye daha fazla zaman ayırabilirdim. Partinin Merkezi Vezneciler'den Laleli'ye doğru giderken Laleli Camii'nden önceki 4 katlı binanın 2. katıydı. 1962 Ağustos ayında Mehmet Ali Aybar'ın önünde Partiye üye oldum. O gün Partinin kurucuları Rıza Kuas ve Şaban Yıldız'la da tanıştım. Onlar bana hem Parti, hem de sendikal alandaki gelişmeleri anlattılar. Uzun zamandan beri tanıdığım Rasih Nuri İleri de Partiye katılmıştı. Sanıyorum aynı günlerde Yılmaz Halkacı ve Nebil Varuy da Partiye üye oldular.

Parti Merkezi, üç odalı ufak bir daireydi. Parti kamuoyunda henüz yeterince tanınmıyordu. Gazete ve dergilerde Parti kurucularının ve Başkan Mehmet Ali Aybar'ın bazı konuşma ve basın açıklamaları birkaç satır yer alıyordu. Sol çevrelerde büyük bir dikkatle izlenen, 1961 yılının Aralık ayında yayın hayatına başlayan *Yön* dergisi de Partiye fazlaca yer vermiyordu. Doğan Avcıoğlu yönetiminde çıkan bu dergi, sendikacılar tarafından kurulan TİP'e sıcak bakmıyordu. CHP'ye yakın sol çevrelerle birlikte yeni sol bir parti kurma amacındaydılar. Bu partinin adı Çalışanlar Partisi olacaktı. O dönemki Türk-İş'in önde gelenleri ile CHP'den kopacak sol aydınların birlikte kuracakları bir parti olacaktı. Bana göre bu girişimin esas amacı, işçi ve emekçilerin bağımsız olarak bir siyasi harekete girişmelerini önlemekti. Anlaşılan Türkiye İşçi Partisi'ni kuran sendikacıların Partinin başına Mehmet Ali Beyi getirmeleri bu çevreleri endişelendirmişti. Bu çevreler "yaparsak ancak biz yaparız" anlayışındaydılar. Kendi kontrolleri dışında işçi ve köylülerin girişimlerinden ürküyorlardı.

Çalışanlar Partisi'nin kurulma çalışmalarında halka açık bir toplantıya, Rasih Nuri, Nebil Varuy, Partili birkaç genç arkadaş ve ben birlikte gittik. Toplantıda sosyalizm ve bir sosyalist hareket nasıl kurulabilir konusu tartışılıyordu. Ama işçi ve emekçi sözcükleri hiç geçmiyordu. Ben söz aldım. "Emekçilerin söz sahibi olmadığı bir sosyalist hareket mi tasarlanıyor. İşçi sınıfının öncü olmayacağı bir sosyalist parti mümkün değildir" içerikli bir konuşma yaptım. Bu sorularıma açık bir yanıt gelmedi, biz de toplantı bitmeden orayı terk ettik. Bu toplantıda da gördük ki esas amaç TİP'in önünü kesmekti.

Yön dergisi sol aydınların beğenisini kazanmıştı. CHP'ye yakın sol çevreler de ilgiyle dergiyi takip ediyordu. Okuyucu kitlesi ilerici aydınlardı. Ama ben ileriye sürdüğü tezlerin muğlak olduğunu düşünüyordum. Nasıl bir sosyalizm tasavvurları olduğu belirsizdi. Oysa biz Türkiye İşçi Partisi'nde sosyalizme ancak işçi ve emekçilerin müşterek çabası ile ulaşabileceğimizi açıkça söylüyorduk. Partiye kaydolduğum ilk günlerden başlayarak sendikacı ve işçilerle ilişkilerimi geliştiriyordum. Şaban Yıldız, Rıza Kuas bana çok yardımcı oluyorlardı. Sosyalizme inanmış bir idealist olmama rağmen, diğer arkadaşların gibi ben de o güne kadar işçi sınıfı ile yakın ilişki kurmamıştım. Aslında bu sadece benim değil, yurdumuzdaki birçok sosyalist aydın için de bir problemdi. Temaslarımız ve çalışmalarımız arttıkça işimizin ne kadar zor olduğunu görüyordum. Yıldız ve Kuas işçi sınıfının öncü, bilinçli kesimindendi. Halkı iyi tanıyorlardı. Şaban Yıldız'ın bana saatlerce anlattıkları ders niteliğindeydi. Daha önceleri bizlerin aramızda konuşup tartıştığımız konular nazariydi. Birçoğu gerçek hayata uymuyordu. Artık daha fazla pratik hayatla bağlı, işçi sınıfı ve emekçi halka daha yakın politikalar uygulayabilecektik.

Çalışmalarımız arttıkça, Laleli'deki Parti Lokali ihtiyacımızı karşılamaz hale geldi. Yürütme Kurulu'nun çalışabileceği Genel Başkan odası toplantılar için dardı. Üstelik İstanbul il örgütü için de ayrı bir yere ihtiyaç vardı. Kısa süren araştırmalardan sonra Sirkeci Ankara Caddesi'nde İstanbul Valiliği'ne yakın bir binanın dördüncü katında uygun bir yer bulduk. Bina Devlet Arşivi'nin bulunduğu Başbakanlığa ait olan yerin yanındaydı. Alt katta bina sahibinin matbaa ve kitapevi vardı. Bu sebepten sol çevrelerde "devlete yakınsınız" diye espriler yapılıyordu. Önde geniş bir salon bulunuyordu. Toplantı ve konferanslar için uygundu. Oturma yerleri düzenlendiğinde 50 kişi rahatlıkla sığabiliyordu. Salonun yanında bir oda vardı. Arka taraftaki büyük oda da Genel Başkan ve Yürütme Kurulu odasıydı. Başka bir odayı Genel Sekretere ayırdık. Onun yanındaki son odayı da İstanbul il örgütüne verdik.

Yeni yerimiz geniş ve uygundu ancak yeni bir sorunumuz ortaya çıktı. Aylık kirası 1.000 liraydı. Üstelik ısınma, kapıcı, telefon, elektrik gibi giderlerimiz de vardı. O güne kadar, çalışmaları üye aidatları ve sendikalardan

aldığımız bağışlarla zar zor yürütüyorduk. Ama şimdi her ay minimum 1.500 liraya ihtiyacımız vardı. Bu parayı bulmak kolay değildi. Üstelik de özellikle sol kesim o günler için düzenli aidat ödeme geleneğine pek sahip değildi. Bir ay ödeyen, diğer ayı unutuyordu. Kira ve diğer giderleri karşılamak üzere üye ve yakın tanıdıklarımızın bir listesini hazırladık. Aylık 10 liradan az olmamak üzere para toplamaya giriştik. Her meslek kesimden arkadaşlar bu listeleri hazırladı. Avukatlar, doktorlar, mühendisler gibi... Kendi aramızda görev paylaşımı yaparak yoğun bir biçimde para topladık. İlk aylarda kısmen başarılı olduk, ama arkası gelmedi. Para durumumuz bozuldu. Kirayı ödeyemez konuma geldik. Kaloriferler yanmadığı için Parti binasında 1962-63 kışını paltolarımızla geçirdik.

Partinin ilk büyük etkinliği, Beyazıt Marmara Salonu'nda halka açık yaptığımız Anayasayı Koruma ve Ceza Kanunu'ndaki 141-142. maddelerin Anayasaya aykırılığı konulu toplantıydı. 11 Kasım 1962'de yapılan toplantı çok kalabalıktı ancak Adalet Partisi'ne mensup kişiler toplantıyı sabote etmek istediler. Parti üyelerinin gayretiyle toplantıyı sürdürebildik. Genel Başkan Mehmet Ali Aybar ve Yaşar Kemal konuştular. Toplantı öncesi hiç haber yapmayan basın, ancak toplantımız basılmak istenince ve camlar kırılınca olayları yazdılar.

Türkiye İşçi Partisi'nin Yürütme Kurulu'nda Genel Sekreter Orhan Arsal'dı. Tanınmış bir avukattı. Çok iyi hatipti. Hem çok seveni hem de sevmeyeni vardı. Çok çabuk feveran eder bazen konuşması çığırından çıkardı. Benden birkaç ay evvel Partiye katılan Behice Boran Marmara toplantısına katılmamıştı. Marmara toplantısı Partiye bir ivme kazandırdı. Ama aynı zamanda bazı kişiler de Partiden istifa ettiler. İstifa edenlerin çoğu, aileden ve iş çevresinden gelen baskılar sonucu Partiden ayrılıyorlardı. Anayasayı Koruma Derneği üyeleri de Partiye katıldılar.

Burada bir noktaya dikkat çekmek istiyorum. Türkiye İşçi Partisi'ne ilk katılanlar 1945'ten 1950'ye kadar İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nin önde gelen üye ve yöneticileriydi. Fethi Naci ve Selahattin Hilav, Parti Programı hazırlamak için kurulan Etüt Bürosu'nda görev aldılar. Nihat Sargın, Talât Kılıç ve ben Partinin bütün sekreterlik işini yürütüyorduk. Zamanla taşrada yerleşmiş bulunan eski İYTGD üyeleri taşradaki TİP teşkilâtlarının kurulmasında yardım ve yöneticilik yapmışlardır.

Partinin İstanbul teşkilâtının kurulması da çok kolay olmadı. Marmara toplantımıza saldıranlar ortada geziyor, her girişimimizin karşısında oluyorlardı. Şişli ilçesinin kuruluşu için bir Pazar günü Gültepe-Çeliktepe'de kahvede halka açık bir toplantı düzenledik. 1950'lerin meşhur siması emekli General Sadık Aldoğan toplantıyı izlemeye geldi. Toplantıya Adalet Partili olduğunu tahmin ettiğim bir grup da geldi. Bu güruh olaylar çıkardı, provokasyon yaptı.

Gazeteler bu olayları abartarak verdi. Parti aleyhinde kullandılar. Doğal olarak bu durum Parti üyelerimiz arasında da huzursuzluğa yol açtı. Partiye gelen mektupların bir kısmı Partiden istifa eden üyelerin mektuplarıydı. Bu mektupların bazıları da bilinçli yazılmış, Partiyi töhmet altında bırakacak mektuplardı. Bunların aynı elden çıktığı belli oluyordu. Birkaç üyemiz de Partiye gelerek istifa nedenlerini anlattılar. Bunun yanında Çeliktepe olayının ertesi günü birkaç işçi gelerek Partiye üye oldu.

Bu istifa ve yeni katılımları sakin karşılıyorduk. Günün şartlarına uygun davranışlardı. Adım adım ilerlemek gerekiyordu. Hem benim, hem de Partinin maddi durumu iyi değildi. İşime çok az uğruyordum. Parti, hayatımın merkezine oturmuştu. Cemal Hakkı Selek avukatlık bürosuna uğramıyordu, Nihat hastaneden iyice uzaklaşmıştı, memur olan Talât işinden izin alabiliyordu. Hepimiz yıllardan beri beklediğimiz politik faaliyet imkânına kavuşmuştuk ve büyük bir istekle çalışıyorduk.

Partinin örgütlenme çalışmalarının yanında, Mehmet Ali Aybar'ın teklifi ile yeni Anayasa Mahkemesi'nden yararlanarak Anayasaya aykırı hükümler taşıyan kanunları ayıklamak ve ilk fırsatta bu kanunların iptali için Anayasa Mahkemesi'ne dava açmak için çalışmalara başladık. Zaten Partide yavaş yavaş kimi bürolar oluşmaya başlamıştı. Açılacak davaların başında, Ceza Kanunu'nun 141-142. maddeleri gibi maddelerin iptalini isteyen dava olacaktı. Çünkü bu maddeler Demokles'in kılıcı gibi Parti faaliyetlerini engelleyecek maddelerdi. Avukat arkadaşlar bu konuda hazırlıklara başladı. Ancak Parti olarak Anayasa Mahkemesine dava açabilmek için Meclis'te veya Senato'da bir üyemizin olması gerekiyordu. Parti çevrelerinde Senatör Niyazi Ağırnaslı'nın Türkiye İşçi Partisi'ne katılacağı konuşuluyordu.

Nitekim Şubat 1963'te Niyazi Bey TİP'e katıldı. Artık Senato da temsil ediliyorduk. Çalışmalarımız hızlandı. Üç-dört ay içinde 40'tan fazla kanunu gözden geçirdik. Başvuru dosyaları hazırlandı. Bu çalışmalarımız bazı basın çevrelerinde ilgi görüyor ve Partimiz hakkında yazılar, gazetelerde yer almaya başlıyordu. Cemal Hakkı Selek İstanbul il teşkilâtını kurmak için gayret ediyordu. Bana da İstanbul il teşkilâtında çalışmamı önerdi. Kabul ettim. Çalışmaya başladım. Ancak Parti merkezindeki görevlerim de devam ediyordu. Bu ikili çalışma benim için güç oluyordu. Beyoğlu, Beşiktaş, Üsküdar, Şişli gibi semtlerde Parti teşkilâtlarını oluşturmak kolaydı. Ama çeperde çok zorlanıyorduk. Bu semtlerde eskiden beri tanıdığımız sol tandanslı arkadaşlarımızı buluyorduk. Özellikle Ankara, İzmir, Gaziantep gibi büyük şehirlerden de iyi haberler geliyordu. Örgütlenme çalışmalarımız ilerliyordu.

Çalışmalar geliştikçe Parti Programı hazırlama ihtiyacı da artıyordu. Bu amaçla oluşturulan Etüt Bürosu da çalışmalarına başlamıştı. Bu büroda o

güne kadar sol çevrelerde tanınmış parti üyesi aydınlar görev alıyorlardı. Behice Boran, Adnan-Nazife Cemgil, Prof. İsmet Sungurbey, Doç. Murat Sarıca, Fethi Naci, Enver Gökçe, Selahattin Hilav gibi kişilerdi. Program çalışmasına katılmak isteyen Parti üyeleri de bu komisyon faaliyetlerini izleyebiliyordu. Genel Başkan Mehmet Ali Aybar da zaman zaman bu çalışmalara katılırdı. İlk toplantılar çok hararetli geçiyordu. Fikir ayrılıklarının ortaya çıkması doğaldı. O güne kadar sol aydınlar bir araya gelerek bu tür programatik konuları tartışmamışlardı. Bu fikir ayrılıklarında bir tarafta Adnan Cemgil ve Behice Boran diğer tarafta ise Fethi Naci ile Prof. İsmet ve Selahattin Hilav başı çekiyordu. Etüt Bürosu haftada bir-iki toplantı yapıyordu. Fikir ayrılıkları derinleştikçe ilk dönemlerde, Mehmet Ali Bey de toplantılara iştirak ederek orta yol bulunuyordu. Ben de arada bir bu toplantılara katıldım ama gerek sekretarya, gerekse mali işlerdeki yoğunluk nedeniyle katılamamaya başladım.

Mali Sorunlar

Genel Merkezin Saymanlık işlerinin sorumluluğu bana verildi. Mesleği muhasebecilik olan arkadaşlarla muhasebe kayıtlarını düzelttik. Bu iş hayli zor oldu. Çünkü Parti kurulduğundan beri muhasebe kayıtlarına önem verilmemişti. İlk aylarda giderlerin çoğunluğu kurucuların kendi olanaklarıyla karşılanmıştı. Genel Başkanın isteği üzerine Partinin mali işlerinin nasıl yürütüleceği üzerine kısa bir rapor yazdım. Bu metni hazırlarken, Anayasal Hakları Derneği'nde yönetici olan ve mesleği de Hesap Uzmanlığı olan bir arkadaş yardımcı oldu. Partilerin muhasebe sistemleri hakkında henüz resmi bir genelge veya talimat neşredilmemişti. Bu bakımdan hazırladığımız metin ancak bizim işimize yarıyordu. Bağış ve aidat makbuzlarımızı mesleği matbaacılık olan üyemiz Ali Karcı'nın matbaasında ücretsiz bastırdık. Hazırladığımız makbuzları kurulmuş olan il ve ilçe örgütlerine yolladık. Bazı aylarda Genel Merkezin kirasını ödemek bile çok güç olurdu. Binanın sahibi benim mali işlerle ilgilendiğimi bildiği için peşimi hiç bırakmazdı. Her seferinde çeşitli yalanlarla adamcağızı savuşturmaya uğraşırdım. O da zor durumdaydı paraya ihtiyacı vardı. Buna karşın aleyhimize yasal hakkını kullanmaya hiç yeltenmedi. Sonuçta bulup buluşturup gecikmeli de olsa kirayı hep ödedik. Üye aidatları ve kısıtlı bağışlarla elektrik, su, telefon ve giderek artan kırtasiye posta masraflarını karşılayabiliyorduk. Uzun bir süre Genel Başkan ve diğer yönetici arkadaşlar başka şehirlere Parti faaliyetleri için gittiklerinde bütün masraflarını kendileri karşılıyorlardı. Birkaç paralı arkadaştan her başımız sıkıştığında bağış istiyorduk. Benim kişisel dostlarım da birkaç kez bağış verdiler ancak daha sonraları beni gördüklerinde yollarını değiştirmeye başladılar.

Resim Sergisi

1-15 Ekim 1962'de Partiye yakın Abidin Dino başta olmak üzere birkaç ressamın bağışladığı tablolarla Beyoğlu'nda bir sanat galerisinde "Dayanışma ve Yardım Resim Sergisi" hazırladık. Serginin iki amacı vardı. Örgütlenme giderlerimizi karşılamak ve yeni kurulan Partimizin sanat ve edebiyat çevrelerine açılmasına vesile yaratmak. Serginin açılışında verdiğimiz kokteyle geniş bir çevreyi davet ettik. İlk günden itibaren sergimiz büyük bir ilgiyle karşılandı. Bir iki resim dışında diğerlerini sattık. O zamanın parasıyla 20 bin lira gibi büyük bir gelir elde ettik. Daha sonra bu sergi Ankara'da da tekrarlandı.

1963 yılında Saray sinemasında Ruhi Su, Tülay German, Erdem Buri, Nesimi Çimen, Aşık İhsani'nin katılımıyla bir konser düzenledik. Konser biletleri kısa sürede satıldı ve günün koşullarına göre iyi bir gelir elde ettik.

Sosyal Adalet Dergisi

Parti, kurulduğundan beri görüşlerini yayacak bir yayın organından yoksun kalmıştı. Ancak Partiye yakın görünen gazete ve dergilerde bin bir güçlükle Parti ile ilgili haberleri yayımlatabiliyorduk. Çalışanlar Partisi girişimi döneminde yayına başlayan, Doğan Avcıoğlu etrafındaki bir grup aydın *Yön* dergisini çıkarıyordu. Bu dergide Partimize karşı haksız eleştiriler sıklıkla yer alıyor ve bunlara cevap veremiyorduk. Bu boşluğu gidermek için 19 Mart 1963'te yarı resmi yayın organı olarak haftalık *Sosyal Adalet* yayına başladı. Ama ne yazık ki bu dergi istediğimiz gibi değildi. Dergide çıkan yazılar tam anlamıyla Parti politikasını yansıtmıyordu. Etüt Bürosu'nda yaşanan tartışmalar dergiye yansıtılıyordu. Dergideki bu durum hepimizi rahatsız ediyordu. Derginin dağıtımı ayrı bir sorundu. Parti üye ve sempatizanlarının dergiye abone olmaları için yoğun çaba gösterdik. İlk sayılarda zar zor dergi kendisini finanse ediyordu. Ama giderek satışlar ve abone satışları iyice düşmeye başladı. *Sosyal Adalet*'i, kapatılana kadar 18 sayı çıkarabildik.

Mayıs 1963 Gaziantep Genel Yönetim Kurulu Toplantısı

Yürütme Kurulu kararı ile Partiyi halka tanıtmak amacıyla Genel Yönetim Kurulu toplantılarının İstanbul dışında yapılması kararlaştırılmıştı. TİP Gaziantep'te iyi örgütlenmişti, ayrıca Antep'e yakın olan Adana'da il teşkilâtı yeni kurulmuştu. Civar illerde de örgütlenme çabaları sürüyordu. Bu amaçla, GYK hem Adana il örgütünü ziyaret, hem de toplantıyı gerçekleştirmek için

1963 Gaziantep Genel Yönetim Kurulu toplantısına gidilen otobüs, öndeki Moris Gabbay

12 Mayıs'ta Antep'e gitme kararı aldı. Yukarıda da değindiğim gibi, Partinin maddi durumu iyi değildi. Otuz kadar arkadaştan para toplayarak bir otobüs kiraladık. Mehmet Ali Aybar, Cemal Hakkı Selek, Behice Boran, İhsan Üngör, Kemal Sülker, Adnan Cemgil, Orhan Arsal gibi Partinin önde gelen üyeleri vardı gidecekler içinde. Partiye Şubat ayında katılan Niyazi Ağırnaslı da Ankara'dan kafileye katıldı. Kiraladığımız otobüsü Yalçın Cerit arkadaşımız bulmuştu. Hurdaya yakın bir otobüstü. Sürücü uyanık kalsın diye yol boyunca ben ve Yalçın Cerit sürekli şoförü konuşturuyorduk. Şoför muavini de açık bir kapaktan sürekli fren sistemine yağ takviyesi yapıyordu. Bu durum ikimizi de korkutmuştu. Torosları bu otobüs ile nasıl geçeriz diye kara kara düşünmeye başladım. Tüm olumsuzluklara rağmen akşamüzeri sağ salim Adana'ya vardık. Adana'daki Partili arkadaşlar bir lokanta ayarlamışlar. Oraya doğru yöneldik. Ben hem çok yorgundum, hem de eve telefon etmek istediğimden lokantadan biraz erken ayrıldım. Otele yöneldim. 15-20 kişilik bir grubun slogan atarak lokantaya doğru gittiğini gördüm. Ben de hemen lokantaya doğru yöneldim. Ben vardığımda Orhan Arsal ve Niyazi Ağırnaslı başta olmak üzere diğer arkadaşlar kapının önüne çıkmış bekliyorlardı. Kısa bir süre sonra polis de geldi. Ağırnaslı'nın Senatör olması işimizi kolaylaştırdı. Polis, İmam Hatip öğrencileri olduğunu öğrendiğimiz, bu grubu dağıttı. Ertesi sabah Adana il teşkilâtında kısa bir toplantı yaptık ve yola koyulduk. Öğleye doğru Ceylanpınar'a vardık ve kısa bir mola verdik. Uzaktan bir otobüs ve bir araç konvoyu geliyordu onlar da bizim mola verdiğimiz yere gelip durdular. Cumhuriyet Halk Partililerin konvoyu imiş. Birden Bülent Ecevit'i karşımda buldum. İkimizde çok şaşırmıştık, yanında Çetin Altan ve birkaç gazeteci daha vardı. Beni Çetin Altan ile tanıştırdı. Yolda sağ gözüne sinek kaçtığı için Bülent sürekli gözünü kaşıyordu. Bir iki hoş sohbetten sonra "Türkiye İşçi Partisi'ne girmişsin, şimdi de Anadolu yollarına düşmüşsün, arkadaşlardan haberim oldu" dedi. Sarıldık ve ayrıldık. Yola koyulduk. Gaziantep'e yanaştığımızda yolda bizi bekleyen oldukça kalabalık otobüs ve kamyon kafilesi gördük. Meğerse Antep'teki Partili arkadaşlarmış. Çok sıcak bir karşılama oldu. Sarılıp kucaklaştık. Mehmet Ali Aybar, Orhan Arsal, Niyazi Ağırnaslı ve Behice Boran'ı alıp en öndeki bir araca bindirdiler. Parti flamaları, Türk bayrakları ile birlikte yola çıktık. Gaziantep'e yaklaşık 50 araçlık bir konvoyla girdik. Arabalar korna çalmaya başladılar. Şehirde üç tur attık. Meğerse bu tip gösteride bulunmak usulden-miş. Araç kafilesi ne kadar kalabalık ve coşkulu ise, Parti o kadar itibarlıymış.

Ertesi gün toplantının yapılacağı salona gittik. Bütün yerler dolmuştu. Genel Yönetim Kurulu, ilk oturumu halka açık, öğleden sonraki oturumu ise kendi içinde yapmayı kararlaştırmıştı. Yol boyunca neredeyse kafilenin fotoğrafçısı olmuştum. Halka açık toplantının fotoğraflarını çektim. İkinci oturuma

sunulacak raporları gözden geçirmek üzere otele döndüm. Ben raporlar üzerinde çalışırken dışarıdan sesler gelmeye başladı. Bu artık alıştığımız 50-60 kişilik toplantıyı sabote etmek isteyen gruptu. Şehirde neredeyse efsaneye dönüşmüş Partimizin Gaziantep'teki üyelerinden Reşit Güçkıran ve yanında birkaç arkadaşı toplantı salonunun kapısını tutmuştu. Bu yiğit arkadaşların kararlı tutumu ile protestocu güruh hiçbir şey yapamadılar. Birazdan polis de gelince dağıldılar.

Halka açık bölümde Genel Başkan Mehmet Ali Bey, uzun bir konuşma yapmıştı. Yurt ve dünya olayları üzerinde durmuştu. Bu konularda Partinin çözüm önerilerinden bahsetti. İlk kez Doğu Anadolu illerinde yaşayan Kürt kökenli vatandaşlarımızın sorunlarına değindi. O günkü koşullarda "Kürt" kelimesini telaffuz etmek çok zordu. Onların karşılaştıkları dil, mezhep, eğitim, ekonomik ve sosyal sorunları sıraladı. Anayasal haklardan bahsetti. O günlerde kamuoyunda tartışılmaya başlayan Avrupa Birliği'ne doğru ilk girişim olan Ortak Pazar konusunda Partinin görüşlerini anlattı. Partimiz, Ortak Pazar'ı emperyalizmin bir öğesi olarak görüyor ve ülke ekonomisine yararı olmayacağını düşünüyorduk.

Partinin bütün toplantılarını polis izliyordu. Artık bunu kanıksamıştık. Gaziantep toplantısının halka açık bölümünde gözüm bir adamın üstüne gitti. Siması hiç yabancı gelmiyordu. Ama Parti faaliyetlerinde de gördüğüm birisi değildi. Yanına gidince adamı hatırladım. 1951 yılında İstanbul 1. Şube'de biz sorgulanırken daktilo başında oturan polisti. Bana gülümsedi, yanındaki adamı tanıştırdı. Meğerse Gaziantep Emniyeti'nde 1. Şube'de Müdür olmuş. Yanındaki yardımcısı ile toplantımızı izlemeye gelmişti. O zamanlar polisin böyle yetkileri vardı. Bundan bir on yıl kadar sonra Afrika Çad'daki görevim sırasında Türkiye'ye tatil için gelmiştim. Geldiğim günlerde Kızıldere olayları olmuştu. Benim iznim bitmiş geri dönmek üzere Yeşilköy Havaalanı'na gitmiştim. Uçağa doğru yöneldiğimde birisi kolumu tuttu "gel bakalım Moris Gabbay" dedi. Ben durdum polis olduğunu söyledi. "Sen TİP'te çalışırken hep seni izledim, oğlun Altan nasıl" dedi. Çok şaşırmıştım. Elimde bir çanta vardı. İçi kitap doluydu. Bunlar arasında Çad'daki Müslüman arkadaşlarımın bana sipariş verdikleri iki-üç tane de Kuran-ı Kerim vardı. Sanıyorum ben de yasak kitap veya yayın arıyordu. Bunu görünce epeyce şaşırdı. Birlikte benimle uçağa doğru gelirken bana döndü "Sen, yukarıdan aşağıya sosyalizmi kurmak isteyenlerden değilsin, aşağıdan yukarıya halkla beraber kurma taraftarısın, Aybarcısın" deyince doğrusu çok şaşırdım, yarı şaka ile "siz bunları nereden biliyorsunuz" diye sordum. Kulağıma eğilip yavaşça "en yüksek kademelerinize kadar adamlarımız vardı" dedi ve ayrıldı.

Öğleden sonra yapılan GYK toplantısı uzun sürdü. Toplantı için gelen arkadaşlar birkaç gün daha kalıp civardaki illeri de ziyaret etmek istiyordu.

Ben de Yalçın Cerit'in ağabeyinin çalıştığı Mersin Petrol Rafinerisi'ni görmek istiyordum. Oradan Mersin'e gitmek üzere arkadaşlardan ayrıldım. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra, Albay Talât Aydemir 20-21 Mayıs 1963'te ikinci kez başkaldırdı. Darbe girişimi önlendi. Başta İstanbul olmak üzere Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilân edildi. Birkaç kez sıkıyönetim uzatıldı. Önce *Yön* dergisi kapatıldı. Temmuz ayında da *Sosyal Adalet* sıkıyönetim tarafından kapatıldı.

Ağustos ayında bir Pazar günü sabahın erken saatinde evim polis tarafından basıldı. Evde kısa süren bir arama yapıldı. Polis ofisime de gitmek istiyordu. Birlikte iş yerime gittik, orada da arama yapıldı. Beraberce Emniyet 1. Şube'ye geldik. Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emriyle gözaltına alındığımızı söylediler. Koridorlardan gelen seslerden başka Partili arkadaşların da getirildiğini anladım. Üzerimizdeki baskı çok sıkı değildi. Baktım Cemal Hakkı Selek, Rasih Nuri İleri, Fethi Naci ve on civarında arkadaş daha oradalar. Hava çok sıcaktı. Öğleden sonra hücreler açıldı. Bir araya gelmemize müsaade ettiler. Ne olduğunu anlamaya çalışıyorduk. Gözaltına alınmamıza neden olacak somut bir durum yoktu. Kumanya getirdiler birlikte yedik. Kendi aramızda konuşup gülüşüyorduk. Bir ara genç bir üniversiteliyi yanımıza getirdiler. Polisin biri "Ağabeylerin gibi uslu uslu otur" dedi ve gitti. Akşamüstü saat beşe doğru Şube Müdürü geldi "gidebilirsiniz" dedi. Bu on saatlik gözaltını anlayamadık. Polis beni alıp götürünce eşim, Dündar'ı aramış, o da Mehmet Ali Aybar'a haber vermiş. Mehmet Ali Bey de Emniyet Müdürlüğü ile temasa geçerek serbest bırakılmamızı sağlamış. Ertesi gün de Kemal Sülker ve Behice Boran Merkez Komutanlığı'na çağrılmışlar. *Sosyal Adalet* dergisi nedeniyle sorgulanıp bırakılmışlar. Bu olaylardan sonra biraz tedirginlik geçirdik. Sonra yine aynı hızla çalışmalarımıza döndük.

Kasım 1963 Yerel Seçimleri

Birinci Kongre'ye kadar Genel Yönetim Kurulu üyeleri, Genel Başkanın ve kurucu sendikacıların karşılıklı anlaşmaları ile atanırdı. Genel Yönetim Kurulu, Partinin ilk Genel Kongresi'ni hazırlayacak ve buradan Merkez Yürütme Kurulu'nu seçecekti. Bu kurul kongreye kadar, Genel Başkan Mehmet Ali Aybar, Genel Sekreter Kemal Sülker, Orhan Arsal, diğer üyeler ise İbrahim Güzelce, İbrahim Denizcier, Şaban Yıldız, Kemal Nebioğlu gibi sendika başkanları veya sendika genel sekreterlerinden oluşuyordu.

Partinin yazışma ve sekretarya işlerini Nihat Sargın, Talât Kılıç ve ben aramızda paylaşıyorduk. Genellikle Mehmet Ali Aybar, demeçlerini ve konuşmalarını Talât'a ve bana dikte ederdi. Bu tip çalışma bazen gece yarılarına kadar sürerdi. Nihat Sargın da Partinin taşra örgütlenmesi üzerinde ça-

lışıyordu. 1963 yılı başından beri Etüt Bürosu da çalışmalarını sürdürüyordu. Adnan Cemgil, Behice Boran, Fethi Naci, Selahattin Hilav, Murat Sarıca ve birkaç arkadaş daha haftada birkaç kez toplanarak Parti Programı üzerinde çalışıyorlardı. Aynı zamanda Anayasa Mahkemesi'ne sunulmak üzere Anayasa hükümlerine aykırı olan yasa maddeleri taranıyor ve başvuru dosyaları hazırlanıyordu. Bu çalışmaları Cenani Güngördü sorumluluğunda bir avukat grubu arkadaş sürdürüyordu.

1 Eylül 1963 günü Kocaeli'nde yapılan Genel Yönetim Kurulu toplantısında Kasım ayında yapılacak yerel seçimlere katılma kararı alındı. Artık önümüzde yerel seçimlere hazırlanmak, Parti Programı'nı hazırlamak ve 1. Büyük Kongre'yi toplamak görevleri vardı. Yerel seçimlere katılma kararı Partiye bir ivme kazandırdı. Yerel seçimlerde oylar nispi usule göre paylaştırılacaktı. Ancak, oy pusulalarının basımı ve sandıklara dağıtma işi henüz seçim kurullarına verilmemişti. Seçime iştirak edecek parti, adaylarını seçim kurullarına bildirip onay aldıktan sonra, parti tarafından hazırlanan oy pusulalarını sandıklara dağıtması için, seçim gününden evvel ilçe seçim kurullarına teslim etmesi gerekiyordu. Bunun böyle olması zaten kısıtlı olan mali olanaklarımızı daha da zorlayacaktı. Her partinin oy pusulası ayrıydı. Sandıklara dağıtılan oy pusulalarımız diğer partilerin elemanları tarafından ortadan kaldırılabilir veya vatandaşın göremeyeceği bir yere konabilirdi. Bu nedenle sandıklarda gözlemci bulundurmak çok önemliydi. Ancak İstanbul'daki bütün seçim bürolarında temsilci bulundurmamız o günkü koşullarda olanaksızdı. Çünkü İstanbul civarında örgütlenmemizi henüz tamamlayamamıştık. Kurulan ilçe örgütleri kira ve benzeri masraflarını kendileri temin ediyorlardı ama İstanbul'un uzak ilçelerinde yerel seçim hazırlıkları il merkezinden yapılıyordu. Bazı ilçelerimiz çok zayıftı. Ama tüm bunlara rağmen yerel seçimleri, 1965 yılında yapılacak Genel Seçimler için, bir hazırlık olarak görüyorduk. Bizim için çok iyi bir deney olacaktı. Ayrıca Partimizin katılacağı ilk seçimdi. Bu nedenle İstanbul İl Yönetim Kurulu üyeleri aramızda anlaşarak her birimiz ayrı bir ilçenin sorumluluğunu üstlendik. Bana Beyoğlu ilçesi düştü.

Yerel Seçimlere hazırlanırken maddi zorlukların yanı sıra bir sıkıntımız da özellikle Partinin dışında kalan ve olur olmaz bizi eleştiren sol cenahtan kişilerdi. Normal olarak bizim Partiyi desteklemesi gereken bu kişiler sürekli dedikodu üretiyorlardı. Bunu önlemek çok zordu. Genel Merkezde yapılan, Yürütme Kurulu toplantısı kararlarının dışarı sızmasını önlemek için büyük gayret sarf ediyorduk. Bu amaçla YK toplantısından önce lokalin kapatılacağını söyleyerek Genel Merkezde bulunan üye ve ziyaretçilerin ayrılmalarını sağlıyorduk. İşimiz bittiğinde biz de ayrılıyorduk. Lokalde ancak YK üyeleri kalıyordu. Tüm bu önlemlere rağmen ertesi sabah bu sol çevrelerde bizim

Yürütme Kurulu'nun aldığı kararların dedikodu olarak dolaştığını görüyorduk. Bir gün Genel Başkan, YK'nın o akşam saat 19.00'da toplanacağını bize bildirdi. Talât Kılıç ile birlikte saat 19.00'a doğru lokalde bulunanları çıkardık. Kurul toplantıya başlamadan biz de lokalin boşaltıldığını ve bizimde çıkacağımızı söyleyerek Talât ile birlikte Genel Merkezden ayrıldık. Ayrılırken de sokak kapısını çok sıkı kapattık. Ertesi sabah saat 11.00'a doğru bir iş için Maden-İş Sendikası'na doğru gidiyordum. Binanın altında İkbal Kahvesi vardı ve Orhan Kemal de vaktinin çoğunu burada oturarak geçirirdi. Beni gördü cama vurarak çağırdı. Yanına gittim. Oturur oturmaz Orhan Kemal bana "Moris dün akşamki toplantıda Orhan Arsal iki kez Genel Sekreterlikten istifa etmiş. Uzun uzun tartıştıktan sonra istifasını geri almış. Söyle bakalım neler oluyor" dediğinde donup kaldım. Çevrede Partinin saymanlık işlerini yürüttüğüm için beni de Yürütme Kurulu üyesi zannediyorlardı. Orhan Kemal benim de YK toplantısına katıldığımı düşünmüştü. Böyle bir durumdan benim haberim yoktu. Sürekli Parti Genel Merkezinde bulunmama rağmen hiç kimseye YK toplantılarında ne konuşulduğunu sormazdım. Ayrıca akşam direkt eve gitmiştim ve henüz Partiye uğramadığım için de hiçbir Parti Yürütme Kurulu üyesi ile henüz karşılaşmamıştım. Orhan Kemal'e "böyle bir şeyden haberim yok" dediğimde "Moris, senin haberin olmaz ama biz biliriz" dedi. İnanmak istemedim. Ama sonra düşündüm. Maalesef o dönemlerde çok yaygın olan kötü bir alışkanlık vardı. Tüm sol çevrelerde olduğu gibi bizim Partide de Son Madde deyimi vardı. Bu toplantılar bittikten sonra hep beraber meyhaneye gidilecek anlamına gelirdi. Çevreden duyanlar da buna katılırdı. Muhtemelen bizimkiler de toplantı sonrası Sirkeci'deki İstanbul Lokantası'na gitmişlerdi. Zaten sol cenahın tercih ettiği bir mekândı. Tartışmalara orada devam etmişlerdi. O heyecan içinde çevrede oturanlar da tartışmalara kulak kabartmışlardı. Dedikodu merkezi de burasıydı. Parti bundan çok çekmişti.

Yerel Seçimler için hazırlıklar sürüyordu. Ayrıca 1964 yılının ilk aylarında 1. Büyük Kongre yapılacaktı. Bu nedenle Program hazırlıkları da devam ediyordu. Artık bu çalışmalara ben katılmıyordum. Ama bu toplantılarda saatler süren tartışmaların yapıldığını biliyordum. Mehmet Ali Aybar, başını Fethi Naci ile Behice Boran'ın çektiği iki kutup arasındaki görüş ayrılıklarına çözüm bulabilmek için çabalıyor, zaman zaman bu toplantılara iştirak ediyordu. Program hazırlıklarına yardımcı olmak açısından Ankara'da da Sadun Aren sorumluluğunda başka bir komisyon daha çalışıyordu. Ben Fethi Naci ile Behice Boran arasındaki fikir ayrılıklarına baktığımda bunların daha çok teorik değil, psikolojik sebeplere dayandığını düşünürdüm. Behice Hanımın akademisyen ve sert mizaçlı olması, anlaşma olanaklarını azaltıyordu. Uzun çabalar sonucu ortak bir proje ortaya çıktı. 29.08.1963 tarihinde Genel Başkan Mehmet Ali

Aybar imzalı bir mektupla *TİP Program Taslağının Ana Çizgileri* adlı teksir edilmiş bir metni, görüşlerini almak üzere aydın ve uzmanlara yolladık.

Yerel Seçimlerin yaklaşmasına rağmen Parti, kamuoyunda yeterli ilgiyi bulamıyordu. Eski tüfek dediğimiz çevreler de bizim başarılı olabileceğimize pek ihtimal vermiyordu.1962 yazında Partiye daha yeni üye olmuştum. Boğaz vapurunda Şevki Akşit'e rastladım. Türkiye İşçi Partisi'ne girdiğimi söyleyince "Acele ettin, girmeden evvel diğer arkadaşlara danışmalıydın" diye cevap vermişti. Şevki ile Sultanahmet Cezaevi'nde birlikte yatmıştık, ondan başka türlü bir cevap bekliyordum. Başarılı olabilmek için Partinin etrafında yaratılmış bu havayı kırmak gerekiyordu. Eski tüfeklerin bir kısmı 1951'deki tutuklama ve yargılamadan sonra cezalarını yatmış, sürgünlerini tamamlayarak dönmüşlerdi. Doğal olarak çoğunluğu siyasete dönme arzusu taşıyordu. Ama kanunda onların partilere üye ve yönetici olma haklarını kısıtlayan maddeler vardı. Bu açıdan Türkiye İşçi Partisi dikkatli davranmak zorundaydı. Ancak yıllarını illegal mücadelede geçiren ve legal bir sosyalist partiyi karşılarında gören bu Eski Tüfekler için durum gerçekten zordu. Bunun getirdiği psikolojik problemlerle karşılaşıyorduk. Bu sorunlardan birisi de yıllarca Türkiye sosyalist hareketine sirayet etmiş ajan ve provokatör sızma korkusuydu. Birçok insan bu korku nedeniyle Partiden uzak duruyordu. Veyahut da büyük bir gayretle Parti için koşturan az tanınmış bir kişi hemen göz hapsine alınıyor, ajan olabileceği konuşuluyordu. Oysa biz yasal bir partiydik. Geçmiş deneylerimizden zaten polisin bu sızmaları yapmış olacağını biliyorduk. Üstelik böyle birkaç unsur tespit edilerek Partiden uzaklaştırılmıştı. Hatta bazılarının benden bile kuşkulandıklarını duymuştum. "Moris bu işlerin içine çok girdi, herhalde bir yerlerden görev aldı" gibi dedikodu kulağıma geliyordu. Genel Başkan, Behice Boran ve Nihat ile yıllar öncesine dayanan arkadaşlığımız bu söylentilerin çok kısa sürmesine neden oldu, dedikodular hemen kesildi. Gerçi bu durum çok normaldi. Türkiye sosyalist hareketinin legal deneyi yok denecek kadar azdı. Türkiye İşçi Partisi'nin bu dönemlerde yaşadığı bu gibi bu problemler Türkiye sol hareketi için daha sonraki yıllar da artarak devam etti.

Seçim hazırlıklarını günde 10-12 saat çalışarak sürdürüyorduk. Parti merkezi bir arı kovanına dönüşmüştü. İstanbul'daki üye sayımız ve sattığımız 1.000 adet *Sosyal Adalet* dergisini göz önüne aldığımızda ben, İstanbul'da 10.000 civarında oy alabileceğimizi düşünüyordum. Seçimden iki gün önce Genel Başkan ne kadar oy alabileceğimizi sorduğunda bu yanıtı vermiştim. O sırada Parti merkezinde bulunan arkadaşlarımız bu rakama itiraz ettiler. Kemal Nebioğlu en az 50.000 oy alacağımızı söyledi. Bunun üzerine Mehmet Ali Aybar "Moris'in tahmini bana daha gerçekçi geliyor" dedi. On bin rakamına nasıl ulaştığımı sorunca izah ettim ve kabul etti. Bence eldeki imkânlarla bundan

daha fazla oy almak mümkün değildi. İstanbul'un bütün ilçelerinde mevcut seçim sandıklarında seçim pusulalarımızı bulundurmak zorundaydık. Ama diğer partilerle eşit koşullarda seçimlere girmiyorduk. Çünkü her sandıkta seçim müşahidi bulundurma şansımız yoktu. Nitekim bazı sandıklarda seçmenimiz Partimizin oy pusulalarını bulamadılar. İstanbul ilçeleri için Belediye Meclisi ve İl Genel Meclisi adayları bulmakta zorluk çekmedik. Ancak örgütlenmemizin yeni olduğu il ve ilçelerde aday bulmak zor oldu. Kimi bulduğumuz adaylar seçim yaklaştığında herhangi bir nedenle çekiliyordu. Yerini doldurmak için uğraşırken yeteri kadar propaganda yapma olanağımız olmuyordu. Ben Beyoğlu ilçesinden Parti listesine girdim. Anımsadığım kadarıyla Ankara'dan Fukara Tahir, İstanbul'dan Orhan Arsal Belediye Başkan adayımızdı.

Yerel seçimlere girmemiz, diğer partiler gibi bize de Radyoda konuşma yapma hakkını tanıyordu. Türkiye solu ilk kez sesini çok geniş alanlara duyurabilecekti. İlk konuşmayı Genel Başkanımız Mehmet Ali Bey yaptı. Konuşma o güne kadar yapılan seçim konuşmalarından çok farklıydı. Çağrısı doğrudan işçi ve köylülereydi. İkinci konuşmayı Genel Sekreterimiz Orhan Arsal yaptı. Zaten çok güçlü bir hatip olan Arsal'ın konuşması büyük etki yaptı. Arsal gür sesiyle konuşmasını şöyle tamamlıyordu.

"

İşçim
Köylüm
Esnafım
Dar gelirli kardeşim
Genç arkadaşım!
Etme eyleme, gel beni dinle. Hep bir olalım. Seçim sandıklarına koşalım. Türkiye İşçi Partisi adaylarını kazandıralım. Türkiye İşçi Partisi adaylarını kazandıralım ki, onlar Türkiye'de toprak reformunu gerçekleştirebilsinler. Hiç toprağı olmayanlarla az topraklı köylülere, ailelerini geçindirmeye, evlerine su, ışık, yakacak alabilmeye yetecek kadar mahsul veren toprak dağıtabilsinler."

Arsal'ın konuşması birçok dinleyiciyi sarsmıştı. Bazıları da konuşma devam ederken susturmak için Radyo Müdürlüğü'ne başvurmuştu. Sonradan konuşma bittiğinde nöbetçi savcılar hemen kovuşturma başlattılar. 2-16 Kasım arasında radyo konuşmalarını sırasıyla, hatırladığım kadarıyla Partimiz adına Niyazi Ağırnaslı, Tahir Öztürk (Fukara Tahir, Yapı-İş Sendikası Genel Başkanı ve Ankara Belediye Başkan adayımız) Şekibe Çelenk yapmıştı. Radyo konuşmaları ile Partimiz kamuoyunda sesini iyice duyurdu. Özellikle İstanbul'da birçok ilçede dar maddi olanaklarımızla kiraladığımız kahvelerde propaganda çalışmaları yürüttük. Pankart, broşür gibi propaganda malzemelerimiz çok

kıttı. Ama radyo konuşmaları bizi çok umutlandırdı. Diğer illerde olanaklar ölçüsünde faaliyet yürüttük. Mehmet Ali Aybar, Orhan Arsal, Kemal Nebioğlu, Yaşar Kemal ve kimi diğer arkadaşlar da seçime katılacağımız diğer illere konuşma yapmak üzere gittiler. Bu çalışmalar diğer illerde de Partimize karşı bir ilginin yoğunlaştığını bize gösteriyordu. Ancak açık hava mitingleri henüz yapamıyorduk. Seçimlerden bir gün önce Kontenjan Senatörü bağımsız Esat Çağa Türkiye İşçi Partisi'ne katıldı. Böylece Senato'da Niyazi Bey ile birlikte iki üyemiz oldu.

Seçim günü oylarımızı kullandıktan sonra yetişebildiğimiz kadar seçim sandıklarına gittik. İstanbul'un merkezinde Bebek'te oy veren Mehmet Ali Bey, TİP oy pusulalarının yerlerde olduğunu, oy kullanma kabininde oy pusulası bulamadığını söyledi. Tüm bunlara rağmen eksikliklerimizi tespit ediyor Genel Seçimlere nasıl hazırlanmamız gerektiği konusunda dersler çıkarıyorduk. Seçime katıldığımız 9 il 31 ilçede toplam 35.000 civarında oy almıştık. İstanbul'da benim tahminime yakın 14.000 oy TİP'e çıktı; Adana'da 1.776, Ankara 5.919, Diyarbakır 2.389, Gaziantep 1.334, İzmir 7.131, Kayseri 2.282 civarındaydı. İstanbul'daki oy oranımız %2,9'du. İl Genel Meclisi'ndeki toplam oyumuz 35.507'ydi. Bu sonuçlarla Diyarbakır ve Kocaeli'nin Gölcük ilçesinde belediye meclis üyeliği kazanmıştık.

1. Büyük Kongre'ye Doğru

Yerel seçimlerle birlikte Partinin adı artık yurt sathına yayılmaya başlamıştı. O günlerdeki durumumuzu iyi kavrayabilmek için Partimizin siyasi çevreler ve halk tarafından nasıl algılandığına bakmamız gerekir. Başka bir deyişle Partimiz, seçimler boyunca yaptığı faaliyetler ve radyo konuşmaları, sendikalar, işçiler ve halk tarafından nasıl karşılandı? Aydınlar, basın, kendisini solcu kabul eden çevrelerde çekingenlik gitmiş, olumsuz hava dağılmıştı. Parti Yönetimi çok zorlansa da, tüm seçim çalışmaları boyunca yasal sınırlar içinde kalmayı başarmıştı. Partiye karşı yönelen saldırılara, provokasyona gelmeden karşı koymayı bilmişti. Gerçi özellikle seçim konuşmaları bazı işgüzar vatandaşların gayretiyle resmi makamlara yansımıştı. Aşırı milliyetçi çevreler, Adalet Partisi yandaşları her fırsatta Partiye karşı "komünist, vatansız" suçlamaları yapmaktan geri durmuyorlardı. Özellikle Mehmet Ali Aybar Genel Başkan olduğu andan itibaren TİP aşırı solcu bir parti gibi gösterilmeye çalışılıyordu. Halka dönük bütün faaliyetlerimizde Vilayet, polis gibi mercilere mutlaka haber vererek Partiye yönelecek fiili saldırıları en aza indirgemeye çalıştık. Tüm gayretlerimize rağmen sol aydınlardan Partiye katılmayan bir çevre vardı. Bunun dışında Partiye katılan aydınlar arasında da tam bir görüş birliği yoktu.

Ama bu normaldi. Bunun yanında her işimize karışmak isteyen ve ulu orta fikirler ileri sürerek kendilerine göre izlenecek yol önerenler vardı. İşlerin çok kolay ilerleyebileceği sanısındaydılar. Legal sosyalist bir parti için toplu ve beraberce çalışmanın zorluğu hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Bu tür söylemlere karşı benim tutumum çok basit olmuştu. Yapılan itiraz ve tenkitlere karşılık cevabım daima şu olmuştu: "Kes sesini, bize katıl ve çalış." Suya sabuna bulaşmamış bir kısım sol aydın da Partiye girer girmez en kilit noktalara girmek hevesindeydiler. "Ben bu işte yoksam bu iş yürümez" havasındaydılar ve aslında lafazanlıktan başka bir şey yapmıyorlardı. Fakat yine de aramızda bulunmaları yararlıydı, ne de olsa aidatlarını öder ve bazı eylemlere iştirak edebilirlerdi.

Sendika Başkanı olan Partinin kurucuları, Parti yönetimini Aybar ve arkadaşlarına bırakmış görünüyordu. Kemal Nebioğlu, Rıza Kuas gibi üyelerimiz Yürütme Kurulu'nda aktif görev almışlardı. Partiye girmeyen fakat yakınlık gösteren sendikacıların tutumu ise "Bakalım görelim nasıl gelişecekler, ona göre karar veririz" idi.

Bunun yanında işçi veya esnaf olan üyelerimizin çoğu büyük bir istek ve heyecanla eylemlere katılıyordu. Büyük çoğunluğu politik savaşın ne olduğu bilen bilinç sahibi insanlardı. Tütün işçileri eyleme hazır kişilerdi. Anne ve babalarının verdiği emek savaşından etkilenmişlerdi. İstanbul ilçelerinin ve il örgütünün kurulmasında çalışarak önderlik yaptılar. Partinin Beyoğlu ilçe teşkilâtının başkanı olduktan sonra tütün işçilerini daha yakından tanıma fırsatını elde ettim. Pazar günleri Kasımpaşa semtinde toplandıkları kahveye uğrar, hem kendileriyle hem de aile büyükleriyle saatlerce süren sohbet toplantılarına katılırdım ve onlardan çok şey öğrenirdim. Yaşlı işçilerin biri hayatını anlatırken tütün işleme atölyelerinin onlar için bir üniversite olduğunu söylerdi. "Hem tütün işler, hem de konuşur tartışırdık. Konuları bilenleri dinler, sosyalizm, komünizm, sınıf mücadele sorunlarını tartışır ve gün geçtikçe de bilinçlenirdik" diyorlardı. Ben de, kunduracılarda, terzilerde ve buna benzer işlerde, bir tarafta işini görürken konuşmak ve tartışmak imkânını veren mesleklerde işçilerin kolayca bilinçlenmelerinin nedenini anlamış oldum.

1. Büyük Kongre'ye Sunulan Program

Yerel seçimlerden sonra Program çalışmaları hızlandı. Genel Başkan fikir ve prensip anlaşmazlıkları düzeltmek için, birkaç kez Etüt bürosunun toplantılarına katılarak kurul üyelerinin ileri sürdükleri tezlerin yakınlaşmasına, farklı gibi görünen görüşlerden sentezler çıkarılmasına yardımcı oldu. Program taslağındaki, maliye, iç ticaret, dış ticaret gibi konuların hazırlanması için Arslan Başer Kafaoğlu'na yardımcı oldum. Türkiye İşçi Partisi 1. Büyük

Kongresi'ne (10 Şubat 1964- İzmir) sunulup kabul edilen Parti Programı 85 sayfaydı. Programın Giriş bölümü: "*Halkımızın yüzyıllardır süregelen yoksulluğu, ancak emekçi halkımızın iktidara geçerek gerekli köklü reformları gerçekleştirmesi sonunda ortadan kalkacaktır. Bunun için, bütün emekçilerin ve emekten yana olanların hızla teşkilâtlanarak bağımsız bir siyasi kuvvet haline gelmeleri şarttır.*

Bu tarihi görevi, 13 Şubat 1961 günü on iki sendikacı tarafından kurulan ve tarihimize doğrudan doğruya emekçi halkın kurduğu ilk parti olan Türkiye İşçi Partisi yerine getirecektir.

Kişi olarak her birimizin insanca yaşama şartlarına kavuşmamız, toplum olarak ileri bir ülke durumuna gelmemiz ise, kişi olarak her birimizin inan ve şevkle çalışmamıza, daha verimli olmamıza bu inançlı, şevkli ve verimli çalışma imkânlarının yaratılmasına bağlıdır. Özellikle geri kalmış toplumlarda ekonomik ve sosyal ilerlemenin, bağımsızlık içinde kalkınmanın en büyük dayanağı emektir; emekçi halkın inanlı ve şevkli çabasıdır. Halkın emeğiyle yarattığı bütün zenginlik ve değerlerin kendisine ait olduğunu bilmesinden gelen bu şevkli ve inanlı çabası sağlanmadıkça, ekonomik ve sosyal ilerleme, bağımsızlık içinde kalkınma gerçekleştirilemez. Bu temel şart yerine getirilmeden kalkınma adına atılan her adım, bu adımla orantılı olmayan ölçüsüz Fedakârlıklara, halkın sonsuz ızdıraplarına yol açar.

Bunun içindir ki, Türkiye İşçi Partisi, kurtuluş yolunu, yurt işlerinde söz ve karar sahibi olmuş emekçi halkın kendi eliyle çizeceğine inanmaktadır. Bu, emekçi halkımızın bağımsız, gerçek siyasi teşkilâtı olan Türkiye İşçi Partisi içinde ve onun eliyle olacaktır... Türkiye İşçi Partisi, insan haklarını, ekonomik ve sosyal hakları her gün uygulanan canlı kurallar durumuna getirecektir. Türkiye İşçi Partisi, Anayasayı özü, ilkeleri ve amacıyla eksiksiz, tastamam uygulayacak, sosyal adaleti, sosyal güvenliği hayatımıza gerçekten yararlandığımız çeşitli kurumlar biçiminde gerçekleştirecektir." denilmekteydi.

Parti Programı dört ana bölümden oluşuyordu. Birinci bölümde; Türkiye'nin Maddi, Sosyal ve Politik Yapısı Türkiye'de hâkim sınıflar, orta sınıflar, işçi sınıfı ve topraksız köylülerin durumu ele alınıyor, İkinci bölümde; Kalkınma Yolu, Üçüncü bölümde; Temel İlkeler'de TİP'in izleyeceği kalkınma yolu anlatılıyordu. Dördüncü bölüm ise, Vatandaşlara Neler Getireceğiz başlığı altında tüm sınıf ve sosyal katmanlar için TİP'in önerileri yer alıyordu. Program Büyük Kongre'den birkaç ay evvel tamamlanarak basıldı il ve ilçe örgütlerine dağıtıldı.

Parti Programı orta boy bir kitap şeklinde yayımlandı. Cumhuriyet tarihinde o güne kadar bir sol partinin hazırladığı ve kamuya yaydığı ilk programdı. Büyük bir titizlikle günün yürürlükte olan yasalarına uygun bir şekil-

de hazırlanmıştı. Mehmet Ali Aybar'ın söylediği gibi programın her cümlesi miskalle ölçülmüş, uzun süren tartışmalardan sonra hazırlanmıştı. O günlerde ortaya konacak en uygun program olmuştu.

Program yayınlandıktan sonra gelen tepkilerde çok iyi bulanların yanında, çok basit bir çalışma olduğunu öne sürüp, beğenmeyenler de vardı. Oysa güne uyan bir programdı. Birçoklarımıza göre Marks'tan söz etmeden Marksist bir program ortaya koymuştuk. Partiyi ziyaret eden ve Marksist olduğunu söyleyen bir Amerikan gazeteci bana Programda öne sürülen Toprak Reformu ile büyük toprakları köylülere dağıtarak, küçük köylü işletmelerini yaratacağımızı ve bunların yurt ekonomisinde öncü bir rol oynayacakları ve bu durumun kendisine, iki Dünya Savaşı arasında Orta Avrupa Cumhuriyetlerine benzer duruma geleceğimizi söyledi. Bence bunu söylemekle devlet çiftlikleri, kolhoz hakkında bir tartışma açmaya çalışıyordu. Böylesine tartışmaları yersiz buluyorduk. Amacı belli olduğundan, konuşmayı kısa keserek, Programı iyi anlamadığını söylemekle yetindim. Genelde karşıt sol veya sağ çevreler bu tip sorular öne sürerek Program tartışmalarını başka bir yöne sürüklemeye uğraşıyorlardı.

Partide program coşku ile karşılanmıştı. Parti faaliyetine yakından katılan üyelerimiz ise, bu programın Etüt Bürosu'nda çok uzun ve sert tartışmalarla ortaya çıktığını biliyordu. Üstelikte zımni bir uzlaşmayla çıkan programa rağmen bu bürodaki üyeler kendi fikirlerini savunmaya devam ediyorlardı. Program üzerine yürütülen teorik tartışmalara TİP üzerine çıkan birçok kitapta değinildiği için ayrıntılarına girmeyeceğim.

Parti programı hakkında tartışmalar devam ederken, Büyük Kongre yaklaşmakta ve Parti tüzüğünün 53. maddesine göre parti yönetim organlarına seçilecek işçi ve aydın kontenjanı hakkında tartışmalar hız almaya başlamaktaydı. Kim işçi olarak kabul edilir, kim aydın sayılır diye bitmeyen tartışmalar ki bu tartışmalara ben de katılırdım. Bana göre işçi sayılacak kişi fiilen elleri ile çalışan, yani kol işçisi veya sendikalardan gelenler. Esnaf veya zanaatkârları işçi olarak kabul etmiyordum ve bana göre işçi kontenjanının adayları sırf kol işçisi ve sendikacılar olmalıydı. Bu çok tartışılabilir dar bir görüştü. Bu sorun aydınlar arasında çok tartışılıyordu. Partiye katılmamışların arasında bazı solcular bu 53. maddeyi faşist bir korporatizme benzetmeye kalkıyordu. Hatta bu konuda Genel Başkan Mehmet Ali Beyle baş başa bir görüşmemizde bana 'uvriyerizm-işçi kuyrukçuluğu yapıyorsun dikkat et' demişti.

Kuşkusuz bu tartışmalar Parti kadrolarında sorunlar yaratacaktı. Bunun yanında, üyelerimiz için programı açıklayan bir tür eğitim çalışmasına girişmeliydik. Partide avukat, ekonomist, yüksek öğretim görmüş arkadaşların yanında büyük çoğunluk lise ve orta eğitim veren okullardan mezun arka-

daşlardan oluşuyordu. Çoğu sosyal konular hakkında kitap ve dergi okumuş, siyasi olayları sol görüşle izlemişlerdi. Bunların yanında da yine sol bilince ulaşmış, kendi çabaları ve yakınlarından edindikleri bilgilerle bilinçlenmiş işçi, esnaf ve zanaatkârlardan oluşmuş bir üye kitlemiz vardı. Parti politikasını, program ve tüzüğü üyelerimize daha iyi kavratabilmek için bir eğitim çalışmasına ihtiyacımız vardı. Sendikaların uyguladıkları eğitim programına benzer bir program hazırlamak gerekiyordu. Üyelerin eğitim derecelerine göre bir program hazırlayarak ve gruplar halinde Genel Merkezde, il ve ilçelerde konferans şeklinde konuşmalar yapılmasına karar kılındı. Ancak bu toplantılarda aydın işçi ayrılığı yaratmak tehlikeli olurdu. Kim işçi, kim aydın konusu daha da şiddetlenirdi. Eğitim çalışmalarında teorik konulara sapmadan halkın anlayabileceği bir şekilde sunulmaya girişildi. Beyoğlu ilçesinde yaptığımız sohbet toplantılarımızda buna çok dikkat ediyordum. Gelen konuşmacılar teorik konulara değindiklerinde müdahalede bulunuyordum. Bu doğru bir tutumdu.

Teoriden Pratiğe: İşçi Sınıfı ile Tanışıyorum

Lastik-İş Sendikasının üye işçileri için hazırladığı eğitim programına iştirak etmiştim ve bu konuda biraz tecrübe kazanmıştım. Kurs bir hafta sürüyordu. İşverenlerle yaptıkları toplu sözleşmelere uygun olarak fabrika işçileri 6 günlük bir kurs programına katılıyordu. Kursta ekonomi, sendikal haklar, Anayasal haklar ve güncel konular üzerine konferans gibi konuşmalar yapılırdı. Rıza Kuas benden her cumartesi günü yapılan son derste işçilerle beraber hafta içinde verilen derslerin genel bir değerlendirmesini yapmamı istemişti. Derse girdiğimde ilk Cumartesi günü ekonomi dersini veren Hocanın adını ve yaptığı konuşmayı bana kısaca kimin anlatacağını sordum ve anlattığı konuyu bana tekrar edebilecek arkadaşın parmak kaldırmasını istedim. Çekinerek kalkan bir-iki parmak gördüm. İşyeri sendika temsilcisi olduğunu söyleyen bir arkadaş, Hocanın ismini hatırlamadığını fakat çok güzel bir konuşma yaptığını söyledi. Konuşmasından dersi dikkatle dinlediğini fakat konuşmada kullanılan terimleri tam kavrayamadığından fazla bir yarar edinmediğini anladım. Sonradan söz alan bir-iki arkadaş dinlerken bu fikrim doğrulandı. İkinci dersi Nazife Cemgil vermişti. Konu ilaç sanayii ve fabrikaların çok yüksek olan ilaç fiyatlarından doğan sömürüsüydü ve basında bu sorun haftalardan beri tartışılıyordu. Dersin konusunu tekrar anlatmalarını istediğimde bir arkadaşın parmak kaldırdığını gördüm. Nazife Hanım konuyu çok basit ve anlaşılabilen bir şekilde anlatmıştı ve anlattıkları dinleyiciler tarafından kavranmıştı. 4. dersi emekli sendikacı Üzeyir Kuran usta vermişti; konusu, İstanbul'da 1919/21 yıllarında yapılan grevlerin kısa bir tarihçesiydi. Bu konuyu tekrar anlatmalarını

isteyince, kadın ve erkek dinleyicilerin büyük çoğunluğunun eli havaya kalktı. Anlaşılan Üzeyir Usta emekçilere nasıl konuşma yapılacağını iyi biliyordu, konuşmasını işçilerin anlayabileceği bir dille yapmıştı. Onların dilini ve psikolojisini biliyordu. Ne de olsa o da işçiydi. Aydınlarda eksik olan da buydu.

Lastik-İş Sendikasının eğitim programına, toplu iş sözleşmesi gereği her hafta ayrı ayrı fabrikalardan işçi grupları gelirdi. Bir gruba ekonomi dersini verecek hoca gelemediğinden, bu derse benim girmemi istediler. Aniden ortaya çıkan bir durumdu, kursa gelenler dershanede oturup bekliyordu. Şaşırıp kalınca, Rıza Kuas, gülerek "Canım artı-değeri anlatırsın" dedi. Sıkılarak derse girdim, derse gelenlerle biraz sohbet ettikten sonra kara tahtanın önüne geçip iki tane dikdörtgen çizdim ve bunların iki boş tarım arazisi olduğunu söyledim. "Bu arazinin sahibi benim ve tek başınayım, ekime geçmek için ne yapmalıyım" diye ortaya bir soru sordum. En önde oturan dinleyenlerden biri, rençper, bir başkası da yarıcı bulmamı söyledi. Yarıcı veya rençper bulduğumu ve gelenin ailesi ile işe koyulduğunu kabul edelim dedikten sonra, tarlaların her birinin on dönüm olduğunu, buğday ekimine karar verdiğimi ve hasat sonucunda kaç kile elde edebileceğimi sordum. Parmaklar kalktı ve farklı tutarlar söylenmeye başlandı. Dinleyicilerin büyük kısmı köyden gelmiş olmalı ki aralarında tartışmaya başladılar. Ben ise, kısa kestim ve 20 kile olduğunu ve bu tutarın yapılan çalışmanın sonucunda elde edilen değer olduğunu ve "size göre yarıcıya bu hasattan kaç kile verilmelidir? " diye sordum. Bazıları 10, bazıları 8, bazıları 12 dedi. Durun dedim, tarlanın sahibi benim. Kira hakkım var, bu eder 5, yarıcıya 10 versem, artı değer olan 5 kile bana kalır. Çok basit ve belki norma uymayan ve yanlış anlatılmış bir konu olarak söylenebilir ancak hiç olmazsa genel bir fikir vermiş oldum. Başka bir ders grubuyla bu konuyu ele almak istemedim. Ders Cumartesi gününe rastladığından, dinleyenlerin ilgisini çekebilecek bir konuyu ele aldım ve bir gün evvel işyerinden ücretlerini almış olduklarını düşünerek, yanlarında ücret fişlerinin olup olmadığını sordum. En önde oturan bir hanım elindeki fişi uzatarak "hocam bu fişteki yazılanların hiç birini anlayamıyorum ne var bunda bize anlatsana" dedi. Fişi aldım ve dökümü sıra ile tahtaya yazdım ve yapılan kesintilerin her birinin ne olduğunu anlattım. Verdiğim bilgilerden sonra dinleyicilerin çoğunun ücretlerden kesilen paralardan fazla bilgileri olmadığını gördüm. Ücretlerinden kesilen gelir vergisine ait yıllık toplam hesabını yaparak devlete, esnaf ve küçük tüccarlardan daha fazla vergi verdiklerine dair bilgi verdim.

Bu dersler bana, uğruna mücadele ettiğimiz işçi sınıfını daha yakından tanıma fırsatı verdi. Onların günlük hayatta nelerle uğraştıklarını daha yakından gördüm. Aydınların işçi sınıfı ile daha iyi yakınlaşması açısından kullanacakları dilin önemini kavradım. Ne yazık ki Parti faaliyetleri nedeniyle

bu türlü çalışmalara devam edemedim. Solun halkla bütünleşmesi açısından çok önemli gördüğüm bu konu, ne yazık ki solun bir eksikliği olarak halen devam etmektedir.

Partide karşılaştığımız bir başka sorun da bazı üyelerin sosyalist teoriye gösterdikleri büyük ilgiye karşın eğitim ve bilgi eksikliklerinden kaynaklanan fikir kargaşasıydı. Marks'ı, Engels'i anlamak ve anlatmak kolay bir şey değildir. Yurdumuzda, sol ve sosyalist konuları içeren yayınlar yasaklanarak, aydın ve emekçilerin bu konuda doğru dürüst bilgi edinmeleri önlenmeye çalışılmıştır. 1962 yılından başlayarak o günlere kadar yayımı ve dağıtımı yasaklanmış olan sosyalizm ve komünizmi ele alan kitaplar ortada bolca görülmeye başlandı. Bunların çoğu Marks, Engels, Lenin ve diğer sosyalist ve Marksist yazarların teorik kitaplarıydı. Bu yayınlar yurdumuzda sosyalizm bilgi ve anlayışının gelişmesine hizmet ettiği gibi, iyi bir eğitimden geçmemiş bazı üyelerimizin fikir ve davranışlarında karmaşalar yaratmaya da neden olmuştur. Üyelerimizden bazıları bu konularda bilgi sahibi olduklarını göstermek amacıyla, günün olaylarını sol bir görüşle irdelemeye koyulur ve Partinin lokallerinde, uzun ve sonu gelmeyen tartışmaların doğmasına neden olurlardı. Üstelik de sosyalizmle ilgili çıkan kitapların Türkçe tercümeleri berbattı.

Başımdan geçen bir olayı anlatmam bu durumun bir örneği olabilir. Bir akşam Beyoğlu ilçesi Yönetim Kurulu toplantısını yönetmeye geldiğimde, gündeme 'kadere inanan kişi sosyalist olabilir mi?' maddesi eklenmişti. Bu tür bir maddenin Partinin çalışmalarıyla ilişkisi nedir diye sorunca, Kurulun bir üyesi ilçe örgütünde kadere inanların olduğunu ve bu kişilerin üyelikten çıkarılması gerektiğini söyledi. Bu arkadaşı, kadere inanmanın bir inanç sorunu olduğu ve Parti üyeliği ile ilgisi olmadığı konusunda ikna etmeye çalıştım. O gün ancak bu sorunu tartışabildik. Diğer maddeler ertesi güne kalmıştı.

1966 yılında Beşiktaş ilçesi Başkanlığı beni bir sohbet toplantısına davet etmişti. Vardığımda toplantı henüz başlamıştı ve kürsüde bir hanım arkadaşımız önündeki kitaptan sorulu cevaplı konuları oldukça hızlı bir şekilde okuyordu. Hemen kitabın Politzer'in *"Felsefenin Temel İlkeleri"* kitabı olduğunu anladım. Ben de yıllar evvel bu kitabı okumuştum. Yazarı Politzer, Fransız Komünist Partisi'nin üyesiydi ve 1942 yılında Alman faşistleri tarafından kurşuna dizilmişti. Fransız Komünist Partisi, üyelerinin bilgisini geliştirmek amacıyla, İkinci Dünya Savaşından evvel, otuzlu yıllarda, İşçi Üniversitesi adı altında bir eğitim merkezi kurmuştu. Felsefe profesörü olan Politzer bu kitabı Partinin kadrolarını eğitmek için hazırlamıştı. Çok kolay anlaşılan bir dille yazılmış diyalektik ve tarihi maddecilik ve diğer Marksist konular hakkında bilgi veren bir kitaptı. Fakat hızla okumakla, dinleyenlerin bilgilendirildiğini sanmak hatalıydı. Nitekim okuma safhasından sonra, arkadaşlar arasındaki tartışmalardan konunun gerektiği şekilde anlatılmadığını gördüm.

İstanbul il ve ilçelerinde yapılan sohbet toplantılarında Parti Programının anlatılması ve tartışmaların Genel Merkezin nezareti altında yapılması daha olumlu olurdu. Teorik kitaplardan bölümler okunması ve tartışılması, zihinleri karıştırabilir, il ve ilçe kongrelerinden evvel bu tür tartışmalar, gruplaşmalara yol açabilirdi. Üstelik Emniyet'e bağlı ajan üyelerin bu toplantılarda bulunmaları, kışkırtmalara ve provokasyona neden olabilirdi. Ben ise, çok endişeliydim ve toplantıları elimden geldiği kadar izliyordum. Genel Başkan bu endişelerimi sezmişti. İstanbul İl Kongresi'nden birkaç gün evvel ilçelerdeki eğilimleri ve hazırlıkların durumunu sorduğunda, şu cevabı verdim "Hocam bunu en iyi 1. Şube bilir, her yerde adamları olması gerekir. Haberlerin bizden evvel onlara varması normaldir". Parti içi eğitim çalışmalarını yeniden gözden geçirdik. Bu türlü toplantıların Marksist bilinç düzeyi yüksek olan Behice Boran, Murat Sarıca gibi arkadaşların yönetiminde yapılmasına özen gösterdik. Böylece yarım yamalak Marks, Engels ve diğer sosyalist düşünürlerin eserlerini okuyarak, gereksiz ve partiyi boğacak tartışmalardan uzak durmaya dikkat ediyorduk. Genel Başkan Aybar ve Behice Boran'ın ilçe ziyaretleri, buralarda üye ve sempatizanlarla yaptıkları sohbet toplantıları, hepimizin üzerinde olumlu etki bırakıyordu. Bu konuda dikkatli davranmamızın nedenlerinden biri de dış çevrelerin Parti üyelerini etkileme çabalarını ve lüzumsuz teorik tartışmaları önlemekti.

1. Büyük Kongre öncesi ciddi bir sorunumuz vardı. Kongrenin bileşimi nasıl olacaktı? Çünkü mevcut tüzükte Büyük Kongre'ye seçilecek her delege için bin üye şartı vardı. Oysa bizim İstanbul dâhil hiçbir ilde binden çok üyemiz yoktu. Ancak tüzükte il Başkanı ve il Haysiyet Divanı Başkanının doğrudan delege sayılabileceği şartı vardı. Bu işimizi biraz rahatlatıyordu ama bazı illerde Haysiyet Divanı mevcut değildi. Hemen işe giriştik. Kongre yapabilecek il örgütlerinde kongreleri yapıp il Başkanları ve Haysiyet Divanı Başkanlarını seçtik. 1. Büyük Kongre'de bu illerin de temsil edilmesinin koşullarını oluşturduk. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep, Diyarbakır illeri kongrelerini yapmıştı. Hemen örgütlenmemizin tamamlanmakta olduğu Bilecik, Bolu, Bursa, Edirne, Eskişehir, İçel, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya ve Tunceli'de kongreleri tamamladık.

1. Büyük Kongre

İl ve ilçe kongreleri tamamlanırken Büyük Kongre'nin tarihini belirleme zamanı gelmişti. Kongrenin İstanbul dışında İzmir'de toplanmasına karar verildi. İzmir'in tercih edilmesinin nedeni de hemen hemen bütün ilçelerdeki örgütlenmesini tamamlaması ve diğer Ege illerinde teşkilâtların kurulması-

na katkıda bulunmasıydı. Ayrıca sıkıyönetim İzmir'de yoktu. Kongre tarihi 11 Ocak 1964 olarak tespit edilmişti, ancak aynı günlerde Türk-İş'in Genel Kongresi yapılacaktı. Bu Kongre bizim kurucu sendikacı üyelerimiz için bir kırılma noktası olacaktı, sonucunu beklemek daha doğru olurdu. Nitekim Rıza Kuas'tan başka, Türk-İş'in yönetimine seçilen üyemiz olmamıştı. Kongremizin 9/10 Şubat'ta toplanmasında karar kılındı.

TİP'in 1. Büyük Kongresi, Türkiye solu için çok önemli bir olaydı. Türkiye'de ilk kez sol bir parti geniş bir örgütlenme sonucunda, ilk büyük kongresini topluyordu. Bu Kongrenin sonunda Mehmet Ali Aybar'ın etrafında homojen bir Genel Yönetim ve Yürütme Kurulu oluşacak ve hazırlanan program, delegelerin onayına sunulacaktı.

Parti çalışmalarına kurucu sendikacı arkadaşlarımızdan Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Şaban Yıldız, Kemal Türkler yakından ilgi gösteriyor ve katılıyordu. Diğer kurucu üyelerimizin sendikalarındaki görevlerinden ötürü çalışmalara sürekli olarak katılmaları o günlerde çok zordu. DİSK kurulduktan sonra Parti ile sendikalar arasında birlikte çalışma olanağı doğacaktı.

Partimizde profesyonel bir kadromuz yoktu. Temizlik ve getir-götür işleri gören bir arkadaştan başka elemanımız yoktu. Cemal Hakkı Selek, Nihat Sargın, Talât Kılıç ve ben her gün Parti Merkezine gelip büro işleri ve diğer işlerle meşgul oluyorduk. Nebil Varuy, Rasih Nuri İleri, Yılmaz Halkacı, Ali Karcı gibi arkadaşlar işlerinden vakit ayırıp çalışmalara katılırlardı. Genel Başkan ve Behice Boran hemen hemen her gün Partiye gelirlerdi. Büro işlerine yatkın olmamıza karşın, Parti yönetiminde fazla tecrübemiz yoktu. Nihat ve ben, üniversite yıllarımızda, İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nin yöneticileri olduğumuzdan örgüt çalışmalarında deneyimimiz vardı. Fakat Parti Kongresi işlemleri hakkında fazla bir bilgimiz yoktu. Partideki çalışmamız devam ederken, bilgi ve deneyim de ediniyorduk.

Genel Saymanlık görevini üstlenmiştim. Genel Saymanın Yürütme Kurulu asil üyesi olması gerekiyordu. Ben ise o kurulun üyesi değildim, fakat herkes beni Genel Sayman diye bilirdi. Kuruluşundan beri saymanlık görevini üstlenmiş olanlar bu görevi yürütememişlerdi. "Bu işi sen bilirsin, sen yürüt" diye, sorumluluğu bana vermişlerdi. O güne kadar da bu işe fazla önem vermediklerini, işlenmemiş bir kayıt defteri ve birkaç cilt makbuzdan başka evrak bulamadığımda anlamıştım. Kongreye sunulacak Çalışma Raporu ve Program hazırlıkları yapılmıştı. Ama bu hengâme içinde Mali Rapor hazırlamayı unutmuştuk. Bu konu Genel Kurul gündemine bile alınmamıştı. Oysaki Mali Rapor ve Bilânçonun hazırlanması, bunun Denetçilere sunulduktan sonra Kongre delegelerinin onayına sunulması gerekiyordu. Hata benimdi ve hala bu unutkanlığımı hatırladığımda kendime kızar ve hicap duyarım. İzmir'e otobüsle giderken konuyu Mehmet Ali Bey hatırladı ve sordu. O anda hepimiz dona

kaldık. Ben hemen Genel Merkez'e dönmeyi ve raporu hazırlamayı teklif ettim. Bu badireyi nasıl atlatacağımızı tartışırken o güne kadar, Parti organları içinde Denetçileri de atamadığımızı anladık. Bir çare bulmamız gerekiyordu. Orhan Arsal otobüste bulunan GYK üyeleri ile beraber Rasih Nuri İleri ve Ali Karcı'nın denetçi olarak atanmalarını sağladı. Yanımda Partinin muhasebe defteri bulunuyordu, mevcut bilgilere dayanarak bir rapor hazırladım ve denetçilere sundum. Aslında kongreye katılan delegelerin büyük çoğunluğu, parasal açıdan çok zayıf olduğumuzu biliyordu. Kongreye sunulan bu rapor tartışmasız kabul edildi.

Orhan Arsal Partinin kuruluşundan sonra, kurucu sendikacılar tarafından Genel Sekreterliğe atanmış ve Kongreye kadar bu görevi yürütmüştü. İyi ve kuvvetli bir hatip olan Arsal yukarıda anlattığım gibi yerel seçimlerden evvel yaptığı iki radyo propaganda konuşmasının sonucunda kamuoyunda çok büyük bir etki yaratmıştı. Parti toplantılarında yaptığı konuşmalar çok beğenilirdi; ancak konuşma sırasında birbirileriyle ilişkisi olmayan konudan konuya geçişi, konuşmalarındaki tutarsızlıklar bazı üyelerimizi kızdırırdı. Kongre gününden haftalarca evvel Genel Yönetim Kurulu'na ve orada Genel Sekreterliğe seçilemeyeceğini sezmiştim. Nitekim de seçilmedi. (Daha sonrada değineceğim gibi Kongre öncesi yapılan kulis çalışmaları Mehmet Ali Aybar'ı çok kızdırmış ve üzmüştü.)

Kongre'ye iştirak etmesi gereken 76 delegeden 52'si katıldı. Kongre Başkanlığına Kemal Nebioğlu, yardımcılıklara da Diyarbakır delegesi olan Tahsin Ekinci ve Malatya'dan Hayrettin Abacı seçildi. Gündemin kabulünden sonra, Genel Başkan konuşmasını yaptı. Bu konuşmanın tam metni bugüne dek bulunamamıştır. O nedenden dolayı fazla bir şey söyleyemeyeceğim. Çalışma Raporu'nu işçi kesiminden sekreter olan Kemal Sülker okudu, arkadan hazırladığımız Mali Rapor okundu ve kısa bir görüşmeden sonra Genel Yönetim ve Yürütme Kurulu alkışlarla aklandı. Hazırlanan Parti Programı delegelere sunuldu. Gerekli açıklamaları, Programın hazırlanmasında önemli katkıda bulunmuş olan Behice Boran yaptı. Delegelerin büyük çoğunluğunun programı beğenip kabul ettiklerini gördüm. Programın başına ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen Halkçılık Bildirisi'nin eklenmesine karar verildikten sonra Program oy birliğiyle, alkışlanarak kabul edildi. Ardından heyecanla İstiklâl Marşı söylendi. Delegelerden matbaacı olan Ali Karcı, programın basımını üzerine alacağını ve bunun giderlerini Partiye bağışladığını bildirdi.

Parti Tüzüğünde yapılacak değişiklikler ve gençlik kolları durumu hakkında yapılan teklifler kabul edildikten sonra, birinci gün oturumu sona erdi.[4]

4. Tamamlayıcı bilgi için *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler* Cilt 1, Nihat Sargın, Felis Yayınları, Sayfa 200-206.

Kongrenin ikinci günü, Genel Yönetim Kurulu ve Merkez Haysiyet Divanı'na asil ve yedek üye seçimlerine geçildi. Burada bir parantez açıp dıştaki sol çevrelerin, Parti üyelerini etkileme gayretlerinden söz edeceğim. Her eğilimden ve kesimden ses çıkaran gruplardan bahsetmek istiyorum. Partiye katılma imkânları olduğu halde, dışında kalanlar ve yasal nedenlerden ötürü üye olamayanların çoğu, Partinin tüm eylemlerini durmadan tenkit etmekten geri kalmıyorlardı. Kongreden evvel ve Kongre süresince Parti Tüzüğünün 53. maddesine karşı bir hareket yaratmaya çalışıyorlardı. Oysaki bu madde Parti örgütlenmesinin en önemli şartıydı. Parti tüzüğünün 53. maddesi şöyleydi: "Partinin bütün organlarında bulunanların yarısının emek güçlerini üretim araçlarının sahiplerine satarak çalışanlar veya işçi sendika yönetici ve üyeleri arasından seçilmiş olması gözetilir" Bu madde Partide kaldığım sürece tartışılmıştır. Oysa bu madde bizi, tüm diğer Partilerden ayrı bir konuma koyan ana bir özellikti.

Bütün emekçi kitlelere ve çalışanlara açık olan Partimiz, kuşkusuz toplumcu ve emekten yana olan aydınlara da çağrıda bulunuyordu. Ancak Partide sol aydınların hegemonyasını önlemek ve emekçileri Parti yönetiminde söz ve karar sahibi kılmak için Tüzüğe 53. madde konmuştu. Bu Tüzük maddesi çok tenkit edilmesine karşın, Parti yaşamı süresince uygulandı. Kongrede GYK ve Merkez Haysiyet Divanı üye seçimine geçilmeden evvel oy kullanımında seçilecek yol tartışıldı. Tek bir sandıkta oy kullanıldığında, sayım yapılırken kim işçi, kim aydın olarak seçildi diye karışıklıklar doğması kaçınılmaz olacaktı. Parti kurucularından Maden-İş Sendikası'nın Genel Başkanı Kemal Türkler'in teklifi üzerine iki ayrı sandıkta oy kullanılmasına karar verildi. İşçi kesiminden gelenler ile aydın kesiminden gelenler ayrı sandıklardan seçileceklerdi. Böylece adaylar ilân edilince kimin işçi, kimin aydın kesiminden seçilebileceği ilan edilerek oylamaya geçildi. Kurullara seçilebilmesi için her adayın, sandıktan çıkan toplam oyun üçte ikisini kazanması gerekiyordu. Üçte iki oy alamayanlar, ikinci tura aday olurlardı. Bu turda da geçerli oy sayısının üçte ikisini alamayanlar üçüncü tura katılırlardı. Üçüncü turda seçim ise Tüzük gereği kurulun asil üye sayısını tamamlamak üzere yapılır ve oy sayısına göre asil üye toplamı tamamlanmış olurdu. Yedekte kalanlar ise, bu son turun sonucunda aldıkları oya göre seçilirdi. Anlaşılacağı gibi seçimlerin tamamlaması saatlerce sürdü ve bu nedenle de Kongre gece yarısından sonra sonuçlandı.

Saatlerce süren bu seçim sonucunda Genel Yönetim Kurulu'na, aldıkları oy sırasına göre, iki sandıktaki listelerin bileştirilmesi sonucunda seçilen asil ve yedek üyeler belli oldu. Asil üyeler: Mehmet Ali Aybar, Ahmet Top, Rıza Kuas, Cemal Hakkı Selek, Kemal Nebioğlu, İbrahim Çetkin, Tarık Ziya Ekinci,

Sadun Aren, Behice Boran, Yahya Kanbolat, İsmet Sungurbey, Şevki Erencan, Rahmi Eşizhan, Salih Özkarabay, Sait Burçin, Şaban Erik, Reşit Güçkıran, Niyazi Ağırnaslı, Esat Çağa, Şinasi Yeldan, Ali Karcı, Mecit Çakır, Abdülgafur Demir, Doğan Özgüden, Canip Yıldırım, Minnetullah Haydaroğlu, Cenani Güngördü, Yunus Koçak, Moris Gabbay, Nihat Sargın, Kemal Bilbaşar, Yılmaz Halkacı, Adnan Cemgil, Osman Sercan, A. Hikmet Karakaya, Şaban Yıldız, Sakıp Bulutlu, Kemal Türkler, Sina Pamukçu, Yücel Kıvılcım, Kemal Sülker.

Yedek üyeler işçi olmayanlar: Rasih Nuri İleri, Halit Çelenk, Nebil Varuy, Süha Çilingiroğlu, Fethi Naci Kalpakçıoğlu, Aslan Başer Kafaoğlu, Muvaffak Şeref, Orhan Arsal, Yaşar Kemal, Hayrettin Abacı işçi kesiminden: Yılmaz Yazoğlu, Ahmet Aladağ, Cenan Bıçakçı, Ahmet Turhaner, Ahmet Cansızoğlu, İsmet Demiruluç, Namık Edinsel, Celâl Beyaz, Ömer Kalşem Hüseyin Uslubaş.

Merkez Haysiyet Divanı'na asil olarak seçilenler: Üzeyir Kuran, Gülçin Çaylıgil, Mehmet Mert, Şaban Yıldız, İsmail Hakkı Balamir, Sıtkı Eser; yedekler: Ömer Kalşen, Nebil Varuy, Akgün Ersoy.

Ertesi sabah İzmir il Başkanlığı binasında toplandık. Mehmet Ali Bey'in seçim sonuçlarından memnun kalmadığını, onunla karşılaşınca anladım. O güne kadar omuz omuza beraberce çalıştığı Orhan Arsal, İhsan Üngör, Fethi Naci, Selahattin Hilav gibi arkadaşlar ya yedekte kalmış ya da seçilmemişlerdi. Genel Yönetim Kurulu'nun ilk toplantısına başlandı. Gündemde Genel Başkan, Merkez Yürütme Kurulu ve Genel Sekreterlerin seçimi vardı. Toplantının gergin bir havada başlayacağını tahmin etmiştim. Toplantıya yedek üye seçilen Orhan Arsal ve kuruluştan beri GYK üyesi olan ve seçilemeyen İhsan Üngör de katılmışlardı. İkisi de çok üzgün görünüyorlardı. Oturumu açan Mehmet Ali Aybar konuşmasında seçim sonuçlarından pek memnun olmadığını belirtti. Yerel seçimlerde radyodaki konuşmaları ile Partinin ismini kamuoyunda tanımasına neden olan Orhan Arsal'ın asil üye olarak seçilememesinin Parti için bir kayıp olduğunu, Parti Programının hazırlanmasında önemli katkıda bulunanlardan Fethi Naci, Selahattin Hilav ve diğer üyelerin seçilememelerinin nedenini anlamadığını, kulis faaliyetlerinden kuşkulandığını da söyledi. Başkanın yaptığı konuşmadan alınan Behice Boran söz alarak açıklamalarda bulundu. Tartışmalara başka üyelerin de katılmalarıyla Genel Başkan, MYK ve Genel Sekreter seçimleri öğleden sonra yapılan toplantıya kaldı.[5] Sabah toplantısının bitiminde İhsan Üngör, Parti ve dolap anahtarlarını bana verdi. Çok üzgün görünüyordu ve o günden sonra da Parti merkezine uğradığını görmedim. Arada Mehmet Ali Bey, beni yanına çağırarak Orhan Arsal'a bir teşekkür mektubu dikte ettirdi ve imzaladıktan sonra, şahsen arz

5. Bkz. *age*, Sayfa: 211.

etmemi istedi. Mektubu Orhan Arsal'a verdim. Kızgın ve üzgün olan Orhan Arsal'ın yanından ayrıldım.

Öğleden sonra oturuma devam edildi. Yemek molası sırasında hava yumuşamıştı. Mehmet Ali Aybar oybirliği ile Genel Başkan seçildi. Merkez Yürütme Kuruluna üye seçimi çift liste ve çift sandıkla yapıldı. İşçi kesiminden asil olarak; Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Doğan Özgüden, Kemal Sülker, Sami Özkarabay, Sina Pamukçu. (Özgüden ve Pamukçu sendika yöneticisi olduklarından işçi olarak seçildiler). İşçi olamayanlardan da, asil olarak Behice Boran, Cemal Hakkı Selek, İsmet Sungurbey, Nihat Sargın, Şinasi Yeldan, Cenani Güngördü. İşçi üye yedekleri ise: İbrahim Çetkin, Yücel Kıvılcım, Mecit Çakır ile işçi olmayan yedeklerden Adnan Cemgil, Ali Karcı ve ben seçildik. İşçi kesiminden Rıza Kuas ve İşçi olmayanlardan Cemal Hakkı Selek Genel Sekreter olarak seçildiler.

1. Büyük Kongre Sonrası Parti İçi Tartışmalar

1. Büyük Kongremizi başarıyla tamamladık ve 1965'te yapılacak Genel Seçimlere doğru çalışmaya başladık. Merkez Yönetim Kurulu'nun haftada bir kez toplanması ve yedek üyelerin de toplantılara katılmalarının yararlı olacağı kabul edildi. İlk Yönetim Kuruluna katılmayan İsmet Sungurbey, Kongre'den bir hafta sonra MYK ve GYK üyeliğinden istifa ettiğini yazılı olarak bildirdi. Kısa bir süre sonra da 22 üyemizin hazırladığı ve imzaladıkları bir muhtırayı Genel Başkan'a sunduklarını öğrendik. Muhtıranın altında yatan ana neden, Kongre sırasında uygulanan çift sandıklı seçim usulü ile seçilen kadronun yetersiz sayılmasıydı. Üstelik seçimlerde işçi ve aydın ayrımıyla, üyelerin hürriyetine müdahale edildiğini ve mevcut yasalara karşı gelindiğini ileri sürüyorlardı. Muhtırayı veren arkadaşlar ayrıca Genel Yönetim Kurulu'nda Gençlik Kolları'na MYK için kontenjan tanınmasının kabul edilmesine rağmen, Kongre'de bu teklifin reddedilmesini doğru bulmadıklarını belirtiyor, Kongre'nin iptali ve seçimlerin tek liste ve tek sandıkla yapılmasını istiyorlardı. Muhtırayı imzalayanların arasında, Mehmet Ali Aybar'ın kurmayı tasarladığı Genel Başkanlık bürosu üyeliğine atamak istediği arkadaşlar da vardı.

Muhtırayı MYK'ye seçilmiş olan, İsmet Sungurbey, Doğan Özgüden'le beraber GYK üyesi olan veya olmayan, Fethi Naci, Selahattin Hilâv, Şükran Kurdakul, Demir Özlü, Edip Cansever, Muzaffer Buyrukçu, Nurettin Akan, Ömür Candaş, Bekir Yenigün, Azli Yaşar, Turgut Kazan, Veysi Sarısözen, Mehmet Dinçel gibi Partinin çeşitli kademelerinde çalışan üyeler imzalamıştı. İmzacılardan bir kısmının Parti Programının hazırlanmasında katkıları vardı. Bu konu Etüt Bürosu'nun (1. Büyük Kongre'de bu büro Bilim ve Araştırma

Bürosu adını aldı) çalışmalarında uzun tartışmaların ve ayrışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştu.

Parti Başkanlığına seçildiği günden başlayarak Mehmet Ali Aybar, 53. maddenin hükümlerine sürekli bir şekilde uyulmasını istemişti. Parti kurucusu sendikacılar ve işçi olmayan üyelerimizin büyük çoğunluğu Başkanın bu tutumunu destekliyordu. Bunu, halka inmenin tek çaresi olarak görüyorduk. İşçi ve emekçi sınıfının öncülüğüne ancak bu yolla erişilirdi.

MYK'da ve Parti genelinde uzun tartışmalara neden olan bu muhtıra, Genel Yönetim Kurulu'nun Mart ayında Ankara'da olağanüstü toplanmasına yol açtı. Tartışmalardan sonra Muhtıraya cevap hazırlandı ve disiplin kovuşturmasının sonraki GYK toplantısına bırakılmasına karar verildi. Toplantıdan bir hafta sonra İ. Sungurbey, Fethi Naci, Doğan Özgüden, M. Buyrukçu, N. Akan, Ö. Candaş, Ali Yaşar, Demir Özlü, Edip Cansever'in savlarında direndiklerini bildiren bir yazının alınması üzerine, bu konunun, Mayıs 1964'te yapılacak GYK'nın olağan toplantısının gündemine konulmasına ve imzacıların Merkez Haysiyet Divanı'na sevk edilmelerine karar verildi. Bir süre sonra da İsmet Sungurbey, Necla Sungurbey, Senatör Esat Çağa ve Demir Özlü Partiden istifa ettiklerini bildirdiler. Muhtıraya sonradan katılan Orhan Arsal ve İhsan Üngör de MHD'ye sevk edildiler.[6] Kısa bir süre sonra Fethi Naci GYK yedek üyeliğinden istifa ettiğini bildirdi. Bu arkadaşların Partiden ayrılmaları beni üzmüştü. Onların mücadeleden ayrılmamaları ve bizim de daha anlayışlı davranmamız gerekirdi. Çoğumuz, o günlerde esen ve taviz kabul etmeyen Komintern geleneğinden esinlendik. Ya bizim tezlerimiz kabul edilir ya da ayrılıp gidilirdi.

İzmir Gültepe'de Yerel Seçimleri Kazanıyoruz

12 Mart 1964'te İzmir Gültepe'de yapılan yerel seçimleri kazandık. Kazandığımız bu seçim Parti için büyük bir fırsattı. Bu fırsatı da maalesef iyi kullanamadık. Modern bir belediye modeli ortaya koymalıydık. Bu görevi başaramamamızın başlıca sebebi, yaklaşan Genel Seçim hazırlıklarına ağırlık vermekten dolayı gereken zamanı bulamamızdır. Bunun yanında mali durumumuzda sıkıntılı hâl devam ediyordu. Bu nedenle de Gültepe Belediyesi'nde iyi bir proje yürütmek için gereken mali gücümüz yoktu. Genel Başkan Mehmet Ali Bey ve diğer Parti yöneticileriyle birlikte bir süre için de olsa, beldeye gidip kalmamız ve çalışmalara yardımcı olmamız gerekiyordu. Ancak Genel Merkezden kısa bir süre için olsa da ayrılmamız olanaksızdı.

6. Bkz. *age*, sayfa: 218-219.

Genel Seçimlere Doğru

Yürürlükteki Seçim Yasası'nın hükümlerine göre, bir partinin Genel Seçime girmesinin ön koşulu, 1. Büyük Kongresi'ni yapmış bulunmak ve 15 il merkezinde ve tüm ilçelerinde, seçimden altı ay evvel, örgütlenmesini tamamlamaktı. Genel Seçimlerin 1965 yılında yapılması bekleniyordu. Günü henüz belirlenmemişti. Eğer 1965'in ilkbahar aylarında yapılmasına karar verilirse, örgütlenmemizi 1964 Eylül ayına dek, yasaya uygun şekilde tamamlamış olmamız lâzımdı ancak süre kısıtlıydı, birkaç ayımız kalmıştı.

İl yönetim kurulu hazır olan illerin, ilçe örgütlenmelerini tamamlamakla işe başladık. İstanbul, Ankara, İzmir, Gaziantep, Malatya ve benzer yöreleri ilk etapta ele aldık. İl yönetim kurulunun çalışır durumda olması o ildeki örgütlenme çalışmalarının gelişmesini kolaylaştırıyordu. İstanbul, Ankara, İzmir, Gaziantep illerinin örgütlenmesi, bir iki aksamanın dışında kısa bir sürede, yaz aylarından evvel tamamlanmış oldu. İl örgütü henüz olmayan illerde ise ilk olarak il örgütünün kurulmasına geçildi.

Bu örgütlenme çalışmaları çok kolay geçmemiştir. İl veya ilçelerde örgütlenme çalışmalarına girişen üyelerimizin bazıları, polisin ve etraflarındaki çevrenin olumsuz etkisi ile karşılaşırlardı. Resmi makamlara yapılan başvurudan sonra üyelerimizin bir veya ikisi polis merkezlerine çağrılır, sorgulanır, istifa veya bu girişimden vazgeçmeleri telkin edilir; başvuru yazımızda gereksiz eksiklikler bulunur, tamamlamamız istenir, muameleler uzun sürerdi. Ayrıca bize karşı olan çevrelerin yarattıkları hava sonucunda birçok ilçede Parti merkezi olarak kiraladığımız lokallerin sahipleri kontratları feshederek kiraladığımız yerden ayrılmamızı isterlerdi. Komşuların ve yakın çevrelerin olumsuz tutumlarından dolayı girişimci üyelerimizin bazıları istifa etmek zorunda kalırlar ve ilçedeki örgütlenmemize yeni bir heyetle tekrar girişirdik. Bu tür davranışları olağan karşılamak zorundaydık. Örgütlenmeye giriştiğimiz illerde yaşayan, ancak kendi iş durumları veya memuriyette olmaları nedeniyle, Partimizin faaliyetlerine katılamayan kimi solcu arkadaşlarımız maddi destekleriyle çalışmalarımıza yardımcı oldular.

Daha önce de bahsetmiştim, maddi durum Parti çalışmaları için yeterli değildi. Kira ve acil giderlere zar-zor para bulabiliyorduk. İl ve ilçe örgütlenmeleri sırasında giderlerin büyük kısmı girişimciler tarafından karşılanıyordu. Taşra illerinden GYK toplantılarına katılan kurul üyelerinin giderleri de kendilerine aitti. Kısıtlı imkânlarla bu örgütlenmeyi nasıl başardığımıza bugün bile şaşarım. İçimizde bizi iten bir güç vardı. Aşırı sağdan gelen saldırılara, kamu kurumlarının yarattığı zorluklara, Partiye girmek istemeyen veya giremeyen sol çevrelerden gelen tenkitlere karşın başardık. Seçimlere 51 ilden girecektik

ve bize göre bunlardan 17 ilde ilçelerine kadar örgütlüydük. Bu ara solcu bilinen ve sola yakın bazı çevrelerden Partimize mali yardım esirgenmemiştir. Şunu da belirtmeliyim ki örgüt için para toplamak zor bir iştir. İlk başvurudan sonra söz veren üye ve sempatizanlardan, ikinci veya üçüncü ödemeden sonra aksamalar başlardı. Seçim yaklaştıkça parasal sorunu gidermek amacıyla çare yaratmalıydık.

Genel Sekreter Cemal Hakkı Selek'in yardımcısı olan Nihat Sargın, rutin sekreterlik işlerine ek olarak, il ve ilçelerdeki örgütlenme çalışmalarını yakından izlemekle sorumluydu. Seçim günleri yaklaştıkça Adnan Cemgil, Ali Karcı gibi arkadaşlar bizim gibi günün büyük bir kısmını Partide geçiriyordu. Ücretle çalışan elemanlarımızın bulunmayışı işlerimizi aksatmıyordu. Partide gün boyunca çalışan üyelerimize bir ücret ödememiz o günlerin havasına uymazdı. Seçimlerden sonra Genel Merkez'in Ankara'ya taşınması ve TBMM'de grubumuz kurulmasıyla ücretli çalışan bir-iki elemanımız olmuştur.

İl ve ilçelerde örgütlenme çalışmalarının gelişmesiyle büro ve yazı işleri artıyordu. Bunun yanında da basına, radyoya ve gazetelere Parti çalışmaları hakkında haber ve bilgi yetiştirmek zorundaydık. Radyonun akşam ajans haberlerinde siyasi partilerden gelen bildiri ve haberlere de yer verilirdi. Bunun büyük kısmı, iktidarda olan Adalet Partisi'nden ve muhalefette bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'nden gelen haberlere ayrılmıştı. Diğer partilerin haberleri ise en çok 2 dakika süreyle veriliyordu. Bu partilerin, ancak genel başkan, genel sekreter ve yönetim kurulu üyelerinin demeçleri kısa özet halinde verilirdi. Haberlerin radyo ve basına yetiştirilmesi için çok seri bir şekilde çalışmak gerekiyordu. Bütün işleri bir tarafa bırakır, haber hazırlamaya çalışırdık. Genel Başkanımız Mehmet Ali Aybar, toplantılarda yapacağı konuşmaları ve basına vereceği demeçleri çoğu kez bana dikte ederdi. Bu işin saatlerce sürdüğü de olurdu. Dikte ve anlatım şekline alıştığım için hızlı yazabiliyordum.

Basın ve radyoya gönderdiğimiz bildiri ve demeçlerin yayımlanmasını dikkatle izlerdik. 1965'in ortalarına kadar verdiğimiz haberlerin çoğu yayınlanmazdı. Bize karşı yapılan gösteriler dışında, Parti çalışmaları hakkında haber pek bulunmazdı. 1964'te yapılan yerel seçimler sırasında bu durum biraz düzeldi. Fakat 1965'lere kadar basın ve TRT suskunluğuna devam etti. Nisan 1965'ten başlayarak TRT ve bize yakın görünen gazete ve dergilerde haberlerimiz görünmeye başladı. TRT, Genel Başkanımızın ve Genel Sekreterlerimizin demeçlerini az bir süre ve kısa özetle verdiğinden, arzu ettiğimiz etkiyi sağlamaktan uzaktı. Örneğin spiker, Genel Başkanımızın bir konuşması hakkında bilgi verirken, sözlerine, şu uzun cümle ile başlar "Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, bugün İstanbul'da yapılan Parti toplantısında verdiği demeçte" sözlerini söyledikten sonra; bir veya iki cümle ile

demeci özetler ve tekrar "Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı devamla" cümlesini ekleyerek, yine bir kısa özet verir ve tekrar "Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar konuşmasını şu sözlerle tamamlarımıştır" diyerek, başka haberlere geçerdi.

Genel Başkan ve Behice Boran'ın dışında basına verilecek demeç ve bildiriler, Cemal Hakkı Selek'in oluruna sunulurdu. Bunun ana nedeni bildirinin yasalara uygun olup olmadığını kontrol etmek ve bildirilerimizde üslup birliğini sağlamaktı. Adnan Cemgil de bildiri hazırlama ve yayımlanmasında yardımcı olurdu.

Seçime hazırlanırken bizler açısından önemli bir husus da Türkiye çapında yürüteceğimiz seçim çalışmalarına sağ güçlerin yapacağı saldırıları göz önünde bulundurmaktı. TİP kurulduğu günden itibaren güvenlik kuvvetlerince kollanan sağ güçler Parti toplantılarımıza, mitinglerimize, kahve toplantılarımıza saldırmışlardı. Tüm faaliyetlerimiz yapılmadan önce, gösterinin yapılacağı il veya ilçedeki güvenlik güçlerine bildirmemize rağmen GYK, Adana ve Gaziantep toplantılarımız saldırıya uğramıştı. Seçim havasına girmemizle bu tür saldırılarda da artış olacaktı. Bu nedenle ilgili resmi mercilere daha etkin uyarılar yapmaya başladık. Ayrıca yaşadığımız deneyler sonucu kendi iç güvenlik önlemlerimizi almayı da öğreniyorduk.

Seçim propaganda günleri yaklaştıkça, gazetelere ve TRT'ye günün siyasi olayları hakkında Partimizin görüşlerini ve öteki partilerin aleyhimize yaptıkları propagandaya karşı cevaplarımızı hazırlamak ve dağıtımını sağlamak için saatlerce çalışmak zorundaydık. MYK'nin toplantı günlerinde Genel Başkan ve Genel Sekreterlerin yapacağı konuşmaların veya basına dağıtılacak bildirilerin konuları toplantıda tartışılır ve karara varılırdı. Diğer günlerde ise, duruma göre Genel Başkan, Behice Boran, Cemal Hakkı Selek, Nihat Sargın arasında yapılan görüşmelerden sonra hazırlanırdı. Bu yazıların hazırlanması bazen uzun tartışmaların doğmasına neden olur, fakat yazıların zamanında basın ve TRT'ye verilme zorunluluğu tartışmaların sona ermesine yarardı.

Bu çalışmalar o güne kadar alışmadığımız bir hava içinde sürüyordu. Seçim propaganda günleri yaklaştıkça çoğumuz öğleden bir-iki saat evvel Partiye gelirdik. Nihat çalıştığı hastaneden ve ben ofisimden uzak kalmaya başladık. İşyerimde günde bir saatten fazla kalamıyordum. Bir tek amacımız vardı, seçimde başarılı olmak ve Partinin TBMM'ye girmesini sağlamak. Millet Meclisi'ne birkaç üyemizi sokmakla işçinin, köylünün ve tüm emekçilerin sesi duyulacak ve Cumhuriyet tarihinde bir ilk yaşanacaktı.

Yürürlükteki Seçim Yasası'na göre il ve ilçelerdeki örgütlülüğümüzü çok sıkı takip etmemiz gerekiyordu. Örgütü kurulan ilçelerin kaymakamlık makamına veya ildeki valiliklere örgütün kurulduğunu bildiren yazıların birer

örneğini kendimize alıyorduk. Diğer örneğini de Yüksek Seçim Kurulu'na sunulacak dosya için hazırlıyorduk. Bu çalışmaları büyük bir dikkatle Nihat Sargın yürütüyordu. Herhangi bir il veya ilçedeki istifayı anında öğreniyor, vakit kaybetmeden eksiklik tamamlanarak dosya hazır ediliyordu.

1965 Genel Seçimlerini düzenleyecek yeni bir Seçim Yasası hazırlanıyordu. Yasa taslağı TBMM'de ve Senato'da tartışılmaktaydı. Bu ara biz Eylül sonuna doğru, Ankara, Bilecik, Bolu, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Gaziantep, İçel, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Malatya, Sakarya, Samsun, Tekirdağ olmak üzere 16 ilde örgütlememizi tamamlamış durumdaydık. 13 ilde de örgütlenme çalışmalarımızı, bu illerin yönetim kurulları üstlenmişti. Örgütümüzün bulunmadığı illerde seçime katılma olanaklarını da araştırıyorduk. Yasada bu konuda açık bir hüküm yoktu.

Kuruluşunu tamamlayan çoğu ilçelerde halka açılmak amacıyla ayda bir veya iki kez ilçe lokalinde veya kahvelerde toplantılar yapılıyordu. İstanbul'un ilçelerinde bu tür çalışmalar hızlanıyor ve il yönetim kurulundan gittikçe sıklaşan isteklerde bulunuluyordu. Çoğu kez bu toplantılara il yönetim kurulundan veya Genel Merkez'den para yardımı yanında, hazırladıkları toplantılara konuşmacı göndermemizi isterlerdi. Aybar, Boran ve Çetin Altan aday olduktan sonra toplantılara katılmaları istenirdi. Ancak bu arkadaşlarımızın her yere yetişmesinin imkânı yoktu. İl ve ilçelerde yapılacak toplantılara katılacak konuşmacıları MYK'nın belirlemesine karar vermiştik.

CHP "Ortanın Solundayız" sloganını ortaya atmıştı. "Sol Parti biziz, bizim dışımızda, sol yok" demek istemekteydiler. *Yön* grubunun karşıt tutumu devam ediyordu. Parti ile ilgili haberleri *Akşam, Cumhuriyet* gibi tanıdıklarımızın olduğu gazetelere elden veriyorduk. Diğer gazeteler Partimizle ilgili haberleri ya görmezden geliyor veya iç sayfalarda görülmeyecek yerlerde iki-üç satırla geçiştiriyorlardı. Seçimler için görüşlerimizi daha iyi duyurmanın yollarını aramaya başladık.

Sosyal Adalet Ankara'da Aylık Olarak Yeniden Yayına Başlıyor

19 Mart 1963'te yayın hayatına başlayıp Temmuz 1963'te kapatılan *Sosyal Adalet* dergisini aylık olarak Ankara'da çıkarmaya karar verdik. Parti uzun süre yayın organsız kalamazdı. Mali olanaklarımızın çok kısıtlı olmasına rağmen bu kararı vermiştik. Cemal Hakkı Selek'in imtiyaz sahipliğinde, Sadun Aren'in yazı kurulu başkanlığı yaptığı *Sosyal Adalet* 17 Nisan 1964'te Ankara'da aylık olarak çıkmaya başladı. Aylık çıkan ilk sayıyı, 18 sayı çıkan haftalık *Sosyal Adalet*'in devamı olduğunu belirtmek amacıyla Yıl: 2 Sayı: 19

olarak çıkardık. Profesyonel dağıtımını sağlayamadığımız için, İstanbul dağıtımını ben üstlendim. Gazete bayilerine ilçelerden arkadaşların da yardımıyla 5-10 tane bırakıyordum. Bazı bayiler almak istemiyordu. Bazıları da alıp bir köşeye atıyorlar, yeni sayı çıkınca açılmamış koliyi olduğu gibi iade ediyorlardı. Ancak Karaköy, Kadıköy vapur iskelelerindeki bayiler görülür yerlere dergiyi aşıyor ve satıyorlardı. Nihat Sargın ile bu dağıtım işini konuştuğumuzda, 1946-49 yılları arasında İYTGD'nin yayın organı *Hür Gençlik* olayını hatırladık. 1.000 adet çıkardığımız bu dergiyi üyelerimizin yardımıyla tek tek elden satmaya gayret ediyorduk.

O günlerde önde gelen günlük gazete tirajları İstanbul için 20-30 bin civarındaydı. *Sosyal Adalet* ise İstanbul'a 1.200 adet geliyordu. Bir kısmı abonelere, 200 adedi de Parti örgütlerine dağıtılıyordu. Ama hepsini satamıyorduk. Satışlardan elde edilen para, yeni bir sayının hazırlanıp yayınlanmasına yetmiyordu. Her ay dergi için para bulma sıkıntısı ile karşılaşıyorduk. *Sosyal Adalet,* 1965 Kasım ayına kadar ancak 20 sayı çıkabildi. Bu dönemde çoğunluğu ekonomik konular olmak üzere *Sosyal Adalet* dergisine ben de üç dört yazı yazdım.

Sosyal Adalet dergisinde çıkan teorik yazıların birçoğu bizim dışımızdaki sol tarafından beğenilmiyordu. Daha sert yazılar bekliyorlardı. Fakat dergiye yazı hazırlarken Mehmet Ali Beyin deyimi ile yazılarımızı "miskalle" ölçmeliydik. Köşede kafamıza balyozu indirmeye hazır olan "Bilirkişi" bekliyordu. Ceza Kanunu'nun meşhur 141. ve 142. maddeleri hâlâ yürürlükteydi. Bizim dışımızda çıkan sol dergilerde, Marks, Engels, Lenin isimleri bol bol yer alıyordu. Biz ise Parti Programımızda kabul edilen yoldan gitmeliydik.

Büyük Kongre'den sonra Genel Yönetim Kurulu'nun ilk toplantısı 10 Mayıs 1964'te Bursa'da yapıldı. Bu toplantıda Parti Programı gözden geçirilerek basılmasına ve daha geniş biçimde dağıtılmasına karar verildi. Genel Başkanın yapacağı gezilerin giderlerini karşılamak için bir gezi fonunun kurulması kararı alındı, fakat paranın nasıl toplanacağına dair somut bir karar verilemedi. İkinci önemli karar da aralarında İ. Sungurbey, Fethi Naci, M. Buyrukçu, N.Akan, Ö. Candaş, A. Yaşar, D. Özgüden, D. Özlü, E. Cansever, M. Çiçek, M. Demir, O. Arsal, I.Üngör'un de bulunduğu 1. Kongreden sonra, MYK'ye verilen muhtırayı imzalayanların, Tüzüğün 43. maddesine göre Parti'den ihraç edilmesine karar verildi. Bursa toplantısına Niyazı Ağırnaslı da katıldı ve bir konuşma yaptı. Kongre'de GYK'ye seçilen Senatörümüz Esat Çağa'nın Bursa'ya gelmemesini tuhaf karşılamıştım. Toplantı iyi geçti. Ancak ertesi gün *Milliyet* gazetesinde çıkan bir yazı sinirlerimizi gerdi. Genel Başkan toplantının açılış konuşmasında yurt içi ve dışı olaylarının genel bir tablosunu çizerken gündemdeki Kıbrıs sorununa da değinmişti. Toplantıyı izleyen

Milliyet muhabiri Aybar'ın sözlerini eksik ve yanlış yansıtarak Partimize karşı saldırıların doğmasına neden oldu. Kıbrıs'taki durumu irdeleyen bu konuşmanın, Abdi İpekçi'nin genel yayın yönetmeni bulunduğu *Milliyet* gazetesinde, kasten tahrif edilerek, yayınlanması bizi üzmüştü. Gerici basın da harekete geçmiş "TİP Genel Başkanı Kıbrıs'ta Enosis istiyor" gibi başlıklar atmıştı. Kamuoyunda çok olumsuz bir hava oluşuyordu. Haberi şiddetle yalanladık ve 30 Mayıs 1964'te İstanbul'da toplanan bütün il temsilcilerimiz, Partinin ve Genel Başkanımızın Kıbrıs tezini destekleyen bir bildiriyi imzaladılar.

Toplantıdan bir hafta sonra da Senatör Esat Çağa 19 Mayıs 1964 günü, Partiye gönderdiği uzun bir mektupla istifasını bildirdi. Büyük bir istekle Partiye giren Esat Çağa herhalde umduğunu bulamamıştı. Bu davranış, Partiye kaydolan birçok aydında görülüyordu. *Milliyet* gazetesindeki haber olayından sonra bildirilerimizdeki sözleri tek tek tartarak yayınlıyorduk. Bu davranışımızı herkese anlatmak zor oluyordu. Parti programını günün yasal şartlarına göre hazırlamıştık. Yönetim kurullarımız da Parti tüzüğünün öngördüğü gibi kurulmuştu. Parti yöneticilerinin büyük bir kısmı yıllardan beri arkadaştılar. Sürtüşmeler olur fakat kısa bir sürede barışır ve işe devam ederlerdi.

7 Haziran 1964 günü yapılacak Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte birinin yenilendiği C grubu illerinde TİP, seçimlere katılma kararı aldı. Ancak Yüksek Seçim Kurulu, Nisan 1964'te *Resmi Gazetede* "1 Nisan 1964'ten geriye giderek, altı aydan beri TİP'in ilçeleriyle 15 ilde örgütlülüğünü tamamlayamamıştır" dedi ve reddetti. TİP MYK bunun üzerine Aybar'ı İstanbul'dan bağımsız aday olarak gösterme kararı aldı. Ancak İstanbul İl Seçim Kurulu, Aybar'ın adaylığını Cumhurbaşkanına ve hükümete hakaret suçundan mahkûmiyet kararı olduğu gerekçesiyle reddetti.

Merkez Yönetim Kurulu'nun prensip olarak haftada bir gün toplanmasına karar verilmişti. Günlük olayların yoğunluğu bazen haftada birkaç kez toplantı yapılmasını gerektiriyordu. GYK toplantılarına yedek üyeler de katılır, gündemdeki maddeler üzerinde diğer asil üyeler gibi söz alıp görüşlerini bildirirlerdi. Karar sırasında oy kullanmazlardı. Genelde oturumlar uzun saatler devam ederdi. Toplantı Genel Başkanın günün iç ve dış olaylarını gözden geçiren konuşması ile başlar ve önemli görülen sorun ve olaylar hakkında genel görüşme başlardı. İlk söz alanların başında Kemal Nebioğlu ile Behice Hanım gelirdi. Nihat Sargın Partideki örgütlenme çalışmaları hakkında bilgi verirdi. Genelde söz alanların konuşmalarında Genel Başkanın görüş ve önerilerini desteklediklerini görürdüm. Behice Hanımın konuşmaları konunun daha geniş bir gözle tartışılmasını sağlardı. Toplantıdan sonra Partinin görüşlerinin, aldığı kararların basına bildirilmesini alışkanlık haline getirmiştik. Basına yapılacak açıklamanın ana temasını Genel Başkan veya Behice Boran belirler, Ad-

nan Cemgil ve Nihat Sargın yazar, Cemal Hakkı Selek hukuki anlamda gözden geçirir, Talât Kılıç ve ben oturarak daktilo eder ve teksirde çoğaltırdık. İşimizi tek kolaylaştıran şey ise, hemen hemen bütün gazetelerin idare merkezleri ve matbaalarının Cağaloğlu'nda bulunmasıydı.

Haziran 1964'ün başında Kıbrıs'ta başlayan olayların şiddetini artırması ve Kıbrıslı Türklerin uğradıkları vahşi saldırılara karşı gelmek amacıyla, Türk Hava Kuvvetleri Erenköy'e hücum ederek saldırıların sona ermesini sağladı. Operasyon sırasında bir uçağımız düştü, pilotu Cengiz Topel şehit oldu. Bu operasyon yurtta büyük heyecan yarattı. Kıbrıs Türklerinin özgürlüğünü yok etmeyi amaçlayan bu düşman saldırılarını, askeri bir operasyonla önlemek, hükümetimiz için kaçınılmaz bir zorunluluktu. Olaylardan hemen sonra, ABD başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği Kıbrıs'a yapılan müdahalenin protesto notuna, İsmet İnönü'nün verdiği sert cevabın şu sözleri "Yeni bir dünya kurulur, Türkiye o yeni dünyada yerini bulur", bugüne dek, hatırlanır. Bu olaydan sonra Başbakanın siyasi parti başkanlarıyla yaptığı toplantıya, Partimizi davet etmemesi Genel Başkanımızın İnönü'ye gönderdiği telgrafla protesto edildi.

İstanbul'da Partinin sesini daha geniş çevreye duyurmak için, İstanbul İl Örgütü 13 Haziran 1964'te *Emekçi* dergisini çıkarmaya başladı. *Sosyal Adalet*'ten sonra ikinci Parti yayınımızdı. Bunun yanında Ankara, Malatya ve diğer bazı illerde bildiri şeklinde yayınlar basılıp halka dağıtılırdı. *Emekçi* 4 sahifelik bir dergiydi. Cemal Hakkı Selek yayınları kontrol ediyordu. *Emekçi*'yi de kendimiz dağıtıyorduk. Ben bu dergiye haftada bir yazı verirdim. İlçelerden gelen arkadaşlar sokakta ve taşrada satardı. İstediğimiz miktarda satamıyorduk. Bu da çok doğaldı. Parti henüz sesini duyurmayı başaramamıştı. 1962-63 gibi sıkıyönetim ve darbe girişimleri altında örgütlenmeye başlamıştık. Bu çocukluk devremizdi. 1964 yılı gençlik devremiz oluyordu.

Senatör Niyazi Ağırnaslı Olayı

Aralık 1964'te Parti yönetimi, TBMM'de tek Senatörümüz olan Ağırnaslı'nın durumunu ele almak sorunu ile karşı karşıya kaldı. Niyazi Ağırnaslı'nın Partimize katılması ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurma imkânını sağlamış olduğunu yazmıştım. Anayasa hükümlerine aykırı olan, yürürlükte bulunan kanun ve maddelerin iptali istemi için, otızdan fazla dosya ile Anayasa Mahkemesine başvurmuştuk. Senatörümüz, Meclis dışındaki Parti çalışmalarına katılır, il ve ilçe kongrelerinde konuşmalar yapardı. O yılın Eylül ayında yapılan Anakara İl Kongresi'nde İl Yönetim Kurulu Başkanı seçilmişti.

Niyazi Bey, Kasım ayında bir gün, Ankara'dan beni telefonla arayarak İstanbul'a geleceğini ve dağıtılmak üzere *"Sosyal Adalet"* dergisinin, çıkan son

sayısının paketlerini beraberinde getireceğini bildirdi. Ertesi sabah Sirkeci'de buluşmak üzere anlaştık. Sabah, otelde buluştuğumuzda, paketleri aldıktan sonra, yakınımızda bulunan Parti Merkezi'ne davet ettim. Acele işleri olduğundan ve aynı gün akşam, Macaristan ve Almanya'ya gitmek üzere yola çıkacağından, vaktinin dar olduğunu ve Partiye uğrayamayacağını söyledi. Genel Başkana telefon edeceğini ve arkadaşlara selâm ve sevgilerini iletmemi istedi. Buluşmamız kısa sürdü; yolculuğu hakkında da fazla bilgi vermedi. Partiye geldiğimde Nihat'a Niyazi Bey'in birkaç saat sonra Avrupa'ya gitmek üzere akşam yola çıkacağını söyledim. Macaristan'a gideceğini de öğrenince, benim gibi endişelendiğini gördüm. Birkaç saat sonra Partiye gelen Mehmet Ali Bey, Ağırnaslı ile telefonda görüştüğünü söyledi. Bu ani yolculuğun, bizlerce hoş karşılanmadığını anlamak kolaydı. Üstelik Ankara örgütünden de bu yolculuk hakkında bir yazı almadığımız gibi, Sincan ilçesinde yakın bir tarihte belediye seçimleri yapılacaktı ve Ağırnaslı, başkanı olduğu ilin başında bulunmayacaktı.

Aralık ayında geri döndü ve bu yolculuğun siyasi bir mahiyet taşıdığını öğrenmiş olduk. Elimizde Ankara'da söylenenlerden başka bir haberimiz yoktu. Ağırnaslı'dan da yazılı bir rapor almamıştık. Fakat kısa bir süre sonra, Ağırnaslı'nın Doğu Almanya'dayken eski dostu, TKP'nin Genel Sekreteri Zeki Baştımar ve diğer arkadaşlarla buluştuğuna dair doğrulayıcı haberler alınca, konu MYK'nin ilk toplantısının gündemine alındı. Hepimiz çok endişelenmiştik. Niyazi Bey gibi tecrübeli ve saygın bir arkadaşımız, bu gibi temaslarının, Partimiz aleyhine doğurabileceği olumsuz sonuçları nasıl görememişti. Partiyi, bu gibi temaslarından dolayı kapatmak için sağda ve solda, pusuda bekleyenler olduğunu bildiği halde, bu tür temaslarda bulunması affedilmez bir davranıştı. Bu haberleri aldığımızda üzülenlerin başında, Behice Hanım, Cemal Hakkı Selek ve Adnan Cemgil geliyordu. Üçü de uzun yıllardan beri Niyazi Beyin arkadaşıydılar. Bunun yanında Sincan'da yapılacak belediye seçimlerinin hazırlıkları sırasında, il örgütü başkanı olarak, Ankara'da bulunmaması ve Genel Merkeze haber vermeden yurt dışına çıkması ağır ve affedilemez ikinci bir hata oluşturuyordu. Uzun tartışmalardan sonra, hatırladığım kadarıyla, Aybar'ın teklifi üzerine, Ankara İl Yönetim Kurulu'na işten el çektirerek, yapılacak Kongre'ye kadar Ankara ilinin yönetiminin üç kişilik geçici bir kurula verilmesi kararlaştırıldı. Parti tüzüğüne göre, bu durumda Niyazı Ağırnaslı'nın Haysiyet Divanı'na verilmesi gerekirdi. Böyle bir karara varmak bizim için çok güçtü. Partimizin tek Senatörü ve yakın arkadaşımız Ağırnaslı'dan ayrılmamız zorunlu olmuştu.

Merkez Yürütme Kurulu'nun aldığı bu kararı Ankara İl Örgütü ve Niyazi Ağırnaslı'ya bildirme görevi, onun eski dostları olan Selek, Boran, Cemgil

ve Sadun Aren'den oluşan bir heyete verildi. Ankara'daki bu buluşmadan kısa bir süre sonra Niyazi Ağırnaslı yazdığı bir mektupla Türkiye İşçi Partisi'nden istifa ettiğini bildirdi.

Bu kararlara varılması süresince MYK toplantılarında hazır bulundum. Kararın kaçınılmaz olduğunu, en uygun yolun, Senatörümüzün Partimizden ayrılması ile durumun kısa bir sürede normale döneceğine inanmıştım. Ağırnaslı'nın son yolculuğunun neden olduğu sorunun, Genel Merkez'de çalışanların dışında duyan çok az üyemiz olduğu gibi, dışarıya da bilgi sızmamıştı. 1. Büyük Kongre'nin hemen akabinde yaşadığımız olaylar, Haysiyet Divanı'nın ihraç kararları üstüne bir de Niyazi Ağırnaslı'nın Partimizden ayrılması sol çevrelerde dedikoduların yayılmasına neden oldu. Özellikle Ağırnaslı olayının ayrıntıları bizim dışımızda çok fazla bilinmiyordu. Bu durum da aleyhimize bir havanın doğmasına neden oluyordu.

İstifa haberi duyulduktan birkaç saat sonra, uzun yıllardan beri arkadaşlık yaptığım Aziz Nesin, beni telefonla aradı ve hiddetle "Moris bugüne kadar Partiden kovduğunuz arkadaşlar yetmiyor mu? Şimdi de Senatörünüzü kovuyorsunuz. Niye mani olamıyorsun. Nihat'la sen ne güne varsınız" gibi sözlerle isyan ettiğini gösterdi. "Ziyaretine gelip istifanın ana sebebini anlatırım" diye cevap vererek durumu yumuşatmaya çalıştım. Nitekim buluşmamızda, esas nedeni açıkladım ve o da bu kararın kaçınılmaz olduğunu anladı. Haftalarca Parti üyeleri ve solcu arkadaşlarım tarafından soru yağmuruna tutuldum. Üye olmayan arkadaşlara fazla bilgi vermeden uygun cevap vermek zor oluyordu. Esat Çağa kısa bir süre evvel partiden ayrılmıştı, bu son istifa ile TBMM'de üyemiz kalmamıştı. Bize yakın görünmek ister gibi davranan bağımsız milletvekili veya senatörlere yaklaşmamız doğru olmazdı. Anayasa Mahkemesinde açtığımız davalar devam ediyordu.

1964'ün son günlerinde TRT, Mehmet Ali Aybar'ın yeni yıl mesajını kaydetmek üzere kendisini Harbiye'deki radyo binasına davet etti. 30 Aralık 1964 günü öğleden sonra Mehmet Ali Aybar'la beraber Cemal Hakkı Selek, Cenani Güngördü, Nihat Sargın ve ben Harbiye'deki Radyoevine gittik. Yazılı olarak hazırlanan konuşmanın metnini verdikten sonra, yayın yapılan stüdyoya alındık ve Genel Başkanımız konuşmasını yaptı. Konuşmanın tümünün kaydedildiğini gördük. Ancak akşam radyo ajans haberlerinde yayın akışına göre, konuşmanın bir kısmı Aybar'ın sesinden, bir kısmı ise spiker tarafından özetlenerek verildi. Genelde radyonun haber saatinde, Parti başkanlarının konuşmaları verilirdi. Böylece, malum çevrelerin hoşuna gitmeyecek sözler ve mesajlar kısıtlanırdı. O akşam Genel Başkanımızın konuşmasındaki en vurucu sözler pas geçildi. İçeriği boşaltılmak istendi. Yine de radyo ajans haberlerinde, Genel Başkanımızın konuşmasının bir kısmının verilmesi bile bizim için önemliydi.

2 Ocak 1965 günü bir basın bülteniyle Genel Başkanımız Mehmet Ali Aybar'ın konuşmasının radyodan kısaltılarak verilmesini protesto ettik. Konuşmanın tam metnini bir bülten ile gazetelere ve kamuoyuna duyurduk.

Genel Yönetim Kurulu toplantısı, 9-10 Ocak 1965'te İstanbul, Eminönü Halkevi salonunda yapılacaktı. Toplantıdan bir-iki saat evvel siyasi şubeden gelen bir baş komiserle, Yılmaz Helvacı ve ben, alınacak önlemleri konuşmuştuk. İlk gün, kamuoyuna açık toplantıydı. Alınan tüm önlemlere rağmen toplantımız aşırı sağcı grupların saldırısına uğradı. Partili arkadaşlarımız ile saldırganların içeri girmesini önledik. Daha sonra gelen polis, saldırganları dağıttı. Dağılan bu güruh daha sonra çevrede bulunan kitapçılara da taşlarla saldırdılar. Biz toplantımıza devam ettik. Toplantının açış konuşmasında Aybar şöyle dedi: "*Önümüzdeki seçimler Türkiye'nin tarihinde bir dönüm noktası olacaktır. Bunu elbet Türkiye İşçi Partisi bu seçimleri kazanacak anlamında söylemiyorum. Fakat bu seçimlerde parlamentoya bir avuç milletvekili sokmalıyız. Bu bir avuç milletvekili Türkiye'nin politik ortamını temelden değiştirecektir. Parlamentodan her gün halkın dertleri dile getirilecek, sonra çözümleri ileri sürülecektir. Böylece halkın uyanması, örgütlenmesi gittikçe hızlanan ve emekçi halkımız yani Türkiye İşçi Partisi, 1969 seçimlerinde başa güreşecektir. Bundan dolayı önümüzdeki seçimlerde tek bir oyun bile kaybolmaması için hepimizin, bütün toplumcuların, gerçek Atatürkçülerin beraber olması gerekiyor.*"[7]

23 Ocak 1965'te Seçim Yasası Meclis'ten geçti. Genel seçimlerin Ekim ayında yapılacağı ilân edildi. Yasaya göre; 31 Mart'a kadar 15 ilin bütün ilçelerinde örgütlenmemizi tamamlamak zorundaydık. Bu nedenle il ve ilçe başkanları ile temaslarımızın daha sıkı bir şekilde devam etmesi gerekiyordu. Seçim Yasası'nda yapılan değişikliklerde, milletvekilli seçiminde milli bakiye sisteminin uygulanması ve birleşik oy pusulası kullanılmasına karar verildi. Oy sayımında milli bakiye sisteminin Partimizin yararına işleyeceğini anladık. Yasa kabul edildikten birkaç ay sonra, resmi bir törende bulunan Genel Başkanımız tesadüfen zamanın İç İşleri Bakanı olan Hıfzı Oğuz Bekata ile karşılaşıyor ve aralarında kısa süren bir konuşmada, Bakan, yeni kabul edilen milli bakiye sisteminin uygulanması ile gelecek seçimde Türkiye İşçi Partisi'nin Meclis'te en az 15 milletvekilinin bulunacağını söylüyor. Bana göre Bakan bu tahmini o güne kadar Partimiz hakkında elde ettiği bilgilere dayanarak yapmıştı. Devletin elindeki haber alma ve olayları izleme olanakları bunu mümkün kılıyordu.

Şubat ayında Başbakan İnönü Hükümeti'nin TBMM'ye sunduğu Bütçe kabul edilmedi ve Hükümet istifa etti. Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında yeni

---

7. *Türkiye İşçi Partisi, Olaylar-Belgeler-Yorumlar (1961-1971),* Nebil Varuy, Sosyal Tarih Yayınları Sayfa;128.

kabine kuruldu.

Seçim günü yaklaştıkça, *Cumhuriyet, Akşam, Milliyet* gibi bazı günlük gazetelerde bize karşı ilginin arttığını gözlemleye başladık. Başta İlhan Selçuk ve Çetin Altan gibi köşe yazarlarının, Partimizin genel görüşlerine yakın yazıları üyelerimiz tarafından dikkat ve heyecanla okunuyordu. Partimizin sesi yavaş yavaş duyulmaya başlıyordu. Nadir Nadi, Abdi İpekçi gibi başyazarlar yazılarında bizden söz etmeye başlamışlardı. Artık bize yakın çevrelerle temasları artırmanın zamanı gelmişti. Kurucu sendikacılarımız dışında, o güne kadar temasta bulunmadığımız ve bize yakın görünen sendika ve sendika yöneticileri ile görüşmelerimizi yoğunlaştırmamız gerekiyordu.

Türk-İş yönetimi ile TİP arasındaki ilişkiler, daha TİP'in kuruluş yıllarından beri sorunluydu. Türk-İş'e bağlı sendikalar, Amerikan sendikalarının örgütlenme modellerine benzer. Türk-İş'e bağlı sendikalar Birleşmiş Milletler Uluslararası Çalışma Teşkilâtı (İLO) vasıtasıyla Avrupa ve Amerikan sendikacıları ile ilişki kurmuşlardır. Bu sendikacılar yurtdışından Türkiye'ye gelir sendikacılık ve örgütlenme üzerine bilgiler verirlerdi. Zamanla, Türkiye'deki sendikalar ve yöneticileri de siyasal yönelimlerinde bu eğilimlerden etkilendiler. Maden-İş, Lastik-İş gibi sendikalar daha çok İskandinav ve Alman sendikacılığına yakın durdukları için sosyal-demokrat eğilimli, diğer sendikalar da Amerikan sendikalarına yakın durdukları için sağ eğilimliydiler. TİP kurulduğunda da ağırlıklı olarak solda bulunan sendikacılar çok önemli roller üstlendiler. Sosyalist bir partide üye ve yönetici olmaları diğer Türk-İş yöneticileriyle sürtüşmeye ve anlaşmazlıklara neden oldu (Bu anlaşmazlıklar 1967 Şubat ayında DİSK'in kurulmasına yol açtı).

1965 yılı Mart ayı başlarında Zonguldak-Kozlu'da maden işçileri, liyakat priminin sadece kıdemli işçilere değil, tüm işçilere eşit dağıtılması amacıyla greve gittiler. 12 Mart 1965 günü Zonguldak-Kozlu'da direnişteki işçilere polis ve jandarmanın saldırması sonucu iki işçi öldü. Türkiye İşçi Partisi, Genel Sekreteri Rıza Kuas imzasıyla yayınladığı bildiride bu olayı protesto etti. Bunun üzerine TİP'e ve Genel Sekreteri Rıza Kuas ile ilgili Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy, Genel Sekreteri Halil Tunç karşı propagandaya giriştiler. Yaptıkları açıklamalarda Rıza Kuas ve TİP'in Türk işçisini orduya karşı kışkırttığını ve ihtilâl provası yaptıklarını açıkladılar. Bu olay Türk-İş içinde bulunan TİP'li sendika yöneticisi ve üyeleri ile Türk-İş'in başına çöreklenmiş Amerikan sendikacılığı yapan yöneticilerin arasını daha da açtı. Parti, yayınladığı bildirilerle Türk-İş yöneticilerinin bu asılsız ithamlarına cevap verdi. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü gelişen bu olayları fırsat bilip TİP hakkında soruşturma açılmasını emretti. Bunun üzerine Genel Başkan Aybar'ın önerisiyle MYK hemen toplandı. Mehmet Ali Aybar bu toplantının ardından basın mensuplarını

toplayarak çok sert bir dille TİP'e karşı girişilen bu oyunlara yanıt verdi. Basın açıklamasında " tarih önünde davacı biziz. Tertiplerden, yalan ve iftiralardan pervamız yoktur" dedi. Kısa bir süre sonra bu soruşturmanın durdurulduğunu öğrendik.

Genel Başkanın gezileri olaysız geçmiyordu Adana İl Kongresi'nde açış konuşmasını yaptığı sırada, toplantı salonunu dışarıda toplanan eli sopalı bir grup basmak istemiş fakat alınan tedbirler sayesinde içeri girmeleri önlenmişti. Mart ayında Akhisar'da ilçe yönetim kurulumuz tarafından, tütün sorunu hakkında tertiplenen açık hava toplantımıza saldırı yapıldı. Bu toplantıya katılan Aybar, Kuas ile İzmir İl Yönetim Kurulu, toplantıya katılan üyelerimiz ve sempatizanlarımız saldırıya uğradılar. Bu, o güne kadar bize karşı yapılan saldırıların en şiddetlisi olmuştu. Arkadaşlarımız belediye binasına sığınmak zorunda kaldılar. İlçeden ayrılmak için evvelden hazırlanan arabalar ve yanlarında bulunan korumalar, bir süre sonra ortadan kaybolmuştu. Ancak saatler sonra Akhisar'dan ayrılabilmişlerdi. Bu saldırı YTP milletvekili Adnan Aral'ın Millet Meclisi'nde bir sözlü soru önergesi vermesine neden oldu. İçişleri Bakanı'ndan, seçimler yaklaştıkça bu tür olayların önlenmesi için ne tür tedbirler alındığını soruyordu. Aynı gün bu konu Niyazı Ağırnaslı tarafından Senato'da dile getirildi. Ağırnaslı da saldırıları protesto etti. AP milletvekillerinin oyları sayesinde mesele tartışılmadan kapandı.

Yüksek Seçim Kurulu, oy verme gününü 14 Ekim 1965 olarak ilân etmişti. Buna göre, 31 Mart 1965 gününe kadar sunulmak üzere, örgütlenmemizi belgeleyen dosyaları tamamlamak ve YSK'ya sunmak zorundaydık. Bu amaçla Nihat Bey, Talât Bey ve ben dosyaları gözden geçirip tamamlamak için gece gündüz çalışıyorduk. 21 ilin tüm ilçelerinde örgütlenmemizi 30 Eylül 1964'e kadar tamamlamamıza karşın, İçişleri Bakanlığı'ndan ancak 14 ilde örgütlenmemizin tamam olduğu haberi gelmişti. Seçime girmemizi engellemek isteyen bazı kesimler vardı. Olayları yakından izlemek kesin bir zorunluluktu. Bu nedenle de İçişleri Bakanlığı'nda ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nde ve YSK'da işleri yakından izlemek amacıyla, Mart ayının son haftasında, Nihat Sargın iki avukat arkadaşla beraber Ankara'ya gitti. Nihat durumun kritik olduğunu görünce Genel Başkana telefon etti. Bir cumartesi günüydü ve pazartesi YSK son kararını verecekti. Anlaşılacağı gibi, son anda İçişleri Bakanlığı bir sürü bürokratik nedenler ileri sürerek seçime girmemizi engellemek istiyordu. Haber geldiğinde Genel Merkez'de bulunuyordum. Ankara'ya gitmeye karar veren Mehmet Ali Bey beni çağırdı ve aylardan beri İçişleri Bakanlığı'na sunulan il dosyalarının bizde duran kopyalarını birer birer gözden geçirmeye başladık. Dosyalarda gönderilen bütün evrakların tasdikli suretleri bulunuyordu. Çalışmamız gece yarısına kadar sürdü. Ertesi sabah Genel Merkeze gelip

dosyaların geri kalan kısmını kontrol ettik. İşimizi bitirdikten sonra evrakları bavula koyduk ve akşam trenine yetişmek üzere, Karaköy vapur iskelesinden, Genel Başkanı yolcu ettim. Anımsadığım kadarıyla 40 dosyadan fazla dosya gözden geçirmiştik. O gece heyecandan uyuyamadım. Ümitliydim çünkü 30 veya 34 ilde tam örgütlüydük. Seçime girişimiz engellenemezdi.

İşyerimde heyecan dolu bir Pazartesi sabahı yaşadım. Heyecanımı gidermek amacıyla haftalardan beri geri kalan hesap işlerimle uğraşmaya koyuldum. Saat 16.00'a doğru Genel Başkanın eşi Siret Hanımdan telefon geldi: "Moris, Başkan Ankara'dan biraz evvel telefon etti, haberi ilk sana vermemi istedi, seçime giriyoruz. Genel Merkeze yıldırım telgrafla haberi bildiriyor" dedi. Sevinçten bir çığlık attım. İşimi olduğu gibi bırakarak yakın olan Parti Merkezine gittim. Haber yeni gelmişti, herkes sevinç içindeydi. O sırada Aziz Nesin telefon etti kısa bir süre görüştüm. Sevinçle bizi tebrik ediyordu. Ancak o sırada gözüme çarpan bazı olaylar merakımı çektiği gibi, yıllar sonra bu olayların, Partide olumsuz sonuçlara yol açabileceğini sezmiştim.

O güne kadar Partide esen sakin hava değişmeye başlamıştı. Merkezin koridor duvarında büyük bir Türkiye haritası asılıydı. Önünde iki arkadaşım Ali Karcı ve Rasih Nuri İleri, örgütlenmiş bulunduğumuz illerin yerini göstererek hararetle tartışıyorlardı. Yanlarına geldiğimde, Karcı "Moris hangi ilden aday olacaksın" diye sordu "Dur bakalım o gün gelinceye kadar daha çok işimiz var" dediğimde "Hayır bu işe şimdiden karar vermek çok önemli, Türkiye'de ilk sosyalist milletvekillerinden biri olmak büyük bir onurdur" dedi. Biraz şaşırmıştım. Fakat takip eden günlerde bu gibi tartışmaların çoğaldığına ve bazı arkadaşların aday olma hırslarını çekinmeden gösterdiklerine tanık oluyordum. Seçime giriyorduk ve hepimizde Meclise girme isteği olması doğaldı. Fakat bu tür tartışma ve çekişmelerin daha yolun başındayken alevlenmesi, sakin havayı değiştirecekti. Nitekim birkaç yıl sonra, yani 1968/70 yıllarında Parti içinde başlayan çekişmelerin nüvesi, Nisan 1965'te o günlerde ortaya çıkmaya başlamıştı. Partinin belkemiği 31 Mart 1965 günü çatırdadı. Kırılma sonra oldu. O gün farklı görüş ve düşünceler ortaya çıkmıştı. Psikolojik bir durumdu, önlenmesi de olanaksızdı.

Seçime girmeye hak kazanmamıza karşın, Adalet Partisi Yüksek Seçim Kurulu'na başvurarak, türlü nedenlerle seçime girmemizi engellemeye uğraşıyordu. Bir yandan da il ve ilçelerde yaptığımız toplantılara sopalı, taşlı tecavüzleri devam ediyordu. Daha sıkı çalışmaya başladık. Yürütme Kurulu haftanın hemen hemen her günü toplanıyordu. Aslında MYK'nın asil ve yedek üyeleri Merkez'de hazır bulunmayı adet edinmişti.

Seçim havasına girmemizle beraber Partimize karşı ilgi artmaya başladı. O güne kadar Parti'den uzak durmayı uygun bulan birçok solcu arkada-

şın üye olmaya başladıklarını görüyordum. Her gün yeni simalarla karşılaşıyordum. Uzaktan tanıdığım veya adlarını duyduğum, bence CHP'ye sempati gösterenler de üye olmak için başvuruda bulunuyorlardı. Nisan, Mayıs aylarından sonra emekli subaylar ve hatta emekli generallerden birkaçı Partiye katıldı. Birçoğu da il ve ilçe örgütlerimizde çalışmaya başladı. Yeni Anayasa'nın hükümlerine göre Milli Birlik Komitesi üyeleri Senato'nun daimi üyeleri olmuşlardı. Yurtdışından dönen 14'lerden Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, İrfan Solmazer'in CHP'ye üye oldukları ve seçimde aday olacakları haberi yayılmıştı. Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Ahmet Er, Dündar Taşer de CKMP'ye girdiler. Partimize 14'lerden birinin üye olacağı söylentileri ortada dolaşıyordu.

Tasarruf Bonoları

1961 yılında Gelir Vergisi Yasası'na eklenen bir madde ile gelir vergisi ödeyen bütün mükelleflerden ödedikleri verginin tutarı nispetinde ek olarak Tasarruf Bonosu satın almak zorunluluğu getirildi. Bu bonoların ödeme vadesi belirtilmemişti, ancak yıllık belirli bir faiz ödeneceği duyurulmuştu. Vergi mükelleflerin tümü bu bonoları ödedikleri bir ek vergi olarak kabul etmişlerdi. Tasarruf Bonolarının nominal değerleri belli olmasına karşın, piyasada satımı ve alımı yasaklandığı gibi, bankalarda veya ihalelerde teminat akçesi olarak da kullanılamazdı. Bu bonolar, belli olmayan uzak bir tarihte veya hiç ödenmeyecek kâğıtlar gibi algılanıyordu.

Vergimi öderken ek olarak Tasarruf Bonolarını aldığım gün, ortak olduğum şirketin muhasebecisine gösterdim ve ne yapacağımı sordum; gülerek "Bunları dörde katla bir tencere suda haşla, suyu mayasıla bire bir iyi gelirmiş" diye cevap verdi. Anlaşılan kıymeti olmayan kâğıtlar olarak algılanıyordu.

1964 yılının ilk aylarında Sirkeci'deki Büyük Postane'nin karşısında bulunan Meydancık denilen yerde küçük bir dükkânın vitrininde bir ilân gözüme çarptı. İlanda Tasarruf Bonosu alınıp satıldığını gördüm. Alış fiyatını sorduğumda, nominal fiyattan yüzde yetmiş-seksen arası eksiğine alınıp satıldığını öğrendim. Bu işlemler aylardan beri gizli yapılıyormuş, zaman geçtikçe de açıkça yapılmaya başlamış ve yeni bir Tasarruf Bonosu piyasası ortaya çıkmıştı. Maliyenin de duruma göz yumduğunu görüyorduk. Merkez Yürütme Kurulu'nda bu meseleyi ele aldık ve durumdan yararlanmaya karar verdik. Üyelerimizin ve yandaşlarımızın önemli bir kısmı gelir vergisi mükellefi olduğundan, ellerinde bu bonolardan bulunuyordu. Bağış karşılığında bu bonoları üye ve yandaşlarımızdan toplamaya karar verdik. Kısa sürede Genel Merkez hesabına bağış olarak elde ettiğimiz bu bonoları, bir komisyoncunun yardımıyla paraya çevirebildik. Anımsadığım kadarıyla, 60/70 bin lira kadar bir

para elde ettik ve bunun seçim giderlerimize önemli bir katkısı oldu. Ancak yine de yeterli kaynağımız olmadı. Ayrıca bonolardan elimize para geçtiğini öğrenen illerden yardım talepleri de artmış oldu. Elimizdeki parayla, seçim bütçesi hazırlamak olanaksızdı, bütçe yapmaktan vazgeçtik. Seçim günü yaklaştıkça giderlerin aniden artmasından ürkmeye başladık. Prensip olarak, yurt sathında duvar ilânları, broşürler ve diğer propaganda araçlarını Genel Merkezde bir elden hazırlayarak il ve ilçelere dağıtma kararı aldık. Elde ettiğimiz para ancak bu tür giderleri karşılayabilirdi. Artan yolculuk, posta, telefon, telgraf, kargo ve sekreterlik giderlerimizi üyelerimizin ve aday olmak isteyen arkadaşların bağışlarıyla karşılıyorduk.

Örgütü seçime hazırlamak amacıyla genel bir çalışma programı yapmak gerekiyordu. Üyelerimizin tümü seçim çalışmaları hakkında deney ve bilgi sahibi değillerdi. Bundan evvel bir seçime katılan ve deneyimli olan tek bir arkadaşımız bulunmuyordu. Yani işin acemisiydik. Tarihimizde ilk kez bir sosyalist parti seçimde halkın karşısına çıkıyordu. Çok dikkatli davranmamız gerekiyordu. Yönetim Kurullarına gönderdiğimiz yazılarla, çalışmaların nasıl yapılacağına dair bilgi vermeye başladık. İl ve ilçe başkanlarına gönderdiğimiz önerilerde propaganda konuşmalarında, halkla yaptıkları temaslarda, teorik tartışmalardan kaçınmalarını istiyorduk.

Seçim hazırlıklarını gözden geçirmek ve seçim çalışmalarımızı yönlendirecek genel bildirinin ana hatlarını hazırlamak üzere Genel Yönetim Kurulu 8 ve 9 Mayıs 1965 tarihinde Ankara'da toplandı. Pazar sabahı yapılacak kamuya açık toplantıda bir gün evvel yapılan kapalı toplantıdaki genel kararlardan da söz eden konuşmayı hazırlamak üzere Aybar, Halit Çelenk'le buluştuktan bir süre sonra, konuşmayı daktilo etmek üzere beni çağırdılar. Akşam saat 09.00'ı geçmişti. Başkan, yazılarının bir kısmını bana dikte ettirdiğinden, çalışma şekline alışmıştım. Bazen cümleyi bitirmeden değiştireceğini sezer, durur beklerdim, bazen de dikte etmesine karşın, durup beklemem üzerine, durur söylenir ve "Herhalde bu son cümleyi beğenmedin" der, nedenini sorar, fakat fazla tartışmazdık. O akşam saat 10.00'a doğru işe başladık. Arada sırada yazılanları okutup, odada bulunan Halit Çelenk'le tartışıyor ve gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra dikte etmeye tekrar başlıyordu. Anımsadığım kadarıyla gece 12.00'a doğru yazıları Çelenk'le beraber gözden geçirdiler. Kısa bir moladan sonra aynı şekilde işe koyulduk. Saatler geçiyordu, bir ara Başkan "Moris, pencereden dışarıya bir göz at, gökyüzünde ne güzel bir pembe renk var" deyince sabahı bulduğumuzu anladım. Konuşma hazırlanmıştı. Toplantı saat 11.00'da Alemdar Sineması'nda başladı. Salon tamamen dolmuştu. Açılış konuşmasını dinledim ve öğleden sonra yapılacak toplantıyı hazırlamak için il merkezine gitmek üzere ayrıldım.

Öğleden sonra Genel Yönetim Kurulu'nun birçok üyesi ve Etüt Bürosu'nda (1. Büyük Kongreden sonra adı Bilim Araştırma Komisyonu oldu) çalışan arkadaşlarımızdan bazıları ile toplandık. Toplantının amacı, seçim süresince Partimizin izleyeceği stratejiyi tespit etmek, propaganda konuşmalarında ve yayınlarımızda ele alacağımız konuları gözden geçirmek ve bu bağlamda örgütümüze verilecek genel direktifleri hazırlamaktı.

Genel Başkanımız Mehmet Ali Aybar toplantıyı açtı. Tüm seçim çalışmaları boyunca vurgu yapacağımız ana noktalar, ABD ve NATO'ya karşı olacaktı. Özellikle yakın geçmişte Kıbrıs Olayları üzerine gerici basın Partimizin üzerine çok gitmişti. Bu açıdan Kıbrıs konusundaki görüşlerimizi halka daha iyi anlatmalıydık. Genel Yönetim Kurulu 7 bölümlük bir bildiri hazırladı.

Bildiri; *"Türkiye İşçi Partisi, Kıbrıs buhranının İngiliz ve Amerikan emperyalizminin doğu Akdeniz'deki çıkarlarıyla doğrudan doğruya ilintili olduğu ve Anglo Amerikan emperyalizminin himayesindeki Yunan kapitalizmi tarafından alevlendirildiğini belirtir. Bundan dolayı, Kıbrıs davasının milli menfaatlerimize en uygun çözüm şekline kavuşturulabilmesi için Milli İstiklâl Savaşı politikasına dönülmesi, yani anti-emperyalist bir politika izlenmesini uygun görür...Türkiye İşçi Partisi, milli bağımsızlığımızla bağdaşmayan bütün anlaşma ve sözleşmeleri reddeder.. Türkiye İşçi Partisi Anayasamızın eksiksiz tastamam uygulanmasından yana olduğunu bir kez daha açıklar..."*[8] gibi temel başlıklar taşıyordu. Bu ana başlıklar seçim bildirgemizde de kullanıldı.

Toplantı sona erdiğinde, üyelerin bir kısmı il merkezinde kaldı. Çünkü bir ziyaretçiyi bekliyorduk. Milli Birlik Komitesinden bazı üyelerin, eski mensuplarından, yani 14'lerden birinin Partimizin adayı olmasını arzuladıklarını öğrenmiştik. Bu konuyu da MYK toplantılarında bütün yönleri ile tartışmış ve Milli Birlik Komitesi'nden ayrılan 14'lerden bir üyenin aday gösterilmesini uygun bulmuştuk. Örgüt içinde bu haber duyulduğunda olumsuz bir tepki görülmemişti. Beklenen ziyaretçi Muzaffer Karan'dı. 27 Mayıs Devrimi'nin hazırlık safhasında ve sonradan aldığı görevler hakkındaki bilgimiz, gazete ve radyo haberlerinden öğrendiklerimiz kadardı. O günlerin şartlarında, 27 Mayıs Devrimi öncülerinden bir subayı aday göstermemiz lehimize oluyordu.

Muzaffer Karan kararlaştırılan saatte, il merkezine geldi. Gelmesini bekleyen on kadar arkadaştık. Selâmlaşmadan sonra, Genel Başkan ve bir-iki arkadaştan başka söz alan olmadı. Programımız ve seçim hedeflerimiz hakkında bilgi veren Aybar, Muzaffer Karan'ın Partimize katılmasından dolayı güç kazandığımızı söyledi. Karan sakin fakat sert bir asker kişiliğine sahip görünüyordu. Başkan ve söz alan diğer arkadaşların konuşmalarını dinledikten

8. *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler,* 2.Cilt, Nihat Sargın, Felis Yayınları Sayfa;1141-1142.

sonra, seçim hazırlıklarına katılmak istediğini ve nasıl yardımcı olabileceğini sordu. Başkan konuşması sırasında Partimize karşı girişilen ve sert geçen gösterilerden de söz ederken bu tür olayları önlemek için yapılacak hazırlıklara yardımcı olabileceğini söyledi. Nitekim örgütlediği arkadaş gruplarıyla, kahve ve açık toplantılarımızın güvenliğini sağlamış oldu.

GYK toplantısından iki gün sonra ilk seçim genelgesi il ve ilçe örgütlerimize Genel Başkanımızın seçim mesajı ile beraber gönderildi. Seçim bildirisinin Giriş bölümünü Aybar yazmıştı. Bu bölüm Amerikan emperyalizmine vurgu yapıyordu. "*Milli İstiklâl Savaşımızı zafere ulaştırdıktan 43 yıl sonra istikbalimizi, bağımsızlığımızı yeniden kazanmak zorundayız. Yardım bahanesiyle gelen Amerika 1947'den beri yurdumuza adım adım yerleşmiştir. Vatan topraklarının 35 milyon metre karesi Amerikan işgalindedir. Bu üslere Türk polisi, Türk hâkimi, Türk komutanı, hatta Türk bakanı giremez. Bu üsler Türk toprakları üzerinde Amerikan bayrağının dalgalandığı küçük Amerika'dır. Önce yardım heyetleri olarak Başkentimize yerleştiler. Şimdi her bakanlıkta uzmanları var. Bunlar Amerikan hükümetinin uzmanları adı altında iş gören ajanlardır. Artık devlet sırrı kalmamıştır. Amerikalılar her işimizi bilirler. Bilmekle de kalmazlar, bizi istedikleri yola sürüklemek için gerekirse baskıda yaparlar...*"[9] Seçim çalışmalarına kahve toplantılarıyla, il ve ilçelerde yaptığımız sohbet toplantılarıyla başladık. Seçim bildirisi dışında 30-32 sayfalık bir broşür daha hazırladık. Broşür, "Seçim Propaganda Toplantılarında TİP adına Konuşma Yapacak Konuşmacıların Dikkat Edecekleri Hususlar" başlığını taşıyordu. Din, aile, komünistlik ve memleketi Ruslara satmak başlıkları ile TİP'e yönelecek anti-propagandaya karşı nelerin söyleneceğini yazan, il ve ilçelere yollanan bir metin daha hazırladık.[10]

Hem Parti merkezinde, hem de zaman buldukça Beyoğlu ilçede çalışıyordum. Seçimler yaklaştıkça Beyoğlu ilçeye daha sık gidip gelmeye başladım. Bu üyelerin önemli bir kısmı, 1923 mübadelesinin sonucunda, Kasımpaşa'ya yerleştirilen, çoğu tütün işçisi, Batı Trakyalı göçmenlerdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında tütün ticaretinin gelişmesi ile ecnebi tütün şirketlerinde işçi olarak çalışmışlardı. Bunlardan bazıları, Yunanistan'daki işçi hareketlerine katılmış olduklarından, yeni işyerlerinde de bu tür eylemlere öncülük etmişlerdi. Zamanla TKP'nin aktif üyeleri olarak tanındılar. 2. Dünya Savaşından sonra, tütün iş sahası daralmıştı, işçilerin büyük bir kısmı başka sektörlere yönelmişlerdi. İlçe yönetim kurulunda benimle çalışacak arkadaşların çoğu bu işçilerin çocukları veya torunlarıydı. Yıllardan beri büyüklerinden duydukları anıların sayesinde,

9. *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler* Cilt 1, Nihat Sargı, Felis Yayınları Sayfa;303
10. Geniş bilgi için bakınız, *Türkiye İşçi Partisi Olaylar-Belgeler-Yorumlar (1961-1971)* Nebil Varuy, Sosyal Tarih Yayınları Sayfa;143-144.

örgüt içinde nasıl çalışılacağını biliyorlardı. Genel Merkez'deki işlerimin çokluğundan, günlük işleri onlara bırakmayı uygun bulmuştum; haftada bir yönetim kurulu toplantısına başkanlık ederdim. Pazar sabahları da Kasımpaşa'da, tütüncülerin kahvesi olarak bilinen yerde buluşur ve üyelerle Haliç bölgesini gezer, kahvelerde sohbet toplantıları yapardık. Kahvedeki eski tütüncü TKP'lilerin çoğuyla arkadaş oldum. Yunanistan ve İstanbul hikâyelerini bana anlatıp dururlardı. Bu görüşmelerden çok yararlandım. Kahveye 12 yaşındaki oğlum Altan benimle gelirdi. İçtiği çayın dem kıvamını çok sever konuştuklarımızı anlamaya çalışırdı.

Yüksek Seçim Kurulu'nun Partimizin seçimlere katılabileceğini resmi olarak açıklamasından sonra il ve ilçe teşkilâtlarımız arı kovanına döndü. Bu coşkulu hava, solcu olmalarına rağmen doğabilecek baskılar karşısında suskun kalan eski arkadaşlarımızı da etkilemişti. Kimisi Partiye gelip üye oluyor, çalışmalarımıza katılıyor, kimisi de Partiye katılmıyor, seçim süresince nakdi yardımda bulunuyordu. Taşradaki örgütlerimize başvuran bazı kişiler oy potansiyellerinin çok güçlü olduğunu ileri sürerek, bulundukları ilden milletvekili adayı olmak istediklerini bildiriyorlardı. Bu tür talepleri olumlu karşılamak doğru olmazdı. Geniş bir araştırma yapmadan bu talepleri kabul etmemiz imkânsızdı. Fakat yörede, iyi tanınmış ve sevilen bir kişinin talebini reddetmek de kolay olmuyordu. Bu tür başvurular geldiğinde, ciddi ve kalıcı olabileceğini de düşünmemiz gerekiyordu. Uzun bir süre dar bir kadro ile çalışmıştık, artık dışarıya, halka açılmalıydık. Başvuranların arasında oy potansiyeli güçlü görünenler vardı. Milli bakiye sistemine göre yapılacak oy sayımında, bir tek oy bile önemliydi. Bu nedenle çok dikkatli davranmak zorundaydık.

Üyelerimizin arasında da milletvekili adayı olmak isteyenler çoğalmaya başlamıştı. İlçemizde Partinin kuruluşundan beri üye olan sendikalı bir arkadaş yanıma gelip Burdur'dan aday olmak istediğini bildirdi. Ailesinin Burdur'da çok iyi tanındığını ve seçilme olasılığı olduğunu söyledi. Hemen Genel Merkeze gidip Rıza Kuas veya Kemal Nebioğlu'na bu isteğinden bahsetmesini önerdim. Ertesi gün talebinin olumlu karşılandığını öğrendim ve sevindim. Birkaç gün sonra ilçeye geldiğimde arkadaşın koyu bir elbise giydiğini ve Burdur'a gitmek için hazırlandığını gördüm. Çok heyecanlıydı ve arkadaşların anlattıklarına göre, ilçedeyken duvara asılı haritanın karşısına gelip, dakikalarca baktığını söylediler. Bir süre sonra eşi ile karşılaştığımda, kocasından daha heyecanlı olduğunu gördüm. Bu doğaldı, seçime giriyorduk, yıllarca siyasetten uzak durmaya mecbur tutulmuştuk, en küçük umut, büyük hayallerin doğmasına neden oluyordu.

Seçime girmeye hak kazanmamızın, Cumhuriyet Halk Partisi'nde tedirginliklerin doğmasına yol açtığını gördük. CHP solda kendisinden başka bir

parti görmek istemiyordu. Aklıma hep 1940'larda meşhur olan Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın sözleri gelir. Tutuklanmak üzere önüne getirilen birkaç solcu öğrenciye, "Komünizm size mi kaldı? Komünizm bu memlekete lâzımsa, biz getiririz" dediğini hatırlarım. 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşu ile beraber bu tutumun devam ettiğini gördük. Bugün de pek değişen bir şey yok. Solu kontrol altında tutmak eğilimleri hâlâ sürüyor.

Seçime girmemizle beraber, solcu ve sosyalist çevreler ya Partimize karşı yakınlık duyuyor ya da tam tersi muhalefet ediyorlardı, bu gelişmeleri dikkatle takip ediyorduk. Sol çevrelerde yakın arkadaşlarımız vardı, bunların bir kısmı eski TKP'lilerdi. Hükümlü olduklarından Parti üyesi olamıyorlardı. Uzun yıllar gizli sol örgütlerde çalıştıktan sonra, yeni kurulan ve seçime girme hakkını kazanan sosyalist bir partinin eylemlerine katılamamak onlara çok zor geliyordu. Partiye yararlı olmaya çalışan Eski Tüfek diye andığımız, eski TKP'li arkadaşlarımız arasında mali durumu müsait olanlar fırsat buldukça bağış yapıyorlar, bağış makbuzlarını eşleri veya kardeşleri adına yazmamı istiyorlardı. Partiye zarar vermekten çekiniyorlar, fakat kahve ve açık hava toplantılarımıza iştirak etmekten kaçınmıyorlardı. Bunun yanında bazı sol çevrelerin ve eski TKP'lilerin muhalefeti ile karşılaşmamız kaçınılmazdı. Bu arkadaşlarla yolda veya bir toplantıda buluştuğumda ağır tenkit ve suçlamalarla karşı karşıya kalırdım. Aybar'ın, Boran'ın yaptıkları konuşmaları ve yazılarını beğenmeyip tenkit eder oportünist, "izm" ve "ist"ile biten bir sürü sözle bizi itham ederlerdi. Kurucu sendikacılarımızdan kuşkulanıp sosyalist olmadıklarını ileri sürer, hepimizi küçümserlerdi. Bizi çok yumuşak buluyorlardı. "Seçime girmeye hak kazandınız, tutumunuz değişmedi. Marksist bir parti olmanız lâzım, programınız Marksist bir program ama Marks'tan söz etmiyorsunuz. Daha militan görünmelisiniz" gibi yüksek mertebeden beylik lâflar ediyorlardı. Ellerini taşın altına koymuyorlardı. Bu arkadaşların muhalefetlerinden çok tedirgin oluyordum. Bunların Parti içi çalışmalara karışmalarını önlemeye çalışıyorduk. Çoğu eski arkadaşımız olan bu kişilerin ileriki yıllarda Partimizin içinde gruplaşmaların doğmasında ne yazık ki olumsuz manada büyük katkıları olmuştur.

Bursa İl Kongresi ve Çıkan Olaylar

Seçim kampanyası başlamıştı fakat Partimize karşı gösteri ve tecavüzler eksik olmuyordu. Partiye karşı, o güne kadarki en büyük saldırı 4 Temmuz 1965 günü Bursa'da yapıldı. Bursa'daki Komünizmle Mücadele Derneği ve AP il örgütünün yönetici ve üyeleri Partimizin il kongresini bastılar. Kongre'ye katılmak üzere İstanbul'dan gelen Genel Sekreter Cemal Hakkı Selek, MYK üyeleri Ali Karcı ve Adnan Cemgil ile il yönetim kurulu üyelerine ve toplantı

sırasında hazır bulunanlara saldırıldı. Bazı arkadaşlarımız yerlerde sürüklenerek hırpalandılar. Cemal Hakkı Selek ve Adnan Cemgil yaralandı. Cemgil'in yarası ağır olduğundan (çenesini kırmışlardı) hastaneye kaldırıldı. Saldıranların eline fırsat geçseydi belki daha vahim sonuçlarla karşılaşırdık. Olayda valinin büyük ihmali vardı. Belki gösteri yapan ve saldıranlara karşı yumuşak davranması için yukardan emir almıştı. Vali büyük bir itham altında kalmıştı. O akşam Genel Başkan, Başbakana protesto telgrafı çekti ve ertesi gün geniş bir basın toplantısı düzenledi. Basın toplantısında, bu olay hakkında geniş bilgi verdi ve saldırıyı bir kez daha kınadı. Ertesi gün *Akşam* gazetesi: "Bursa'da Anayasa yerlerde sürüklendi" diye yazıyordu.

Olaydan sonra sol çevrelerden bir kısmı, Partinin çok yumuşak bir siyaset izlediğini, düşman çevrelerine cesaret verdiğini söyleyerek tenkitlerini sürdürüyorlardı. "Siz de vurun dağıtın onları" diyorlardı. Bu saldırılara karşı aynı şekilde cevap vermemiz aleyhimize olurdu. Örgütlenmemiz henüz tamamlanmamıştı ve dışımızda hayal içinde yaşayan arkadaşlarımıza bunu anlatmak zor oluyordu.

Bursa olaylarından sonra Partiye üye olarak katılanlar çoğalmaya başlamıştı. Bunun yanında her attığımız adımla beraber mali kaynak sorunu da artıyordu. Sempatizanlarımızdan para toplamaya koyulduk. Ayrıca gazete ilânlarıyla halktan yardım talep ettik. Bağışların PTT havalesi ile yollanmasını istemiştik. Birkaç gün sonra ilk havaleleri almaya başladık. 5, 10, 20 liralık havalelerin yanında 50 ve 100 lira kadar bağış yapanlar da oluyordu. Bu paralarla günlük posta ve kargo giderlerimizi karşılıyorduk. Yurdun her tarafından gelen bu yardımlar maneviyatımızı yükseltmişti. Seçim süresince Partinin mali gücü, diğer partilerinkine göre devede kulaktı.

Basın ve TRT'nin ajans haberlerinde, bildirilerimizin, yöneticilerimizin demeçlerinin, hemen hemen her gün yayınlamasıyla beraber, Partimize karşı ilginin arttığını görüyorduk. Yüksek Seçim Kurulu, TRT'nin ajans haberlerinde, seçime katılacak partilerin başkan, genel sekreter ve genel yönetim kurulu üyelerinin demeçlerine yer vermesini ön görmüştü. Biz de her gün Genel Başkan Genel Sekreter veya o sıralarda Partide bulunan GYK veya MYK üyelerinden demeç hazırlamalarını isterdik. Mehmet Ali Bey, Behice Hanım, Adnan Cemgil, Rıza Kuas, Ali Karcı TRT'ye demeç verenlerin başında geliyordu. Genelde TRT bildirilerimizin ve demeçlerimizin yayınına, kırk beş saniye ile doksan saniye gibi çok kısa bir süre ayırmıştı.

O günlere kadar Partimizden uzak duran Ermeni ve Musevi gençler Partiye gelip İstanbul'un ilçelerinde çalışmaya başlamışlardı. İşyerime çok az uğruyordum, müşterilerimle temaslarım azalmıştı. Yıllardan beri tanıdığım kişilerdi, Parti'de önemli görevler yüklendiğimi duyan bazıları, benimle temas-

tan çekinmeye başlamışlardı. Yakınım olanların bir kısmı beni desteklerken, diğerleri ise "Dikkat et sizi yaşatmazlar, hele seni hiç yaşatmazlar" diyerek görevimden ayrılmamı telkin ediyorlardı. Seçime yakın günlerde ise, çoğu Partime oy vereceklerini söylüyorlardı.

Partinin dışında kalan yakın arkadaşlarımla buluştukça, Partinin Programında ön görülen toprak reformu ve devletleştirme politikalarını tartışırdık. Piyasa çevreleri ile yakın ilişkisi olan bir arkadaşımla buluştuğumda, Partimizin son günlerde yaptığı propaganda toplantılarından piyasanın etkilendiğini ve doların karaborsada bir haftada 10 liradan 11 liraya yükseldiğini, iktidara yaklaştığımızda da sermayenin yurt dışına kaçacağını ve buna karşı koyamayacağımızı söyledikten sonra yine o güne kadar defalarca duyduğum sözleri tekrarladı "Dikkat edin sizi yaşatmazlar"

Milletvekili adaylarımızın büyük çoğunluğunu, Parti içinde yapacağımız bir ön seçimle tespit etmeye karar verdik. Ön seçimin yanı sıra, Meclis'te bulunması gereken arkadaşların adaylıkları MYK tarafından tespit edilecekti. Adayların belirlenmesi ve bildirilmesi Yüksek Seçim Kurulu'nun partilere bildirdiği esaslara uygun olarak yapılacaktı. Kısa süre içinde ön seçim yapılacak iller ve isimlerini MYK'nın belirlediği kontenjan adayları ve diğer illerdeki adayların listeleri hazırlanacaktı. YSK'ya kısa süre içinde bildirilmesi gerekiyordu. Çok yoğun ve süratli çalışmalıydık.

Partimizin dışındaki bütün sol çevreler, İstanbul, Ankara, İzmir gibi yerlerden göstereceğimiz adayların adını merakla bekliyorlar, Partimize yakın olanlar, aydın çevre içinde solcu olarak bilinen kişilerin Parti listelerinde aday olarak gösterilmelerini bize telkin ediyorlardı. Örgüt içinden ve dışından aday olmak isteyenler her geçen gün çoğalıyordu. İstanbul, İzmir, Ankara, Diyarbakır, Bursa gibi kentlerde önseçim yapacaktık (Seçime katıldığımız 51 ilin 30'unda adaylarımızı önseçim ile belirlemiştik). Önseçim yapılması mümkün olmayan illerde ise adaylar Genel Merkezden tayin edilecekti.

Parti örgütünde görev yüklenen arkadaşların önemli bir kısmının aday olmasını ve oy pusulalarında ilk sıralarda yer almasını istiyorduk. Amacımız, TBMM'ye seçilecek arkadaşların Genel Başkanımızla beraber, homojen bir grup kurmalarına imkân sağlamaktı. Bu da ancak katıldıkları önseçimlerde oyların büyük çoğunluğunu kazanmakla olurdu. Partimizde ilk kez önseçim yapılıyordu. İlçelerimizin her biri Partimizin önseçim çevresi oluyordu. Yasaya göre de önseçimler, İlçe Seçim Kurulunun, İlçe Mahkemelerinden tayin edeceği bir hâkimin nezaretinde Partinin ilçe merkezinde yapılacaktı. Seçimden bir hafta önce de ilçe yönetim kurulu, Partinin ilçe seçmen kütüğünü görevlendirilen hâkime teslim edecekti. Ön seçim işleri ve oyların sayımı, hâkim ve iki parti üyesinden kurulu bir heyet tarafından yönetilecekti.

Seçim günü yaklaştıkça üyelerimizin aday olmak istedikleri illeri Genel Merkeze bildirmeleri gerekiyordu. Ön seçimin yapılacağı iller ve ilçelerdeki aday adaylarının isim listeleri İlçe Seçim Kurulu'na, ilçedeki parti üyelerinin listesiyle beraber verilirdi.

Aday adayı olma kararımı verme zamanı gelmişti; aday adayı formunu doldurdum ve gereken başvuru bağış bedeli olan yüz lirayı yatırdım. Bu yüz liralık bağışın tüm adaylardan alınması gerekiyordu. Ancak mali durumu uygun olmayan arkadaşlardan bu bağış istenmiyordu. Nihat aday adayı olmamı pek uygun görmemişti. MYK'dan kontenjan adayı gösterileceğimi düşünüyordu. Üstelik aday olmamla beraber Beyoğlu ilçe başkanlığından istifa ederek ayrılmam gerekiyordu. Birkaç haftadan beri, zamanımın bir kısmını Beyoğlu ilçesinde seçim ve ön seçim çalışmalarına ayırmıştım. Seçimlerde bu ilçeden en az beş bin oy bekliyorduk. Önseçimden bir hafta evvel Beyoğlu İlçe Seçim Kurulu'na, ilçenin seçmen kütüğünü ve önseçime katılacak il aday adaylarının listesini verdikten ve yerime ilçe başkanı olacak arkadaşımı hâkime bildirdikten sonra istifa ettim. Seçime kadar ilçe merkezine hemen hemen her gün gelerek çalışmalara katıldım. Merkez Yürütme Kurulu'ndan bazı arkadaşlar taşra illerinde de önseçimlere katılıyorlardı.

Genel Seçimlere katılacak adaylarımız Partinin ve solun parlak bir aynası olmalıydı. Basından ve üniversitelerden solda tanınmış kişilerin aday olmaları imajımızı zenginleştirecekti. Üyemiz Yaşar Kemal Adana'dan aday oluyordu. Basında solun en popüler yazarlarından İlhan Selçuk ve Çetin Altan gazetelerindeki köşe yazılarıyla Partimizi destekleyenlerin öncüleriydi. Genel Başkanımızın daveti üzerine Genel Merkeze geldiklerinde onları bekleyen üye ve sempatizanlarımızdan büyük bir kalabalık omuzlarına alarak toplantı salonuna girmelerine yardım etti. MYK üyeleri ile yapılan özel bir toplantıda, Mehmet Ali Aybar'ın yaptığı adaylık teklifine, olumlu cevap vermek isteyen, fakat yazıları ile sol harekete daha faydalı olacağına inanan İlhan Selçuk, aday olma teklifimizden onurlandığını, fakat bu seçime iştirak arzusunda olmadığını söyledi. Çetin Altan aynı coşku ve heyecanla karşılandı ve bağımsız kalma şartı ile aday olmayı kabul etti. Çetin Altan, Muzaffer Karan İstanbul'da MYK'nın kontenjanından aday olacaklardı.

Aday listelerimiz ön seçim sonuçları ile beraber MYK'da yapılacak merkez yoklaması sonucunda tespit edilecekti. İşçi ve aydın eşitliğini sağlamak çok zor olacaktı. Bu önceliği ön seçim sırasında gözetmek üyelerimize kalmıştı. Nitekim İstanbul ilinin ön seçim sonuçları Merkeze geldiğinde, Beyoğlu ilçesinde, aldığım oylar sayesinde birinci geldim. Kurulmasına katkıda bulunduğum Eyüp ilçesinden ise birçok aydın arkadaşım gibi hiç oy alamadım. Eyüp, işçi adaylarımıza öncelik veren ilçelerin başında geliyordu. Önse-

çimden önce Merkez Yürütme Kurulu kontenjan kullanacağı iller ve kontenjan adaylarının oy pusulalarındaki sıralarını, Yüksek Seçim Kurulu'na bildirmekle yükümlüydü. Çünkü önseçim sonucunda bir oy pusulasında kazanılan sıra değiştirilemezdi.

Taşrada da durum aynıydı. Aydın kesiminde de sıralama sorunları vardı. Örneğin Diyarbakır'da Tarık Ziya Ekinci veya Canip Yıldırım'dan birinin liste başında bulunmasını istiyorduk. Tarık Ziya Ekinci doktor, Canip Yıldırım avukattı. İki arkadaşımızın da geniş bir çevresi vardı. MYK olarak buna bir çare bulmak zorundaydık. Bazı üyelerimizin yardımı ile bu zor durumu çözmeye çalıştık. Sonunda, Tarık Ziya Ekinci Diyarbakır'da, Canip Yıldırım Mardin'de liste başı oldular. Mardin'de güçlü bir halk desteğimiz olduğunu görmüştük. Ancak, aynı ilde Musa Anter arkadaşımızın bağımsız aday olması oyların dağılmasına neden oldu ve Mardin'de başarılı olamadık.

Önseçimler Partinin il ve ilçe merkezlerinde genel seçim gününden 5 hafta evvel yapıldı. Sonuçların yayınlanması ile beraber, üyelerimiz arasında, çekişmeler ve dedikodu trafiği çoğaldı. Birkaç arkadaşımızın umduklarından daha az oy almalarıyla birlikte adaylıktan istifa ettiklerini veya başka bir ilden kontenjan aday gösterilmek istediklerini görüyordum. Diğer bazı arkadaşlar, iş ve sosyal hayatta önemli yerleri bulunmalarına karşın, oy pusulasının son sıralarında da olsa adlarının bulunmasından onur duyuyorlardı.

Yüksek Seçim Kurulu'nda günlük seçim işlerinin takibi Ankara'daki Partili avukat arkadaşlarımızın sorumluluğundaydı. 1960'lı yıllarda şehirlerarası telefon görüşmeleri PTT santrali aracılığıyla yapılırdı. İl santraline başvurur ve konuşacağımız ildeki kişinin numarasını verirdik. Konuşma talebimizi, normal, acele değil daima "yıldırım" isterdik. "Yıldırım" olması ile konuşmalara öncelik verileceğini sanırdık. Ancak saatlerce beklemek zorunda kalırdık. Ankara ile konuşmak için 3 veya 4 saat beklediğimizi anımsıyorum, (tele-kulak eksik değildi). Kurula ve devlet dairelerine sunulacak evraklar, Ankara, İzmir gibi illere kargoyla THY uçakları ile yollanırdı. Evrakları THY'nin Yeşilköy havaalanındaki bürosuna, belirlenmiş kargo kabul saatinden evvel teslim etmek zorundaydık. Lastik-İş'in bir arabası havaalanı ile irtibatımızı sağlardı. Yeri gelmişken o günlerde çok işimize yarayan Partinin arabasından da söz etmek gerekir. Birleşmiş Milletler Sağlık Teşkilâtı (WHO) adına Afrika, Kongo'da uzun yıllar hizmet eden Doktor Niyazi Tunga emekli olup yurda döndüğünde beraberinde getirdiği arabasını, sempatisi nedeniyle Partimize bağışlamıştı. Gümrüğünü de kendisi ödenmişti. Bu araç seçim dönemimizde çok işimize yaradı. Parti merkezi Ankara'ya taşındıktan sonra da Genel Merkezin emrine tahsis edildi.

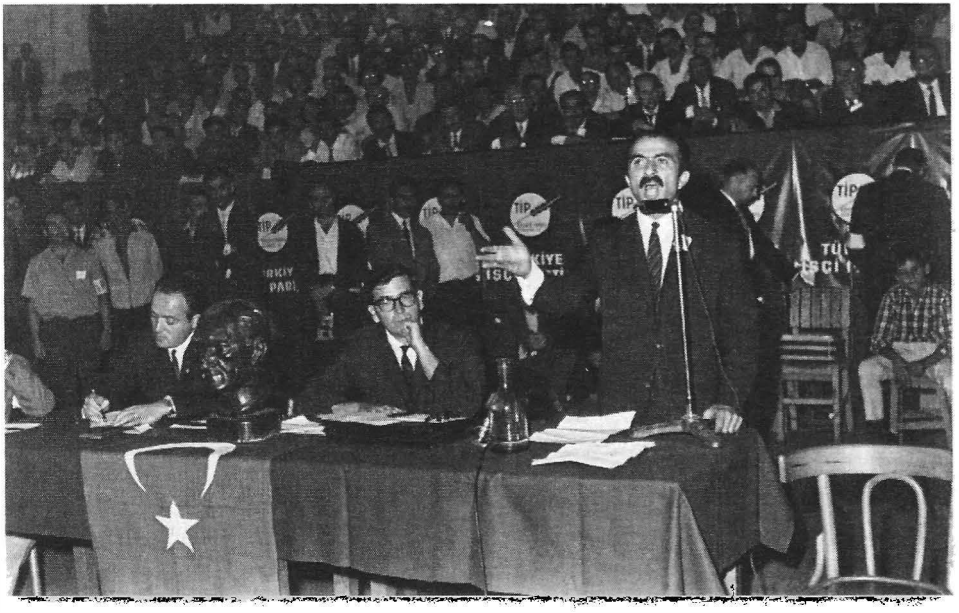
Seçim çalışmaları nedeniyle illerden her geçen gün para, afiş, pano ve diğer propaganda malzemesi istekleri artıyordu. Arkadaşımız Adnan Cemgil'in

yönetiminde canla başla çalışan beş veya altı arkadaşımız bu malzemenin hazırlanması, paketlenmesi ve gönderilmesi işlerini üstlenmişti. Onlar sayesinde seçime girdiğimiz illere gereken propaganda malzemesini zamanında yetiştirmeyi başarıyorduk. Ali Karcı basımevinin tüm çalışmalarını Partiye ayırmıştı.

Genel Merkezin para sorunu devam ediyordu. Para bulabilmek için bütün imkânlarımı kullanıyordum. Prensip olarak aday olan arkadaşlarımız seçim çalışmaları için gereken giderleri kendileri karşılıyordu. Mali durumu iyi olmayan adaylarımızın giderleri il veya ilçe yönetim kurulları tarafından karşılanıyordu. Mali durumumuzu bilen bazı solcu arkadaşlarım aralarında para toplayarak Partiye yardımda bulunurlardı. Bir akşam üzere eski tüfeklerden olduğunu bildiğim fakat tanımadığım bir arkadaş telefon ederek işyerine davet etti. Ziyaretine gittiğimde oldukça yüklü bir para verdi ve bağış makbuzunu kendi adıma tanzim etmemi isteyerek, bağıştan haberi olan Genel Başkanımızdan başka bunu kimsenin duymasını istemediğini söyledi. Para bulma çalışmalarımın yanında, hemen hemen her gün toplanan MYK'nın toplantılarına katılıyor, Nihat Sargın'ın yazı işlerine de yardım ediyordum. Çoğumuz sabahları evimizde yaptığımız kahvaltıdan sonra öğle ve akşam yemeklerini unuturduk. Çalışmalar bazen gecenin geç saatlerine kadar devam ederdi. Karnımızı ara sıra getirilen poğaça, simit, ekmek-peynir ve sonu gelmeyen çayla doldururduk.

Genel Başkanın, Genel Sekreterlerin ve başta Behice Boran, Çetin Altan olmak üzere diğer konuşmacıların, Ankara, İzmir ve diğer illerde yapılacak toplantı ve mitinglere katılmalarını programlamak gerekiyordu. Miting tertipleyen iller Mehmet Ali Bey, Behice Boran, Rıza Kuas, Sadun Aren, Çetin Altan'ın konuşmacı olarak katılmalarını ısrarla talep ediyorlardı. TRT'nin ajans saatinde, diğer partiler gibi, Partimizin sesinin de duyulmasını sağlamak amacıyla bildiri ve konuşma özetlerini ajans saatinden iki saat evvel teslim etmemiz gerekiyordu. Seçimlere kadar her gün TRT'ye demeç ve bildiri özetlerimizi kesintisiz gönderdik. Bu işe ayıracak zamanımız da fazla değildi. Nihat'la Genel Merkez'e uğrayan Genel Yönetim Kurulu üyeleri ile beraber hazırlardık. Her gün bunları hazırlamak zor ve zaman alan işlerdi Bunun yanında, başta Genel Başkan'ın, üyelerimizin mitinglerde yaptıkları konuşmaları geniş özetler şeklinde gazetelere elden dağıtırdık. Bunu da her gün hazırlamak zor oluyordu. Ajans haberlerini dinleyenlerin arasında büyük bir sempatizan kitlemiz vardı. Demeç ve bildirilerimizde hata yapmamalıydık.

Bu çalışmalarımız sürerken, TRT'den radyoda yapacağımız konuşmaların gün ve saat çizelgesi geldi. MYK'da tartıştıktan sonra konuşmacıların, Mehmet Ali Aybar, Rıza Kuas Sadun Aren, Behice Boran, İbrahim Çetkin, Yaşar Kemal, Çetin Altan, Can Yücel, Tarık Ziya Ekinci olmasına karar verildi. Ye-

Türkiye İşçi Partisi 1965 Spor ve Sergi Sarayı toplantısı, konuşmacı Kemal Nebioğlu.

rel seçimlerde yaptığımız Radyo konuşmalarımız kamuoyunu sarsmıştı. Yine aynı şekilde halka hitap etmeye karar verildi ve ele alınacak konular sıraya kondu. Genel Başkanımız ilk konuşmasına yine "İşçiler, topraksız köylüler, marabalar, emeği ile geçinenler" e seslenerek başladı. Diğer partilerin konuşmacılarından çok farklı bir çağrı ve hitap şekliydi. 1965 Genel Seçimlerinde TİP'in propagandasının ana sloganı"Nasırlı Eller Meclise!" idi. Konuşmalarımız çok büyük bir etki yarattığı gibi, toplumun egemen sınıflarında endişe doğurdu. "Bunlar Meclise iki kişi soksalar Meclis çalışamaz hale gelir" gibi sözler duymaya başladık.

1965 Seçimleri Öncesi Spor ve Sergi Sarayı'ndaki Toplantı

İstanbul'da geniş bir propaganda çalışmasına giriştik. Propaganda çalışmalarımızın çoğunluğunu kiraladığımız kahvelerde veya salonlarda yapardık. Toplantıların programını Yılmaz Halkacı ve Naci Ormanlar hazırlardı. Toplantı yapılacak kahve ve konuşmacıların listesi günlük olarak hazırlanır ve Genel Merkezde bulunan tabloya yazılırdı. Her gün konuşmacı bulmakta zorlanıyorduk. Beyoğlu, Beşiktaş, Eminönü, Eyüp, Kadıköy, Şişli ilçeleri, düzenledikleri toplantılara, Aybar, Boran, Çetin Altan, Yaşar Kemal gibi konuş-

macıların gelmesini istiyorlardı. Bu gibi talepler tüm örgüt kademelerinden geldiğinden, karşılanması kolay olmuyordu. Yöneticilerimizin ve adaylarımızın propaganda yerlerini ve günlerini yurt çapında sıraya koyduk. Ben de Beşiktaş'ta ve Kasımpaşa'da iki konuşma yaptım. Kasımpaşa'daki toplantıya Safiye Ayla ile beraber katıldım. Bu ünlü sanatçı birkaç ay evvel, ilçemizde üye olmuştu. Semtte bulunan üyelerimizle beraber halktan da oldukça önemli bir kalabalık kahveye gelmişti. Safiye Ayla çok etkili bir konuşma yaptı. Hayat hikâyesini anlatırken Kasımpaşa'nın öksüz bir kızı olduğunu söyleyerek dinleyenleri hem ağlattı hem de coşturdu. Konuşması bir saatten fazla sürdü. Konuşma sırası bana gelince, bir propaganda konuşmasından farklı olarak, hazır bulunanların, seçim günü nasıl davranmalarını gerektiğini anlattım. Sandığa giderken kimlik kartlarını yanlarında bulundurmalarının önemli olduğunu, oy pusulasında parti amblemine bastıktan sonra, pusulanın zarfa konmadan evvel nasıl katlanması gerektiğini gösterdim. Katlanırken mührün mürekkebinin başka partinin amblemine değmesini önlemek gerekirdi. Zira mühür mürekkebinin diğer bir partinin amblemini kirletmesi verilen oyun iptal edilmesine yol açabilirdi. Konuşmamı bitirirken, üyelerimizin sandıklarda oy sayımı başladığında hazır bulunmalarını istedim.

Genel Merkez olarak ilk toplantımızı İstanbul Harbiye'deki Spor ve Sergi Sarayı'nda, 19 Eylül 1965 günü yapmaya karar verdik. Spor ve Sergi Sarayı İstanbul'un en büyük kapalı salonuydu. Oyun sahasını da kullanarak on veya on beş bin kişiye kadar toplayabilirdik. Nitekim toplantı günü, Mehmet Ali Aybar ve diğer arkadaşlarla salona girdiğimizde, bizi karşılayan toplantıyı hazırlamakla görevli üyelerimizden emekli yarbay olan arkadaşımız, Aybar'in elini büyük heyecanla sıkarken "Başkanım içerisi dolu, yirmi bine yakın dinleyici toplandı. Salon yıkılacak diye endişe duyuyorum" dedi. Üç bin kadar kişinin içeriye giremediğini gördük. Dış kapının üstüne büyük boyda üç pankart: "Kula Kulluk Yetsin Artık!"; "İnsanın İnsanı Sömürmesine TİP Karşıdır!" ve "Emperyalistler ve İçerdeki Ortakları Dışarı!" asılı duruyordu. Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Çetin Altan, Behice Boran, Genel Başkan ve diğer arkadaşlarımızla beraber içeriye girdiğimizde, büyük bir coşku ve heyecanla karşılandık. Salon lebalep doluydu. Oyun sahasında oturacak yer olmadığı gibi tribünlerde de iğne atsan yere düşmeyecekti. Kendime zar zor bir yer buldum. Toplantıyı Kemal Nebioğlu yönetti. Büyük bir heyecanla söylenen İstiklâl Marşı'ndan sonra, ilk sözü Genel Başkan aldı. Dakikalarca süren slogan ve alkışların durmasını bekleyen Başkan, işçi, köylü, emekçileri, İstiklâl Savaşının kahraman telgrafçılarını selâmlayarak konuşmasına başladı. Bu bir ilkti. Gerçekten Savaşın ilk yıllarında, telgraf makinelerinin başından ayrılmayan bu işçilerin katkıları çok önemli olmuştu. Yaptığı konuşmanın içeriği, Millet Meclisi'nde savunacağımız

siyasi hattın genel portresiydi. NATO ile yapılan gizli anlaşmalar ve Amerikan üsleri sorunundan yurdumuzda ilk kez söz ediliyordu. Bu konu ilk kez açıkça ortaya atılıyordu, artık ABD ve NATO ile yapılan antlaşmaların gözden geçirilmesi zamanı gelmişti: Tam Bağımsız bir Türkiye istiyorduk. Bu konuşmanın çok olumlu etki yarattığını gördük. Aybar konuşmasını bitirdi; dakikalar süren coşkulu bir gösteriden sonra, Nebioğlu diğer konuşmacılara söz verdi. Rıza Kuas, Behice Boran, Çetin Altan ve diğer üye ve adaylarımızın konuşmaları aynı heyecan ve coşkuyla sürdü. Birçok arkadaşın kürsüye çıkma sırası gelmediği gibi benimki de gelmedi. Çünkü Çetin Altan ve diğer arkadaşlar ısrarla defalarca kürsüye davet ediliyordu. Toplantının sonunda birkaç arkadaşla beraber Mehmet Ali Beyin evinde buluştuk. Bu ilk toplantımız hepimize umut vermişti. Sergi Sarayı'na gelen TRT muhabirine, elimde bulunan konuşmacıların listesini ve konuşma özetlerini verdim. Toplantı bitmeden ajansa yetişen özetler akşam ajansında verildi. Konuşamayanların da ad ve konuşma özetlerinin verildiğini duyduk. TRT, YSK'nın kuralını uyguluyordu.

Ertesi gün Partiye yakın sol çevreleri dolaştım. Genelde izlediğimiz yolu destekleyen ve alkışlayanların yanında beğenmemek hastalığından vazgeçmeyenlerle de karşılaştım. Konuşmayı eksik buluyorlardı, NATO'nun yerine toprak reformuna neden öncelik verilmediğini soruyorlardı. Partide bulunduğum sürece bu tip yersiz konuşmalarla karşı karşıya geliyordum. Meclise girmemizden sonra da bu davranışlarda azalma yerine artma olduğunu gördüm. Parti içine de sirayet eden bu olumsuzluklarla birlikte ilk fay hatları oluşmaya başlamıştı.

Spor ve Sergi Sarayı toplantısından sonra, diğer illerimizin miting ve toplantılarında yapılacak konuşmaların ana hattını belirlemeye çalıştık. Genel Başkandan başlayarak diğer yönetici arkadaşlarımızın ve adaylarımızın hangi illerin toplantı ve mitinglerine öncelikle katılacaklarını kararlaştırdık. Aybar, Behice Boran, Çetin Altan ve diğer aday arkadaşlarla beraber seçim propaganda gezileri başladı. İlk toplantılar, Ankara, Diyarbakır, Siverek, Antakya, Adana, İzmir toplantı ve mitingleri ile devam etti.[11]

Partimizdeki ön seçimlerin olaysız tamamlanması bizi sevindirmişti. Adaylarımızın oy pusulalarındaki sıraları belli olmuştu. Bundan sonra ilk işimiz kontenjan adaylarını ve ön seçimin yapılmadığı illerin adaylarını tespit etmekti. Kontenjan konmayan illerde, ancak oy pusulalarının başında bulunan arkadaşlarımızın milletvekili seçilmeleri şansı olabilirdi. Önseçimlerde İstanbul'dan Mehmet Ali Aybar, Ankara'dan Rıza Kuas, İzmir'den Cemal Hakkı Selek liste başı seçilmişlerdi. Adana'dan Ali Karcı, Diyarbakır'dan Tarık Ziya

11. Bu geziler hakkında daha geniş bilgi için bakınız; *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler* Cilt: 1, Nihat Sargın, Felis Yayınları Sayfa; 308-312

Ekinci birinci gelmişlerdi. Bu iki ilde de kazanma şansımız vardı. Alınan ilk kararla aday olarak göstereceğimiz Çetin Altan ve Muammer Karan'ı kontenjan sıralarına koymamız gerekiyordu. İstanbul'da Mehmet Ali Aybar'dan sonra ikinci sıraya Çetin Altan kondu.

Önseçimden sonra MYK'nın ilk toplantısında Mehmet Ali Bey Kurul'un toplantıda hazır bulunan bütün üyelerinden (yedeklerle beraber) son sonuçlara göre, Meclis'te öncelikle bulunmasını öngördükleri arkadaşların adlarını bir kâğıda yazıp kendisine vermelerini istedi. Fakat düşüncelerimizin genel seçim sonuçlarına uymayacağı açıktı. Yine de seçim yasasında işimizi kolaylaştırabilecek hükümler vardı. Yasa, adaylarımızın %5'ini merkez kontenjanından saptamamıza imkân sağlıyordu. Milli bakiye hükümlerine uygun olarak da bakiyeye kalacak milletvekili sayısının üçte birini Merkez Yürütme Kurulu tarafından doğrudan doğruya seçme hakkı veriyordu.[12]Herhalde milli bakiyeden bize kalan oyların sonucunda kontenjandan Meclise girecek arkadaşımızı seçerken zorlanacaktık. Bizim için en önemli konu TBMM'ye girecek arkadaşların en az yarısının işçi kesimden gelmeleriydi. Ön seçimin sonuçları ile beraber bunun çok güç olacağını anladık. Kurucu üye sendikacı arkadaşlarımızdan Kemal Türkler, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Şaban Yıldız, S. Özkarabay'dan başka Partide aktif görev alan yoktu.

Milli bakiye, Taksim Mitingi, Spor Sergi'deki etkinlik gibi lehimize gelişen olumlu olayların etkisiyle Meclise 10 ile 15 arkadaşımızın girebileceğini tahmin ediyorduk ve aday listelerimizi buna göre hazırladık. Çetin Altan, Behice Boran, Sadun Aren ve Muzaffer Karan ve Kemal Nebioğlu kontenjandan listelerde uygun sıralara kondular. Oy pusulalarımızdaki liste başlarına baktığımızda, seçimde umduğumuz kadar iyi bir sonuç alsak bile, milletvekillerimiz arasında işçi/aydın eşitliğini tutturmak zor olacaktı. Kuas'ın ve Nebioğlu'nun durumdan rahatsız olduklarını görüyordum. Nitekim listeler Yüksek Seçim Kurulu'na sunulduktan sonra bazı kurucu arkadaşlarımızın sert tepkileriyle karşılaştık. Fakat yapabileceğimiz bir şey yoktu. Seçim yasasının hükmüne göre ön seçim sonuçları belli olduktan sonra Genel Merkez, ancak kontenjanlar için ayırdığı sıralara aday gösterebilirdi.

Ekim 1965 Taksim Mitingi

Merkezin taşra gezilerinden sonra 3 Ekim 1965 Pazar günü İstanbul Taksim Alanı'nda yapılacak miting hazırlıklarına koyulduk. O güne kadar CHP ve AP yaptıkları mitinglerde büyük topluluklarla bu meydanı doldurmuşlardı.

12. Bkz. *age* Sayfa: 297

Spor ve Sergi Sarayı'nda yaptığımız ilk toplantıdaki izdiham bizi ümitlendirmişti ve büyük bir halk kitlesini toplayabileceğimize inanmıştık. Ancak her türlü karşı gösteriye ve provokasyonlara karşı önlem almamız gerekiyordu. Bu bakımdan ilk hedefimiz, konuşmanın yapılacağı kürsü etrafını güven altına almaktı. Kürsüyü alana hâkim noktasında bulunan İnönü Gezisi'ne çıkan merdivenlerin başına kurduk. Kemal Nebioğlu güvenliği sağlama sorumluluğunu üstlendi ve merdivenlerin etrafına Tekirdağ'dan ve Trakya ilçelerinden gelen üyelerimizi yerleştirmeye karar verdi. Böylece Genel Merkez ve Genel Yönetim Kurulu üyeleri ile konuşmacılar ve davetlilerden başka hiç kimse kürsünün etrafında bulunmayacaktı.

Miting saat 14.00'da başlayacaktı. Saat 10.00'a doğru Genel Merkeze uğramadan Taksim'den geçmeye karar verdim. Nebioğlu'nun il yönetim kurulu üyeleriyle beraber hazırlıklara başladıklarını gördüm. Etraflarında, başlama saatinden çok evvel gelen heyecanlı oldukça kalabalık bir üye grubumuz vardı. Meydandan ayrılırken, bir genç üyemizden, her saat başı meydandaki durumu Merkeze telefon ederek bildirmesini istedim. Genel Merkezde hazırlık çalışmalarına devam ederken miting saati yaklaştıkça Taksim'den gelen telefonlardan meydandaki kalabalığın hızla büyüdüğünü öğreniyorduk.

Mehmet Ali Aybar, Çetin Altan, Sadun Aren, Behice Boran ve konuşmacıların bir kısmının Partiye gelmeleri üzerine; Nihat, Talât ve ben toplanarak, bizi Taksime götürecek araba konvoyunun izleyeceği yol güzergâhını hazırladık ve Aybar'a sunduk. Yolumuz, Eminönü, Dolmabahçe ve oradan Mete Caddesi'nde arabaları bıraktıktan sonra Gezi'nin içinden kalabalığın içine girmeden kürsüye varmanın en uygun yol olduğuna karar verildi. Nitekim Gezi'ye geldiğimizde, kolayca kürsüye vardık. Oturacağımız yere yaklaştığımda meydanın tamamen dolduğunu gördüm. Nebioğlu'nun Genel Başkan ile diğer konuşmacıların geldiğini ilân etmesi üzerine coşkulu alkış ve çağrı sesleri yükselirken Genel Başkan'ın kürsüye çıkmasıyla beraber tezahürat arttı. Konuşmasına başlamadan alkışların ve çağrıların bitmesini uzun süre bekledi. Taksim Alanı'nı coşkulu büyük bir kalabalık doldurmuştu. O anda 30-35 bin kişinin geldiğini düşündük. Ertesi sabah gazetelerin birçoğu bundan daha yüksek rakamlar veriyordu; *Akşam* gazetesi 50 bin, *Yön* dergisi 40-50 binden söz ediyordu.

Başkanın konuşması devam ederken üstlendiğim fotoğrafçılık görevine başladım ve halkın arasına girmeye karar verdim. Rahat çalışmam çok zor oluyordu, halkın içine girmek imkânsızdı. Yanlardan dolaşmaya uğraştım, AKM'nin önüne zor geldim, binanın önünde opera ve tiyatro sanatçıları grup halinde katılmışlardı. Biraz ötede de, durumlarından yabancı gazeteci veya diplomat oldukları belli olan bir grup duruyordu. Dolaşmanın mümkün olmadığını anlayınca, kürsünün yanına dönmek istedim ancak üyelerimizle

kurulan güvenlik barajına çarptım. Geçmek istediğimi söyledim bırakmadılar. Nihayet kim olduğumu söylediğimde arkadaşlardan birinin "bu ismi biliyorum fakat sizi tanımıyorum" demesi üzerine, Parti kartımı gösterdim de kürsüye yaklaşmam için yol verdiler. Gezinin en üst katından alanda bulunan kalabalığı seyretmeye başladım.

Yıllardan beri her seçimde Taksim'e gidip parti mitinglerini izlerdim. Bu merak bilgi edinmek arzusundan doğmuştu. Bir iki konuşmayı dinledikten sonra ayrılırdım. İktidar veya muhalefet partilerinin mitingleri birbirine çok benzerdi. Toplantıya katılan halk kitleleri, partilerin temin ettikleri otobüs, minibüs ve kamyonlarla miting alanına getirilirdi. İstanbul'a yakın çevrelerden toplanmış, büyük çoğunluğu parti üyesi olmayan bir kalabalık olurdu. Basında bu katılma şekline bindirilmiş kıtalar denirdi. Bizim mitingimize ise çok farklı, bilinçli bir kalabalık katılmıştı. *Yön* dergisi bu ilk açık hava mitingimizle ile ilgili haberinde bu farkı belirtiyordu:

"...Bu kalabalık alışılmış miting kabalıklarından çok farklı idi. İlk fark bu kalabalığın partice sağlanmış vasıtalarla miting yerine taşınan meşhur «bindirilmiş» kıtalarla şişirilmemiş olmasıydı. Herkes miting meydanına kendi arzu ve imkânı ile gelmişti. İkinci fark topluluğun niteliğinde görülüyordu. Mitinge katılanlar toplumun çeşitli tabakalarına mensup kimselerdi. Bayram yerine gider gibi, en temiz kıyafetlerini giymişlerdi. Eşlerini ve yetişkin çocuklarını da beraber getirenler az değildi. Bu bakımdan TİP 'in Taksim mitingi kadını en bol siyasi toplantı oldu..."[13]

Bu siyasi açık hava toplantısında kadınların tek başlarına veya eşleriyle beraber gelmeleri birçok tanıdığımın dikkatini çekmişti. Mitingden birkaç hafta sonra, bir kokteylde karşılaştığım yabancı bir diplomat, seçim sırasında Taksim'deki bütün parti mitinglerine katıldığını ve TİP mitinginin kendisini çok etkilendiğini söyledikten sonra "Mitinginizde şuurlu, bilgili bir topluluk gördüm. AP mitinginde ise halk vardı..." sözlerini de ekledi. Herhalde "halk" onun için kuru kalabalık demekti.

Seçime bir hafta kalmıştı; artık Beyoğlu ilçesinde seçim günü yapacağımız çalışmaları hazırlamaya koyulduk. En önemli konu oy sandıklarının başında bulunacak gözlemcilerimizi atamak ve bilgilendirmekti. Hayli zor bir işti. Gözlemci olan arkadaşlarımızın sabah 7'den oy sayımı bitene kadar sandık başında bulunma zorunluluğu vardı. Buna göre de, onlara günün muayyen saatlerinde yiyecek vb. yardımında bulunacak arkadaşları da görevlendirmemiz gerekiyordu.

Taksim mitinginden sonra, sağ basında ve çevrelerinde aleyhimize

13. Bkz. *age*, Sayfa: 313.

yazılar sürüp gitti. Seçimden birkaç gün evvel de, "TİP'i Kimler Yönetiyor" başlığını taşıyan bir broşürde Partiyi yönetenlerin komünist olduğu, Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Sadun Aren, Nihat Sargın ve diğer Parti yöneticilerinin (bu arada ben de) bu eylemlerinden dolayı geçmiş yıllarda, tutuklandıklarını bildiriyorlardı. Bunun yanında radyo konuşmalarımız devam ederken AP taraftarı gazetelerin köşe yazılarında Partimizin gelişmesinin bu çevrelerde yarattığı endişe okunabiliyordu.

Genel Seçimler Yapılıyor

Nihayet 10 Ekim 1965 günü geldi. Sabah eşimle sandık başında oylarımızı kullandıktan sonra, vakit kaybetmeden Genel Merkeze gittim. Seçimin olaysız geçtiğini öğrendik. Akşamı sabırsızlıkla beklemeye başladık. Saat 17.00'a doğru Nihat ve bazı arkadaşlarımız oy sayımını izlemek üzere İstanbul'un civar semtlerine dağıldılar. Genel Başkanımız Aybar ve Rıza Kuas sayımı evlerinden izlemeye karar vermişlerdi. Bir genç arkadaşımla işyerime giderek, hesap makinemi partiye getirdim. Basit kayıtlı bir toplama aracıydı ve işimize yarayacaktı. Talât Kılıç ve diğer arkadaşlar illerden gelecek haberleri telefonun başına toplanmış bekliyorlardı. Sabahtan beri, heyecanımız doruktaydı, simit, poğaça, börek ve çayla açlığımızı bastırıyorduk.

Saat 19.00'a doğru İstanbul ilçelerinden ilk sonuçlar gelmeye başladı. Sandık başına 2 ile 22 kadar oy kazandığımızı görüyorduk. Sonuçlar semtlere göre farklıydı. Gecekondu semtlerinde kazandığımız oylar düşüktü. Şişli, Beyoğlu, Aksaray gibi semtlerin birkaç sandığından %10 kadar lehimize oy çıkmıştı, fakat genelde %3'ü geçemiyorduk. Saat 21.00'a doğru İstanbul'daki oylarımızın genel toplamının 40/50 bin civarında olacağını tahmin etmeye başladım. O sırada hesap makinem de toplam 30 bin kadar gösteriyordu. Yarım saatte bir Mehmet Ali Bey'e sonuçları bildiriyordum. Toplam 40 bine gelince Başkana, seçildiğine dair müjdeyi vermeye karar vermiştim.

Genel Merkez gelen ziyaretçilerle dolup taşıyordu. Partiyi destekleyen sempatizanlarımızın büyük çoğunluğu haber almaya geliyordu. Bir ara sanatçı Gülriz Sururi'nin bir tiyatrocu grubuyla geldiğini gördüm. Saat 23.00'a doğru hesap makinem 45 bin oy civarında bir rakam gösteriyordu. Mehmet Ali Aybar'ı aramaya karar verdik. O ana kadar gelen sonuçlara göre Meclis'e seçildiğini söyledik ve tebrik ettik. Genel Başkanımızın o saate kadar taşradan ve İstanbul'dan gelen sonuçlardan memnun olmadığını hepimiz sezmiştik. Fakat seçimlerden evvel muhtemel sonuçları tartışırken İstanbul'da 50 bin oy alacağımızı tahmin etmiştik ve bu rakama yaklaşıyorduk. Taşradan gelen sonuçlar Nihat tarafından izleniyordu. Sonuçların beklediğimiz gibi olmamasına

Sol Baştan: Talat Kılıç, Ali Savaşer, Moris Gabbay, Nihat Sargın

karşın, seçime katıldığımız bütün çevrelerden oy topladığımızı anlıyorduk.

11 Ekim 1965 Pazartesi günü seçim yorgunluğu henüz üstümden kalkmamıştı, erken saatlerde Genel Merkeze geldim, herkes sevinç ve heyecan içindeydi, ümit verici sonuçlar almıştık. Durumu daha yakından izlemek amacıyla Nihat Sargın ve Talât Kılıç'la beraber bir odaya kapandık, bütün illerden gelen, fakat kesin olmayan sonuçları gözden geçirmeye başladık. Arada bir odaya giren Ali Karcı gazetelerden ve haber ajanslarından topladığı son bilgileri bizlere aktarıyordu. Öğleye doğru İstanbul'dan Mehmet Ali Aybar ve oy pusulasında ikinci sırada bulunan Çetin Altan'ın doğrudan doğruya seçildikleri kesinlikle belli olmuştu. Elimizdeki sonuçlara göre yurt çapında 260 binden fazla oy almış ve 300 bine doğru yol alıyorduk. Resmi olmayan sonuçlar çerçevesinde TRT'ye göre 15, Anadolu Ajansı'na göre de 12 milletvekilliği kazanmıştık. Ancak, kesin sonuçlar alınmadan milli bakiyeye ayrılacak oylarla, hangi illerden bakiye ile milletvekili çıkaracağımızı kestiremiyorduk. Bundan başka, Genel Merkezin seçeceği kontenjan adedi de bu sonuçların alınmasına bağlıydı. TRT'nin haber bülteninde 9.748.678 seçmen oy kullanmış 3.931.075 seçmen ise sandık başına gitmemişti. Seçime katılma oranı %71 gibi düşük bir orandı.[14]

Akşam geç vakit evime telefon eden Tahsin Ekinci, Diyarbakır'ın kesin

14. Seçim sonuçları ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız, Türkiye İşçi Partisi Olaylar-Belgeler-Yorumlar (1961-1971) Nebil Varuy, Sosyal Tarih Yayınları Sayfa; 146-147

sonuçlarını bildirdi ve Tarık Ziya Ekinci'nin de bakiyeden seçildiğini bildirdi. Anımsadığım kadarıyla, tebrik ettikten sonra, yurt çapında alınan kesin oylardan sonra bu sonucun alınabileceği ve ihtiyatlı davranmalarını tembih ettim.

Genel Başkanımızdan bir beyanat alabilmek için, gazete muhabirleri, iki günden beri Parti merkezini abluka altına almışlardı. Salı sabahı Genel Merkeze gelen Aybar ilk açıklamasında: *"Türkiye İşçi Partisi katıldığı ilk genel seçimlerde 10'un üstünde milletvekili çıkarmış olan dünya tarihindeki ilk sosyalist partidir"* diye kısa bir açıklama yaptı.

Günler geçtikçe Genel Merkezde heyecan artıyor, fakat seçimlerin üzerinden dört gün geçmesine ve illerin çoğunda kesin sonuçların belli olmasına karşın, Yüksek Seçim Kurulu henüz resmi açıklama yapmıyordu. Anlaşılan ilk kez uygulanan milli bakiye sistemi, oyların oran hesaplamasında, Yüksek Seçim Kurulu'nu güçlüklerle karşı karşıya bırakıyordu. Bizde ise, Ali Karcı, yaptığı hesaplara göre, Adana'dan seçildiğini iddia ediyor. Malatya'dan telefon eden Hayrettin Abacı, seçildiğini ve mazbatasını aldıktan sonra Ankara'ya gideceğini söylüyordu. Urfa, İçel ve İzmir'den aynı mealde zafer haberleri geliyordu. Genel Başkan seçim sonuçlarını yakından izleyen bizden, ihtiyatlı davranmamızı ve her türlü yorum ve tartışmadan kaçınmamızı ısrarla istiyordu.

15 Ekim 1965 Cuma sabahı, Yüksek Seçim Kurulu kesin sonuçlan ilân etti. Bu duruma göre, Ankara'dan Rıza Kuas, İzmir'den Cemal Hakkı Selek, Diyarbakır'dan Tarık Ziya Ekinci, Kars'tan Adil Kurtel, Konya'dan Yunus Koçak, Hatay'dan Yahya Kanbolat, İçel'den (Mersin) İlhan Tezel, Urfa'dan Hüseyin Kiraz bakiyenin üçte ikisinden seçilmişti; Denizli, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ illerinden seçilecekler ise Genel Merkezin kontenjanına bırakılıyordu. İlân edilen bu sonuçlar, elimizdeki verilere ve yaptığımız bakiye hesaplarına pek uymuyordu. Ali Karcı ısrarla, Yüksek Seçim Kurulu'nun bakiyelerin hesaplanmasını yanlış yaptığını, kendisinin Adana'dan seçilmesi gerektiğini ve vakit kaybetmeden, Partinin Yüksek Seçim Kurulu'nun kararına itiraz etmesini istedi.

Ertesi gün saat 14.00'da Merkez Yürütme Kurulu, kontenjanların seçimi için İstanbul'da bulunan asil ve yedek üyelerin katılmasıyla toplandı. Açış konuşmasında, Genel Bakan Mehmet Ali Aybar, seçim sonuçlarını geniş bir şekilde irdeledikten sonra, Meclise girecek arkadaşların arasında, Merkez Yürütme Kurulu'ndan ancak üç üyenin bulunduğunu (Aybar, Kuas, Selek) ve o güne kadar kendisi ile omuz omuza çalışmış olan en yakın mesai arkadaşlarının Meclise giremediği gibi, bundan sonra da onların desteğinden mahrum kalacağını söyledi. Partinin karşı karşıya kaldığı diğer sorunun da Meclis Grubu'nda oluşan işçi/aydın üye dengesizliği olduğunu belirti ve Kurul üyelerinin oy kullanırken bu iki konuyu göz önünde bulundurmalarını istedi. Sıra

ile söz alan üyelerin arasında Kemal Nebioğlu, Aybar'ın görüşüne katılarak, kontenjandan seçilecek olan en az iki kişinin sendikalı veya işçi olmasını çok sert bir konuşma yaparak istedi. Behice Boran, bundan sonra Meclis'te çalışmak istediğini ve aday olduğunu bildirdi. Cemal Hakkı Selek, Sadun Aren'in unutulmamasını istedi. Ali Karcı ise, ısrarla Yüksek Seçim Kurulu'na itiraz edilmesinin gerektiğini ve itiraz dilekçesini Nihat Sargın'la beraber hazırlamak istediğini bildirdi. Söz alan diğer sendikacı ve işçi üyeler, bu arada Kuas ve Kemal Sülker konuşmalarında Meclis Grubu'nda oluşacak işçi/aydın dengesizliğinin, Partiye getirebileceği tehlikelerden söz ediyorlardı. Cenani Güngördü ise, Yüksek Seçim Kurulu'na yapılacak itiraz çalışmalarına katılmak istedi. Uzun tartışmalardan sonra, Yüksek Seçim Kurulu'na yapılacak itirazın kontenjan belirlemesinden sonraya bırakılmasına karar verildi ve seçime geçildi.

Seçime yalnız asil üyeler katılıyordu. İlk turda eski Milli Birlikçilerden Muzaffer Karan seçildi. Bunun böyle olması gerektiğini bütün üyeler kabul etmişti. Partinin verilmiş sözü vardı. Kontenjan adaylarının ittifakla seçilmesine karar verildiğinden, oylama turları saatlerce sürdü. Yedek üyeler oy sayımına yardım ederken, asil üye olan Nihat ve yedek olan ben oy sayımına iştirak etmekten kaçındık, zira bütün asil üyelerin el yazılarını tanıyorduk. Gece yarısına kadar devam eden turlardan sonra sırası ile Kemal Nebioğlu, Behice Boran ve Sadun Aren kontenjandan milletvekili olarak seçilmiş oldular.

Toplantı sırasında ve sona ermeden evvel, Mehmet Ali Aybar birkaç kez söz alarak, seçim sonuçlarının ancak kendisi tarafından seçilenlere ve basına bildirileceğini ve tüm kurul üyelerinin sonuçları gizli tutmalarını ısrarla söyleyip, defalarca tekrar etti. Toplantı sürerken Genel Merkez binası gazete ve ajans muhabirlerinin adeta saldırısına uğradı. Toplantı odasındaki telefonları kesmiştim. Fakat diğer odalardan gelen ve durmak bilmeyen çağrıları duyuyorduk. İl Yönetim Kurulu'nun salonunda sonuçları bekleyen meraklı bir üye topluluğu vardı. Toplantı odasından çıkarken, orada bulunanlara, kontenjan seçiminin ertelendiğini söyleyerek Merkezden ayrıldık.

Eve geç saatlerde geldim, sabaha doğru saat 05.30'da telefonun zil sesi ile uyandım ve Başkanın yorgun sesini duydum: "Moris Bey kardeşim uyandırdım kusura bakma. Dün alınan sonuçlardan çok üzgünüm, işçi kardeşlerimize karşı haksız davranıyoruz. Parti için bu büyük bir tehlikedir. Bütün gece bunu düşündüm, kararımızı tekrar gözden geçirmek gerek. Merkez Yürütme Kurulu'nu tekrar toplantıya çağırmaya karar verdim. Hemen Nihat'tan başlayarak bütün arkadaşlara haber ver saat 09.00'da Merkezde toplanalım."[15]Gerekeni yapmaya koyuldum. Önce Nihat'ı buldum ve birlikte bütün Kurul üyelerine

15. Aybar'ın telefonda söylediği bu sözler beni çok etkilemişti. O günlerde tuttuğum not defterinde bu konuşmanın tüm detaylarını yer almaktadır.

haber verdik.

Genel Merkeze geldiğimde, Mehmet Ali Beyi çok üzgün ve yorgun gördüm. Konuşmak istemiyordu ve arkadaşların gelmesini bekliyordu. Telefon durmadan çalıyor ve zil sesleri sinirlerimizin artmasına neden oluyordu. Rıza Kuas telefonun başına geçmiş, soranlara "Henüz karar verilmedi toplantı devam ediyor" diye cevap veriyordu. Anlaşılan Kurulun dünkü kararları gizliliğe rağmen dışarıya sızmıştı. Ankara'dan gelen bir telefon, bardağı taşıran damla oldu. Rıza'nın telefon eden kişiye kızarak "kim kimi sattı" dediğini duyan Aybar, elinden ahizeyi aldı ve bağırarak çok sert bir cevap verdi. Telefonu yerine koyduktan sonra, masaya hızla vurdu ve odada bulunan Kurul üyelerine bağırarak "Arkadaşlar ben milletvekilliğinden istifa ediyorum. Yerime bir işçi arkadaş seçin, Cenani Bey, siz bunun gerekçelerini derhal araştırın, milletvekilliğinden istifa ettiğim takdirde yerime Kurul bir arkadaşı nasıl seçebilir, bütün imkânları araştırın" dedi. Sinirleri son derece gergin Aybar'ın o güne dek, bu kadar hiddetli bağırarak konuştuğunu görmemiştik. Şaşkın, şaşkın bakışıyorduk. Cenani, Nihat, ben "bu imkânsız" dedikçe masaya vuruyor "Lütfen araştırın diyorum, istifa ediyorum" diye cevap veriyordu. Cenani Güngördü ile yan odaya girdik. Tek anımsadığım şey, Cenani Bey'in seçim yasasını karıştırırken titreyen parmakları ve "Bu olmaz, imkânsız kanunda yeri yoktur" diye kendi kendine söylenmesiydi. Yan odadayken, yanıma gelen Behice Boran "Moris galiba Başkan istifa etmemi istiyor. Bu doğru değil, istifa etmeyeceğim" dedi.

Durum biraz yatıştıktan sonra toplantı başladı. Aybar tekrar toplantının nedenini anlattı. Bir gün evvel alınan kararların gözden geçirilmesini, istifa edeceğini ve yerine bir işçi arkadaşın seçilme imkânını araştırmamızı istediğini tekrarladı. Söz alan Cenani Güngördü ve Nihat Sargın yasal imkânsızlığı kesin bir ifade ile anlattılar. Cemal Hakkı Selek ise, gece eve gittiğinde Sadun Aren'in kendisini aradığını ve alınan kararları sorması üzerine seçildiğini söylediğini bildirdi. Artık bu haberin yayılması üzerine, bir gece evvel alınan karardan dönmek mümkün değildi. Bu sıralarda söz alan Ali Karcı yaptığı son hesaplara göre, Yüksek Seçim Kurulu'nun çok büyük bir hata yaptığını ve eldeki sonuçlara göre itiraz ettiğimiz takdirde bir veya iki milletvekili kazanma imkânı olduğunu ve vakit kaybetmeden Yüksek Seçim Kurulu'nun kararına itiraz edilmesini teklif etti. O akşam Ali ve Nihat Genel Merkez'de kalarak, ertesi gün (18 Ekim Pazartesi) Yüksek Seçim Kurulu'na verilen itiraz dilekçesini hazırladılar.

Ayın 19'unda toplanan Yüksek Seçim Kurulu, milli bakiye hesaplarında hata yaptığını kabul etti. Önce kesin listede ilân edilen 6 kişinin milletvekilliğini iptal ediyor (Partimizden Hayrettin Abacı, Hüseyin Kiraz, İlhan Tezel)

yerine Yozgat'tan Yusuf Ziya Bahadınlı, Adana'dan Ali Karcı, İstanbul'dan Sadun Aren'i milletvekili ilân ederken Genel Merkez kontenjanından bir milletvekili daha seçilmesine karar veriyordu, 21 Ekim 1965 günü toplanan Genel Yürütme Kurulu toplantısı sonucunda sendikacı Şaban Erik'i Meclis'e gönderiyorduk. Bu son karar, başta Şaban Yıldız olmak üzere, günlerce yan odaların birinde toplanan ve sonuçları bekleyen üye arkadaşlarımızı şaşırtmış ve bir dedikodu furyasının doğmasına neden olmuştu. Yedek üye olduğumdan seçime iştirak etmememe karşın, karşılaştığım arkadaşların çoğu beni itham ediyor ve Şaban Yıldız, İbrahim Çetkin, Sami Özkarabay, Kemal Sülker gibi Partiyi kuran üyeler varken Şaban Erik'in tercih edilmesinin sebebini soruyorlardı. Bu tür sorulara cevap vermem mümkün değildi. Üstelik herhangi diğer bir arkadaşımız Erik'in yerine seçilseydi, belki de daha sert bir dalgalanma yaratılmış olurdu. Diğer taraftan, Mehmet Ali Aybar'ın MYK'yı olağanüstü bir toplantıya çağırarak bir gece evvel oybirliğiyle alınan kararların tekrar gözden geçirilmesini talep etmesinin, Behice Hanımı çok üzdüğünü gördüm. Bence seçimden hemen sonra önlenmesi olanaksız olan bu Parti içi çekişmeler, ileriki yıllarda doğacak kaçınılmaz kırılmanın öncüsü oldu. Bütün milletvekillerimizin Ankara'da toplanmasıyla gergin durumun yumuşamasını sağladı.

Yurdumuzun siyasi tarihinde ilk kez Türkiye İşçi Partisi, sosyalist hareketin temsilcisi olarak 15 milletvekili ile TBMM'ye giriyordu. 34 ilin tüm ilçelerinde örgütlenmemiz tamamlanmış, toplam olarak 300 000'e yakın oy kazanmıştık. İstanbul'da bizi destekleyen 54.000'e yakın seçmen kitlemiz vardı. Bu başarımız Partiyi güçlendirdiği gibi dışımızda bulunan sol çevreler ve eski tüfek arkadaşlarımızı da sevindirmişti ve Partiye desteklerinin artmasına yol açıyordu. Meclis'in açılmasını ve Genel Başkanımızın Demirel hükümetinin sunduğu program hakkında yapacağı konuşmayı heyecanla bekliyorduk. Aynı gün, Sovyetler Birliği Konsolosluğu'ndan, Ekim Devrimi münasebeti ile yapılacak kokteyl için, İstanbul İl Yönetim Kurulu'na davetiye gelmişti. Birkaç aydan beri diplomatik çevrelerden bu tür davetler almaya başlamıştık. Sovyet Konsolosluğu'ndan ilk kez böyle bir davetiye gelmişti. Gidip gitmemek sorununu aramızda tartışırken, Genel Başkanımızın TBMM'de ilk konuşmasını yapacağını öğrendik. Kısa bir müddet için Konsolosluğa gitmeye karar verdik ve Şişli ilçesinden gelen emekli binbaşı üyemizle dört arkadaş toplanarak gittik. Yıllarca Tünel'deki Sovyet Konsolosluğu'nun kapısının önünden geçmemek için karşı kaldırıma kaçan ben, bu kez kapısından içeri giriyordum. Kokteylde bir saat kaldıktan sonra dışarı çıkar çıkmaz yanımızda taşıdığımız küçük radyoyu açtık ve Aybar'ın Meclis kürsüsünden konuştuğunu duyduk. Konuşmasının büyük bir kısmını yapmış, sıra dış münasebetlerimize ve ABD ile olan gizli anlaşmalara gelmişti. Bu konuya değinmesiyle Meclis'te protesto

sesleri ve bağrışmalar gittikçe artmaya başladı. Sokakta yürürken bu konuşmayı dikkatle dinlemek mümkün olmuyordu. Belki ileriki saatlerde konuşma tekrarlanır diye eve gittim ve ajans haberlerini bekledim. Radyoda konuşma hakkındaki haber çok kısaydı. O akşam telefonda görüştüğüm arkadaşların çoğu, o güne kadar Genel Başkanın yaptığı en kötü konuşma olduğunu, kesintili konuştuğunu söylüyorlardı. Ancak konuşmanın sonuna doğru canlanan Aybar, dış politika ve buna bağlı olarak ulusal bağımsızlık, ikili anlaşmalar ve Amerikan üslerinden söz edince, AP sıralarından şiddetli gürültüler ve bağrışmalar duyuluyor. Konuşma sırasında koridora çıkmış olanlar içeriye tekrar giriyor, gösterilerine devam ediyorlar. Fakat Aybar, konuşmasına, geri adım atmadan, bu hengâme arasında devam ediyor. Gizli anlaşmalar, üsler ve ulusal bağımsızlık konularına değinerek konuşmasını bitiriyor.[16]Birkaç gün sonra İstanbul'a geldiğinde, konuşmasını nasıl bulduğumu sordu, konuşmasında çok kesikliklerin olduğunu söylediğimde, "Ankara'da yoktun, konuşmam kolaylaştırılacak şekilde daktilo edilememişti" diye cevap verdi. İstanbul'dayken konuşmalarının çoğunu bana dikte ederdi. Mehmet Ali Bey'in ve seçilen arkadaşların Ankara'ya gitmesiyle birlikte, artık yazı işlerine gerektiği gibi yardım etmemiz mümkün olmayacaktı.

TBMM'deki ilk toplantıdan birkaç hafta sonra Merkez Yürütme Kurulu İstanbul'da toplandı. Seçimden evvel en az haftada bir kez toplanan bu Kurul'un çalışma programında bir değişiklik yapması gerekiyordu. Aybar'la beraber Kurul üyesi olan Rıza Kuas, Behice Boran, Kemal Nebioğlu, Cemal Hakkı Selek ve Ali Karcı artık Ankara'da süreli kalmak zorundaydılar. Genel Başkan, 1966 güz aylarında yapılacak 2. Büyük Kongre'ye kadar, MYK'deki arkadaşlarla işe devam etmek istediğini bildirdi. MYK toplantılarının İstanbul'da ayda iki veya üç kez yapılmasına karar verildi. Alınan kararların biri de Genel Merkezin Ankara'ya taşınmasıydı.

Genel Merkezin muhasebe kayıtlarına göre illere yaptığımız yardımlar dâhil seçim giderlerimizin toplamı seksen beş bin lira civarında olmuştu. Bu tutara üyelerimizin bu süre içinde kendi ceplerinden yaptıkları giderler dâhil değildi. Seçimden bir hafta sonra yakından tanıdığım Adalet Partisi'nin Eminönü ilçesi yöneticilerinden bir arkadaşım, işyerime uğradı ve konuşmalarımız sırasında, AP ilçe seçim kurulu giderlerinin yüz bin lirayı geçtiğini söyledi. Diğer partilerin il veya genel merkezlerin giderleri milyonları aşmıştı.

On beş arkadaşımızın Meclis'e girmesinin, Parti için büyük bir başarı sayılması gerekirdi. Cumhuriyet tarihinde ilk kez TBMM'de sosyalist bir grup kuruluyor ve yurt çapında sol hareket yeni bir ivme kazanıyordu. Ancak her-

16. Aybar'ın Meclis'teki konuşmasının tamamı için bakınız *TİP Parlamentoda 1963-1966*, Cilt 1, Turhan Salman, Tüstav Yayınları, Sayfa; 81-106

kesi memnun etmek de imkânsızdı. Seçilen milletvekili arkadaşlarımız arasında işçi/aydın sayısal denkliğini, bilinen nedenlerden dolayı, sağlayamamıştık. Partinin muhtelif il ve ilçelerinin örgütlenmesinde ve yönetiminde çalışmış üyelerimizden çoğu önseçimlerde liste başına seçilmişlerdi. Sendikacı ve işçi olan, en yetkin arkadaşlarımızdan çok azı bu çalışmalara katılabilmişti. Bu çok doğal bir durumdu. Merkez Yürütme Kurulu milli bakiyeden 4 milletvekilimizi seçme hakkını elde etmişti ve Karan, Boran, Nebioğlu ve Erik'i seçmişti. Kurucu üyelerimizden sadece ikisi, Kuas ve Nebioğlu Meclise girebilmişti. Bu sonuç Partinin içinde dalgalanmaların doğmasına yol açtı. MYK'nin yedek üyesi olarak bu Kurulun kontenjan seçimleri çalışmalarına katılmıştım. Bu nedenle de, karşılaştığım üye ve solcu arkadaşların tepkilerini karşılamak zor oluyordu. Beni en çok üzen, kurucumuz olan Şaban Yıldız'ın durumuydu. Kontenjandan seçilmesini çok arzu etmiştim, fakat MYK asil üyelerine bu konuda telkinde bulunmam doğru olmazdı. Partiye girdiğim günden beri Şaban Yıldız'ın, işçi ve sendika eylemleri hakkında bana verdiği bilgilerden çok yararlanmıştım. Fırsat buldukça karşılıklı oturup tartışırdık. Fakat parti içi örgütlenme işlerinden sendikal faaliyetler yüzünden uzak kalmıştı ve Genel Merkeze uzun süre gelememişti. Bu durum aleyhine olmuştu.

Genel seçimden bir-iki hafta sonra Ankara'ya gittim ve Genel Sekreterliğin evrak ve malzemelerin bir kısmını, Nihat'a teslim ettim. O gün toplanan Meclis Grubumuzun oturumuna gittim. Grup odasında bulunan oldukça geniş bir masa etrafında oturduk ve toplantıdan sonra, dinleyicilerin balkonundan o günkü Meclis oturumunu izledim.

Aralık ayı başlarında seçim sonrası ilk Genel Yönetim Kurulu toplantısı Ankara'da yapıldı (4-5/12/1965). Genel Başkanın heyecanlı konuşmasından sonra, Kurula sunulan raporda seçim çalışmaları ve sonuçları hakkında geniş bilgi verildi. Raporu izleyen tartışmalar sırasında asil ve yedek üyelerin bazıları seçim listelerinin hazırlanması ve MYK'da yapılan kontenjan seçimleri hakkındaki memnuniyetsizliklerini açıkça belirttiler. Bu kaçınılmaz bir durumdu, konuşan arkadaşlarımızın çoğu listelerde umdukları yere konmamışlardı, bir kısmı da il veya ilçe örgütlerindeki çekişmelerden dolayı, önseçimlerde başarısızlığa uğramışlardı. Tüzüğümüzün 53. maddesinin öngördüğü işçi/aydın eşitliği sağlanamamıştı. Meclis grubumuzda sadece 3 sendikacı bulunuyordu. Durum sıkıntı yaratmıştı. Toplantıda 2. Büyük Kongrenin 1966'nın güz aylarında yapılmasına ve o güne kadar Genel Merkezin Ankara'ya taşınması için bütün hazırlıkların tamamlanmasına karar verildi.

Partimizin seçimdeki bu başarısı bütün sol çevreyi sevindirirken, sosyal demokrat görünmek isteyen CHP yönetimini endişelendirmesi kaçınılmazdı. CHP'nin solundaki en büyük rakibinin artık TİP'in olacağı belliydi.1966'nın

ortalarına doğru CHP yöneticileri konuşmalarında Partilerinin artık *'ortanın solunda'* bir parti olduğunu söylemeye başlamışlardı. Amaçları, kendileri dışında TİP dâhil bütün sol hareketlerin "aşırı sol" olduklarını göstermekti. Ceza Kanunun 141/142. maddelerinin hâlâ yürürlükte bulunması, bunların ileride TİP'e karşı bir tehdit olarak kullanılma imkânını veriyordu.

2. Büyük Kongre yaklaştıkça tüzüğümüzün parti yönetiminde öngördüğü işçi/aydın eşitliği prensibi aleyhinde bir akımın doğduğunu seziyorduk. 2. Büyük Kongre'de dışa vuran bu tartışmalar, Kongre'den sonra da devam edecekti. O güne kadar kurulan sol partilerin yönetimlerinin üst kademelerinde aydınlar yer alır, köyden veya sanayi kollarından gelen bir veya iki emekçi bulunurdu. Genel Başkan Mehmet Ali Aybar bu işçi/aydın eşitlik şartının, Partinin tüm yönetim kademelerinde uygulanmasını ısrarla isterdi. Nitekim 17 Ekim 1965 günü sabahın karanlığında beni arayarak, milletvekili kontenjan seçiminde işçi kardeşlerimize karşı haksız davrandığımızı düşündüğünü ve bunun parti için büyük bir tehlike olduğundan, kararların gözden geçirilmesi için MYK'yı derhal toplantıya çağırmamı istediğini yukarda anlatmıştım. İl, ilçe kongrelerinde ve Büyük Kongrede bu maddenin öngördüğü eşitliği sağlamak amacıyla yönetim kurullarına girecek aydın ve işçi üyeler için iki ayrı oy pusulası ve iki ayrı sandık kullanılarak seçim yapılmıştı. Partinin kongrelerinde kullanılan bu seçim şekli, üyelerimizin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmesine karşın, 53. Madde Parti içinde ve dışında çok tenkit ediliyordu. 53. maddeye karşı gelenler, TİP'in sendika başkan ve yöneticileri tarafından kurulduğunu unutuyorlardı. Bu tartışmalara Parti dışındaki Milli Demokratik Devrim hareketinin taraftarları da katılıyordu.

Seçimden sonra yapılan İstanbul İl Kongresinde, bazı delegelerin Milli Demokratik Devrim hareketinin etkisi altında kaldıklarını görüyorduk. İşçi/aydın eşitliği sorunu yanında Parti içinde Milli Demokratik Devrim tezlerinin ilk yandaşları ortaya çıkmıştı. Artık Parti programının çizdiği hattın dışında Milli Demokratik Devrim tezleri tartışılmaya başlanacaktı. Partimizin eski legal veya illegal sol partilerle ilişkisinin veya onların devamı olmadığını, birçok kez tekrar etmiştik. Bu tehlikeyi sezen Nihat Sargın, seçimden sonra toplanan Genel Yönetim Kuruluna sunduğu raporda: *"Teşkilât olarak kendimize en kısa zamanda çekidüzen verirken halkımızın gözünün üstümüzde olduğunu da bir an hatırımızdan çıkarmayacağız. "Bunlar da ötekilerine benziyor" damgasını yediğimiz anda dava kaybolmuştur uzun bir süre için. Onun umudunu yitiremeyiz. Partimiz en zor, en çetin devresine girmiştir; hem de en şerefli"* yazarak belirtmişti.[17]

17. *TİP'li Yıllar, Anılar-Belgeler (1961-1971)* Cilt 1, Nihat Sargın, Felis Yayınları Sayfa; 360

Bu durumun karşısında uyanık ve bilinçli davranmalıydık. 1966 yılı süresince Çin Komünist Partisi'nin lideri Mao Çe Tung'un başlattığı Kültür Devrimi, çoğu yüksek öğretim gören genç arkadaşlarımızı etkilemeye başlamıştı. Mao ile Sovyetler Birliği yöneticileri arasında doğan ayrılık komünist hareket içinde iki ayrı merkezinin doğmasına neden oldu. Çin'deki Kültür Devrimi'nin yarattığı hava hem dünyadaki sol gençlik çevrelerinde, hem de Türkiye'de hissedilmeye başlandı. Bunun yanında 1964 yılının ortalarından itibaren Marksist literatür yayını hızla artıyordu. Marks, Engels, Lenin ve diğer sosyalist yazarların kitaplarının piyasaya sunulması, sol düşünce için bir kazançtı. Yayınların bir kısmı geçmiş yıllarda, 1930'larda yayınlanmış ve sonra da yasaklanmış kitapların yeni baskılarıydı. Bir kaçı da günümüzün Türkçesine çevrilmişti. Yeni yayınlanan kitapların çoğunluğunun çevirilerinin titizlikle yapıldığını görüyorduk. Ancak birkaç eser, çevirisi çalakalem yapıldığı için, okuyanların yanlış bilgi edinmelerine neden oluyordu. Daha önceleri sadece yabancı dil bilen genç ve aydınların okuyabildiği Marksizm'in klasikleri ve diğer eserleri artık herkes rahatça okuyabiliyordu. Bu durum hem sol çevrelerde, hem de Parti içinde teorik tartışmaların daha fazla yapılmasına yol açıyordu. Bu olumlu havayı, olumsuzluğa çevirmek isteyenler de fırsatı kaçırmıyor, yayınladıkları broşür ve dergilerde kendi amaçlarına uygun ideolojik tartışma zemini yaratmaya uğraşıyorlardı.

Bu oluşumlar devam ederken, seçimden bir ay sonra üniversiteli gençlerin kurduğu Fikir Kulüpleri Federasyonu'na en faal genç üyelerimiz yönetici veya üye olarak katılmışlardı. Partimizin gençlik kolu üyelerinin kulüplerde öncü bir rol oynamasını arzuluyorduk. Bu hareketi kontrol altında tutmak gerekliydi. Partinin üst kademesi olarak bunu yapamadık, onları tek başlarına bıraktık. Bunun bir hata olduğunu 1967 ve 1968'deki olaylar göstermiştir.

Bir yandan gençlik hareketleri yükseliyor, diğer yandan il ve ilçelerde Parti üyeleri arasında teorik tartışmalar artıyordu. Bunun yanında Parti Grubumuzun TBMM'deki çalışmalarının artması, Genel Merkez'in çalışmalarını yavaşlatmış, olayları günü gününe İstanbul'dan izlemek zorlaşmıştı. Haftada en az bir veya iki kez toplanan MYK, artık fırsat buldukça TBMM'deki MYK üyelerimizin İstanbul'a gelmesi ile yapılabiliyordu.

Bu arada, yeni Siyasi Partiler Yasası'nın onaylanması bizlere hayli yüklü bürokratik yükümlülükler getiriyordu. O güne kadar bir dış denetime tabi olmayan Parti muhasebeleri, Anayasa Mahkemesi'nin denetimine verilmişti. MYK'nın aldığı kararla Parti muhasebesini Siyasi Partiler Yasası hükümlerine göre düzenleme ve planlama görevi bana verildi. Gereken çalışmaları yaptıktan sonra, uygulanacak muhasebe örneğini hazırladım, muhasebe kayıt defterlerini hazırlayarak örgüte dağıtılması için teslim ettim. Bu evraklarla beraber ka-

yıtların nasıl tutulacağına dair yazılı bir açıklama hazırladım. TBMM'deki Parti Grubumuzda MYK'nın altı üyesi bulunduğu için yönetimde zorluklar çekiyor, çalışmalarımızı gerektiği gibi örgütleyemiyorduk. Bunun yanında dışımızda cereyan eden olayları izlemekte de zorlanıyorduk. AP tek başına iktidara gelmişti ve seçim süresince izlediği anti-komünist propagandayı, seçimden sonra da aynı şiddetle devam ettiriyordu. Ceza Kanunu'ndaki 141. ve 142. maddeler yürürlükten kalkmamıştı. Aleyhimize gösteriler devam ediyordu. Nitekim Mart ayında, Ankara SBF'de Aybar'ın verdiği konferans ülkücü gençler tarafında basılmak istendi. Bunu yanında *Dönüşüm* dergisini satan Partili gençlere saldırıldı. İstanbul'da Milli Türk Talebe Birliği "Komünizm Tel'in Mitingi" düzenledi. Bu gelişmelerden kısa bir dönem sonra Denizli milletvekilimiz olan Muzaffer Karan, Parti Programına aykırı hareket ettiğimizi ileri sürerek TİP'ten istifa etti. Bir türlü istediğimiz çalışma ortamını bulamıyorduk, Partimiz her an bir komplo ile karşılaşabilirdi.

TBMM'de Senato Seçiminin 5 Haziran 1966'da yapılmasına karar verildi. Genel Seçimlerden altı ay kadar sonra Parti örgütümüzle tekrar yoğun bir çalışmaya koyulmalıydık. Fakat henüz önceki seçimin parasal borçlarının tümünü ödeyememiştik. Ancak milletvekili arkadaşlarımız seçim giderlerinin bir kısmını karşıladıklarından, para bulma yüküm azaldı.

Senato Seçimi yapılacak yerlerden bir ilde örgütümüz yoktu. Örgütümüzün bulunduğu diğer illerde bütün gücümüzle hazırlanmaya başladık. Senatör adayı olmak için 40 yaşın üstünde ve yüksek öğrenim diploması sahibi olmak gerekiyordu. Bu şartlar altında tüzüğümüzün 53. maddesine uygun hareket etmemiz olanaksızdı. Senatör adayı şartlarına sahip çok az işçi üyemiz vardı. Seçime 52 aday göstermek zorundaydık ve zorlu bir çalışmadan sonra aday listelerimizi tamamlayıp YSK'ya sunduk. Nihat Sargın Ankara'dan listemizin başında seçime giriyordu. Ankara'dan aday gösterilmesi olağandı; seçildiği takdirde Genel Merkez'deki işler, 2. Büyük Kongre'ye kadar kolaylaşacaktı.

1966 Nisanının ilk haftasında GYK'nın olağan toplantısı Ankara'da yapıldı. Seçim çalışmaları gözden geçirildikten sonra, 2. Büyük Kongre'nin hazırlıkları ile Kongreye sunulması tasarlanan Parti tüzük tadilleri önerisi tartışıldı. Bir gün sonra da Genel Başkanımızın yönetiminde İl Başkanları toplandı ve seçim süresince yapılacak toplantı ve açık hava mitingleri programlandı.

Seçim kampanyasının başladığı günlerde, 27 Mayıs'ın yıldönümü dolayısı ile *Yön* dergisinde Doğan Avcıoğlu imzasıyla *"zinde kuvvetler öncülüğünü"* tartışan bir yazının çıktığını gördük. Yazıda *"küçük burjuva öncülüğüne dayanan cephe anlayışı"* geniş bir şekilde tartışılıyordu. Böylece Avcıoğlu, Milli Demokratik Devrim anlayışının teorik temellerini anlatıyordu. O günlerde buna benzer yazıların ve fikirlerin tartışılmaya başlanması, 1968'den sonra

sol cephede doğacak olan ayrışımlar, fraksiyonlar ve fikir kargaşalarının ilk belirtileri olmuştur.

Seçim kampanyası süresince bazı miting ve toplantılarımız AP'nin örgütlediği grupların saldırılarına uğradı. Bu olayların başında, Kayseri'de yaptığımız açık hava mitinginden sonra, il merkezimizin saldırı sonucunda tahrip edilmesi vardı. Partimize karşı hazırlanmak istenen en büyük komplo, 4 Haziran 1966, yani seçimden bir gün evvel olanıdır. O gün saat 16.00'a doğru Genel Merkeze geldiğimde, Adnan Cemgil Ankara'dan aldığı haber hakkında bilgi verdi. Durum vahimdi, Anadolu Ajansı'nın, yani devlet ajansının, seçim kampanyasının bitiminden birkaç saat evvel gazetelere gönderdiği "flaş" mesajda: "TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın o günlerde toplantı halinde bulunan Çekoslovak Komünist Partisi Kongresi'ne kutlama mesajı gönderdiğine" dair haber vardı. Seçimin arifesinde uydurulan bu yalan haber, kuşkusuz Partiye karşı tasarlanan bir komploydu. Haberin duyulduğu anlarda, Nihat Ankara'da bulunuyordu ve kendisinin bu yalanın bir iki saat sonra, akşam 19.00'da Radyo Ajans Haberlerinde yayına girmesini önlemek için, ilgili makamlara başvurduğunu öğrendik.[18]Biz ise, haber saatini beklemekten başka bir şey yapamıyorduk. Ajansta haberin verilmediğini görünce sevindik; Ankara'daki arkadaşlarımızın girişimleri haberin radyoda okunmasını önlemişti. Aynı anda, Nihat bütün gazetelerin sorumlu yazı işleri müdürlerine çektiği yıldırım telgrafta, tümüyle uydurma olan bu haberi kullanmamaları gerektiğini kesin bir dille belirtiyor, cezai ve hukuki sorumluluklarını hatırlatıyordu. Sıra bize gelmişti, bu telgrafın yazı işleri müdürlerinin eline geçip geçmediğini bizzat kontrol etmek gerekiyordu. Cemgil ve birkaç arkadaşla beraber, Cağaloğlu'nda bulunan birbirine yakın gazete merkezlerini gezdik ve telgrafımızın yazı işleri müdürlerinin eline geçtiğini gördük. Ertesi gün gazetelerin hiç birinde bu haberden söz edilmiyordu. Seçim arifesinde Partimize karşı hazırlanan bu komployu önlemiş olduk.

Seçim günü İstanbul'da sakin geçti. Ertesi sabah Genel Merkez'de seçim sonuçlarını gözden geçirmeye başladık. Sonuçlar Ekim 1965 seçimlerinden pek farklı değildi. AP %56.29, CHP %29.98, MP %5.9, TİP %3.79, YTP %2.25, CKMP %1.91 oy almıştı. Milli bakiye sistemi bu seçimde de geçerli olduğundan AP 35, CHP13, MP, TİP, YTP ve CKMP birer senatör kazandılar. Buna göre Kocaeli'nden aday olan üyemiz Fatma Hikmet İşmen Senatör seçildi.

1966'nın başlarında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in sağlık durumu ağırlaşmış, derin bir koma halinde yatıyordu. Hekimlerin verdiği raporla görev yapamayacağı kararı verildi. Bu karardan birkaç hafta evvel, Orgeneral Cevdet

18. Bkz. *age*, Sayfa; 370-373

Sunay, Genel Kurmay Başkanlığı'ndan istifa etmiş, Cumhurbaşkanı kontenjanından Senato üyeliğine atanmıştı. Kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanlığına aday gösterildi. Anayasa hükümlerine göre, Cumhurbaşkanı BMM ve Senatonun yaptıkları birleşik bir toplantı ile seçilecekti. Partimizin MYK toplantısında, Sunay'a lehte oy verilmesi kararlaştırıldı. Bu kararımız nedeniyle bazı sol çevreler, bizi "parlamentarizm" yapmakla suçladı. Bu itham Parti üyeleri arasında da tartışmaların başlamasına neden oldu. Anımsadığım kadarıyla MYK toplantısında söz aldığımda ben de lehte oy kullanmamızın doğru olacağını söyledim. Arkadaşların çoğunluğunun da aynı eğilimde olduklarını gördüm. Aylardan beri Sunay'ın Cumhurbaşkanı olması için hazırlıklara girişilmişti ve o güne kadar diğer Partilerden aleyhte bir eğilim görülmemişti. Yeni seçilecek Cumhurbaşkanı Sunay'a Grubumuzun tek başına 15 karşı oy vermesi lehimize pek uygun olmayabilirdi.

2. Büyük Kongre gününün yaklaşmasıyla, Partide daha faal bir görev almak isteyenler çoğaldığı gibi, üyeler arsında teorik tartışmaların arttığını da gözlemliyordum. Bunun yanında Doğan Avcıoğlu'nun *Yön* dergisinde, bu tartışmaları hızlandıracak yazılar çıkmaya başladı. Senato Seçimlerinden hemen sonra çıkan ilk sayıda, Partimizin karşı karşıya bulunduğunu sandığı parti içi meselelerin incelenmek istendiği bildiriliyordu. Yazıda, güç şartlar altında şerefli bir görev yapan TİP'in, toplumda köklü değişiklikler yapılmasını isteyen ilerici güçlerin önemli bir kısmının oylarını topladığını belirtikten sonra "*TİP'in ne yaparsa doğrudur anlamına gelen bir tutumun benimsemenin sosyalistçe bir davranış sayılmayacağı düşünerek konu ile ilgilenen herkesin katılmasını arzuladığı geniş bir tartışma başlatma*" istediğini belirtiyordu. *Yön'ün* bu tutumu Parti içinde bir süreden beri devam eden teorik ve 53. madde üzerindeki tartışmalara Parti dışında bulunan çevrelerin de katılmalarına yol açıyordu.

Yön dergisinin bu son tutumu beni endişelendirmişti. Güz aylarının birinde yapılması düşünülen 2. Büyük Kongrenin yaklaşmasıyla ilçe ve il kongreleri toplantıları başlamıştı. Bu kongrelerde Büyük Kongre'ye gidecek delegelerin seçiminde tüzüğümüzün öngördüğü şartların uygulanması gerekiyordu. Doğal olarak da üyelerimiz arasında kim işçi sayılır, kim sayılmaz sorunu Birinci Kongre'de olduğu gibi tekrar ortaya çıkıyordu. Bunun yanında Genel Seçimlerden sonra bazı üyelerimiz arasında milletvekilli seçilen arkadaşlarımızın maaşlarının tutarı ve sarf şekli hakkında bilgi edinme merakları, dedikoduların doğmasına neden oluyordu. Şüphesiz *Yön*'ün açmak istediği bu tartışma da üyelerimizin bir kısmını etkilemişti. Marksist eserlerin yayınının gittikçe artmasının ve Mao'nun Kültür Devrimi'nin genç üyelerimizin bir kısmını etkilediğini görüyordum. Doğal olarak *Yön* dergisinin açmak istediği tartışmalara TİP'in katılması mümkün değildi.

Partide bir sohbet, oturanlar sol baştan: Mehmet Ali Aybar, Yaşar Kemal, Moris Gabbay, Şaban Yıldız

Bu tür tartışmalar üyelerimiz arasında görüş ayrılıklarının doğmasına yol açıyordu. Ağustos ayında Şekerbank'ın milletvekillerine verdiği krediler Parti üyeleri arasında milletvekillerimizin maaşları hakkında devam ede gelen dedikoduların artmasına neden oldu. Anımsadığım kadarıyla, Şekerbank bütün milletvekillerine çok düşük faizle 15 bin liraya kadar kredi olanağı tanımıştı. Bu karar Hükümet tarafından verilmişti ve Meclis grubumuzun bu kararla bir ilgisi yoktu. Ancak sıkışan bazı milletvekili arkadaşlarımızın bu krediden faydalanmak istedikleri basına yansımıştı; bu haberin duyulmasıyla birlikte Partide ve yakın çevrelerde şiddetli tartışmalar başladı. Bunun üzerine MYK hemen toplanıp bu kredilerden milletvekili arkadaşlarımızın yaralanmasını yasakladı ve alınmış olan kredilerin bankaya iade edilmesine karar verdi. Bu durum bir Genelgeyle Parti örgütüne bildirildi. Ancak daha sonra, alınan paraların bankaya geri verilmesi zor olduğundan tutarının genel merkezin emrine verilmesine ve Ankara'da Partiye Genel Merkez binası satın alınması için diğer milletvekillerimizin de bu kredi olanağından yararlanarak bankadan kredi çekmelerine, paraların Partiye bırakılmasına ve Milletvekillerimizin Şekerbank'a ödemek yükümlüğünde bulunduğu miktarların da Parti'ye verdikleri özel milletvekili aidatından düşülmesine karar verildi.

Parti içinde milletvekillerimiz aleyhine bir cereyan yaratılmak istediğini sezinliyordum. Bazı sol çevrelerin etkisi altında kalan en faal arkadaşla-

rımızdan bir kaçının, Partinin "parlamentarizme" yönelme eğiliminde olduğunu ileri sürerek, yeni bir tartışma konusunun ortaya çıkmasına sebep olduklarını gözlemliyordum. Bunun yanında 2. Büyük Kongre'nin yaklaşmasıyla, Kongre'ye gönderilecek delegelerin seçiminde, işçi-aydın eşitliğini sağlamak birçok il ve ilçede zor oluyordu. Üyelerimizin bir kısmı, bu şartın uygulanmasını istemenin haksız imtiyazların doğmasına neden olduğunu söylüyorlardı. Kuşkusuz, o günlerde Partimizin dışındaki sol çevrelerde süregelen teorik tartışmalar da üyelerimizi etkiliyordu. Dışımızda devam ede gelen sınıf öncülüğü tartışmalarına üyelerimiz de katılıyordu. "*İşçi sınıfı öncü değil, işçi sınıfının öncüsü partidir*" konusu tartışılırken "tüzüğümüzde 53. maddenin yeri yoktur" diyorlardı.

Parti'de doğan bu çalkantıya son vermek gerekiyordu. Sorunu MYK toplantısında ele aldık ve örgütün dikkatini çekmek amacıyla bir Genelge yayınlanmasına karar verildi. Yayınlanan Genelge, bizzat Mehmet Ali Aybar'ın kaleminden çıkmıştı: "*Milletvekilleri aleyhine bir hava yaratılarak Parti içine işçi-aydın ikiliği yaratılmasına katiyen izin verilmemelidir. Unutulmasın ki, İşçi Partisi ortamı içinde ve sosyalist görünerek de demagoji yapılabilir. Bunun en kolay şekli fukaralık edebiyatıyla birbiri aleyhine kışkırtmaktır. Bu kışkırtmaları sosyalizmin temel şartı olan kol ve kafa emekçileri arasındaki kardeşçe işbirliği ve dayanışmayı zedeleyeceği asla akıldan çıkarılmamalıdır...- Kol emekçisi – kafa emekçisi -çatışmasına yol açabilecek olumsuz demagojik konuşmalara karşı konulmasını partili kardeşlerimizden kesin olarak isterim.*"[19]diye kararımızı bildiriyordu.

Bu tür teorik tartışmaların kesildiğini sanmak hatalı olurdu. Milli Demokratik Devrimciler, yayınları ve kişisel temasları sayesinde üyelerimizi etkilemeye çalışıyorlardı. *Yön'ün* açtığı bu tartışmalara Parti olarak cevap vermiyorduk. Ancak bu tartışmalara dair Partimizin görüşlerini, basın bültenlerimizde, il ve ilçe toplantılarında yapılan konuşmalarda ve *Sosyal Adalet* ve *Dönüşüm* dergilerde çıkan yazılarda açıklıyorduk. Açılan bu tartışmalara üyelerimizin katılmalarını önleyemezdik. Aslan Başer Kafaoğlu, Rasih Nuri İleri, Muvaffak Şeref gibi Etüt Bürosunda görev almış olan üyelerimiz "*Yön*"e gönderdikleri yazılarla bu tartışmalara katılmışlardı.

Mart ve Temmuz 1966'daki iki şiddetli deprem sonunda Varto yerle bir oldu. Her iki depremden sonra Aybar'ın başkanlığında bazı milletvekillerimiz bölgeyi iki kez ziyaret ettiler. Yıkımlar, ölü ve yaralı çoktu. Hayvancılıkla beslenen bu bölgelerde çok büyük hayvan telefatı olmuştu. İşçi ve emekçiden yana bir sosyalist partinin Doğu Anadolu'da deprem bölgesine gitmesi çevre-

19. Bkz. *age*. Sayfa; 385

de büyük bir coşku ile karşılandı. O sıralarda İl ve ilçe kongrelerimiz devam ediyordu. Genel Başkan ve diğer milletvekilli arkadaşlarımızın bu kongrelerde yaptıkları konuşmalarda, gördüklerini aktarıyor ve Devletçe yapılması zorunlu çalışmalar hakkında Partimizin görüşünü bildiriyorlardı. Yaz boyunca bu kongreler devam etti.

1966 Temmuz ayı başlarında GYK toplantısı Ankara'da yapıldı. Yaklaşan 2.Büyük Kongre hazırlıkları üzerinde duruldu. Ana tartışma konusu, illerin kongreye yollayacakları delege sayısıydı. Çünkü mevcut tüzüğe göre yapılacak kongrede 1000 üyeye 1 delege düşüyordu. Bu şartlarda kongreye gidersek en fazla 50-60 delege katılabilecekti. Ayrıca bazı illerin sadece ilçelerinde örgütlüydük. Hatta il hariç tüm ilçelerinde örgütlü olduğumuz yerler vardı. Bunlar mevcut tüzüğe göre kongreye delege yollayamıyorlardı. Bunun yanında partiye üyelik için tüzükte aday üyelik süreci çok uzundu. Toplantıda bunun kısaltılması üzerinde duruldu. Kongrenin yeterli sayıda delege ile toplanması ve temsil niteliğinin artması ancak olağanüstü kongrede yapılacak bir tüzük değişikliği ile olabilirdi. Eylül ayında olağanüstü kongre kararı alındı. Toplantı sırasında yapılan konuşmalardan 53. maddenin tekrar tartışma konusu olacağını seziyordum.

Başkanımız, 10 Temmuz 1966'da İçel (Mersin) İl Kongresinde yaptığı konuşmada, ABD ile o güne kadar yapılmış olan açık veya gizli ikili anlaşmaların yok sayılmasını isterken,"*Amerikalılara ve onun yurdumuzdaki aracı ve ortaklarına karşı*" barışçı yoldan uygulanmasını öngördüğü mücadeleden söz etti. Bunun en uygun yolunun da yurdumuzda bulunan Amerikalılara ve onun yandaşlarına karşı bir boykot uygulanmasını olduğunu bildirdi. Aybar;"*Yurdumuzdaki Amerikalılara karşı her türlü münasebetleri keserek onları tecrit, etmeli gittikçe daralan bir nefret çemberi içine almalıdır*" diyordu. Buna göre, hiçbir vatandaşımız Amerikalıların yanında çalışmamalı, alışverişte bulunmamalı ve onlardan hizmet almamalıydı. Bence boykot çağrısı propaganda bakımından cazipti, ancak yaratabileceği sonuçları çok iyi hesaplanmamıştı. Önerilen bu anti-Amerikan kampanya, önce MYK toplantısında, ardından ilk Genel Yönetim Kurulu toplantısında kabul edildi.

Amerikalılara karşı alınan bu karar bir pasif direnme hareketinden fazla bir şey değildi. Üyelerimizin hemen hemen tümü bu karara göre davranmayı uygun bulmuştu. Hatta petrol mühendisi olan bir üyemiz Mersin'deki Petrol Rafinerisindeki işinden istifa ettiğini bildirdi. Bence cesur bir davranıştı, ancak sonuçsuzdu. Çünkü istifasından birkaç gün sonra yerine alınan kişi, yine bir Türk vatandaşı olacaktı. Beni en çok düşündüren durum da işçi veya hizmetli olarak Amerikan üslerinde, şirketlerinde ve Amerikan ailelerinin yanında çalışan üyelerimizin durumuydu. Bu kararımızı pratik olarak uygulamak çok

zordu. Pasif direnme kararımıza gazete ve dergilerin fazla ilgi göstermediklerini gördüm. Ancak *Hürriyet* gazetesi bu durumu aleyhimize kullanma fırsatını buldu. Arkadaşımız Sadun Aren'in bir dairesini Amerikalılara kiraladığını büyük bir manşetle duyurdu. Durum ciddiydi. Ancak Aren, Parti bu kampanyaya karar vermeden çok evvel dairesini kiralamıştı. Olayın iç yüzünü anlatmak için çok çaba sarf ettik. Bu durum Parti içinde ve yakın çevremizde dedikoduların devam etmesine yol açmıştı. Genç üyelerimizin bu pasif direnme kampanyasına içtenlik ve sevinçle devam ettiklerini gördüm. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de anti Amerikancılığın ve ABD emperyalizmine karşı mücadele belgisinin yavaş yavaş yükseldiği günlerdi.

1967'de Amerikan 6. Filosu'na karşı gençliğin nümayişini tesadüfen pek yakından izleme fırsatını buldum. Olay günü Kartal'daki işimden eve dönmek için, Üsküdar'dan araba vapuruna bindim. Kabataş'a yaklaşırken çoğu öğrenci olan bir gençlik kalabalığının, rıhtıma yanaşmış olan bir Amerikan filikasını devirmeye ve içinde bulunan denizcileri denize atmaya uğraştıklarını gördüm. Araba vapurundan çıktıktan sonra, gençlerle polisler arasında bir arbedenin başladığını ve yanlarına yaklaşmamın mümkün olmadığını gördüm. Eve uğramadan bir arkadaşla buluşmak üzere Beyoğlu Çiçek Pazarı'nda bulunan Edebiyatçılar Derneği'ne gittim. Arkadaşlarla otururken genç bir Parti üyemiz yanıma yaklaştı ve Kabataş'taki olaylara katıldığını söyleyerek elinde tutuğu Amerikan denizcilerinin giydiği beyaz kepi, ganimet olarak Genel Başkanımıza vereceğini söyledi.

Ancak aceleyle ve sonuçları pek düşünülmeden alınan bu kararın umduğumuz gibi gelişmediğini kabul etmek zorundaydık. Nitekim Ağustos 1966'da MYK'da alınan bu kararı düzelttik. Bu değişiklik Genelgeyle örgüte bildirildi. Genelgede "Amerikalılarla olan görev dışındaki münasebetlerin kesilmesine ve medeni ölçüler içinde bulunulmasına, il ve ilçe kongrelerinde bu konunun önemin belirtilmesine oy birliği ile karar verildiği" bildiriliyordu.

2. Büyük Kongre'ye daha geniş bir delege kitlesinin katılmasını sağlamak için konuyu kapsayan tüzüğün 10. maddesinde değişiklikler yapmak gerekiyordu. 30 Eylül 1966'da Olağanüstü Kongre, 1. Büyük Kongre'nin delegeleriyle toplandı. Değiştirilen 10. maddeye göre, delegeler il kongrelerinde veya ilçe teşkilâtı olan il merkezi kurulmamış illerde, tek ilçe varsa kendi kongresinde, birden fazla ilçe olup il merkezi yoksa ilçelerden seçilen delegelerin toplanıp Büyük Kongre'ye gidecek delegeleri seçmesine, Kongresini yapmış illerin kayıtlı üyelerinden ilk 500 üye sayısı için 4 delege, ondan sonraki her 200 üye için birer delege seçilmesine karar verildi. Kongrenin tabii delegeler maddesinde değişiklik yapılmadı.

Olağanüstü Kongre bittikten sonra GYK toplantısına geçildi ve Büyük

Kongre'nin hazırlık çalışmalarına başlandı. Kongrenin bir ay sonra yapılması kabul edildikten sonra Kongrenin yerini tespit etmek gerekiyordu. İstanbul veya Ankara'da uygun bir yer bulmak mümkündü fakat sesimizi taşrada duyurmak istiyorduk. Örgütümüzün geniş bir şekilde örgütlenmiş olduğu bir ili seçmeye karar verdik ve Malatya'yı seçtik. Bu ilin Yönetim Kurulu Başkanı arkadaşımız Hayrettin Abacı bir gün evvel yapılan Olağanüstü Kongre'nin Divan Başkanlığı'nı üstlenmişti. Abacı ile görüştükten sonra Kongre'nin 20-24 Kasım 1966'da yapılmasına karar verildi.

Malatya ili uygun bir seçimdi. Teşkilâtımızın gelişmekte olduğu Doğu illerine yakındı ve bu yörelerden delege ve izleyicilerin gelmesi kolaylaşıyordu. Parti Kongresi'ni bir taşra ilinde toplayan ilk parti biz oluyorduk. Yörenin ilgisini çekmenin yanı sıra lokanta, otel, taksi, fayton işletenlere iş imkânlarının artacağını da düşünüyorduk Arkadaşımız Abacı'nın bu kongreyi itina ile hazırlayacağından emindik. Ne de olsa bu kente iki-üç gün kalacak, 500 kadar arkadaş ve üyemiz gelecekti.

Genel Yönetim Kurulunda Kongreye sunulacak raporların tartışmaları yapıldıktan sonra, gündeme konacak maddelerin başında Genel Merkezin Ankara'ya taşınması ve süregelen tartışmalara son vermek amacıyla 53. maddeyi değiştiren yeni bir taslak sunulmasına karar verildi.

İstanbul İl Kongresi

1966 Ekiminin son haftasında İstanbul İl Kongresi yapıldı. Toplantı bu kez Eminönü Halkevi salonu yerine Beyazıt Rüya Düğün Salonu'nda yapıldı. Bu salonda muhtemel saldırılar kolayca önlenebilirdi. Kongrenin bundan evvelkiler gibi sakin geçmeyeceğinden emindim. Yukarda söz ettiğim *Yön* dergisinin Partimizin çizdiği yol hakkında açmak istediği tartışma, Milli Demokratik Devrim taraftarlarının ilçelerimizde giriştikleri eylemlerin yanında, milletvekillerimizin aldıkları maaş ve krediler hakkındaki dedikoduların hâlâ devam etmesi, bunu gösteriyordu. Büyük Kongreye katılmak için delege seçilmek isteyen üyelerin durmak bilmeyen kulis faaliyetleri görülüyordu. İl kongresinden birkaç gün evvel de Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Üsküdar ilçemize üye olarak kaydedildiğini öğrendim. Dr. Kıvılcımlı uzun yıllar evvel komünistlikten mahkûm edilmişti ve Nâzım Hikmet'le beraber hapis yatmıştı. 1950'de yayınlanan Af Yasası'ndan yararlanıp kurtulmuştu, ancak Siyasi Partiler Kanunu'na göre üyeliğini kabul etmemizin doğru olup olmayacağını bilemiyordum. Üyeliğinin kabul veya ret edilmesi, Türkiye sol hareketi için önemli bir isim olması nedeniyle, başlı başına bir sorundu.

Kongre Genel Başkanımızın konuşması ile açıldı. Parti genelinde esen

tartışmaları sezdiği için, konuşmasına emperyalizm ve sömürüye karşı sosyalizmin kimlerin tarafından ve nasıl kurulacağı konusunu ele aldı ve özetle şöyle dedi:

"...kurtuluş mücadelesine girişen halkların, sömürge veya bağımlı ülke durumundan kurtulması, bazı çevrelerde aydınların genellikle orta sınıfların devrimciliği meselesini ele alınmasına yol açmıştır. Bazı aydınlar, milli kurtuluş savaşları sırasında olsun, zaferden sonra yurdu kalkındırma işlerinde olsun, orta sınıfların özellikle aydınların devrime öncülük ettiği sonucuna varmışlar ve sosyalizmin tepeden inme kurulabileceğini, geri kalmış ülkelerde hatta ancak bu yoldan kurulabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu gibilerin gözünde emekçi halk sadece yönetilecek kullanılacak bir kütledir ve son tahlilde sosyalizm sadece bir ekonomik tekniğinden ibarettir."

"...Küçük burjuva aydınları mensup oldukları sınıf bakımından, bireyci ve genellikle kapitalizme ve onun ideolojisine dönüktürler. Ancak halkın ağırlığını koyduğu bir politik hareket içinde bulundukları hallerde olumlu hareket ederler. Yalnız kaldıkları zaman halka karşı olmasalar da, halka tepeden ve dışarıdan bakma alışkanlığı içindedirler"

"...Ancak işçi örgütünün içindedir ki, aydın yararlı insan olur. Onun dışında oldu mu, etiketi ne olursa olsun, ona güven caiz değildir ve yarın bu gibi aydınların ne yapacağı belli olmaz"

Genel Başkan konuşmasına devamla şu vurguyu yaptı:

"İşçi sınıfının demokratik öncülüğü etrafında bütün emekçi sınıf ve zümrelerle kurar sosyalizmi. Sosyalist aydınlar da bu hareketin içinde yer alırlar ve yer aldıkları halkla kaynaştıkları, halkın yüz yıllık tecrübelerinden yararlanmasını başardıkları ölçüde sosyalizmin kuruluşunda yararlı olurlar. Türkiye İşçi Partisi meseleyi böyle koyan ve meselelere bu yoldan arayan bir kuruluştur.[20]

Genel Başkan, bu sözleriyle *"Yön"* dergisinin ve MDD'cilerin ileri sürdükleri tezlere karşı TİP'in hattını belirtiyordu.

Konuşmadan sonra açılan tartışmalar sırasında bir delege 53. maddede "Yönetim kademelerinde işçilere tanınan kontenjanın amacının işçilerin politik eğitimi olduğunu, fakat pratikte bundan sendikacılara bir imtiyaz doğurduğunu ileri sürerek profesyonel sendikacıların böyle bir imtiyaza layık olmadıklarını iddia" etti. Bu delege herhaldeTİP'in11 sendika başkanı tarafından kurulduğunu unutuyordu. Fakat ileri sürdüğü fikrin bir-iki aydır Parti üyelerimiz arasında tartışıldığını görüyordum. Bu tür tartışmalara bir son vermek gerekiyordu. Toplantıda bulunan Kemal Türkler, söz alarak ileri sürülen bu

20. Y.a.g.e. Sayfa: 405-406

tezlere cevap verdi: *"Çalışanlar Partisi oyunu, komünistlik isnadı oyunu, gibi tertipler sökmeyince "Partimizin Düşmanları" şimdi de içeriye kadar sokulup bu oyunu sahneye koymuşlardır"* dedi.

Bu sözler bu sorunu şimdilik kapatıyordu. Ancak bu görüşlere yakın olan Şişli ilçesinden üyemiz Sevinç Özgüner söz alarak MDD tezlerini savundu. Bunun yanında, Kongre Başkanlığına gelen bir öneri ile Kongrede hazır bulunan Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın kürsüye gelip bir konuşma yapması istendi. Bu istek kabul edilmedi. Bu kongredeki bazı delegelerin tavrı ve bugün tafsilatını anımsayamadığım ortaya sürülen tez ve fikirlerin çokluğu Büyük Kongre'nin çekişmeli geçeceğini gösteriyordu. Üstelik beni üzen durum, Sevinç Özgüner gibi İstanbul Yüksek Tahsil Gençliği Derneği'nde beraber çalıştığım arkadaşların bir kısmının Mihri Belli'nin MDD tezlerinin savunucusu olarak Parti içinde çalışmak istemeleriydi. Bu bizi çok uğraştıracaktı. İşçi sınıfının öncülüğü Partimizin ana hattı idi. Buna karşı Parti içinde bir hareket doğuyordu. İstanbul Kongresi'nden sonra yapılan ilk MYK toplantısında bu sorun ele alındı ve soruşturma açılmasına karar verildi. Toplantıda alınan diğer bir karar da Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Parti aday üyeliğinin reddedilmesiydi. Birkaç gün sonra tekrar toplanan MYK, yapılan soruşturma sonucunda 17 üyenin Merkez Haysiyet Divanı'na sevkine karar verdi. Üzeyir Kuran'ın başkanlığında toplanan Merkez Haysiyet Divanı, sevk istemimizi reddederek 17 üyemizi akladı.

Ekim ayının sonlarına doğru İngiliz filozofu ve barış savaşçısı Bertrand Russell, Genel Başkanımız Mehmet Ali Aybar'ı, o sıralarda Vietnam'da süren savaşta işlemekte olduğu insanlığa karşı suçlardan ötürü ABD'yi yargılamak üzere kurduğu Uluslararası Mahkemeye üye olarak davet etti. Mehmet Ali Bey de bu daveti memnuniyetle kabul etti.

Birleşmiş Milletler FAO'ya Müracaat

Bir süreden beri bozuk olan işlerim beni mali sıkıntıya sokmuştu. 1962'de ortaya çıkan şap hastalığı o güne kadar iyi giden ham deri ihracatı işimi bozmuştu ve ortağı bulunduğum firmalar çok zor duruma düşmüştü. Mal stoklarımızı elden çıkarmak, bankalara ve piyasaya olan borçlarımızı ödemek iki yılımızı almıştı. Bu süre zarfında zamanımın çoğunu Partideki işleri yürütmekle geçirdiğimden, ortaklarımın yeni iş imkânı arayışlarına katılamıyordum. Bu durumda doğal olarak ortak olduğum işlerde kâr payımı çok daraltmıştı.

Genel Seçim ve Senato Seçimlerinden sonra Genel Merkezin işlerinin çoğu artık Ankara'dan yönetiliyordu ve 2. Büyük Kongre'de alınacak kararla Partinin Genel Merkezi Ankara'ya taşınacaktı. İş aramaya koyuldum. Aziz dostum Aslan Başer Kafaoğlu'yla birlikte bir muhasebe firması kurduk. Kısa

zamanda onun da bir netice vermeyeceğini anladık. O güne kadar bozulmamış olan günlük ev hayatımı sürdürebilecek bir iş bulmak zorundaydım. 16 yıldan beri Ayazpaşa'da iki odalı küçük bir dairede kiracı olarak oturuyorduk. Oğlum da bir Fransız okulunda okuyordu. En büyük problem de ev kirasıydı. Ev kiram biraz yüksekti. Evi değiştirmemin anlamı da yoktu. Semt değiştirmek de ayrı bir zorluktu. Kayınpederimden bana intikal eden Sigorta Prodüktörlük işinin portföyünü sigorta şirketine devrettim. Esasta bir yıldan beri prim tahsilâtını onlara bırakmıştım. Uygun bir iş aramaya koyuldum. Ortaklarımın teklif ettikleri iş beni pek tatmin etmiyordu. 1966 Cumhuriyet Bayramı'ndan birkaç gün evvel, *Cumhuriyet* gazetesinde İngilizce yazılı bir ilân gözüme ilişti. Birleşmiş Milletlerin Gıda ve Tarım Teşkilâtı'nın bir Projesi, idari ve mali işleri yürütebilen ve İngilizce bilen tecrübeli bir eleman aradığını ilân ediyordu.

Kolejden bazı arkadaşlarımın Birleşmiş Milletlerde çalıştıklarını biliyordum. Özellikle rahmetli sınıf arkadaşım Haluk Özbudun'un, BM Genel Sekreterlik ofisinde önemli bir görevi vardı. Karşılaştıkça Birleşmiş Milletler teşkilâtında bana uygun görev yerleri bulunduğu ve ısrarla başvurmamı istiyordu. Bu iş ilânı bana cazip geldi, başvurmak arzusundaydım ancak, üniversite yıllarında kurucu olduğum İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği ve Parti üyeliğimin buna engel olmasından korkuyordum. Yine de başvurmakta fayda vardı. Daktilonun başına geçtim ve başvuru mektubumu İngilizce yazdım ve postaladım.

Birkaç gün sonra cevap geldi. Mektupta ilişikte bulunan formdaki soruları cevaplamamı istiyorlardı. İki taraflı iki sahifelik bir formdu. Soruların çoğu özgeçmişim hakkındaydı. Formun son paragrafında istenen bilgiler ilginçti. "Kurduğunuz veya üye olduğunuz dernek ve siyasi partiler. Yazdığınız kitap veya deneme ve yazılarınızın yayınlandığı dergi ve gazetelerin listesi" gibi sorular. Soruları tam ve eksiksiz yanıtladım. Kabul edilirsem olduğum gibi kabul edilmeliydim.

Bir hafta sonra telefonla aradılar ve görüşmek üzere Pendik'te bulunan Veteriner Kontrol ve Araştırma Enstitüsü'ne gelmemi istediler. Veteriner Araştırma Enstitüsü Orta Doğunun başta gelen enstitülerinden biridir. Kuruluşu Osmanlı'nın son dönemlerine dayanır. Birleşmiş Milletlerin Tarım ve Gıda Teşkilâtı'nın (FAO) Enstitü'ye bağlı önemli projelerinden biri Koyun ve Keçi Hastalıkları Araştırma Projesiydi. Bütçesi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'ndan karşılanıyordu. Enstitünün merkez binası ile diğer müştemilatı Pendik'te denize bakan büyük bir bahçenin içindeydi. Projenin laboratuarları ise yeni inşa edilmiş bir binada bulunuyordu. Projenin kuruluşundan beri İdari ve Mali İşleri Müdürü olan Abdülkadir Tarzi Bey, beni karşıladı. Tanıştıktan sonra teklif edilen iş hakkında bilgi verdi. İş, Projenin mali, idari kısmını

yürütmek, personel işleri ve Enstitü müdüriyeti ile idari işbirliğini sağlamaktan ibaretti. Projede çalışan personelin ise, İngiliz, Alman, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı veterinerler olduğunu ve bunlarla beraber Enstitüye bağlı bir Türk Veteriner araştırma ekibinin de çalıştığını söyledi. Görüşmemiz Türkçe başlamıştı, kısa bir süre sonra İngilizce konuşmaya koyulduk sonra da Fransızcaya döndük. Ödeyecekleri maaşı sorduğumda "iki bin lira" diye cevap verdi. Pek memnun olmadığımı görünce, önerilen maaşın, Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı işletmelerin, konsoloslukların ve sefaretlerin yerli elemanlarına görev ve bilgilerine göre ödedikleri maaş ve ücret seviyesinde olduğunu ekledi. Tereddüt ettiğimi görünce, İngiliz olan Proje Müdürünün benimle görüşmek istediğini söyledi. Odasına girdiğimizde, masa başında oturan uzun boylu, altmış yaşlarında görünen Doktor A.W. Stableforth'la karşılaştım. Sert bir tavrı vardı, resimlerde gördüğüm İngiliz amirallerine benziyordu. Görüşmemiz süresince özgeçmiş formumu gözden geçirdiğini gördüm. Arada bir soru soruyordu. Bir ara bana dönerek, "bizde çalışanların tümü araştırmacı bilim adamlarıdır. Hiçbirimiz idari, mali, personel, ulaşım ve buna benzer işlerle vakit kaybedemeyiz. Bu tür işleri yüklenebilecek tecrübeli eleman istiyoruz" dedi. O güne kadar yaptığım işlerin mahiyetini sordu. Gerekli bilgiyi verdim. Bir firmaya sahip olduğumu başka bir işe girdiğim takdirde firmamı ortaklarıma devredeceğimi söyledim ve 44 yaşında olduğumu ekleyince "yaş bizim için önemli değil, tecrübe sahibi olanı istiyoruz" diye cevap verdi. Başvurumun sonucunu iki hafta içinde bildireceğini söyledikten sonra ayrıldım. Bu görüşmenin lehime sonuçlanabileceğini düşündüm ancak malum olan nedenlerin buna mani olabileceğini de unutmuyordum.

18 Kasım'a kadar zamanımız 2. Büyük Kongre'nin hazırlıklarıyla geçti. *Yön*'de çıkan yazılarda Kongre'nin Malatya'da yapılmasını, Aybar'ı ve Partiyi çok ağır eleştiren yazılar yayınlanıyordu. MYK üyeleri olarak 20 Kasım'da Malatya'da toplanacak Kongreden evvel Ankara'da buluşmaya, orada kısa bir durum değerlendirmesi yapıp beraberce uçakla Malatya'ya gitmeye karar verdik.

Yola çıkmadan evvel Tarzi Bey'e telefon edip bir hafta için İstanbul'dan ayrılacağımı ve Ankara'ya da uğrayacağımı söylediğimde, Ankara'da Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının ofisine uğramamı ve Kanadalı olan temsilci yardımcısı ile görüşmemi istedi. Vakit kaybetmeden Ankara'ya gittim ve Ofise başvurdum. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının Türkiye'deki mümessil yardımcısı Mr. Jones beni kabul etti. Elinde bir sarı dosya vardı içindeki evrak arasında özgeçmişimin bir kopyası görünüyordu. Pendik'teki Proje ve görevim hakkında bilgi verdi. Konuşması sırasında özgeçmişimi gözden geçiriyordu. Dergilere vereceğim yazıların ancak teknik konuları kapsaması gerektiğini söyledi. Fakat Parti üyeliğimden söz etmedi. Görüşmemiz devam ederken

verilecek maaşın beni tatmin etmediğini görünce "Bu işe 21 kişi başvurdu ve siz en baştaki adayımızsınız. İyi düşünün" dedi ve 4 gün içinde cevabımı beklediğini ekledi.

Malatya Kongresi

Kasım ayının 19'unda Etimesgut hava alanında Aybar, Kuas, Nihat, Yeldan, Çetin Altan ve diğer arkadaşlarla buluştuk. Uçağın kalkışı gecikince Mehmet Ali Bey yanıma geldi ve gecikmenin sebebini sormamı istedi. Sorumlu kişiyi buldum cevap olarak "Bu uçakla M. A. Aybar, Ç. Altan, B. Boran gibi önemli kişiler yolculuk yapacakları için uçağın kontrolden tekrar geçirilmesi gerekiyor, bu nedenden dolayı gecikme var" dedi. Bir saat rötarla uçak kalktı. Malatya havaalanında coşku ile karşılandık. Otele yerleştikten sonra buluştuğum arkadaşların konuşmalarından İl Başkanı arkadaşımız Hayrettin Abacı'nın, Kongreyi başarılı bir şekilde hazırladığını anladık. Bir Siyasi Partinin bir taşra ilinde kongre toplaması bir ilkti ve yerel halkın ilgisini artırıyordu.

Kongrenin çekişmeli geçeceği belliydi. Genel Başkanımızın İstanbul İl Kongresinde yaptığı konuşma ve Ankara İl Kongresi'ne gönderdiği mesajın içeriği *Yön*'deki yazılarda çok eleştirilmişti. Partinin bazı üyeleri artık MDD tezlerini açıkça savunuyorlardı ve bu tartışmalar Malatya'daki otel lobilerinde devam etmekteydi.

20 Kasım günü Kongre Malatya'nın Renkli Sinema'sında toplandı. Salon dolmuştu. Genel Merkezin kayıtlarına göre Büyük Kongre'ye katılabilecek delege sayısı 257'ydi. Açılışta yapılan yoklama sonucunda 196 delegenin mevcut olduğunu gördük. Kongre Rıza Kuas'ın konuşması ile başladı. Bazı delegeler sunulan gündemde değişiklikler yapılmasını talep etti, fakat bu talep Tüzüğe ve Siyasi Partiler Kanunu'ndaki hükümlere uymadığından reddedildi ve divan başkanı seçimine geçildi ve oybirliğiyle Çetin Altan 2. B. Kongre'nin divan başkanı oldu. İşçi kesiminden Cemal Kıral ve İlyas Başyılmaz, işçi olmayan kesimden Adil Kurtel ve Kemal Burkay başkan yardımcıları seçildiler. Seçimden sonra Mehmet Ali Aybar coşkulu alkışlar arasında kürsüye çıktı. Konuşması il kongrelerinde yaptığı konuşmaların bir özeti gibiydi. Milli burjuvazi meselesini ele alarak *"...Milli Burjuvazi denen burjuvazi kanadının da özellikle sanayiye yatırım yapan, bundan ötürü de emperyalizme ve kompradorlara, toprak ağalarına kendi varlığı itibarı ile karşı olan kesim anlamına geldiğini belirtmek isterim. Türkiye'de acaba bu nitelikte bir burjuvazi var mıdır? Türkiye'de dikkat edilsin ki sanayiciler genel olarak dış yardım mekanizmasından yararlanmaktadırlar... Türkiye'de sanayicinin müstakil sanayici olduğunu farz etmek istenmektedir. Böyle bir zümrenin mevcut ol-*

duğunu kabul etsek bile, dış yardım mekanizması vasıtası ile o da emperyalizmin emrine girmekten geri kalmıyor... Bundan ötürü daha derinlemesine gitmeden Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde milli burjwazinin de yeri olduğu hususunda ileri sürülecek fikirleri çok ihtiyatlı telâki etmek lâzım geldiği kanaatindeyiz"[21]Genel Başkan, özetleyerek aldığım bu sözleriyle, MDD'cilere cevap vermiş oluyordu. Konuşmasının bir kısmında da mevcut hükümetin aleyhimize sürdürmek istediği propagandaya karşı cevap verdi.

Konuşmadan sonra Çalışma Raporu okundu. Rapor'da Tüzük değişikliği ve karar tasarıları basılı olarak sunuldu ve Nihat Sargın okudu. Mali Raporu bu kez daha büyük bir titizlikle hazırladım ve 1.Büyük Kongre'den 2. Büyük Kongre'nin toplandığı tarihe kadar yıllık rapor hazırlamıştım.

Ancak bu rapor Partiye giren ve çıkan para tutarlarının bölüm, bölüm listesiydi. Üyelerimizin kendi ceplerinden ödeyerek yaptıkları yol, malzeme ve diğer giderlerle ayni yardımları kapsamıyordu. Raporların kopyalarını Genel Merkeze teslim ettiğimden rakamsal bilgi veremiyorum.

Kongrenin 2. gününde raporlar üzerine tartışma başladı. O güne kadar izlediğim Parti Kongrelerinde bu kadar üyemizin söz almak için sıraya girdiklerini hiç görmemiştim. Konuşma sırası gelen delegelerin çoğu, genellikle rapor hakkında konuşacaklarına, teklif ve dileklerini sıralamaya başlarlar. Bu hemen hemen büyük çoğunluğun izlediği yoldur. Kongre Başkanları ısrarla bu tarz önerilerini gündemin dilekler faslında yapmalarını ikaz etmesine rağmen konuşmalarına inatla devam etmek isterler. Malatya Kongresi'nde aynı durum devam etti ve Kongre'ye başkanlık eden Çetin Altan'ı bir hayli yordu.

Büyük Kongre'de 53.madde hakkında müzakereler açıldığında bir Tüzük Tadil Komisyonu kurulmasına karar verildi ve komisyon Murat Sarıca'nın başkanlığında Yılmaz Halkacı, İbrahim Çetkin, Şaban Yıldız, Reşit Güçkıran, Attila Aşut ve Eliçin'den oluştu. Komisyondaki tartışmaların çok çetin ve çekişmeli geçtiğini, komisyonun teksir edilen raporu elimize geçtiğinde anladık. İşçi kesiminden komisyona katılan İbrahim Çetkin'in tartışmalar sırasında istifa ettiği, Şaban Yıldız'ın bundan sonraki müzakerelere ve tartışmalara katılmayacağı bildiriliyordu. Şaban Yıldız ve İbrahim Çetkin'in çekilme sebeplerini anlamak maksadı ile Nihat Sargın'ın *TİP'li Yıllar* isimli eserinde bu konuda yazdıklarından birkaç söz aktarıyorum. *"Bu maddeye ilişkin olarak (53. madde) 5 teklifin geldiği, görüşme sonrasında fıkraların ayr, ayrı oyla aktarılıyor. Fıkralar ve oylamaların sonuçları aynen şöyle:*

1.Kendisi üretim aracına sahip olmayıp, emek gücünü üretim aracı sahiplerine satarak yaşayan sanayi işçileri (oy birliği).

21. Y.a.g.e Sayfa;430

2. Tarım işçileri (oy birliği)

3.Üretim aracı sahip olmamak şartı ile bedeni ile çalışan bütün ücretliler(oy birliği)

4. Kol emekçiliğinden gelme işçi sendikaları yöneticileri ve görevlileri (oy çokluğu)

5.Kendi toprağında kendisi veya aile efradı ile birlikte çalışan köylüler (oy çokluğu),

6. Kendi işinde bedeni ile yalnız kendisi çalışan zanaatkâr (oyçokluğu)

Bu maddenin uygulanmasında kol emekçisi sayılanlar; yukarıdaki gruplarda sayılanların ayrıca kendiişleri bulunması halinde burada başkalarını çalıştırmamaları da aranır"[22]

Anlaşılan bu maddenin Komisyon tarafından Kongre'ye sunulması 53. madde hakkında sonu gelmez tartışmaların açılmasına yol açacaktı. Kurucu üyelerimizin bu tür bir maddeye şiddetle karşı koyacaklarını biliyorduk. Partide yaratacağı kargaşayı bildiğim için Tüzük Komisyonu'nun kararına karşı gelmek için arkadaşlarla temasa geçtim. Bu meselenin nasıl çözüldüğünü Nihat Sargın'dan dinleyelim.

"Gündemde sıra Tüzük Komisyonu'nun raporuna gelince, Meclis'te olduğu gibi tasarının önce genel görüşmesinin yapılması uygun görüldü. Dinleyenlerin şaşkınlıkla büyüyen gözleri önünde önce tüzükte herhangi bir değişikliğe gerek olmadığı şeklinde öneri tartışıldı; leh ve aleyhte konuşmalarından sonra parmak kalktı büyük çoğunluk öneri lehine oy kullanmış. Komisyon tasarısı ve onunla birlikte bütün tüzük değişiklikleri gündemden düşüvermişti.

Bir karabasan olmaya aday durumundan 'yüzümüzün akı' ile kurtulmuştuk."[23]

Bu tartışmalardan sonra seçimlere geçilmişti. Genel Başkan ve Nihat'a yeni bir işe gireceğimi artık Parti işleriyle eskisi gibi meşgul olamayacağımı anlattım. G. Başkan ve Nihat, Genel Kurul'da aday olmamı istediler. Oylama sırasında Doğu'dan gelen delegelerin beni desteklediklerini gördüm. Oylar sayılırken işler azaldığından etrafta dolaşmaya başladım. Parti kongresine civar kasaba ve köylerden gelen çoğu öğretmen olan kişiler ile karşılaştım. Sinemanın lobisinde Çetin Altan'la görüşüp ayrılırken yanıma köy öğretmeni olduklarını söyleyen birkaç delege geldi. Çetin Altan'la görüşmek istediklerini ve mümkünse bunu sağlamamı istediler. Heyecan içindeydiler; Çetin'e gittim durumu anlattım, kabul etti. Çetin'e yaklaştıklarında bu buluşmadan ne kadar

22. Y.a.g.e. Sayfa;401
23. Y.a.g.e Sayfa;402

mutlu olduklarını gördüm. Çetin'e yaklaştılar kendilerini tanıttılar, Çetin'le el sıkıştılar kısa bir konuşma bitmek üzereyken, "Size sarılıp öpebilir miyiz" diyerek sarıldılar. Görülecek bir manzaraydı.

Kongre'nin son gününde sinirimizi bozan bir olay oldu. Meğerse Kongrenin ilk gününden bütün konuşmaları kaydeden tanımadığımız bir genç vardı. İlk oturumda bir iki arkadaş Genel Başkanın konuşmasını kaydetmek iznini Kongre Başkanı olan Çetin Altan'dan almışlardı. Fakat bu genç salonun bir köşesinde oturup bütün konuşmaları kaydediyordu. Ben de görmüştüm, polis olduğunu zannetmiştim. Oysa MDD'ci ve Mihri Belli'nin hesabına bu işi yüklendiği öğrendik. Çıkan kavga kısa bir sürede kapandı.

Genel Yönetim Kurulu'na, benim istemememe rağmen aydın kesiminden seçildiğimi öğrendim. Kongreden sonra Ankara'daki iş buluşmama yetişmek üzere Malatya'dan ayrıldım.

Kartal'da İşbaşı Yapıyorum

Malatya'dan, yani Kongre'den sonra Ankara'ya döndüğümde BM Ofisi'ne gittim. Müdür Jones bu kez beni daha sıcak karşıladı. Hemen işle ilgili talimatlar vermeye başladı. Ben ise alacağım maaş hakkında bilgi edinmeye çalışıyordum bunu görünce, tekrar"Bak bu iş için 21 kişi başvurdu. Biz sizi beğendik, acele cevap vermeniz gerekir," diyerek elime önünde bulunan evrak dosyasını teslim etti bayan olan sekreterini çağırdı ve "Moris Beyi derhal hastaneye gönderin" dedi. Ben de sekretere "Bu Hastane işi nereden çıktı, bizde sağlıklı bir kişiye hastaneye git denince ruh ve sinir hastalıkları uzmanı (Mazhar Osman) akla gelir" dedim. Sekreter güldü "bu işe giriş için yapılan normal sağlık muayenesidir" dedi, elime sıkıştırılan dosyanın içinde çalışma kontratımın, atama mektubu ile görevimi açıklayan belgenin bulunduğunu gördüm. Sağlık muayenemden sonra Ofise tekrar döndüm ve iş kontratını imzaladım. Kontrat 6 aylık bir süre içindi. 6 aylık olmasının nedenini sorunca Mr. Jones güldü "Ben Birleşmiş Milletlerde 20 yıldan beri memurum ama bugünkü kontratım altı aylıktır. Uzun süreli olsa işime son verildiğinde daha büyük tazminat vermeleri gerekir. Bu koşulda işe son verme tazminatı son kontratın süresine göre verilir" dedi ve işi kabul ettiğim için beni tebrik ederken "Birleşmiş Milletlerde uzun bir süre çalışacağınızdan eminim" diyerek başarılar diledi. 1 Aralık 1966 Kartal'da işbaşı yapmak üzere o gün Ankara'dan ayrıldım. (Birleşmiş Milletlerde 18 yıl görev yaptım ve bu süre içinde kontratım 22 kez değişti.)

Şimdi bazı kavramların daha iyi anlaşılması için Birleşmiş Milletler teşkilâtından bahsedeyim. Birleşmiş Milletler dünya barışını ve güvenliğini korumak, uluslararasında ekonomik ve kültürel işbirliğini oluşturmak ama-

cıyla 24 Ekim 1945'te kuruldu. Örgütün bütün üye devletlerin katıldığı Genel Kurulu ve Kurulun başında Genel Sekreter bulunur. Bugün 193 devlet BM üyesidir. Genel Kurulun kararlarını onaylayan Güvenlik Konseyidir. Konseyin 5'i daimi üye olmak üzere 10 üyesi vardır. 1945'te kurulan Güvenlik Konseyinin daimi üyeleri ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Sovyetler Birliğidir. 1966 yılına kadar Milliyetçi Çin yani Tayvan, 1967'de ise Çin Halk Cumhuriyeti Güvenlik Konseyine dâhil edilmiştir. 1991'de Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Güvenlik Konseyine Rusya Federal Devleti dahil olmuştur. Güvenlik Konseyi Kararları ancak 5 daimi üyenin müşterek onayı ile kabul edilir. Daimi üyelerden biri karara karşı veto hakkını kullanırsa, alınan karar yürürlüğe konmaz.

Birleşmiş Milletlere bağlı 19 kuruluş vardır. Bunların arasında en önemlileri, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF),Gıda ve Tarım Teşkilâtı (FAO),Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA), Uluslararası Tarım Kalkınma Fonu (FAD), Uluslararası Çalışma Ofisi (ILO), Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Birleşmiş Milletler Endüstriyel Gelişme Örgütü (UNIDO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi ekonomi, tarım, kültür, eğitim, bilim ve sağlık alanında uzmanlaşmış kuruluşlardır. Diğer bir kuruluş da, Kemal Derviş'in bir süre başkanı bulunduğu Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) örgütüdür. Bu kuruluş vasıtasıyla, kalkınmış ülkelerden kalkınmakta olan ülkeler için paralar ayrılır. Ekonomik olarak geri bıraktırılmış bu ülkelerde hazırlanan genel kalkınma programına destek vermek amacıyla UNDP'nin uzmanları tarafından teknik yardımı ile projeler hazırlanır ve uygulanır. Genelde bu kalkınma ve geliştirme projeleri öncelikle tarım, sanayi, sağlık, eğitim ve diğer tüm sektörler için yapılır. Atandığım iş, koyun ve keçi hastalıklarını araştıran UNDP'nin finanse ettiği ve Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) Projesiydi. Proje müdürümüz dünyaca tanınmış bir veteriner olan Dr. A. W. Stableforth 1963 yıllarında Tarım Bakanlığı tarafından bazı konuları araştırmak üzere memleketimize davet edilmişti. Emekli olana kadar hayvan hastalıklarını araştıran İngiltere'nin muhtelif yörelerinde yönettiği 30 kadar araştırma laboratuarının başında müdür olarak bulunmuştu. Tarım Bakanlığı, Dr. Stableforth'tan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının finanse edebileceği en uygun Projeyi hazırlamasını istemiş, Pendik Veteriner Enstitüsü ve Bakanlık uzmanları ile bir yıl kadar çalıştıktan sonra Koyun ve Keçi Hastalıklarını araştıran ve beş yıl kadar sürecek olan projeyi hazırlamıştı. Bakanlık tarafından UNDP ve FAO'nun onayına sunulan bu proje Dr. Stableforth'un müdürlüğünde 1965 yılında uygulanmaya başlandı. Anımsadığım kadarıyla o günlerde memleketimizin küçükbaş hayvan toplamı otuz milyon koyun, on milyon keçiden ibaretti. Projenin ana hedefi bu türlerin karşı karşıya kaldıkları hastalıkları geniş bir şekilde araştırmak ve o güne kadar kullanılan aşıları

geliştirmekle birlikte Proje'de çalışan Türk veterinerlerin muhtelif branşlarda uzmanlaşmalarını sağlamaktı. Bu gaye ile anaeorobik, viroloji, parazitoloji, melitensis (Malta humması), biyokimya, patoloji ve mycoplasma araştırma laboratuarları oluşturulmuştu. Her laboratuarın başında FAO'nun tayin ettiği uzman veteriner araştırmacı ve yardımcıları olan uzman laboratuar teknisyenleri vardı. İngiliz, Alman, Yeni Zelandalı ve Avustralyalı olan uzman veterinerlerin yanında çalışan laboratuar teknisyenlerin tümü İngiliz'di.

1 Aralık 1966 günü işbaşı yaptım. Yakın çevremdeki iş arkadaşlarıma, ticareti bırakıp memur olacağımı söylediğimde, bu arkadaşlarım ortak olduğum şirketteki hisselerimi yükseltmek için bu gibi laflar ettiğimi zannettiler. İşe başladığımı duyunca çok şaşırdılar. Kendi aralarında "Moris bu işe altı ay dayanamaz, 25 sene bu adam çift telefonlu, teleksli, sekreterli yazıhanesi olan kişiydi. Bir iki saat işine uğrayan, ondan sonra vaktinin çoğunu Partide çalışarak geçiren biri hapishane gibi yerde kalamaz altı ay sonra aramıza döner" diye düşündüler. Ben ise, kısa bir sürede bütün ticari işlerimi devrettim ve bugüne dek ticaret dünyasına bir daha dönmedim.

Çalışma yerim, başvuru yapmak için geldiğim gün görüştüğüm, İdare Müdürü Abdülkadir Tarzi Beyin odasıydı. Bu kez birbirimizi daha yakından tanımak imkânını bulduk. Kendisinin sabık Afganistan Kralı Emanullah Şahın eşi prenses Süreyya'nın küçük kardeşi olduğunu öğrendim. Emanullah Han tahtını terk etmek zorunda kaldıktan sonra, ailenin büyük bir kısmı memleketimize yerleşmişti. Tarzi Bey İstanbul Hukuk Fakültesini Atatürk'ün temin ettiği bir bursla bitirdikten sonra Kabil'e dönmüş ve Birleşmiş Milletler ofisinde bir müddet çalıştıktan sonra Pendik'teki Proje'ye atanmıştı. Şimdi de Cezayir'e atandığından yerine ben geliyordum. İlk yerim, Tarzi Beyin masasının yanında basit bir yerdi. Ufak bir masa ve tahta bir sandalyem vardı. Tarzi Bey, Görev ve sorumluklarım hakkında bilgi vermeye başladı. Kuruluşu bakımından Proje, Pendik Veteriner Kontrol ve Araştırma Enstitüsüne bağlı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Fonunun (UNDP) finansmanı ve Gıda ve Tarım Örgütünün (FAO) idaresi altında çalışıyordu. Sorumlu olacağım makam da, Proje müdürü ve Roma'da bulunan FAO genel merkezindeki İdari İşler Umum Müdürlüğü oluyordu. Birleşmiş Milletler ve ona bağlı kuruluşların hukuki, idari ve bürokratik çalışmaları tüzük, kararname, yönetmelik talimatname ve tebliğlerle yürütülür. Tarzi Bey bu mevzuatı kapsayan altı büyük boy klasör teslim etti ve fırsat buldukça bunları sık sık okumamı önerdi. İlk bakışta dosyalar, Bakanlık gibi örgütlenmiş FAO'nun Anglosakson tarzında idari ve hukuki mevzuatı gibi düzenlenmişti. Öğlenden sonra Enstitü Müdürü ile tanışmak üzere merkez binasına gittik ve Müdür Dr. Şükrü İspir'le karşılaştık. Ankara'da tanıştığım Mr. Jones, görevimin en önemli yönünün o güne kadar Enstitü Müdürlüğü

ile Projenin karşı karşıya kaldığı ve devam eden sorunları uyumlu hale getirmek olduğunu söylemişti. Mr. Jones'un niçin böyle söylediğini, o gün ilk buluşmamızda anladım. Bir iletişim kopukluğu vardı. Tarzi Bey'in yakında ayrılacağından ve benim, onun yerine atandığımdan Müdüriyetin haberi yoktu. Bu ilk tanışmamız soğuk geçmişti. Yazıhanemize döndüğümde, beraber çalışacağım Proje müdüriyet Sekreteri Güneş Donat ve Meral Aksoy'la tanıştım. İlk iş olarak da, Enstitü Müdüriyetine hitaben yazılmış bir mektup getirdiler, yazıya göz attığımda yazının Türkçe yazıldığını fakat felâket bir şey olduğunu gördüm. Yazı Amerika ve Avrupa'da devlet daireleri arasında yazışma şekline göre hazırlanmıştı. Söz uygunsa, tam bir noter ihtarnamesine benziyordu. Muhatap: Enstitü, Gönderen: Proje, Konu: vs. vs. olarak üç başlık şeklinde hazırlanmıştı. Üstelik Türkçe harfleri bulunmayan bir daktiloda, ı, ç, ö, ü yerine i, c, o, u yazılmıştı. Yazıyı bu şekilde imzalamayacağımı söyleyince iki hanım sekreter şaşırdı çünkü Proje kurulduğundan beri Enstitüye hep bu tarzda yazı gönderdiklerini söylediler. Projede F klavyeli daktilo kullanılmıyordu. Ancak Türkçe harfler ilave edilmiş elde taşınır küçük bir Oliveti marka daktilo vardı. Dosyaları gözden geçirdiğimde, ta baştan beri projede yazışmaların böyle yapıldığını fark ettim. Bunun değişmesi gerekliydi ve hemen işe koyularak Türkiye'de devlet daireleri arasında kullanılan yazışmalara uygun bir model hazırladım. Bu kararın olumlu sonucunu bir iki gün sonra gördüm. Şükrü Bey, beni yanına çağırarak, Projeden gelen yazıların uygun bir şekilde hazırlanmasından dolayı bana teşekkür etti ve bundan sonra daha sık görüşmemizi istedi.

Projenin araştırma çalışmaları dışındaki bütün diğer işlerden sorumluydum. Personel, muhasebe, malzeme alımı, ulaştırma ve araçlardan sorumlu olmamın yanı sıra, Proje ile Enstitü arasındaki işbirliğinin sorunsuz devam etmesini sağlamak da bir diğer görevimdi. Projede çalışan yabancı eksperlerin ikisi dışında, tümü Bebek civarında oturuyordu. Bebek, Kartal'dan oldukça uzak bir semtti. Projenin bir minibüsü Üsküdar vapur iskelesi ile işyeri arasında personel taşınmasına tahsis edilmişti. Sabah 07.45 civarında Kabataş'tan kalkan araba vapuru ile karşıya geçer en geç 08.30'da hareket eden servis aracına yetişirdik ve o zamanlar çok dar olan E-5 yolundan saat 09.00'a doğru işyerine varırdık. Akşam saat 17.00'dan sonra aynı yoldan dönerdik. Beraberce yapılan bu gidiş gelişler sayesinde kısa bir zamanda yabancı eksper ve laboratuar teknisyenlerini daha yakından tanıma fırsatı buldum. Arkadaşlığım ilerledikçe, her birinin yaptığı çalışmalar hakkında bilgi edindim. İşe başladıktan kısa bir süre sonra, benimle bir ay çalışması gereken Tarzi Bey, bir hafta sonra Proje müdürüne bana makamını teslim edebileceğini söyleyerek, izin alıp İstanbul'dan ayrıldı. Hayatım boyunca serbest çalışmaya alışık olmama rağmen memur havasına girerek kendimi kabul ettirmem zor olmadı. Türk, İngiliz, Avustralyalı,

Yeni Zelandalı uzmanlarla olan işbirliğim uyumlu bir şekilde devam etti.

İşe başladıktan birkaç gün sonra yapmam gereken işlerin onayını almak üzere Proje Müdürünün odasına gittim. Sunduğum evraka kısa bir göz attıktan sonra iade etti ve bana dönerek "Siz artık bu projenin bütün, mali, personel, ulaşım ve diğer idari işlerin yürütülmesinden sorumlusunuz. Burada çalışan personel ve ben dahil araştırma yapan bilim insanlarıyız, idari işlerle uğraşamayız, sevmeyiz de. Bu nedenle idari ve mali bütün yetkilerimi size veriyorum. Ancak bir sorunla karşılaştığınızda buraya gelirsiniz ve sorunla beraber çözüm şeklini sunmanızı isterim odama ne kadar az gelirseniz o kadar iyi olur" dedi ve yanından ayrıldım.

Sekreterlik personeli ile uyumlu bir şekilde çalışmaya dikkat ediyordum. Başlarına yeni bir şef olarak gelmiştim ve iyi bir çalışma ortamı sağlamalıydım. Uzun müddet uyumlu ve sorunsuz çalıştık.

Aynı gayret ile Proje ve Enstitü arasında idari bakımdan münasebetlerin sorunsuz devam etmesini sağladım. Proje personeli ile Enstitü personeli arasında yapılan bütün görüşmelerde ve teknik toplantılarda hazır bulunmaya gayret ettim. Böylece doğabilecek sorunların nedenlerini anında öğreniyor ve çözüm yolları buluyordum.

Çalışma saatleri Pazartesi-Cuma saat 09.00–17.00 Cumartesi ise 09.00-12.00 olduğundan, Parti Merkezine istediğim zaman gidemiyordum. Nihat Sargın da artık Ankara'daydı. Bu nedenle Nihat'a çalışmalarında yardımcı olamıyordum. Beş yıldan beri haftanın hemen her günü Partiye uğrayan ben, artık iş saatlerinden sonra ya İl Merkezine ya da Beyoğlu İlçe Merkezine uğrayabiliyordum ve eskisi gibi olayları yakından izleyemiyordum. Ekim veya Kasım 1966'da Mehmet Ali Aybar'a Bertrand Russel'in mahkemesine katılma çağrısı gelmişti. Bu davetiyeyi kabul eden Genel Başkanımız Aralık ayının son haftasında mahkemeye katılmak üzere yurttan ayrıldı. Ocak ayının ilk haftasında Fethi Naci ile Yaşar Kemal'in kurucusu, Doğan Özgüden'in sahip ve yazı işleri müdürü olduğu haftalık *Ant* dergisi yayına başladı. Ocak ayının sonuna doğru gençlerin kurduğu FKF ilk kongresini yaptı. (Üniversitelerimizde ilk kurulan toplumcu İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği birinci kongresini 1947 yılında yapmıştı. Tam 30 yıl önce.) Yeni Yönetim kuruluna seçilen üyelerin bir kısmı Partimiz üyelerindendi ve bu durum beni sevindirmişti. FKF'nin Partimiz ile olan ilişkisini bir sisteme oturtmamız gerekiyordu. Fakat kısa bir süre sonra bunu başaramayacağımızı anladım.

TİP gençlik kollarını gerektiği gibi örgütleyemedik. Yayımlanan yeni Siyasi Partiler Kanunu ile 18 yaşından büyük gençler partilerin yönetim kademelerinde görev almaya başladılar. Bu nedenle bizim Partinin gençlik örgütü de daha çok siyasi ve politik mücadeleye katılıyor, FKF ile diğer üniversite ve

yüksek okul derneklerinde faaliyet yürütmek gençlerimize daha cazip geliyordu, Partinin gençlik üzerindeki kontrolü giderek azalıyordu. Sol ve Marksist yayınlarının artması ve Vietnam'daki ABD saldırısı bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yeni sol akımların doğmasına yol açıyordu. Üstelik SSCB Komünist Partisi ile Çin Komünist Partisi arasındaki siyasi anlaşmazlık, sosyalist sistemin bölünmesine neden oluyordu. Mao Tse Sung'un başlattığı Kültürel Devrim gençleri etkiliyordu. Şişli, Beşiktaş gibi önemli İlçelerimizde Milli Demokratik Devrim (MDD) tezlerine taraftar olanların arttığını görüyordum. Bunu önlememiz gerekiyordu. En yakın çalışma arkadaşlarım Ankara'ya gitmişti ve günlük işlerimden dolayı tek başıma yapabileceğim fazla bir şey yoktu.

İktidardaki çevreler Partimize karşı her fırsattan faydalanarak saldırıya devam ediyorlardı. Genel Kurmay Başkanı Cemal Tural orduya yolladığı bir genelgede Türkiye'de komünist ihtilal hazırlığından bahsediyordu. Bu genelgenin, Demirel ve AP tarafından benimsendiğini gören Partimiz yayınladığı bildiri ile Hükümetin Anayasa'ya saygılı olmasını bir kere daha talep ediyordu. Şubat ayı başlarında Partinin TBMM'ye Tural hakkında verdiği gensoru görüşüldü ve Mecliste bulunan diğer tüm partilerin karşı oyu ile reddedildi. Diğer taraftan olur olmaz nedenlerle Ceza Kanunun 141/142 maddesi hükümlerine göre davalar açılıyor, Şadi Alkılıç, Hüseyin Korkmazgil gibi yazar ve şairler tutuklanıyordu. Partimize karşı fiili saldırılar da devam ediyordu, Amasya'da ise İl Başkanımız Şerafettin Atalay bomba ile öldürülmeye çalışılmıştı.

DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) Kuruluyor

13 Şubat 1967 yılında, Çemberlitaş Şafak sinemasında bir araya gelen, başta Lâstik-İş, Maden-İş, Basın-İş sendikaları olmak üzere beş sendika Tük-İş'ten ayrılarak DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kurmaya karar verdi. DİSK'in İlk Yürütme Kurulunu oluşturan üyelerin çoğunluğu, Partimizi kuran sendikacı arkadaşlarımızdı. Çok heyecanlı geçen bu toplantıya, karar aşamasına yetişebildim.

Kuruluş gününde yayınladıkları bildiride: *"İşçi sınıfının ekonomik sosyal ve kültürel bakımdan kalkınması ve yücelmesi için, öncelikle Türkiye'nin her bakımdan bağımsız olmasını ve hızlı bir kalkınma yoluna girmesini zorunlu görür. Bundan ötürü de Türk işçi hareketinin Anayasa'da öngörülen köklü dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlayacak bir devrimci öze kavuşmasını şart sayar... "İşçi sınıfının meseleleri, tam bağımsızlığa kavuşmuş toplumcu bir düzende çözümlenir. Bunun ekonomik alanda birinci adımı, emekten yana, emekçilerin demokratik yoldan yönetim ve denetimine doğru-*

dan doğruya katıldığı bir devletçilik sistemidir... "İşçi sınıfını devrimci bir niteliğe erişmesi ve bilinçlenmesi ancak yurt ve dünya olaylarının emekçiler açısından ve bilimsel yoldan değerlendirmesine bağlıdır. Bilim işçi sınıfının en önemli mücadele aracıdır..." diyordu.

DİSK'in kuruluşu beni çok sevindirmişti. Yayımladıkları bildiri Partimizin çizgisine çok yakındı. TİP artık güçlü bir sendika hareketinin destek ve yardımına kavuşuyordu.

Mart ayında izin alarak Anakara'da toplanan GYK ikinci oturumuna katıldım. O sıralarda Gazeteci Naci Sadullah Danış'ın bir dergide yayınladığı "Dostum Nâzım Hikmet" başlıklı yazısından dolayı 1.5 yıl hapse mahkûm edildiğini öğrendim. Nâzım'ın eski bir dostu olan Naci Sadullah, Partimizin üyesiydi. Bu mahkûmiyetinden Partimizi korumak amacıyla üyelikten istifa etmek istediğini söyledi. Bunu duyan Aybar, Danış'a telgraf çekerek istifa kararını Yargıtay'ın son kararından sonra vermesini istedi.

İstanbul'a işimin başına döndükten bir ay kadar sonra, Yunanistan'da çoğu albaylardan kurulu albaylar cuntası hükümet darbesi yaparak Mayıs ayında yapılacak genel seçimi kazanması beklenen Papandreu'nun iktidara gelmesini önledi. Kısa bir süre sonra da Yunanistan Kralı tahtını terk ederek Avrupa'ya kaçtı. Çok tartışılacak bu cunta idaresi 1974'e kadar sürdü.

Projemizin eğitim programı başlayacaktı. Bu nedenle Partili arkadaşlarımla ancak Pazar günleri görüşebiliyordum.

Nisan ayında başlayacak bu eğitim, 3 ay devam edecekti. Programa Suriye, Lübnan, Mısır, Ürdün, Filistin ve İran'dan gelen genç araştırmacılar katılıyordu. Grup olarak sıra ile laboratuar çalışmalarına katılıp projedeki yabancı uzmanlarımızın derslerini izleyeceklerdi. Bu eğitim programı, benim de yeni tecrübeler edinmeme neden oluyordu. İlk kez, dış memleketlerden gelen gençlerle devamlı çalışacaktım. Yönetici olarak, tabiri caizse, iaşe ve ibatelerinden -yerleşimlerinden- sorumluydum. Enstitünün kurs ve toplantılar için inşa edilen yeni bir binası vardı. Dört katlı bu binanın geniş salonları ve toplantı odaları vardı, üst iki katı da otel gibi hazırlanmıştı. Bu bina aynı zamanda yaz aylarında Bakanlığın dinlenme kampı olarak kullanılırdı.

Eğitime katılanları Yeşilköy Hava alanında karşıladım. Projeye iki Suriyeli, iki İranlı, üç Mısırlı, Lübnanlı, Ürdünlü ve Filistinli olmak üzere on stajyer katılıyordu. Lübnanlı arkadaşın, Türk olan eşi ile beraber geldiğini gördüm ve staj süresince eşinin akrabalarının yanında kalacağını bildirdi. Gelenleri kurs binasına birer oda tahsis ederek yerleştirdim. Eğitim dili İngilizceydi, katılanların da bu dili orta derecede ve anlaşılır şekilde konuştuklarını ilk temaslarımdan sonra gördüm. Ertesi sabah yapılan açılış toplantısından sonra, kursiyerlerin gün içinde odama gelip aylık burslarını tahsil etmelerini istedim.

Yarım saat sonra; Ürdünlü, Lübnanlı, Filistinli, Suriyeli ve Mısırlı arkadaşlar hep beraber yanıma geldi. Topluca gelmelerini tuhaf karşıladım. Genelde para tahsil edenler tek başlarına gelmeyi tercih ederlerdi. Ödemelere başlarken de, arkadaşlardan biri gülerek bursları aylık değil üç aylık, yani staj süresini toptan vermemi istediler, bunun mümkün olmadığını söyledim makbuzları imzalatıp ayrı ayrı zarflara koyduğum burs paralarını dağıttım. Zarfları açıp paraları saymaya koyuldular, paraları saymak normaldir. Türkçede "Yerden bile para bulsan, mutlaka saymalısın" gibi kullanılan bir deyim vardır. Ama para saymanın da bir usulü vardır. Arkadaşın biri kalem kâğıt isteyerek imzaladığı makbuzdaki hesabı kontrol etti. Aralarında tartışarak odadan ayrıldılar. Dışarıda sıralarını bekleyen iki İranlı geldi. İbraz ettiğim makbuzları imzaladılar ve zarflarını alıp ceplerine koyup teşekkür ederek odadan ayrıldılar. Bu burs dağıtımı süresince, odamın bir köşesinde oturan ve olanları izleyen İngiliz laboratuar teknisyeni dostum Worall bana "İranlıların davranışına bak bir de ötekilere çok farklı iki davranış" dedi. Ben de "öyle, Orta Doğuda Persler ayrı bir medeniyettir" dedim.

Eğitim başarılı bir şekilde devam ederken, boş zamanlarımda Proje için laboratuarlarda yapılan araştırmalar hakkında bilgi edinmeye çalışırdım. Bir gün Parazitoloji laboratuarında Dr.Onar'ın önündeki koyun karaciğerini tetkik ettiğini görünce yanına yaklaştım ve yaprak ciğer ızgarayı çok sevdiğimi söyleyince "şimdi görürsün bekle" dedi ve ciğeri bütünü ile ilaçlı su dolu bir geniş tabağa koydu. Kısa bir sürede ilaçlı suyun, bit gibi küçücük noktalarla dolmaya başladığını gördüm. Bunlar bir tür parazitti. Bunu gördükten sonra çok sevdiğim ciğerli yemeklere uzun süre el sürmedim.

Mayıs ayı ortalarında Bertrand Rusell Mahkemesi için İsveç'e giden Mehmet Ali Aybar dönüşünde, İstanbul Üniversitesi Öğrenci Birliğinin 27 Mayıs devrimi dolayısı ile düzenlediği Açık Hava Toplantısına davet edildi. Söz alarak mahkeme ve Vietnam konusunda bilgi verdi. O toplantıya katıldım ve gençlerin Vietnam konusu ile ne kadar yakından ilgilendiklerini gördüm. Toplantı süresince "Ho Ho Hochiminh, iki üç daha fazla Vietnam, Ernesto'ya bin selam", "Yanki dışarı", "Tam Bağımsız Türkiye" gibi sloganlar alkışlarla beraber devam etti. Bu toplantıda, Partimizin Amerika'ya karşı sürdürmek istediği politikanın gençler tarafından benimsendiğine şahit oldum.

Haziran'ın başında Orta Doğu'da hayli tehlikeli bir siyasi durum oluşmaya başladı. Mayıs ayı süresince muhtemel bir Arap/İsrail savaşından söz ediliyordu. Nihayet 5 Haziran günü İsrail Hava Kuvvetleri sürpriz bir saldırıda Mısır, Suriye, Ürdün hava kuvvetlerini savaşın ilk gününde tahrip etti. O günlerde haberleri yerli ve yabancı radyoların haber ajanslarından ve basından izliyorduk. Savaşın başlaması ile Mısırlı, Suriyeli, Ürdünlü ve Filistinli stajyer

Bertrand Russell mahkemesinden dönüşte havaalanında
sol baştan: Şaban Yıldız, Moris Gabbay, Mehmet Ali Aybar

arkadaşlarımız olayları heyecan ve endişeyle takip ediyorlardı. Çoğunun cep radyosu vardı ve ilk günlerde gün boyunca açık tutuyorlardı. İşbaşında laboratuarlarda radyoların açık durması bazı arkadaşları rahatsız ediyor fakat bir şey de diyemiyorlardı. Ancak savaşın ikinci gününde Enstitü Müdürü beni aradı ve stajyerlere Enstitünün bir devlet dairesi olduğunu hatırlatarak radyolarını

bina dışında dinlemeleri konusunda uyarmamı istedi. Savaş olaylarını, Mısırlı arkadaşlarımızın diğer arkadaşlardan daha fazla ilgi ile izlediklerini gördüm. Lübnanlı arkadaş ise memleketi savaşa katılmadığı için memnun görünüyordu. Savaşın ilk gününden başlayarak Kahire radyosu durmadan Mısır ordusunun kazandığı savaşlardan söz ederken savaşın üçüncü gününden sonra haberlerin içyüzü değişmeye başladı. Yabancı ajanslar İsrail'in başarı haberlerini vermeye başlamıştı. Savaşın 6. günü öğle üzeri Nasır'ın Mısır Başkanlığından istifa ettiği haberi geldi. İsrail altı gün içinde büyük zafer kazanmıştı. Doğu Kudüs, Golan Tepeleri, Gaze şeridi, Batı Şeria ve Sina yarımadası işgal edilmiş, Süveyş Kanalında trafik kesilmişti. Altı gün süren bu savaş Filistin/İsrail anlaşmazlığına çözüm getirmediği gibi uzun yıllar boyunca halkların ezilmesine ve yeni savaşların doğmasına neden olmuştur. (Bu satırları yazdığım 2013 yılında Filistin/İsrail sorunu hala emperyalist güçler tarafından, Orta Doğu halklarını kendi çıkarları için kullanılıyor, onlarla satranç piyonu gibi oynuyorlar ve ne yazık ki Orta Doğu halkları olup biteni çaresizce seyretmeye devam ediyor.) Batı Şeria'nın işgali sırasında Tul Karem şehri İsrail'in kontrolü altına geçmişti. Filistinli Stajyer bu şehirden gelmiş ve ailesi orda kalmıştı. Çok üzgündü, bana geldi ve Tul Karem'e telefon etme imkânını aramamı istedi. Savaş şartları bunu çok zorlaştırmıştı. Eğitim Programı iki hafta sonra bittiğinde Amman (Ürdün) tariki ile yurduna dönebildi.

Genel Yönetim Kurulu Temmuz ortalarında Ankara'da toplandı. İkinci kongreden sonra yapılan bu üçüncü oturum yeni satın alınan Genel Merkez Binasında yapıldı. Oturumun ilk kısmında son Arap/İsrail Savaşının Orta Doğu'da yarattığı tehlikeli durum gözden geçirildikten sonra örgütlenme ve propaganda gezilerinin giderlerini karşılamak için bir fon kurulması için çareler arandı. Genel Merkez gelirlerinin bir kısmının bu fona aktarılmasına karar verildi. Parti binasının bakiye borcunun, yapılan bağış kampanyası sonunda ödendiğini öğrendim.

Toplantının öğleden sonraki ikinci oturumundaki hava beni çok üzdü. İkinci Kongreden evvel yapılan İstanbul İl Kongresinde MDD taraftarlarının neden olduğu olaylar, 17 üyenin Haysiyet Divanına sevk edilmesine yol açmıştı. Merkez Haysiyet Divanın kararı ile de aklanmışlardı. İkinci Kongre sırasında MDD ve Hikmet Kıvılcımlı etrafında toplananlar bazı tatsız olaylara sebep olmuşlardı fakat kısa bir sürede olayların büyümesi önlemişti. Bundan evvel de belirttiğim gibi Genel Merkez Ankara'ya taşındıktan sonra, merkezde cereyan eden işleri yakından izlemem mümkün değildi ve bana kadar gelen haberlerin doğruluk derecesini ölçme imkânım yoktu. Ancak İstanbul, İl Yönetim Kurulunu ve İlçeleri ziyaret etiğimde Partideki havanın değişmeye başladığını seziyordum. İstanbul İl Yönetim Kurulu Şişli, Beşiktaş, Eminönü gibi ilçeleri

gerektiği gibi kontrol edemiyordu. Milli Demokratik Devrimciler faaliyetlerini gittikçe arttırıyorlardı. Malatya Kongresi'nden önce ve Kongre süresince MDD yandaşları ve bazı Parti üyeleri arasında özel toplantıların düzenlendiğini öğrenmiştik. Üstelik bu toplantılarda tartışılan konular *Yön* gibi dergi ve gazetelere yansımıştı. Bu durum, birçok il ve ilçe yönetim kurullarında huzursuzluğa neden olduğu için, parti Merkez Yürütme Kurulu duruma el koydu. Toplantı gündeminin ilk maddesinde, yukarda söz ettiğim olaylara karıştığı anlaşılan on üç üyenin Partiden İhraç edilme amacıyla Merkez Haysiyet Divanına sevk edilmeleri isteniyordu. Sevk İsteminde belirtildiği gibi: *"Parti içinde dayanışmayı bozucu, Parti'nin kabul edilmiş politik çizgisine aykırı tutumda olan, Parti merkez organlarının aleyhinde devamlı kışkırtmalarda bulunan ve Parti'nin tüzük uyarınca kurulu organları dışında, adeta yeni organlar yaratacak şekilde toplantılar yapmak... Parlamento faaliyetlerini kötülemek. Partiyi Parlamentarizmle ve revizyonizm yapmakla suçlamak. Parti'nin antiemperyalist mücadelenin sosyalizm için mücadele ile aynı zamanda yürütüleceği tezi baltalamakla"* suçlanıyordu.[24]Sevk listesinde İstanbul Yüksek Tahsil Gençliği derneğinden bazı arkadaşlarımın yanında, Erol Ersan, Rasih Nuri İleri vardı. Ama beni en çok sarsan Halit Çelenk ve eşi Şekibe Hanımında listeye dahil olmalarıydı. Dernek arkadaşlarımın, Rasih'in ve Erol'un tavrı beni şaşırtmamıştı. Tüm buluşmalarımızda tartışıyorduk ve anlaşmamıza imkân kalmamıştı. Ancak Halit Bey'in Ankara'da Partiye yaptığı hizmetleri çok yakından bildiğimden bu durumu kabul edemiyordum.

Toplantıda sevk istemi okunduktan sonra, oturumda hazır bulunan listedeki üyelere ve Halit Çelenk'e söz verildi. Halit Çelenk'in üzgün ve gergin olması doğaldı. Yıllarca hayatını sol mücadeleye adayan birisinin bu tür ithamlarla karşı karşıya kalması kolay kabul edilebilecek bir durum değildi. Halit Bey, yaşadığı bu durumdan dolayı, eşinin ve kendisinin ne kadar üzgün olduğunu anlattıktan sonra ithamları reddettiğini bildirdi. Toplantı sırasında üzüntüm arttı ve sıkıldım. Anladığım kadarıyla Halit Beyin, Genel Merkez'de Nihat Bey'le uzun bir görüşmesi olmuştu. Herhalde bu görüşmeler sırasında ileri sürdüğü savlar MYK üyelerini ikna etmemişti. Konuşmasına son verdiğinde, Halit Bey'in bu tür suçlarla itham edilmemesi gerektiği kanaatine varmıştım. Ancak, Haysiyet Divanına sevk kararı bir üst kurul olan MYK'da alınmıştı ve GYK kabulüne sunuluyordu. Yıllardan beri edindiğim parti disiplini, üst kurulların verdikleri kararları emir olarak kabul etmem gerektiğini öğretmişti. Sevk istemi oya konulduğunda "evet" demekten başka çarem yoktu. İstemediğim halde"evet" dedim ve oturum sona erdikten sonra vakit kaybetmeden

24. GYK ve MYK' da tartışmalar hakkında daha geniş bilgi için TİP'li Yıllar Cilt 1, Nihat Sargın, Felis Yayınları, Sayfa: 495-501

İstanbul'a üzgün döndüm.

Merkez Haysiyet Divanına gidecek dosyanın hazırlanması Eylül ayına kadar sürdü. Yılsonuna doğru da Divan 9 üyenin Parti'den kesin ihracına, 2 üyenin geçici olarak parti üyeliğinden çıkarılmasına, Halit Çelenk ve eşi Şekibe Hanıma uyarı verilmesine karar verdi. Ancak Halit Bey karardan üç ay sonra Şubat ayında yapılan GYK oturumunda söz alarak bu karara itiraz etti. Konuşması uzun, çok sert ve benim için çok üzücü oldu. Alınan bir kararla Halit Bey'in tekrar MHD'ye sevk edildiğini ve bir süre sonra ihraç kararının verildiğini öğrendim. Bu, partiden çıkarma kararı halen bana doğru gelmiyor.

Temmuz 1967'de yapılan Genel Yönetim Kurulu toplantısından sonra Parti içinde işlerin eskisi gibi pürüzsüz bir şekilde devam edemeyeceği kanısına varmıştım. Nitekim bunu Ağustos ayında yapılan Beyoğlu İlçe kongresinde gördüm. Rıza Kuas ve Behice Boran'ın konuşmacı olarak geldikleri bu Kongreye beklenenden daha az üye katılmıştı. Ekim ayının ortalarında yapılan Şişli İlçe Kongresine gittiğimde, yaşanan olaylardan, durumun daha da vahimleştiğini anladım. Bu kongreye Rıza Kuas ve Nihat Sargın konuşmacı olarak İstanbul İl Başkanı olan Şaban Yıldız tarafından davet edilmişlerdi. O güne kadarki genel teamüllere göre Genel Sekreterlerimizden birinin oturuma başkan seçilmesi gerekiyordu. Rıza Kuas Kongre Başkanlığına aday gösterilmesine karşın seçilmemiş, yerine bir müddetten beri Genel Merkezin yönetimine karşı tavır takınan Aslan Başer Kafaoğlu seçilmişti. Bu son durum kongrenin çok çekişmeli geçeceğinin ilk belirtisiydi. İlçenin üyelerinden ve MDD tezlerinin en ateşli taraftarı olan Sevinç Özgüden Merkez Haysiyet Divanına sevk edilenler arasındaydı. Tüzük hükümlerine göre bu durumda olanların kongreye katılmaları mümkün değildi. Fakat katılmalarını isteyen bir önerge kongre Başkanına sunuldu. Önerge uzun tartışmalardan sonra Başkan tarafından oya konuldu ve kabul edilmesi ile delegelerin arasındaki tartışmalar daha da sertleşti. Başkan tarafından konuşma yapması için kürsüye davet edilen Rıza Kuas söz almak istemedi. Bu gerilimi daha da arttırdı. Bir müddet sonra söz alan Nihat Sargın'ın uzun konuşması durumun yatışmasına yaradı. Kongre bu olumsuz hava içinde kapandı. Arkadaşlarım, bu gerilimi fırsat bilen emniyet mensuplarının Kongreyi teybe kaydettiklerini söyledi.

Bu gelişmeler akabinde toplanan Merkez Yürütme Kurulu, Haysiyet Divanı'na sevk edilenlerin Kongreye katılmalarının tüzük ihlali anlamına geldiğini belirterek, ilçe yönetim kurulunun hükümsüz olduğuna karar verdi. Yerine Kemal Türkler, Ali Savaşer ve Talat Kılıç'tan oluşan geçici bir heyetin Kongre yapılana kadar Şişli İlçe Yönetiminde görev alacaklarını açıkladı.

Birkaç hafta sonra Şişli İlçe Kongresi, İl merkezinde sadece delegeler ve üst kurul üyelerinin katılmasıyla yapıldı. Bu dönem boyunca olaya katılan-

ların listesi yapılarak, Partiden uzaklaştırmak üzere Haysiyet Divanına sevk edilmesine karar verildi. Bu olayların 1968 yılında Parti içinde daha büyük ayrışmaların başlangıcı olduğunu ileride görecektik. Gelişmeler beni çok üzüyordu ama olaylara müdahale edecek vaktim de yoktu. Geçmiş ticari hayatımdan dolayı bir hayli borçlanmıştım. Şirketimin tasfiye işleri devam ediyordu. Bu nedenle zaman zaman işyerinden izin almak zorunda kalıyordum. Çok arzu etmeme rağmen, Parti faaliyetlerine daha az katılabiliyordum.

Projede laboratuar çalışmalarının ağırlığının yanı sıra yabancı eksperlerin Türk yardımcıları ile yurt içinde yapacakları araştırma gezilerinin hazırlıklarını yapma sorumluluğu bana aitti. Mahalli resmi idare makamlarından alınması gereken iznin formaliteleri Enstitü müdüriyeti tarafından yapılır ulaşım ve gereken malzemenin hazırlanması bana düşerdi. Bunun en zor tarafı da yabancı dostlarıma taşıma aracını ve şoförü beğendirmekti. Hemen hemen yabancı eksperlerimizin tümü yurdumuzdaki trafik durumundan tedirgindi. Eksperlerimizin büyük bir kısmıyla her gün servis aracı ile Kartal Üsküdar arasında gidip gelirdik. Güzergâhımız o günlerde gidiş gelişi dar bir asfalt şose olan o zamanın E-5 idi. Haftada bir-iki kez trafik kazalarının enkazları ile karşılaşıyorduk. Bu manzaralar arkadaşların korkularını artırıyordu. Kazaların çoğu, gece olan kamyon kazalarıydı. Bir sabah işe giderken şoför yerleri birbirine girmiş, trafik kazası enkazıyla karşılaştığımızda yanımda oturan arkadaşım Worall, arabayı durdurup inerek kaza fotoğrafını çekti. Yerine döndüğünde "Artık memlekette arkadaşlarıma Türkiye deki trafik kazalarını anlattığımda bu fotoğrafı göstererek fazla mübalağa etmediğimi anlatabileceğim" dedi. Bu geziler boyunca, arkadaşlarıma onlar için en iyi aracı ve sürücüyü ayırdığımı anlatmam oldukça güç oluyordu. Araçlarımız 4 çekimli Land Rover arazi arabalarıydı. Bu araçların da en bakımlısını tahsis eder ve en iyi sürücüyü görevlendirirdim.

Proje müdürü ve Enstitü müdürü, bazı araştırma, seminer ve otopsi seanslarına çevirmen olarak katılmamı isterlerdi. Genelde, canlı fakat hastalığı tam teşhis edilememiş, koyun veya keçi kesilerek otopsi yapılırdı. Otopsi Patoloji Laboratuarının Proje sorumlusu tarafından yapılır ve katılanların tümü İngilizce bildiği için tartışmalar bu dilde olurdu. Ancak otopsi seansına gelenler arasında İngilizceyi az bilen veya hiç bilmeyen varsa benden de çevirmen olarak katılmam istenirdi. Gerektiğinde, bütün teknik personelin katılımı ile gerçekleştirilen laboratuar araştırma toplantılarına aynı görevle (tercüman olarak) katılırdım.

Laboratuar çalışmaları için gereken kimyevi maddeleri ve ilaçların çoğunu yurt dışından satın alırdık. Birleşmiş Milletler ile devletimizin yaptığı anlaşmalara göre, bu tip Projeler için yurt dışından ithal edilen her türlü makine, araç ve malzeme gümrük vergisinden muaf tutulurdu. Dış ödemeler de

Roma'daki Merkez Büromuz tarafından yapılırdı. İthal edeceğimiz her malzeme ve ekipmanı gümrükten çekmek için Dışişleri Bakanlığından her biri için ayrı özel izin belgesi almamız gerekirdi. İthal ettiğimiz Laboratuar malzeme ve teçhizatı yılda bir veya iki kez ithal edilirdi, oysaki denemeler için gereken kimyevi maddeler ve ilaçlar ayrı çeşitlerde ve küçük partiler halinde gelir, yıl süresince devam ederdi. Her ithal edilen parti için ayrı belge istememiz gerekirdi. Gelen malzemelerin, Gümrükler İdaresi nezdinde yapılması gereken formalitelerini takip etmek için, Enstitü Müdürlüğü yanıma genç bir arkadaşı görevlendirmişti. Böylece satın alma ve ithal işlerinin kısa bir sürede kesintisiz devamını sağladığım gibi laboratuarlarda yapılan denemeleri yakından izleme fırsatını da elde ettim. İlgimi en çok çeken çalışmalar muhtelif hastalıklara karşı yapılan aşı araştırmalarıydı. Bu çalışmalarda kullanılan serum, atlardan alınan kandan elde edilirdi. Enstitü ahırında bu amaçla kullanılan atlar hazır bulunurdu. Laboratuarların istediği kan miktarı tasarladıkları işe göre değişirdi. Bir gün laboratuarın birinden oldukça geniş bir araştırma için istenilen kanın oldukça fazla olduğunu gördüm ve onay almak için müdürümüz Dr. Stableforth'ta gittim. Dr. Stableforth, kanın tek bir attan ve at ölünceye kadar alınmasını önerdi. Enstitüdeki arkadaşlarımdan atlardan kan almanın başlı başına zor bir iş olduğunu duymuştum. Hiç kan alınmamış attan kan almak kolaydır. Başının altında bulunan ana damardan iğne sokulduğunda at biraz direnir ve zaptı kolay olur. Fakat ayda bir iki kez kan veren at, beyaz önlüklü birinin yanına yaklaştığını görünce kişnemeye başlar, şaha kalkar ve huzursuzluğu ahırda bulunan diğer atlara da yayılır. Genelde bu kan alma işi, ancak birkaç kişinin bir arada bulunması ile mümkün olurdu.

Viroloji laboratuarında yapılan çiçek aşısı çalışmaları da hayli ilginçti. İlmi detaylarına vakıf değildim gördüklerimden bilgi edinmeye çalışıyordum. Koyunlarda görülen çiçek hastalığına karşı kullanılan aşı bir yıldan fazla muafiyet vermediğinden aşıyı her yıl yenilemek gerekiyordu. Çalışmanın amacı ise bir tek aşılama ile hayvanın ölünceye kadar bu hastalığa karşı muafiyet kazanmasını sağlayan aşıyı bulmaktı. Çalışmaların bir kısmı doğmamış koyun veya sığır cenini ile yapılan deneylerden oluşuyordu. Bu malzeme ancak İstanbul mezbahasında bulunurdu. Haftada bir gün, sabahın erken saatlerinde laboratuarın bir elemanı Sütlüce mezbahasına gider isteğimiz üzerine, hazırlanmış cenini teslim alırdı. Çalışmalarda elde edilen virüslerin, ilerde yapılacak diğer araştırmalarda kullanılabilmesi için, canlı muhafaza edilmesi gerekirdi. Bu maksatla bir sene evvel, Almanya'dan ısıyı -70 dereceye kadar indiren özel bir dondurucu ithal etmiştik. -50/70derece arasında ısılarda virüs gibi mikro organizmaların yıllarca muhafazası sağlanabilir. Ancak dondurucunun bağlı olduğu elektrik şebekesinde bir saatten fazla süren bir kesinti, ısının kısa

sürede -40 dereceye inmesine ve virüslerin ölmesine sebep olduğundan, tehlikeyi önlemek maksadıyla, olası bir kesintide, Proje binasında bulunan bütün tesisata cereyan sağlayacak jeneratör tesisatını kurduk. Bu çalışmalar aylarca devam ederken, İstanbul Tıp Fakültesinden gelen iki doçent kısa bir süre için, veterinerlerimizle beraber araştırmalara katılmaya başladı.

1968 yılına geldiğimizde Enstitü ile Proje arasında doğabilecek olası sorunları önlemeyi başarmıştım. BM Gıda ve Tarım Teşkilâtının bizim Projemizden başka Yalova, Tuzla ve Kocaeli'nde araştırma Projeleri vardı. Tarımı Geliştirme ve Araştırma çalışmaları yapan Yalova'daki Proje daha ziyade domates üretimini geliştirme araştırmalarında çalışıyordu. Tuzla'daki Proje büyükbaş, koyun ve keçi derileri işlemini geliştirme Projesiydi. Orman Projesi de Kocaeli civarında numune bir kavak koruluğuydu. Tuzla ve Yalova Projeleri ile arada sırada temas olurdu bazı konularda birbirimize yardım ederdik.

Projemizdeki çalışmalar geliştikçe Roma'daki Genel Merkezimizden ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Ankara bürosundan ziyaretçiler gelmeye başladı. Roma'dan gelenler çalışmalarımızı sürekli izleyenlerdi. Genel Merkezimizle yapılan bütün idari yazışmaları ben yaptığımdan, gelenlerin çoğunu ismen tanıyordum. Çoğu ile de anlaşmam kolay oldu.

Aylar geçtikçe ziyaretler artıyordu, Anlaşılan Projede işler düzenli yürüdüğünden Ankara Bürosu ve Roma'daki Merkez büromuz bizi model olarak seçmişti. Bu ziyaretler devam ederken işimin yükü artmaya başlamıştı çünkü Nisan ayında FAO'nun Dünya Sağlık Teşkilâtı WHO ile beraber Pendik'te yapacakları bölgelerarası Brucellosis (Malta Humması) Seminerinin hazırlanma ve uygulanması Pendik Veteriner ve Kontrol Araştırma Enstitüsü ile Projemize verilmişti. 16-27 Nisan 1968 günleri arasında yapılacak olan bu uluslararası seminere yirmiden fazla ülkenin bilim adamlarının katılması bekleniyordu.

Malta Humması, brucellosis (brucella) denilen bir bakterinin sebep olduğu bir hastalıktır. Koyun ve keçilerde yaygındır. Brucella, hastalıklı hayvanların çiğ sütünü içen ve bu sütlerden yapılan kremayı, tereyağı, kaymağı, taze peyniri yiyen insanlara da bulaşır. İnsanlarda bu hastalık Malta Humması, Akdeniz Humması veya dalgalı humma isimleri ile bilinir. Bu hastalık, bulaştığı insanlarda dalgalı ateş, terleme, halsizlik, iştahsızlık kas ve eklem ağrılarına sebep olur. İyi kaynatılmayan ve tam pastörize edilmeyen sütten yapılan ürünler bu hastalığın yayılmasına neden olmuştur. 1960'lara kadar şehirlerimizin çoğunda sütler mandıralardan hiçbir işlem yapılmadan tüketicilere satıldığı için hastalık da yaygın bir hal alırdı. Süt üretimi gelişmesi dağıtım ve satış şekli değiştikçe bu hastalık geniş şekilde önlenebilmişti. Seminere katılanlar sağlık ve veteriner dünyasının tanınmış bilim adamlarındandı ve çoğu Akdeniz Asya ülkelerinden geliyorlardı. Seminer, Enstitünün konferans salonu ile

Brucellosis laboratuarında yapılacak ve seminer çalışmaları Proje müdürümüz Dr. Stableforth tarafından yönetilecekti. Teknik hazırlıklar Enstitü ve Proje elemanlarının sorumluluğuna verilmişti. Seminerin idari ve mali işlerinden ben sorumluydum. İşim bir hayli çoğalıyordu. Toplantıya katılanların, toplantı süresince, konaklayacağı yer ile ulaşım sorunlarını çözmem gerekiyordu. Gerçi Enstitünün kurs binasındaki otel odaları bu sorunu çözebilirdi. Ancak katılanların büyük bir kısmının şehirde konaklamak isteyeceklerini düşündüğümden Beyoğlu civarında iki otelde oda ayırttım. Katılanların büyük bir kısmı İtalya, İspanya, Yunanistan, Fransa gibi Akdeniz ülkelerinden, Suriye, Mısır, Lübnan gibi Orta Doğu ülkelerinden geliyorlardı. Ayrıca Sovyet Rusya, Hindistan ve Moğolistan'dan katılacak olanlar da vardı.

Seminer'deki konuşmaların, o yıllarda, Birleşmiş Milletlerin resmi dillerinden biri olarak kabul edilen İngilizce, Fransızca, Rusça veya Çince yapılması gerekiyordu. Bunu sağlamak amacıyla İngilizce, Fransızca ve Rusça tercüme yapacak, her dil için ikişer, tercüman katılıyordu. Bunlarla beraber tercüme kabinlerini ve ona bağlı elektronik sistemini kurmakla sorumlu bir teknik eleman da geliyordu. Mart ayının sonuna doğru gereken bütün hazırlıkları tamamlamıştık. Hazırlıklar süresinde Tarım Bakanlığının bu toplantıya önem verdiğini görüyordum. Seminer süresince idari bakımdan bir sorun doğmaması için çok dikkatli davranmam gerekiyordu. Toplantıdan bir gün evvel vaktimin çoğu, gelen katılımcıları hava alanında karşılamak, otellere veya Pendik'teki Kurs binasına yerleştirmekle geçti. Gelen tercümanlar Beyoğlu'nda bir otelde kalmayı tercih ettiler ve onlarla kısa sürede samimi bir ilişki kurdum, çalışmaları hakkında bilgi edindim. Bu sırada Enstitü Müdürü Dr. Hanefi Ulaş, Tarım Bakanının Seminerde yapacağı açış konuşmasının hazır olan Türkçe metnini bana verdi ve konuşma sırasında İngilizceye çevirmemi istedi. O güne kadar Proje Konferanslarında ve topluca yapılan çalışmalarda gerektiğinde konuşmaları Türkçe veya İngilizceye çevirirdim. Bu kez benden –simültane- yani konuşmayı anında tercüme etmem isteniyordu. Buna da hazır değildim. Konuşmayı bir gün önce İngilizceye çevirdim ve açılış gününde Bakan söz aldığında İngilizce metnini tercüman kabininden anında çeviri yapar gibi okumaya karar verdim. Açılıştan bir gün evvel Bakanın toplantıya gelemeyeceği bildirildi ve Veteriner İşleri Genel Müdürünün, Bakan adına, hazır olan konuşmayı okuyacağını duyunca sevindim, işim kolaylaşmıştı. Tercüme grubunun şefi gibi görünen İsviçreli Fransızca tercümanına açılış konuşmasının Türkçe yapılacağını ve İngilizce tercümesini benim yapacağımı söyledim. Durumdan pek memnun olmadığını gördüm ve nedeni de anladım. Meğerse bu tercüme işleri ancak uzmanlaşmış ve yetkili kılınan kişiler tarafından yapılabilirmiş. Bir süre düşündükten sonra, kabul etti. İngilizce yapılan tercüme kabinine

girdiğimde bu dilde çevirme yapacak ilk nöbeti alan kişi ile buluştum. Şişmanca bir hanımdı, havaalanında karşılamıştım ve yerleşmesine yardım etmiştim. Masanın üstünde bulunan mikrofonun yanında iki ufak ilaç küpü görünce, rahatsız olup olmadığını sordum "Hayır, ancak bu meslekte uzun ve manasız konuşmaları dakikalarca çevirmek durumunda kalındığında, sükûneti sağlamaya yarar" diye cevap verdi. Bulunduğumuz yerden toplantı salonunun tümü görülebiliyordu. Kulaklıklarımı taktım. Rusça ve Fransızca tercüme yapan kabinlerle teması sağladım. Kısa bir süre sonra toplantı açıldı ve Veteriner İşleri Genel Müdürü Tarım Bakanının hazır olan mesajını okumaya başlayınca tercümeye başladım. Bir iki cümle okumamıştım ki, yanımda oturan arkadaş aniden elimdeki metni kaparak kulağıma eğildi "Continue" -devam et- kelimesini fısıldadı. Ne de olsa birkaç gün evvel konuşma metnini büyük bir titizlikle İngilizceye çevirmiştim, tümü de aklımda kalmıştı, aksatmadan tercümeye devam ederken konuşmanın ortalarına geldiğimde, arkadaş bu kez mikrofonun dışla temasını bir kaç saniye keserek "Bravo, excellent" dedi ve sırtımı sıvazladı. Açış konuşmasından sonra seminer çalışmaları Rus, Fransız ve İngiliz dillerinde yapılacağından kabinden ayrıldım. Çalışmam sırasında bir şey dikkatimi çekmişti, beni dinleyerek konuşmayı Rusça ve Fransızca tercüme edenlerin benden daha hızlı konuştuklarını kabinlerinden gelen seslerden duymuştum. Meğerse açış konuşmalarının konuları birbirlerine benzediğinden tercümeleri de kolay olurmuş. Tercümanlarla temaslarımı geliştirdikçe bu meslek hakkında oldukça geniş bilgi edinebildim. Tümü, anadilleri ile beraber bir ikinci dil anlamaya ve konuşmaya başlamışlardı. Bu durumun ilk sebebi, anne ile babanın din veya millet olarak birbirlerinden ayrı olmalarından dolayı, konuşmaya başladıklarında aile içinde konuşulan bu iki ayrı dili aynı anda kavramaya başlar ve geliştikçe kısa bir sürede bu iki dilde konuşur ve düşünür. Bunun yanında, genç yaşlarında göç yüzünden ayrı dil konuşan çocuklarla gün boyu temas ederek bir ikinci dil konuşma olanağını kazanmış olurlar. Çocuk yaşlarda iki veya başka dilde konuşma olanağını kazanmış olanlar dilden dile tercüme kolaylığını elde ederler. Ben de iki ana dilli olan biri olarak tercümelerde hiç zorluk çekmedim.

Seminer süresince bu tür bilimsel toplantılara katılanların davranışlarını yakından izleme fırsatını elde ettim. Kuşkusuz ki toplantılara gelenlerin çoğu mesleklerinin üst seviyesine erişmiş kişilerdi. Bu tür toplantılara katılmalarının ana sebebi son çalışmaları hakkında bilgi vermek ve diğer araştırmacıların son çalışmaları hakkında bilgi edinmekti. Ayrıca bu yolculuktan yararlanarak biraz da turizm yapma amacındaydılar. Bu bakımdan hafta sonunda misafirlerimiz için bir gezi programı hazırlamak istedim fakat delegelerin çoğunun kendi başlarına gezmek istediklerini görünce vazgeçtim.

Gelenler arasında ilgimi en çok çeken Moğolistan'dan gelen iki uzmandı. Çalışmalar süresince toplantılara ilk gelen onlar olurdu. Laboratuar çalışmalarında yanlarında Rus tercümanın bulunmasını istediler. Çok az İngilizce biliyorlardı. Hafta sonunu nasıl geçirdiklerini sorunca, Pendik ve Kartal'da kurulan pazarlarda gezdiklerini ve etraftaki halktan yakın ilgi gördüklerini anlattılar. Ancak pazarda gezerken beğendikleri yünlü kazağın fiyatını, satıcı ihtiyar kadına sormuşlar ve elleri ile işaret ederek tutarını, uzattıkları kâğıda yazmasını istemişler. Kadın yazamamış ve yanında bulunan torununa yazdırmış. Bu duruma çok şaşırdıklarını söylediler ve"Moğolistan'da herkes okuryazardır. Bilmeyenler suçludur" diye eklediler. Seminer süresince hiçbir oturum kaçırmadıkları gibi laboratuar çalışmalarında gösterdikleri ilgi birçoklarını hayrette düşürmüştü. Bunun yanında bir veya iki oturuma katılan ve ortadan kaybolan delegeleri de gördüm.

Çekoslovakya Olayları ve Parti İçindeki Çatlaklar

Haziran 1968'de Senatonun üçte biri yenileme ve TBMM'nin boşalmış olan milletvekillerinin ara seçimi ile yurt çapında yerel seçimler yapılacaktı. Bu seçimler için ilk hazırlık olan ön seçimler Nisan ayında yapılmıştı. İşlerimin çokluğundan dolayı hazırlıklara gereği gibi katılmam mümkün değildi. Üstelik Birleşmiş Milletlerin mevzuatına göre bu seçimlerin birinde aday olmam için işimden istifa etmem gerekiyordu. Nihat'la ilk görüşmede bunu bildirmiştim.

Fırsat buldukça boş zamanlarımda Beyoğlu İlçesine uğrayıp hazırlıklara yardımcı oluyordum. Yılbaşında kabul edilen bir yasa ile oy sayımında Milli Bakiye sistemi kaldırılmıştı. Bu bakımdan Haziran 68 ara seçimlerinde Senato'ya ve Meclise üye gönderemedik, ancak seçime katıldığımız bütün illerde geçen seçimlere göre oy artışımız oldu ve bu iki seçim sonucunda oylarını artıran tek Parti olduğumuzu gördük.

İstanbul'da ise bir sürprizle karşı karşıya kaldık. Lehimize güzel bir sürpriz. AP'nin İstanbul önseçimler sırasında oy sayımında ve aday tayininde bir sürü usulsüz işlemler yaptığını tespit eden CHP, Yüksek Seçim Kuruluna itiraz etti. İtirazı inceleyen YSK, ileri sürülen savları kabul ederek, Belediye Meclisine seçilen bütün AP'lilerin Meclis mazbatalarını iptal etti. Bu iptalden sonra 14 üyemiz İstanbul Belediye Meclisine, 15 üyemiz de İl Genel Meclisine girdi. Böylece her iki Mecliste muhalefet grubunu kurmuş olduk.

Bu dönemde tanık olduğum bir olay parti içi çatışmaların vardığı noktayı çok iyi gösteriyordu. İsmini hatırlayamadığım Eminönü İlçesinden bir arkadaş evime telefon ederek, sert bir tonla, İstanbul Belediye Başkanının bir kokteyl tertip ettiğini ve İl Meclisine seçilen üyelerimizi kokteyle davet ettiğini

söyledi. Ardından "Burjuva bir belediye başkanının yaptığı davete sosyalist birisinin gitmesi doğru değildir. Siz Genel Yönetim Kurulu üyesisiniz bu duruma müdahale edin. Aksi takdirde katılan olursa Haysiyet Divanına sevk edilmelerini isteyeceğiz." diye konuştu. "Saçmalama Şehir Meclisi üyesidir gider" diye cevap verdim ve telefonu kapattım. İki gün sonra Beyoğlu İlçesine uğradığımda kokteyle katılıp katılmama konusunun hala tartışıldığını gördüm.

1968 Haziran ayının sonunda GYK toplantısı yapıldı. Bu toplantıda 1969 yılında yapılacak ve Aybar'ın titizlikle üzerinde durduğu Genel Seçimler için bağış kampanyası düzenlenmesi, taban teşkilâtlarının güçlendirilerek köylere, mahallelere ulaşması üzerinde durulduktan sonra tüm Türkiye, Avrupa ve dünyayı kaplayan gençlik hareketleri değerlendirildi. Özellikle Türkiye'de, üniversitelerdeki gençlik hareketlerinin sadece üniversitelerde yapısal değişikliklerle sınırlı olmadığı, ülkedeki bozuk düzenin değiştirilmesi talebi olduğu saptaması yapıldı. Toplantı sonunda yayımlanan bildirinin son bölümünde "*Dünyadaki bu son gelişmeler Türkiye İşçi Partisi'nin bu sosyalizm anlayışının geçerliliğini doğrulamış ve Partimizin Türk toplumunu çağdaş uygarlığın en ileri çizgisine ulaştırma görevini yapan biricik parti olduğunu ortaya koymuştur*" diyordu.

1968'in ilk aylarında yoğunluk kazanan bu gençlik olayları XX. Yüzyılın önemli bir dönüm noktasıdır. Fransa merkez olmak üzere, Avrupa'da başlayıp tüm dünyayı saran gençlik olayları Türkiye'yi de etkiliyordu. Ülkemizde gelişen bu olaylar giderek daha siyasi bir içerik kazanıyordu. Temmuz ayının ortalarında İstanbul'u ziyaret eden 6. Amerikan filosu olayların artmasına neden oldu. Filoya karşı yapılan gösterilerde gençlerle polis çatıştı. Gençlerle polisin arasında devam eden çatışmaların sonucunda, 17 Temmuz 1968 gecesi sabaha karşı ITÜ Öğrenci Yurdunu basan polis yatakta uyuyan gençlere şiddetle saldırdı. Yaralanan gençler kaçarken TİP üyesi öğrenci Vedat Demircioğlu yurt penceresinden polis tarafından atılarak koma halinde hastaneye kaldırıldı. Bu saldırıda ağır yaralanan birçok genç hastanede yoğun bakım altına alındı. Üyemiz Vedat bir hafta sonra komadan kurtulamayarak vefat etti ve ilk şehidimiz oldu.

Yıl başından beri Polonya Çekoslovakya gibi sosyalist ülkelerle birlikte Arjantin, Almanya, Fransa'da da öğrenci olayları gittikçe artıyordu. Kapitalist memleketlerde gençler mevcut düzene karşı geliyor düzenin değişmesini talep ediyordu. Fransa'da öğrencilerin hareketi, işçi sınıfını ve düşük gelirli halk tabakasını etkilemeye başlamıştı.

Doğu Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan gibi sosyalist ülkelerde de halk, kapitalist ülkelerin antipropaganda bombardımanına tabi tutuluyor, lüks tüketim televizyon ve diğer basın yayın araçlarıyla körükle-

niyordu. Bundan etkilenen sosyalist memleketlerdeki gençler, gelişmiş olan teknolojinin imkânlarından yararlanarak siyasi düzenin daha liberalleşmesi gerektiğini savunmaya başlamışlardı.

Kapitalist ülkelerde ve bilhassa Fransa'da bu kalkışma uzun süre devam edemedi. Fransa'nın seçmen kitlesinde önemli bir yeri olan orta gelirli çiftçi zümresi, burjuva sınıfı ve devrimden ürken kitlelerin oyları ile tekrar iktidara gelen hükümet kısa, bir sürede bu olayları bastırarak son verebildi. Fakat Paris'teki Mayıs 1968 olayları yıllar boyunca tüm dünyada etkisini devam ettirmiştir.

1968'de dünya ve bilhassa Avrupa'daki siyasi durum havasını değiştiren diğer bir olay, Çekoslovakya Komünist Partisinin Ocak ayında yapılan Kongresinde reformcu ve ileri kişiliği ile tanınan Dubçek'in Parti liderliğine seçilmesi olmuştur. O sıralarda Projemizde kısa bir müddet için Çekoslovakya'dan gelen hanım araştırmacı, odama gelerek Konsolosluğuna telefon etmek için izin istedi. Konuşması çok kısa ve çok heyecanlı geçti. Telefonu kapattıktan sonra bana dönerek "Very good, Dubçek leader now" diyerek odamdan çıktı. O günlerde bu kadının sevincine hiç mana verememiştim. Genelde sosyalist ve komünist partilerinin kongrelerinde görev yerlerine seçileceklerin ismi toplantılardan çok evvel belli olurdu. Bu olaydan bir iki hafta sonra, Dubçek'in Çekoslovak Komünist Partisinin başına gelmesi ile yapılmaya başlayan reformlar ve bu yeni havanın etkisi ile gençlerin Parti yönetiminde daha etkin olmaları imkânını sağladı. Parti içinde muhafazakâr olarak tanınan Cumhurbaşkanı Novotny istifa etmek zorunda kaldı.

Batı ülkelerinde bu yeni duruma "Prag Baharı" denmeye başlandı. Çekoslovak Komünist Partisinin yeni yönetiminin reformlara başlaması ile Varşova Paktı üyesi olan Sovyet Rusya ve diğer sosyalist devletlerinde ters bir etkinin doğması kaçınılmazdı. Bu ülkelerin askeri kuvvetleri Mayıs ortalarına doğru Çekoslovakya hudutlarında yığıldıkları duyuldu. Durum kritikti. Yugoslavya'dan Mareşal Tito, Prag'a gelerek Dubçek'i desteklediğini açıkladı. Varşova'da toplanan SSCB ile diğer Varşova Paktı üyeleri çözüm çaresini ararken, Dubçek ve yeni Parti Yönetimi reformdan vazgeçmeyeceklerini ve Ocak ayında yapılan Kongrede kabul edilen kararları uygulamaya devam edeceklerini bildirdi. Bunun üzerine duruma bir son vermek isteyen Varşova Paktının ülkeleri Çekoslovakya'yı işgale başladılar.

Bu işgal hareketi Batı dünyasında bir infial yarattığı gibi, yıllar geçtikçe de komünist ve sosyalist Partileri ve yandaş sol hareketleri olumsuz bir şekilde etkileyeceği görülecekti. Kuşkusuz ki Partimiz için de bu durum kaçınılmazdı. Olaylar gelişmeye başladığı andan itibaren Genel Başkanımızın bu durum karşısında Partinin görüşünü belirtmesi gerekiyordu. Zira Prag'da Ocak

ayında Çekoslovak Komünist Partisinin Kongresinde kabul edilen reform kararları uygulanmaya başlamıştı. Mehmet Ali Aybar bu olaylar karşısında Partinin görüşünü, Beşiktaş İlçe Kongresinde yaptığı konuşmada değinerek bildirdi: *"Her toplumun sosyalizmi kendi şartlarında en uygun biçimlerde ve tam bir bağımsızlık içinde gerçekleşmesi şarttır. Hiçbir gerekçe bir sosyalist devleti bir başka sosyalist devletin içişlerine karışmasını mazur gösteremez. Sosyalist devletlerarasında var olması gereken eşitlik özgürlük içinde dayanışma bir güçlü devletin iradesini küçüklere dayatması biçimini almamalıdır. Küçük devletlerin bağımsızlıklarına kıskançlıkla sahip çıkmaları, sosyalist bir düzende de kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu bakımdan Çekoslovakya olayını endişe ile izliyoruz. Sovyetler Birliği Sosyalist Devletlerle ilişkilerinde büyük devlet olmanın üstünlüğü ile hareket etme alışkanlığından vazgeçmelidir."*

Genel Başkanımız işgal olaylarının artması ile verdiği başka bir demeçte Sovyet müdahalesini kınayarak şunları söyledi: *"Müdahaleci siyaset emperyalizmin tekeline bırakılmalıdır. Sosyalist devletler arasında müdahaleye yer yoktur, olmamalıdır. İnsanlığın biricik umudu olan sosyalizmin güzel yüzüne gölge düşürülmemelidir.*

Bu demeçlerle "TAM BAĞIMSIZ TÜRKİYE" sloganı ile yola çıkan Partimizin bu işgal olayı karşısında tutumunu açıkça bildiriyordu. Mehmet Ali Aybar basın sözcülerine verdiği diğer bir demeçte bağımsızlıktan ne anladığımızı açıkça belirten şu sözleri söylüyordu:

"...Çek faciasının ortaya koyduğu gerçek bağımsızlığın sosyalizmin vazgeçilmez bir unsuru olduğudur. Milletler kendi sosyalizmlerini kendi imkânları ile ve milli bağımsızlıklarına kıskançlıkla sarılarak kuracaklardır. Amerikan emperyalizminden de, Sovyet tahakkümünden de aynı uzaklıkta kalmaya dikkat edeceklerdir.."[25]

Hayatı boyunca tam bağımsızlığı savunan Mehmet Ali Aybar'ın bu düşüncesi, Çekoslovakya olaylarındaki yaklaşımı ile paralellik gösteriyordu. 27 Ağustos gününde *Milliyet* gazetesinde yayınlanan Behice Boran'ın olayları inceleyen yazısındaki sözleri *"Sovyetler Birliğinin Çekoslovakya'ya yaptığı askeri müdahalenin hiçbir yönde haklı hatta gerçekçi politika bakımından geçerli görülebilecek tarafı yoktur. Bu müdahale milli bağımsızlık ve eşitlik haklarına olduğu kadar sosyalizm ve sosyalist enternasyonalizm ilkelerine aykırıdır"* demesi ile Genel Başkanımızla ayni çizgide olduğunu gösteriyordu.

Çekoslovakya'daki bu olayların Parti üyelerimizi etkilemesi kaçınılmazdı. İlçelerde yapılan sohbet toplantılarına katıldığımda tartışmaların çoğunun bu konunun etrafında kümelendiğini görüyordum ve genelde Parti üyesi ar-

25. Geniş bilgi için bakınız *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar Belgeler* Cilt 2, Nihat Sargın, Felis Yayınları, Sayfa: 660-668

kadaşlar Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran'ın demeç ve yazılarını o sıralarda desteklediklerini görüyordum. Bu olaylar Partimizin dışındaki sol çevreleri etkilediği gibi, 1920 yıllarının Ortodoks geleneklerine bağlı solcu arkadaşlarımızın olayları farklı bir şekilde irdelediklerini görmek de mümkün oluyordu. Herhalde Mehmet Ali Aybar'ın bir demecinde bu söyleminin: *"Sovyet silâhlı kuvvetleri ile Macar, Polonya, Bulgar ve Doğu Alman silâhlı kuvvetlerinin Çek topraklarını işgale başladıklarına dair alınan haberler, endişelerimizin ne kadar yerinde olduğunu ortaya koymuştur. Moskova'daki yöneticilerin Sosyalist Blok'un birliği konusunda halâ Stalin zamanının ölçüleri ile hareket ettikleri ve tepeden inmeci yöntemlerle ceberut büyük devlet alışkanlıklarına sadık kaldıkları, Çekoslovak krizi vesilesi ile bir kez daha ortaya çıkmıştır"* pek hoşlarına gitmediğini anlamak kolaydı. Bunun yanında Aybar'ın demeçlerinde sık, sık tekrarlanan 'sosyalizmin güler yüzüne gölge düşürmek' ve 'hürriyetçi sosyalizm' deyimleri üyelerimiz arasında tartışmaların doğmasına neden oluyordu. Ay boyunca bu tartışmaların gittikçe artması beni çok tedirgin ediyordu.

Eylül ayının son günlerinde yapılan Genel Yönetim Kurulu toplantısının ana amacı 3. Büyük Kongreye sunulacak önerileri ve raporları hazırlamaktı. Bununla beraber Çekoslovakya olaylarının sonucunda verilen demeçler ve yapılan konuşmalar konusunda tartışmaların açılması da kaçınılmazdı. Hatta toplantı salonuna girdiğimde karşılaştığım arkadaşım Şaban Erik bir iki hoşbeşten sonra "Moris sosyalizmin güler yüzü derken ne denmek isteniyor. Hiç olmazsa sen bunu söyleme" dedi. Her halde bir iki sene evvel bir buluşmamızda Sovyetler hakkında yaptığımız tartışmayı anımsamıştı. Arkadaşlarla her buluşmamızda konunun bu tartışmalara gelmesi durumun ciddi olduğunu gösteriyordu.

Genel Başkanın GYK toplantısında yaptığı konuşmada "hürriyetçi sosyalizm" deyiminin ne amaçla kullanıldığını Parti tüzüğünden açıklamalar yaparak anlattı. Nihat Sargın'ın, *TİP'li yıllar II* kitabında dikkatle hazırlayıp aktardığı Aybar'ın konuşmasının bir kısmını sunuyorum. Konuşmasında TİP tüzüğünden açıklamalarla yeniden hürriyetçi sosyalizm konusuna geçti ve Türkiye ile sosyalist memleketleri kıyaslayarak şöyle konuştu:

"...Tasavvur edin. Biz kapitalist ve bir komprador kapitalist olan memleketin fertleriyiz ve sosyalistiz. Bu hükümete karşıyız. Biz Amerika'ya karşıyız. Amerika'ya karşı miting düzenliyoruz. Bu hükümetin memleketi kalkındırmayacağını söylüyoruz. Bütün yolsuzlukları bir bir açıklayabiliyoruz. Biz sosyalist olarak bu yetkilere kapitalist bir memlekette haiziz. Şimdi Partimiz ve sizler hepimiz şöyle gitsek de Rusya'da benim yaptığım bu konuşmayı yapabilir miyiz? Yapamayız. Olur mu, olur mu bu? Yani kapitalist memlekette sosyalist olarak bir takım düşündüğüm şeyleri ortaya koyacağım, sosyalist bir

memlekete gideceğim ve bunu yapamayacağım. Ve bunu yapamayacağımı kim tayın edecek? Hiç, halk tarafından seçilmemiş olan bir takım insanlar tayin edecek. İşte nitekim Çekoslovakya'da bir takım sosyalistler, komünistler çıktılar ve gerek ekonomisini ve gerek savunmasını ve gerekse vatandaşlarla Hükümetin münasebetlerini şu yolda biz tanzim edeceğiz dedikleri zaman o ceberut kuvvet tepesine bindi."

Konuşma sırasında Mehmet Ali Aybar Sovyet Rusya'da 1930'larda Stalin'in emri ile Devlet Polisinin işlediği siyasi cinayetlerine değindi: *"Arkadaşlar benim yaşımda olanlar bilirler aramızda polis devletinin Sovyetler Birliği'nde işlediği cinayetleri biz hep kapitalist dünyanın, burjuvaların uydurması olarak telâki ettik... Hâlbuki son zamanlarda bizzat kendi açılamalarından sonra 1956'daki 20.Kongre'deki açıklamalarından sonra bunların yalan olmadığı ortaya çıktı. Nitekim mahkûm edilmiş katledilmiş, öldürülmüş hiçbir mahkeme kararı olmadan karanlıklarda kurşuna dizivermiş Bolşeviklerin çok namuslu işçi sınıfının yiğit öncüleri olduğu ifade edilerek iade-i itibar ettiklerine şahit olduk."* Bu konuşması ile Mehmet Ali Beyin "sosyalizm güzel yüzü" tabirini ne manada kullanmak istediğini anlamış oldum.

Toplantı sırasında bu konuda da söz alan Behice Boran'ın yaptığı konuşmada beklenmedik bir şekilde "hürriyetçi sosyalizm" konusunda Genel Başkanla aynı fikirde olmadığını gördük. Boran'a göre hürriyetçi sosyalizm tabirini kullanmak taktik bakımından doğru değildi çünkü bu tabiri kullandığımızda karşı taraf şu şekilde yorumlayabilirdi: *"Sanki şimdiye kadar demokratik yol taraftarı, demokratik hak ve hürriyet taraftarı değildik. Despot bir yol, bir usul düşünüyorduk da şimdi, hele Çekoslovakya hadiselerinden sonra, böyle bir duruma düştük, kuyruğumuz sıkıştı, onun için bunu böyle kullanıyoruz diye yorumlayacaklar... Hürriyetçi sosyalizm derseniz sanki esas model olarak hürriyetçi olmayan sosyalizm çıkar. Hâlbuki sosyalist modeli bir tanedir hürriyetçilik onun içinde mündemiçtir... Eğer uygulamalarda politik hürriyetler cephesi sosyalist demokrasiyi gerçekleştirememişse bu sosyalizmin bütün yönleri ile gerçekleştirmemiş olması bakımından tenkit edilir. Görüşlerimizi söyleriz. Ama hürriyetçi sosyalizm bir de hürriyeti olmayan sosyalizm gibi temel iki model varmış intibasını vermek yanlıştır"*[26]

Bu GYK toplantısının asıl amacı 3. Büyük Kongreye sunulacak raporun ana hatlarını hazırlamaktı bu konu tartışıldığı sırada kurucu üyemiz Kemal Türkler'in "Hürriyetçi Sosyalizm" tanımını destekleyen ve bunun Kongreye sunulacak rapora girmesini isteyen bir önerge verdi ve kabul edildi.

Toplantıdan endişeli ve hüzünlü ayrıldığımı anımsıyorum. MYK üye-

26. Geniş bilgi için bakınız y.a.g.e Sayfa 660-668

leri arasında bu son olaylardan dolayı derin görüş ayrıklıkları devam edeceğinden korkmaya başlamıştım. Bu endişenin Partili arkadaşlarımın arasında da yayıldığını ne yazık ki görüyordum. Şunu belirtmek gerekir ki Partinin temel kadrosunu teşkil eden birçok arkadaşım gibi ben de TKP'nin öğretilerinin etkisinde olgunlaşmıştık. "Hürriyetçi sosyalizm", "sosyalizmin güler yüzü" gibi deyimler hiç de kabul göremezdi. Bu geleneğe bağlı kalan arkadaşlarımıza göre Sovyetler Birliği ile Varşova Paktı devletlerinin Çekoslovakya'yı işgal etmelerinin ana nedeni, ülkeyi Batı emperyalizminin eline düşmüş olan Dubçek ve hempalarından kurtarmaktı. Oysaki yıllar sonra da teyit edildiği gibi Çekoslovak Komünist Partisi'nde yenileme ve reform yapmak isteyen grubun lideri olan Dubçek Partinin Büyük Kongresinde delegelerin oyları ile genel sekreterliğe getirilmişti.

Esasında salim bir kafa ile olaylar gözden geçirildiğinde 1956 yılında Moskova'da Sovyet Komünist Partisinin 20. kongresi ve aynı yılın Kasım ayında Macaristan'daki olaylar ile 1960 yıllarında Polonya'da Gomulka'dan sonra ordunun yönetime el koyması, Romanya'da Cavuşeşku'nun Sovyetlere karşı tutumu ve son olarak Çin/Sovyet anlaşmazlığı sosyalist devletlerde işlerin eskisi gibi gitmediğini gösteriyordu. Fırsat buldukça Mehmet Ali Bey'le baş başa veya bir iki arkadaşla bu durumu tartışırdık. Bunun yanında Çekoslovakya'nın işgali Batı'daki Komünist Partilerinde huzursuzluk yaratığını görülüyordu. Fransız Komünist Partisinde doğan anlaşmazlıkları bize gelen Fransızca gazete ve dergilerden
izliyorduk. Partiden istifalar ve kovulmalar eksik olmuyordu.[27] Bu son olaylar beni çok etkiliyordu ve "hürriyetçi sosyalizmle", "sosyalizmin güler yüzü" fikrini benimsemeye başlamıştım. (Yıllar sonra BM Gıda ve Tarım Örgütü tarafından Mozambik Halk Cumhuriyeti'ne atandım. Sosyalizm yolunda kalkınmaya çalışan bu ülkede de Mehmet Ali Aybar'ın zamanında söylediklerindeki gerçek payını gördüm.)

27. Yıllar sonra Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfının Uluslar arası Şiir Ödülünü alan Fransız Komünist Partisi üyesi Aime Cesar, milletvekili olduğu partiden Sovyet işgalini protesto ederek ayrılışı olay olmuştu.

Beşli Takrir

Parti'de baş başa konuştuğum arkadaşlarla Genel Başkanımızın dış olaylar hakkında aynı minvalde devam eden basın açıklamaları bazılarını çok rahatsız ediyordu. Üstelik bu rahatsızlığın Partinin en sağlam elemanları arasında yayıldığını gördükçe üzülüyordum. Ekim ayının ilk iki haftası süresince olaylar bu şekilde devam ediyordu. Bir akşam evimdeyken Ankara'dan arandım ve Nihat Sargın'ın bana gelip gelmediği sorulunca çok şaşırdım, Ankara'da olduğunu biliyordum ve bir mana veremedim. Bundan birkaç gün sonra da eve geldiğimde eşim bana bir yıldırım telgraf verdi, Mehmet Ali Bey çok önemli bir konuyu görüşmek üzere Genel Yönetim Kurulunu 26 Ekim 1968'de olağan üstü toplantıya davet ediyordu.

Her işi bırakıp hemen Ankara'ya gittim. Partiye geldiğimde Mehmet Ali Bey'in öğlenden sonra beni evinde beklediğini söylediler. Arkadaşlara olağanüstü toplantının sebebini sordum. MYK toplantısında beş üyemiz tarafından verilen bir takrir olduğunu söylediler. Nihat'la görüşme imkânı bulamadım ve çağrıldığım saatte Başkanının evine gittim. Başkanı hüzünlü ve yorgun gördüm. GYK toplantısının nedenini sordum, bana son MYK toplantısında 5 üyemizin imzaladığı takriri gösterdi (Nihat Sargın, Minnettullah Haydaroğlu, Sadun Aren, Behice Boran, Şaban Erik). Takririn ilk maddesinde şu savlar ileri sürülüyordu: *"Son günlerde Parti yetkili organ ve üyeleri arasında huzursuzluğun baş gösterdiğini ve bunun başlıca nedeninin 'kişisel yönetim' eğiliminin gittikçe artarak kendisini göstermesi olduğunu müşahede ile bu eğilimi önlemek üzere tüzük uyarınca Kurul'a tanınan yetkilerini son zamanlarda muhtelif nedenlerle dolayısı ile tamamen ve ivedilikle kullanmadığından dolayı kendisini de eleştirerek bundan sonra aynı eğilimin devamını önlemek için bütün hak ve yetkilerini sonuna kadar ve titizlikle kullanma zorunluluğunu duyduğunu ifade eder..."*Anladığım kadarı ile takriri imzalayan arkadaşlar, bundan böyle Mehmet Ali Aybar'ın Genel Başkan olarak elinde bulunan hak ve yetkilerini ancak MYK kurulunun müsaadesi ile kullanmasını talep ediyorlardı. Bu taleplerinin nedeni; Genel Başkanın son zamanlarda hemen hemen tüm konuşmalarında hürriyet konusunu ele alması ve Çekoslovakya'daki işgal münasebeti ile Sovyet Rusya'yı tenkit etmeye devam etmesinde yatıyordu. Genel Başkanın kişisel yönetim eğiliminin arttığını ve bu tutumunun parti içinde huzursuzluk yarattığını ileri sürüyorlardı. Takriri okuduktan sonra Mehmet Ali Beye toplantıdan evvel oturumda böyle bir konunun tartışılacağından haberi olup olmadığını sordum. Haberi olmadığını söylemesi üzerine, ben de "Nihat Bey'le her gün görüşürsünüz bu nasıl olur, bildiğim kadarı ile genelde Nihat sizin mutabakatınızı aldıktan sonra ancak gündemi hazırlardı." demem

üzerine Aybar "Haberin yok herhalde. Bu olaydan kısa bir süre önce Nihat birkaç gün Partiye hiç uğramadı. Bu Nihat'ın yapacağı bir şey değildi. Bunun üzerine İstanbul'a gittiğini düşündük evini ve yakın tanıdıklarını aradık. Onlar İstanbul'da olmadığını söylediler. Bu yüzden senide İstanbul'dan aradım. Nihat'ın hastalandığını düşündük. Rıza Kuas ile birlikte evine gittik. Kapıyı çaldık cevap alamayınca bir çilingir ile kapıyı açtırdık. Ama evde yoktu. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığına başvurmayı düşünüyorduk ki ertesi gün Nihat Partiye geldi. Çok yorgun olduğunu söyleyerek birkaç gün başka bir yerde istirahat ettiğini söyledi" diye anlattı. Ancak bu ortadan kaybolma MYK toplantısından evvel olmuştu ve o günün şartlarında doğal sayılamazdı. Üstelik Genel Başkanın hak ve yetkileri kontrol altına alınmak isteniyordu. Mehmet Ali Aybar'ı yakından tanıyan Nihat'ın böyle bir teklifi hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini bilmesi gerekiyordu: Nitekim Nihat anılarında Mehmet Ali Aybar'a karşı bu konudaki durumunu açık bir şekilde anlatmıştır.[28]

Görüşmemiz sırasında Başkan sinirli ve gergindi. MYK toplantısı iki gün sürmüştü. Aybar takrir hakkındaki konuşmasını toplantıya getirdiği teybe kaydetmişti. Bana konuşması hakkında bilgi verdikten sonra "Moris anlayacağın şudur ki beni arkadan vurmak istediler hançerlediler, yarınki GYK toplantısında bunu açıkça belirteceğim" dedi. Bir müddet yanında kaldıktan sora ayrıldım ve Nihat'la görüşmek amacıyla Parti merkezine gittim. Fakat ben gelmeden evvel ayrılmıştı. O sırada Partiye gelen Rıza Kuas beni görünce beklememi istedi ve arabası ile otelime bırakacağını söyledi. Arabaya girer girmez parladı sert bir sesle "Ulan Moris şu aydın denen takım beni delirtiyor. Başkan'dan ne istiyorlar... MYK toplantısından evvel yanıma gelen Ali Karcı, Mehmet Ali Aybar'ın sosyalizme hıyanet ettiğini artık Genel Başkan olmaması gerektiğini söyledi, Toplantıda sürpriz olarak bu takrir önümüze sürüldü kurul üyesi sendikacı arkadaşların çoğunun böyle bir konunun ortaya atılacağından haberleri yoktu. Biz sendikacılar bütün gönlümüzle Aybar'a bağlıyız. O giderse biz de gideriz. Aydınların bunu iyi bilmeleri gerekir" diye ekledi.

O gün gördüklerim beni çok üzmüştü ve ertesi sabah Parti merkezinde yapılacak olan GYK toplantısının durumu düzeltemeyeceğini anlamıştım. Bu duruma nasıl gelinmişti. Varşova Paktı üyelerinin Çekoslovakya'yı işgali dolayısı ile Partimizin görüşünü açıklaması kaçınılmazdı. Mehmet Ali Beyin ilk demeçleri ve Behice Boranın işgal hakkında *Milliyet* gazetesindeki yazısı bu olaylar hakkında Parti yönetiminde bu konuda görüş birliğinde olduğunu gösteriyordu. Ancak zaman geçtikçe Mehmet Ali Bey'in demeçlerinde Sovyetlere karşı hücumların artması ve bunun yanında o güne kadar kullanılmayan

28. Y.a.g.e.sayfa; 675-686

"hürriyetçi sosyalizm" ve "güler yüzlü sosyalizm" gibi söylemler üyelerimiz arasında fikir karışıklığının doğmasına neden oluyordu.

Bana göre; Partide bu tartışmaları etkileyen 3 temel etken vardı. Birincisi; üyelerimizin çoğunun TKP ile doğrudan ilişkileri olmamakla beraber Ortodoks Marksist parti anlayışına bağlı olmalarıydı. Komintern anlayışına sahip olan bu üyelerimiz için Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerin yaptığı her şey doğruydu. (Ben de uzun yıllar bu anlayışın etkisinde kalmıştım) İkincisi; Beşli Takrirde ileri sürülen Mehmet Ali Aybar'ın kişisel yönetim eğiliminin gittikçe artmakta olduğu savının doğru olduğuna inanmaları. Üçüncü olarak; Malatya Kongresinden sonra süre gelen *Yön* dergisindeki yazıların sebep olduğu tartışmalar ve İstanbul İlçelerinde MDD taraftarların yarattığı olaylar ile Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Mihri Belli gibi eski tüfeklerin etkileri.

Ertesi sabah GYK toplantısında gördüğüm hava üzüntümün devamına sebep oldu. Genel Başkan tarafından açılan oturum, Beşli Takririn okunması ile başladı. İlk söz alanlar arasında Sadun Aren ve İdris Küçükömer olduğunu hatırlıyorum. Sadun Aren konuşmasında Genel Başkanın yönetim şekli ve son günlerdeki demeç ve bildirilerini ağır bir şekilde tenkit etti. İdris Küçükömer konuşmasında Partinin tüzük ve programının yeniden ele alınmasının gerektiğini uzun bir anlatımla öneriyordu. Ancak bu tür teklifler günün konusu olamazdı. Küçükömer daha çok orta bir yol bulmaya gayret ediyordu. Çok düşünceli olduğumdan söylediklerini güçlükle izliyordum. Yanımda oturan Gaziantep'ten gelen arkadaşımın da sabırsızlandığını görüyordum. İki gün süren bu ilk oturumda asil veya yedek olsun hemen hemen tüm üyeler söz aldı. Konuşmacıların çoğu içlerindeki kurtları dökmek istiyorlardı, ben de söz almıştım. Hiç birimiz sorunu çözecek öneri sunamadık. Fakat bir çare bulmak amacıyla toplantıya davet edilmiştik. İlk akşam Şükran Kurdakul ve Murat Sarıca ile beraber toplantıdan ayrıldık. Son durum hakkında ne düşündüğümü sorduklarında "Bana bakın" dedim. "Bu tür sorunlar bütün sosyalist ve sol partilerde olur ve de olmuştur. Fakat çok kısa bir sürede halledilir. 24 veya 48 saatten fazla sürmez. Tarihte buna benzer durumlar vardır. Bizde ise takriri öneren tarafın, takrir o gün kabul edilmediğinde hemen istifa etmeleri gerekirdi, olmadı. Parti ortada kaldı" Partimiz bitti diyecektim sustum bozgunculuğun sırası değildi. İlk oturumda verilen aralarda, salonun dışına çıktığımda meraklı bir üye kitlesi ile karşılaştım. Parti binasının dışındaki caddenin bir köşesinde de bir polis cipinin park ettiğini, içindekilerden birinin kulaklık takarak önündeki cihazı karıştırmakta olduğunu gördüm. Emniyet bütün konuşmalarımızı teybe kaydediyordu.

Ertesi gün toplantı aynı şekilde devam etti. Söz alma sırası bana geldiğinde çok kısa konuştum. Genel Sekreter Nihat Sargın'dan takririn toplantı-

da sunulacağını öğrendiğimde neden Genel Başkanla görüşmediğini sordum. Genel Sekreterin görevi toplantıyı Başkanla beraber hazırlamak olduğunu ekledim. O gün takririn diğer üyelerle çok evvelden hazırladığını henüz öğrenememiştim. Son olarak söz alan Şaban Erik'in sert konuşması bardağı taşıran son damla oldu. Çok sert bir cevap veren Mehmet Ali Aybar konuşmasını şu sözlerle kapattı: "*Bu mukaddes emaneti size tevdi etmek mecburiyetindeyim, yani istifa etmek mecburiyetindeyim, çünkü ben hırpalandım, artık kamuoyunun önüne çıkmaz hale geldim. Bana hain dediler, bana hıyanet ediyorsun dediler*"[29] dedikten sonra kalkarak odasına çekildi. Başkanımızın yerinden kalkması ile beraber ortalık karıştı her kafadan bir ses çıkıyordu. Yanımda oturan İbrahim Çetkin'le beraber Başkanlık masasının arkasına geçtik ve en yakın arkadaşlarımıza sakın olmalarını rica ettik, Behice Boran'ın yerinden kalkıp Genel Başkanın odasına girdiğini gördüm. Anımsadığım kadarı ile beraberinde Şükran Kurdakul, Şaban Yıldız ve Yaşar Kemal'de vardı. Bir müddet sonra, Aybar'ın istifasını geri aldığını ve ertesi gün yapılacak toplantıda Mehmet Ali Aybar'ı destekleyen bir kararın oya sunulacağı bildirildi.

Son toplantıda ad okunarak oya sunulan bildiri bir iki muhalif oya karşı büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Benim için işin tuhaf yanı Başkana karşı kazan kaldıranların başında gelen Behice Boran ve Nihat Sargının Aybar lehine oy vermeleri oldu. Bu durum beni çok şaşırtmıştı. Takrir veren arkadaşlar, ben ve diğer aydınların çoğu Aybar'ı parti ile özdeşleştirdikleri için onun çağrısı ile partiye katılmıştık. O güne kadar Aybar ile takrirci arkadaşlar arasında gözle görülen ciddi anlamda bir sorun yoktu. Yukarıda da değindiğim gibi bizim gibi sosyalist partilerde buna benzer sorunlar olabilir. Bunun çözüm yolu farklı düşüncedeki grupların birisi ya tartışmalar sonucu ikna olur ya da problem uzlaşılmaz hale gelirse istifa eder veya çekilir. Ama bizim partide böyle olmadı. Yönetimden çekilmeleri lazımken aynı kurulda çalışmayı içlerine sindirdiler. Oysaki bu tutumlarıyla yaranın kangrenleşmesine neden oldular. Benim düşünceme göre partinin bu haliyle kongrelere gitmesi, olağanüstü toplantılar yapması, sorunu çözemeyecekti ve nitekim öyle de oldu.

İstanbul'a döndükten sonra Beyoğlu İlçesinde yapılan bir sohbet toplantısına katıldım. Birkaç hafta evveline kadar bana çok yakın olan bazı arkadaşların benden uzak durmak istediklerini gördüm ve bunu doğal karşıladım; çoğu yaşlı tütün işçilerinin çocuğu veya akrabalarıydı. Mübadele günlerinde Batı Trakya'dan göçmen olarak gelen bu işçiler sınıf mücadelesinin öncüleri olarak bilinirdi. Partide birkaç haftadan beri sosyalizm dair fikir tartışmalarının

29. Y.a.g.e. Sayfa; 692

onları çok rahatsız ettiğini görüyordum. Durum diğer İstanbul İlçelerinde de aynıydı. Şişli ve Eminönü İlçelerinde MDD'cilerin etkisi artıyordu. Elimden geldiği kadarı ile üyeler arasında doğan gerilimi uzun konuşmalar yaparak azaltmaya uğraşıyordum. Ancak çok kısa bir sürede Aybar taraftarı yani "Aybarcı" olarak tanımlandım. Hatta Üniversite yıllarından beri beraber olduğum arkadaşların selam sabahı kestiklerini gördüm. Bölünmeye doğru hızla gidiliyordu. 3. Büyük Kongre'nin Kasımın ikinci haftasında Ankara'da toplanmasına karar verilmişti. Genel de Büyük Kongre'den evvel toplanan GYK, Kongreye sunulacak rapor ve önerileri gözden geçirip onaylardı. Ankara'dan aldığım haberlerden mevcut durumdan dolayı GYK toplantısından vazgeçildiğini öğrendim. MYK'yı toplamak bile çok zor oluyordu.[30]

3.Büyük Kongre

3. Büyük Kongre 9 Kasım 1968 günü Ankara'da Selim Sırrı Tarcan Salonunda toplandı. Salonun orta yerinin bir kısmı delegelere ayrılmıştı. Tribünler ve salonun her yerini dinleyiciler doldurmuştu. Kongreye delege olarak katılma hakkını elde eden 304 üyemizden 250'si gelmişti. Yani söz hakkına sahip arkadaşların büyük çoğunluğunun Kongreye katılması, sorunu bir an evvel çözmek isteklerinin bir belirtisiydi. 2. Büyük Kongreyi başarı ile yöneten Çetin Altan tekrar Kongre Başkanı seçildi ve açış konuşmasını yapmak için Mehmet Ali Aybar'a söz verdi. Çok uzun süren bu konuşmadan sonra Sadun Aren, İdris Küçükömer, Behice Boran, Şaban Erik ve birçok delegenin söz alması ile ilk günün çalışmaları son buldu. Uzun yıllardan sonra yapılan konuşmalar hakkında sağlam bilgi vermem olanaksızdır. Hatırladığım şu ki Ekim ayında MYK ve GYK toplantılarında ele alınan konuların uzun birer tekrarıydı. Sorunu çözecek somut öneri sunan biri olmamıştı. (Geniş bir arşive sahip olan Nihat Sargın'ın *TİP'li Yıllar* eserinin 2. cildinde bu Kongre çalışmaları hakkında geniş bilgi edinilebilinir.)

Konuşmalar sırasında kongrede yerimden kalkarak yakından tanıdığım delege ve üye arkadaşların yanına oturdum. Onlar da benim gibi tedirgindi ve durumun çıkmaza gittiğini görüyorlardı. Yapılan konuşmalardan tarafların görüşlerine inatla bağlı kaldıkları ve anlaşmak için ödün vermeye hazır olmadıkları anlaşılıyordu. Bence 1962'den beri Parti ile özdeşleşen Mehmet Ali Ayar'ın Genel Başkanlığında ve onun çizdiği yolda çalışacak bir ekibin kurulması gerekiyordu. Mevcut şartlar altında bu çok zor görünüyordu. Üstelik Ekim 1969'da Genel Seçimler yapılacaktı ve seçim hazırlıklarına vesile olması

30. Y.a.g.e. Sayfa; 697

gereken bu Kongre'de Partide doğan prensip ayrılığına henüz bir çözüm bulunamamıştı.

Kongre salonunun içinde dolaşırken İstanbul'dan tanıdığım iki genç üyenin, yerimden kalktığım andan itibaren yanımdan ayrılmadıklarını görüyordum. Arkadaşlarımla görüşürken biraz uzağımda kalarak beni göz ucuyla takip ediyorlardı ve Mehmet Ali Bey'in yanında oturduğumda uzaktan beni izliyorlardı. Bir ara Genel Başkan, Parti Genel Merkezine gidip bürosundaki masanın üst çekmecesinde bulunan bir dosyayı alıp getirmemi istedi Parti arabasının ve çekmecenin anahtarlarını verdi. Selim Sırrı Tarcan salonundan Parti merkezine hangi yoldan gideceğimi bilmediğim için yanımda bulunan arkadaşlarımın birinin benimle gelmesini söyledim. İkisi de gelmek istedi beraber gittik. Yolda yolculuğun sebebini öğrenebilmek için çok uğraştılar. Çekmeceden dosyayı aldıktan sonra, arkadaşlardan biri üşenmeden "Hangi dosyayı aldınız" diye sordu cevap vermedim ve arabanın direksiyonuna geçerken dosyanın üstüne oturdum. Belli ki "Aybarcı" olarak tanındığımdan karşımızda olanlar beni Kongre süresince kontrol altında tutmak istemişlerdi. Ertesi gün çalışmalar aynı şekilde devam etti, istediğimiz gibi olumlu bir sonuca varamayacaktık. O gün Mehmet Ali Bey'e işlerimin çokluğundan dolayı artık eskisi gibi Genel Merkez'de çalışamayacağımdan Genel Yönetim Kuruluna aday olmayacağımı söyleyince, Merkez Haysiyet Divanına adaylığımı koymamı teklif etti ve kabul ettim. Birkaç saat sonra aynı teklifi Cemal Hakkı Selek yaptı.

Seçimler çok uzun sürdü. Kongre Başkanı olan Çetin Altan'ın bundan çok rahatsız olduğunu onunla yaptığım kısa bir görüşme sonunda anladım. Seçim sonuçlarını elime aldığımda Aybar'ın sunduğu listenin kazandığını gördüm. Beşli takriri imzalayanlardan Sadun Aren ve Şaban Erik'ten başka hiç biri GYK'ya asıl üye olarak seçilmemiş ve yedek üye olarak kalmışlardı. Seçim süresince yakından tanıdığım birçok delege arkadaş GYK'ya adaylığımı koymam için ısrar etmelerine rağmen kabul etmedim. Arkadaşlarla görüşürken Aybar'ın listesini destekleyenlerin başında sendikacılar ve doğudan gelen delegeler olduğunu öğrendim. Murat Sarıca'nın Nebil Varuy'a dediği gibi bu Aybar'ın "Pirüs Zaferi" olmuştu.[31]

O gün akşama doğru Çetin Altan'ın Partiden istifa edeceği haberi geldi. Ankara hava alanında İstanbul uçağını beklerken Rıza Kuas'la karşılaştım, kızgın ve üzgündü sert bir şekilde "Bıktım artık Moris, şu Çetin'in işine bak ayrılmak istiyor. Genel Başkana çok kızmış hepinizin aleyhine konuştu. Önümüzde genel seçimler var böyle gidersek çok kötü olacak" dedi. Çetin Altan ile yaptıkları o toplantıda Yaşar Kemal ve Kemal Nebioğlu'nun da bulundu-

31. *Türkiye İşçi Partisi, Olaylar-Belgeler-Yorumlar*, Nebil Varuy, Sosyal Tarih Yayınları Sayfa;211

ğunu öğrendim. Bir iki gün sonra *Akşam* gazetesinde çıkan Çetin Altan'ın yazısını okuduktan sonra işin ciddiyetini anladım. Yazı şu sözlerle başlıyordu

"Dört gün Parti Kongresine Başkanlık ettim.

Çok yakın dostlarımı daha yakından tanıdım.

Enteresandılar.

Ben Meclis'te yerlerde sürüklenirken oturdukları yerden parmaklarını kıpırdatmamış olan kişilerin Anadolu halkına sosyalistlik öğütleri verdiklerini gördüm.

Enteresandılar.

On beş bin liraya tutulmuş büyük salonlarda özgürlük üstüne nutuk söylemenin cezbesi ile gerektiği kadar oy pusulası bastırmayı unutmuş yönetim ustalarını seyrettim.

Enteresandılar.

Sadece içtikleri su ayrı giden insanların birbirleri için Sovyet casusu, Amerikan casusu dedikleri çalındı kulağıma.

Enteresandılar.

Siirt'ten, Muş'tan, Hakkâri'den gelmiş dostlara, sosyalistik adına Newton ve Einstein fiziği hakkında yapılan kültür gösterilerini seyrettim. Acaba söylediklerini yarı sütunluk bir makalede de yazabilirler miydi? Buna cesaretlerinim yetmeyeceğini bilerek dinledim onları.

Enteresandılar.

Yeni gelişmekte olan bir partide, partinin boyundan çok daha büyümüş bir ihtirasla kabaran boyun damarları çarptı gözüme.

Enteresandılar.

Sırtımda yüz yetmiş yıllık hapis cezalarının bulunduğunu ve bunun için milletvekili seçilmek hesabı ile olup bitenleri görmezlikten geleceğim kanısı ile dilimi yutup susacağım faraziyelerine bel bağlamış davranışlarla karşılaştım.

Enteresandılar...[32]

İlk çıkışında bu makale hepimizi çok kızdırmıştı ve GYK'nın ilk toplantısında Çetin Altan'ın Haysiyet Divanına sevk kararı verildiğini öğrendim. Ancak geçen uzun yıllar süresince bu yazıyı tekrar okuyunca bazı gerçeklerin o gün açıkça ortaya konduğunu gördüm.

1968 yılının son çeyreğine doğru Proje'deki çalışmalarım yoğunlaşmaya başlamıştı. Proje laboratuarlarında Keçi ve Koyun hastalıkları hakkında laboratuar araştırmaları devam ediyordu ve olumlu sonuçlar alınmaya başlanmıştı. Yurt içinde ve dışında yayınlanan tıbbi ve veterinerlik dergilerinde Proje

32. *TİP'li Yıllar* 2.Cilt, Nihat Sargın, Felis Yayınları Sayfa; 742-744

uzmanlarımızın elde ettikleri araştırma ve deney sonuçları hakkındaki yazıları yayınlanıyordu. Projenin gelişmesi ile araştırmaları yurt çapında yaymanın zamanı gelmişti. Avrupa ülkelerinin çoğunda merkezdeki laboratuarlarla çalışan bölgesel laboratuarlar bulunuyordu. Büyük Britanya adalarında merkeze bağlı 30 kadar belgesel araştırma laboratuarı vardı. Ve Proje müdürümüz Dr. Stableforth bu teşkilâtın genel müdürü olarak uzun yıllar çalışmıştı. Bu bakımdan bölgesel araştırma laboratuarlarının proje tasarısını hazırlamak da bizim Projemize düşüyordu. Bu çalışmada bana düşen görev laboratuar için bütün teknik ekipman ve malzemenin maliyet hesaplarını hazırlamaktı. Bu nedenle yapılan toplantılarda hazır bulunmam isteniyordu. Çevre laboratuarlarında çalışacak kadro anımsadığım kadarıyla bir veteriner hekim, bir laborant ve bir hayvan sağlık memuru olarak tasarlanmıştı. Proje'ye son şeklini vermeden önce bu kadronun Tarım Bakanlığı Veteriner İşleri Umum Müdürlüğü ile Devlet Planlama tarafından kabul edilmesi gerekiyordu. Bu çalışmalar çok fazla vaktimi alıyordu.

Bir bakıma Parti iki başlı olmuştu. Parti Meclis Grubunda beşli takriri imzalayanlar çoğunluktaydı. Beşli takrirci milletvekili arkadaşlar, Genel Başkan Mehmet Ali Aybar ve MYK'nın aldığı kararlara karşı geliyor ve bu kararları tanımıyorlardı.

Sonuç olarak soruna bir çözüm bulmak amacıyla 2. Olağanüstü Büyük Kongre'ye gidilmesine karar verildi. 2. Olağanüstü Büyük Kongre 28/29Aralık 1968'de Ankara'da toplandı. Merkez Haysiyet Divanının yedek üyesi olduğumdan bu Kongreye delege olarak katılamazdım. Üstelik gördüğüm kadarı ile bu Kongrenin de karşılıklı sonuç vermeyen konuşmalar ve ithamlarla geçeceği görülüyordu. Gitmemeye karar verdim. Ancak Kongrenin ikinci günü Haysiyet Divanından istifa eden Nazife Cemgil yerine asıl üyeliğe geçtim ve derhal kongreye katılmam istendi. Vakit geçti, gitme imkânım yoktu. Olağanüstü Kongrenin taraftarların yaptıkları uzun konuşmalarla geçtiğini ve GYK seçimlerinde, beşli takriri imzalayanlardan Nihat Sargın, Behice Boran ve Sadun Aren GYK'ya asil üye olarak girdiler.

Bunun dışında fazla bir değişiklik olmadan Kongre sona erdi. Ancak iç kavgalar sürdü ve Parti güç kaybetmeye devam ediyordu. Bir yandan bu fikir ayrılıkları artarken 1969 Genel Seçimleri yaklaşıyordu ve Partinin gençlik hareketleri ile bağı ve temasları gittikçe azalıyordu. Gençlik kendi başına bırakılmıştı. Durum hiç de iç açıcı değildi.

Kanlı Pazar

1969 Şubat ayının ilk günden itibaren 6. Amerikan Filosunun İstanbul'a gelmesi ile gençlik kuruluşlarının protesto yürüyüş ve mitingleri artmaya başladı. Pencereden atılarak öldürülen Vedat Demircioğlu'nun büyük boy portresinin bizim haberimiz olmadan Beyazıt kulesine asıldığını gördüğümde Parti Gençlik teşkilâtının tamamen elden çıktığını anladım. 6. Filo İstanbul'a gelip gittikçe olayların devam etmesi kaçınılmazdı. Nitekim birkaç gün sonra 16 Şubat 1969 Pazar günü 6. Filoya karşı gençlik kurumlarınca düzenlenen yürüyüş Taksim meydanında kanlı olayların çıkması ile sona erdi. Bu yürüyüşe TİP üyeleri geniş bir şekilde katılmışlardı. Bu olayların bir kısmına tanık oldum. Oturduğum yer Taksim Gümüşsuyu Caddesinde, eski Alman Sefaretinin arkasındaki sokakta bulunuyordu. Sakin olan bu sokağın o gün öğleye doğru Kabataş cihetinden gelen bir kalabalıkla dolduğunu gördüm. Mahallemizin camisinde Cuma günleri hariç her namaz vaktinde bir veya iki saftan fazla namaz kılan olmazdı. O gün öğle namazında cami, bahçesine kadar dolmuştu. Öğlenden sonra da Kabataş'tan Taksime doğru giden bir kalabalık sokağımızdan geçmeye devam etti. Gençlerin Taksim'e doğru yürüyeceklerini duymuştum ancak Partililerin de katılacaklarını bilmiyordum. Saat 16'ya doğru sokağımızdan bir şeyden kaçar gibi koşan çok sayıda gencin geçtiğini gördüm. Bir müddet sonra yüzü kanlar içinde iki arkadaşın kollarına asılı Müşfik Erem'e rastladım, konuşamıyordu. Yanında bulunan arkadaşlar oradan geçen bir vasıtaya bindirdiler ve hastaneye doğru gittiler. Anlaşılan yürüyüş korteji Taksim meydanına girerken, Taksim Gezi Parkında hazır bulunan, çoğu CKMP ve AP'li gençlerden oluşan grupların taşlı ve sopalı saldırısına uğramışlardı. Yürüyüşü hazırlayan gençlik kuruluşları ve katılan Partili arkadaşlar gereken koruma tedbirlerini almadıkları gibi Taksim'de gerici kuruşların hazırladıkları provokasyon hakkında da bilgileri olmamıştı. Gerekli tedbirleri almadan gençlik kuruşlarının toplantı ve yürüyüşlerine katılmamızın bedeli ağır olmuştu. Olaylarda öldürülen Turgut Aytaç Partimizin üyesiydi, diğer arkadaşımız Duran Erdoğan adındaki işçi, Partimizin sempatizanı olarak tanınıyordu.[33]

Mart ayında yapılan GYK toplantısında değişen tüzük uyarınca Bilim ve Araştırma Bürosunun yeniden tanzim edildiğini, bana da bu kurulda Maliye Bölümünde görev tevzi edildiğini ilettiler. O günkü koşullar içinde bu bürolaın sağlıklı bir şekilde çalışabileceğini düşünmüyordum. Çünkü Partideki fikir ayrılıkları artık uzlaşmaz noktalara gelmişti. Ayrıca kendi işimin yoğunluğu nedeniyle bu bürodaki faaliyetlere yeteri kadar vakit ayıramayacaktım. Davet

33. TİP'li Yıllar Cilt 2 Nihat Sargın, Felis Yayınları Sayfa; 843-848

edilmeme rağmen ilk toplantıya katılmadım. Sanıyorum bir daha da toplantı olamadı.

1969 Genel Seçimleri

12 Ekim 1969'da yapılacak Genel Seçimlerin günü yaklaşıyordu. İstanbul İl Yönetim Kurulundan istifaların olması üzerine, Mart ayında İstanbul'a gelen Genel Başkan duruma bizzat el koydu ve Genel Sekreter Rıza Kuas'ı yetkili kılarak yeni bir Yönetim kurulunun teşkiline karar verildi. Şaban Yıldız'ın Başkanlığında kurulan bu heyete tayin edilenler arasında Kemal Sülker, Kemal Türkler, Celâl Beyaz, Şinasi Kaya, Sina Pamukçu, Adnan Cemgil, Ömer Fuat Toprakoğlu gibi Parti içinde önemli görev alan üyelerin bulunması, bana İstanbul'da işlerin düzeleceği umudunu verdi. İşleri zordu. Bir yandan MDD'ciler bir yandan da üçüncü grup adıyla tanınan bir aydın grubunun faaliyetleri gittikçe artıyordu.

Aybar'a muhalif olanlar da Sadun Aren'in yönetiminde ayda iki kez yayınlanacak *Emek* dergisinin son hazırlığını yapıyordu. Garip bir durumdu. Genel seçime giderken Parti içinde fikir ve eylem birliğini sağlamak çok zor olacaktı.

Bu dönemde Türkiye'de yayınlanan sol yayınlarda da önemli değişiklikler gözlemleniyordu. Özellikle kır ve şehir gerillacılığı üzerine legal illegal birçok kitap, broşür ortada dolaşıyordu. Vietnam Savaşı, Che Guavera, Afrika'da Cabral, Latin Amerika gerilla savaşları Türkiye'de özellikle üniversite gençliğinin dilinden düşmüyordu.

Seçimlerin yaklaşmasına rağmen Parti içindeki çalışmaların gerektiği gibi hızlanmadığını görüyorduk. Beni en çok üzen şey heyecanın ve çalışma şevkinin 1965'tekinin çok altında olmasıydı. Seçim günü yaklaştıkça artacağını umuyordum. Bilindiği gibi oy sayımında Milli Bakiye Sistemi iptal edilerek yerine basit d'Hondt sistemi kabul edilmişti. Bu bakımdan ancak güçlü şekilde örgütlendiğimiz İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere beş veya altı arkadaşımızın milletvekili olabileceğini tahmin ediyorduk. Mehmet Ali Aybar'ı destekleyen gurup ile muhalifleri arasında çekişme devam ediyordu. Bu olay *Emek, Ant* ve *Türk Solu* gibi dergilerde çıkan yazılarda görülüyordu. Parti içinde insicam ve birlik artık kalmamıştı.

30 Ağustos'ta yapılacak önseçimler için taraflar arasındaki çekişmeler arttı. İstanbul'da Mehmet Ali Aybar aday adayı olarak önseçime katıldığı gibi, Sadun Aren, Şaban Erik de aynı ilde aday adayı oldu. Bu adaylıkları öğrendiğimde İstanbul'da yapılacak önseçimin bir referanduma dönüşeceğini ve bundan dolayı da Parti üyelerimizin büyük kısmının önseçimde oy kullanacağını bek-

liyordum. Ancak büyük katılım olmadı. İstanbul'da 4.217 kayıtlı üyeden ancak 1.037'si oy kullandı.[34] Kurucu sendikacılarımızla beraber, işçi arkadaşlarımızın desteği ile Genel Başkanımız Aybar 717 oyla liste başı olmuştu. 2.900 kadar üyemiz o gün önseçime gelmemişti. Parti kan kaybetmeye devam ediyordu.

Vakit buldukça seçim toplantılarına gidiyordum. 1965'in havasını bulmak olanaksızdı. 4 Ekim 1969 günü TİP'in İstanbul Taksim Mitingi yapıldı. 1965'teki mitingimiz gibi büyük bir topluluk gelmemişti. Ancak kürsünün etrafı dolmuştu. Ve kalabalık mitingin sonuna kadar yerlerinden ayrılmadı. Partiye sadık kalmış bir militan guruptu. Genel Başkanımızın konuşmasını büyük bir heyecanla alkışladılar. Miting süresince Mehmet Ali Beyin yanından ayrılmadım. Kürsünün etrafında ayrılmak istemeyen beş bin kişiden fazla bir topluluk bize umut vermişti.

Seçim sonuçlarına göre Mehmet Ali Aybar ve Rıza Kuas İstanbul'dan TBMM'ye milletvekili olarak giriyorlardı. DİE'nin verdiği kesin sonuçlara göre TİP yurt çapında 243.631 oy toplamıştı. Yurtta toplanan genel oyların %2,56 sına denk düşüyordu. 1965 seçimlerinde ise 276.101 oy ile genel oyların %2,83 ünü almıştı. Bu 32.470 yani %0.27 oy kaybına uğramamız demekti. İçimizde devam eden çekişme ve bölünmeler yüzünden seçimlere yeterince hazırlanamamıştık. Buna karşın oy kaybımız çok fazla değildi. Bizi destekleyenler her şeye rağmen yanımızda kalmışlardı. TİP'e gerçekten bağlı olanların sağlam oylarıydı (Maalesef ki bu güne kadar, Türkiye'de Marksist partilerin, nüfusun artmış olmasına rağmen seçimlerden aldıkları oylar bu rakamı ve yüzdeyi hala geçemiyorlar).

Seçimden, Partinin beklenen başarıyı sağlayamaması, gençlik ve onların üye oldukları kuruluşlar ile olan bağların kopmasını hızlandırdığı gibi, seçim çalışmaları sırasında ortaya çıkan sendikacılar ile Aybar arasında çıkan ihtilafın kısa bir süre içinde ortadan kalkması çok zor görülüyordu. Bölünme başlamıştı. *Ant, Emek, Devrim* gibi dergilerde çıkan yazılarda bu açık bir şekil almıştı. 11 Kasım 1969'da çıkan *Devrim*'deki yazı, bölünmenin boyutlarını şu sözlerle tasvir ediyordu:

"TİP'te Son Durum" başlıklı imzasız yorumda *"TİP halen çok çeşitli guruplara bölünmüş görülmektedir"* denilerek şunlar sayılmaktadır *"Hiçbiri yüzde yüz mütecanis gruplar olmamakla birlikte, bir yandan Tarık Ziya Ekinci'nin geniş ölçüde temsil ettiği Doğu Grubu, öte yandan sendikacılar grubu vardır. Bu iki gurup bir kısım aydınlarla birlikte şimdiye kadar Aybar'ın belli başlı dayanağını teşkil etmekte idi. Bunların karşısında ise, TİP yöneticilerinin bilimsel sosyalizmden sapma diye değerlendirilen tutumlarına karşı çıkan,*

34. Y.a.g.e.Sayfa; 871

çoğunluğunu büyük şehirlerde yaşayan aydınların teşkil ettiği çeşitli guruplar yer almakta idi..."[35]

Yazının devamı bu bölünmeler hakkında geniş bilgi veriyordu. Parti dışında sol çevrede TİP içindeki bölünme sürekli ele alınarak fikir ayrılıklarının daha derinleşmesine neden oluyordu. Seçimden sonra bu bölünmeyi önlemek olanaksız gibi görünüyordu. Seçimden sonraki haftalarda da gruplaşmaların artması devam etti ve bunun sonucunda 15 Kasım 1969'da yapılan GYK toplantısının açılışını yapan Genel Başkan Mehmet Ali Aybar üç saat kadar süren bir konuşmadan sonra Genel Başkan olarak istifa ettiğini bildirdi. Ertesi gün GYK' da yapılan uzun tartışmalardan sonra Genel Başkan seçimine aday olarak Mehmet Ali Aslan ve Nihat Sargın katıldılar ve çoğunluk oylarını alan Mehmet Ali Aslan Genel Başkan seçildi. MYK için yapılan seçimlerin sonucunda da İbrahim Çetkin ile Yahya Kanbolat Genel Sekreter olarak seçildiler.

Yeni Genel Başkan Mehmet Ali Aslan'ın amacı bir an evvel 4. Büyük Kongreyi toplamaktı. Partinin il ve ilçe kongrelerini Şubat 1970 ayına kadar tamamlamamız gerekiyordu. Bu şekilde Büyük Kongre Nisan veya Mayıs ayında toplanabilecekti. Ancak işler planlandığı gibi gitmedi. Mehmet Ali Aslan seçildikten 6 hafta sonra yapılan GYK toplantısında istifasını sundu. Çünkü Genel Başkanın çağrısına rağmen MYK bir türlü bir araya gelmiyordu. Yerine tek aday olan Partinin kurucularından Şaban Yıldız, Genel Başkan olarak seçildi. Toplantı süresince çıkan anlaşmazlıklardan dolayı Genel Sekreterler ve MYK üyelerinin seçimi ileri bir tarihe bırakıldı.

Görüldüğü gibi durum hepimiz için çok üzücüydü. Bunun yanında birkaç aydan beri böbreğinden rahatsız olan Rıza Kuas İstanbul SSK hastanesinde tedavi altına alındı. Böbrek yetmezliğinden ötürü böbrek nakli gerektiğini ve ameliyat için yurt dışına, İngiltere'ye, gideceğini öğrendik. Mehmet Ali Aybar TBMM'de tek başına kalıyordu.

1970 Ocak ayının başında olağanüstü toplanan GYK, Aralık ayında MYK'dan istifa eden Aybar, Yaşar Kemal ve Samim Kocagöz yerine yedeklerden Kemal Sülker, Turgut Kazan, Şinasi Yeldan ve Savaş Al'ı MYK üyeliğine seçti. Genel Sekreter olarak, Hilmi Güven (İşçi kesimi) ve Behice Boran'ı (İşçi olmayan kesimden) seçildiler.

Bu sıralarda yapılan il ve ilçe kongrelerinde yeni ortaya çıkan ve eskiden beri bilinen fraksiyon veya gruplar arasında Yönetim kurullarını ele geçirmek için mücadele devam ediyordu. Örneğin Ankara'da Çankaya İlçesinin Kongresinde azınlıkta kaldıklarını gören MDD'ci grubun kavga çıkarması ve Hükümet Komiserinin Kongreye el koyması ile yarıda kesildi. Artık Partide

35. Y.a.g.e Sayfa; 1343-1344

MDD'ciler, Aybarcılar ve başını Aren-Boran'ın çektiği Emek grubu olmak üzere üç fraksiyon vardı. Bunun yanında önce kendilerine 3. Yol denilen İstanbul Eminönü şubesinde bir gurup da kendi içinde faaliyetlerini sürdürüyordu (Bu gurup daha sonra Partizan Grubu adını alacaktır.) Ankara'da Ocak ayında kurulan Sosyalist Gençlik Örgütü (SGÖ) Emek gurubuna yakındı. Bu gelişmeler il ve ilçe kongrelerinde bütün çıplağıyla görülüyordu. Büyük illerde de aynı tablo vardı. Partinin yüzü değişmeye başlamıştı. MYK ile TBMM'de bulunan iki üyemizin arasındaki bağlar kopmak üzereydi. 4 Şubat 1970 günü Mehmet Ali Bey kalp krizi geçirdi. Aynı dönem, milletvekilimiz Rıza Kuas'ın da böbrek rahatsızlığı devam ediyordu. Bu nedenle her ikisi de Meclis'e gidemedikleri için çalışmalara katılamıyorlardı.

1970'in başından itibaren, parti üyesi H. Hüseyin Korkmazgil yönetiminde yayınlanan *Forum* dergisi Mehmet Ali Aybar'ı destekliyordu. Korkmazgil de benden, Türkiye'deki iktisadi durumla ilgili yazı göndermemi istedi ve M. G. Musagil rumuzu ile üç yazı gönderebildim. Mayıs ayı başında *Forum* yayına son verdiğinden seri halinde olan bu yazılarımı tamamlayamadım.

Vaktimin çoğunu artık Projedeki işlerime ayırıyordum. Zira uzmanlarımızın çoğu araştırmaların sonuçlarını bildiren raporlarını sunmaya başlamışlardı. Bu raporların bazıları da makale şeklinde uluslararası bilimsel dergilerde yayınlanmak üzere hazırlanıyordu. Ancak bu makaleler, Proje müdürünün ve Roma merkezimizdeki Bilim kurulunun olurunu alındıktan sonra yayına gönderilirdi. Hazırlanan yeni aşı raporlarının Enstitüye sunulmadan evvel İngilizceden yapılan tercümelerin kontrolünden sorumluydum. Proje müdürümüzün emekliye ayrılması ve yardımcısı Dr. Roberts'in yerine atanma muamelesinin uzun sürmesi işlerimi biraz güçleştirdi. Ayrılmasından evvel benimle yaptığı kısa bir konuşmada çalışmalarımdan çok memnun olduğunu ve yardımlarımdan dolayı teşekkür ettikten sonra FAO'daki işime devam etmeye karar verdiğim takdirde yurt dışında başka bir göreve gitmem için yardımda bulunacağını söyledi ve kendisine yeni bir göreve atanmamı talep eden bir mektupla özgeçmişimi vermemi istedi.

Haziran ayının ortalarına doğru gittikçe artan gençliğin eylemleri ve işçi gösterileri hiç beklemediğim bir olayla beni karşı karşıya bıraktı.

15-16 Haziran Eylemleri ve Gözaltına Alınışım

15 Haziran günü öğlenden sonra projede çalışırken, Enstitümüze yakın bazı fabrikalarda işçilerin işlerini bırakıp yürüyüşe geçeceklerini duyduk. Aynı durumun dönüş yolunda olabileceğini düşündüğümden Dr. Roberts ve

iktisadî buhran = siyasî buhran - 3

m. g. musagil

Geçen yazımızda, ekonomimizin son yıllarda gösterdiği sınaî bünye değişikliğini tahlil edirken, tekstil dalını örnek olarak ele almıştık. Bunun nedeni de pamuklu - yünlü dokuma ve giyim eşyası sanayiimizin ekonomimizin kilit noktalarından birini teşkil etmesidir. Nitekim bu sanayi dalı, 1967 yılında 9 milyar 100 milyon lira değerinde üretim yapmıştır ve bu miktarın 1969 yılında 11 milyar liraya vaktasması beklenmektedir. Geçen yılın ikinci yarısında tatbik edilen 38. iktisadî noktasında, özel sektör için tahsis edilen yatırım kotasının yüzde 41. 7'si tekstil dalının yatırım malları için ayrılmıştır.

Bu tekstil sektörü geliştikçe, pamuklu - yünlü dokuma ve giyim eşyası alım, satım ve dağıtımında gelişmeler tipik bir veçhe arzetmektedir. Eski büyük tekstil ithalâtçıları faaliyetlerini dokuma, trikotaj ve konfeksiyon sanayiine aktarırken, büyük şehirlerdeki manifatura ve kumaş toptancıları yerlerini yavaş yavaş yarı toptancılara ve perakendecilere terketmektedirler. Bilhassa pamuklu ticaretinde, fabrika - yarı toptancı arasındaki yeni sıkı bağlar göze çarpmaktadır. 1968 yılında büyük bir holdingin kontrol ettiği bir pamuklu kombinasının yönetiminde görülen değişiklik, toptancı sanayici çekişmesinin tipik bir örneğini teşkil etmiştir. İstanbul'da büyük manifatura ve kumaş toptancıları dükkânlarını aynı malın perakendecilerine terketmekte ve sermayelerini başka alanlara yatırmağa bakmaktadırlar. Trikotaj ve konfeksiyon sanayii geliştikçe, büyük şehirlerimizde, Kuzey Amerika'da tatbik edilen «chain store» usulünün cüz'i tatbikatları görülmektedir. Örneğin İstanbul'da Sultanhamam ve civarında uzun yıllardan beri tuhafiye ve giyim eşyası imalâtı ve perakende satışı ile uğraşan üç büyük müessese Şişli, Harbiye, Kadıköy, gibi semtlerde birer, hatta ikişer şube açmakla ve durum aynı semtlerde kümelenmiş bulunan perakendeci dükkânlarının satışlarını haltalmaktadır. Tekstil mallarının pazarlanmasındaki değişikliğin etkileri Anadolu'nun şehir ve kasabalarının düzeninde de görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk devrelerinde ve 1050 yıllarının başlarına kadar, orta tarım ücretlileri ile, fakir az topraklı ve topraksız köylü ile sıkı ilişkiler kuran, kasabalarda oturan ve genellikle manifatura ve tuhafiyenin ağır bastığı genel emtea ticareti ile uğraşan eşraf zümresi olmuştur. Kapalı ekonomi sistemi içinde yaşayan fakir ve topraksız köylülerin dış âlemle olan ilişkileri bu çevrelerle sınırlanmıştır. Fakir köylü cüz'i satın alma gücü ile, pazardan temin edebileceği birkaç maddeyi, yani Amerikan bezi, basma ve pazen gibi manifatura eşyası, tuz, gaz, kibrit gibi temel tüketim ve ihtiyaç maddelerini çoğu kez, ürününü idrak etmeden aylarca önce, dükkâncı eşraftan, borçlanarak temin ederdi. Buna karşılık da, ürününü bazen, günlük piyasa fiyatından yarı fiyatla aynı eşrafa avans olarak satardı. Büyük bankalar memleket çapında yayılmamış, küçük kasabalarda Ziraat Bankasının kredi dağıtımı eşrafın ve çevredeki orta ve büyük toprak sahiplerinin kontrolü altında idi. Tefecilik ve aracılık düzeni bu zümrelerin elinde idi. Küçük kasabalardaki eşraf, manifatura eşyalarını çoğu kez, il merkezlerinde kümelenmiş bulunan toptancılardan temin ederdi. Bu toptancıların da, büyük merkezlerde bulunan ithalâtçı ve büyük toptancılarla çok sıkı ilişkileri vardı. 1949'dan itibaren kamyonları şebekesinin askeri nedenlerle genişlemesi ve gelişmesi, kasabaların hayatına canlılık getirmeğe başladı. Ulaşımın kolaylaşması, ticarî hayatı daha büyük bir hız getirirken, Demokrat Parti'nin enflasyona yol açan ekonomik politikası, eşraf zümresi ile orta ve büyük toprak sahibi zümrelerin sömürü çarkını daha hızlı çevirmelerine yol açmıştı. Hakim sınıflar, 1955-1958 iktisadî buhranını aralarındaki çıkar ittifakını bozmadan geçirmişlerdi.

1968'den itibaren tatbike başlayan istikrar politikası ve ekonomimizin 1963 yılında pîkini devreye girmesi, enflasyon hızını nispeten yavaşlatmıştır. Enflasyon hızının yavaşlaması, zamanla, küçük kasaba eşrafı ile orta ve büyük toprak sahibi zümrenin bir kısmının aleyhine olmaktadır. Üstelik, tekstil sanayiinin büyümesi, bu daldaki faaliyetler arasındaki rekabeti arttırmıştır. Sanayiciler, pazarlarını genişletebilmek için büyük şehirlerdeki toptancıları atlayarak, şehir ve kasabalardaki toptancı, yarı toptancı ve perakendecilerle daha sıkı ilişkiler kurmağa çalışmakta, eski dağıtım metodlarını değiştirerek, şehirlerde ve kasabalarda bayilikler ve yetkili satıcılık sistemleri kurmağa çalışmaktadırlar. Kapalı bir ekonomi düzenine göre sömürü çarklarını kurmuş bulunan küçük kasaba eşrafı ve etrafındaki zümreler, ekonomik şartların ilteldiği bu yeni değişikliklere karşı koymakta ve yeni sömürü düzenine ayak uydurmaktadırlar. Örnek olarak tekstil dalını aldık: durum diğer malların, bilhassa montaj sanayii mallarının dağıtımından da aynı yönde gelişmektedir. Diğer taraftan, ekonomimizdeki sınıflı bünye değişikliği, köylerin kapalı ekonomi düzenine de yenilikler getirmekte, yurdumuzun batı bölgelerinde köy ekonomisi gittikçe iç pazara doğru açılmaktadır. Önümüzdeki sayılarda bu yeni gelişmeleri tahlil etmeğe devam edeceğiz.

Forum Dergisi, Sayı: 378, 13 Nisan 1970

Enstitü Müdürümüz Dr. Hanefi Bey'le görüştükten sonra, yabancı uzmanlarımızı bir an evvel evlerine ulaştırmak için saat 15.00'da Kartal'dan ayrıldık ve sorunsuz bir şekilde Bebek'te ki evlerine varmalarını sağladım. Ertesi sabah mutat olduğu gibi saat 08.30'da Üsküdar iskelesinde uzman arkadaşlarla servis arabasını beklerken, gelip geçenlerden Şişli ve Mecidiyeköy'de gösterilerin başladığını duyduk. Saat 09.00'a kadar servisimiz gelmeyince uzman arkadaşlara eve dönmemizi teklif ettim. Kabul etmediler, laboratuarlarda bekleyen işleri vardı. Bu şartlar altında Kartal'a varmanın en emin ve kolay yolu Haydarpaşa'dan banliyö trenine binmekti. Taksilere binip banliyö trenine yetiştik. Vagon bizim gibi iş yerlerine varmak isteyen kalabalıkla doluydu. Trende olaylar hakkında birbirine uymayan haber ve konuşmaları dinliyordum. İş arkadaşlarım durumun pek farkında değillerdi. Maltepe istasyonuna vardığımızda durum değişti. Tren durunca kapılar açılır açılmaz vagonun içine bir kalabalığın hücum yapar gibi, sloganlar atarak, girdiğini gördük ve bir anda vagon hınca hınç doldu. Yere iğne atsan düşmezdi. Kalabalığın Maltepe Tekel

Sigara Fabrikasının işçileri olduğunu ve konuşmalarından Kartal'da yapılacak miting ve yürüyüşe katılacaklarını öğrendim. Bunun üzerine Pendik'te inmeye karar verdik ve tren hattı yolundan yürüyerek Enstitüye geldik. Bizi gören Hanefi Bey "Aman Moris ne yaptın, arkadaşların burada bulunması tehlikeli, bir saat evvel burasını basmak isteyen işçileri zor atlattık hemen evlerine dönsünler" dedi. Arkadaşlara durumu anlattım. İki saat sonra Pendik'ten kalkacak vapurla Kadıköy üzerinden dönmemizin en uygun yol olduğunu arkadaşlara söyledim. Gemi Adalara uğradıktan sonra Kadıköy iskelesine yaklaşınca, durumun çok karışık olduğunu gördük. Haydarpaşa'dan Kadıköy'e doğru ilerleyen büyük bir kalabalık, askeri birliğin kurduğu barajı aşmak istiyor, asker direniyor, sloganlar, haykırışlar ve bağırmalarla beraber, patlayan silahların sesi de geliyordu.

Kadıköy Kaymakamlık binası önünde büyük bir kalabalık vardı. Bu şartlarda vapurun iskeleye yanaşması olanaksız olduğundan, Üsküdar'a uğradı. Biz de motorla Kabataş'a geldik ve arkadaşları Bebek'te bulunan evlerine bıraktıktan sonra, beni evinde bekleyen Mehmet Ali Aybar'ın yanına gittim. Elimizde gördüklerimizden ve sağdan soldan duyduğumuz haberlerden fazla bir bilgimiz yoktu. Mehmet Ali Bey DİSK yöneticilerinin gün içinde Vali ile birkaç kez görüştüklerini öğrenmişti. Radyodan ajans haberlerini dinlerken Sıkı Yönetimin ilân edildiğini duyduktan sonra eve döndüm.

Ertesi sabah çok erken bir saate eve üç polis geldi ve Sıkı Yönetim Kumandanlığı emri ile gözaltına alınacağımı bildirdiler. Giyinirken evi aramadıklarını gördüm ve şaşırdım, çünkü böyle baskınlarda genelde evin altını üstüne getirirlerdi. Polis arabasında benim gibi toplanan iki kişi daha vardı hiç birini tanımıyordum. Araba bir ara Taksim meydanının bir köşesinde durup beklemeye başladı. Kısa bir süre sonra söylene söylene gelen polisi gördüm ve arabaya binerken arkadaşlarına "Ulan ne biçim iş yapıyorlar, iki sene evvel vefat eden adamın ismini verip al getir diyorlar" Bu sözleri duyunca, tutuklananların isminin el altında bulunan dosyalardan hazırlandığını anladım. Bu kez piyango bana çıkmıştı. Davutpaşa Kışlasına geldiğimizde polisler bizi nöbetçi subaya "Dünkü olayların müsebbipleri" diyerek teslim ettiler. Nöbetçi subayın bu sözlere önem vermediğini gördüm. Kimliğimi alırken çalıştığım işi ve yeri sordu ve bir erle birlikte kışlada kalacağımız koğuşa gittik. Orada ilk karşılaştığım kişi arkadaşım Kemal Sülker oldu. Rahatsız görünüyordu, kalbinden rahatsız olduğunu biliyordum. Bir iki saat sonra revire kaldırıldı. Öğlene doğru başta Kemal Türkler olmak üzere DİSK yöneticilerinin çoğu geldi. Arkadaşlar beni görünce şaşırdılar; Partinin üst kademelerinde görev almış benden başka aydın kesiminden üye yoktu. Akşama doğru da polis tarafından olaylar sırasında tutuklanan çoğu genç Parti üyelerimiz geldi. Kaldığımız koğuş geniş

bir yatakhaneydi ve rahat bir şekilde yerleştik. Yemekler asker karavanasından hazırlanmıştı, zamanında geliyordu. Bir iki gün sonra kışlanın kapısından kavga eder gibi tartışma sesleri geldi ve Milletvekilimiz Rıza Kuas'ın sesi olduğunu anladık. Bizi ziyarete gelmişti ancak Sıkı Yönetimin ziyaret yasağını delmesi mümkün olmadı. Sonraki günler olaysız geçiyordu, bizimle ilgilenen hiçbir makam yoktu. Günler radyo dinlemek, okumakla ve akşamları, o günlerde devam eden, Dünya Futbol Kupasının maçlarını radyodan dinlemekle geçiyordu. Bir sabah sivil polisler ellerinde daktilo makineleri, masa ve sandalyelerle koğuşa girdi. Emniyet Birinci Şubesinin memurları olduğunu anladık ve gün boyunca bizleri tek tek çağırarak ifademizi aldılar. İfadem çok kısa geçti, olay günü nerede olduğumu ve bunu doğrulayacak tanıkların ismini verdim. Ertesi gün de çoğumuzu serbest bıraktılar.

İşe döndüğümde Enstitü ve Proje Müdürleri bir yanlışa kurban gittiğimi kabul ettiler ve mesele kapanmış oldu. Temmuz ve Ağustos aylarında B.M. Kalkınma Programının Ankara temsilciliğinin ve FAO'nun Roma'dan gönderdiği uzmanlar Projemizi ziyaret ettiler. Roma'dan gelen uzmanla görüştüğüm sırada Proje'deki İş Kontratımın bitiş tarihini sorunca, yeni bir tayin için yaptığım başvurudan haberi olduğunu anladım. Nitekim Eylül ayının sonunda Roma'dan, Ankara temsilciliği vasıtasıyla, beni Yemen'de FAO'nun Sulama Projesine Yönetim Müdürü olarak atamayı planladıklarını ve kabulümü beklediklerini bildiren bir telgraf aldım. Teklife kısa bir sürede cevap vermem gerekiyordu. Yeni iş için bir teklif aldığımı duyan ve Projemizde misafir olarak araştırma yapan Mısırlı uzman, atamayı kabul etmeden evvel çok düşünmem gerektiğini söyledi. Zira Yemen'de iç savaş devam ediyordu ve Mısır Ordusu birliklerinin isyanı bastırmak için yardımda bulunduklarını söyledikten sonra "Vahşi bir yer, her gün bir iki askerimiz şehit oluyor. Çok sıkıntı çekersin, iyi düşün" dedi. Vakit kaybetmeden kabul kararını vermem gerektiğini düşündüm. Yapılan bu teklifi reddedersem, başka bir yere atanmamın çok güç olacağını duymuştum ve kabul ettiğimi bildirdim. Bir-iki hafta sonra Yemen yerine Çad'ın başşehri Fort Lamy (N'djamena)'ye gideceğim söylendi. Burada tarımsal üretime zarar veren kuşlarla mücadele edecek birimde, Yönetim Müdürü olarak atandığım belirtildi. Bu birim, OCLALAV teşkilatına bağlıydı. Kasım ayının sonlarına doğru Roma'da bulunmam istendi.

Bu teklifleri aldığım sırada oğlum Altan beni hararetle destekliyordu. Fakat eşim pek memnun görünmüyordu, bilmediğimiz tanımadığımız bir yere gitmekten korkuyordu.
Üniversite'de okuyan ve çok bağlı olduğu oğlu evde yalnız kalacaktı. İkna etmek hayli zor oldu.

Bütün bunlar devam ederken Parti işlerinden birçok arkadaşım gibi

kopmaya başlamıştım. İl ve ilçe kongrelerinde devam eden olaylar ve bazı illerde yönetimi ele geçiren fraksiyonlar vardı. Dördüncü Kongre yaklaşırken Ankara'da GYK toplantısı sırasında Genel Merkez binamızın muhalif olan gruplar tarafından basıldığını haberini aldık. Bu karmaşanın içinde 4. Büyük Kongrenin Ekim ayının sonunda toplanacağını öğrendim. 2. Olağan Üstü Kongre sırasında Merkez Haysiyet Divanından Nazife Cemgil'in ayrılması üzerine aynı Kurulda asil üye olmuştum bu nedenle 4.Kongreye delege olarak katılabilecektim. Ancak bu kongreden iki hafta sonra FAO'da ki yeni görevime gitmek üzere yurttan ayrılacaktım. Bu bakımdan katılıp katılmamanın doğru olup olmayacağını düşündüm. Ayrılmadan evvel de Ekim ayında Ankara'da bulunan BM Kalkınma Programının yürütüldüğü yere uğramam gerektiği için, Mehmet Ali Bey ve ailesi ile görüşmek ve vedalaşmak istiyordum. Bu nedenle Ekim ayının son haftasında Ankara'da olmaya karar verdim. Kongrenin açılışı 29 Ekim yani Cumhuriyet Bayramında yapılıyordu. Birkaç gün evvel İstanbul Sarıyer'de Ali Savaşer ve birkaç arkadaş ile toplandık. Bu gençlerin çoğu Mehmet Ali Aybar'ı destekleyen üniversite öğrencileriydi. Ancak içlerinde Ali Savaşer ve iki kişi dışında Kongre delegesi olan yoktu. Biz, tüm bu gurup arkadaşla birlikte Kongrede bulunma kararı aldık. Ankara'ya gittim, Kongre gününden önce Mehmet Ali Aybar ile buluştum kendisine Kongreye katılmak istemediğimi söyledim, onun da katılma konusunda tereddütleri vardı. Parti içinde ve etrafında son günlerin olayları çok olumsuz bir hava yaratmıştı. Öğleden sonra Kongrenin yapıldığı yere gidip durumu yakından izlemeye karar verdim. Yolda Ali Savaşer ve arkadaşları ile karşılaştım. Kongre salonuna giremiyorlardı. Sadece Ali Savaşer'in girmesine izin vermişlerdi. Kapıda girişleri kontrol eden arkadaşlar ellerindeki listeye göre girişlere izin veriyorlardı. Bu listede aidat borçları olanların adlarının yazılı olduğunu ve bunları salona almayacaklarını söylüyorlardı. İki arkadaş delege olmalarına rağmen aidat borçları bulunduğu gerekçesi ile içeri alınmıyorlardı. Durumu yakından görmek için içeri girmeye karar verdim. Bina kapısında ve önünde duran gençlerin çoğunu tanımıyordum. Kapı önünde duran görevlilerden birisini Partinin ilk kuruluş günlerinden beri tanıyordum. Eyüp Şubemizin üyesiydi ve Genel Merkez'de birçok kez birlikte çalışmıştık. Selam verdim ama oralı olmadı, beni hiç tanımıyormuş gibi davrandı, adımı ve delege olup olmadığımı sordu. Ben çok kızdım ve sert bir ses tonuyla içeri girip Genel Başkan Şaban Yıldız'ı görmek istediğimi söyledim ve içeri girdim. Genel Başkan Şaban Yıldız beni görünce yanıma geldi, büyük bir hararetle beni karşıladı. Delege kartımı, diğer evrakları verdi. Kapıda yaşadığım tatsızlığı kendisine anlatmadım. Şaban Yıldız çok yorgun görünüyordu, bu hali ile Kongreye hazırlanmak belli ki çok zor olmuştu. 200 kadar delegenin geldiğini ayrıca Aydınlık ve sosyalist

devrimcilerden de bir gurubun salonda olduğundan bahsetti. Yarım saat kadar yanında kaldım, eski günlerden ve kongrelerden bahsettik. Sonra ben salondan çıktım, yan tarafta Kongreye giremeyen arkadaşların bulunduğu kahveye gittim. Arkadaşlar Kongreye alınmamalarını protesto eden basına verilmek üzere bir bildiri hazırlamışlar ben de imza attım.

Bir süre sonra kahveye, çoğu Doğu illerinden, delege arkadaşlar geldi. Çoğunu geçmişten Parti çalışmalarından tanıyordum. Kendi aralarında çok yoğun konuşup tartışıyorlardı. Kongrede konuşulan en önemli konunun Kürt sorunu olduğunu anladım. Gelişmeleri öğrenmek için Kongre sonuna kadar kahvede kalmaya karar verdim. Kahveye gidip gelen arkadaşlardan 4. Kongreye sunulan ve kabul edilen ilk kararın Doğu ve Kürt sorunu kararı olduğunu öğrendim. Mevcut Partiler Yasasına göre bu kararın Partinin başına iş açacağı aklıma geldi. Nasıl tartışılıp, gündeme geldiğini bilmiyordum. Bu bir öngörüydü. 1965'te Parti Meclise girdiğinde Doğu meselesini gündeme getirmişti. Bunun yanında 1968 senesinde Partinin Doğu gezileri arttı, miting ve toplantılar yapılmıştı. Özellikle 1968 gençlik olaylarının artması 4. Kongrede kaçınılmaz olarak bu sorunu gündeme getirmişti. 12 Mart'a giden günlerde Partiye karşı devletin tutumu sertleşiyordu. Nitekim darbe ile birlikte 4. Kongrenin bu kararı, Partiyi kapatma gerekçesi oldu.

Kahveden ayrıldıktan sonra Mehmet Ali Bey'in evine gittim. Son durumu görüştük o günlerde Partideki durumu düzeltmek amacıyla üyeler arasında en alt düzeyde bir fikir birliğini yaratmaya imkân yoktu. O akşam İstanbul'a dönmek zorundaydım. Mehmet Ali Bey ve ailesi ile vedalaştıktan sonra yola koyuldum.

Son Kongrede gördüklerim, partinin içine düştüğü bunalımı gösteriyordu. Ancak 200 delege ile toplanabilmişti. Üstelik seçimlerden sonra Genel Başkan ve Genel Sekreterlerin seçimi için GYK toplantısında yapılan ve iki gün süren pazarlıklardan sonra MYK üyeleri ile Genel Başkan ve Genel Sekreterler seçilebildi. Bu toplantıda yapılan seçimde, Behice Boran'ın ikinci turda Genel Başkan olarak seçilmesi, pazarlıkların çekişmeli geçtiğini gösteriyordu. Şaban Erik ve Sait Ciltaş, Genel Sekreter oldular. Sonradan öğrendiğime göre Nihat Sargın yeni bir görev üstlenmek istemediğinden GYK üyesi olarak kaldı.

Büyük bir istekle ve inançla girdiğim Türkiye İşçi Partili yıllarıma son noktayı koymadan evvel mevcut durumu kısaca özetleyeceğim. Yurt içinde devam eden işçi ve gençlik olayları gittikçe artarken soldaki ayrışmalardan ötürü dışımızda grup ve fraksiyonların oluşması Partinin işini çok zorlaştıracaktı. Hiç de iç açıcı olmayan bu duruma nasıl gelmiştik. Sendikalı arkadaşlarımızın TİP'i kurduktan bir yıl sonra Mehmet Ali Aybar'ı Partinin Genel Başkanlığına getirmeleri ile beraber, o günün şartları altında sosyalizm için bir açılım

olabileceğine inandık ve birçoğumuz büyük bir şevkle Partiye katıldık. İşimiz çok zordu, Parti içinde disiplinli bir çalışma kurmamıza karşın, dışımızdaki sol çevrelerin devam edip bitmeyen tenkit ve azılı düşmanlarımız olan sağ çevrelerin saldırılarına rağmen, Partimizin yerel ve genel seçimlere katılmasını ve TBMM'ye ilk gerçek sol partinin girmesini sağladık. Ancak kısa sürede işlerin eskisi gibi kolay olamayacağını anladık. Başarımız sağımızda ve solumuzda bulunan sol çevreleri etkilemişti. İşçi sınıfının gerçek öncüsünün kendilerinin olduğunu söyleyen, eski TKP'li, Ortodoks Marksist arkadaşlar parti ile daha yakından ilgilenmeye başlamışlardı. Ayrıca MDD gibi hareketlerin de Partimiz üzerindeki olumsuz etkisi artıyordu. Birçok üyemiz bu gelişmelerden etkilenerek, Pati Grubumuza karşı tenkitleri artıyordu. Milletvekillerimizin öz davranışları hakkında dedikodular sürerken, aleyhimize "izm"le biten, parlamentarizm, oportünizm, revizyonizm gibi terimlerin bolca kullanıldığını duyuyorduk. Çekoslovakya'nın, sosyalist devletlerin silahlı kuvvetleri tarafından işgalinin parti içinde yarattığı hava bardağı taşıran son damla oldu. MYK'de M.A. Aybar'a karşı verilen beşli önergenin sebep olduğu fikir ayırımı 3. Büyük Kongre ve iki kez yapılan olağanüstü kongrelere rağmen çözülemedi ve bu günlere gelindi. Bunun yanında Doğu sorunu hakkında 4. Kongre'de alınan son kararın Parti için yeni bir tehlike yaratığını düşünüyordum. Dostum Nebil Varuy'un *Türkiye İşçi Partisi, Olaylar-Belgeler-Yorumlar* isimli kitabında yazdığı gibi, Partimizin hazin sonuna doğru gidiyorduk.

Türkiye'den ayrılmama üç dört hafta kalmıştı. Arkadaşlarımla vedalaşırken yakın dostum Hüseyin Baş, elime Che Guevera'nın Bolivya'daki son günlerinde tuttuğu notlardan oluşan İspanyolca bir kitap verdi. Tercüme edip edemeyeceğimi sordu. Kitaba bir göz attıktan sonra yanıt verebilirim dedim. Kitap, Che'nin Bolivya'da oluşturmak istediği gerilla örgütlenmesi deneyini anlatıyordu. Daha doğrusu niçin başarılı olamadığı ile ilgili, kendi notlarıydı. İlk dönemde Bolivya köylüsü bu mücadeleye sahip çıkar gibi görülüyor ama zaman geçtikçe, köylüler gerillayı Bolivya silahlı kuvvetlerine ve gizli polis teşkilâtına ihbar ediyor. Birçok gerilla daha mücadeleye başlamadan katlediliyor. Che, başarısızlığa uğruyor. Ben de Türkiye'de, özellikle o günlerde gençlerin sık sık gündeme getirdikleri, silahlı halk devrimi savaşının halk desteği sağlanmadan başarılı olabileceğine inanmıyordum. Türkiye'de böyle koşullar yoktu. Bu açıdan Che deneyinin *Cumhuriyet* gibi o günlerde solcularca çok okunan günlük bir gazetede tefrika şeklinde yayınlanacak olması ilgimi çekti. Ve bu kitabı İspanyolcadan Türkçeye çevirerek Hüseyin Baş'a teslim ettim. Ben Afrika'ya gittikten sonra, Hüseyin Baş; Che'nin Günlüklerinin tercümesini, günlük gazetede okunabilir hale getirerek tefrika olarak yayınladı, gazete nüshalarından bana da yolladı. Bu işi de tamamladıktan sonra Afrika'ya git-

mek üzere yola çıktım.

Çad'a gitmeden önce, FAO Genel Merkezine uğrayıp, görevim hakkında geniş teknik bilgi almak için Roma'ya gittim. Ayrıca Afrika'ya gideceğim için sağlık kontrolü ve gerekli koruma aşılarını olmam gerekiyordu. Roma'da bu işlerimi hallettim. Kullanmadığım on günlük izinim vardı. İngiltere'de bulunan kardeşlerimi görmek için bu iznimi aldım. Londra'ya geldim. Fırsattan istifade ederek böbrek nakli olmak için Londra'ya gelen yakın dostum Rıza Kuas'ı hastanede ziyaret ettim. Bir tam gün yanında kaldım. Onu maalesef son görüşüm oldu.

AFRİKA YILLARIM

1970 yılından 1984 yılına kadar on dört yıl Afrika'da kaldım. Birçok ülke gördüm. İlk gittiğim yıllarda bazı Afrika ülkeleri yeni bağımsızlıklarına kavuşmuştu. Bu ülkelerin kuruluş sürecini izleme olanağım oldu. Özellikle 60'lı yılların sonu, 70'li yılların başlarında bazı Afrika ülkeleri sosyalizme yöneldi. Bu süreci Mozambik'te bizatihi yaşadım.

Benim yaşantımda çok önemli bir yer tutan Afrika günlerimi kendi kişisel gözlemlerim ve FAO'da yaptığım çalışmalarla anlatmayı deneyeceğim.

Afrika, yüz yıllar boyunca sömürgeci batı ülkeleri tarafından tarumar edilmişti. Afrika yıllarımı anlatırken ana hatlarıyla sömürgeciliğe de değineceğim. Bu kitabın esas konusu bu olmadığı için sadece sömürgecilik sistemini ana hatlarıyla ele alacağım.

Afrika'da Sömürgecilik[36]

Ben Fransız ilkokulunda okurken, okul duvarında haritalar asılıydı ve benim dikkatimi en çok Afrika haritası çekerdi. Avrupa haritasında hemen her ülke ayrı ayrı renklerde olmasına rağmen Afrika haritasında birkaç farklı renk bulunurdu. Birkaç yıl içinde bunların müstemleke yani sömürgeler olduğunu öğrendim. Bu günlerde sadece Habeşistan bugünkü adıyla Etiyopya sömürge olmayan ülkeydi (2. Dünya Savaşının başlarında 1934 yılında İtalyan işgaline kadar bağımsızdı. Halie Selasiye İmparatorluğuna karşı İtalyan işgali başladığında Türkiye dâhil birçok Müslüman ülke İtalyan mallarına karşı boykot başlatmıştı). Bunun dışında bir de Liberya cumhuriyetle idare ediliyordu.

---

36. Afrika'daki Sömürgecilik, Etniler Arası Çatışmalar, Afrika'da Dil bölümleri 1980'li yılların başında, S.J. Unger, Thomas Dakonhens, A.G.Hopkins ve Buchner'in Afrika ile ilgili kitaplarından esinlenerek yaklaşık 250 sayfalık kendi notlarımdan esinlenerek yazıldı. Bu notlardaki çok az bir bölümü alabildim...

Sömürgecilik tarihi çok eskilere dayanır. Medeniyetlerin kuruluşunun bir kısmının temeli Afrika'dan gelir. Antik zamanda medeniyetlerin beşiği Mısır, Nil havzası, Hindistan, Dicle ve Fırat nehirleri ovası ve doğu Afrika'dır. Ulusal devletlerini kurarak güçlenen Avrupalı devletler ilk etapta bu bölgelere ulaşarak zenginliklere sahip olmak istemişlerdi.

Sömürgecilik; yeni ülkelerin, kıtaların keşfedilmesi ile birlikte yürümüştür. Batı Avrupalı denizciler açık denizlere uygun gemileriyle yeni ülkeler keşfetme umuduyla yola çıktılar. 15. yüzyılda da bu yolculuğa ilk başlayan İspanyol ve Portekizli gemiciler oldu. 1488'de Bartolomeas Dias Ümit Burnunu geçerek Afrika'nın aşılabileceğini gösterdi. 1498'de Vasco de Gama Hindistan'a ulaşmak için bu yolları geçerek Atlantik adaları ve Afrika sahillerini keşfetti. Portekiz gemicilerinin bu başarıları İspanyolları da harekete geçirdi. Christopher Colombus 1492'de İspanyol bir şirket adına Hint sahillerine varmak için batıdan yola çıkmış ama Amerika'ya varmıştı. Ve bu dönemden itibaren Orta ve Güney Amerika'ya İspanyollar hakim olmuşlardı. Buralarda çalışacak insanlara ihtiyaç vardı.

Avrupalılar tarafından, yüzlerce yıl sürdürülecek olan, Afrika'nın batı sahillerinde esir ticareti de böylece başladı ve bu ticaret, 15. yüzyıldan sonra daha da sıklaştı. Bu işe ilk girişenler Portekizlilerdi. Altın gibi kıymetli madenlerin yanında esir ticareti de sömürgeler oluşturmada batı ülkeleri için birincil hedef olmuştur. Araplar ise batılılardan çok evvel, Afrika'nın doğu sahillerinde ta Mozambik kıyılarına kadar gelerek, esir ticaretine girişmişlerdi. 15. yüzyıldan sonra Kap Burnu'nu geçen Portekizliler, zamanla Afrika'nın doğu sahillerini kontrol altına aldılar ve bir müddet için Osmanlılarla, Hint yolunu ele geçirmek amacıyla rekabete giriştiler (bu dönemde Osmanlı-Portekiz deniz savaşları olmuştu). Portekizlilerin asıl amacı, Afrika'nın güneyinden geçerek Hindistan ve Uzakdoğu ticaretine el koymaktı. Kısa bir müddet sonra bu yarışa başta Hollandalılar olmak üzere İngiliz ve Fransızlar da katıldılar. Hollandalılar, Güney Afrika kıyılarına yerleşmeye başladılar. Fransızlar Afrika'ya, 16. yüzyıldan itibaren Batı Afrika kıyıları Senagal'den girmeye başlamışlardı. İngilizler ise Gine körfezi boyunca yerleştiler.

1618 yılında Kuzey Amerika'nın şimdiki Virginia eyaletine ilk Afrika esirleri getirilmiş ve Atlantik Okyanusu'nda esir sevkiyatı yaygın olarak başlamış. Bu ticaretin gittikçe genişleyeceğini sezen İngilizler 1672 yılında The New Royal African Company adında bir ticaret şirketini kurmuş ve Fas'tan, Güney Afrika'da bulunan Ümit Burnu'na kadar (Kap) bütün ticareti, tekeline geçirmiş. Beş yıllık ömrü olan bu şirketin ana amacı esir ticaretiydi. 19. yüzyılın ortalarına kadar Hollanda, Fransa, Portekiz ve İngiltere'de kurulan birçok şirket bu esir ticaretiyle uğraştı. Bir tahmine göre 1680 ve 1786 yılları arasında Batı

Hint Adalarında bulunan sömürgelerde ve Kuzey Amerika eyaletlerinde, iki milyondan fazla Afrikalı esir vardı. Bu sistem üçlü bir sacayağı ile yürüyordu. Afrika'dan esirlerle dolu gemiler Amerika sahillerine geliyor, esirler oralarda bulunan başta pamuk olmak üzere diğer ürünlerle takas ediliyor, bu mallar batı ülkelerinde paraya çevriliyor, yeniden Afrika'ya gidilerek hem orada mal satılıyor hem de yeni esirler alınıyordu.

Afrika sahillerini ele geçiren Batı Avrupalı sömürgeci ülkeler, iklim ve tabiat şartlarının güçlüğü nedeniyle kıtanın içlerine doğru giremiyorlardı. Çok uzun yıllardan beri Nil nehri ve Nil'in kaynağı sömürgecilerin dikkatini çekiyordu. Ve özellikle bu bölge Hindistan ve Çin'e uzanan yolun başındaydı. İngilizler bu uzun yolu ele geçirmek ve ikmal limanları oluşturmak için bu hatta koloniler oluşturmaya başladılar.

1652 yılında Ümit Burnu'na ayak basan Hollandalı Jan van Reiebech, uzak doğu ile ticaret yapan Hollanda gemileri için, Table Bay'da taze su ve iaşe limanı kurmak için geldi. Bu bölgedeki iklim koşullarını da uygun bulunca Hollanda'dan beyazlar bu bölgeye yerleştiler. İlk etapta büyükbaş hayvancılıkla uğraştılar, bu sürülerin beslenmesi için yavaş yavaş Afrika içlerine doğru yeni meralar yerleşim yerleri oluşturdular. Tarıma başladılar, geniş topraklarda çalışacak insan ihtiyacı için sömürgesi olan Uzak Doğudan esirler getirdiler. Birinci Dünya Savaşı öncesinde artık Afrika kıyılarında yaratılan müstemlekeler sömürgeci ülkeler tarafından yeterli bulunmadığı için Afrika'nın içlerine doğru yayılmaya başladılar. Neredeyse bu dönem boyunca sömürge olmayan Afrika toprağı kalmamıştı. Bu dönemin ilgi çekici yanlarından biri de Almanların durumuydu. Almanlar; Portekiz, İspanyol, Fransız ve İngilizlerden sonra Afrika ile ilgilenmeye başladılar. Güneyde Namibya, doğuda Tanzanya, batıda da Kamerun, Alman sömürgesi oldu. Ancak 1. Dünya Savaşı yaklaştığında, Almanlar ellerindeki sömürge ülkeleri yavaş yavaş terk etmek zorunda kaldılar. Özellikle Fransızlar ve İngilizler bu topraklara yerleştiler. İtalyanların Afrika'ya gelişi, diğer batılı ülkelere göre daha geç olmuştur. İtalyanlar, 19. asrın sonlarına doğru Eritre ve Somali sahillerini işgal ettikten sonra Etopya'ya geldiler. Ancak burada yenilgiye uğradılar. 1934 yılında zehirli gaz kullanarak Habeş ordusunu mağlubiyete uğratıp bu toprakları işgal ettiler. Bu topraklar 2. Dünya Savaşında İngiliz ve Güney Afrika kuvvetleri tarafından İtalyanlardan alınarak Halie Selasiye'ye teslim edildi.

Yıllar boyu batılılar, Afrika'ya gelişme ve kalkınmayı biz getirdik derler. Oysaki Afrika'da bulunan bütün yeraltı ve yerüstü kaynakları, bu ülkeler tarafından ele geçirilmişti. Bu paylaşımdan yeterince payı alamayan Amerika Başkanlarından Roosevelt, İkinci Dünya Savaşı sırasında Gambiya'ya uğradığında İngilizlere yüklenerek "Yatırdıkları her dolar için 10 dolar aldılar. Bu

insanları tam olarak sömürdüler. Gelişimleri için hiçbir şey yapmadılar" demiştir. 19. yüzyılda Afrika'nın sömürülmesine yetişemeyen Amerika yeni sömürgecilik yöntemleriyle kurdukları şirketler ve ortaklıklarla, Afrika'da sömürüye ortak olmaktan geri kalmamıştır.

Afrika'daki sömürgeciliğe ana hatlarıyla değindikten sonra kara kıtanın kendi karakteristik bazı özelliklerine de değineceğim. Afrika kıtasını anlayabilmek için etnik çatışmaları, bunların nedenini bilmek gerekir.

Etniler Arası Çatışmalar

Afrika ülkeleri bağımsızlığa kavuşmalarına rağmen, bu ülkelerde yıllar boyu kabileler ve etniler arasında çatışmalar hiç eksilmemiştir. Bugün bile halen bu çatışmalar aşağı yukarı bütün Afrika ülkelerinde devam etmektedir. Bunlar arasında en uzun ve en kanlıları Zahire, Ruanda, Angola, Uganda, Nijerya, Çad ve Güney Afrika'da yaşanmış ve bu çatışmalarda milyonlarca Afrikalı yaşamını yitirmiştir. Etnik çatışmaları etkileyen çok karmaşık, kültürel, dinsel, ekonomik ve toplumsal etkenler vardı.

Klan ve kabile reisliği bu toplumların en çok geçerli olan benzerlikleridir. Geleneksel Afrika toplumları etnik köken, dil ve kültür yönünden birbirinden ayrışsa da sosyal yapıda bir benzerlikleri vardır. Klanlar ve kabileler içinde toplanan geniş tabanlı ataerkil veya anaerkil aileler bu toplumların az çok benzeyen taraflarıdır.

Tarih boyunca Kara Afrika'da krallığa veya imparatorluğa benzeyen devletler ortaya çıkmış, fakat bunların ömürleri kısa olmuştur. Bunlar çoğu kez; feodal nitelikli, siyasal bir görünüm göstermeyen, merkezi otoriteden yoksun, kabile topluluklarından başka bir şey olmamıştır. Bunun yanında güçlü reislerin aynı etnik kökenden gelen kabileleri veya ayrı kökenden gelen kabileleri birleştirerek, eski Kongo Krallığı'nda olduğu gibi, az çok bir devlet idaresine benzeyen topluluklar kurmuşlardır.

Reislik sistemini şöyle tanımlayabiliriz; büyük ve yaygın ailelerin bir reis etrafında toplanmalarıyla kabileler ve klanlar oluşmuştur. Bu reis, yörede yerleşmiş en eski ailenin reisi veya dini bir kişiliğe sahip olan birisi de olabilir. Reisin altındaki topluluk genellikle büyük ve yaygın ailelerin yardımı ile kişisel arzusuna göre topluluğu yönetir. Tümü ağır, dinsel bir nitelik taşır.

Batılılar, sömürgelerini yönetirken bu reislik sisteminden yararlanmışlardır. İngiliz sömürge yönetimi en direkt metot denilen yönetim sistemini kurarak, yani reislik sistemini kullanarak, işgal ettikleri ülkede sömürge sistemlerini ve egemenliklerini sağlamışlardır. Fransızlar ise doğrudan doğruya yönetim ve asimilasyon politikası uygulamıştır. Başka bir deyişle sömürgele-

rine, metropolden memurlar atamışlar ve aynı zamanda yerel kadrolarda alt kademelerde yönetimi uygulayabilecek yerli kadroları yerleştirmişlerdir. Böylece yerli aydın sınıfını oluşturmuşlardır (Fransız egemenliğindeki sömürgeler bağımsızlıklarına kavuştuklarında devleti yönetecek kadroları buralardan bulmuşlardır).

Metropolde eğitim görmüş, Fransız sömürgelerinde, birer Fransız gibi düşünen, onun yaşam şartlarına özenen yeni aydınlar, sömürge ülkedeki Fransız kadrolarının yerine kolayca geçmişlerdi. Bunun yanında yeni bir tüccar aracı sınıfının yerli halktan oluşmasıyla geleneksel reislerin ve eski yönetici kadroların etkinliği yavaş yavaş yok olmaya başladı. Örneğin Gine'de geleneksel kadroların ortadan kalkması çok şiddetli oldu. De Gaulle'ün referandumuna hayır diyen Gineliler kabile ve klan klasik sistemini bir çırpıda ortadan kaldırdılar. Bu ortadan kaldırma, ülkede mevcut, sağlam, modern kadrolar sayesinde olmuştur. Gine'de sendikalaşma ve politik örgütlenme, Fransız Batı Afrika'sının karizmatik liderlerinden olan Ahmet Sekou Toure sayesinde, çağdaş bir seviyede olmuştur. Gine'de, bağımsızlık sonrası Marksist-Leninist bir parti kuruldu. Partinin hücreleri ülkenin en ücra köylerine kadar yayılarak geleneksel kadroların ve reislik sisteminin ortadan kalkmasına yardımcı oldu. Gine, tüm bu dönem boyunca, diğer Afrika ülkelerinden daha farklı bir dış siyaset sistemi uyguladı. Sosyalist Bloğuna yanaştı komşuları tarafından tecrit ve boykota uğradı.

Bağımsızlığa kavuştuktan sonra, uzun yıllar Senegal'in başında bulunacak olan ozan ve yazar Leopold Sedar Senghor ise daha reformcu bir yol seçmiştir. Senghor "Sömürgecilikten kurtulmak için sömürge sisteminin gelişme sürecinin aksine bir yol seçersek, ilerleme yerine gerileme tehlikesini yaratmış oluruz. Eski sömürgelerde görülen başarısızlıklar bu olumsuz ve kısır yolu izlemenin sonucudur. Her şeyden evvel sömürgecilikten kurtulma eylemi ekonomik, toplumsal ve düşüncelerimizin yapısında temel bir devrim yaratmaktır. Bu devrim, sömürge döneminin kazanımlarını tamamen ortadan kaldırmak olmamalıdır. Sömürgecilerin elinden kopardığımız bu edinimlere yeni bir yön vermek, onları kullanmak gerekir. İşin aslı sömürgecilik olgusunu ortadan kaldırmak değil, onu aşmaktır."

Bu iki görüş farkı bağımsızlığa yeni kavuşan ülkeler arasında ayrılıkların doğmasına ve kıtada, temelde bir bölünmeye neden olmuştur. Afrika'da bağımsızlığa kavuşan ülkeler "devrimci" ve "reformcu" olarak bölünmüşlerdi. Fakat bu ideolojik bölünmelere karşın her iki kampta bulunan, bağımsızlığa kavuşan ülkeler de ilk günlerden başlayarak kalkınma ve gelişme için büyük bir savaşa giriştiler. Halk kitleleri, sömürgeci işgalinden evvelki geçmişlerinin bilincinde olarak, hızlı adımlar atıp kalkınma ve gelişmenin önünü açmaya ça-

lıştılar. Aynen Andre Gide'nin dediği gibi; "Özgürlüğe kavuşmak bir şey ifade etmez. Zor olan özgür olmasını bilmektir."

Afrika ülkeleri zaman zaman, ekonomik ve sosyal açıdan daha güçlü olabilmek için, kendi aralarında birlikler oluşturmayı denemişlerdir. 30 Mayıs 1959'da Fildişi Sahili, Dahome (Bugünkü Benin) Yukarı Volta (Bugünkü Burkina Faso) ve Togo federasyon yerine bir devletler örgütü kurmak amacıyla toplanarak bir birlik kurmak istemişler ama başarı sağlayamamışlardır. Temmuz 1959'da Gana, Gine ve Liberya'nın aralarında kurmak istedikleri Batı Afrika Bağımsız Devletler Topluluğu girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fransız Batı Afrika'sı (AOF), Fransız Ekvator Afrika'sı (AEF) ve Orta Afrika Federasyonu'nun dağılması üzerine 15-19 Aralık 1960'da Brazaville'de toplanan Kamerun, Orta Afrika, Kongo Brazaville, Fildişi Sahili, Yukarı Volta, Gabon, Dahome, Moritanya, Nijer, Madagaskar, Senegal ve Çad delegeleri, Afrikalılar arasında işbirliği oluşturmak amacıyla Afrika/Malgaş Birliği'ni kurdular. Fakat özellikle Batı Avrupa ülkelerinin girişimleriyle bu Birlik de uzun ömürlü olmamıştır.

Bu girişimler içinde en başarılı olanı 25-30 Ocak 1960 tarihleri arasında Tunus'ta toplanan Afrika Halkları İkinci Konferansı olmuştur. Konferans, Fransa'nın Cezayir halkına karşı giriştiği kanlı savaşı ve bunu askeri, diplomatik planda destekleyen ABD'yi şiddetle kınamış, bağımsızlığına yeni kavuşmuş bulunan Kamerun'dan Fransız askerlerinin çekilmesini istemiştir. Ayrıca Zahire'nin bağımsızlığını selamlamış, Belçika'nın Ruanda ve Buruni'den çekilmesini istemiştir. Portekiz'in Angola'daki baskılarını kınamış, ulusal lider Jomo Kenyata'nın serbest bırakılmasını talep etmiştir.

1970'li yıllara gelindiğinde artık Afrika'da sınırlar iyice belirginleşmiş, eski sömürge ülkelerin toplumsal ve siyasal baskıları en aza inmiştir. Bu yıllardan günümüze kadar, tüm dünyada olduğu gibi, Afrika'da da yeni sömürgecilik sistemi özellikle zengin petrol, altın, elmas vb. kaynakları uluslararası şirketler aracılığıyla yerli ortaklar da bularak yeni bir nitelikte sömürmeye devam etmektedirler.

Afrika'da Dil

Sömürgecilerin dillerinin Afrikalılar arasında yayılma süreci yavaş gelişmiştir. Kara Afrikalıların kendilerine özgü konuşma dili olmasına rağmen bir yazı dili yoktu. Bu nedenle de Afrika tarihi kendileri tarafından yazılamamıştır. 16 yüzyıldan başlayarak Afrika'ya giren Avrupalılar yerli halka kendi dillerini dayattılar. Afrikalılar, kulaktan dolma sömürgecilerin dillerini öğrendiler. Bu nedenle her bölgeye özgün, yapmacık bir dil ortaya çıktı. Batı sahilleri boyun-

ca temeli İngilizce, İspanyolca, Fransızca ve yerli dillerin karışımı olan Piggin denilen lehçe doğdu. Piggin lehçesi, batı Afrika limanlarında yaygın olarak kullanılır ve Latin harfleriyle yazılır. Bunun yanında temeli Fransızca olan ve yerli dillerin karıştığı Creole lehçesi Antil adaları ve Pasifikte bulunan diğer adalara sürülen esirler tarafından konuşulur. Bugün Creole, Martinique, Haiti, Seychelles, Martines ve St. Denis ve diğer adalara yayılmış ve günümüzde Latin harfleri ile yazılan bir dile dönüşmüştür.

Doğu Afrika'da ise, temeli Arapça olan Swahili dili konuşulur ve hem Arapça hem de Latin harfleriyle yazılır. Kongo'dan Mozambik'in kuzeyine kadar bu dil kullanılır.

Kara Afrika'da kullanılan diller 600'ü geçer. Bu kadar dil ve lehçe etnik bölünmüşlüğün sonucudur. Sömürgecilerin iyice Afrika'ya yerleşmesinden sonra hemen hemen her Afrika ülkesinde egemen sömürücü ülkenin dili resmi dil olmaya başlamıştır. Eski İngiliz sömürgeleri İngilizceye, Fransız sömürgeleri de Fransızcaya geçmiştir. Bu durum ayrı kültürlerin doğmasına, bazen de aynı kökenden gelen toplumların ayrı resmi dil kullanma zorunluluğuna neden olmuştur. Bazı ülkelerin iki resmi dili olmuş, aynı ülkede ayrı ayrı kabilelerde farklı diller kullanılmaya başlanmıştır.

Çad'daki Yıllarım

12 Aralık 1970 yılında geldiğim Çad'da üç yıl kaldım. Buradaki görevime değinmeden önce kısaca Çad'ın bağımsızlığını kazandığı günlere kadar ki gelişimini kısaca anlatmak istiyorum.

Çad'a İngiltere'den uçakla geldim. O dönemki adıyla Fort Lamy bugünkü adıyla N'Djamana'da uçaktan indim. N'Djamana, Çad'ın tam ortasında, küçük bir yer, ufak bir ticaret merkeziydi.

Afrika tarihinde kuzey-güney çatışmalarının önemi büyüktür. 19. yüzyılın sonlarına doğru Fransızlar, İngilizlerin Sudan'dan Batı Afrika'ya uzanmalarını önlemek için, Orta Afrika'nın kuzeyinde bulunan Çad'ı ele geçirdiler. Çad, Raka adında güçlü kuvvetli bir kabile reisinin denetimi altındaydı. Raka, kuzeyli ve Fizan çölünün güneyinde yaşayan Arap göçebelerindendi. Bu kabileler, Çad'ın güneyinde bulunan, Sara kabilelerini esir olarak kullanırlar ve bunların bir kısmını batıdan gelen esir tüccarlarına satarlardı. Ülke Fransızların eline geçtikten sonra, diğer sömürgelerde yaptıkları gibi, Fransız misyonerleri birçok yerleşim yerine okullar açtılar. Misyoner papazlar, yerli halkın çocuklarını okullara yollaması için zorladılar. Amaç, kendilerine yarayacak alt kadroları yetiştirmek ve Katolik dinini yaymaktı.

Fransız sömürgeciliğinin tipik özelliği, tüm sömürgelerini Fransa'da

oluşturdukları Sömürge Bakanlığı ile yönetmeleriydi. Sömürge valileri buradan atanırdı. Müstemlekesindeki kilit noktalara kendi kadrolarını yerleştirir, Fransız devlet sistemindeki yapıya paralel sistem oluştururlardı. Papazların okullarında yetişen yerel kadrolarda, evrak memuru, polis, jandarma gibi daha alt kadrolarda görevlendirilir, bunlar arasında parlak öğrencilerde Fransa'da daha üst düzeyde eğitilerek asimile edilirdi. Arap kökenliler Müslüman oldukları için bu okullara çocuklarını ilk etapta yollamadılar (Daha sonraları Katolik olanlarla aradaki makas açılmaya başlayınca Müslüman çocuklar da bu okullara gitmeye başladı).

Saralılar Animisttiler (Hayatla ilgili olan olayları akıllı bir ruha bağlayan inanç). Bu açıdan çocuklarının Fransızca öğrenmeleri, Katolik olmaları daha kolay oluyordu. Yıllar geçtikçe, Çad'da Fransızca bilen ve sömürge yönetiminin alt memur kadrolarında çalışanların büyük çoğunluğunu Saralılar oluşturmaya başladılar. Savaşçı bir geleneğe sahip olan Saralılar zamanla Fransız sömürge ordusuna da hizmet ettiler. Fransızların meşhur "Tirailleurs Sénégalais" diye anılan sömürge alaylarının büyük bölümünü Saralılar oluşturuyor ve az çok okuma-yazma biliyorlardı.

Çad, Kamerun ile komşudur. Çok uzun yıllar bu iki ülke sömürge ülkeler tarafından birlikte yönetilmiştir. Birinci Dünya Savaşına kadar Afrika'da Almanların da sömürgeleri vardı. Ama bu dönemde İngiliz ve Fransızlar Almanların sömürgelerini ellerine geçirdiler. Almanların elindeki Kamerun, Fransız ve İngilizler tarafından işgal edildi. Çad'daki sömürge valisi aynı zamanda Kamerun'daki sınır bölgelerinde bulunan yerleşim birimlerini de yönetiyordu. Kamerun'un diğer kısmında da İngilizler vardı. Bu nedenle Kamerun'un bir kısmında İngilizce, bir kısmında Fransızca konuşuluyordu (bu durum zamanla yapılan anlaşmalarla düzeltildi). Bu bölgedeki yönetim biçimi oldukça karmaşıktı.

Orada olduğum yıllarda, Kamerun bağımsızlığını yeni kazanmıştı. Bu bağımsızlıkta İngiliz bölgesinin Fransız bölgesine ilhak etmesiyle bugünkü Kamerun oluştu. Bu nedenle resmi dil hem Fransızca hem de İngilizcedir. Bütün idare Fransızların yetiştirdiği Katolik Kamerunluların elindeydi. Cumhurbaşkanı, başbakan, meclis başkanı hep onlardandı. İkinci planda Müslüman vekiller vardı ama onlar da Fransızlaşmışlardı.

Çad'da nüfusun büyük bir kısmı Müslüman'dı. Ama bağımsızlığın ilk yıllarına kadar ülke yönetiminde etkileri yoktu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, 1944'te De Gaulle Çad'a "Fransa'ya bağlı denizaşırı ülke" statüsü verdi. Yani De Gaulle'ün Batı Afrika için öngördüğü, içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Fransa'ya bağlı bir yönetimdi. Çad'da ilk seçimler 1947'de yapılmasına rağmen Çadlıların oluşturduğu ilk hükümet 1957 yılında kuruldu. 1959 yılına kadar bu statü devam etti. 1959 yılında yapılan seçimlerde Sara kökenli

Çad İlerleme Partisi lideri Francois Tombalbaye başkanlığındaki parti kazandı. Tombalbaye'e orduda albaydı, sonra ordu kumandanı ve daha sonra da başbakan oldu. Çad, tam bağımsızlığına 11 Ağustos 1960'ta kavuştu. Fransa'da yetişen Tombalbaye Katolik ağırlıklı bir hükümet kurdu. Müslümanları tasfiye etti. Tam bir diktatördü, otokratik bir yapı oluşturdu (Ben Çad'dan ayrıldıktan sonra Müslümanların oluşturduğu direniş örgütü yıllar süren mücadeleyle Tombalbaye'e karşı mücadele yürüttü. Tombalbaye hatasını anlayıp Müslümanları devlet yapısına katmak istediyse de geç kalmıştı. 13 Nisan 1975 yılında Müslüman kökenli Felix Mallom tarafından yapılan bir darbeyle devrildi ve öldürüldü. Bugün halen bu kargaşa Çad'da devam etmektedir).

Bu genel bilgiden sonra Çad'da kaldığım dönemde kendi gözlemlerime ve FAO'da yürüttüğüm çalışmalara değineceğim.

Bütün Afrika'da olduğu gibi Çad'da da dil sorunu önemliydi. Kendi yerel dilleri bölge bölge farklılıklar gösteriyordu. Herkesin ortak dili Fransızcaydı ama konuşulan Fransızcayı anlamak kolay değildi.

Bağımsızlığın ilk yıllarında, Fransız kültürünün etkisi çok büyüktü. 70'li yıllarda Kongo diktatörü Mobuto öncülüğünde "Otantik Afrikalılık" diye bir akım başladı. Bunun sonucu Çad'da da yerleşim birimleri, insanların adları, kendi yerel dilleriyle değişmeye başladı. Uzunca dönem bu durum büyük karışlıklara yol açtı.

Bana göre Afrika'yı ve Afrikalıları, Avrupalı gözüyle baktığınızda iyi anlayamazsınız. Çünkü gelenekleri, yaşam biçimleri, kısaca her şeyiyle özgün bir coğrafyadır. Çalışma arkadaşlarının da dediği gibi, Afrika Avrupa'ya benzemez.

Daha önce de değindiğim gibi, kabile yapısı Afrika'da çok kuvvetlidir. Çad'da da aynı klandan gelmiş insanlar arasında müthiş bağlılık vardı. Meselâ "sende ne varsa aynı zamanda benimdir" gibi bir paylaşım anlayışını benimsemişlerdi. Ben bu gerçeği yaşayarak gördüm. İşim gereği çalışma saatlerim uzuyordu ve eve geç dönüyordum. Beni eve götürmek için bekleyen bir şoförüm vardı. Ayrıca her evin ve işyerinin bir koruması olurdu. Bizim işyerinin koruması da ihtiyar bir adamdı. Eve gitmek için işten çıktım. Arabaya doğru yöneldim. Yaşlı koruma yere oturmuş bir kapta çorba gibi bir şey yiyordu. Benim şoförüm hemen o korumanın yanına gitti, hiçbir şey sormadan o çorbadan yemeye başladı. Ne ayrı bir kaşık, ne de tabak vardı. Dışarıdan bizim gibi insanların çok şaşıracağı bu durum Çadlılar için normaldi.

Çalışma saatleri sabah 07.30'da başlar 13.30'a kadar sürerdi. Eve gidilir yemek yenir sonra yatılırdı. Çünkü öğlen saatlerinde hava çok sıcak olduğu için sokakta yürünemezdi. Akşam 17.00-18.00'a doğru hayat yeniden canlanırdı. Çad, Ekvator'a yakın olduğu için çok sıcaktı ve nem oranı çok yüksekti. Ama geceleri serin olurdu. Gece ile gündüz arasındaki bu ısı farkı kolaylıkla

insanı hasta edebilirdi. Çad'da kaldığım dönem boyunca tüm işlerimde bana yardımcı olan, babası Çadlı annesi Fransız, melez bir sekreterim vardı. Bir gün bu sekreterime "iki buçuk, üçe kadar çalışalım. Elimizdeki işi bitirelim. Bu aradaki bir buçuk saatlik fazla mesaiyi de ödeyelim. Böylelikle eğer on birim alacaksan, on beş alırsın" dedim. Ama ben bu mesai işini bir türlü anlatamadım. Sekreterim "bu mesai işi olmaz. Nedenini size anlatayım. Öğlen 13.30 olduğunda bizim evde veya komşuda yemek yapılır. Yemek ortadaki masaya konur. Evde kim varsa, komşular gelirler, yerler (Çad'da genel olarak evlerde yapılan yemekler yoğun bir sos içinde et parçalarından oluşurdu. Bizim anladığımız anlamda ekmek yoktu. Darı ununa karıştırılarak yapılan yuvarlak, katı hamur gibi bir şey vardı. Bunu ellerine alırlar, sosa batırırlardı. Pilava benzeyen bir yiyeceği ve etleri elleriyle yerlerdi. Tabak filân kullanmazlardı) eğer geç kalırsan aç kalırsın. Şimdi diyelim ki ben mesaiye kadım. Öğleyin bir sandviç alacağım onu da çocuklardan biri gelip yarısını alacak ben bir şey yiyemeyeceğim. Ben buradan beş kuruş fazla para alsam ne olacak?" diye anlatmıştı. Çadlılar para konusunda oldukça rahattı. Diyelim ki herhangi bir maddi alışverişte beş, on kuruş açıkta kaldı, buna kimse aldırmazdı. Sekreterime bunun nedenini sorduğumda; "Fransız sömürgeciliği zamanında Çad'da para alışverişi çok sıkı kontrol altındaydı. Herhangi bir işlemde beş kuruş bile açık versen Fransız sömürgeci asker ve polis tarafından şiddete maruz kalıyordun. Kamçılı dayak sıradan bir olaydı. Bağımsızlıktan sonra bu uygulamalar da değişti. Onun için Afrikalının gözünde bu beş, on kuruşlar önemsizdir" demişti.

Çad'da ekonomi, ticaret devletin kontrolündeydi. Büyük işleri Avrupalılar yapıyordu. Küçük ticaret, esnaflık daha çok Akdeniz adalarından, Ortadoğu'dan gelen Lübnanlıların, Suriyelilerin elindeydi. Büyük inşaatları Fransızlar yapıyordu. Çadlı bir arkadaşımla inşaat işi yapan büyük bir Fransız şirketi hakkında konuşuyorduk. Arkadaşım "bu şirket iki yüz yıl evvel de vardı, köle ticareti yapardı. Şimdi kabuk değiştirdi, bize evveliyatımızı unutturmaya çalışıyorlar. Onların sermayesi köle ticaretinden elde ettikleri paradır" demişti. İşyerimize ait bir uçağımız vardı, bu uçakla tarım alanlarını kontrol ederdik. Bir gün uçarken pilot bana "Burada Batanay diye bir köy var" deyince ben Batanay'ın Türkçe bir kelime olmasından şüphe ettim. "Bu köye ismini bir Türk vermiş olabilir" dedim. Bunun üzerine pilot "Kuzeyde (Fizan'da) Osmanlı'dan kalma kaleler var. Eğer bölgede gerilla savaşı olmasaydı üzerinden uçup size gösterebilirdim" dedi.

Aydın Macaroğlu isimli, Türkiye'den gelmiş, benim gibi Birleşmiş Milletler projesinde çalışan bir arkadaşım vardı. Onlar, "Çad Gölü Islah Projesinde" çalışıyordu. Onunla birlikte gezerken bir kamyon gördük. Aynı Türkiye'de olduğu gibi kamyonun üzerinde büyük harflerle Niyazi Gezginci yazıyordu.

Hemen yanına gittim. Rengi iyice kararmış neredeyse Afrikalıya benziyordu. Sohbete koyulduk. Afrika'da normal hayatta gördüğüm ilk Türk'tü. Afrika'daki yılları tam bir maceraydı. Önce çalışmak için Libya'ya gelmiş. Oradan Sudan'a geçmiş. Cebinde 20 dolarla Çad'a gelmiş. Daha askerliğini bile yapmamış çok genç birisiydi. Mesleği ferforje ustalığıymış. Tabi o yıllarda ferforje işi Afrika'da bilinmediği için karyolacılık yapıyormuş.

Yine bir gün, Aydın, eşim ve ben Çadlı şoförümüzle gezmeye çıktık. Şoför bize nereli olduğumuzu sordu. Türkiye'den geldiğimizi söyledik ama pek anlamadı. Birkaç gün sonra karşılaştığımızda "İstanbul nasıl, çok cami var mı, halife ne yapıyor" diye sordu. Belli ki kendi kabilesinden birisine sormuştu ve Türkiye hakkında bilgileri bu kadardı. Çad'ın ekonomisi daha çok tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Kuzeydeki altın ve uranyum yatakları Fransızlar tarafından yönetiliyordu. Kıbrıslı Rumlar, Lübnanlı Ermeniler daha çok küçük ticaret, bakkaliye ve restoran işiyle uğraşıyorlardı. Çoğu da Türkçeyi mükemmel konuşuyordu. Eşimle bir gün bozulan saatini tamir ettirmek için çarşıya çıktık. Saatçi dükkânına girdik. Fransızca "Saatime bakar mısınız?" dedim. Eşim "Dikkat et de bizi kazıklamasın" diye Türkçe konuştu. Saatçi "merak etmeyin kazıklamam" diye Türkçe cevap verdi. Meğerse Maraşlı bir Ermeniymiş. Fransa'ya oradan da Çad'a gelmiş. Benim diğer sekreterimin de Ermeni asıllı olduğunu öğrendim. Onun da annesi ve babası Antepliymiş "buralara nasıl geldin" diye sorduğumda, "sizin yüzünüzden" dedi ve hikâyesini anlattı. Hatay'ın Türkiye'ye katılması için referandum yapıldığında babası Fransız ordusunda Lejyoner subaymış. Referandum sonuçlanınca Fransız bayrağını indirip, Türk bayrağını babası dikmiş. Bu nedenle de Suriye'de barınamamışlar ve Çad'a gelmişler. Lübnanlı uçak bileti satan bir yer vardı. Sahibi Lübnanlı o da çok iyi Türkçe konuşurdu. Arada bir uğrayıp sohbet ederdik. Bana sık sık "Ah şimdi Tarabya'da olmak var" derdi. Tam bir İstanbul tutkunuydu. Kıbrıslı Rumlar daha çok bakkal dükkânı işletirlerdi. Osmanlı döneminden gelen Sefarad Yahudilerine de rastladım. Bunlar ağırlıklı olarak Rodos, Girit gibi yerlerden Belçika sömürgesi olan Kongo'ya gelmişler ve Fransız, Belçika şirketlerinde çalışıyorlardı. Bazıları da gelip yerleşmişlerdi.

Bir gün işyerinde çalışırken sekreterimin telefonda büyük bir heyecanla konuştuğunu gördüm. Sürekli olarak "O da alındı mı, onu da mı götürdüler" gibi yarı Fransızca, yarı kendi yerel dilinde konuştuğunu duydum. Telefonu kapattığında "Ne o, darbe mi oldu?" diye sordum. "Nasıl anladınız?" diye şaşırarak soruma soruyla karşılık verdi. Ben de "Biz böyle şeylere alışığız. İçeri alınmalar ancak darbe koşullarında olur" diye yanıtladım. Lakin Tombalbaye bu darbeyi savuşturdu.

Cumhurbaşkanı Tombalbaye ilginç bir adamdı. Çad'daki yönetim sistemini eleştiren aydınlar için "Okuma-yazma bilmeyen aydınlar" derdi. "Entelektüel ama analfabet-alfabesiz- cahiller" bu deyimi ben de çok sevmiştim. Radyoda bir spiker veya bir gazeteci konuşurken normal Çadlı bir vatandaş "Amma alfabeli konuşuyor" derdi. Böyle bir cümleyi ancak bir Afrikalı söyleyebilir. Onların bu yaklaşımları benim hoşuma giderdi.

Çad'da birçok kabile vardı. Müslüman kabileler bile kendi aralarında anlaşamıyorlardı. İşyerimizde şoförlerin çoğu gibi benim şoförüm de Müslüman'dı. Müdürlük tarafından bütün şoförlerin üniforma giymesi şartı getirildi ama benim şoförüm bir türlü giymiyordu. Bir gün sıkıştırdım "bak bu üniformayı giymezsen kovulacaksın" dedim ama dinletemedim. Neticede şoför "ben gidip müdürle konuşacağım" dedi ve bir müddet sonra müdüre gittiğini söyledi. Ne konuştuklarını sordum. Müdürün "siz üniforma işine karışmayın" dediğini söyledi. Sonradan durumu öğrendim ki üniforma giyenlerle giymeyenler ayrı ayrı birbirine düşman kabilelerdenmiş. Bizim şoför üniformayı giydiği takdirde, karşı kabilenin kendisini zehirleyip, öldüreceğine inanıyormuş. Bu türden kara büyü hikâyelerine Afrika'da çokça rastlanır. Fransız bir arkadaşımın anlattığı hikâyeye göre; Afrikalılarca kutsal addedilen bir bölgeye, köprü inşaatı için, Avrupalı bir mühendis gelmiş. Yerli halkın tüm itirazlarına rağmen köprü yapılmış. Bunun sonucunda, Marabou (Büyücü) olan kabilenin kutsal kişisine gitmişler. Kutsal kişi "burayı yapan insan iki sene sonra demirler arasında kalıp ölecek" demiş. Bu mühendis daha sonra Vietnam Saygon'a gitmiş. Vapurdan inerken iskele kopmuş, arada sıkışıp ölmüş. Bu haberi duyan bölge halkının gözünde kutsal kişinin otoritesi daha da artmış. Bu olay uzun yıllar bölgede konuşuldu. Bahsi geçen hikâyede olduğu gibi kutsal yer, kutsal kişi ve kara büyü inancı oldukça yaygındı. Bölge halkı, kutsal saydıkları yerlerin önünde sık sık toplanıp ruh çağırırlardı. Ben de birkaç kez buna şahit oldum.

Çad, Büyük Sahra çölünün ortasında, ufak ağaçların vahalar bitki örtüsü olarak bulunduğu ve yoğun olarak hayvancılığın yapıldığı bir bölgedir. Bu bölgedeki hayvanların eti çok lezzetli olur.

Birleşmiş Milletler Gıda Örgütü'nün (FAO) projesi için Çad'da bulunuyorduk. Amacımız tarım zararlılarıyla ve özellikle ekili topraklara zarar veren kuşlarla mücadele etmekti. Serçe gibi renkleri gri siyah karışımı Quelea denilen kuş sürüleri tarıma büyük zarar veriyordu. Bu sürüler dört yüz, beş yüz bin kuştan oluşuyordu. Bu kuş sürüleri, kara bir bulut gibi ekili alana çöker, taneleri yer ve ürüne büyük zarar verirlerdi. Bu kuşlar Çin'de de büyük tehlike yaratmışlardı. Çinliler, bu kuşlarla mücadele için okuldan çıkan çocukların ellerine teneke ve sopa vermişler, bunların temasından oluşan gürültüyle kuşları ürkütüp kaçırma yöntemi uygulamışlar. Afrika'ya gelmeden önce Roma'da,

proje hakkında bana bilgi verilirken uzun uzun bu kuşları anlatmışlardı. Hatta eğitmenin "bu kuşlardan yirmi, otuz tanesini Amerika Teksas'ta bir tarlaya bıraksanız kısa bir süre sonra bunlar yüz binlerce olur ve tüm Teksas için büyük bir tehlike yaratır" demişti. Kısacası bu kuşlar Afrika için büyük bir tehlikeydi. Bu kuşların yanı sıra binlerce tarla faresi, ordular gibi yürüyen karıncalar, mahsullere büyük zarar verirdi. Benim de içinde olduğum birim, bütün Batı Afrika'da yani eski Fransız kolonilerinde, bu kuşlarla mücadele edecekti. Bizim birimimiz hem bu kuşlarla hem de diğer zararlılara karşı, ekilen toprakları korumak için araştırmalar yapıyor, yöntemler geliştiriyordu. Kuş sürülerini tarlalardan korumak için otomatik olarak patlayan ve büyük ses çıkaran tabanca yöntemi kullanıyorduk. Sürünün görüldüğü anda tarlalar etrafında nöbet tutan kişiler bu tabancaları patlatır, sürü uzaklaştırılırdı. Bu geçici bir yöntemdi. Esas amacımız kuş sürüleri gelmeden önce yuvalarını tespit etmek, geçiş yollarını saptamaya çalışmaktı. Tarımsal ilaç da kullanılıyordu ama bu yeterli ve sağlıklı bir yöntem değildi. Özellikle köylerde, düşen bu kuşları halk yiyordu veya ölü kuşlar sulama alanlarına girerek oraları kirletiyordu. Bu nedenle tarımsal ilaç kullanmaktan mümkün olduğunca kaçınırdık. Bunun dışında bir araştırma grubu da mahsulü korumak için sert tohum kullanma sistemi üzerinde çalışıyordu. Sert tohumları kuşlar yiyemiyordu. Kuşların göç yollarını tespit etmek çok pahalı bir projeydi. İngiliz bir kadın araştırmacımız, bu kuşlar güneyden geliyor diyerek, güneye gitti. Yakaladığı bir kısım kuşların ayaklarına işaretler koydu. Ayrıca birkaç tanesini pişirip kuşlardaki yağ oranını tespit etti. Bunlar kaç bin kilometre yoldan geliyor, aynı gruptan mı, kaybettikleri yağ oranı nedir? Bu tespitleri yapmaya çalıştı. Bu araştırmalar sonucunda kuşların yemlenmelerini ve beslenmelerini indikleri arazide tamamladıklarını tespit ettik. Bizim açımızdan özellikle yavrulamak için kondukları yuvaları bulmak önemliydi. Queleatox denilen bir ilaç bu kuşları öldürüyordu ama onların düştüğü yerde başka hayvanlar da bunu yiyince ölüyorlardı. Bu nedenle uzun uzun toplantılar yapıp, her aşamayı ayrı ayrı değerlendirirdik. Bu işleri yaparken Çad'da ve diğer batı Afrika ülkelerindeki tarım bakanlıklarıyla ortak çalışır, toplantı ve yazışmalar yapardık. Bu proje çerçevesinde Çad'daki bütün valilikleri alarma geçirdik. Öncelikle kuşların konma yerleri tespit ediliyor, bir ağaca kaç tane kuş konuyor bunların bile hesabını yapıyorduk. Ve hükümete bağlı bürolardan neticeleri alıyorduk. Bu çalışmalar mevsimine göre yapılıyordu. Benim ana görevim ise çalışma yapılacak alanda çalışanlara konak yeri hazırlamak, uçaklar için pistler hazırlamak, çalışanların iaşelerini karşılamaktı. Hava şartları çok zordu. 45 derecede çalışmamız gerekiyordu. Bazen uçak pisti bile eriyordu.

Hava şartları nedeniyle eşim hastalandı. Bir, iki ay kaldıktan sonra

döndü. Çok su kaybı oluyordu ve su kaybının yanında vücut tuz da kaybediyordu. Bu durum ani tansiyon düşmesine neden oluyordu. Bu açıdan tuz kaybına karşı tablet ilaç alıyorduk. Afrika'da çalışan Avrupalı çoktu. Çok uzun yıllardır oralarda yaşamış Avrupalılar da vardı, beyaz Avrupalılar özellikle Fransız, İtalyan ve Portekizliler Afrika'ya çok çabuk alışıyor, Afrikalı gibi konuşuyor ve küfrediyorlardı. Ama İngilizler daha farklıydı. Yerli halkla kolay kolay bağ kurmazlardı.

Afrika'da gördüğüm her şey benim için çok enteresan ve yeniydi. Kuşlarla ilgili bir araştırma yaparken nehirden botla geçiyorduk, gergedanları, timsahları ilk kez orada gördüm. Fransız bir arkadaşım beni timsah çiftliğine götürdü. Yüzlerce timsah vardı. Bunların derilerinden ayakkabı, kemer, çanta yapılıyordu.

Afrika'da yaban hayvan sürüleri çok büyüktü. Meralar verimsiz olduğu için hayvanlar çok cılızdı. Köylülerin en fazla dört, beş hayvanı olurdu. Koyun yoktu. Zaman zaman üç, dört yıl süren kuraklıklar olurmuş. Bu dönemlerde hiç mahsul alınamazmış. Sonra aniden yağmurlar başlarmış, yağmur bittikten sonra çekirgeler, ardından kuşlar, sonra tarla fareleri, en son da karıncalar gelirmiş. Bu devri daim süreci periyodik olarak devam ediyordu.

Çad'da benim olduğum dönemde, malzeme ve ekipman çok eskiydi. Bizim hazırladığımız plân ve proje ile yeni malzeme ve ekipman geldi. Arabalarımız, kamyonlarımız, radyo ve telsiz istasyonlarımız ve ilâç püskürtmek için uçaklarımız vardı. Bizim dışımızda gelişmiş kapitalist ülkelerin de ayrı ayrı yürüttükleri projeler vardı. Bazı projelerde işbirliği yapıyorduk. İsrail, İsveç, İsviçre, Norveç ve Finlandiyalılar başarılı çalışmalar yapıyorlardı. İklim çok sıcak olduğu için özellikle sebze ve meyvecilik çok zor yapılıyordu. İsrailliler seracılıkta çok gelişmiş oldukları için ağırlıklı sebze ve meyve üretimi yapıyorlardı. Bu faaliyetler çok su gerektiren çalışmalardı. Zaman zaman bizim su tanklarını isterlerdi. Afrika'da Sovyetler Birliği'nin de yatırım ve projeleri çoktu. Ama hantal yapı ve bürokrasi yüzünden bu projeler çok ağır yürüyordu. Ana sorunumuz bu projelerin kalıcılık sorunuydu. Çünkü çoğunlukla bir işe başlıyorsun, alt yapı oluşturup yol alıyorsun ama oradan ayrıldığında başlanan iş devam etmiyordu. Biz ayrıldıktan sonra bu işleri yürütmek valiliklere kalıyordu. Ama ülkedeki siyasi duruma göre valiler de sıklıkla değiştiği için başlanan projeler yarım kalabiliyordu. Bu açıdan biz başladığımız işte, ülkedeki ekonomik ve siyasi yapıyı dikkate alarak yerel halkın da katılmasına önem veriyorduk. Bu sadece Çad'da değil tüm Afrika'da genel bir sorundu.

Tabii Afrika'ya gelen her batılı ülkenin amacı aynı olmuyordu. Nijerya'da, Angola'da, Cezayir'de petrol vardı. Özellikle 1973'te dünyada başlayan petrol krizi nedeniyle bu ülkelere yönelim arttı. Çad'da da petrol vardı.

Liman ve demiryolu ağının olmaması nedeniyle burada petrol çıkarmak pahalıya geldiği için bu ülkeler ve onların şirketleri Çad'a gelmiyorlardı. Yeraltı zenginliğine sahip olan Afrika ülkelerinde de siyasi krizler eksik olmazdı.

Afrika'da toprak mülkiyetini gördüğüm ender ülkelerden birisi Çad'dı. Çad'da kendi toprağı olanlar vardı. Bir köyde hem dini hem de siyasi lider bulunurdu. Bunlara 'sultan' denirdi. Köylerde herkesin kendi toprağı vardı. Bu topraklar müşterek işlenirdi. Babadan oğula geçmezdi. Yani kişisel mülkiyet ilişkisi yoktu. Baba oğul aynı kabileden olduğu için mülkiyet kabileye aitti. Evde bir kişi çalışırdı. Köyde bulunan bir arabayı ihtiyacı olan alır işini görür getirip arabayı bırakırdı. Yukarıda da bahsettiğim gibi yemek pişen eve diğer köylüler de gelir, yemeğini yiyip giderdi. Bağımsızlıktan önce bu topraklar üzerinde sömürgeciler tarafından oluşturulmuş büyük tarım plantasyonları varmış. Topraklar yabancıların elinde, yerli halk bu topraklarda ırgat olarak çalışırmış. Benim zamanımda ise artık yavaş yavaş mülkiyet ilişkileri başlamış ve tapu sistemine geçiyorlardı.

En önemli sorun suydu. Büyük bir bölümü çöl olan Çad'da yaklaşık 20 km aralıklarla su kuyuları açılıyordu. Sadece su kuyusu açarak büyük paralar kazanan beyazlar vardı. Bir defasında su kuyusu açan bir beyaza rastladım. "Sana iki-üç bin yıllık su getireyim" dedi. Bu suya "fosil su" diyorlardı. Binlerce yıldır tertemiz kalmış suydu.

Çölde gezerek yaşayan kabileler, kıl çadırdan evlerde kalırlardı. Bütün hayatları çölde geçerdi. Bu hayatın da kendine göre bir çekiciliği vardı. Çölde arabası arızalanan birisine veyahut da herhangi bir nedenle yolunu kaybetmiş olan kimseye bu kabileler yardımcı olurlardı. Aynı şey benim de başıma geldi. Çölde arabanın lastiği patladı. Gezer kabilelerden insanlar hemen yardımıma geldiler. Oralardan geçen başka bir arabayı durdurup bana yardımcı oldular. Bu insanlarda büyük bir saygı, sevgi ve terbiye vardı. Çad'ın bütün kuzeyi çöldür. Çöl içinde bodur ağaçların olduğu vahalar vardır. Yağmur yağdığında iki üç gün içinde o vaha birden bire cennet gibi yemyeşil olur. Bu dönemlerde bu vahalarda piknik yapmaya gidilir. Bu bölgelerden geçerken yanında mutlaka pusula olması lâzım, aksi takdirde yolu bulmak zor olur. Bizim ilâçlama uçakları çölden geçerken inecekleri pisti bazen kum fırtınası nedeniyle göremezlerdi. Bu nedenle yoldan geçen kamyonları nişanlayarak yollarını bulurlardı. Çölde kaybolan insanların öyküleri anlatılırdı. Geçmiş yıllarda, çölde kaybolan insanları aramak için bir uçak havalanıyor. Yüzlerce kez üstlerinden geçmesine rağmen kum fırtınasından insanları bulamıyorlar. İki ay sonra iskelet haline gelmiş kemikleri bulunuyor.

Afrika'da hastalıkları şaman dediğimiz büyücüler tedavi ederlerdi. Bunlar hastayı nasıl iyileştirdiklerini katiyen anlatmazlardı. Bir gün ben de hastalandım.

Ateşim 39 dereceye çıktı. Yanımda çalışan, siyahi bir çocuk vardı. O, komşuma haber vermiş. Komşularım çok iyiydi. Fransa'da lise tahsilini yapmış birisiydi, geldi "Sıtmaya yakalanmışsın" dedi. Müslüman olan kapıcımla bir şey konuştular. Kapıcım bir kadına gitti, ondan birtakım otlar aldı, getirdi, o otları kaynatıp bana içirdiler. Ne kadar ısrar ettimse de ne içirdiklerini söylemediler. On dakika sonra ben uyumuşum. Akşamüstü komşularım yine gelip beni uyandırdılar, ateşimi ölçtüler 36,5 dereceye inmişti. Afrika'da Hepatit-C çok yaygındı. Komşularımın çocuklarından birinde Hepatit C teşhis ediliyor. Hastalanan çocuk bir beyazdı, hastaneye kaldırılıyor. Hastanede Kamerunlu bir doktor, çocuğu muayene ederek Hepatit C teşhisini onaylıyor. Çocuğun annesine, durumunun çok ağır olduğunu söylüyor. Doktor Kamerunlu, tanınmış ünlü bir büyücünün oğluymuş. Çocuğun annesi doktorun babasının bu ününü duymuş, doktora "Babanız bu türlü hastalıkları iyileştirecek ilaçları biliyor. Bunları kullanamaz mısınız" diye ısrar ediyor. Doktor bu ısrarlar üzerine geleneksel bu ilaçları çocuğa tedavide kullanıyor. Kadına "İçinde ne olduğunu sormayın bilmiyorum. Babam ne olduğunu hiçbir zaman açıklamadı" diyor. Gerçekten de çocuk bir hafta içinde sağlığına kavuştu. Birkaç yıl sonra Mozambik'teyken elime geçen News Week dergisinde Kamerun'da bir Amerikalı gazetecinin yakalandığı Hepatit C hastalığında o güne kadar kimsenin bilmediği geleneksel yöntemlerle tedavi edilerek kurtarıldığını okumuştum.

Yukarıda da değinmiştim, Çadlılar sömürge ordularında yıllarca Fransızlar adına çarpıştıkları için çat pat bu dili konuşuyorlardı. Katolik asıllı Çadlılar çocuklarına Fransız Sömürge Ordusunda savaştıkları kumandanların isimlerini veriyorlardı. Çocuğun adı ordudaki çavuşun, yüzbaşının adıydı. Yarı aydın olanlar da çocuklarına Aleksandır Duma, Leon Blum, De Gaulle gibi isimler koyarlardı. Müslüman halk ise çocuklarına Ahmet, Muhammed gibi isimler koyarlardı. İsimlerinden kim Katolik, kim Müslüman anlamak mümkün olurdu. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra yavaş yavaş kendi otantik isimlerine dönmeye başladılar.

Çad'da Fransız ve Afrikalı Katolik papazlar vardı. Fransız papazların evlenmeleri yasak olmasına rağmen Afrikalı papazlar "ben kadınsız yapamam" der evlenirlerdi.

Afrika'da benim gördüğüm önemli bir olgu da aile yapısının anaerkil olmasıydı. Kadınların aile içinde egemenlikleri vardı. Benim iri yarı Müslüman şoförüm bir gün geldi, yüzü gözü şiş içindeydi. Ne olduğunu sordum ama bir türlü anlatmadı. Sonra arkadaşları anlattılar. Eve sarhoş gelince karısı bir güzel dövmüş. Gerek Çad'da gerekse Kamerun'da özellikle sömürge ordusunda görev yapmış emekli askerler oldukça iyi yaşarlardı. Çünkü oranın koşullarına göre çok iyi emekli maaşı alırlardı. Bunlar canlı gazete gibiydi, saatlerce gir-

dikleri savaşları anlatırlardı. Fransız bakan geldiğinde, resmi törenlere madalyalarıyla katılırlardı. Bir gün, bir kahvede Fransız Ordu Birliği'nin mali işlerine bakan bir subay ile karşılaştım. Bana Çad'daki emekli maaşları hikâyesini anlattı. Vietnam savaşına katılmış bir Çadlı asker savaş sonrası ülkesine dönmüş. Emekli maaşı almaya başlamış. Kısa bir süre sonra bu adam ölmüş, karısı dul maaşı almaya başlamış. Bu kadın da ölünce, o köydeki yetkililer, kadının yirmi yaşındaki kızını ölen askerin eşi olarak göstermişler. Kızı da dul maaşını almayı sürdürmüş. Dul maaşları Çad'da ciddi bir problemdi. Çünkü bunları kontrol etmek çok zordu. Bu subay başka bir olayı daha anlattı. 1917'de Verdun savaşında ölen Çadlı bir askerin dulu halen maaş alıyormuş. Dulu olarak gösterilen, bu ailenin 16-17 yaşındaki kızıymış. Bu alınan maaşlar o köy için çok önemli olduğundan bunu kaybetmek istemiyorlardı. Bu para köyde paylaşılıyordu. Afrikalı avukatlar da bu dolambaçlı yolları iyi biliyorlardı. Hileli yollarla müvekkilinin savaşta gözünü veya vücudunda herhangi bir organı kaybettiği şeklinde evrak düzenleyerek gazi maaşı almasını sağlıyorlardı. Hatta bu yoldan, yıllar geçmesine rağmen, tazminat davası açıp kazanan avukatlar bile vardı. Bu tür üçkâğıtçılıklar Afrika'da çok oluyordu.

Ben yaklaşık bir yıl Çad'da kaldıktan sonra böbrek taşı problemini halletmek için 31 Mart 1971'de Türkiye'ye geldim. Ben geldiğimde 12 Mart 1971 darbesi olmuştu. Çad'da Milliyet gazetesine abone olmuştum. Gecikmeli olarak gazeteler geliyordu. Türkiye'deki gelişmeleri gazeteden ve Ankara, İstanbul radyolarından takip ediyordum. İstanbul'da tahsiline devam eden oğlum Altan da mektuplarında gelişmeleri anlatıyordu. On, on beş gün kadar Türkiye'de kaldım. Bu arada Mehmet Ali Aybar ve arkadaşım Dündar Baştımar'la görüştüm. On, on beş gün kadar Türkiye'de kaldım. Bu arada Mehmet Ali Aybar ve arkadaşım Dündar Baştımar'la görüştüm. Çad'daki Müslüman arkadaşlarım benden Kuran-ı Kerim istemişlerdi. Dönüşte bunları alıp çantama koydum. Havaalanında kontrolden geçtim. Tam uçağa binecekken arkamdan bir ses duydum, "Moris buraya gel, neler yapıyorsun, oğlun Altan nasıl?" dedi. Arkasından iki sivil daha geldi. Anladım ki bunlar polis ilk sivil diğer polislere dönerek "Moris, Aybarcıdır." dedi. Çantamı açtırdılar. Kuran-ı Kerimleri gördüler. Niye bunları aldın diye sordular. Ben anlattım. Sonra bu sivil polis kolumu tutarak "Sen Aybarcısın, yukarıdan aşağı değil aşağıdan yukarıya doğru sistemine inanıyorsun." dedi. En sonunda" hadi sana güle güle, sen neden Aybar'ı tutuyorsun" dedi. Ben "siz bunları nereden biliyorsunuz" diye sordum. Kulağıma eğilerek "en üst kademelerde bile adamlarımız vardı" dedi. Hakkımda bu kadar bilgi sahibi olmaları, doğal olarak beni tedirgin etmişti.

Senegal Yıllarım

1973 yılı benim açımdan çok yoğun ve yorucu geçmişti. Çad'da projemiz artık oturmuştu. İyi bir alt yapı kurmuştuk. Çadırlar, havaalanları, ekipmanlar vs. Çad'daki projemiz komşu ülkeler Kamerun, Senegal, Nijerya'da da uygulanıyordu. Bizim bağlı olduğumuz FAO merkez de bir karar alarak projeyi genişletmeye karar verdi. Daha önce birlikte çalıştığımız ülkelerle birlikte Sudan, Somali, Etopya'yı da içine alacak şekilde genişledi. Bu projeyi yürütmek için Senegal merkez seçildi. Bizim paralel çalıştığımız, Batı Afrika'da eski Fransız sömürgelerinde uzun zamandır uygulanan OCLALAV projesi vardı. Tarıma zararlı kuşlar ve çekirgelere karşı mücadele yürütüyorlardı. Bu proje ile birlikte çalışacaktık. Zaten Çad'da olduğum dönem boyunca da ortak çalışmalarımız olmuştu. Projenin idari kısmının plânlamasını bir arkadaşımla birlikte yaptık. İlk etapta idari ve mali kısmında dört ayrı ekip oluşturuldu. Dakar (Senegal), N'Djemna (Çad), Hartum (Sudan), Mogadishu (Somali) ilk gruplardı. Bir yıl sonra Addis Ababa (Etopya)'da ekip oluştu.

Senagal ve başşehir Dakar, Çad'a göre daha modern ve gelişmiş bir ülkeydi. Lüks turisttik oteller vardı. Daha düzgün Fransızca konuşuluyordu. Avrupa'ya yakındı. Bizim projeye zaman zaman yabancı uzmanlarda belirli süreler için gelir çalışmalarımıza destek verirlerdi. Bir Fransız meteoroloji uzmanı da geldi. Arkadaş olduk. Oğlum Altan'ın Türkiye'de meteoroloji tahsili yaptığını öğrenince yardımcı oldu. Oğlum, Paris'e gelerek üç ay staj yapma şansını elde etti. Ben de bu arada fırsat yaratıp oğlumu görmeye Paris'e gittim.

Fransa'da "Fransız müstemleke askerleri Senegallidir" denir. Oysa Senegallilere göre bu askerler Sara kökenli Çadlılardır. Ama Senegal'de gerek zorla gerekse para için askerlik yapmış çok sayıda insan vardı. Bunlar askerlikten emekli olmuşlardı ellerine geçen maaşlarını köylerine yolluyorlardı. Bunlar iyi yetişmiş askerlerdi. İçlerinde Birinci Dünya Savaşına ve İstanbul'un işgaline katılmış askerler vardı. Çanakkale Savaşında da Gelibolu'ya çıkarma yapan birliklerin içinde Senegalli askerlerin olduğunu biliyordum. Çanakkale Şehitliğini gezerken Senegalli askerlerin mezarlarını görmüştüm. Ölen askerlerin üzerinde Kuran-ı Kerim ve muskalar çıkmış, bunları müzeye koymuşlardı.

Senegal, Fransız Batı Afrika'sının bir kolonisi iken 1946 yılında De Gaulle'ün çağrısı ile diğer parçalar (Çad, Kamerun) ile birlikte Fransız denizaşırı topraklarından birisi oldu. 1960 Nisan ayında Léopold Sédar Senghor'ün liderliğinde bağımsızlığına kavuştu. Ancak bu bağımsızlık süreci diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi gelişmedi. Bir bakıma, Fransa Senegal'e bağımsızlığını bağışlamış gibi göründü. Bu durum bazı Senegalli aydınlarda burukluk yaratmıştı. Bir gün Senegalli bir arkadaşımla sohbet ederken, söz De Gaulle

geldiğinde "ben De Gaulle'e çok kızıyorum, Çünkü bize bağımsızlık savaşını doya doya yaşatmadı. Biz 1960 yılında De Gaulle'ün Dakar Özgürlük Meydanına geleceğini öğrendik. Toplandık meydana gittik. 'Bağımsızlık, özgürlük istiyoruz' diye bağırmaya başladık, De Gaulle mikrofona geldi 'tabii ki özgür olacaksınız' diyince bizim söyleyecek lafımız kalmadı. Böylece bağımsızlık savaşından bizi mahrum etti" demişti.

Senegal, nüfusunun büyük bir kısmı, Müslüman olan bir ülkeydi. Müslümanlara oranla daha az sayıda Katolikler de vardı. Müslüman kız çocuklarının okula gitme oranı çok düşüktü. Radyo-televizyon kurumunda şef olarak çalışan Senegalli Müslüman bir arkadaşım vardı. Karısı Katolik'ti. Üçü kız, ikisi erkek beş çocukları vardı. Üç kız çocuk Katolik, iki erkek çocuk Müslüman'dı. Ramazan ayında iki erkek çocuk ve baba oruç tutuyor, anne ve üç kız onların karşısında yemek yemiyorlardı. Kızlar kiliseye gidiyor, erkek kardeşleri de ayin bitene kadar onları kapıda bekliyor ve birlikte eve dönüyorlardı. Ayrı dinlere karşı böyle bir hoşgörü vardı.

Senegal'de Lübnan, Suriye ve diğer Ortadoğu ülkelerinden gelip buralara yerleşenlere rastlanıyordu. Özellikle Lübnanlılar iki-üç kuşaktan beri buradaydılar. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Senegal'e gelip, oralarda kalmış insanlar da vardı. Bir gün; bir doktorla konuşurken ağzından Türkçe argo bir kelime çıktı, meğerse onunda kökeni İstanbul'muş.

Senegal'de rejim diğer Afrika ülkelerine ve Çad'a göre daha demokratikti (Ben Senegal'deyken Çad'da darbe olmuş, cumhurbaşkanı, başbakan tutuklanmış, hatta cumhurbaşkanının evi yağmalanmıştı). Senegalliler "sosyalist yönelimli bir kalkınma yolu seçtik" diyorlardı, ama bana kalırsa buna sosyalizm denilemezdi. Teori ile pratik arasında büyük uçurum vardı. Ekonomik durum 1930'ların Türkiye'sine benziyordu. Burada da büyük ticaret ve mevcut sanayi, müstemleke ülkelerin özellikle Fransızların elindeydi. Pazarlarda, dükkanlarda daha çok ikinci el ucuz mallar olurdu. Özellikle arabalar çok hurdaydı. Bir Senegalli, çok eski bir Mercedes arabayı alır, tamir eder evinin önüne koyardı. Araba hep kapının önünde kalırdı, çünkü benzin koyacak parayı bulamazdı.

Senegal'de aile içinde kadınların hâkimiyeti vardı. Dayanışma çok yaygındı. Özellikle kadınlar kendi aralarında teşkilatlanır, çok fakir veya hasta ailelere yardım toplarlardı. Birden fazla evlilik çok yaygındı. Benim Magripli bir şoförüm vardı. İlk evliliğini yaparken belediyede evlendirme memuru "poligam mı monogam mı evlilik istiyorsun" diye sormuş. Şoförüm de "poligam" deyince karısı "ikiden fazla olmaz" demiş. Bunun üzerine evlilik aile cüzdanına evliliğin şekli bölümüne; 'poligam en çok iki eş' ibaresi konmuş. Köylerde poligam evlilik daha yaygındı. Köyden gelen kız çocukları çok fakir oldukları için

16-17 yaşında evleniyorlardı. Çoğunlukla da bu evlilikler poligam oluyordu.

Tarım ve zanaatçılık dışında normal bir Senegal vatandaşı için iş olanakları pek yoktu. Ama el zanaatları çok yaygındı. Türkiye'de eskiden olduğu gibi çocuklar telden, tahtadan kendi oyuncaklarını yapar, onlarla oynarlardı. Ağaç oymacılığı, küçük heykeller, masklar yapan zanaatçılar vardı.

Senegal'de ticarette ilginç bir durum vardı. Göçmen birisi bir iş yeri atçımı ikincisini açamazdı. Senegalli çok fakir olduğu için küçük dükkânlarda mal alacak sermayesi olmadığından, daha çok Suriyeli, Lübnanlı göçmenler bu dükkânları açabiliyordu. Otellerde aşçı ve garsonların büyük kısmı Yunan Rum asıllıydı. Bir işyerinde çalışan, beyaz patron tarafından işten çıkarılır veya ayrılırsa kolay kolay başka bir iş bulamazdı. Bu durum kulaktan kulağa yayılır, yeni işyeri işe almazdı.

Açlık ve fakirlik yaygındı. Türkiye'deki çerçilere benzeyen, ev ev dolaşıp taksitle mal satan insanlar vardı. Bunların çoğu Moritanyalıydı. Zamanla küçük ticareti ellerinde bulunduran Moritanyalılara karşı "Afrikalı, Afrikalıyı sömürmez" diye bir hareket oluşuyor. Senegal ile sınır ülkesi olan Moritanya, çöl olduğu için kadınlar Moritanya'da kalıyor, erkekler çalışmak için Senegal'e geliyorlar. Bu anti hareket zamanla daha da büyüyor. Bu gerginliğin 1990'lı yıllarda çok ciddi boyutlara ulaştığını, Senegal'deki Moritanyalılara katliam uygulandığını öğrendim.

Sömürgecilik bölümünde de ana hatlarıyla değinmiştim. Afrika'da egemen bir yazı dili oluşmadığı için tarih yazıcılığı yoktu. Bu nedenle bütün Afrika'da olduğu gibi Senegal'de de yaygın sözlü tarih anlatıcıları vardı. Bunlar kahvelere gelir anlatmaya başlarlardı. Bu babadan oğula geçen bir sistemdi. Tarihlerini böyle öğreniyorlardı. Bunlara en lüks lokantalarda bile rastlanırdı. Bir bakarsın Cumhurbaşkanının hayatını anlatmaya başlar. Bunlara Çad'da da rastlamıştım. Bir arkadaşım "büyük annem biz yemek yerken bize İncil'i Tevrat'ı anlatırdı, doğrumu yanlış mı bilemezdik ona da papaz anlatmış, kutsal kitabı böyle öğrendik" demişti. Bizim anladığımız anlamda insanlar arasında dedikodu yoktu. Bazen karşılıklı tartışmalar olurdu. Özellikle savaşlara girmiş eski askerler bir ateşin etrafında oturur, saatlerce savaş hikâyeleri anlatırlardı. Ben de bunlardan birkaçına dâhil olmuştum. Benim gibi bir yabancı geldiğinde anlatım dili kendi yerel dilleri olmaz, Fransızcaya geçerlerdi. Zannedersin ki o olmasa savaş kazanılmayacak.

Dakar'da benim lojmanım yoktu. OCLALAV projesinde çalışan Fransız bir sekreterin yardımıyla balıkçı gemilerinin kaptanlarının yaşadığı bir yerde ev kiraladım. Evim gemicilerin içinde olduğundan gece eğlencelerinin olduğu yerlere çok yakındı. Bizim FAO projesi için çok sık seyahat etmem gerekiyordu. Proje kapsamındaki idari ve maddi işler için beş ayrı ülkeye giderek

koordinasyonu sağlıyor, üç aylık raporlarla merkeze bildiriyordum. Afrika'da uçakla ulaşım tamamen yabancı şirketlerin elindeydi. Direkt uçuş yoktu. Meselâ Dakar'dan kalkıp Somali'ye gideceksin bunun için ya Roma üzerinden Mogadişu'ya geleceksin, ya da Nijerya'dan Ekvator üzerinden Kenya'ya oradan başka uçakla Somali'ye gideceksin. Bu yolculuklar çok yorucu ve uzun oluyordu.

Senegal'de bizim projemiz ile daha önceden başlayıp devam eden OCLALAV projesi daha yakın yürüyordu. OCLALAV projesinin müdürü, tanınmış Moritanyalı aileden gelen, Fransa'da yetişmiş, Abdelayi isimli Müslüman bir kişiydi. Çok kibar ve çok dindardı. Bizim FAO projesinde Amerikalı, İngiliz, Polonyalı, Fransız çok geniş, iyi ve uzman bir kadro vardı. Dakar'a gelene kadar çalışmalar daha çok operasyonel mahiyetteydi. Dakar'a gelince temel araştırmalara yönelme kararı verildi. Bu ekibe danışman olarak, Çin kökenli Amerikalı olan gen matematiği üzerine uzmanlaşmış bir kişi daha katıldı. Kendi aralarında çok yoğun tartışıyorlardı. Beni aşan konuşmalar olmasına rağmen dinliyordum. Kuşların gelişi, göç yolları ile ilgili, matematik problemi çözer gibi, teknik konuşuyorlardı. Bu sorunun temeline ulaşmak istiyorduk.

Bu çalışmaların sürekliliğini sağlamak için Moritanyalı müdürümüzü ikna etmek zordu. Çok dindar olduğu için kaderci bir yanı vardı. Bilim adamı olmasına rağmen aynı zamanda din âlimiydi. Bütün derdi bu işin pratik olarak kısa dönemde çözülmesiydi. Oysa bu o kadar kolay değildi. Bizim ekip bu işin kökenine inerek araştırmalarını yapıp kökten çözmekten yanaydı. Bizim proje müdürümüz, Fransız Jean Roy, sömürge zamanında Fransız Batı Afrika'sının Tarım Mücadele Müdürüydü. Ve Moritanyalı müdür Abdelayi'nin doktora çalışmalarına yardım etmişti. Birbirlerini iyi tanımalarına rağmen, çalışma metotlarında anlaşamıyorlardı.

Birkaç ay sonra bizim proje müdürü Roma'ya atandı. Müdürün sorumlulukları Roma'daki FAO Tarım Araştırma Müdürlüğü'ne verildi. Bana da Batı Afrika'da yürütülen projenin mali ve idari tüm sorumlulukları verildi. Önemli kararları ancak FAO'daki merkeze danıştıktan sonra uyguluyorduk. Bu bakımdan 1975 yılından itibaren sık sık Roma'ya gitmem gerekiyordu. Her gittiğimde de 10-15 gün kalıyordum.

Projemiz bir Amerikalı uzman başkanlığında, Somali'de ilk ekibini kurdu. Bizim için yeni bir çalışma sahasıydı. Ekip kurulduktan bir müddet sonra Proje müdürüyle beraber Mogadisu'ya, Bangi (Merkez Afrika) üzerinden, bir Sovyet uçağıyla vardık. Uçaktan iner inmez beni BM Kalkınma Programının bir yetkilisi karşıladı. Pasaportumu alarak bizi bir otele yerleştirdi. Bu durum beni şaşırtmıştı. Ama beni karşılayan Mogadisu BM mümessili Kazak asıllı bir Sovyet vatandaşıydı. İşleri kendi usullerine göre yönetiyorlardı. Tüm

randevularım önceden ayarlanmıştı. Pasaportumu ancak Somali'den ayrılırken havaalanında verdiler. Somali, Afrika'nın en geri kalmış ülkelerinden biriydi. 80 yıldan fazla İtalyan sömürgesi olduktan sonra 2. Dünya Savaşı bitiminde İngiliz ve Güney Afrikalılar tarafından işgal edilmiş. 1960 yılında bağımsızlığına kavuşmasına rağmen iç kargaşalar devam etmiş, nüfusunun büyük kısmı Müslüman olan bir ülkeydi. Çok az Protestan misyoner de vardı. Kabile hayatı çok yaygındı. Etopya ile sınır anlaşmazlıkları vardı.

İşim gereği Sudan'a gitmem gerekiyordu. Başşehir Hartum'a gidecektim. Gidiş işlemleri için Senegal'deki Sudan Konsolosluğuna gittim. Sudan'da sık sık askeri darbeler oluyordu. Sefaretteki bir subay "bana gideceğiniz uçağı ve günü bildirin, oradaki ilgililere haber vereyim ki başınıza bir iş gelmesin" dedi. Bu alışık olduğum bir durum değildi. Hartum, Beyaz ve Mavi Nil nehrinin kenarına inşa edilmiş bir şehirdi. Uçaktan iner inmez beni bir yetkili karşıladı. Elinde, ismimin yazılı olduğu, bir döviz vardı. Bana özellikle işim bittiğinde, otelime dönmemi ve geceleri otelden çıkmamamı tembih etti. Sudan'da Osmanlı İmparatorluğunun etkilerini görmek mümkündü. Özellikle eski otellerde bu etki daha net anlaşılıyordu. Kaldığım otel çok ihtişamlıydı. Filmlerde gördüğüm gibi, otelde yemek yerken loş bir ortam, etrafta büyük bir zenginlik, kendini İngiliz Lordu zannediyorsun. Fakat dışarı çıkınca büyük bir yoksulluk hemen göze çarpıyordu. Oradaki yabancılar, ya bu lüks otellerde veyahut da havuzlu villalarda oturuyor, kendi ülkelerine ait kulüplerde vakit geçiriyor, halkla temas etmiyorlardı. Ermeni, Rum bir azınlık da vardı.

Böylece Senegal'de üç yıl kaldım.

Roma

Bizim projede bütçe tükenmişti. Bu nedenle beni Roma'ya çağırdılar. Birleşmiş Milletlerde memur alımları kontratlarla oluyordu. Benim kontratım altı aylık olmasına rağmen yaklaşık yirmi defadan fazla kontratım uzatılmıştı. Projede, hükümetler ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Projesindeki kimi sorunlar yüzünden, kaynak bitmişti. İşe başladığım dönemde, beni Kartal'dan tanıyan üst düzeydeki birisi "sana Roma'da ihtiyacım var" demişti. 1977 yılı yaz sonuna doğru Roma'ya gittim. Eğitim kısmında bana Uzakdoğu burslar sorumluluğu verildi. Uzakdoğu ülkelerindeki projelerde çalışmak üzere eleman yetiştirmek amacıyla altı ay veya bir sene burslu eğitimler yapılıyordu. Benim görevim bu bursların dağıtım işini düzenlemekti. Bu burslar iki şekilde veriliyordu. Birincisi; doğrudan doğruya Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilâtının projelerinde çalışan yerli memurlara, ikincisi; daha iyi bilgi edinmek için batıda yahut da Ortadoğu'da yürüyen iki, üç ay veya bir yıllık

projeler için burs verilirdi. Merkezden memur gider bu projede çalışır, raporunu hazırlayıp verir yeniden eski işine dönerdi. Ben İstanbul'dayken hem Mısır hem de İran'dan bu projeler için gelmiş elemanlar vardı. Böylelikle buralardan aldıkları eğitimleri ve bilgileri kendi ülkelerinde uygulayabiliyorlardı. Tabi her işte olduğu gibi burada da politik oyunlar, adam kayırmalar oluyordu. Meselâ proje için dört kişi gelmiş hepsi de İtalya, Almanya, Amerika'ya gitmek istemişlerdi. Birmanya bana bağlıydı, bir gün bir proje için mektup geldi. Teklifler genellikle bizim tayin ettiğimiz proje müdüründen gelirdi. Proje müdürü de bu teklifi yaparken yerli müdüre danışarak yapardı. Gelen teklife baktım, bu kişi burs için uygun değildi, evrakları eksikti "olmaz" diyerek geri çevirdim. Ardından proje müdüründen resmi bir evrak ve yanında da özel bir mektup geldi. "Aman bu kişiye istediği bursu verin ve istediği ülkeye yollayın" diye rica ediyordu. Adamın torpilli olduğunu anladım ve işini yaptım evrakları hazırladım. Benim şefim Amerikalıydı. Dosyaya baktı "bunu neden yolluyorsun" diye sordu. Ben de "siz oraları bilmezsiniz, oradaki bizim müdürü sıkıştırıyorlar, bu adamın uygun olmadığını bende biliyorum ama bunu yollamazsak bizim müdürün oradaki işleri yürümez" dedim. Bu kişi diktatörlükle yönetilen Birmanya'dan Amerika'ya gitmek isteyen yüksek mertebeli bir memurdu.

Roma'da bana bir pansiyon bulmuşlardı. Ayrıca halamın kızı da Roma'da yaşıyordu. Benim İtalya'da olduğum yıllar Roma çok hareketliydi. Akşamları hep dışarı çıkıyordum. Özellikle solcular, komünistler çok sık mitingler, toplantılar yapıyorlardı. Sanıyorum seçimler yakındı. Bir akşam sokak başında bir adam konuşma yapıyordu. Etrafında 100-200 kişi toplanmış onu dinliyordu. Adam herkese çatıyor. Yanımdaki kişiye "komünist mi" diye sordum. Yanımdaki "hayır fraksiyonun adamı" dedi. Aklıma hemen memleketim Türkiye geldi. Adamı biraz dinlediler. Yavaş yavaş çekilmeye başladılar, etrafında onu dinleyen ancak 5-6 kişi kaldı.

La Pasionaria'yı Anma

Bir gün pansiyonda otururken "La Pasionaria"'nın 80 inci yaş günü toplantısının olduğunu öğrendim (İspanya Komünist Partisinin liderlerinden, İspanya İç Savaşının kahramanlarından. Non pasaron- geçit yok- sloganının yaratıcısı). Çok heyecanlandım. İki üç gün önceden toplantının yapılacağı salonun yerini öğrendim. Toplantı, büyük, kapalı, spor salonunda yapılacakmış. Kendime küçük bir araba kiralamıştım. Akşam saatlerinde, gece başlamasına iki saat kala, yola çıktım. Arabamı park ettim. Herkesin elinde davetiye, büyük bir kalabalık vardı. Yarım yamalak İtalyancamla konuşmayı dinlemek için geldiğimi söyledim. Kapıdaki görevliler birbirine baktılar ve beni içeri

aldılar. En üst tarafa gidip oturmamı söylediler. Ben içeri girdim, arkamdan iki kişide beni takip ediyordu. Bir yer bulup oturdum. Beni takip edenler de iki sıra arkama oturdular. Tedirgin bir şekilde beni izliyorlardı. Çok büyük bir kalabalık vardı. Amfi şeklinde bir spor salonuydu. Bizim Spor Sergi Salonuna benziyordu. Ses düzeneği mükemmeldi. Toplantı başlar başlamaz Enternasyonal Marşı söylenmeye başlandı. Ben de sol yumruğumu kaldırarak marşa katıldım. Arkamda oturan iki kişi ikna oldu sanırım, beni izlemeyi bıraktılar. Müthiş heyecanlı, coşkulu bir toplantıydı. Dolares İbaruri İspanyolca çok etkili bir konuşma yaptı. Türkiye İşçi Partisi'ndeki günlerim ve Behice Boran aklıma geldi. Önce mücadelesini anlattı. Neredeyse konuşmanın içeriği bizim toplantılarımızdaki gibiydi. Toplantı çok düzgün geçti. Çıkışta gayet sakin, koca salon yarım saat içinde boşaldı.

İtalya oldukça karışık günler yaşıyordu. Gladyo-mafya saldırıları oluyordu. Özellikle komünistler çok tedirgindi. Bu yüzden o iki kişinin beni izlemesini anlayışla karşıladım.

Eşim İstanbul'dan beni görmeye geldi. Geldiği günlerde İtalyan polisi yanlışlıkla bir genç kızı vurmuştu. Ortalık gösteriden geçilmiyordu. Eşime "dikkatli olalım nümayiş içinde kalabiliriz" dedim. Eşim hiç korkmuyor "olsun bir şey olmaz, sen gel bir de İstanbul'u gör, her gün bunlardan daha tehlikeli onlarca gösteri oluyor" dedi. İtalya'da tedirgin bir hava vardı (Ben Mozambik'e gittiğim günlerde Kızıl Tugayların Başbakan Aldo Mora'yı kaçırdıklarını haberlerden duydum).

Senegal'den sık sık Roma'ya gelirdim. O zamanlarda da postacılar dikkatimi çekmişti. Çok uzun süre devam eden postacılar grevi vardı. Roma'dan mektup yollamak neredeyse imkânsızdı. Mektubu bir posta kutusuna attığınızda orada iki üç ay bekler kutudan kimse almaz kâğıt fabrikasına giderdi. Ancak özel kuryeye verebilirdiniz, o da günün koşullarında epeyce zaman alır ve çok fazla para öderdiniz. Bu nedenle, işyerinde İtalya dışına çıkan arkadaş mektuplarımızı alır, gideceği ülkeden postalardı. Benim İstanbul'a yolladığım mektuplar bazen Berlin bezen de Paris'ten postaya verilirdi. Bir defasında bir arkadaş İstanbul'a gidecekti. Ben de kanma yazdığım mektubu ona verdim. Arkadaş İstanbul'a gitmiş, ancak mektubu postaya vermeyi unutmuş, oradan Diyarbakır'a gitmiş ve benim mektubu oradan postaya vermiş. Eşim mektubu alınca, "Türkiye'ye geliyorsun İstanbul'a uğramıyorsun" diyerek, bana kızmıştı. Postacılar grevi halkı canından bezdirmişti. Lakin bir süre sonra sonuçlandı.

Roma'daki FAO'da yerli kadrolarla beraber benim gibi uluslararası kadro da vardı. Biz, yerli kadrolara göre bir üst derecedeydik. Yerli elemanlar genel merkezde greve başladılar. Yasalara göre yabancılar greve çıkamıyorlardı. İtalyan memurlar grev boyunca polisle çatıştılar. Hepsi sendikalıydı

ama benim Türkiye'den bildiğim sarı sendikacıydılar. Yan çiziyorlar ve grevi bitirmek istiyorlardı. Greve, İtalyan polisi müdahale etti. Gıda ve Tarım Teşkilâtı Birleşmiş Milletlere bağlı bir kurumdu ve bu nedenle burası İçişleri Bakanlığı'nın dışında sayılıyordu. Yani buraya polis giremezdi, ancak girdi. Bu durum beni ve tüm çalışanları çok şaşırtmıştı. Grev başarısızlıkla sonuçlandı.

Roma'da, benimle aynı işyerinde çalışan, İngiliz bir arkadaşım vardı. Babası İstanbul'da askeri ateşe olduğu için çocukluk ve gençliğinin bir kısmını Ayaspaşa Gümüşsuyu'nda geçirmiş. Yakın dostumdu. Bir gün annesi ziyaretine geldi. Ben de yanlarındaydım. Arkadaşımın annesi bana "ben şimdi yaşıyorsam bu arkadaşın yüzünden" diyerek oğlunu gösterdi. Ben "Nasıl yani" diye sordum. Arkadaşımın annesi anlatmaya başladı. "Biz İstanbul'dayken, Sofya'dan İstanbul'a İngiliz sefir geldi. Biz de eşimle birlikte onu havaalanından karşıladık. Birlikte Pera Palas Oteline geldik. Sefir, bavullarını antreye koydu. Benimle eşimi barda bir içki içmeye davet etti. Ben çok teşekkür ettim, 'oğlumuz çok küçük, evde yalnız bizi bekler' diyerek yanından ayrıldık. Biz ayrıldıktan kısa bir süre sonra Pera Palas'ta bomba patladı. İşte oğlumuz varlık nedeniyle bu olaydan zarar görmedik." dedi.

Bu olay 2. Dünya Harbi yıllarındaki meşhur bomba olayıydı. Failleri bugüne kadar bulunamadı. Bomba patlaması sonucu, oradaki hamallardan birisi yaşamını kaybetti. Yakındaki Büyük Londra Oteli, Tepebaşı Şehir Tiyatrosu ve Pera Palas'ın bütün camları kırılmış, oldukça büyük hasar meydana gelmişti. Yakın dost olduğum bu İngiliz arkadaşımla bütün öğle yemeklerini yemekhanede birlikte yerdik. Kendi aramızda "Bu adam CIA ajanı, şu adam İtalyan Faşist partisinden, bu adam İngiliz entelejans servisinden" diyerek kendi aramızda şakalar yapardık.

1977 Eylül ayıydı. Genel merkezdeki şefimle artık anlaşamıyordum. Kadın olan şefim, benim yerime teşkilâtta kontratı uzatılmayan bir hanım arkadaşını getirmek istiyordu. Bu nedenle benim ayağımı kaydırmak için üzerimde baskı uyguluyordu. Hemen her yerde rastlanan bir durumdu. Benim gibi taşradan gelip, önemli yerlerde görev almış birisini çekemiyordu. İşim gereği yaptığım yazışmalar bir türlü şef tarafından imzalanmıyordu. Bir defasında karşı masamda oturan, benimle aynı işi yapan arkadaşıma bir evrakı kendisine yazdırarak imzaya yolladım. Arkadaşım, yaşadığım gerginliği biliyordu. Evrak imzalanmadan gelince, arkadaşım "mesele anlaşıldı, başının çaresine bak" dedi. Bu gelişmeler üzerine FAO'nun idari kısmından sorumlu müdüre gittim. Afrika'da yaptığım bütün çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgisi vardı. Bu müdürün kökeni, İskenderiye'ye yerleşmiş Rumlara dayanıyordu. Aramız iyiydi. Her karşılaşmamızda Rumca kelimeler söyleyip şakalaşırdık. Ona "Duyduğuma göre Mozambik'te Tarım Araştırma Projelerinde idari bir

yöneticiye ihtiyaç varmış. Mozambik'e gitmek istiyorum" dedim. O da "Emin misin" diye sordu. Benim dosyamı çıkarıp bir göz attı. Dosyamda Türkiye İşçi Partisi'nde yöneticilik yaptığım da yazıyor. "Bre Moris bu iş senin için pabuç olur. Yarın sabah saat 09.00'da atamaların görüşüleceği tayin komisyonu toplanıyor. İcabına bakarım" dedi.

Ertesi gün saat 09.30'da Mozambik bölümüne bakan şef telefonla, "Moris hemen Birleşmiş Milletler pasaportunu getir" dedi. "Hayrola" dedim. "Mozambik'e gidiyorsun" dedi. Yanına gittim, "Mozambik'e gideceğim, Türkiye'ye çok uzak, dünyanın bir ucu, gitmeden önce İstanbul'a gideyim, zaten birikmiş izinlerim de var, ailemi görüp, işlerimi halledeyim" dedim. Önce "olur" dedi. Mozambik'e götüreceğim eşyalarımı hazırlamak için yanından ayrıldım. Sonrasında, Türkiye seyahatimi iptal etmem ve çok acele Mozambik'e gitmem gerektiğine ilişkin bir telefon aldım. Gidiş evraklarını almak için merkeze gittiğimde terfi ettiğimi de öğrendim.

Mozambik

1977 yılının Eylül ayında gittiğim Mozambik'te 1984 yılına kadar, yedi yıl, kaldım. Mozambik'e isteyerek gittim. Çünkü Birleşmiş Milletlerin Roma'daki merkezi her hareketinin göz önünde olduğu, çekememezliklerin ve ayak oyunlarının yoğun olarak yaşandığı bir yerdi ve bunlar benim kaldırabileceğim şeyler değildi. Bu açıdan Roma'dan ayrılmak istemiştim. Ayrıca Mozambik, birçok Afrika ülkesinden farklı olarak, 1962 yılında başlayan çok şiddetli özgürlük savaşı sonucu 1975 yılında bağımsızlığına kavuşmuştu. Ve daha kuruluştan önce sosyalist kalkınma yolunu seçtiğini beyan etmişti. Gerçi Mozambik dışında sosyalist kalkınma yolunu tercih ettiğini beyan eden başka Afrika ülkeleri de vardı. Ama bir kısmını ben gözlerimle görmüş, henüz bu ülkelerin sosyalist yönelimlerinin yetersiz olduğunu saptamıştım. Mozambik biraz daha farklıydı. 1920'li yıllardan beri Portekiz lideri faşist Salazar'a karşı Frelimo örgütünün yürüttüğü mücadeleye tüm halk sahip çıkıyordu. Yıllarca uğruna mücadele ettiğim sosyalizmin, henüz kapitalist üretim ilişkilerinin bile olmadığı bir ülkede nasıl uygulandığını merak ediyordum. Bu açıdan böyle bir tercih yapmıştım. Mozambik benim için önemli bir deneydi (Sadece Mozambik için bir kitap hazırlamayı düşünmüştüm. Sayfalar dolusu notlar almışım ama bir türlü bu kitabı hazırlayamadım).

Mozambik'e ilk ayak basan Avrupalılar, 1498'de Portekizliler olmuştur. Portekizliler için, Ümit Burnu'ndan geçerek, Hint Okyanusunu takip edip, Hindistan ve Uzak Doğu ticaretini kontrol etmek çok önemliydi. Portekizliler, Mozambik kıyılarında bulunan limanları ellerine geçirerek tüccar ve askerler için

bu limanlardan taze su, yiyecek gibi ihtiyaçlarını temin ediyorlardı. Portekizliler Mozambik'e geldiklerinde, bu topraklarda birden çok sultanlık, imparatorluk vardı. Ayrı ayrı kabilelere mensup insanların çoğu Müslüman'dı. Özellikle Swahili'li tüccarlar esir ticareti yapıyorlardı. Yıllar süren savaşlar neticesinde Mozambik'in tamamına Portekizliler sahip oldu. Portekizliler, Afrika'nın batı sahillerinden başta Angola olmak üzere almışlar, oradan Hindistan'a kadar uzanmışlardı. Hindistan da Portekiz sömürgesi olmuştu. Hindistan'da bulunan Goa bölgesine atadıkları sömürge valisi ile Angola ve Mozambik'i de yönetiyorlardı. Bu dönemde Hintli tacirler de yavaş yavaş Afrika ve Mozambik'e gelmeye başladılar. Mozambik'te fildişi ve esir ticareti yapıyorlardı (Zaman içinde Mozambik'e ve özellikle başkent Maputo'ya yerleşmiş, giderek yerli halka dönüşmüş, önemli bir Hint asıllı azınlık vardı).

Portekiz, Avrupa'daki sanayi devriminde geride kaldı. Hindistan'daki etkinliğini kaybedince, Afrika ülkelerindeki sömürgelerinde daha baskıcı yöntemler uygulamaya başladı.

1885 yılında yapılan Berlin Konferansı ile Avrupa ülkeleri Afrika sömürgelerini yeniden kendi aralarında paylaştırdıklarında Mozambik, Angola, Gine-Bisau Portekizlilerin elinde kaldı. Özellikle Angola gerek petrol ve gerekse gümüş elmas gibi zengin kaynakları nedeniyle Portekiz için önemli bir sömürgeydi. Bu ülkeler Portekiz tarafından deniz aşırı eyaletler statüsü ile Lizbon'dan tayin edilen genel vali tarafından sömürülmeye devam etti. Zamanla Mozambik limanlarının ticaret açısından önemi azaldı (Mozambik liman şehirleri uzunca zaman Güney Afrika Rodezya tarafından sahil bölgesi olarak kullanıldı).

Mozambik'in verimli toprakları güneyindeki ılımlı Akdeniz iklimi ile Portekizli işsiz ve topraksız köylüler için çekim merkezi oldu. 1928 yılında işbaşına gelen faşist Salazar daha sert ve merkeziyetçi bir yönetim sistemi kurdu. Her türlü muhalefeti önlemek için Portekiz gizli polis teşkilâtı Pide aracılığıyla geniş bir ağ kurdu. Uzun süre Mozambik tam bir hapishaneye dönüştü. 1929 dünya ekonomik krizi nedeniyle hem bütün dünyada hem de Portekiz'de tekstil sanayi büyük bir kriz yaşamaya başladı. Faşist Salazar rejimi Mozambik'te halkı pamuk üretimine yöneltti. 1945 yılı geldiğinde Mozambik'te pamuk tarlalarında çalışan insanların sayısı bir milyonu geçiyordu. Bağımsızlıktan sonra Mozambik Cumhurbaşkanı olan Samora Machel o günleri anlatırken "Politik gelişmem, kitap yazmakla veya Marks Engels'in kitaplarını okumakla olmadı. Rejim, babamı pamuk üretmeye zorladığında olup biteni daha iyi gördüm. Zor şartlar altında ürettiğimiz pamuğu piyasa fiyatlarının çok çok altında beyaz üreticilere satmak zorunda kalıyorduk. Politik görüşlerimin gelişmesinin nedeni buydu" diyordu.

Salazar rejiminin Mozambik ve diğer Afrika sömürgelerinde uyguladığı yöntemlerden birisi de yerli halkın eğitimine olanak tanımamasıydı. Güya uygarlığı Afrika'ya getirmek ve bunun tarihi misyonları olduğunu iddia eden Portekizliler, yerli halkın eğitimini hiçbir zaman temelli bir şekilde ele almadılar. Yerli halkın eğitimini yanlarında getirdikleri Katolik misyoner papazlara verdiler. Afrika'ya ayak basan ilk denizcilerle beraber gelen misyoner papazlar dini propaganda yapmaktan halka ve çocuklarına çok az Portekizce öğrettiler. Kendi misyonerlik faaliyetlerinde bile yerli tercüman kullandılar (1977 yılında geldiğim Mozambik'te yükseköğrenim görmüş Mozambiklilerin sayısının yüz kişi olduğunu duyunca büyük şaşkınlık geçirmiştim).

Portekizlilerin boyunduruğu altındaki Mozambiklilerin ezici çoğunluğu fakir ve cahil bir hayat sürmeye mahkûm edilmişti. Frenklerin 3M (Missionnaires, millitaires, marchands) dedikleri, misyoner, asker, tüccar sistemi Mozambik'te bütün etkinliğiyle uygulanmıştı. Askerler ülkeyi işgal etti, misyonerler eğitti ve tüccarlar sömürdü.

Diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi Mozambik'te de yazılı dil olmadığından, yerli tarih babadan oğula anlatılan öykülerle öğrenilmekteydi. Yerli halkın sömürgeciliğe karşı verdiği mücadele ancak 20. yüzyılın başlarında Portekizce kaynaklarda yer almaya başladı. Bu dönemlerde Batı Afrika'da olduğu gibi misyoner rahipler yerli dilleri Latin harfleriyle yazma girişiminde bulunmuşlardır. Bazı bölgelerde de yerli diller Arapça harflerle yazılmıştır (1974 yılından itibaren yazı dili Mozambik'te kullanılmaya başlanmıştır). Mozambik'te birbirinden farklı ondan fazla dil ve lehçe konuşulduğundan komşu etnilerin bile birbirini anlamakta güçlük çektiklerini ben de orada yaşadığım zaman içinde görmüştüm.

1950'lilerin sonlarına gelindiğinde siyah Afrika'nın büyük bölümünde bağımsızlık hareketleri önem kazanmaya başlamıştı. Bunun yankıları Mozambik'te de görüldü. Amical Cabral, Agustinho Neto gibi siyahî önderlerin sömürgeciliğe karşı verdikleri mücadele sosyalist ülkeler ve kapitalist ülkelerdeki sol ve demokratik kamuoyundan destek görmeye başladı. 1959 yılında Mozambik'te sömürgeciliğe karşı mücadele eden üç ayrı örgüt vardı. Bu üç örgüt Tanzanya başkanı ve Afrika'daki bağımsızlık hareketinin liderlerinden Julius Nyevere'nin önderliğinde Tanzanya'nın baş şehri Dar Es Salam'da bir araya geldi. Frelimo (Mozambik Kurtuluş Cephesi) Partisi kurularak başına Dr. Eduardo Mondlane getirildi. Eduardo Mondlane, Somora Machel ve Marselino Dos Santos (1960 yılında felsefe doktoru unvanını kazanan ilk Mozambikliydi) öncülüğünde yürütme kurulu, silahlı mücadele verme kararı aldı. Bu dönemden itibaren inişli çıkışlı mücadelelerle Mozambik'te direniş başladı. Zamanla kurtarılmış bölgeler oluşturularak eğitim, sağlık gibi alt yapı hizmetlerini Freli-

mo vermeye başladı. Tipik bir gerilla savaşı veren Frelimo özellikle kırsal kesimde etkindi. Portekiz ordusunda siyah kökenliler ve paralı askerler de vardı. Ülkenin limanlarını, büyük şehirleri tarım plantasyonlarını koruyordu. Gerilla güçleriyle kırsal alanda mücadeleyi göze alamadıkları için bu bölgelerin etrafında mayın tarlaları oluşturmuşlardı (bu mayın tarlaları Mozambik'te çok uzun yıllar kaldı ve halk için büyük tehlike oluşturdu). Yavaş yavaş tüm kırsal bölgeyi ele geçiren Frelimo büyük şehirlerde de mücadeleye başladı. Portekiz gizli servisi Pide tutuklamalar, işkenceler ve katliamlar yapmaktan geri durmuyordu. NATO üyesi olan Portekiz bu ülkelerden silâh yardımı alıyordu. Mozambik'teki sömürgeciliğe karşı verilen mücadeleye Mozambik'te yaşayan ve Portekiz Komünist Partisi üyesi olan kişiler de destekliyordu. Şubat 1973 ile Nisan 1974 arasında yirmi binden fazla Mozambikli Pide, Ges gibi gizli polis teşkilâtı tarafından katledildi.

25 Nisan 1974 günü Portekiz'de gerçekleşen Karanfil Devrimi ile birlikte, 1970 yılında ölen faşist Salazar'ın kurduğu diktatörlük rejimi yıkılınca Portekiz Komünist Partisi ve sol kamuoyunun etkisiyle sömürge ülkelerle bağımsızlık görüşmeleri başladı. Portekiz ordusuyla savaş halinde olan Angola, Mozambik, Gine-Bissau art arda bağımsızlılarını kazandılar. 25 Haziran 1975 günü Samora Machel yönetimindeki Frelimo Mozambik'te iktidara geldi. Gelir gelmez sosyalist kalkınma yolunu seçtiğini ilân etti. Büyük çiftliklere, mevcut fabrikalara el koydu.

Bilindiği gibi Mozambik'in sınır komşusu Güney Afrika ve Rodezya'da bu dönemlerde çok sıkı ırkçı bir rejim vardı. Sosyalist kalkınma modelini seçmiş olan Angola'daki MPLA ve Mozambik'teki Frelimo örgütlerine karşı mücadeleyi, ırkçı Güney Afrika ve Rodezya rejimi sürdürdü. Ekonomik olarak Güney Afrika'ya bağı olan Mozambik'te sosyalist bir sistem kurmak kolay olmadı. Mozambik'ten kaçan bazı Portekizliler Güney Afrika'nın desteklediği Renamo diye bir örgüt kurarak Frelimo'ya karşı savaşa girişti. Zaman zaman Mozambik'in içlerine kadar kara ve hava kuvvetleriyle saldırılar düzenleyerek köy ve şehirleri bombaladılar. Güney Afrika'nın kurtuluş için mücadele veren ANC lider kadrosunun bir kısmı Mozambik'te yaşıyordu. Sınırdan sızan Renamo karşı devrimcileri baş şehir Maputo'ya gelerek ANC militanlarına suikastlar düzenliyorlardı. Ben, orada olduğum Ocak 1981 günü, böyle bir olaya şahit oldum. Mozambik askeri üniforması giymiş ve Sovyet yapısı kamyonlara bindirilmiş Güney Afrika Birliği Maputo'nun yakınında bulunan Matola kasabasına bir saldırı düzenleyerek ANC kadrolarından birkaçını öldürüp, birkaçını da rehin alıp kaçmışlardı. Sık sık Güney Afrika savaş uçakları hava hücumlarıyla Matola ve civarındaki yerleşim birimlerine saldırı düzenliyorlardı. Bu dönemde Güney Afrika ve Rodezya'daki ırkçı rejim tarafından beslenen karşı dev-

rimcilerin kullandığı metotlardan birisi de içinde bomba düzeneği kurulmuş kitaplar ile yapılan suikastlardı. 1969 yılında Frelimo'nun lider kadrolarından Eduardo Mondlane böyle bir yöntemle öldürülmüştü. Ben Mozambik'teyken çalıştığım enstitünün 500 metre ilerisinde oturan, Tarih Fakültesinde öğretim üyeliği yapan Güney Afrika Komünist Partisi Genel Sekreterinin karısı da aynı yöntemle öldürülmüştü. Ayrıca Mozambik ekonomik abluka altındaydı. Tarıma öncelik veren Frelimo yönetimini zayıf düşürmek için hasat aşamasındaki ürünler yakılıyor, ulaştırma şebekeleri demiryolları tahrip ediliyordu. Bu durum da Mozambik'in ekonomik kalkınmasını yavaşlatıyordu. Zaman içinde Machel Güney Afrika rejimiyle anlaşma yolları aradı. İki ülke arasında görüşmeler başladı. Anlaşmanın temeli saldırmazlık anlaşmasıydı. Mart 1984'te Samora Machel, Güney Afrika Bota Hükümeti ile Komatipot'ta bir araya geldi. Bu anlaşma yapılırken bile karşı devrimci Renamo militanları ANC'lilerin oturduğu evleri, işyerlerini bastı. Birçok ANC militanı ortadan kayboldu, bir kısmı da ülkeyi terk etti. Bu durum devlet dairelerinde çalışan birçok Avrupalı uzmanı da tedirgin etti. İçlerinde Mozambik'ten ayrılanlar bile oldu.

Ana hatlarıyla Mozambik'te sömürgecilik ve Mozambik'in bağımsızlığını kazanması mücadelesine değindikten sonra benim FAO'daki yaptığım çalışmalara ve sosyalist kalkınmada gözlemlediğim kimi gelişmelere değineceğim.

Mozambik'e direkt uçuş yoktu, bu nedenle önce Güney Afrika'nın baş şehri Johannesburg'a geldim. Beni oradan alacaklardı. Afrika'da her insanın çok sık başına gelen olay benim de başıma geldi, valizlerim uçaktan çıkmadı. Bu nedenle bir otele yerleştim. Roma'da bana "Mozambik'te aradığın şeyleri kolay bulamazsın" demişlerdi. Bu nedenle kendime temel ihtiyaçlar, giyecek gibi şeyler almak üzere çarşıya gittim. Bir dükkâna girdim. Dükkân sahibi "nereye gideceksin" diye sordu. "Maputo" diye yanıtladım. O, Maputo'nun sömürgecilik dönemindeki ismini Lorenço Marquez diye söyledi ve nerede çalıştığımı sordu. Birleşmiş Milletlerde çalıştığımı söyleyince, benimle uğraşmayı bırakarak dükkânda çalışan tezgâhtarı çağırdı. "Çok acele Beyefendinin işini halledin, benim acilen çıkmam gerekiyor" dedi. Böylece Afrika'da ilk kez gerçek bir beyaz ırkçı ile tanışmış oldum. Ertesi gün valizim geldi. Ben de Maputo'ya doğru yola çıktım. Beni orada karşılayıp bir otele yerleştirdiler. Otel gayet iyiydi. Yemekler bana söylendiği gibi kötü değildi. Hatta çok sık yeme olanağı bulamadığım karides, kalamar gibi deniz mahsulleri bolca vardı.

İşyerim, Tarım Bakanlığının üçüncü katıydı. Önce kimlik ve pasaportunu veriyorsun, bir kart veriyorlar, öylece kapıdan girebiliyorsun. Tam bir törensel hava vardı. Bana bir araba tahsis ettiler, kısa bir müddet sonra da yerleşmem için bir apartman dairesi önerdiler. Dairede benden önce, bizim pro-

jede çalışan ama ülkesine dönmüş, bir İngiliz uzman kalıyormuş. Hayatımda böyle bir evde oturmamıştım. Denize bakan büyük bir balkonu, dört odası, iki banyosu, kocaman bir mutfağı ve arkada büyük çamaşırhanesi olan bir evdi. Benden önceki İngiliz'e göre rütbem bir alt seviyede olduğu için ben daha düşük bir kira ödüyordum. Bu büyük evin döşenmesi ayrı bir problemdi. Benim yaşadığım dönemde Mozambik'te çamaşır makinesi, buzdolabı bulmak çok zordu. Evdeki eksikleri arkadaşların yardımıyla giderdim. Kocaman evin az bir bölümünü oturacak hale getirdim.

Dahil olduğum proje, FAO adına yürüyen Tarım Araştırma ve Eğitim Projesiydi. Bu projenin müdürü İtalyan'dı. Ben de idari ve mali kısmından sorumluydum. Mısır ekimi, soya fasulyesi, ay çiçeği, darı gibi hayati önemi olan ekili alanları geliştirme, koruma amaçlı projeydi. Bu proje dışında FAO'nun yürüttüğü Hayvancılığı Geliştirme ve Araştırma Projesini bir İngiliz yürütüyordu. Veteriner Fakültesi kuruldu. Başına Çekoslovak bir veteriner getirildi. Tarım İstatistiği ile ilgili projenin başında Macar bir istatistik profesörü vardı. O döneme kadar Mozambik'te buğday, sömürgeci ülke Portekiz'den alınsın diye, ekimi yapılmıyordu. Ancak ben oradayken başında bir İtalyan'ın olduğu Buğday Araştırma ve Geliştirme Projesi başladı. Orman Araştırma Projesinin başında da bir Şilili vardı. Narenciye üretiminin geliştirilmesi için bir Belçikalı başkanlığında yeni bir projeye başlandı. Ben, bizim proje dışında yürüyen bu projelerde de danışmanlık yapıyor, idari ve mali destek veriyordum. Tüm projedeki müdürler FAO'dan atanmış, deneyimli uzmanlardı. Mozambikliler daha çok alt kadrolarda görev alıyordu. FAO'nun kendi elemanları dışında, Mozambik hükümetine destek vermek adına İngiltere, İsveç gibi ülkelerde kurulmuş kimi organizasyonlarla, Marksist genç uzmanlar da geliyordu. Bunların bazıları FAO'dan bazıları da Mozambik hükümetinden maaş alıyorlardı. Ayrıca sosyalist ülkelerden gelen çok sayıda uzman vardı. Bir kısmı bizim projelere destek oluyor, bir kısmı da kendi başına çalışmalar yürütüyordu. Sovyetler Birliği'nden gelenler daha çok askeri alan, tıp, devlet yönetimi ve polis teşkilâtı gibi kilit noktalarda çalışıyorlardı. Bunlarla çok fazla temas kuramıyorduk. Doğu Almanlar teknik altyapının hazırlanmasında görevliydi. Sosyalist ülkelerden gelen Macarlar, Romenler, Çekoslovaklar ve Polonyalılarla ilişki kurmak ve ortak çalışmak daha kolaydı. Ta sömürge döneminde Mozambik'e gelmiş, yerleşmiş Portekizliler ve Hintliler de vardı. Bunun dışında Çin ve Küba'dan gelen insanlar da çeşitli faaliyetlerde bulunuyordu.

Biz bir müddet Bakanlığa bağlı çalıştıktan sonra, projemiz bir hayli ilerlediği için, Tarım Enstitüsüne bağlandık. Ben tüm Enstitünün idari ve mali kısmına yardımcı müdür olarak atandım. Önemli bir mevkiiydi. Enstitünün Müdürü, Tarım Bakanlığı Müsteşarı ve Tarım Fakültesinin Dekanı olan bir Mo-

zambikliydi. Aramız iyiydi ve uyumlu bir çalışma yürütüyorduk.

1977 yılında Mozambik'te beyazların kaçışı artık bitmişti. Lüks lokantalar, kahveler ve dükkânların birçoğu ya kapalıydı ya da içlerinde hemen hiçbir şey yoktu. Mağazalardan ihtiyaçlarımızı karşılama şansımız çok azdı. Bu dönem ülkesine dönmeyen Portekizliler kendi ordularına çok kızıyordu. Eskiden sigortacılık yapan, zengin bir Portekizli ile karşılaştım, kendi ordusuna küfrederek "bunlar vatan haini, bizi sattılar" diyordu. Halen Mozambik'i kendi toprakları gibi görüyordu.

Devlet yönetim kadrolarında, ekonominin tüm kilit noktalarında, yönetimi elinde bulunduran binlerce Portekizlinin ayrılmasıyla onların oturdukları evler boş kaldı, bunun üzerine Mozambik hükümeti oluşturduğu bir kurum ile bu evlere el koyarak, buralara evsiz kendi vatandaşlarını yerleştirdi. Yukarıda bahsettiğim ve özellikle ırkçı Güney Afrika'dan organize edilen karşı devrimciler ile Mozambik'te kalan rejim karşıtı Portekizliler 1976 yılında Frelimo'yu devirmek için büyük bir harekete daha giriştiler. Çok sayıda insan öldü. Bu karşı devrimci hareket şiddetle bastırıldı. Bir kısmı öldürüldü, bir kısmı tutuklandı, bir kısmı da kaçtı. İşte bu evler eşyalarıyla birlikte boş kaldı ve Mozambikliler buraya yerleşti.

Devrimle beraber Mozambik'te çok yoğun bir eğitim seferberliği başlatılmıştı. Ben Mozambik'e geldiğimde gece okulları açılmıştı. Saat 23.00'a kadar bu okullar açık kalır ve işlerinden çıkan Mozambikliler buralarda eğitim görürlerdi. Benim 25 yaşlarında, çok akıllı, ilkokul ikinci sınıfa kadar okumuş bir sekreterim vardı. Portekizce ve kendi yerel lisanından başka dil bilmiyordu ama çok iyi daktilo kullanıyordu. İngilizce metinleri bu dili bilmemesine rağmen yanlış yapmadan, bakarak yazardı. Okula gitmesi için işten birkaç saat evvel çıkmasına müsaade ediyordum. Şoförüm de ilkokul okumuş, Frelimo'da gerillayken yakalanıp işkence görmüş, bir gençti. Ben de sosyalist olduğum için kolay ilişki kurduk. Bana devrimden önce işkence yapılan yerleri gösterdi. Diğer Avrupalıları pek sevmezdi. Ayaklı gazete gibiydi, nerede ne olay olmuş haberi olur, ertesi gün bana anlatırdı. O da gece okuluna devam ediyordu. Bizim projede çalışan üç sekreter daha vardı. Bir tanesi hamile olmasına rağmen polis olan eşiyle birlikte iş bittiğinde gece okuluna gidiyordu.

Bunun dışında tüm işyerlerinde olduğu gibi bizim işyerimizde de politik eğitim vardı. Frelimo'nun atadığı politik komiserler vardı. Cumartesi günleri mesai sabah 08.00'dan 10.00'a kadar devam eder, bu saatten sonra politik eğitime geçilirdi. Bu benim açımdan sorun değildi çünkü ben de sosyalisttim ama bizim Birleşmiş Milletlerden gelen görevliler arasında İtalyan, Amerikalı, Fransız, Belçikalı gibi Avrupa veya başka kapitalist ülkelerden gelen uzmanlar arasında sağcı olanlar veya politikaya ilgi duymayanlar da vardı. Bu durum,

ister istemez politik toplantılarda sorunlar yaratıyordu. Bu toplantılarda daha çok Frelimo Merkez Komite kararları, devlet başkanı Samora Machel'in konuşmaları, verdiği demeçler ele alınırdı. Dünyadaki politik gelişmeler, emperyalizm gibi konular tartışılırdı. Bu politik toplantılardan birinde bana da sosyalist adalet ile kapitalist adalet arasındaki farkı anlatmam için söz verildi. Ben de dilimin döndüğü kadar anlattım. Benim yanımda çalışan bir Mozambikli vardı, bir gün şoförüm aracılığıyla bana "İki, üç gün işe gelemeyeceğim, patron beni idare etsin" diye haber yolladı. Döndüğünde neden işe gelmediğini sordum. Anlattı, Parti Merkez Komitesi ve Cumhurbaşkanı ile birlikte tüm parti sorumlularıyla toplantı yapılmış. Militanların tek tek ne iş yaptıkları, kurtuluştan önceki hayatları, cezaevine düşüp düşmedikleri, gerilla savaşına katılıp katılmadıkları gibi bilgiler tüm detaylarıyla gözden geçirilmiş. Çünkü Portekizliler Mozambik'ten kaçarken gizli polis örgütü Pide'nin dosyaları Frelimo'nun eline geçmiş. Parti bu dosyalardan yola çıkarak tek tek militanları gözden geçirip, Frelimo'ya sızan ajan var mı diye araştırma yapmış. Mozambik'te yakın geçmiş döneme ait çok hikâye anlatılırdı. Bizim projede çalışan sekreter bir kız vardı. Sömürge döneminin sonu yaklaşırken Portekiz gizli servisi Pide'nin adamları gelmiş, kıza tehditle, şantajla tüm yazdığı yazıların, yazışmaların bir örneğini çalıştığı masanın alt çekmecesine koymasını söylemişler. Akşam saatlerinde iş bittiğinde gizli servis elemanları gelip bu evrakları alıyormuş. Frelimo iktidara geldiğinde, bu tür olaylar ortaya çıkmasına rağmen, tehdit ve şantajla gizli polise bilgi veren insanlar işten çıkarılmıyordu çünkü yetişmiş eleman yoktu ama bunlar sıkı kontrol altındaydılar. Maputo'da dikkatimi çeken bir diğer husus da resmi dairelerin girişişindeki panolardı. Bu panolarda kurumda çalışan insanların fotoğrafları ve yanında bu kişiler hakkında kısa bilgiler vardı. Bu bilgilerde, Portekizliler zamanında, gerek baskıyla ve gerekse gönüllü olarak katıldıkları faaliyetler yazıyordu. Örneğin, bizim enstitüde çalışan bir elemanın fotoğrafının yanında "askere alınınca Portekiz ordusunda görev almayı kabul etmiştir" bir diğer elemanın da "tutuklandığında yapılan ajanlık teklifini kabul etti" yazıyordu. Bu bilgiler Pide gizli servisinin dosyalarından alınmıştı. Bu kişilerin bu tür eylemleri Portekiz sömürgeci idaresinin baskı ve işkencesi sonunda zorla kabul ettirdikleri işlerdi. Bu kişiler o kurumda müdür bile olsalar fotoğrafları panoda kalıyordu. Halk arasında bunla genellikle lekeliler deniyordu. Ama bunlar da yetişmiş kadro oldukları için işlerini sürdürmeye devam ediyorlardı.

Mozambik'te sosyalizm uygulamaları zor yürüyordu. Çünkü ülkenin altyapısı buna hazır değildi. Halkın okur-yazarlık oranı çok düşüktü ve yetişmiş kadro çok azdı. Bu açıdan hatalar yapılıyor, gereksiz uygulamalar, zorlamalar oluyordu. Meselâ, özel bir durum olduğunda diyelim ki bir ülkenin dış

temsilcisi veya başbakanı gelecek veyahut da Mozambik devlet başkanının bir meydanda konuşması olacak, güvenlik güçleri herkesi toplayarak zorla bu törenleri izlettirirdi. Belediye otobüslerini bile milisler zorla tören yapılacak alana yönlendiriyordu. Biz de enstitüde çoğu zaman işi bırakıp, yapılacak konuşmayı veya gelecek devlet başkanını beklemek için tören alanına gidiyorduk. Sadece 1 Mayıs törenlerine halk isteyerek katılıyordu. Şoförüm dışarıyı çok iyi bildiği için hangi gün kim gelecek haberim oldurdu, ben de evden çıkmaz töreni televizyondan izlerdim. Sosyalizmin kuruluşu çok yeni olmasına rağmen hemen kendi bürokrasisini oluşturmaya başlamıştı. Enstitünün idari ve mali işlerinden ben sorumluydum. Bizim işyerimize her gün yetmiş tane ekmek gelirdi. Bu ihtiyacı karşılamak için giden bizim elemanımız fırında sıra beklemez, ekmekleri yüklenip getirirdi. Ama bu ekmekler bizim için çoktu. Ve ben bir gün Mozambikli yetkiliye ekmek alımıyla ilgili belgeyi imzalamayacağımı söyledim. "Siz sosyalistseniz ben de sosyalisttim. Size birçok kez bu kadar ekmeğin fazla olduğunu söyledim. Ama siz ısrarla her gün yetmiş ekmek getiriyorsunuz, bu israftır" dedim. Partiden yetkili birisi geldi "partinin bize ihtiyacı var, bu nedenle fırında sıra beklemeyiz. Bu kadar ekmek enstitü için uygun görülmüş bu belgeyi imzalayın" dedi. Bir yabancı olarak bunun yanlış bir uygulama olduğunu görmeme rağmen fazla da ses çıkaramıyordum.

Ekmek sorunu Mozambik için çok önemliydi. Bir gün bir meydanda, aynen Küba'da Castro'nun yaptığı gibi, büyük bir toplantı düzenlendi, Cumhurbaşkanı Samora Machel de katıldı. Cumhurbaşkanı önce ırkçılıktan bahsetti, sonra ekmek konusunda geldi. Orada bekleyen iki kişiyi çağırdı. Bunlar fırıncıydı "Anlat bakalım kapitalistler, sömürgeciler zamanında fırınlar nasıl çalışıyordu" diye sordu. Adamlardan biri "Biz fırında üç kişi çalışıyorduk, sabah 04.00'da patron gelir fırını açardı. Biz un çuvallarını alır hamurları hazırlardık, fırın yakılırdı. Yedi sekiz saat içinde ekmekler hazır olurdu. Sonrada fırıncının karısı gelir kasaya oturur, ekmekleri satmaya başlardı. Biz biraz dinlendikten sonra ikinci partiye başlardık. Birkaç çocuk okuldan sonra gelir, dağıtıma yardım ederdi. Hiçbir sıkıntı olmadan ekmekler bütün mahallelere dağıtılırdı" diye anlattı. Cumhurbaşkanı yeni sistemde çalışan bir fırıncıyı çağırarak "Anlat bakalım, şimdi nasıl çalışıyorsunuz" diye sordu. Adam "Sabah saat 05.30'da önce muhasip gelir, daha sonra da müdür bir de depo memuru var, iki anahtarla fırın açılır, yakılır, işe başlarız. Bunlardan biri gecikince ekmek de geç çıkar" diye anlattı. İşte bürokrasi böyle oluşuyordu. Mozambik kendi özgünlüklerini göz önünde bulundurmadan direkt Sovyet modeli uyguluyordu. Ve gözle görülür bir biçimde ekmek üretiminde de diğer tüketim maddelerinin üretiminde olduğu gibi sorunlar vardı.

Bizim çalıştığımız enstitünün çok zengin bir kütüphanesi vardı. Por-

tekizlilerin zamanından kalma seksen yıllık kitaplar gördüm. Afrika'daki bitki türlerinin gösterildiği büyük bir sergi salonu vardı. Enstitüde hem ihtiyaçların sağlanması hem de ortalığın düzenlenmesi benim işimdi. Bir gün bir büroda sandık gördüm. Sovyet ekibininmiş, üstünde 2 numara yazıyordu. Uzun zamandır orada duruyordu. İçine baktım, kırtasiye malzemesi vardı. Bizim ihtiyacımız olmasına rağmen bu malzeme uzunca zamandır orada bekliyordu. Soruşturdum, iki sandık varmış. 1 no yazan sandık kaybolduğu için, giden kişinin yerine bakan Sovyet yetkili bir türlü teslim alma belgesini imzalamamış. Çünkü sorumluluk almak istememiş. Gereksiz hantal bir yapı ve bürokrasi. Buradaki günlük işleyişin yürümesinde bu gibi problemlerle hep karşılaşıyorduk. Pratik olarak iş çözülemiyordu. Narenciye bölümü Avrupa'ya portakal ihraç etmek istiyordu. Bunun için Güney Afrika'da Citrus Board denilen bir eksperlik firmasından önce "ihraç edilebilir" belgesi gerekiyordu. İşlemler yapıldı. Devletlerarası yazışmalarla belge alındı. Portakallar ambalaj kâğıtlarıyla sarılıp sandıklara koyulacak ama bakıyorsun sandıkları çakacak çivi yok. Bu kadar küçük bir ayrıntıya takılınıyordu. Çünkü bunu düşünecek makam yoktu. Oysa bu tür ufak ayrıntılar ihracat ve ithalatın alfabesiydi. Çivi ve ambalaj üretimi yapmak için gerekli bir atölye kurulması için bir rapor hazırladım ve ilgili yerlere ilettim. Dış ticaret, üzerinde çok düşünülmeden, hemen devletleştirilmişti.

Mozambik'te sömürgecilik döneminin ve Afrika'nın kendi şartlarının sosyalizm kuruculuğunda dikkate alınması gerekiyordu. Sömürgecilik döneminde başkent Maputo'da Dok işçilerinin grevi oluyor. Bu grevi beyazlar başlatıyor. Daha sonra yerli halk da greve katılıyor. Yüz yıllardır her şeyi beyazlardan beklemişler. Mozambik'te halk bir sorunla karşılaştığında ilk olarak "beyazlar nerede" oluyordu. Bu grevde de aynı şey olmuştu. Yeni fikir, yeni teknoloji hep beyazlardan gelir beklentisi vardı. Bu yapının hemen kırılması kolay değildi.

Mozambik'te de tüm Afrika'da olduğu gibi kabileler çok yaygın ve güçlüydü. Mülkiyet anlayışı diğer Afrika ülkeleri gibiydi, fazla gelişmemişti. Senin giydiğin gömleği, kravatı arkadaşın beğenirse alıp giymek isterdi. Anne baba gibi kavramlar tüm kabileyi kapsardı. Annenin küçük kardeşleri veya babanın diğer kardeşleri, anne baba oluyordu. Çünkü aynı kabiledendi. Bu ilişkiler ve alışkanlıklarla sosyalizme yönelmek çok zor işti. Kendi gözümle şahit olmuştum. Cumhurbaşkanı başka bir kabileyi ziyarete gittiğinde Portekizce ve tercümanla konuşuyordu. Kabileler kendi içlerinde evlilik yapıyor, dışarı kız vermiyorlardı. Böylesine şartlarda sosyalizm inşa edilmeye çalışılıyordu.

Yukarıda da değindiğim gibi sosyalizm uygulamalarında Sovyet modeli örnek alınmıştı. Tarım alanında Sovyet tipi kolhozlar ve tarım kooperatifleri

kuruluyordu. Bunun yanında Çinlilerin uyguladığı Aldeas Komüna (Köy Komünleri) denilen bir uygulamaya başlamışlardı. Ama bunlar iyi düşünülmüş, planlanmış uygulamalar değillerdi. Çünkü Kolhozlar için birleşmesi gereken iki-üç köyün toprak verimliliği su ve yol birlikte düşünülmesi gerekiyordu. Çoğunlukla bu üç şartın bir arada bulunması zor oluyordu. Bizim projeden yardım istendiğinde bu konular enstitüde uzun tartışmalara neden oluyordu. Mozambik'te su vardı ama bunun ekili alanlara ulaştırılması için gerekli teşkilatlanma ve örgütlenme yoktu. Bu alanda uzmanlaşmış insan sayısı çok azdı. Ancak dışarıdan gelen yabancılara bel bağlanmıştı.

Projemizin Mozambik kuzey bölgesinin sorumlusu, Pemba Bölgesinde araştırma yeri kurmuş, uzun dönem Kongo'da çalışmış Belçikalı uzman bir arkadaşımızdı. Kuzey bölgesindeki Mozambikli Bölge Tarım Müdürü, bizim bu arkadaşımızdan oldukça büyük bir çiftliği üretime geçirme konusunda yardım etmesini istemiş. Bu çiftlik kuzey bölgesinin en büyük çiftliğiydi ve sömürge döneminde sadece bir ailenin kontrolü altında bir plantasyondu. Bu çiftlikte bütün ekipmanlar vardı, hatta ekili alanı sulama, ilaçlama için hava alanı bile mevcuttu. Belçikalı uzman arkadaş bana kalın bir dosyada makine parkının listesini verdi, dosyayı incelediğimde, bu makine envanterinin büyük kısmının gözden geçirildikten sonra çalışabilir vaziyette olduğunu gördüm. Kısa sürede yedek parça ihtiyaçlarını karşıladık. Bu uzman arkadaş, çiftlikte, sömürgecilik döneminde ırgat olarak çalışan insanları aileleri ile birlikte topladı. Onlara, planlamasını yaparak, üretecekleri ürünleri, parselleri belirleyerek dağıttı. Her parselde bölgenin ihtiyacı olan ayrı ayrı ürünlerin ekilmesi kararlaştırıldı. Bunların tohumları, gübreleri ve ilaçları temin edilerek üreticilere verildi. En iyi ve randımanlı ürünü elde edecek aileye dikiş makinesi, bisiklet gibi Mozambik için çok önemli olan gereksinimleri ödül olarak verileceği vaadinde bulundu. Bu bir bakıma sosyalist yarışmaydı. Yerli tarım müdürü de bu projeyi destekliyordu. Bir, iki hafta sonra kuzeyde yayınlanan parti gazetesinde bu proje için "Oportünistlerin projesi" diye uzun bir yazı çıktı. Tarım müdürü Portekiz asıllı beyaz bir Mozambikliydi. Sömürge döneminde askeri pilotken uçağıyla birlikte Tanzanya'ya geçip oradan Frelimo'ya katılmış Portekiz Komünist Partisi üyesi birisiydi. Frelimo'da çok etkindi ve Merkez Komite üyesiydi. Konunun üzerine gittiğinde bu yazıyı yazanın Mozambikli değil kendisine Marksist diyen bir Hollandalı olduğunu öğrendi. Bizim arkadaşın tüm iyi niyetine rağmen çiftlik projesi istenilen düzeyde yürümedi. Çünkü bu günlerde Frelimo Merkez Komitesinde kimi iç tartışmalar çıktı. Bizim işlerle ilgilenen bakan görevden alındı. Yerine Tarım Müdürü bakan oldu.

Sosyalizmin kuruluş günlerinde Mozambik'te gençlere çok iş düşüyordu. Çok ataktılar, hem okula gidiyor hem de bulundukları mahallelerde

teşkilât kuruyorlardı. Her teşkilâtın bir sekreteri vardı. Mahallelerde yapılacak işler planlanıyor, toplantılarla mahallede yaşayanlara duyuruluyordu. Cumartesi günleri herkes oturduğu evin önünden başlayarak mahalle temizliği yapıyordu. Ben de önceleri bu etkinliklere katılıyordum ama daha sonraları işyerindeki parti sorumlusu, benim bu faaliyetlere katılmamı istemedi. Bu mahalle toplantılarında trajikomik olaylar oluyordu. Bunlardan bir tanesini şoförüm anlattı, bir adam karısını aldatıyormuş. Kadın hemen mahalle komitesinde toplantı istemiş, komite toplanmış, kadın başlamış hücum etmeye, adam "Yahu benim gönül işimin sosyalizmle ne alakası var" demiş.

Ben Ladino dilini biliyorum. Ladino, eski İspanyolcadan gelenbir dildir. Akdeniz'de gemicilerin konuştuğu İspanyolca, Portekizce ve İtalyanca karışımı Portinyo diye bir dil oluşmuş Ladino diline yakın. Portekizce bilenler bu dili kolaylıkla anlıyordu. Ben de özellikle şoförümle Portekizce konuşarak dilimi ilerletiyordum. İşyerinde projenin bir Cumartesi toplantısında Portekizce bir brifing verdim. Anlaşılmaz diye düşündüğüm için Fransızca ve İngilizce de kullanıyordum. Ama herkes Portekizcemin anlaşılabilir olduğunu söyleyince bu dille devam ettim. Bu nedenle sokaktaki insanlarla daha kolay ilişki kurup konuşabiliyordum.

Sosyalizm; Çin'de köylüler üzerine, Sovyetler Birliği'nde ise işçi sınıfı üzerine inşa edilmişti. Ama Mozambik'te sosyalizmin dayanacağı bir sınıf henüz oluşmamıştı. Zorluk da buradan çıkıyordu. Her işi aynı anda yapmak gerekiyordu. Özellikle Çekoslovakya ve Macaristan'dan gelen uzman arkadaşlarla bu problemleri tartışıyorduk. Bizim projede de çalışan Macar istatistikçi profesör ile yakın arkadaş olmuştum. Bulgarlar biraz daha politikti. Romenlerle kolaylıkla anlaşıyorduk. Ama yukarıda da değindim gibi Sovyet vatandaşlarıyla temas çok zordu. Bir gün gözümdeki bir sorun için doktora gittim. Doktor Rus'tu. Beni tedavi edeceğine uzun uzun Mozambik'e niye geldiğimi sorguladı.

Mozambik'te sosyalizmin kurulmasında, benim tespit ettiğim, iki temel güçlük vardı; birincisi yoksul ve fakir olan bu ülkede, yetişmiş eleman olmadığı için gerek sosyalist ve gerekse kapitalist ülkelerden gelen bizim gibi yetişmiş, teknik elemanlara ihtiyaç vardı. Bunların da ülke şartlarını anlaması, uyum göstermesi kolay olmuyordu. İkincisi yukarda da değindiğim gibi gerek Güney Afrika ve gerekse Rodezya'dan gelen ırkçı, karşı devrimci saldırılar, henüz emekleme döneminde olan Mozambik'teki sosyalist uygulamalara büyük zorluklar çıkarıyordu. Ben oradan ayrıldıktan kısa bir müddet sonra bizim projede çalışan iki Yugoslav, bir Doğu Alman vatandaşının bu çeteler tarafından kaçırıldığını öğrendim. Mozambik Cumhurbaşkanı Samora Machel Zimbave Devlet Başkanı Mugabe'yi ziyaret ettiğinde "Sakın bizim yaptığımız

hatayı yapma, beyazları hemen kovma, her şeyi devletleştirme" demiş (ama bu hatayı Zimbave de yaptı ve ekonomik olarak berbat duruma düştüler).

Mozambik'te sosyalist uygulamalar yeni yeni filizlenirken bürokrasi, hantallaşma ve çürüme de boy gösteriyordu. Lüks bir lokantaya gittiğinde en iyi yerler parti yöneticilerine ayrılmış olurdu. Bizler de böyle yerlere gidebiliyorduk. Normal bir Mozambik vatandaşı böyle bir yere gittiğinde yalnız başınaysa ancak bir bira içebiliyordu. Ama yanında bizden birisi olursa daha fazla içki içebiliyordu. Sadece dolarla alışveriş yapılan yerler vardı. Mozambik halkı buralara giremezdi. Ama tüketim toplumu ister istemez oluşmuştu. Cumhurbaşkanı Samora Machel'in sık sık sosyalist ahlaktan bahsetmesine rağmen dolarla karaborsacılık yapan insanlara ve vücudunu dolar karşılığı satan genç Mozambikli kadınlara rastlanıyordu. Giderek toplum içinde ayrıcalıklı tabakalar oluşmaya başlamıştı.

Mozambik'te çalışan bir gurup Latin Amerikalı da vardı. Şili'den gelen arkadaşlar Pinochet rejiminden kaçmışlardı. Bizim projede Ormancılık bölümünde sorumlu olan Şilili ile yakın arkadaş olmuştuk. Sık sık beni evine davet ederdi. Bir gün evine gittiğimde bir resim gördüm. Kardeşiymiş. Allende döneminde İçişleri Bakanlığı yapıyormuş, yakalamışlar ve işkence ile öldürmüşler. Faşist Pinochet Şili'de darbe yapınca Avrupa ve Uluslararası Af Örgütü'nün baskıları sonucu bir kısım Şilili yapılan pazarlıklarla hapishaneden çıkarılmış, önce Timor Adasına oradan da Mozambik'e gelmişler. Efraim Borwski isimli, sert mizaçlı bir Şilili daha vardı. Bu Şililinin babası Yahudi asıllı bir Rus'tu. Tarım uzmanıydı. Sık sık onun odasına girer, sohbet ederdim. Mozambik hükümeti adına çalışıyordu. 3. Enternasyonalden kalan alışkanlıklarla hareket ederdi. Konuşmasında hep SBKP ve Frelimo'nun kongre kararlarından, üretim planlamalarından söz ederdi. Çok iyi satranç oynardı. SBKP tarihini çok iyi biliyordu. Onunla sohbet etmek çok hoşuma gidiyordu. Mezheplerimiz, siyasi görüşlerimiz uyuşuyordu. Şilililerin yanında Arjantin, Uruguay gibi diktatörlükten kaçmış Latin Amerikalılar da vardı. Şilililer sıklıkla, başta Efraim olmak üzere, ellerinde makbuz, Avrupa'dan gelen insanlardan ve bizlerden politik tutuklular için veya kendi ülkelerindeki komünist parti için bağış toplarlardı.

Yukarıda değinmiştim, sosyalist kuruculukta Mozambik'te karşılaşılan en önemli sorunlardan biri de Güney Afrika ve Rodezya'dan destek gören karşı devrimcilerin saldırılarıydı. 1978 yılıydı, Tarım Bakanlığında narenciye projesi üzerinde çalışıyordum, bir telefon geldi. İki isimden bahsettiler ve öldürüldüklerini söylediler. Bunlar Belçikalı karı kocaydı, ben tanıyordum. Bir de ufak çocukları vardı. Evlerinde otururlarken karşı devrimci gerillalar geliyor, masa başında oturan karı kocayı kurşunluyorlar, her ikisi de orada ölüyor. Çok entelektüel, iyi insanlardı. Birleşmiş Milletler FAO'nun müdürü bir jest

yaparak yetim kalan çocuğun Belçika'da okutulmasını üstlendi. O günlerin Mozambik'inde böyle olayları çok sık duyuyorduk. Özellikle Batı Avrupa'dan gelen uzmanlarda bu tür olaylar büyük bir korku ve tedirginlik yaratıyordu. Kısa bir müddet Mozambik'te kalıp hemen geri dönenlerine rastlıyorduk.

Mozambik'te çektiğim en büyük sıkıntı Türkiye'den anında haber alamamaktı. Çoğu zaman eşimin ve oğlum Altan'ın mektuplarıyla, onların yazabildikleri kadar, bilgi sahibi olabiliyordum. 1978 yılında tatil için Türkiye'ye gitmiştim, çok karışık günlerdi. Her gün çatışmalarda onlarca kişi ölüyordu. Bu dönemde Milliyet gazetesine abone olmuştum. Ancak gazete on gün gecikmeyle Mozambik'e geliyordu. Radyo dinlemek çok zordu, yayın alınamıyordu. Televizyon Mozambik'e 1979 yılında geldi. Swazilând üzerinden yayın alınıyordu, çoğunlukla eski İngiliz dizileri ve dini ağırlıklı yayın yapılıyordu. Mozambik'te, son beş yıl boyunca, en yakın arkadaşım FAO'nun Orman Projesinde çalışan Adnan Kır'dı. Adnan ailesi ile beraber Mozambik'teydi. Sık sık beni evlerine davet ederler, birlikte yemek yerdik. Sohbetlerimizde Türkiye'den duyduğumuz haberleri paylaşırdık. Eşi ve çocuğundan uzak olan bana, bu sıcak aile ortamı çok iyi geliyordu.

12 Eylül 1980 sonrasında birkaç kez daha Türkiye'ye gittim. Mehmet Ali Aybar'ı ziyaret ettim. Eski arkadaşlar dağınık haldeydi, bir kısmı hapiste, bir kısmı yurtdışına kaçmıştı. Mehmet Ali Bey çok tedirgindi.

Şubat 1984'te artık 62 yaşındaydım. Bu Birleşmiş Milletlerde zorunlu emeklilik yaşıydı. Ancak özel izinle biraz daha çalışmak mümkün olabilirdi. Bana birkaç kişi yetiştirmem için 9 aylık bir süre daha Mozambik'te kalmamı önerdiler. Ekim 1984'e kadar çalıştım ve süre sonunda Mozambik'ten ayrıldım.

Mozambik'ten ayrıldıktan sonra 19 Ekim 1986'da Devlet Başkanı Samora Machel içinde devlet bakanlarının da olduğu Tupolov Tu-134 uçağıyla Zambiya'nın başkenti Lusaka'da katıldığı uluslararası bir toplantıdan dönerken uçağın dağa çarpmasıyla, ilginç bir kaza sonucu öldü. Eşi Graca Machel uzun süre bu ilginç kazanın peşine düştü. Ama bu kaza bir türlü açıklanamadı (Graca Machel daha sonra, 1998 yılında Güney Afrika Cumhurbaşkanı Nelson Mandela ile evlendi). Samora Machel öldükten sonra yavaş yavaş Sovyetler Birliği Mozambik'ten çekilmeye başladı. Zimbawe'den, Güney Afrika'dan, Rodezya'dan parası olanlar Mozambik'e gelmeye başladılar. Toprak satın alarak geniş tarım plantasyonları oluşturdular. Hükümet bu süreci destekledi. Mozambik yeniden eski haline döndü. Senelerce orada kalan, hatta hayatlarını veren sosyalist kuruculuk için ölen arkadaşlarımızın emekleri bir bakıma heba oldu.

Mozambik'teki iklim ılımlı ve Akdeniz iklimine yakındı. İyi planlamayla çok şeyler yapılabilirdi. Sınır komşusu ufacık bir ülke olan Swazilând'da şeker pancarı, mısır tarlaları göz alabildiğince uzanıyordu. Yine yakın komşusu

Zimbawe tarımda oldukça iyiydi. Buğday, şeker üretimini Mozambik limanlarından dünyaya satıyordu. Güney Afrika zaten bir Afrika değil, Avrupa ülkesi gibiydi. Çok modern teknikle tarım yapılıyordu. Üretim anlayışı çok ileriydi, yollar, sulama kanalları, devasa çiftlikler çok gelişkindi. Ama Mozambik bu ülkelerle komşu olmasına rağmen hantal devlet anlayışı, yanlış uygulamalarla maalesef ekonomik anlamda bu ülkelerin çok gerisinde kaldı.

Mali ve Gine-Bissao

1984 yılı sonunda İstanbul'a döndüm. Ama alışmam hiç kolay olmadı. Para birimi dahi bana çok değişik geldi. Daha tam yerleşemeden Roma'dan yeni bir iş teklifi yapıldı. Afrika'nın batısındaki Mali'ye gitmemi istiyorlardı. Roma'ya gittim, görevim Birleşmiş Milletler FAO'nun Mali'deki projesine destek olmaktı. Mali'de açlık sorunu vardı. Senegal nehri civarındaki köylere ıslah edilmiş tohum dağıtımının organize edilmesi gerekiyordu. Bizim eskiden kalan bir ekibimiz oradaydı. Başında Suriyeli bir tohum eksperi vardı. Pek başarılı olamamışlar, bu nedenle destek istiyordu. Mali'nin başkenti Bamako'ya gittim. Görevimiz, tohumları seçerek ekimini sağlamaktı. Bunu yerel hükümetin desteği, il ve ilçelerdeki tohum teşkilâtları ile yapacaktık. Bize küçük bir uçak tahsis ettiler. Ayrıca geçiş üstünlüğü bizde olmak üzere tren raylarında çalışan drezin denen on kişilik, dizelle çalışan, tek bir vagon da verdiler. Ben, Suriyeli tohum uzmanı ve Malili bir teknisyenle üç kişilik bir ekip oluşturduk.

Mali az gelişmiş bir ülkeydi. İl ve ilçelerdeki tohum dağıtım teşkilâtının binaları küçük, basit barakalardı. Büyük Nijer nehri Mali'den geçmesine rağmen toprak sulamasında sorunlar vardı. Nijer nehri bizim boğaz kadar geniş, büyük bir nehirdi. Yağmur yağdığında vapurlarla geçilebiliyordu, ama kuraklık başlayınca nehirde su olmazdı ve yürüyerek geçilebilirdi. Aslında benim Mali'de rastladığım, diğer Afrika ülkelerinden çok farklı değildi. Ülke diktatörlükle yönetiliyordu. Yerli halkın dışında Lübnanlı ve Fransızlar vardı. Malililer için darı çok önemliydi, yemeklerinde ağırlıklı olarak bunu kullanıyorlardı. Bu nedenle darı tohumları bulmak, bir kısmını ıslah ederek ekmek ve yoksul köylüye dağıtmak gerekiyordu ama bu işin riski çoktu. Köylü çok aç ve yoksul olduğu için ilaçlanmış darı tohumlarını yemek istiyordu. Biz ilkin Birleşmiş Milletlerden bir fon ayırtarak tohumluk çuvalların Mali'ye gelmesini sağladık. Ama bir bakıyorduk bizim getirttiğimiz tohumluk darı beş, on katı fiyatla dükkânlarda satılıyordu. Rüşvet ve bürokrat kesimin ayrıcalıklı tavırlarını engellemek mümkün olmuyordu. Gazetelerde, radyo ve televizyonda sık sık gelişmiş kapitalist ülkelerin Afrika ülkelerine karşılıksız gıda maddesi dağıttığı haberlerini duyarız ama bunlar çoğunlukla gerçeği yansıtmaz. Önemli olan

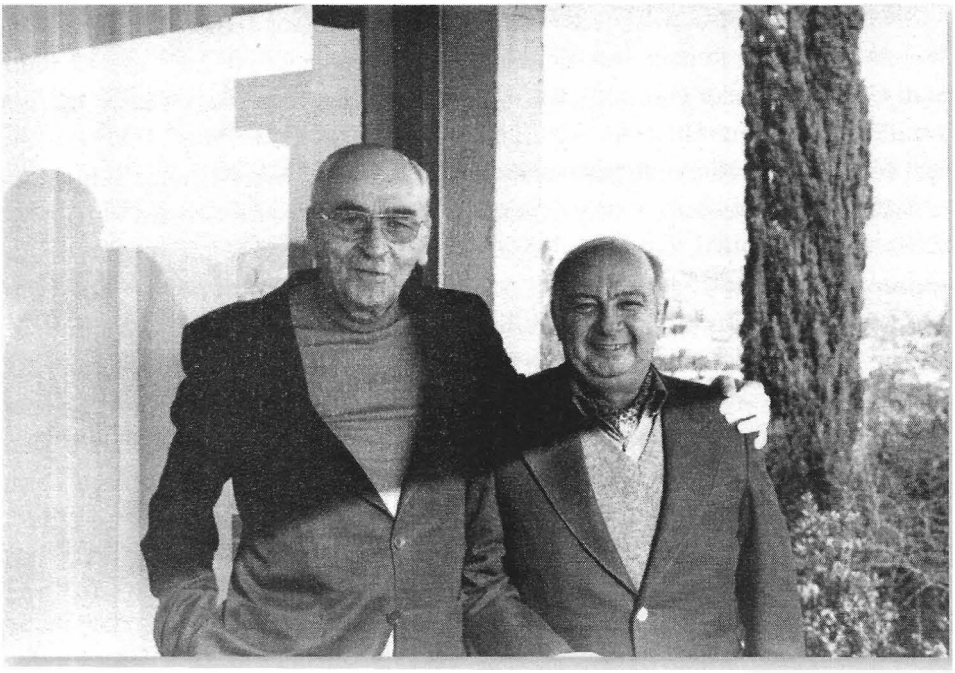
bu yardımların gerçek yerine ulaşıp ulaşmadığını denetlemekti. Gıda maddesi geldiği anda o ülke hangisiyse rüşvet ve yolsuzluk başlar, herkes kendi payını almak isterdi.

Bizim uçağımız vardı ama benzin bulamazdık, kendi olanaklarımızla benzin doldururduk. Afrika ülkelerinde yüzyıllardır süre giden alışkanlıkları değiştirmek zordur. Cumhurbaşkanının bile kendi kabilesi veya adamlarıyla yolsuzluklara bulaştığını duyuyorduk. Bir defasında uçakla Mali'den başka bir şehre gidecektim, uçağa şehir hastanesinin başhekiminin karısı da bindi, yanında da bizim bedava dağıttığımız darı çuvalları vardı. Avrupa'dan bu projeler için gelmiş otomobil, kamyon gibi vasıtaları biz kullanamazdık. Hemen devletten bir yetkili gelir, bu araçlara el koyardı.

Burada bir müddet çalıştıktan sonra bana verilen vazifeyi tamamlayarak İstanbul'a döndüm. Aradan altı ay geçtikten sonra kısa bir süre çalışmak üzere beni Gine-Bissau'ya yolladılar. Görevim FAO'nun temsilcilik bürosunu organize etmekti. Gine-Bissau Portekiz'deki Karanfil Devrimi ile bağımsızlığını kazanmış küçük bir ülkeydi. Şartlar Mozambik'ten kötüydü. Bir otelde kalıyordum ama yiyecek yemek bile bulmak çok zordu. İç savaş vardı. Gine'den kopmuş olan bu küçük ülkeyi Portekizliler bir üs olarak kullanmışlar ve oradan ayrılırken yerli halka çok büyük baskı ve işkence uygulamışlar. Çok sık elektrikler kesiliyordu. Akşam saatlerinde sokaklarda gezmek oldukça zordu. Tuhaf bir sosyalizm uygulaması vardı. Rus ve Çinli uzmanlar çoktu ama onlar da durumdan memnun değillerdi. Temsilcilik bürosunu oluşturup oradan ayrıldım ve Türkiye'ye döndüm.

Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı

Türkiye'ye döndüğümde artık emekliydim. Zamanım çoktu. Haftada en az iki kez yakın arkadaşım Dündar Baştımar ile birlikte Mehmet Ali Aybar'ın evine gider, günlük olayları konuşur, sohbet ederdik. Aybar'ın evine gelip giden eksik olmazdı. Bazıları benim tanıdığım, kimileri uzaktan sadece ismini bildiğim kişilerdi. Bu ziyaretlerimde karşılaştığım kişiler sohbetlerinde Nâzım Hikmet'le ilgili konulardan bahsetmeye başladılar. Özellikle Nâzım Hikmet'in kız kardeşi Samiye Yaltırım'ın, Nâzım ile ilgili yazı, kitap, kişisel eşyalar, fotoğraf, film, müzik gibi eserleri bir merkezde toplamak isteğinden bahsediliyordu. Bir grup arkadaşın da bu faaliyetlere başladıklarını öğrendim. Bu konu ile yakından ilgilendiğimi gören Mehmet Ali Aybar da yapılan çalışmalara katılmamı önerdi. Dündar, "boş boş dolaşacağına bu işle meşgul ol" dedi. Önceleri biraz tereddüt ettim çünkü bu çalışmaları yürüten arkadaşları çok yakından tanımıyordum. Bu gelişmelerden birkaç hafta sonra Nâzım

Sol baştan: Mehmet Ali Aybar, Moris Gabbay

Hikmet'in son eşi Vera'nın İstanbul'a geldiğini ve şerefine Çatı Restoran'ta bir yemek verileceğini duydum. Beni de davet ettiler. Yemekte yanına oturduğum Kemal Sülker açılış konuşması yaptı. O güne kadar çıkan Nâzım Hikmet kitaplarından bahsetti ve beni Vera ile tanıştırdı. Yemek sırasında yanıma gelen TİP'ten arkadaşım Merih Sezer vakıf çalışmalarının ilerlediğini birçok eski TİP'li arkadaşın da bu çalışmalara destek olduğunu yakında kurucularla bir toplantı yapılacağını, beni de aralarında görmek istediğini söyledi.

Bir iki hafta sonra, yine bir Pazar günü Çatı Restorant'ta buluştuk. Masanın başında Mahmut Dikerdem yanında da Mehmet Ali Aybar oturuyordu. Mahmut Bey Arjantin'de sefirken, Partimizin 65 Genel Seçimlerinde TBMM'ye grup olarak girmesi üzerine Aybar'a bir tebrik telgrafı göndermişti. Yurtdışından çok uzak yerden gelen bu tebrik bizi çok sevindirmişti. Bu Pazar toplantısında Samiye Yaltırım, partiden arkadaşım olan Müzehher Va-Nû, Şükran Kurdakul, Merih ve eşi Olcay Sezer yakından tanıdıklarımdı. Katılanlar arasında Semih Balcıoğlu, Atilla Coşkun ve eşi Kıymet Coşkun da vardı. Atilla Coşkun ve Kıymet Coşkun Vakfın kuruluş çalışmaları hakkında geniş bilgi verdiler. Kuruluş çalışmalarında epey yol aldıklarını anladım. Sıra Vakfın mali varlığını oluşturmaya gelmişti. Bu konular görüşüldü ve Vakıf Samiye Yaltırım tarafından 22 Mayıs 1991 tarihinde kuruldu.

Girişim Kuruluna katılan arkadaşlar: Tarık Akan, Melih Aşık, M. Ali Aybar, Aydın Aybay, Rutkay Aziz, Semih Balcioğlu, Atilla Çoşkun, Kıymet Coşkun, Nail Çakırhan, Halet Çambel, Halit Çelenk, Mahmut Dikerdem, Koray Düzgören, Refik Erduran, Hüseyin Ergün, Genco Erkal, Moris Gabbay, Bilgin İnanç, Işık İnanç, Yusuf Kurçenli, Şükran Kurdakul, Zeynep Oral, Mahmut Tali Öngören, Emil Galip Sandalcı, Olcay Sezer, Kemal Sülker, Nevzat Şenol, Emin Tanrıyar, Müzehher Vâ-Nû, Samiye Yaltırım, Hikmet Yaltırım, Ayşe Yaltırım'dı. Samiye Hanımın çocukları ile M. A. Aybar, Nail Çakırhan, Refik Erduran ve Müzehher Hanımın dışında Kurul Üyelerinden hiçbiri Nâzım'ı yakından tanımıyordu.

Kuruluş yıllarında yürüyüş, konser gibi faaliyetlerle Nâzım Hikmet adı yıllardan sonra açık bir şekilde ülke düzeyinde yayılmaya başladı. Kıymet Coşkun'un katıldığı bir heyetle şairimizin Moskova'da ve yurdumuzda bulunan arşiv varlığı, kişisel eşyaları yavaş yavaş toplanmaya başladı. Bu dönem içinde önce eşimin rahatsızlığı ve daha sonra Amerika'da yaşayan oğlum Altan'ın yanına gitmemiz nedeniyle Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı'nın çalışmalarına katılamadım.

Sol baştan: Halit Çelenk, Mehmet Ali Aybar, Öner Yağcı, Atilla Ergün, Aydın Aybay, Pen Temsilcisi, Tarık Akan, Moris Gabbay, (...)

Vakıf merkezi Tünel'de, bir apartmanın ikinci katında bulunan, bir daireydi. Daire PEN (Uluslararası Yazarlar Birliği) ile beraber kiralanmıştı.

Vakıf iki oda ile arşiv ve toplanan eşyaların bulunduğu çelik kapılı bir odadan ibaretti. Bunun yanında PEN'in merkezi olarak kullanılan salon gibi bir dördüncü oda vardı. Vakfa ilk geldiğimde yerin tasarladığımız faaliyetlerimiz için pek uygun olmadığını ve daha kullanışlı büyük bir yer arandığını söylediler. Dernek ve ofis çalışmalarında tecrübeli olduğu bilinen Gülbin Akyavaş Vakfın sekreterliğine getirilmişti. Fırsat buldukça ayda bir veya iki Tünel'e uğrar, yapılan çalışmalar hakkında bilgi edinir, basılan broşür ve bildirileri arkadaşlara dağıtmak üzere alırdım. Yurt dışında iken Joan Baez Vakıf için bir konser vermişti. Katılamadığım için çok üzüldüğümü anımsarım.1994'te geçirdiğim ağır böbrek ameliyatından sonra sağlığıma kavuşmaya başladım ve Vakıf'a daha sık uğramaya karar verdim. Zira Vakıf'ın son çalışmaları, Nâzım'ın adı ve eserlerinin bilhassa gençler arasında ilgi yarattığını görüyordum.

Aydın Aybay'ın başkanlığında çalışan Vakfın ilk Yönetim Kurulu, Taksim Sıraselviler Caddesinde Balıklı Rum Hastanesi Vakfına ait Hristovergi Apartmanının birinci katında iki daireyi kiraladı. Dairenin biri Vakfın çalışma odası, yanındaki oda kütüphane ve bir salonunda Nâzımın şahsi eşyalarını sergileyen müze odası olarak, öteki dairede 45 kişilik bir tiyatro ile geniş sergi odası olarak düzenlendi. Bu yerlerin hazırlanması için geniş bir bağış kampanyasına girişildi ve bu çalışmalar iki yıl sürdü.

1995'e girildiğinde Vakfın amaçlarından biri olan Uluslararası Nâzım Hikmet Şiir Ödülü hazırlıklarına girişildi ve ilk ödülün Lübnanlı Şair Adonis'e verilmesi kararlaştırıldı. Kıymet Coşkun ve diğer arkadaşların gayreti ile bu ödül verme çalışmalarına Kültür Bakanlığının katkısı da sağlandı. Ödül töreni için yapılan çalışmalarda görev aldım ve bu benim Vakıfta ilk çalışmam oldu. Ödül gününden sonra Vakfın toplantılarında bulunmaya başladım ve Danışma Kurulunun toplantısına gittim. Toplantı Taksim'de Vakfa yakın bir otelde yapılıyordu. Salon oldukça kalabalıktı ve gelenlerin çoğu Danışma Kurulu üyeleriydi ve Vakfın yeni Yönetim Kurulu üyelerini seçmek için toplantıya gelmişlerdi. Yerime oturduktan kısa bir süre sonra yanıma gelen Melih Sezer Yönetim Kuruluna aday gösterileceğimi söyledi. Yıllardan beri her buluşmamızda şakalaştığımız için sözlerine inanmadım. Bir dakika sonra yanıma Müzehher Hanım ve Şükran Kurdakul gelerek bu teklifi yinelediler, hatta konuşmamız sırasında Şükran "bu görevden kaçamazsın sana ihtiyacımız var. Mali işlerde güçlük çekiyoruz bize yardım etmelisin" dedi ve beni Aydın Aybay'ın yanına götürdüler. Aybay'ın yanına geldiğimde "İtiraz kabul edilmez adaysınız" dedi. Merih'in yaptığı teklifin doğru olduğunu gördükten sonra bu işten kaçmanın zor olduğunu anladım. Hele o sıralarda en yaşlı Danışma üyelerimizden olan Şoför İdris, yanımdan geçerken "Moris arkadaş adayımsın" demesi ile bu işten kaçmanın imkânsız olduğunu anladım. Seçime başlamadan evvel aday adları

tahtaya yazıldığı sırada, söz alan Şükran Kurdakul kısa bir konuşma yaparak aday olduğumu bildirdi. Oy sayımı açık yapıldığından kısa bir sürede seçim sonuçlandı ve Yönetim Kuruluna seçildim.

O akşam Otele yakın bir lokantada Yeni Yönetim Kurulu üyeleri ve yakın arkadaşlarımızla buluştuk. Dostlarımın çoğu yanıma gelip beni tebrik ederken memnun görünmeme rağmen endişeliydim. Zira Vakıflar hukuku ve yönetimleri hakkında hiç bilgim yoktu, üstelik Yönetim Kurulunun en faal üyeleri ile yeni tanışmıştım ve onların çalışma metotlarını bilmiyordum. Çalışma alışkanlıklarına uymadığım takdirde, zücaciye dükkânına giren bir fil gibi zararlara sebep olabilirdim.

Önce Vakıf ve faaliyetleri hakkında eksik olan bilgilerimi tamamlamaya uğraştım. Kolay bir iş değildi. Bu süreci öğrenmek için benden önce çalışmaları yürüten Vakıf yöneticilerine sürekli sorularımla rahatsız ettiğimi düşünüyordum. Ama benim bıktırıcı sorularıma gocunmadan ayrıntılı yanıtlar veriyorlardı. Giderek Vakıf mevzuatını ve yöntemlerini öğrendim. Zaman içinde diğer yönetici arkadaşların çalışma metotları ile benim çalışma anlayışımı uyumlu hale getirdim. Geçmişten kaynaklanan bürokratik alışkanlıklardan kurtuldum. Vakıf binasının restorasyonu çalışmalarına koyulduk. Bu çalışmalar mali güçlükler nedeniyle iki yılda tamamlanabildi.

Moris Gabbay, Halit Çelenk, Kıymet Coşkun, Mehmet Ali Aybar

Vakıf faaliyetleri dış çevrelerce ilgiyle karşılanıyordu. 2000 yılına doğru Moskova'daki Türk-Rus Ticaret Odası mensupları Vakfımızı ziyarete geldi. Çalışmalarımızı yakından gördükten sonra 3 Haziran 2000 günü Moskova'da Nâzım Hikmet'in mezarı başında ortaklaşa bir anma töreni yapmayı teklif ettiler. Bu öneri bizi çok sevindirdi. Kültür Bakanlığı da bu çalışmaya sıcak baktı, destekleyeceğini iletti. Bu etkinliğimize yazılı ve görsel basından geniş bir gazeteci grubu da davet edildi. Ayrıca bu faaliyetleri duyan yurdun dört bir yanından katılımcılar da kendi olanaklarıyla Nâzım'ın mezarı başındaki bu törene katıldılar. Türk-Rus Ticaret Odasının maddi katkıları bu törenler için önemli oldu.

Yıllardır isminden bahsedilmesi, şiirlerinden bir dize okunması bile yasaklanmış büyük ozan Nâzım'ı, Moskova'da mezarı başında elimizde karanfillerle şairi sevenler, Moskova'daki Türkiye sefiri ve Kültür Bakanlığı temsilcisi ile beraber anmak bizim için büyük bir onurdu. Bu etkinlik Vakfımızın hem ulusal hem de uluslararası anlamda misyonunu yerine getirmeye başladığının bir göstergesiydi.

Bu faaliyet güvenimizi arttırdı. Vakıf olarak 2002 yılının, tüm dünyada Nâzım Hikmet yılı olarak kutlanması için Kültür Bakanlığına başvurduk. O yıl Fazıl Say'ın hazırladığı, Nâzım Hikmet Oratoryosu Ankara'da sahnelendi. Büyük bir coşkuyla geçen, bu gecemize katılan dönemin Cumhurbaşkanı ve eşinin sahne arkasında Fazıl Say'ı ve Vakfımızı tebrik etmesi, çalışmalarımızın ulaştığı boyutun ve aldığımız mesafenin somut bir göstergesiydi.

İstanbul'da 16-17 Eylül 2002 tarihinde gerçekleştirilen UNESCO Kültür Bakanları
Toplantısında TC. Kültür Bakanlığı'nın isteğiyle 16 Eylül Cemil Topuzlu Açık Hava Sahnesi'nde ve 17 Eylül'de Atatürk Kültür Merkezi'nde Fazıl Say konserleri tekrarlandı.

Doksan yılı aşkın ilerlemiş yaşıma rağmen Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı çalışmalarına halen büyük bir istek ve mutlulukla katılıyorum. Okulundaki bir ödev veya kişisel merakı yüzünden Vakfımıza gelip Nâzım hakkında bilgi almaya çalışan gençleri, öğrencileri, aileleri görünce yaptığımız işin önemini daha iyi görüyorum. Benim gençlik yıllarımda şairimizin isminden bahsetmek, kitaplarını okumak büyük fedakârlıklar isterdi. Ama bugün iktidarıyla, muhalefetiyle toplumun her kesiminde Nâzım Hikmet adını duymak, şiirlerinden kimi mısraları işitmek bana büyük bir gurur veriyor. Bunda da Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı'nın karınca kararınca katkısı olduğuna inanıyorum.

Son Söz

Bu yazıyı bitirirken 91 yaşma varmış oluyorum. XX yüzyılda geçen yaşamım, dünya tarihinin en önemli geçiş cağlarından biri olarak tanınacağı kuşkusuzdur. Büyük sosyal ve siyasi gelişmelere sahne olan bu yıllar, aynı zamanda iki dünya Ssvaşı yaşamıştır. Bununla beraber yüzyılın ilk yıllarından başlayarak bilimsel alanda, sanayide, ulaşım ve iletişimde yapılan çalışmalarla önemli aşamalara varıldı. Dijital, nükleer ve nanoloji alanlarında yeni buluşlara yol açıldığı gibi, uzayda ve astrofizikte yapıla gelen çalışmaların sonucunda evrenin sırlarını çözmek amacı ile yeni adımlar atılıyor.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Türkiye'den bugüne, böylesi gelişmelerin yaşandığı bir dünyada, bu kitabı kaleme aldım. Son söz olarak, kitapta ayrıntılarıyla ele aldığım, kendimce kimi önemli noktalara vurgu yapmak istiyorum.

Yüzyıllın başlarında emperyalist, sömürgeci Avrupa Devletleri dünya üzerinde egemenliklerini sağlamak amacı ile büyük bir paylaşım savaşına giriştiler. Birinci Dünya Savaşı olarak tanımlanacak bu devrenin sonunda o güne kadar dünya tarihinde yer tutmuş olan üç büyük devlet yani Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya ve Avusturya-Macaristan Krallığı'nın çökmesi ile beraber Avrupa'nın siyasi ve ekonomik haritası değişti. Çarlık Rusya yerine kurulan Sovyetler Birliği dünyayı sarsan olay olmanın ötesinde yüzyıl boyunca siyasi, ekonomik, fikir ve askeri olayların sahnesinde büyük rol aldı. Osmanlı İmparatorluğunun Yemen'den bugünkü Güney hududumuz giden topraklar Fransa ile İngiltere arasında paylaşılarak gasp edildi. Emperyalist ülkeler bu topraklarda kurdukları uydu devletleri de sömürgelerine kattıkları gibi Osmanlı'yı Anadolu'nun orta kısmında küçük bir devlet haline sokmağa heves ettiler. Ancak Dünya Savaşı bitimi ile Anadolu'da başlayan milli hareketin başına geçen Mutafa Kemal Atatürk'ün yönettiği ve üç uzun yıl süren İstiklâl Savaşından sonra Osmanlı küllerinden yeni bir Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Bu savaş Yunanistan'a karşı verilen bir savaş değildi, emperyalist sömürgeci devletlere

karşı verilen bir savaştı. Bu zafer Türkiye, İran ve Afganistan'ın dışında emperyalizmin boyunduruğu altında yaşayan Müslümanlara bir ümit ışığı vermişti. Fakat sömürgelerde oturan bu halklar bağımsızlıklarına kavuşmak için daha uzun yıllar bekleyeceklerdi. Cumhuriyetle beraber başlayan devrimler yurdumuzu muasır medeniyetin seviyesine ulaştırmayı hedefliyordu.

İşte ben bu devrin başında Osmanlı dünyasında yaşamış ve o hava içinde yetişmiş Musevi bir ailenin çocuğu olarak doğdum ve yeni kurulan Cumhuriyetimizle beraber büyümeye ve yetişmeye başladım. Çocukluğum o günlerde İstanbul'un gözde semtlerinden biri olan Nişantaşı'nda geçti. Çoğu orta gelirli ailelerin ikamet olarak seçtikleri sakin bir yerdi. Bakkal, kasap, manav, berber ve pastanelerden başka işler yapan dükkân veya iş yeri yoktu.

Yeni kurulan cumhuriyet ve akabinde gelen devrimler tüm ulusu olduğu gibi benim ailem ve yakın çevremde de heyecan yaratmıştı. Özellikle Medeni Kanun, Harf Devrimi, Tevhid-i Tedrisat kanunlarının uygulanışı ve yaşanan sıkıntılara çocukluk yıllarımda şahit oldum.

İlkokul ve ortaokulu ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin olduğu okullarda okudum. Bu dönem yeni Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte Türkleşme hareketinin de hızlandığı yıllardı. Kimi gayrimüslim gençler Türkleşme hareketinin kendileri açısından 'ötekileşmeden' kurtuluşun bir çaresi olarak görüyorlardı. Okuldaki Türkçe, Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi derslerine giren öğretmenlerimizin hemen tümü savaş görmüş kişilerdi. Bizlere vatanseverliği ve milliyetçiliği aşılamak için çok çaba sarf ederlerdi.

1937'de Koleje girdiğimde Atatürk'ün giriştiği devrimler artık hayatımızda yer almıştı. 1930'ların başlarında Kapitalist dünyasındaki mali ve ekonomik buhran, Memleketimizin ekonomisinde yaratabileceği zararları önlemek amacı ile 1929 yılına kadar uygulanan liberal bir ekonomi yerine devletin kontrolünüm hâkim olacağı bir politika izlenmeye başlandı.

1930'ların başında iktidarını giderek güçlendiren Hitler yavaş yavaş yeni bir dünya savaşına hazırlanıyordu. 1933 yılında artık ırkçı Nazi Almanya'sı ilk etapta kendi ülkesinde Yahudilere karşı politikalar geliştirmeye başladı. Savaşla birlikte soykırıma dönüşen bu baskılar Türkiye'deki bazı çevreleri ve kişileri de etkiledi. Kolej günlerimde İkinci Dünya Savaşı sürecini neredeyse günü gününe takip ettim. Artık Türkiye'de de insanlar 'Alman yanlısı' veya 'müttefiklerden' yana diye ayrılıyordu.

1 Eylül 1939 Almanya'nın Polonya'ya girmesi ile Ağustos 1945'e kadar sürecek İkinci Dünya Savaşı başladı ve bu güne kadar tarihin en kanlı dönemi olarak tanımlanır. Kolejde hem benim gibi düşünen arkadaşlarım hem de bazı hocalarım vasıtasıyla gelişmeleri daha iyi kavrayıp görebiliyordum. 1942 yılında Cami Baykurt Tarih dersimizin hocası oldu. Kısa bir sürede bil-

gisi, tarihi olayları anlatım ve yorumlama şekli arkadaşların ilgisini fazlasıyla çekiyordu. Dört yıl boyunca haftada iki saat verdiği dersleri izledim ve çok yararlandım. Savaş süresince başta Fransa'da Almanlara karşı kurulan direnme örgütlerinde komünist ve sosyalist partilerin öncü olarak görünmeleri bu hareketlere karşı ilgimi artırdı. Bu havanın etkisiyle üniversite yıllarında "artık bir şeyler yapmanın sırası geldiği" düşüncesiyle üniversitede solcu olduklarını bildiğim arkadaşlarla İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'ni kurduk. Bu derneğin gizli komünist Partisine yakın olduğunu seziyordum. Kendimi büyük bir aile içinde hissetmeye başladım. Artık dünyadaki ve Türkiye'deki siyasal ve politik gelişmeleri daha farklı bir gözle kavramaya başlıyordum. Kolejde aldığım temel eğitim Marksizmi kavramamı daha da kolaylaştırıyordu. Dönem düşünüldüğünde değil komünist solcu olmanın bile suç olduğu bir süreçti. Artık kendimi "öteki" gibi hissetmiyor, ülke sorunlarının çözümleri için yeni bir gözle çözüm yolları arıyordum. Bu süreç Türkiye İşçi Partisi'ne katılmama zemin oluşturdu. Yaşamım boyunca benim için çok önemli bir dönemi Türkiye İşçi Partisi'nde geçirdim. Kitabımda bu noktalara nasıl geldiğimi, kendi bakış açımla, anlatmaya çalıştım. Türkiye İşçi Partili yıllardan sonra Afrika'daki iş hayatı nedeniyle bulunduğum dönemde de dünyaya ve Afrika'ya sosyalist bir gözle baktım. Kara Afrika'nın özgürlüğüne kavuşma mücadelesine tanıklık ettim. Mozambik gibi sosyalist üretim ilişkilerinin kurulmaya çalışıldığı ülkede bulundum. Tüm bu inançlarım ilerlemiş yaşıma rağmen beni Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı'nda buluşturdu. Çünkü Nâzım Hikmet; eşitlik, adalet, vatan sevgisi ve özgürlük için bütün yaşamını vermiş çok değerli bir şairimizdi. Aynı inançları bugün halen taşıyan benim için bu Vakıfta çalışmak büyük bir onurdur. Bu kitabı kaleme alırken sık sık "niçin yazıyorum" diye kendime sordum. Ama Cumhuriyet'e özdeş yaşamım, bu uğurda yaşanan acılar, sevinçler, Türkiye İşçi Partisi'nin 1965 yılında ilk kez parlamentoya girişi yeni nesillere bunları aktarma ihtiyacı duyurdu.

Moris Gabbay
Ataköy, Nisan 2013

Cami Baykurt

EK:

CAMİ BAYKURT

Cami Baykurt Birinci Ferik Çankırılı Münir Paşa'nın oğludur. 1311 yılında Harbiye Mektebinden Süvari Subayı olarak mezun olmuş. Harbiye'de iken Avrupa'dan gelen gazeteleri arkadaşlarına vermek ve Abdülhamit istibdadına karşı yayınlanan yazıları gizlice dağıttığı için Trablusgarb'a tayin edilerek sürgün edilmişti. Trablusgarb Vali ve Kumandanı olan Receb Paşa kendisini yaver olarak yanında alıkoymuş ve bir müddet sonra Cami Beyde gördüğü erdem (fazail) den dolayı Molla Cami'ye benzediğini söylemiş ve "Sana bundan sonra Cami diye hitap edeceğim" emiştir. Cami Beyin asıl ismi Abdülkadir'dir.

Çocukluğunda Süleymaniye Camisinin civarında oturdukları için, Harbiye'deki künyesi Abdülkadir Süleymaniye'dir. Receb Paşa'nın kendisini Cami diye isimlendirdiği günden itibaren herkes tarafından Cami diye çağrıldı ve ölümüne kadar böyle kaldı.

Receb Paşa tarafından Gat'a mutassarıf olarak gönderilmiş ve Meşrutiyetin ilanı üzerine Fizan Mebusu olarak İstanbul'a gelmiştir. Libyalılar (Trablusgarplılar demek daha uygun olur) Cami Beye karşı uzun yıllar saygı ve sevgi göstermişlerdir. Cami Bey Meşrutiyetten sonra kurulan ilk Mebuslar Meclisinde (Meclisi Mebusan) İttihat'ı Terakki Partisine olan muhalefeti ile tanınmıştır. Birinci Dünya Savaşında tekrar orduya alınmış ve fakat İttihat'ı Terakki Partisine muhalefeti yüzünden Bandırma'da Merkep Kolu Kumandanlığına tayin edilmiş. O sıralarda, İzmir Valisi Rahmi Bey bu durumdan duygulanmış ve aracılığı ile Cami Bey İzmir Sansür Müfettişliğine getirilmiş ve savaşın sonuna kadar İzmir'de kalmış.

İzmir'de iken Cami Bey "Hıristiyan Türkler" adında kitabın yayıma hazırlamış. Mondros Mütarekesinden sonra, İzmir'de Müdafai Hukuk Cemiyetinin kurulmasında ön ayak olmuş ve bu Cemiyetin ilk Genel Sekreteri olmuştur. (O zamanki deyimle Kâtibi Umumiliğine seçilmişti). İzmir Müdafai Hukuk Cemiyetinin Merkezi İstanbul'a nakledilince, Cami Bey İstanbul'a gelmiş ve Tevfik Paşa Kabinesinde Dâhiliye Nazırı olan Arif Beyin zamanında Dâhiliye Müsteşarlığında bulunmuş ve Arif Beyin çekilmesi ile görevden istifa etmiştir.

Bu arada Milli Ahrar Partisini de kurmuş ve bir süre için bu Partinin Genel Sekreterliğini üstlenmişti. Mebuslar Meclisi Recep Paşa Kabinesi tarafından tekrar açıldığında, Cami Bey bu kez bu Meclise Aydın Milletvekili olarak girmiş ve bu Meclisin kapatılması üzerine Atatürk tarafından yapılan çağrıya uyarak, Adnan Adıvar ve Halide Edip Hanımla beraber Anadolu'ya geçmiştir. 23 Nisan 1920'de kurulan ilk Millet Meclisine Aydın Milletvekili olarak katıldı. Bu Meclis tarafından kurulan ilk Hükümette de Dâhiliye Vekili olarak seçil-

miştir. İstanbul Hükümeti tarafından haklarında idam cezası verilenler arasında Cami Bey de vardır.

Altı ay kadar Dâhiliye Vekili olarak görev gördükten sonra Atatürk'le aralarında çıkan anlaşmazlıktan dolayı istifasını vermiş. Büyük Millet Meclisi bu istifasını kabul etmemesine rağmen, istifasında ısrar etmiş ve görevinden ayrılmıştır. Bir müddet sonra da, tekrar Büyük Millet Meclisi tarafından Anadolu Hükümetini, Avrupa'da temsil etmek için Roma'ya gönderilmiştir. Roma'da Sefir bulunduğu sırada Londra Konferansına İkinci Murahhas olarak gitmiştir.

Cami Beyin Avrupa'da bulunduğu sırada en önemli görevi Anadolu'ya silah ve malzeme temini ile uğraşmaktı. Bir ara İtalyan Hükümetini ikna edip, Gabriel Dannuzio taraftarlarının Fiume'deki depoladıkları silahları satın almayı başarmış ve bu silah ile cephaneyi bir gemiye yükleyerek Anadolu'ya doğru sevke kalkınca, Yunanlılar Matapan burnu civarında gemiye el koymuş ve Pire Limanına getirmişlerdi. Sigorta Şirketlerinden teminat almak için, Cami Bey aylarca mahkemelerde uğraşırken, silah ve malzeme temin etmeye devam etmiş, Mısırlı Prenses Kadriye'den ve Roma'da ticaretle uğraşan iki Türk vatandaşından temin ettiği paralarla bir gemi satın alarak Anadolu'ya malzeme göndermeye devam etmiştir. Bir müddet sonra da İtalya'da bütün hesapları kesip elindeki devlet paralarını Hükümetin emrettiği yerlere teslim ettikten sonra yurda dönmüş ve İstiklal Savaşının bitiminde de İstanbul'a yerleşmiştir.

Kendinden sonra Roma Sefiri olan Celalettin Arif Bey istifa edip İstanbul'da bir iş bürosu açınca, onunla birlikte çalışmaya başlamış ve Celalettin Arif Beyin ölümüne kadar birbirlerinden ayrılmamışlardır.

Uzun bir süre emekli maaşı bağlanmadığı için, Cami Bey hayatını yabancı eserleri dilimize çevirerek kazanmaya çalışmıştır. Bu ara Amerikan Bible House (Kitabı Mukkades Kurumu) ile tanışmış ve bu kurumdan aldığı teklif üzerine Tevrat ve İncil'i Türkçeye çevirilmesinde çalışmıştır. İngilizce - Türkçe Red House sözlüğünün gözden geçirilmesine ve tekrar yayınlanmasında büyük katkıları olmuştur. Emekli maaşı bağlandıktan sonra, bir süre için Erenköy Kız Lisesinde Fransızca öğretmenliği yapmış ve 1940 yılından başlayarak İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar Robert Koleji'nde tarih öğretmeni olarak çalışmıştır.

Savaşın bitimi ile İstanbul'da yayımlanan La Turquie ve Yeni Dünya gazetelerinde başyazar olarak bulunmuş *Tan Gazetesi* ve *Görüşler Dergisi*'nde yazılar yazmış, söz ettiğimiz gazete ve dergileri 4 Aralık 1945 günü, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman gibi yazarların tahrik ettiği sağ eğilimli bir öğrenci kitlesi tarafından tahrip edilmesi üzerine yazı hayatından uzaklaştı. 1945 yılında Tan gazetesinde yayımlanan bir yazısında suç unsuru bulunarak hapse atıldı. Temyizin bozma kararı ile 1948'de hapisten çıkarak, Trablusgarp ve İttihat'ı Terakki kuruluşuna dair anılarını yazarken 4 Kasım 1949'da vefat etmiştir.

5 Kasım 1949 Moris Gabbay

İKTİSADÎ BUHRAN = SİYASÎ BUHRAN (2)

m. g. musagil

İkinci Dünya savaşının bitiminden 1960 yılının başlarına kadar, toprak sahibi - ithalâtçı - sanayici - toptancı - tefeci - aracı - taşralı küçük tüccar zümreleri arasında, çıkar birliğinin yarattığı bir ittifak vardı. Fakat geçen yazımızda da belirttiğimiz gibi, son yıllarda ekonomimizde görülen sınıflı bünye değişikliği, bu zümreler arasındaki dengeyi bozmuş, durum, sanayici - ithalâtçı ve ona bağlı toptancı - tüccar zümresinin lehine gelişirken, bir kısım taşra tüccarının ve toprak sahibi zümrenin aleyhine dönüşmüştür.

Durumu daha iyi kavrayabilmek için, geçmiş yıllara kısa bir dönüş yapmak lâzımdır. Bildiğimiz gibi, ekonomimizin temel sektörü tarımdır. Fakat birkaç yıldan beri sanayi sektöründe önemli gelişmeler olmaktadır. Bugün milli gelirimizin % 18 ile % 20'si sanayi sektöründen gelmekte ve bazı hesaplara göre, bu sektörün yıllık gelişme hızı % 12-13 civarında görülmektedir. Cumhuriyetin ilk devresinde, yani 1932'den 1939'a kadar devlet eli ile bir sanayileşme çabasına tanık olmaktayız. Devletin kurduğu Sümerbank tekstil kombinalarının gölgesinde ve himayesinde, özel sektör, tekstil dalında, cılız kalan, sanayileşme girişiminde bulunmuş, fakat İkinci Dünya savaşının başlamasıyla sanayileşme durmuştu. 1950 yılından itibaren, büyük şehirlerde oturan ihracatçı - ithalâtçı toptancı zümresi ve bu zümrelerle yakın bağları olan büyük toprak sahipleri, sanayileşmeye doğru ciddî adımlar atmaya başlamıştı. 1950-53 yılları bol ürün yılları olmuş, üstelik Kore Savaşının yarattığı yüksek konjonktür, ekonomimizin gelişmesine hız vermiş ve Türkiye'de sermaye birikimi hızı birdenbire artmıştı. Bu birikimin en güçlü kaynağı, dış ticarette yapılan vurgunlardı. 1952 yılında ithalât imkânlarının yavaş yavaş daralmağa başlaması ve pamuk üretiminin çoğalması ile, özel sektör, eskiden kurmuş olduğu tekstil fabrikalarını geliştirmeğe ve yenilerini kurmağa yöneldi.

Sanayileşmenin bu dalda başlamasının nedeni, İkinci Dünya savaşından önce ve sonra, pamuklu, yünlü kumaş ve iplik ithalâtının dış ticaretimizde çok önemli bir yer işgal etmesi idi. Manifaktura ve kumaş ithalâtı çok kâr getiren bir iş olduğundan, bu maddelerin ithalâtı ile uğraşan ithalâtçılarla büyük şehirlerin toptancı tüccar zümreleri hemen sınıfları içinde önemli bir yer işgal ediyorlardı ve hattâ lider durumunda idiler. Büyük ithalâtçıların çoğunluğu, tekstil sanayii dalında yatırımlara girişerek, kısa zamanda, Sümerbank'ın kurduğu tesislerle beraber piyasanın tekstil ihtiyacını tamamen karşılar duruma geçtiler. Bu çevrelerin dış ülkelerle çok sıkı ilişkileri, bağları vardı. Yabancı sermaye, bugüne dek, çoğu kez, bu çevrelerin yardımıyla yurdumuza girdi ve girmektedir.

Sanayileşmemiz başka dallara da sıçramış ve hızı, planlı döneme geçtiğimiz 1963 yılından itibaren önemli şekilde artmağa başlamıştır. Şunu hemen belirtelim ki, son yıllarda kurulan sanayiin temel özelliği, yurdumuza ithâl edilen malların bir kısmını yurt içinde imâl, ambalaj ve montâj etmektir. Sanayimiz üretim malları yerine tüketim malları üretmektedir. Teknik deyimle, ikâmesi yönü «ithalât ikâmesi»dir. Bu tip sanayiin temel nitelikleri de şöyle özetlenebilir:

a) Ham madde itibarile dışa bağlıdır, b) piyasa bakımından iç pazara bağlı ve gelişmesi iç pazarın genişlemesine tâbidir, c) sanayi çoğunlukla ithalâtla uğraşan ve sermayesini ithalât kârları sayesinde biriktirmiş, başka bir deyimle, komprador zümre tarafından kurulmuştur, d) dış ticaret ve ödeme dengesinde aleyhte gelişmeler, bu sanayi'in çalışma kapasitesini derhal daraltır ve sahibinin, ham madde ithalâtı üzerine, mevcut dış ticaret rejiminin verdiği imkânlar sayesinde, spekülatif oyunlara girişmesine yol açar.

Özel sektör sanayimizin bu özelliklerle kurulmuş olması ve tarım sektöründeki gelişme hızının yıllarca % 1 civarında kalması ile ithalât ve ihracatla uğraşan zümrenin sanayie yönelmesi, üretilen malların pazarlama şeklinde yenilikler getirmiştir. Tekstil, plastik, buzdolabı, çamaşır ve dikiş makinesi, radyo, pil, otomobil, ve diğer montaj sanayii dallarında alım, satım ve dağıtımda yeni gelişmeler olmuş ve olmaktadır. Bu gelişmeler, zümreler arasında sürtüşmelere, yeni rekabetlere yol açmakta, şehir ve kasabaların ticarî düzeninde yenilikler getirmektedir. Hâkim sınıflarda 1965 yılına kadar devam eden zümrelerarası çıkar birliği ittifakını sağlayan denge bozulmuştur. Ekonomimiz dar boğazlara doğru giderken, dengenin bozulmasının siyasi alanda yansıması devam edecektir. Konuyu tekrar döneceğiz.

Forum, Sayı: 377,
30 Mart 1970

Dış Ticaretimizin bir sorunu

M. GABBAY

4/4/1964 günlü «Milliyet» gazetesi şu kısa haberi yayınlamıştır: «Devlet İstatistik Enstitüsünce yayınlanan Ocak ayına ait dış ticaret rakamları ilgili çevrelerde endişe ile karşılanmıştır. Özellikle, ihracat faaliyetinin en yoğun olduğu aylardan biri olan Ocak'ta ihracat geçen seneye nazaran 58 milyon lira gerilemiştir.»

Dış ticarette durum cidden tehlikelidir. Aslında 1880 yılından bu yana (1935, 1936 ve 1938/46 yılları hariç), Yurdumuz kronik bir dış ticaret ve ödeme açığı ile karşı karşıyadır. 1950-1958 yılları arasında uygulanan ekonomik politikanın sonucu, 1 milyar 276 milyon 700 bin dolara yükselen bir borç yığıldı. 2000 yılına kadar, Yurdumuz yabancı Devletlere, 11 milyar Türk lirasından fazla borç ödemek mecburiyetinde. Kalkınma Planının, 1963 programı, 1963 yılının ticaret açığını 253 milyon dolar olarak tahmin etmişti. Oysa ki, açık 1963'te 321 milyon dolara yükselmiştir. Ocak 1964 ayında ihracatımızın gerilemesi, durumun daha kötüye gittiğini göstermekte.

di.

çekleşebilmesi için, dünden daha çok yatırım maddeleri ve ham maddeler ithal etmek zorundayız. Bu ihtiyacımızı ihracatımızdan elde edilecek dövizlerle karşılamalıyız. Dışta borç ödeme kaynakları giriftçe daralmakta. İhracatımızın açılabilmesi için Kalkınma planında öngörülen tedbirler yetersizdir, kapımız şu ki, iktisadî hayatımızda köklü dönüşümlere gidilinceye kadar her dört gibi bu defa da çare bulunmayacaktır.

Durumu birkaç yönden incelemek lâzım:

Yıllık gayrisafi millî hasılanın % 6.4 ünü ihracatımız teşkil eder. İhraç ettiğimiz maddelerin % 80'ini de tarım ürünleri.. Nüfusumuzun hızla artması tarımsal ürünlerin iç tüketimini artırdığı gibi, gelişen sanayiimiz de, şimdiyedek ihraç ettiğimiz birçok ham maddelerimizi tüketiyor. Bu iç tüketim, ihracatımızın hızını frenlemekte. Artan bu iç talepler karşısında, tarımsal üretimde verimi artırmak için, baş vurulan yollar yetersiz kalıyor.

Kalkınmamız ancak tarımda verimi esaslı şekilde artırarak gerçekleşeceğinden, dış ticaretimizin durumu, toprak meselemizin bütünü ile geniş ölçüde ilgilidir. Türkiye İşçi Partisinin programında belirtildiği gibi:

«Genellikle kalkınmamız ve özellikle tarım kalkınması bakımından hem toprak reformu hem de tarım reformu aynı derecede önemlidir. Tarımsal kalkınma dolayısı ile de memleketin tüm kalkınması, her iki reform bir arada ve birbirine bağlı olarak ele alınmazsa çözümlenemez. Yalnız şurası muhakkaktır ki, köklü bir toprak reformu yapılmadan, halkın yararına tarım reformu gerçekleştirilemez. Yani tarımsal üretim ve gelir, gerektiği derecede ve biçimde artırılamaz. Dâva, tarımın şimdiki seviyesinden herhangi bir derecede artması değildir. Dâva, kalkınmanın bütünlüğü daima gözönünde bulundurularak tarımın en büyük hızla gelişmesidir.»

Sorunun ikinci bir yönü, tarım ürünleri ticaretinin büyük çoğunluğu, özel sektörün kontrolu altında bulunmasıdır. İhraç edilen tarım ürünlerinin büyük bir kısmı, ürüm elde edilmeden çok önce, aracı tüccarlar tarafından piyasa değerlerinden çok ucuza, küçük üretici ve fakir köylünün elinden yok pahasına alınır. Üçüncü kredi bulamayan, borç-harç içinde bunalan az topraklı, fakir üretici para bulabilmek için hasattan çok evvel ürününü ya ağaca veya çoğu zaman ağalarla yakın bağları bulunan aracı tüccarlara para avansı karşılığında kaptırır. Tahıl, tütün, pamuk, fındık v.b. üreticileri arasında bu hâl çok yaygın. 1939 dan buyana devletin ihracat ticaretine yaptığı müdahaleler, bu aracı zümrenin çıkarlarını korumaktan ileri gidemedi. Devletin fiyatlara müdahalesi, küçük toprak sahibi fakir köylüye menfaat sağlamadı. Geçmiş yıllarda, devletin küçük üreticiyi korumak amacı ile, birçok satış kooperatiflerinin kurulmasına önayak oldu. Fakat büyük toprak sahipleri ve aracı tüccarlar tarafından oynanan oyunlar ve türlü dalaverâler, bu kooperatifleri büyük zararlarla karşıkarşıya bıraktı ve zararlar fakir ortakların sırtına bindi.

Aracı tüccarlar tarafından ihraç edilen tarım ürünlerinin tam değeri, çoğu zaman yurda döviz olarak girmez. İhracat ânında yapılan bütün fiyat kontrollerine rağmen, yurt dışına bu yoldan döviz kaçırılmasının önüne geçilemedi. Ortalama bir tahmin olarak, ihracatımızın % 10 ilâ 15 arası, yani takriben 40 milyon dolar kıymetinde döviz her yıl yurt dışına kaçırılıyor.

Köylünün aktif bir şekilde iştirak edeceği ve demokratik yoldan gerçekleşecek toprak ve tarım reformu sonucunda, ürünlerin ticaretinden doğan aksaklıklarla iç ve dış zararlar ortadan kalkmış olacak; fakir köylü ürününün gerçek değerini elde edebilecek. Tarım reformu ile devlet tarafından kurulacak tarım ürünlerini satın alma kurumlarının aracılığı ile, ihracatın geniş çapta devlet eliyle yapılması kolaylıkla sağlanacaktır. Böylece döviz kaybının önüne geçilmiş olacak; tarım ürünlerimizin dış pazarlarda satışını artırmak için 50 yıllanberi gerçekleştirilemeyen, standardizasyon, kalite kontrolu, ambalajlama ve pazarlama gibi sorunlar kolaylıkla çözümlenebilecektir.

Sosyal Adalet, Yıl: 2, Sayı: 1, Nisan 1964

İHRACAT İŞLERİMİZİN DÜZENLENMESİ

M. GABBY

Dış ticaretimizde yıllardan beri süre gelmekte olan durum aydınlarımızı bu konuyu enine boyuna incelemeğe zorlamaktadır. «Barış Dünyası» nın son sayısında, bu soruna değinen bir yazı yayınlandı. Yurdumuzda liberal doktrinin temsilcisi ve özel sektörün savunucusu olan bu derginin yazarı sorun'nun üzerine önemle eğilerek, ihracat işlerimizin mutlaka düzenlenmesi lüzumunu belirtiyor. Yazıyı kısaca özetliyelim :

«Konu liberal veya devletçi herhangi bir doktrin meselesi olmaktan çıkmış hepimizin üzerinde önemle durup çare arayacağı bir memleket davası olmuştur... Dış ticaretin devleştirilmesinde zararların doğacağı su götürmez bir gerçektir. Fakat bundan çıkan mânâ, bugün dış ticaretimizin gidişinden memnun olduğumuzu belirtmez: Başlıca ihraç maddelerimizin, ihraç satış fiyatlarında devamlı bir düşüş kaydedildiğini, ve bu düşüş fiyat kontrolü kalktıktan sonra dikkati değer bir şekilde arttığı ve bu kontrolün kalkması ile, ihracatta görülmeyen sermaye kaçışına ve kârların dışarıya transferi sureti ile, vergilerden kaçakçılık yapılmasına müsait bir ortamı yaratmaktadır... Bazı Firmalar, yaptıkları muamelelerden vergi dahi ödememek yollarını bulabilmektedirler.....»

Bundan sonra yazar, alınması lâzım gelen tedbirlerden bahsederek şu fikirleri ileri sürüyor: «Türkiye ihraç ettiği mallarını tam bedelini (kârları ile birlikte) memlekete sokmak için tedbirler düşünmeye mecburdur. İhracatta fiyat kontrolünü kaldırarak tam serbesti tanımak, işin düzenini rekabete bırakmak şüphesiz prensip bakımından doğrudur. Fakat bu sistemin memlekete faydalı olabilmesi için, her sahada ayni serbesti ve rekabet prensiplerinin yürürlükte olması lâzımdır... Hedef sulstimâl ve kaçakçılık yollarını kapamak olduğuna göre, alınacak tedbirler, iktisadi olmalıdır. İhracat işleri büyük müesseseler elinde toplanmalıdır, böylece standarizasyon, kalite kontrolü kolaylaşacak ve malların değer fiyatla müşteri bulmasında önemli faydalar sağlanmış olacaktır. Büyük müeseseler elinde ihracatı toplamak prensibi, üreticileri birleştirmeğe, kooperatifler kurmak ve bu kooperatiflerin aracılığı ile doğrudan doğruya ihracat yapmağa teşvik etmeli, devlet bu yoldan ihracat yapan kooperatiflere mali yardımda bulunmalıdır. Bununla beraber, bu kooperatiflere imtiyazlar veya tekel hakkı tanınmamalıdır.

Ticaret serbestliği prensibi hiç bir sebeble bozulmamalıdır. Dış Ticarette devletçilik en ileri sosyalist memleketlerde bile başarılı olmamıştır» dedikten sonra, yazar «Devletin malların ihraca hazırlanması için teşekküller kurmasını, ve bu malların ihracı için ihracatçılarımızla ve yabancı alıcılarla temasa geçmesini» ön görmektedir. Yazara göre, ihracatımızın bünyesi tamamen değişmesi lâzımdır. Tarım ve maden ham maddesi ihracatçısı durumundan bir an evvel kurtularak, sanayi ürünleri ihracatçısı olmamız gerekiyor.

Dış ticaretimizin bu sorununa kendi açımızdan değinmek istiyoruz. Gerçekten, geçen Temmuz ayından beri uygulanan dış ticaret rejimi, ihracat anında fiyat kontrolünü ve tescil mecburiyetini kaldırmıştır. Zamanında, bunun çok tehlikeli olabileğini belirtmiştik. Durum gün geçtikçe kötüye gitmektedir, ve bu tarz uygulama döviz kaybı ile dışarıya servet akımına sebep olmaktadır. Hele Güney illerimizden yapılan ihracatımızın dışarıda bulan fiyat farkları korkunçtur. Durumu düzenlemek için, «Barış Dünyası»nın ön gördüğü tedbirlerden biri «İhracatı büyük müesseseler elinde toplamaktır!!!» Yazar bugünkü durumu pek iyi kavramamışa benziyor. Bu günkü durumda, ihracatımızın mühim bir kısmı zaten büyük müesseseler tarafından yapılmaktadır. Sermayeleri elli ile yüzbin Türk lirası olan küçük işletmeler, pamuk, fındık, tütün, tiftik, üzüm krom gibi ürünlerimizi ihraç edemezler, mali güçleri bu işler için yetersizdir. Bu maddelerin ticaretini yapmak için milyonlarca lira sermaye ve krediye ihtiyaç vardır. Bu ürünlerin ihracına yeltenen küçük işletmeler, çoğu zaman büyük sermaye çevrelerinin paravanı olarak hareket ederek, büyük işletmelere döviz ve vergi kaçırma imkânlarını sağlarlar.

Küçük işletme sahipleri, döviz kaçırma işine tek başına kolayca girişemez. Piyasadan edindiğimiz tecrübelere göre, bugüne dek bu gibi kaçakçılık muamelelerine girişmiş olan küçük işletmelerin çoğu, kaçırmağa yeltendikleri dövizi, dışarıdaki aracılara kaptırmışlardır. Döviz kaçırma işi, ancak büyük müesseselerin başarabileceği operasyonlardır. Bu işi ileri ancak dışarıdaki yabancı sermaye çevreleri ile sıkı bir şekilde işbirliği yapan işletmeler başarabilir.

Üreticileri kooperatifler kurarak birleştirmeğe sevketmek ve bu kooperatifleri doğrudan doğruya ihracat yapmaları için teşvik etmek ilk bakışta olumlu bir tedbir olarak görülüyor. Ancak, hangi sınıf üreticileri kooperatif kurmağa teşvik edeceğiz? Bu kooperatifleri orta veya az topraklı üreticiler mi kuracak? Yoksa bu kooperatifler büyük ve zengin toprak ağalarının kurduğu birlikler mi olacak? Kooperatifleri toprak ağalarının çıkarlarını savunmak için kuracaksak bir yenilik ortaya getirmiş olmayız. Büyük toprak

Sosyal Adalet, Yıl: 2, Sayı: 3, Haziran 1964

Adalet Partisi ve Yurt Gerçekleri

M. GABBAY

Adalet Partisi son kongresinde, kendisini bütün milletin partisi olarak tanıtmış ve önümüzdeki genel seçimlerde iktidarı büyük bir çoğunlukla ele geçireceğini ilân etmişti.

Böylesine bir iddia ile ortaya çıkan bu partinin, yurdumuzun kritik ekonomik sorunlarını çözmek için ileri sürdüğü programa bir göz atmak, A.P. yöneticilerinin gerçeklerden ne kadar uzakta kaldıklarını gösteren ilginç bir örnektir. Her türlü ciddi tetkikten yoksun ve sırf **«bizim de programımız var»** densin diye kaleme alınmış bu programda özetle : **«Her vatandaşın müstakil iş sahibi olmasına gaye edileceğini!!!! Devletçiliğin özel teşebbüsün bittiği yerde başladığını. Ancak** (evet ancak) **zaruret hallerinde tatbik edileceğini, hükûmet tüccarlığı ve sanayiciliğine karşı olduğu gibi, partinin iktisadi kalkınma için özel sermayenin teşvikini öngördüğünü ve ağır vergilere taraftar olmadığını hattâ, mevcut vergilerin hafifletilmesini istiyeceğini belirtmiştir.**

Görüldüğü gibi herşeyin özel sektörün lehine ve kalkınmamızın ancak özel sektörün palazlanması ile sağlanabileceğini kabul eden A.P. programı, devletçiliği bütünü ile özel sektörden yana işleyen bir müessese olarak kabul etmektedir. İktisadi görüşünü, böylece kamu oyuna sunan Adalet Partisi, 12 Ocak 1964 günü yaptığı ortak grup toplantısının sonunda, Parti Genel Başkanının verdiği demeç, demagojik tutumunun yeni bir örneği olmuştur. Sayın Demirel diyor ki :

«Biz iktidara gelirsek, bir hat çizeceğiz. Bunun altında kimse kalmıyacaktır. Bu hat üstünde herkes bütün yaratıcı gücü ile, iş kabiliyeti ile, her türlü maharet ve hüneri ile rekabet halinde olacak ve bu hattı yukarıya daha yukarıya kaldırmağa gayret gösterecektir. Bu hat, herkesin asgari hayat ihtiyaçlarının temin edildiği bir hayat standardı olacaktır. Herkese iş, herkese kazanç, herkese okul, herkese doktor, ilâç ve herkese mesken bu hattı tâyin eder.»

Gönül isterdi ki, formasyon itibarı ile bir Yüksek Mühendis olan, sayın Demirel yurt gerçeklerine daha yakından eğilip hayalinde yaşattığı sistemle, kalkınmamızın nasıl mümkün olabileceğini bilimsel yoldan ispatlasın. Fakat, seçim sathı mailine girdiğimiz şu günlerde, yuvarlak cümlelerle parlak vaadlerde bulunmağa başlayan A. P. Genel Başkanı, bütün gerçeklere göz yumuyor. Hattâ, bugünkü durumu karşısında, devletin dış ticarete müdahale etmesi zorunluğu herkes tarafından kabul edilmesine rağmen, Demirel bundan konuşulmasının dahi, piyasayı ürküttüğünü söyleyerek, bu alanın serbest bırakılmasını istemektedir.

Anlaşılan, A.P. yi idare eden çevreler, Frenklerin dediği gibi, bir «euphorie» yani aşırı iyimserlik ve rehavet içinde yaşamaktadırlar ve iktidara geldikleri takdirde özlemini duydukları 1950/58 yıllarını tekrar yaşaanık istiyeceklerdir. Ancak, böyle bir iktisadi politikanın bugün için mümkün olup olmadığım anlıyabilmek için, geçmiş yıllara bir an dönmek gerekir.

D.P. iktidarı ele aldığı 1950 yılı, Türk ekonomisinin en dinamik bir döneme girdiği yıllara rastlar. Türk ekonomisini o yıllarda etkileyen faktörleri gözden geçirmek yararlı olur:

İkinci Dünya Savaşı süresince iç piyasamız ciddi sıkıntılar çekmesine rağmen savaş sonunda önemli altın ve döviz rezervi birikmişti. Harp sonrası eko-

Enflasyon Çıkar Yol Olamaz

M .GABBAY

Ekonomik durumunuz bütün ciddiyetini ve vahametini muhafa a etmektedir. Serbest piyasada işler durgun, küçük esnaf ve zanaatkâr iflasla karşı karşıya, para darlığı had safhaya varmıştır. Banka kredisi ile şişirilmiş bazı ticari büyük müesseseler, mahkeme kapılarında konkordato çarelerini aramaktadırlar. Dış ödeme açığımız artmakta, Devlet cari harcamalarını karşılamak için zorluklar çekmektedir. Ufukta 1957-1958 yıllarına benzer ekonomik ve mali bir buhranın bulutları toplanmaktadır.

Türkiyeyi idare eden çevreler, yurdumuzu ekonomik buhrandan kurtarmak için, bir takım çarelere başvurmakta fakat düşünillen tedbirler, buhranı gidereceğine ekonomimizi gittikçe daha dar çıkmazlara doğru sürüklemektedir.

Hükümet son haftalarda para darlığını hafifletmek için, kredi musluklarını açmağa karar vermişe benziyor. Reeskont kredileri şimdilik 200 milyon lira kadar arttırıldı, 150 milyon lira ufak para basılacak. Mali çevrelere göre önümüzdeki altı ay içinde, tedavüldeki para 1 ile 2 milyar lira kadar artacağını söylemektedirler.

Enflasyona gidiş Türkiyeyi bugünkü çıkmazdan bir az olsun kurtarabilir mi? Bu soruya cevabımız, şüphesiz ki hayır dır. Bugünkü mali ve ekonomik durumumuz ve dış siyasi konjonktür enflasyonist bir gidişin felaketler yaratacağını göstermektedir. 1951 den sonra enfasyoncu bir siyasetle ekonomimizin dinamik olmasını sağlayan şartlar bugün artık mevcut değildir.

Yurdumuzda enflasyonist gidiş ikinci dünya savaşı ile başlar. O sıralarda büyük bir ordu beslemek zorunluğunda kalmıştık. Piyasamız sıkıntılı anla ryaşıyordu. Öte taraftan harbe girmiş olan yabancı devletler - ki bunların çoğu bize mal satan memleketlerdi — sanayilerini top yekûn savaş gayretlerine tahsis ettiklerinden, ithalâtımızı malsızlık yüzünden geniş şekilde kısmak mecburiyetinde kalmıştık. Buna karşılık olarak ihraç mallarımıza karşı dış talepler artmış ve 1939-1946 yılları arasında dış ödeme dengemiz lehimize işlemişti. 1948 yılından itibaren de, dış yardımlardan faydalanma yolunu bulmuştuk.

1950 de iktidara gelen Demokrat Parti idaresi. oldukça önemli bir altın ve döviz stoku devr almıştı. 1950 yıllarından sonra, dış yardımların önemli bir çapta artması, Kore savaşının yarattığı yüksek fiyat konjonktürü ve 1951-1952-1953 yıllarında havaların müsait gitmesinden dolayı idrak edilen bereketli ürünler, Türk ekonomisine büyük bir dinamizm verdi. Dış yardımlardan, siyasi konjonktör sonucunda yararlanmasını bilen o zamanki idareci çevreler, kredi musluklarını sonuna kadar açmışlardı. Enflasyonist siyaset geniş çapta tatbik edilerek Tarım ve Sanayide büyük yatırımlar yapıldı, ve o sıralarda yurdumu da oldukça geniş bir enfakrakstrüktürün kurulması sağlandı. Ekonomimiz bu dinamizmi kazanırken, genişleme devri uzun sürmemiş ve enflasyoncu siyasetin etkileri kısa bir süre sonra görünmeğe başladı.

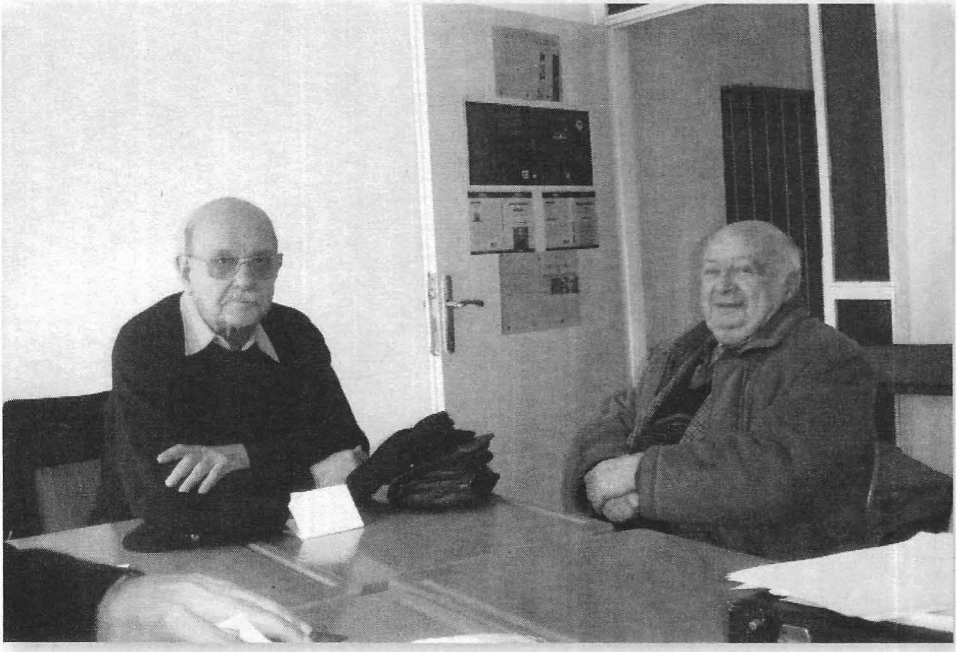
1950 ile 1954 yılları arasında % 31 artan hayat pahalılığı, 1954 ile 1958 yılları arasında % 62,9 arttı. (Konjoktür dairesinin, endeksine göre, toptan eşya fiyatları 1950-1958 yılları arasında % 208 yükselmiştir). 1950 yılında doların karaborsa fiyatı 305 kuruş iken, 1954 yılında, 5,80 ve 1958 yılında da 21, liraya yükselmişti.

Enflasyoncu siyaset, bir taraft toprak ağalarına, ithalâtçı ihracatçı üccarlara, sanayicilere büyük vurgun imkânları sağlarken, küçük toprak sahiplerine, esnaf ve zanaatkârlara bir an için yararlı görülen bu siyaset aleyhlerine işlemiş. İşçi, irgat ve dar gelirli memur zümresinin de çilesini bir kat daha zorlaştırmış ve sefaletlerini arttırmıştı.

Hızla artan nüfusumuzla ekilen toprakların sınırlarına varılması, tarımsal üretimin kötü hava şartları yüzünden 1954 ten sonra azalması, tüketim ve ithal mallarına karşı taleplerin artması, kurulan tüketim sanayiinin ilk maddeler için artan ithal talepleri, ekonomimizi yavaşa yavaş çıkmazlara sürükledi. Bu ara gittikçe büyüyen dış ödeme açığımız 1 milyar dolar kadar dış borç yarattı ve 1958 yılında Türkiye mali iflasla karşı karşıya kaldı.

Müttefiklerimizin zoru ile, 1958 de uygulanan istikrar programı, tedavüldeki paranın ve Banka kredileri üzerinde kısıntılar yapmayı o zaman ki idare kabul etmişti. Paramızın kıymetini ayarlamak mecburiyetinde kaldık. (düşme oranı % 250). İstikrar programının uygulanması sayesinde fiyat artışları yavaşlamış ve fiyatlar nisbetten kararlı bir duruma gelmişti.

Birinci kalkınma planı, enflasyonist gidişe karşı cephe aldı. Plancılarımıza göre ; «Sihhatli bir ekono-

TÜSTAV sol baştan: Nihat Sargın, Moris Gabbay

Şükran Kurdakul, Moris Gabbay

Mehmet Ali Aybar, Moris Gabbay

Sol baştan; Erol Özkök, Nevzat Şenol, Semih Balcıoğlu, Turgay Fişekçi, Moris Gabbay, Tarık Akan, Kıymet Coşkun

Doğduğumda henüz Cumhuriyet kurulmamıştı. Bu açıdan 'Cumhuriyetle Büyüdüm' diyebilirim.

Çocukluğum ve ilkokul yıllarım Harf Devrimi, Tevhid i Tedrisat, Medeni Kanun, vb. devrimlerin uygulanmaya başladığı yıllardı. Ortaokul ve lise yıllarımı Robert Kolej'de geçirdim. Yahudi asıllı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak İkinci Dünya Savaşı günlerini yaşadım. Değişen İstanbul ve Türkiye'yi gözlemledim. Kolejde tarih hocamız Cami Baykurt'un kişiliğimin gelişiminde emekleri çoktur. Sol fikirlere bu dönemde inanmaya başladım. Üniversiteye başladığımda 'artık bir şeyler yapmak gerekir' anlayışıyla Şefik Hüsnü'nün kurduğu yasal TSEKP'e (Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi) yakınlığını bildiğim İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneğini arkadaşlarımla birlikte kurduk. Hür Gençlik gazetesini yayınladık. Ardından gözaltılar, tutuklamalar geldi.

Bir aracı vasıtasıyla Bursa Cezaevinde yatan Nâzım Hikmet ve arkadaşlarının dokuduğu kumaşlar, bana geldi. Büyük bir heyecan ve şevkle bu kumaşları satarak gelirinin Nâzım'a ulaşmasını sağladım.

Türkiye İşçi Partisi kuruldu. Mehmet Ali Aybar'ın teşvikiyle partiye katıldım. Yaşamımın en güzel günlerini Partide geçirdim. 15 sosyalist milletvekilini TBMM'ye yolladık. Yeni arkadaşlar dostlar yoldaşlar edindim.

Birleşmiş Milletlere bağlı FAO (Uluslararası Gıda Örgütü) projeleri için Afrika'ya gittim. Kara Afrika'nın makûs tarihini değiştirme uğruna yürütülen ulusal bağımsızlık mücadelelerine tanıklık ettim. Elimden geldiği kadar Mozambik'te sosyalist kuruculuk çalışmalarına katıldım. Birçok Afrika ülkesini gezdim.

Emekli olup Türkiye'ye döndüğümde Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı yeni kurulmuştu. O dönemden bugüne halen bu Vakıfta gönüllü olarak büyük bir kıvançla çalışmaktayım.

Moris Gabbay

ISBN 978-605-4513-13-0
9 786054 513130

524334
ARZ